

The Project Gutenberg eBook of Historiallinen lukukirja: Vanha ja Keski-aika

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Historiallinen lukukirja: Vanha ja Keski-aika

Author: Otto Sjögren
Editor: Axel Bergholm
Translator: Aatto Suppanen

Release date: December 29, 2008 [eBook #27653]

Language: Finnish

Credits: Produced by Tapio Riikonen

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HISTORIALLINEN LUKUKIRJA: VANHA JA
KESKI-AIKA ***

HISTORIALLINEN LUKUKIRJA

Vanha ja keski-aika

Kirj.

OTTO SJÖGREN

Suomentanut ["Historisk läsebok för skolan och hemmet"] Aatto S.

Kuvilla kaunistettu.

Werner Söderström, Porvoo, 1888.

SISÄLLYS:

[Esipuhe.](#)
[JOHDATUS.](#)
[VANHA AIKA.](#)
[ITÄMAISET KANSAT.](#)
[Egyptiläiset.](#)
[Assyrialaiset ja babylonialaiset.](#)
[Foinikialaiset.](#)
[Persian valtakunta.](#)
[MUINAISKLASSILLISET KANSAT.](#)
[Helleniläiset eli kreikkalaiset.](#)
[Makedonialainen helleniläisyys.](#)
[Roomalaiset.](#)
[GERMANIALAISET.](#)
[KRISTINUSKO JA KRISTILLINEN KIRKKO.](#)
[KESKIAIKA.](#)
[Keskiajan luonne.](#)
[KANSAINVAELLUKSET.](#)
[LÄNSIMAAT ENNEN RISTIRETKIÄ.](#)
[RISTIRETKIEN AIKAKAUSI.](#)
[KESKIAJAN LOPPU.](#)

Esipuhe.

Historiallisen lukukirjan tarve suomenkielisten koulujen oppilaille lienee yleisesti tunnustettu. Tähän asti on yksinomaan ollut käytettävänä Gruben Kertomuksia. Mutta vaikka ne suomalaisessa puvussa ovatkin hyvin ansiokkaat, täytyy kuitenkin myöntää, että ne koululaisille ovat liian laveat, samoin kuin ne kokonaisuudessaan ovat heille myöskin liian kalliit.

Ainiaan tarkoittaen suomenkielisen kirjallisuuden edistystä pyysi kustantaja allekirjoittanutta valitsemaan jotakin teosta, joka soveltuisi suomennettuna nuorison käytettäväksi lukukirjana historian oppikirjan ohella. Valinta oli varsin helppo, kun monessa maamme ruotsinkielisessä opistossa *Otto Sjögrenin* teosta "Historisk läsebok för skolan och hemmet" jo kauan on hyvällä menestyksellä käytetty ja se myöskin esitystapansa sujuvaisuuden, hyvän valintansa ja jotenkin soveliaan kokonsa tähden puolusti itseään. Tämä lukukirja onkin siis yleensä vain suomennos mainitusta teoksesta. Ainoastaan huomaamattomuuden virheet sekä sitä tätä muuta, joka ei näyttänyt aivan luotettavalta, on oiaistu, ja muutamia kappaleita, joita katsottiin tarpeellisiksi, pantu lisäksi, enimmäkseen Grubesta. Toivottavasti ei kirja näistä muutoksista ja lisäyksistä ole ainakaan tullut huonommaksi. Sen ansioita on sekin, että, vaikka sen laajuus on suurempi kuin ruotsalaisen, hinta kuitenkin on asetettu melkoista huokeammaksi kuin sen. Suomennostyön on Aatto S. tehnyt taitavalla kädellä. Hänen omansa on myöskin tässä käytetty vanhain nimien kirjoitustapa, jonka pitäisi luonnollisuudellaan ja selvyydellään voivan tyydyttää.

Elokuussa 1888.

Axel Bergholm.

JOHDATUS.

Useimpien kansain sadut ja uskonnolliset tarut mainitsevat Keski-Aasiaa sen ihmiskunnan yhteiseksi kodiksi, jonka kehityksestä historia puhuu. Kuitenkin on löydetty ihmisten olinmerkkejä monestakin eri maanpaikasta, varsinkin Europasta, jo niin vanhoilta ajoilta, että silloin vielä elivät ne muinaismaailman eläinlajit, jotka sitte ovat sukupuuttoon kuolleet ennen historian alkua.

Sivistyneimmätkin kansat ovat kerran kaukaisessa muinaisuudessa olleet *villiyden* luonnontilassa, jolloin ihmiset saivat elatuksensa ainoastaan metsästyksen ja kalastuksen tuotteista, jolloin he käyttivät pukiminaan eläinten nahkoja ja asuivat vuortenrotkoissa tai maaluolissa. Tässä taikka samanlaisessa tilassa elää vielä tänäkin päivänä suuri osa ihmiskuntaa. Vähitellen oppivat ihmiset muutamissa paikoissa kesyttämään kotieläimiä; silloin alkoi *paimentolaiselämä*. Koira, lammas, härkä ja lehmä ovat hyvin kaukaisessa muinaisuudessa tulleet kotokesyiksi; sittemmin on hevonenkin tullut ihmisen kotieläimeksi. Paimentolaisheimot, joita vieraalla nimityksellä sanotaan *nomaadeiksi*, kuljeksivat ilman vakinaisia asumuksia laidunmaalta toiselle. Monessa maanpaikassa, varsinkin Ylä-Aasiassa, ovat ihmiset ainiaan pysyneet siinä tilassa.

Sellaisissa seuduissa, joissa eri viljat kasvavat itsestään eli villinä, neuvoi itse luonto ihmistä kokoomaan ja käyttämään hyväksensä noita kylvämättömiä laihoja. Niinpä kertoo raamattu Kainin olleen metsä- ja *peltomiehen*. Kun aljettiin tehdä kylvöjä, aidata peltoja ja säilyttää laihoja, tuli *maanviljelys* pian etevimmäksi elinkeinoksi. Siitä seurasi myöskin, että ihmiset täst'edes alkoivat asettua kiinteihin asumuksiin; samalla, aljettiin myöskin harjoittaa monenlaista ammattia, ja säännöllinen yhteiskunta tuli perustetuksi ja järjestetyksi.

Mikäli ihmisten kokemus laajeni ja elintapa muuttui, paranivat sekä aineeltaan että muodoltaan myöskin kalut ja aseet, joita he käyttivät. Kanget ja nuijat, tehdyt katkomalla puiden oksista, olivat varmaankin ihmisten alkuperäisessä luonnontilassa, etevimpinä kaluina ja aseina. Luusta tekevät vieläkin monet Sisä-Afrikan luonnonkansat nuoliensa kärjet. Tietysti ruvettiin aikaisin käyttämään hiomatonta kiveä, varsinkin piitä. *Kivikaudeksi* on sanottu aikaa, joka alkaa silloin, kuin villi-ihminen rupesi hiomaan tai muuten valmistelemaan kiveä itselleen aseiksi ja kaluiksi. Kivestä teki hän kärjet metsästysnuolihinsa ja kalastusneuvoihinsa; hän käytti kiviveistä ja kivikivestä, jonka terä oli eläinten jäntäreillä sidottu puuvarteen; kivinaskalin avulla teki hän valmiiksi nahkavaatteensa ja piiseilla hän puhdisti ja valmisti nahat. Monella heimolla seurasi *pronssikausi* lähinnä kivikautta. Metalleista tietysti ensin käytettiin notkeaa vaskea, jota oli helpoin valmistella. Alussa sitä epäilemättä käytettiin luonnollisessa tilassaan. Pohjois-Amerikan indiaaneilla oli eräasen aikaan vaskikirveitä, jotka oli muodosteltu ainoastaan takomalla tulen avutta. Mutta kun vaski on luonnollisessa tilassaan liian pehmeä, keksittiin piankin tinan seoittaminen siihen, ja silloin saatiin jonkinlaista pronssia, josta paremmin voitiin tehdä aseita ja kaluja. *Rautakausi* alkoi, mikäli ihmiset rupesivat tutustumaan rautaan ja siitä tekemään aseita ja kovempia kaluja, kuin pronssista voitiin saada. Näyttää siltä, kuin olisi rautaa ensinnä kaivettu Ylä-Aasian vuoristoista ja Kaukasosta. Raudan yleisempi käyttäminen tehokkaasti edisti ja helpotti itse sivistyksen kehitystä.

Luonto on jakanut ihmiset rotuihin: kaukaasilaiseen, mongolilaiseen, malaijilaiseen ynnä muihin, joilla kullakin on erimuotoinen ruumis ja erilainen ihonväri. Kaikki vanhan maailman varsinaiset sivistyskansat kuuluvat kaukaasilaiseen rotuun. Siinä on kielen erilaisuuden mukaan erotettu kaksi pääheimoa: *semiläis-hamilainen*, johon luetaan *egyptiläiset*, *hebrealaiset*, *assyrialaiset*, *babylonialaiset*, *foinikialaiset* y.m., ja *arjalais-eurooppalaiseen*, johon luetaan *hindulaiset*, *medialaiset* ja *persialaiset* sekä useimmat Europan kansat.

Mongolilaisen rodun kansoista ovat *kiinalaiset* ja *japanilaiset* hyvin aikaisin kohonneet jonkinlaiseen sivistykseen. Noin 2000 vuotta e.Kr., jolloin useimmat Europan ja Aasian asujamat vielä viettivät villin tai paimentolaisen elämää, oli Kiinassa jo jotenkin kehittynyt yhteiskuntalaitos. Metallit olivat siellä jo siihen aikaan käytetyt ja maanviljelys hyvin vaurastunut. Kaukaisessa muinaisuudessa keksittiin siellä ruuti ja ruvettiin käyttämään omituista kirjoitusta,

jossa on eri merkki kutakin sanaa varten. Mutta vaikka Kiina ei olekaan ollut aivan ilman yhteyttä muun ihmiskunnan kanssa, on se kuitenkin sekä asemansa että teennäisten erottimien tähden pysynyt hyvin erillään muista. Siitä erillisyydestä on seurannut, että kehityksen edistyminen tuli aikaisin estetyksi. Samoin oli kauan Japanissakin.

Yleisessä historiassa, joka paraastaan esittelee semiläisten ja arjalaisten kansain kehitystä, on kolme suurta pääosaa: vanhan ajan, keskiajan ja uuden ajan historia. Vanhana aikana ilmestyi vierekkäin tai toinen toisensa jälkeen neljä eri sivistysmuotoa: *itämaisten* ja *muinais-klassillisten* kansojen, jotka ehtivät käydä sivistyskehityksensä läpi, *germanilaisten* kansain, jotka alkoivat esiytyä, ja *kristinuskon*, joka sen lopulla vasta perustettiin. Keskiajan historia esittää nämä sivistysmuodot yhteen sattuneina, mutta keskenään riidassa ja eripuraisuudessa; uuden ajan historia kuvaa, miten ne ovat yhä enemmän pyrkinet sovintoon ja yhteyteen.

VANHA AIKA.

ITÄMAISET KANSAT.

Itämaiden hedelmällisen luonnon helmassa alkoi oikeastaan inhimillisen sivistyksen kehityshistoria. Siellä elettiin meidän sukukuntamme lapsuutta; mielikuvitus, jolla ei vielä ollut ymmärrystä ohjaajana, antoi muodon ja suunnan koko sielunelämän toiminnalle. Itsenäisyyden puutteessa kuin lapset, vaipuivat ihmiset ehdottomasti ulkonaisten voimain itsevaltiuden alle; pappisvalta (*hierarkia*) ja rajaton kuninkuus (*despotia*) olivat siis itämaisen yhteiskuntarakennuksen molemmat pääpylväät. Yleisesti vallitsevasta monivaimoisuudesta sai perhe-elämä omituisen muodon. Taiteen tuotteet, ollen hillittömän mielikuvituksen lapsia, tulivat haaveellisuuden ja eriskummallisuuden ilmiöiksi; usein olivat ne hallitsijan käskystä tehtyä orjantyötä, joka muodottomalla suuruudellaan todisti tottelevain tahtojen paljoutta ja ainejoukkonsa jäykkyydellä itsenäisen elämän puutetta. Tutkimus, työskennellen mielikuvitusvoiman palveluksessa, kääntyi mielellään ihmeellisyyden ja salaperäisyyden alalle.

Egyptiläiset.

Niilin kostuttamana on Egypti siitä joesta saanut omituisen luonteensa. Niili tulee Sisä-Afrikan järvistä, saa Abessinian vuoristoista monta sivujokea ja kokoutuu suureksi leveäksi kymiksi Nubian pengermaassa, jossa se syöksyy alas monesta äkkijyrkästä koskesta. Tyynenä ja rauhallisena juoksee se sitte etelästä pohjoista kohti läpi Egyptin, joka on kummallakin puolella ikäänkuin tämän mahtavan kymin vehreänä kehiksenä; lähellä suutansa jakautuu joki moneen haaraan ja muodostaa matalan deltan eli suistomaan. Niilin vesi alkaa nousta kesäkuussa ja on tulvillaan yli maan heinäkuusta syyskuuhun asti. Siihen aikaan on maa järvenä, josta kaupungit ja korkeimmat kukkulat pistävät ylös kuin saaret. Kun vesi jälleen aleten vetäytyy joen äyrästen väliin, jää siitä jäljelle lihavaa mutaa, joka sangen suuresti edistää maan hedelmällisyyttä. Kanavilla ja keinotekoisilla suluilla leviteltiin jo vanhimpina aikoina tulvavettä ja sen siunausta etäisimpiinkin paikkoihin. Niinpä tuli Egypti aikaisin varsin viljavaksi maaksi; maanviljelys, varsinkin vehnän viljelys, oli jo historiallisen ajan alussa hyvin vaurastunut.

Egyptissä oli kolme pääosaa: Ylä-, Keski- ja Ala-Egypti. Ylä-Egyptissä oli kaupunki *Tebe*, Keski-Egyptissä *Memfis* ja Ala-Egyptissä *Sais*, kaikki kolme olleet hallitsijain asuintoina, kukin eri aikansa.

Asujamet olivat sekautuneet eriroduista. Vanhimmat asujamet olivat osaksi mustat iholtaan. Heidät kukisti aikaisin eräs Aasiasta tullut, valkoiseen rotuun kuuluva heimo, joka vähitellen levitti omaa sivistystänsä etelään päin pitkin Niilin rantoja. Kieli, jota muinoin puhuttiin, oli koptinkielen kaltaista, joka ei vielääkään ole kokonaan hävinnyt.

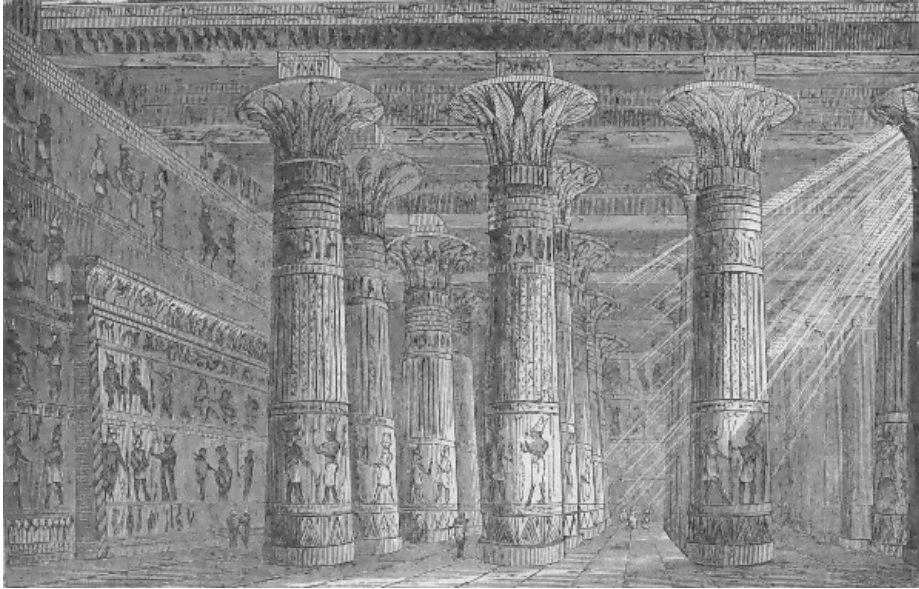
Memfiin valtakunta (4000-2100 e.Kr.).

Jo vuonna 4000 e.Kr. oli Egypti järjestettynä kuningaskuntana, jonka hallitsija asui Memfiissä. Siellä hallitsi toinen toisensa jälkeen kymmenen kotimaista hallitussukua, yhteensä toista tuhatta vuotta. Sitte oli jonkun aikaa sisällisiä levottomuuksia ja viimein ulkomaista herruutta.

Egyptin jumalanpalvelus.

Hallitsevaa heimoa itseään johti mahtava ja elämän kaikkiin suhteihin syvälle vaikuttava papisto, joka muiden asujanten rinnalla oli salaperäisenä, erotettuna säätynä. Pappien herruus oli rasittava, matta monessa kohdassa myöskin edullinen. He viimein vaivuttivat kansan taikuuteen ja sokeaan vääräuskoisuuteen. Mutta hurja vallattomuus kukistui alun-pitäin uskonnon kautta; korkeamman, yliaistillisen maailman ajatus heräsi ja totuttiin tottelemaan siveellisesti järjestäviä voimia. Täten kehittynyt uskonto oli hyvin kirjava luonnonpalvelus; jumalat näet olivat luonnon ja

yksityisten luonnon-esineiden vertauskuvia (symbooleja). Niinpä kannettiin kiittolisuushria Niilille ja hedelmälliselle maalle, auringolle ja yön kirkkaille tähdille; pelosta kumarruttiin myöskin luonnon hävittävien voimain eteen. Etevimpiä jumaloita olivat *Osiris*, *Ftah* ja *Amun*.

Egyptiläisen temppelin sisus.

Osiris on käsitetty Niilin ja hänen puolisonsa *Isis* Egyptinmaan vertauskuvaksi. Voitollisena, niin kertoo jumalaistaru, hallitsi *Osiris* kauan puolisonsa kera maata, mutta hänen veljensä *Set* eli *Tyfon*, joka oli mätäkuun polttavan kuumuuden hallitsija, hyökkäsi viimein hänen päällensä ja karkoitti hänet. Sitte hallitsee *Set*; 72 gasellia vaunujensa edessä, kulkee hän läpi maan, ajaen edellään tulta purskuvia hevosia. Vankeudessa kovasti kohdeltu *Isis* valittaa janoa. *Osiris*, joka on paennut, palaa takaisin; hänen paluupäiväänsä vietettiin joka vuosi Egyptissä suurena juhlanä, jolloin sulut avattiin esiin vyöryville vesijoukoille. Mutta *Set*, liitossa Aitiopian kuninkaan kanssa, vangitsee *Osiriin* siten, että kavalasti taivuttaa hänet astumaan arkkuun ja sitte paiskaa kannen kiinni hänen päällensä. Jumalan ruumis hakataan kappaleiksi ja viedään kauas pois. Surren etsii *Isis* puolisonsa ruumista, löytää sen ja vie takaisin Egyptiin. Tällä välin on heidän molempain poikansa *Horus* kasvanut; voitollisesti kukistaa hän *Tyfonin* ja kostaa isänsä puolesta. Hän perii maanpäällisen jumalais-valtakunnan, mutta *Osiris*, joka jälleen virkooa henkiin, perustaa eri valtakunnan maan alle ja hallitsee siellä vainajain sieluja.

Osiriin tarun ovat kertoneet kreikkalaiset kirjailijat, jotka ehkä ovat sen huonosti käsittäneet ja väärin kirjoittaneet. Kuitenkin lienee se yksityiskohdissaankin alkuansa tarkoittanut Niiliä ja Egyptinmaata. Toisen selityksen mukaan on *Osiris* nouseva aurinko, *Isis* aamunkoitto ja *Horus* puolipäivän aurinko; heidän vihollisensa *Set* on silloin yön pimeys ja hänen puolisonsa *Neftys* auringonlasku.

Ftahia, tulen jumalaa, palveltiin Memfiissä valon isänä, joka "vierittelee munaansa (aurinkoa) taivaalla". Hänen vertauskuvansa oli kovakuoriainen, jota siis pidettiin pyhänä ja usein kuvattiin vierittämässä muniansa lannassa. Härkä oli *Apis* nimellä hänelle pyhitetty, ja tästä kehittyivät omituiset uskonolliset menot. Määrättyjen vuosien kuluttua tuotiin näet *Apis* esiin mustan härjän muodossa, jolla oli valkoinen nelikulma otsassa, kotkan kuva seljässä ja kuoriainen kielessä. Etelä-Egyptistä, jossa sitä ensin näytettiin, vietiin se suuren pappijoukon ympäröimänä suurilla juhlallisuuksilla Memfiisen *Apis*-temppeliin. Kalliita mattoja oli levitetty tielle, jota myöten härkä astui komeilla peitteillä verhottuna; papit, jotka sitä saattoivat, lauloivat pyhiä lauluja, ja yli koko maan vietettiin ilojuhlia. Apista elätettiin sitte temppelissä ja hänen kuoltuaan pidettiin surujuhlia.

Amun-Ra, auringon jumala, oli Ylä-Egyptissä jumalanpalveluksen pääesineenä. Jumalaistaru kertoo, miten hään tarkoilla aseillaan kaatoi jättiläiskäärmeen *Apapin*, pimeyden jumalan. Aurinkoa ajateltiin hänen laivaksensa, jolla hän purjehti taivaan valtamerta. Kaksitoista kiertotähteä oli hänellä palvelijoina, ja tähtisikeröt (konstellatsioonit) kuuluivat hänen taruunsa. Koska aurinko kulkee oinaan tähdistön läpi, kuvattiin *Amun-Ralla* olevan oinaan pää.

Aurinkovuoteen perustuvan ajanluvun vertauskuvana oli *Foinix-lintu*, joka kuvasi kautta katoavien vuosisatain yhä jatkuvaa aikaa. Hän eli, kertoo tarina, 500 vuotta, joiden kuluttua hän itse teki rovionsa ja siinä poltti itsensä; mutta rovion liekeistä nousi uusi nuorentunut *Foinix*, yhtä kaunis kuin entinenkin.

Eläinmaailman katsottiin olevan yhteydessä jumaluuden kanssa ja esittävän vertauskuvia siitä. Niilin krokodiileja pidettiin muutamissa paikoissa pyhinä, ja Memfiissä oli niillä komea temppeli, mutta samalla kannettiin myöskin kiittolisuushria ikneumonille, joka syö krokodiilin munia. Pyhä oli ibis-lintu, joka näyttäytyy silloin, kuin Niilin vesi on korkeimmillaan, ja jota sentähden tervehdittiin palaavan *Osiriin* sanansaattajana. Pyhiä olivat myöskin kissat ja koirat; tulipaloissa egyptiläiset ennemmin huolehtivat kissojen pelastamisesta kuin tulen sammutusta; kun koira kuoli, ajelivat talon asukkaat päänsä, niinkuin rakasta sukulaista surressa.

Egyptin uskonnon etevimpiä vertauskuvia oli *sfinks*, makaavan leijonan kuva, jolla oli ihmisen tai

välistä oinaan pää. Tämän ihmeolennon merkitys oli salaperäinen. On huomautettu, että tuo omituinen ihmis- ja eläinmuotojen yhdistys osoittaa egyptiläisten uskonnon ja maailmankäsityksen laatua. Niinpä he ottivat eläinmuodot avuksi myöskin jumaliansa kuvatessaan. Osiris sai härjän, Isis lehmän ja Amun oinaan pään.

Egyptiläisillä vasta esiytyy ensi kertaa jonkinlainen käsitys sielun kuolemattomuudesta ja kostosta kuoleman jälkeen. Se oppi oli kerrottuna "Kuolemankirjassa", josta täydellisempi tai vajavampi ote tavallisesti pantiin haudatun ruumiin viereen. Sielun luultiin kuolinhetkenä eroavan ruumiistaan ja joutuvan "kuoleman valtakuntaan" (manalaan), jossa sen täytyi suorittaa monta eri työtä: taistella käärmeitä ja krokodiileja vastaan sekä viimein seisoa tekemässä elämästään tiliä manalan ankaralle tuomarille Osiriille ynnä hänen apulaisilleen, kahdelleviidettä jumalalle. Kukin näistä apulaisista tutki erilaatuisia syntejä; siispä luettiin kaksiviidettä kuolemansyntyä, joista sielu piti tunnustettaman vapaaksi, ennenkuin hän voi välttää manalan rangaistukset. Jos hänet vapautettiin, sai hän yhdessä auringonjumalan ja hänen seurueensa kanssa purjehtia aurinkoveneessä päivällä pitkin taivasta, yöllä maan alla. Viimein sielu jälleen yhdistettiin ruumiisensa, joka siten heräsi puhtaampaan ja parempaan elämään. Tämän uskonsa mukaan egyptiläiset pitivät erityistä huolta vainajain ruumeista, jotka hyvin huolellisesti palsamoitiin ja sitte säilytettiin lujissa hautakammioissa.

Kun joku kuoli, annettiin ruumis heti palsamoitavaksi. Talon erilaisen varallisuuden mukaan valmisteltiin ruumista kolmella eri tavalla. Kallein tapa oli sellainen, että otettiin pois aivot ja sisukset, täytettiin vatsa kalleilla yrteillä ja maustimilla ja ruumis pantiin natroniin eli lipeäsuolaan seitsemäksikymmeneksi päiväksi. Toiset tavat olivat yksinkertaisemmat ja helpommat. Papillinen tuomioistuim saattoi kieltää hautauksen, jos vainaja oli viettänyt häpeällistä elämää; kuninkaatkin pelkäsivät sitä rangaistusta.

Kun papit olivat laajaoppisia miehiä, kohteli kansa heitä taika-uskoisella kunnioituksella. Niinkuin heillä oli suuri vaikutusvalta hallitukseen, niin myöskin yksityishenkilöt olivat kaikissa asioissaan heidän holhouksensa alaiset. Papit olivat tuomareina kaikissa riidoissa, lääkitsivät kulkutauteja, sekä unenselittäjinä ja ihmeentekijöinä ympäröitsivät itsensä yliluonnollisella loistolla. He sääsivät koko joukon sääntöjä elintavasta, ruokajärjestyksestä ja puhtaudesta, joten egyptiläisten kotielämä oli täpö täynnä uskonnollisia, pappein valvonnan alaisia toimituksia.

Memfis, Pyramiidit. Katakombit.

Memfis, Egyptin vanha pääkaupunki, oli nykyisen Kairon paikoilla, jossa Niili alkaa jakautua seitsemään suuhaaraan. Se oli melkoisen suuri, ja koko joukko muhkeita rakennuksia oli siinä. Kaikkia muita korkeammalle yleni Ftahin suunnattoman suuri temppeli, jonka rakentamisessa monikin Egyptin kuningas oli ollut osallisena. Eräs heistä pystytti siihen oman ja puolisonsa kuvapatsaan, jotka kumpikin ovat 18 metriä korkeat ja hakatut yhdestä ainoasta kallionkappaleesta. Lähellä oli Apis-härjän temppeli, jonka Psamatik rakennutti hyvin komeaksi; siihen saatettiin pyhä härkä juhlakulussa. Kaupungin länsi- ja pohjoispuolella oli kaivettuja järviä, niistä erittäin merkillinen Moiris, johon laskettiin Niilin liika tulvavesi. Keskellä järveä, jossa syvyys oli noin 90 metriä, kohosi veden pinnasta kaksi korkeaa pyramiidia, ja kumpaisenkin päällä istui suunnattoman suuri kivikuva valtaistuimella. Kuusi kuukautta juoksi Niilin tulvavesi järveen, jossa veden syvyyden mittoina pyramiidit seisoivat, ja kuusi kuukautta juoksi se taas takaisin Niiliin.

Moiris-järven rannalla oli ihmeellisesti rakennettu hallituspalatsi, jota on sanottu *labyrintiksi*. Siinä oli kaksitoista pihaa rakennuksilla ympäröitynä yhteisen muurin sisällä sekä 3,000 huonetta, joista puolet maan päällä. Herodotos, joka itse on kävellyt noissa maanpäällisissä huoneissa, kertoo niistä: "Ne ovat yliluonnollista työtä, sillä tiet saleista ja sokkelokäytävät pihojen läpi ovat varsin moninaiset ja ihmeelliset, kun astuu pihosta huoneihin, esikartanoihin, uusiin saleihin ja uusiin pihoihin. Katot ovat kivistä samoin kuin seinätkin, ja seinät täynnä hakattuja kuvia. Joka pihassa on valkokivinen pylväskäytävä, joka osa hyvin tarkkaan toiseensa liitettyä; ja nurkassa, johon labyrintti loppuu, seisoa pyramiidi, neljäkymmentä käsivarren pituutta korkea, ja sen päällä suuria kivi kuvia. Sisälle on tehty tie, joka vie maan alle." Maanalaiset huoneet olivat enimmäkseen niiden kuningasten hautakammioita, jotka olivat pyramiidin rakentaneet, sekä pyhäin krokodiilien. Labyrintistä on nyt enää jäljellä ainoastaan mitättömiä jäännöksiä.

Memfiin ympärillä olivat avaralla, autiolla tasangolla mahtavat pyramiidit, 40 luvultaan, hajallansa 8 peninkulman alalla. Kaukaisessa muinaisuudessa, varsinkin 4:nen hallitsijasuvun aikana, on ne rakennettu hautakammioiksi kuninkaille. *Kufu* (Keops-), *Shafra*- (Kefren-) ja *Menhera*- (Mykerinos-) kuningasten mukaan on kolme suurinta pyramiidia nimitetty. Pyramiideja rakennuttavain kuningasten nimet ovat säilyneet vihattuina kansan muistossa, he kun rasittivat kansaa kovalla orjantyöllä. Suurinta eli Kufun pyramiidia on ollut koko 30 vuotta rakentamassa 100,000 ihmistä, jotka joka kolmas kuukausi vaihdettiin. "Näinä vuosina", sanoo vanha kreikkalainen historioitsija Herodotos, "vallitsi kaikenlainen kurjuus Egyptissä ja temppelit pidettiin suljettuina."

Aavikon reunassa seisovat nämä ikimuinoinen, mutta kuolleen sivistyksen muistomerkit ikäänkuin merkitsemässä maanpaikkaa, jossa yleishistoriallinen elämä ensin alkoi. Hämmästyttävä on niiden suuruus. Suurin niistä, Kufun pyramiidi, on 142 metriä (480 jalkaa) korkea eli siis korkeampi Europan korkeimpiakin kirkontorneja, ja sen kiviröykkiöstä voitaisiin rakentaa kuusi tai seitsemän jalkaa korkea muuri ympäri koko Suomenmaan. Kapeat, viettävät käytävät, joiden suu oli koko rakennusta verhoavan graniittikerroksen peitossa, johtavat nelikulmaiseen

hautakammioon, jossa kuninkaan palsamoitua ruumista säilytettiin. Monenlaisilla, osaksi hyvinkin nerokkailla laitoksilla on kammion katto suojeltu suunnattoman kivijoukon painolta. Hautakammio tehtiin ensin; sen päälle rakennettiin pengermäinen kerros, joka ylhäällä päättyi huippuun. Mitä kauemmin kuningas eli, sitä useampia kivikerroksia ladottiin toisten kerrosten päälle. Viimein täytettiin pengermät ylhäältä alaspäin, joten alkuansa rapunkaltainen rakennus muuttui valmiiksi pyramiidiksi. Kun silloin ei ollut nykyajan nostokoneita, on kivet täytynyt paraastaan käsivoimalla hinata viettävää pintaa myöten ylös paikoilleensa, mihin mikin oli sovitettava. Eipä siis ihme, että pyramiideja rakennuttavain kuningasten nimet tulivat vihatuiksi.

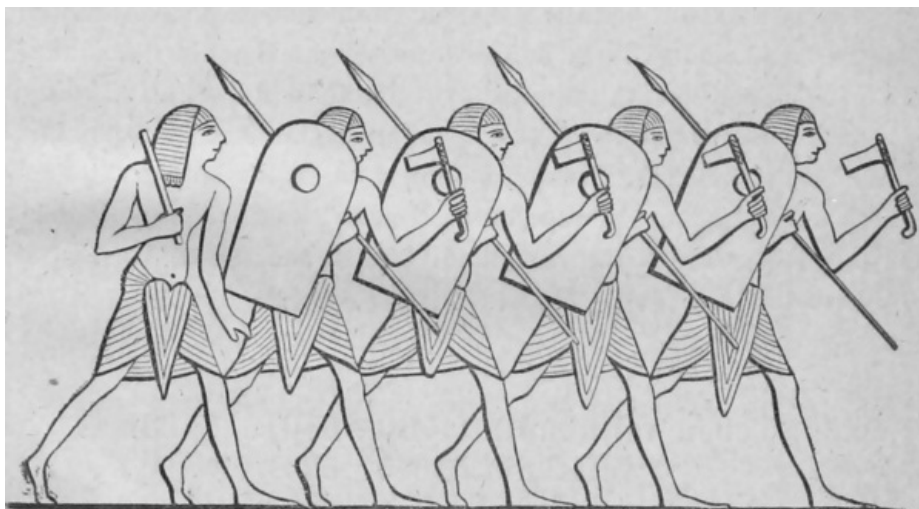
Yhden pyramiidin edessä noista kolmesta suurimmasta seisoo jättiläis-sfinks, 25 metriä (84 jalkaa) korkea, 33 metriä (110 jalkaa) pitkä, joka kokonaisuudessaan hakattiin irti kalliosta. Ennen muinoin oli tällä kivikuvalla etukäpälien välissä pikku temppele. Nykyään on temppele poissa ja itse sfinksistä näkyy ainoastaan suunnaton pää hiekasta. Yhteydessä pyramiidien kanssa on pitkät jonot yksityisiä hautakammioita, n.s. *katakombit*, joiden silmäkantamattomien yksitoikkoisten rivien keskeltä itse pyramiidit kohoavat, niinkuin faraot ylenivät sorrettua kansaa korkeammalle. Ensin tullaan pitkään saliin, jonka seinissä vainajain nimet ja kuvat ovat piirrettyinä. Niiden takana on kammareja, seinät täynnä elävästi maalattuja, vielä täydessä komeudessaan loistavia kuvia muinaisten egyptiläisten kotielämästä. Osa hautoja oli hakattuna vuoren sivuun. Erittäin merkilliset ovat Beni-Hassanin kylän kalliohaudat, rivi luolia, joiden edessä on pitkä pylvässäli. Niissä säilytettiin palsamoidut ruumiit (*mumiat*), suljettuina puukoteloihin, jotka asetettiin seisomaan seinää vasten. Rypistyneinä ja kuivaneina seisovat nämä mumiat osaksi vielä tänäkin päivänä hautakammioissaan.

Yhteiskunnallinen elämä ja tavat.

Koko hallituksessa oli papillinen luonne. Kuningas, *farao*, oli todella ylimmäinen pappi, paavikuningas, jossa jumaluuden koko elämän ajateltiin asuvan. Sinä silmänräpäyksenä, jolloin hän nousi valtaistuimelle, kohosi hän kansan silmissä jumalaksi, ja hänen koko elinaikansa osoitettiin hänelle kaikkea jumalalle tulevaa kunnioitusta. Tämä maan päällä alkanut jumaluus jatkui, kuten uskottiin, kuoleman jälkeen yhä edelleen. Kaikkia faraovainajia katsottiin jonkinlaisiksi jumaluusolennoiksi, joiden puoleen hallitseva kuningas saattoi kääntyä rukouksissaan.

Egyptin hallintoa hoiti monilukuinen ja hyvin järjestetty virkamiessääty, joka suosi laavaa kirjoittelua ja säännöllisimmästi teki kaikki tilinsä. Käsikirjoitusten joukossa, jotka ovat säilyneet meidän aikoihimme, on suuret kasat virkakertomuksia sekä luetteloiden ja laskujen palasia. Koko maa oli jaettu moneen hallintopiiriin, joissa kussakin oli joku temppele pääpaikkana. Koska lyötyä metallirahaa ei vielä käytetty, suoritettiin kaikki verot tavaroissa; kanavista tuotiin kalakymmenyksiä, viljelymaista maantuotteita ja rantaseuduista karjaa. Lainkäyttöä hoitivat tuomioistuimet, joiden jäsenet kuuluivat pappissäätyyn. Asiain käsittely ja ajo oli tehtävä kirjallisesti eikä suullisesti, ett'ei mitään olisi olemassa, joka ehkä voisi liikuttaa tuomaria.

Asujamet olivat jaetut luokkiin, joita on sanottu *kasteiksi*, vaikka ne eivät olleet niin jyrkästi erotetut kuin esim. Indiassa. Etevimmat kastit olivat pappien ja sotilasten; muuten olivat maanviljelijät, käsityöläiset, kauppiat ja paimenet eri luokkina. Papeilla, valtakunnan ylhäisimmillä miehillä, oli paras osa koko maan tiluksista, jotka vuokrattiin heidän hyväkseen ja pidettiin vapaina kaikesta veronmaksusta. Sotilailla oli myöskin suuria etuoikeuksia. Maanviljelijät olivat oikeastaan vain kruunun tai ylhäisempäin luokkien vuokramiehiä ja velvolliset verona maksamaan viidennen osan maansa tuloista. Suuri osa asujamista oli orjia, niiden joukossa paljo neekerejäkin.

Egyptiläisiä sotilaita.

Elintapa kehittyi varsin hienostuneeksi. Moni elinkeino oli hyvin vaurastunut. Niinpä suuri joukko ihmisiä kutoi kankaita villasta, pummulista ja liinasta, usein erittäin hienojakin, sekä painoivat niihin kauneita värikuvia. Metallin valmistustaito sekä talouskalujen teko posliinista ja lasista oli edistynyt sangen eteväksi. Egyptin taideteollisuuden tuotteita kuljeteltiin kaukaisimpiinkin maihin. Alussa harjoitettiin vaihtokauppaa, sittemmin käytettiin arvon mittareina metalleja, varsinkin kultasormuksia, joita annettiin painon mukaan. Pukimina oli liinainen vaatekappale, jonka helmassa välistä oli rimpsuja, sekä sen päälle heitetty valkoinen villaviitta, jota ei

kuitenkaan saatu koskaan käyttää temppelissä. Ylhäisten kartanot olivat monta huonekertaa korkeat; niistä ulkoni parvekkeita, ja niiden ympärillä oli suoria puistokujia ja säännöllisiä kukkapenkkejä. Ylensyömiseen ja juopumiseen olivat egyptiläiset halukkaat, ja kaikenlaiset paheet pääsivät heidän seassa aikaisin vallalle. Tapain turmeluksen lisäksi tuli pitkälliset sisälliset riidat, jotka valmistelivat Memfiin valtakunnan hajoamista. Uusi valtakunta syntyi tähän aikaan Etelä-Egyptissä. Noin vuonna 2000 tuli maahan syrialaisia ja arabialaisia paimentolaisheimoja, jotka tulella ja miekalla hävittivät ennen niin kukoistavan valtakunnan. Heidän kuninkaansa, joita sanottiin *hyksoiksi*, s.o. paimenkuninkaiksi, hallitsivat Ala-Egyptiä 600 vuotta.

Teben valtakunta (1500-670). Saisin valtakunta (670-523).

Jo ennen hyksojen tuloa oli kaksi kotimaista hallitsijasukua asunut "sataporttisessa" Tebessä Ylä-Egyptissä. Tebenkin kuninkaat olivat jonkun aikaa hyksojen alammaisina. Mutta urhollinen *Ahmes* teki kapinan, menestyen niin hyvin, että valloittajat karkoitettiin (1500) ja ajettiin Aasiaan.

Hyksojen karkoitus oli urhotyö, joka uudisti kansakunnan ja virkisti isänmaallisen mielen. Lähinnä seuraavat kotimaiset hallitsijasuvut, asuen Tebessä, ympäröivät itseään ennen näkymättömällä loistolla ja korottivat valtakunnan varallisuutensa kukkulalle. Tämä kukoistusaika kesti seitsemättä sataa vuotta. Kuninkaat, joista kuuluisimmat olivat *Totmes III*, *Setos I*, *Ramses II* ja *Ramses III*, kävivät onnellisia valloitusotia, mutta ovat varsinkin tehneet muistonsa kuolemattomaksi suurenmoisten, muhkeain kartanoiden rakennuttamisella. Kun Teben valtakuntakin hajosi, perusti *Psamatik* (noin 670) Ala-Egyptiin uuden valtakunnan, jonka pääkaupungiksi tuli Sais.

Ramses II. Pentaur.

Ramses II:sen aikana (1180-1114), jota kreikkalaiset historioitsijat mainitsevat *Sesostris* nimellä, oli egyptiläisellä Teben valtakunnalla loistavin aikakautensa. Hän oli mahtava sotajoukkojen johtaja, joka *Kadeshin* luona Syriassa voitti Libanonin luona asuvan urhollisen "ketalaiskansan" ja siten vähäksi aikaa pakotti alammaisuuteensa Syrian. Etelässä ja lännessä levitti hän Egyptin herruutta kauas Sisä-Afrikkaan.

Urhotyöt herättivät eloon runouden. Ilmestyi runoilijajoukko, jota on yhteisellä nimellä sanottu *Pentauriksi* ja joka on sepinyt ensimmäiset historiallisesti tunnetut runokappaleet. Niissä ylisteltiin Ramsesta ja hänen urhotöitensä. Kuuluisimmaksi tuli Pentaurin laulu *Kadeshin* taistelusta. Ramseen esiytymisestä siinä taistelussa lauletaan:

Kuningas silloin kohos' urhomielin,
Aseihin tarttui, rautapuku yllä,
Niin näöltään kuin Baal on otellessaan...
Leiskahti ylös kuningas ja syöksyi
Katalain ketalaisten hyökyriviin;
Hän yksin ol' eik' kenkään hänen kanssaan.

Runoilija sitte kertoo, miten kuningas rukoili avukseen Amun-Ra'ta, lausuen muun muassa:

On valtava ja suur' Egyptin herra,
Kuitenkin hän on kaikkivaltas suhteen
Kuin halpa matkalainen erämaassa.
Mit' on nää semiläiset sua vastaan?
Mä runsaat uhrin olen tuonut sullen,
Vangeilla täyttänyt sun pyhän majas.
Rakensin sulle temppelin myös uljaan,
Miljoonat vuodet kestäen se seisoo.
Lavensin valtakuntaas maailmalla,
Mä sulle portit pilviin yltäväiset
Ja niiden eteen lipputangot nostin.
Abusta hankin sulle obeliskit.
Ikuiset kivet pyhitin mä sulle.
Sinulle laivan' tuovat merten takaa
Kaikkien kansakuntain aartehtia.
Sun ajatustes neuvo ohjaa työni,
Ja Amun käskyjä mä noudattelen.
Mä huudan sua: harras rukouksen'
Maailman ääriin saakka kaikukohon.

Viimein kerrotaan, miten kuningas voitti viholliset:

Hän heidät löi, kuin Baal lyö taistellessaan.
Pirstoiksi sortui vihollisten vaunut
Tuhansin määrin. Kalpen' ajomiehet,
Ei yks'kään käsi nouse taisteluhun,
Kauhistus heidän jäsenensä halvas'.

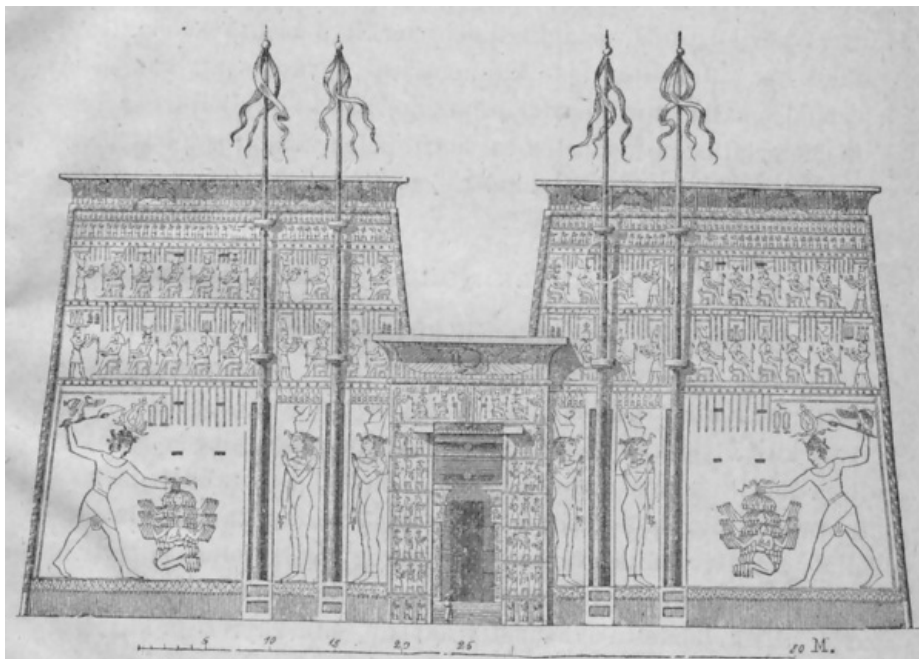
Ramses myöskin teki muistonsa pysyväiseksi suurilla rakennuksilla, joihin töihin hän käytti paljoja sotavankeja, ett'ei varsinaisten egyptiläisten tarvinnut rasiitusta kärsiä. Merkillisimmät

niistä olivat molemmat "valtakunnan temppelit" Teben luona sekä kuninkaallinen palatsi "Ramesseum", jonka esipihassa kuninkaan suuri kuvapatsas seiso.

Valtakunnan temppelit.

Niilin länsirannalla siinä kohdassa, jossa joki laajenee 386 metriä (1,300 jalkaa) leveäksi, oli "sataporttinen" Tebe. Vastapäätä itärannalla, jossa nyt pienet kylät *Karnak* ja *Luksor* ovat, kohoaa vieläkin mahtavia jäännöksiä molemmista valtakunnan temppeleistä, joiden välillä oli käytävä ja sen kummallakin puolella rivissä suuria sfinksejä. Toisen, nykyään jo ihan hävinneen temppelirakennuksen edessä on vielä kaksi korkeata, kivistä hakattua kuninkaankuvaa, joista toisen, *Memnonin patsaan*, sanottiin ennen muinoin auringon noustessa, omituisella tavalla helisseen.

Avaralla neliskulmaisella tiilipengermällä, joka kohoaa joen rannasta, seisoo egyptiläinen temppeli mahtavain ulkomuurien ympäröimänä, jotka kätkevät pyhän rakennuksen sisustan maailman katseilta ja siten tekevät sen luonteeltaan salaperäiseksi ja juhlallisen vakavaksi. Ahdas porttiaukko, joka on ainoana silmiin pistävänä erimuotoisuutena muurin muuten yksitoikkoisessa pinnassa, näyttää pikemmin pois käskävän kuin sisälle kehoittavan ohitse astujaa. Vaan kun siitä käydään sisälle, astutaan kaksinkertaisen sfinksi- ja oinasrivin — jäykkäin ihmeellisten kivi kuvain — välitse temppelirakennuksen pääovelle. Sen edessä istui usein suuria, kivistä hakattuja jumalain tai kuningasten kuvia ikäänkuin vartioimassa pyhää paikkaa. Ei mitään ikkunoita ole särkemässä seinien kokonaispintaa, jotka ovat peitetyt ikäänkuin jättiläistapetilla. Se on salaperäistä, kirjavaa kuvakirjoitusta, joka esittää piirteitä jumalain ja hallitsijain elämästä. Portti oli kahden tornimaisen *pyloonin* välillä, jotka samoin kuin muurikin kapenivat ylöspäin ja kohosivat ylemmäksi muuta rakennusta. Pyloonien etusivuun oli tehty syvennykset suurten mastopuiden panoa varten, joiden huippuihin juhlapäiviksi kiinnitettiin häilyviä lippuja. Välistä oli esipihassa myöskin *obeliskeja*, suuria pylväitä, jotka olivat hakatut yhdestä kivistä ja täynnä kuvia ja piirustuksia. Temppeliin astuttua tullaan ensin saliin, jonka kolmea sivua ympäröivät kivitetyt käytävät aivan lähellä muureja. Toisen pyloonin läpi päästään sitte varsinaiseen temppelisaliin, jonka mahtava kivi katto lepää riviin asetettujen pylvästen päällä. Viimein alkaa temppelin sisäosa, joukko suurempia tai pienempiä saleja ja huoneita, joiden sisimpänä keskuksena oli "kaikkein pyhin", s.o. matala ja synkkä komero, jossa jumalan kuva vallitsi taikka ehkä myöskin joku pyhä eläin liikkui salaperäisessä hämärässä. Kaikissa huoneissa ovat seinät, katto ja pylväät niinkuin ulkomuuritkin täynnä kuvia, joiden kirjava väriloisto ja vertauksellinen merkitys enentävät mahtavaa vaikutusta. Jumalain ja kuningasten kuvapatsaat katselevat horjumattomalla levollisuudella temppelissä kävijöitä, samalla kuin historiallisten tapausten tai kotitoimien maalatut kuvat heille esittävät vaihtelevaa ulkoelämää.

Egyptiläisen temppelin ulkopuoli.

Egyptiläisten kuvakirjoitus ja kirjallisuus.

Egyptiläisillä oli omituinen kirjoitustapa, *hieroglyfit*, oikeastaan sama kuin "pyhät päällekirjoitukset", niin nimitetyt sentähden, että niitä paraastaan piirrettiin temppelien seiiniin. Ne olivat kuvia, jotka usein merkitsivät kuvatun esineen alkukirjainta, mutta joskus myöskin koko esinettä, jota tahdottiin mainita, taikka oli niissä käsitteet esitettyinä vertauskuvallisilla merkeillä. Paitsi näitä varsinaisia hieroglyfejä, joita piirrettiin temppelien seiiniin, pylväihin tai obeliskeihin, oli myöskin olemassa niistä johdettu lyhennetty aapisto, jota käytettiin kirjoissa ja muissa kirjoituksissa. Kauan oli uuden ajan oppineiden mahdoton lukea tätä kirjoitusta; mutta tämän vuosisadan alulla onnistui ranskalaisen *Champollionin* ratkaista tämä arvoitus, niin että nyt osataan lukea hieroglyfi-aakkosia yhtä hyvin kuin omia kirjaimiammekin.

Kirjoitusaineena käyttivät egyptiläiset *papyrusta*, josta *paperi*-sana on johtunut. Sitä tehtiin erään senaikaisen ruokokasvin, papyruksen, sisäkalvoista. Monta sellaista papyrus-arkkia, ainoastaan

toiselle puolelle kirjoitettuna, kiinnitettiin toisiinsa ja kierrettiin puukapulan ympärille melkein samoin kuin meillä seinäkarttaa ja rullakartiineja. Sellaisia papyrus-kääröjä, muinaisajan kirjoja, on suuri joukko säilynyt meidän aikoihimme.

Egyptin kirjallisuus, pappien tekemä ja heidän yksinomaisuutensa, oli rikas erilaisista teoksista. Historialla, sekä runopukuisella että aikakirjoiksi (kronikoiksi) ja hallitsijain luetteloiksi muodostetulla, oli egyptiläisillä hyvin arvokas sija. Runoelmia, kaunopuheisuuden tuotteita, jopa romaanejakin oli heillä myöskin. Mittaus- ja tähtitieteen alalla, jotka olivat pappien mieltilyötä, tehtiin jo kaukaisessa muinaisuudessa tärkeitä keksintöjä. Kreikkalaiset olivat tässä egyptiläisten oppilaita.

Vanha Egypti, josta sivistyksen historia alkaa, on ihmiskunnan kehitystyöhön pannut melkoisen osansa. Ajatus, että henkimaa maailma hallitsee aistimaa maailmaa, että henki on kuolematon ja että sen työt elävät katoavaisuutta kauemmin, se ajatus on täällä juurtunut kaikiksi ajoiksi. Mutta vapauden ja edistyksen elinvoimat eivät suinkaan ole virtailleet ulos tästä maasta. Tuntuu ikäänkuin ruumiin hajua Egyptin koko historiasta. Orjuutettu kansa rakensi vuosisadan toisensa jälkeen hautoja kuninkailleen ja itselleen. Äärettömän yksitoikkoisesti rakennettiin temppelejä ja vietettiin juhlia kankean muuttumattomuuden jumalille. Tämä kansa, joka kumartui maahan eläinmuotojen edessä, osoitti myöskin eläimellisten kiihkojen valtaanpääsemisellä ja siveellisen elämän mätänemisellä, miten vähä oli tilaisuutta jalon ihmisyyden siellä toimia.

Assyrialaiset ja babylonialaiset.

Kaksi suurta jokea, Eufrat ja Tigris, jotka ennen mereen laskemistansa juoksevat yhteen, tekevät suuren kosteikon äärettömän aavikkojen keskelle. Jokien välistä maata sanotaan Mesopotamiaksi, jolla puuttomalla, vaan ruohoisella tasangolla paimentolaiset ovat perin ammoisista ajoista asti liikkuneet karjalaumoinensa. Toisella puolen Tigristä kohoaa Assyria penkereittäin, joita Armenian rajavuoret tekevät. Paljo puroja juoksee läpi maan, metsiä on vuorotellen avarain laidunmaiden kanssa ja hedelmäpuut, varsinkin taatelipalmut, menestyvät erinomaisen hyvin. Etelämpänä, missä Eufrat ja Tigris yhtyvät, on Babylonia, alava tasanko, mutta niin ylen hedelmällinen, että vilja siellä antoi aina 300:kin jyvää jyvästä. Eufratin jokavuotiset tulvat, jotka saavat alkunsa lumijoukkojen sulamisesta Armenian vuoristossa, vaikuttavat, samoin kuin Niili Egyptissä, hedelmöittävästi, vaikka ne täällä ovat väkivaltaisemmat ja välistä saavat aikaan suuria hävityksiä. Täälläkin alkoi kansa aikaisin johtaa tulvavettä ja tasoitella sen vaikutusta suurenmoisilla suluilla, haudoilla ja kanavilla.

Tähän Kaksoisjoen maahan oli vanhimpina aikoina asettunut eräs turanilainen kansa, tullen Keski-Aasian ylängöltä. Sitten oli Hindukush-vuoriston itäisiltä rinteiltä saapunut tänne semiläinen kansa kushilaiset sekä pitkäkallisten ja kiivasten taistelujen kautta päässyt valtaan. Turanilaisten ja kushilaisten yhteen sulamisesta syntyi kaldealainen kansa, jonka historia mainitsee asuneen Kaksoisjoen alemmilla rannoilla. Sieltä eräs osa siirtyi pohjoiseen päin, Tigriin keskipalkoille, antaen alun Assurin vallalle ja assyrialaiskansalle.

Kaldealaisilla kehittyi melkoinen sivistys. Jo turanilaiset olivat kehittäneet oman kirjoituksen, merkillisen *nuolenpääkirjoituksen*, joka jäi perinnöksi kaldealaisille. Tämä kirjoitus "oli alkuaan, niinkuin egyptiläistenkin, pelkkää kuvakirjoitusta. Mutta kuvien piirtäminen kiviin ja savilevyihin, joita Kaksoisjoen maassa muun puutteessa käytettiin paperin sijasta, ei suinkaan ollut helppo asia. Siitäpä seurasi, että kuvien sijaan syntyi vain suoraviivaisia kuvioita, joista oli melkein mahdoton enää havaita pienintäkään yhtäläisyyttä niiden esineiden kanssa, joita ne oikeastaan olivat esittävinänsä. Nämä kuviot saivat sitte pian pysyvällisen muodon, niin että jokaisella sanalla tuli olemaan oma, määrätty suoraviivainen kuvionsa eli merkkinsä, joka myös samalla merkitsi sanan ensi tavua. Kun sitte vielä noille suorille viivoille, joista jokainen merkki oli kokoonpantu, annettiin koristeeksi nuolenpään muoto, niin oli nuolenpääkirjoitus valmis." Nykyajan oppineiden on onnistunut tulkita tätä kauan ymmärtämätöntä kirjoitusta, josta on saatu päivän valoon melkoisia jäännöksiä sekä Babyloniassa että Assyriassa.

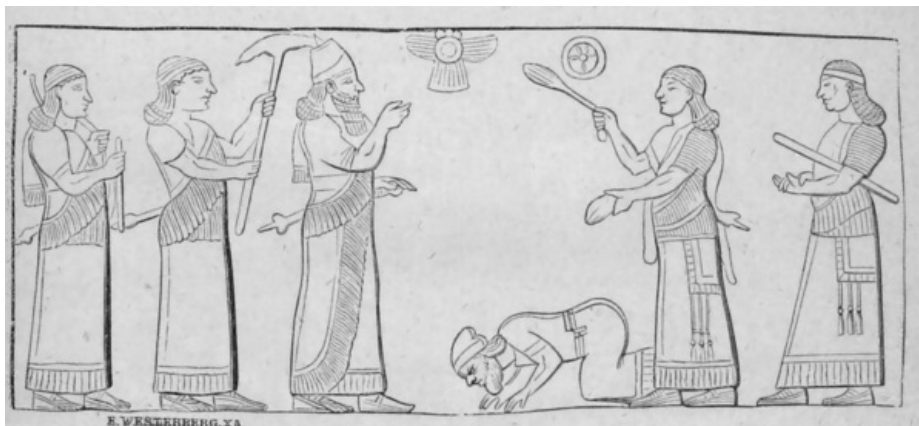
Turanilaisilla oli tapana koettaa loitsimisilla parannella tauteja. Siitä kehittyi kaldealaisilla varsinainen *lääkintätaito*, josta he saavuttivat suurta mainetta. Tämän ohessa muitakin tieteitä jo aikaisin alkoi kukoistaa kaldealaisten keskuudessa. Tähtitaivas, tuo loistonsa vuoksi jumaloitu, herätti henkiin *tähtitieteen*, joka Eufratin ja Tigriin alavarsilla edistyi niin pitkälle, että se jätti jäljelle egyptiläistenkin pyrinnöt tällä alalla. Aurinkovuodelle jo täällä määrättiin pituudeksi 365 päivää ja 6 tuntia. Se jaettiin sen ohessa, paitsi 12 kuukauteen, niinkuin Egyptissäkin, lisäksi vielä 52 viikkoon, joissa jokaisessa oli 7, auringon, kuun ja viiden kiertotähdän mukaan nimitettyä päivää eli vuorokautta. Olipa tarkempaa ajanmääritystä varten vielä vuorokausikin jaettu 24 tuntiin, tunti 60 minuuttiin sekä minuutti 60 sekuntiin, ja tämä jako on, niinkuin tiedämme, kaldealaisten perintönä säilynyt tähän päivään asti. Kaldean tutkijat sitä paitsi jo määräsivät *auringonradan* eli *ekliptikan* taivaalla sekä jakoivat sen 12 osaan, joita nimitettiin niiden tähtisikeröiden mukaan, joiden ohi auringon arveltiin vuoden kuluessa kulkevan. Sillä maa ei liikkunut auringon ympäri kaldealaisten käsityksen mukaan, vaan aurinko liikkui ja maa seisoi paikallansa, niin että kun maasta katsoen auringon asema kiintotähtien suhteen vuoden mittaan muuttui, se oli auringon liikkeen seurausta ja siitäpä juuri syntyi ekliptika. Mutta auringonrataa määrättäessä muukin tähtitaivas tuli tarkan tutkinnon esineeksi. Kiintotähdet asemansa puolesta merkittiin ja nimitettiin, kuun rata laskemalla mitattiin ja monta semmoistakin tähteä keksittiin,

jota pelkällä silmällä ainakin meidän aikanamme olisi mahdoton erottaa. Näin tähtitiede kaldealaisten keskuudessa kohosi ihmeteltävään kukoistukseen ja sen rinnalla myöskin laskuoppi eli matematiikki Eufraatin ja Tigriin alavarsilla kehkeytyi muun Itämaan suhteen verrattoman korkealle. Tämän lisäksi tähtien tutkiminen vielä herätti henkiin harrastuksen, johon äärettömästi aikaa tuhlatettiin ja paljo päänvaivaa pantiin, vaikka se muuten tuskin tieteen nimeä ansaitsee. Vähitellen oli nimittäin kaikkia tähtiä, koko taivahan säteilevää sotajoukkoa ruvettu pitämään jumalaisina olentoina, vaikka tosin arvoltaan alempina kuin kuun, auringon ja kiertotähtien jumalat, joiden palvelus oli jo aikaisemmin alkanut. Vaan samassa itsestään syntyi arvelu, että jumalajoukko tämmöinen mahtoi melkoisessa määrin vaikuttaa maailman menoon sekä ihmisten elämään, ja siitä sai alkunsa tuo kuuluisa *tähdistä ennustus* eli *astrologia*, joka tähtien keskinäisestä asemasta sekä tähtitaivaan ulkomuodosta koki tulevaisia ennustaa. Tähtein katselmuksia pantiin siitä alkain toimeen kaikissa tärkeimmissä asioissa ja lopulta juuri tämä tieteen haara kohosi kaikkia muita kukoistavammaksi Kaksoisjoen alueella.

Assyria ja Ninive.

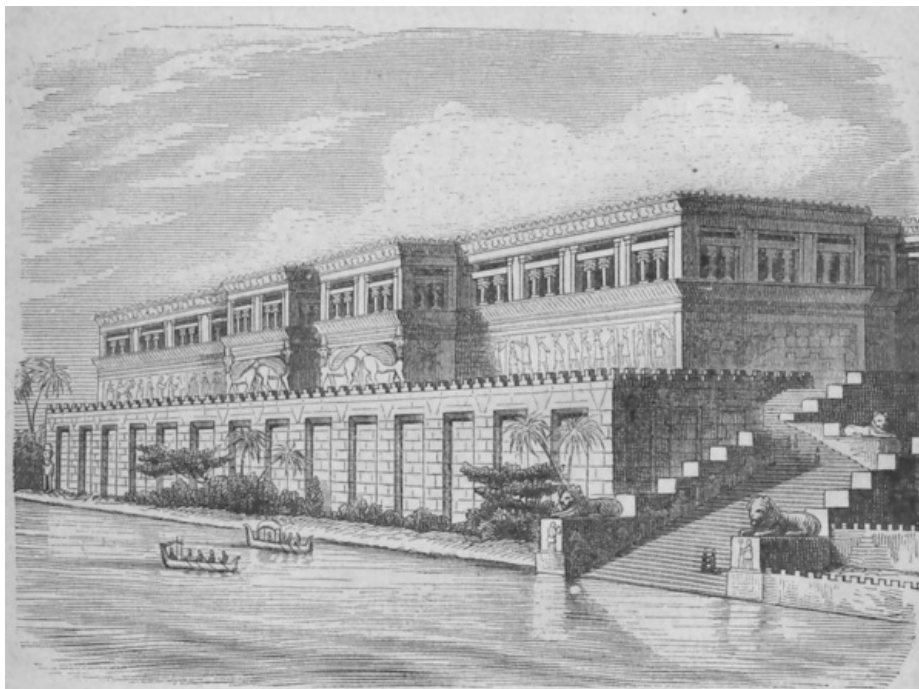
Tarinain mukaan, joita kreikkalaiset historioitsijat ovat muistiin kirjoittaneet ja joita kauan on pidetty eittämättömän totena historiana, on Assyrian valtakunnan perustanut mahtava valloittaja Ninus, jonka puoliso Semiramis kerran sai häneltä luvan hallita yhden ainoan päivän. Silloin Semiramis ensi urhotyökseen surmautti puolisonsa ja hallitsi sitte kauan ja loistavasti. Viime aikain keksinnöt ovat kuitenkin täydelleen osoittaneet, että näitä luultuja hallitsijoita ei ole koskaan ollut historiallisesti olemassa. Sitä vastoin mainitaan assyrialaisissa ja babylonialaisissa kirjoituksissa *Nin*-jumalaa, päivänvalon herraa, ja *Sammuramit*-jumalatarta (kreikkalaisten Semiramista), yön hallitsijaa, joka levittää valoansa yli maailman, kun aurinko on ikäänkuin kuolleen vaipunut vuorten taa.

Assyrialaisen varsinainen kansallisuusjumala oli kuitenkin *Assur*, sotajumala, joka kuvataan jouta ja nuolia kantavaksi. Sotaan ja taisteluun täytyikin maan asujanten olla alusta aikain aina valmiina. Maassa oli joukottain villieläimiä, varsinkin leijonia ja suuria villihärkiä, joiden kanssa ihmisen täytyi alussa taistella olemassa olostaan. Assyrian ulkopuolella eli joka taholla vihollisia heimoja: pohjoisessa, Armenian vuoristossa, asui hurjia rosvokansoja, joilta ei saattanut odottaa muuta kuin rauhattomuutta, lännessä, Mesopotamian tasangoilla, kuljeksi vallattomia paimentolaisia, etelässä oli Babylonian valtakunta mahtavampine sivistyksineen ja Assyrian herruuden vaatimuksineen, ja idässä Media, johon maahan vähitellen alkoi asettua vieraan heimon kansoja. Assyria oli jo jonkun ajan ollut itsenäisenä valtakuntana omien kuningasten hallittavana, kun (noin 1100 e.Kr.) *Tiglat Pileasar I* sinne perusti suuremman vallan. Auringon jumalan Ninin avulla, joka valasi kuninkaan urhotöitä, tappoi tämä sankari kymmenettä sataa leijonaa ja teki siten ihmisen maan herraksi. Villejä naapurikansoja vastaan taisteli hän niin onnellisesti, että kahdenviidettä vihollisen pikku kuninkaan täytyi taipua Niniven hallitsijan vallan alaisuuteen. Vähemmin loistavan väliajan jälkeen kohosi valtakunta taas *Assurnasirhabalin* (882-857) ja *Salamanassar III:n* (857-822) aikana, jotka voitollisesti ja loistavasti halliten levittivät Assyrian valtaa joka taholle. Seuraavista sotilaskuninkaista olivat erittäin huomattavat *Salamanassar IV*, *Sargon* ja *Sanherib*, jotka osaksi tunnemme juutalaisten historiasta. *Assarhaddonin* ja hänen poikansa *Assurbanipalin* (kreikkalaisten Sardanapalon) aikana kohosi Assyrian valtakunta mahtavuutensa kukkulalle. Assyrialaiset levittivät valtaansa joka taholle, mutta tekivät myöskin kopeudellaan ja väkivaltaisuuksillaan itsensä niin vihatuksi naapurikansojen kesken, että he kauan kärsittyänsä sortoa viimein nousivat valloittajia vastaan eivätkä ennen luopuneet aseista, kuin heidän valtansa sortui (625 e.Kr.).

Salamanassar ottaen vastaan lähettiläitä.

Pääkaupunki *Ninive* Tigriin varrella vaurastui sängen suureksi ja komeaksi. Niinkuin egyptiläiset, joihin papit mahtavimmin vaikuttivat, rakensivat temppelejä, niin rakennuttivat Assyrian sotilaskuninkaat hallituspalatseja. Oikeastaan nämä palatsit olivat korukartanoita, saavutettujen voittojen muistopatsaita, sillä voitettujen täytyi omin käsin ja omilla varoilla rakentaa ne. Ne kohoavat joen rannasta ja perustaksi on niille tehty taidokkaita pengermiä poltetuista tiileistä. Tavallisesti oli palatsin etusivussa kolme pääovea. Joka oven edessä seiso i kääntäen vartioiden pari kivistä hakattua suurta ja kummallista eläimen kuvaa, joilla oli harjan tai leijonan ruumis, seljässä kotkan siivet ja ylinä partainen ihmispää, tylsästi katseleva muukalaista, joka yritti hiipimään sisään niiden välisestä käytävästä. Ne olivat sotajumalan vertauskuvia, hänellä kun arvattiin olevan leijonan tai härjän voima, kotkan nopeus ja ihmisen ymmärrys.

Assyrialainen palatsi.

Palatsin ulkoseinät olivat täynnä puoleksi yleneviä korkokuvia, maalattuja kirkkailla väreillä. Nämä kuvat esittävät tavallisesti piirteitä kuninkaan elämästä tai muista historiallisista tapahtumista. Että jäisi kylliksi seinää tälle taidetyölle, asetettiin ikkunat ylös, niinkuin kuuluisivat ne yläkertaan. Palatsin sisällä on suuria pihoja, joihin liittyy pienempiä kammareja, sekä rakennuksen eri osastojen välillä pitkiä katokäytäviä. Seinät olivat peitetyt lasitetulla tiilillä ja lattiat alabasterilla, kaikki välikkyviä koristuksista ja kuvateoksista.

Kuningas on kuvattuna kalliissa, kankeilla koruompeluksilla koristussa puvussa, keilan muotoinen päähine päässä. Sellaisena puhelee hän korkeain virkamiestensä kanssa, ottaa vastaan ylimyksiä, istuu tuomioistuimella, käy metsästävässä ja johtaa sotaväkeä.

Erittäin paljo on kuvia, jotka tarkoittavat sotaa ja sotajoukkoa. Siinä on usein kuvattuna sotavaunut, joissa jokaisissa seisoo jousimies ja ajaja. Näitä vaunutaistelijoita, joita raamatussa sanotaan matkamiehiksi, oli erityinen hirvittävä sotaväenosasto. Mesopotamian avaroilla tasangoilla voitiin niitä myöskin hyvin käyttää. Mutta kun assyrialaiset joutuivat taistelemaan vuorikansoja vastaan, eivät vaunut enää olleet soveliaat; sentähden koetettiin jo aikaisin *ratsastaa* hevosella, joka ei alussa, suinkaan ollut helppo tehtävä. Jalkaväki, varuksina kypäri ja panssari, aseina linko ja nuija taikka nuoli ja jousi, astui tiheissä riveissä ja aina säännöllisessä sotilaspuvussa. Viholliskaupungin muureja ahdisteltiin puutorneilla, joita lykättiin pyörillä eteen päin, taikka täristettiin suunnattomilla murtimeilla. Kehittyneen sotalaitoksensa tähden pysyivät assyrialaiset kauan vihollistensa voittajina ja valtakunta vaurastui hirvittävän mahtavaksi.

Erästä muinaisesta palatsista on löydetty kuninkaan kirjasto. Mitä oli kirjoitettu papyrukselle tai nahkalle, on ammuin mädännyt; ainoastaan saviset sinetit ovat säilyneet. Mutta onpa myöskin löytynyt joukko viisikulmaisia poltettuja savikappaleita tai myöskin hakattuja kiviä, joissa on kokonainen nuolenpää-kirjallisuus. Se tavallisesti kertoo kuninkaan urhotöistä. Me voimme siitä lukea, miten tapojen raaistuminen seurasi sotilaselämää; niinpä kertoo eräs kuningas itse voiton jälkeisistä toimistansa: "(Valloitetun kaupungin) asujamista rikoksellisimmat osaksi ristiin naulittiin, osaksi poltettiin. Muilta nenät ja korvat leikattiin. Minä vangitsin kaikki miehet, sekä vanhat että nuoret; muutamilta hakkasin poikki kädet ja jalat, toisilta leikkasin korvat ja huulet. Nuorukaisten korvista minä tein kasoja ja vanhempain päistä rakensin tornin, jonka pystyitin voiton merkiksi heidän kaupunkinsa ulkopuolelle. Lapset, sekä pojat että tytöt, minä poltin. Kaupungin hävitin ja poltin tulella." Kokonaisia kansoja vietiin pois isänmaastansa ja sijoitettiin vieraasen maahan. Mutta sotilaskansan julma menettely kosti seurauksillaan itsensä. Kukistettujen kansain köyhdyttämisestä heikkoni viimein koko valtakunta, ja heidän alammaisuuttansa täytyi pitää yllä kauhukeinoilla. Eipä tarvittu muuta kuin yksi kova isku, niin suuri sotilasvalta raukesi kokoon.

Nyt ovat Niniven palatsit soran peitossa ja kauan on aura kynnelyt niiden päällistä maata. Vasta meidän päivinämme on vanhan loiston jäännöksiä kaivettu päivän valoon antamaan vakavaa varoitustansa meidän miespolvellemme.

Babylonia ja Babylon.

Jo kaukaisessa muinaisuudessa on *Babylon* (Babel) tunnettu melkoiseksi kaupungiksi ja suuren vallan pääpaikaksi. Siellähän, rakennettiin suuri torni, josta raamattu puhuu; sinne perusti Nimrod peljätyt kuningaskunnan. Jonkun aikaa oli Babylonian valtakunta verollinen assyrialaisille, mutta kun Ninive vaipui, kohosi se uuteen loistoon. Babylonialaiset perustivat sotaisten kuningastensa *Nabubalussurin* (*Nabopalassarin*) ja *Nabukudurussurin* (*Nebukadnezarin*, k. 561) aikana suuren vallan. Nämä kuninkaat kukistivat assyrialaiden voiman,

valloittivat Syrian, hävittivät Juudaan valtakunnan ja nöyryyttivät Egyptin, mutta osasivat myöskin suurilla rauhantöillä tehdä hallituksensa loistavaksi.

Babylon kasvoi tähän aikaan niin suureksi, että sitä koko vanha maailma ihmetteli. Kaupungin sanotaan molemmilla puolin Eufratia olleen ympärimitaten 9 maantieteellistä peninkulmaa avara. Jokeen kuvastui kaksi suurenmoista kuninkaallista palatsia, joista toisen oli rakentanut Nebukadnezar. Hänen medialainen puolisonsa rakennutti suuret puistot, n.s. "riippuvat puutarhat", muurattujen holvien päälle, jotka pengermäisesti kohosivat ylemmäksi kaupungin muureja. Niitä kasteltiin keinotekoisella vesijohdolla, joka ajoi Eufraatin vettä ylös.

Babylonin muhkeain kartanoiden rakennusta helpotti melkoisesti maapihkan (bitumen'in) runsas saanti, josta tehtiin muuraussavea. Mutta sepä hauras rakennusaine on myöskin vaikuttanut, että niin vähä muinaisen komean Babylonin jäännöksiä on säilynyt meidän päivihimme. Saadaksemme jotakin käsitystä tästä kaupungista, kuulkaamme Herodoton kertomusta, joka sen näki omin silmin.

"Babylon on", sanoo hän, "säännöllisemmin ja komeammin rakennettu kuin mikään muu kaupunki maailmassa, mikäli minä tunnen. Kaupunkia ympäröi syvä, leveä vesihauta, ja sen sisäpuolella on kaupungin muuri. Muurin päällä kummallakin reunalla on rivi yksikerroksisia asuinhuoneita vastakkain ja niiden välille on jätetty nelivaljakolle riittävä katu. Portteja on muurissa ympäri kaupunkia sata, kaikki vaskesta, pihtipielet ja poikkipuut samoin. Muurin haarakkeet ulottuvat kummallakin puolella alas jokeen asti. Siitä alkaa ilman sitovaa seosta tehty tiilimuuri, joka kääntyy sisään päin pitkin joen kumpaakin äyrästä. Itse kaupunki on täynnä kolmin- ja nelinkertaisia kartanoita, ja läpi kaupungin kulkee sekä pitkittäin että poikittain, jokea kohti, ainoastaan suorja katuja. Joka kadulla on joenpuolisessa muurissa portti, kaikki nämäkin vaskesta, ja ne aukenevat samaan jokeen päin."

"Tämä muuri on siis kaupungin rintavarus, jonka sisäpuolella on toinen vähän kapeampi, mutta ei paljon heikompi muuri. Toisessa kaupungin puolikkaassa on kuninkaan linna, suuren ja vahvan muurin sisällä, ja toisessa Belin sataporttinen temppeli, joka vielä oli jäljellä minun aikani. Keskellä temppeliä on torni, kokonaan kivistä rakennettu; sen päältä kohoaa toinen ja tämän päältä kolmas, aina kahdeksaan asti, ja käytävä tuonne ylös saakka on tehty kierteisesti kaikkein tornien ympäri. Ylimmäisen tornin päällä on suuri temppeli ja temppelissä vuode kauniine peitteineen ja sitä paitsi kultainen pöytä."

Kaupunki oli rikas kauppansa ja taideteollisuutensa tähden. Mutta rikkautta seurasi myöskin ylellinen ja irstas elämä, joka hävitti kansan siveellisen voiman. Nyt on entisen Babylonin paikalla suunnattomat sorajäät, joilla ei mitään ruohoakaan kasva. Täytetty on, mitä Jesaijas profeetallisesti ennusti: "Näin pitää Babel, kaikkein kaunein valtakunnista, kaldealaisten koreus, tuleman; niinkuin Jumala kukisti Sodomian ja Gomorran; niin ett'ei siellä enää pidä asuttaman ajankaikkisesti, eikä siellä asuntoa pidettämän suvusta sukuun. Niin ett'ei myös arabialaisten pidä sinne yhtään majaa tekemän, eikä paimenten pidä siellä lounaalla makaaman. Vaan metsän pedot pitää siellä makaaman ja yököt asuman; ja tarhapöllöt laulaman hänen kaunistetuissa huoneissansa, ja lohikäärmeet niissä iloisissa linnoissa."

Foinikialaiset.

Kapealla maakaistaleella Välimeren itärannalla asui kansa, joka ei ole sodilla eikä valloituksilla saanut itsellensä paikkaa historiassa, vaan kaupalla ja rauhallisilla toimilla: foinikialaiset. Maa ei juuri soveltunut maanviljelykselle, mutta hyviä satamia siinä oli. Libanonin vuoriseljänne esti kansaa leviämästä itään päin, mutta kasvoi runsaasti sedrimetsää, joka antoi oivallista laivanrakennus-puuta. Itse maan luontokin neuvoi siis ihmisiä merelle. Alussa uskalsivat asujamet harjoittaa meren aalloilla ainoastaan kalastusta. *Sidon, kalastajain kaupunki*, onkin nimeltään heidän vanhin yhteiskuntansa, joka perustettiin noin 2700 vuotta e.Kr:n syntymää. Kun he alkoivat liikkua vähän ulompana merellä, harjoittivat he ensin merirosvoutta, vaan muuttivat vähitellen ammattinsa kaupaksi.

Sidonin foinikialaiset perustivat Tyros-kaupungin. Näiden molempain pääpaikkojen ympärille kasvoi pitkin lyhyttä rannikkoa monta muutakin kauppapaikkaa. Alussa hallitsivat kuninkaas, joiden valtaa kuitenkin papisto ja mahtavat suvut rajoittivat, kunnes kuninkuus viimein kokonaan lakkasi. Kaikki kaupungit olivat yhtyneinä liittoon, jonka johtajana ensin oli Sidon ja sittemmin Tyros, kun assyrialaiset valloittivat Sidonin. Tyron kukoistusaika oli vuosina 1000-600 e.Kr.

Foinikialaisten merikauppa liikkui alussa Välimerellä. Ollen varovaisia merimiehiä purjehtelivat he aina pitkin rantoja, etsien vähitellen maita, joiden tuotteista he voivat saada voittoa. Kun lyödyn rahan käyttäminen kauan oli heille tuntematonta, oli heidän vanhin kauppansa luonteeltaan vain vaihtokauppaa. Etäisimpiin paikkoihin perustivat he käydessään siirtokuntia, jotka vähitellen kasvoivat kaupungeiksi. Ensimmäinen tämänlaatuinen perustus on tehty Kyprosaarelle, joka monessakin suhteessa oli foinikialaisille hyvin tärkeä. Saari oli rikas metalleista, varsinkin hyvästä kuparista, joka sen saaren mukaan on saanut nimensäkin; siellä kasvoi suurta hirsimetsää, josta saatiin laivanrakennus-puuta. Kreta- ja Rodos-saarilla oli foinikialaisilla myöskin ikivanhoja uutisasuntoja. Vähä-Aasian etelärannalla olevaa Tarsos-kaupunkia sanotaan foinikialaisten perustamaksi. Aikaisin oli foinikialaisilla luja jalansija monellakin Arkipelagin saarella, vaikka he sittemmin niistä luopuivat, kun kreikkalaiset alkoivat kilpaila heidän

kanssansa. Egyptiin ja Palestinaan oli heillä vilkas liike, he kun kuljettelivat niiden maiden tuotteita muuante. Punaisella-merellä foinikialaiset aikaisin harjoittivat laajaa meriliikettä, joka ulottui Afrikan eteläisemmille rannoille, Babyloniin, jopa Itä-Indiaankin asti. Raamatussa kerrotaan, miten kuningas Salomo liitossa tyrolaisten kanssa lähetti laivoja rikkaasen kultamaahan, niin sanottuun *Ofir*-maahan, joksi on arveltu milloin Itä-Indiaa, milloin Afrikan Sofala-rannikkoa. Afrikan pohjoisrantaan kulkivat he aikaisin ja monta tärkeää siirtopaikkaa perustettiin sinne. Niistä mainittakoon Utika ja monta sataa vuotta myöhemmin (noin 800) perustettu *Kartago* (uusi kaupunki), joka kohta vahvistui ja yleni mahtavammaksi kaikkia muita. Afrikasta siirtyivät foinikialaiset Espanjaan, jonka eteläisistä vuoristoista he löysivät niin paljon jalvoja metalleja, että, kuten kerrotaan, heidän merimiehensä eräällä paluumatkallaan käyttivät suuria hopeamöhkäleitä laivanankkureina. Tämä maa, jolle he panivat nimen Tarshish, tuli pian heidän tärkeimmäksi oleskelupaikakseen. Sinne perustettiin monta uutispaikkaa, jotka kohta kasvoivat melkoisiksi kaupungeiksi, niinkuin *Gades* (= linnoitettu kaupunki), *Malaga* (= kalansuolauspaikka) ja *Sevilla* (= vuorikaivoskaupunki). Kauan katsottiin Gibraltarin salmen rannalle pystytettyjä Melkartin (Herkuleen) pylviä, tuota vanhimpain kauppamatkojen loppukohtaa, maailman ääreksi, mutta viimein purjehdittiin niidenkin ohitse. Tänä viimeisempänä aikana purjehtivat foinikialaiset laivat etelään päin aina kultarikkaasen Guineaan asti, ja ovatpa ne, kuten muinainen tarina kertoo, erään Egyptin kuninkaan käskystä kiertäneet Afrikan ympärikin. On myöskin luultu foinikialaisten käyneen Britannian rannalla ja Itämeren rannoilta koonneen muinaisaikaan niin harvinaista bernsteiniä eli merenkultaa.

Foinikialaisten maakauppa kävi karavaani-matkueiden kautta. Ne kuljivat etelässä aina Onnelliseen Arabiaan asti, josta saatiin kultaa, jalokiviä, pyhää savua ja mirhamia. Samalla tavalla tuotiin myöskin Indiaan maustimia ja Afrikasta elefantinluuta. Niniveen ja Babyloniin kulki kauppa Syrian kautta ja Libanonin yli. Babyloniasta kävivät karavaanit aina Bokarassa ja Tibetissä asti. Niiden kautta tuli Syrian asujamille tutuksi silkki, jota jo profeetta Hesekiel mainitsee. Pohjoisessa pitivät foinikialaiset vilkasta liike-yhteyttä Armenian kanssa, saaden sieltä Kaukasomaiden metalleja.

Taideteollisuus vaurastui aikaisin tällä kansalla. Ensinnä mainittakoon *purpura-värjäys*, joka taito oli niin vanha, että sitä tarinassa sanotaan Helkart-jumalan keksimäksi. Väri saatiin monestakin koteloeläimestä, varsinkin muutamista "murex"-sukuun kuuluvista lajeista, joiden verellä värjättiin pummuli-, liina- tai silkkikangasta, jolloin ne tulivat loistavan ja usein tulipunaisen karvaisiksi. Etevimmat purpura-värjälaitokset olivat Tyrossa. Toinen hyvin kehittynyt teollisuuden haara oli *lasinteko* Moni vanha kirjailija sanoo foinikialaisia lasin keksijöiksi ja kertoo heidän pitäneen monta vuosisataa sitä taitoaan salassa. Mutta nyt on olemassa varmoja todistuksia, että egyptiläiset tunsivat sen taidon jo kauan ennen foinikialaisten aikaa. Suurimmat lasitehtaat olivat Sidonissa. *Savenvalamisessa* ja varsinkin kallisarvoisten astiain teossa poltetusta savesta ovat foinikialaiset olleet kreikkalaisten opettajina. Saviastiat olivat heidän paras vientitavaransa ja vielä Tyron mahtavuusajan lopullakin vaihtoivat he juuri niillä kaukaisten saarien asujamilta tinaa. Rauta ja teräs olivat heille vanhimpina aikoina tuntemattomat; sen sijaan he edistyivät hyvin taitaviksi *pronssisepeiksi*. Egyptin hieroglyfi-kirjoituksissa mainitaan foinikialaisia pronssiaseita ja sellaisia kerrotaan heidän tehneen paljo villeille kansoille. Jalometallisia, foinikialaisten taiteilijain tekemiä maljoja pidettiin muinaisajan paraimpina korukaluina.

Ihmissivistykselle ovat foinikialaiset tehneet erittäin tärkeän palveluksen keksimällä kirjoitusaapiston, vaikka se alussa olikin vain lyhennetty hieroglyfi-kirjoitus, samantapainen kuin Egyptissä. Foinikialainen kirjainkirjoitus, joka sitte on tullut kaiken sellaisen kirjoituksen esikuvaksi, keksittiin luultavasti siihen aikaan, kuin hyksot vielä hallitsivat Egyptiä.

Lavea kauppa ja etevä taideteollisuus kokosivat Foinikian kaupungeihin, varsinkin Tyroon, suuria rikkauksia. Nautinnon himo kasvoi samassa suhteessa, kuin oli keinoja sitä tyydyttää, ja ääretön siveettömyys levisi hillittömällä vauhdilla, osaksi saaden kiihdykettä foinikialaisten paheellisista uskonnonmenoista. Silloin tuli rangaistuksen aika. Tyron rikkaudet olivat jo kauan kiihdyttäneet valloittajain saaliinhimoa. Jo noin 900 e.Kr. oli kaupungin täytynyt taipua maksamaan veroa Assyrian kuninkaille. Sittemmin piiritti sitä kuningas Sargon, joka myöskin saattoi alammaisuuksiensa sen aluskaupungit sekä vanhan Tyron, joka oli mannermaalla. Mutta toinen kaupunki oli jo ennen kasvanut läheiselle merensaarelle eikä Sargon voinut sille mitään tehdä. Nabukudurassur myöskin kauan turhaan koetti valloittaa saarikaupunkia. Viimein (574) tekivät sen asujamet hänen kanssansa sovinnon, tunnustaen hänen yliherruutensa. Tyros ei sen jälkeen enää koskaan kohonnut entiseen loistoonsa.

Kartago tuli nyt Tyron perijäksi, jopa vaurastui kohta loistavammaksikin ja mahtavammaksi emäkaupunkiansa. Se taistelemalla pääsi muiden Afrikan rannan foinikialaisten siirtopaikkain herraksi ja ulotti vaikutusvaltaansa kauas sisämaahan. Se valloitti Baleari-saaret, Korsikan ja Sardinian sekä osan Etelä-Espanjasta, johon monta kartagolaista siirtokuntaa perustettiin. Mutta yrittäessään valloittamaan Sisiliää joutui se onnettomaan sotaan ensin kreikkalaisten kaupunkien ja sitte vielä mahtavamman Rooman kanssa.

Persian valtakunta.

Persialaisten alkuperä ja uskonto.

Arjalaiset läksivät läntisen Ylä-Aasian vuoristosta liikkeelle. Osa heistä siirtyi etelään päin ja asettui Indus- ja Ganges-jokien seuduille. Nämä, sittemmin niin sanotut *indialaiset* eli *hindulaiset* kohosivat hyvin korkealle sivistysasteelle; he rakensivat suurenmoisia kalliotemppelejä, perustivat ominaisen yhteiskunta-järjestyksen ja kasvattivat rikkaan kirjallisuuden. Toinen osa heimosta pysyi alkuperäisillä kotipaikoilla taikka siirtyi länteen päin. Siten perustivat arjalaiset *Baktraan* (Balkiin) vanhan valtakunnan, jonka aikoinaan suuri sivistys on jo ammoin kadonnut, sekä levisivät myöskin Indus-joen lännenpuoliselle laajalle ylängölle. He sanoivat aluettaan *Iraniksi* (arjalaisten maaksi) ja kävivät pitkälistä ja veristä sotaa pohjaisia tatarilaisheimoja vastaan, joiden alueen nimi oli *Turan*. Siten he tottuivat katsomaan koko olemassa oloa ainoastaan hyvän ja pahan tasaväkisten voimain keskinäiseksi taisteluksi.

Läntisten arjalaisten keskellä esiytyi kaukaisessa muinaisuudessa (ei tiedetä varmaan milloin) uskonnonperustaja *Zaratustra* (Zoroaster), joka eli hyvin kunnioitettuna suurvaltaisen kuninkaan *Gushtaspin* hovissa. Hänen sanotaan tehneen kokonaisen oppijärjestelmän niistä mielikuvitelmissa ja uskonnollisista menoista, jotka olivat tavallisia hänen maanmiehillänsä. Tämän opin mukaan oli alussa kaksi rajattoman ajan synnyttämää jumaluusolentoa: valon jumala *Ormuts*, joka ilmestyi aurinkona, ja pimeyden paha henki *Ahriman*, yön herra. Molempain käskyläisinä on koko joukko ylempiä ja alempia eriarvoisia henkiä, jotka lakkaamatta taistelevat toiset toisiansa vastaan, kunnes ajan lopussa, jolloin Ahriman voitetaan, ilmestyy maailman sovittaja tekemään ijäistä rauhaa. Ahrimanista silloin tulee hyvä henki, ja kaikki pahuus häviää. Alimmat henget ovat *ferverit*, ihmissielujen alkukuvat. Kun jokaisella ihmisellä on sekä hyvä että paha ferver ja hän on molempain vaikutuksen alainen, niin raivoaa siis jokaisen kuolevaisen rinnassa sama taistelu kuin koko maailmassa. Ormutsin palvelijain pitää palvella jumalaansa siveällä elämällä, rukouksilla ja puhdistuksilla, maanviljelyksellä ja puiden istutuksella sekä vahingollisten eläinten ja kasvien hävittämisellä.

Zaratustran oppi on säilytettynä myöhemmin kirjoitetussa *Zend-Avestassa*, jossa uskonnonkirjassa on monta eri aikoina syntyntä kirjoitelmaa. Magilaisten mahtava pappiskasti johti uskonnollisia menoja ja uhreja.

Kyron tarina.

Persian pohjoisosa on jylhää vuoristoa, jyrkkiä kukkuloita ja syviä rotkoja, mutta niiden välillä on myöskin ruohoisia laidunmaita. Eteläpuoli sen sijaan on alavaa, auringon paahtamaa seutua, joka päättyy aavikkoon. Sen asujamet, yksinkertaisen paimenkansan, korotti naapurikansain vallitsijaksi *Kyros* (eli Kuru, kuten nimi oikeastaan oli; latinaksi *Cyrus*). Tämän valloittajan elämänvaiheista on ollut montakin kertomusta, joista Herodotos on muistiin kirjoittanut sen, joka hänestä näytti luonnollisimmalta. Se on tällainen.

Median kuninkaalla Astyageella oli tytär Mandane. Hänestä näki isä unta, että hänen sylistään juoksi vesivirta, joka peitti tulvallansa koko Aasian. Hän kertoi unensa niille magilaisille, jotka selvittelivät unia, ja hämmästyi, kun heiltä kuuli, mitä uni muka merkitsi. Sentähden hän ei naittanut tytärtänsä kellekään medialaiselle, joka olisi ollut kyllin arvokas hänelle puolisoiksi, vaan eräälle tynniluontoiselle persialaiselle Kambyseelle. Sen jälkeen näki Astyages vielä toisen unen. Hänestä näet näytti niinpuu kasvavan saman tyttären sylistä ja ulottuvan yli koko Aasian. Sen selittivät unien tietäjät niin, että hänen tyttärensä poika oli tuleva kuninkaaksi hänen sijaansa. Astyages nyt tuotti luoksensa Mandanen, ja kun Kyros syntyi hänestä, antoi hän pojan surmattavaksi Harpagolle, joka oli erittäin uskollinen hänelle ja hänen suvullensa. Harpagos jätti lapsen eräälle Astyageen lammaspaimenelle, käskien heittää sen jollekin vuorelle. Mutta paimen veikin vuorelle oman vaimonsa kuolleena syntyneen lapsen ja jätti Kyron eloon kasvamaan paimenpoikana. Kun Kyros oli kymmenen vuoden ijässä, leikkitteli hän kerran muutamien samanikäisten kanssa tiellä. Leikissä valitsivat pojat hänet kuninkaaksi, ja hän määräeli heille töitä, pannen muutamat rakentamaan taloja, toiset olemaan keihäsmiehinä, ja yhden hän nimitti "kuninkaan silmäksi" (päällysmieheksi). Eräs leikkikumppaneista oli ylhäisen medialaisen poika, ja kun hän ei tehnyt, mitä hänelle oli määrätty, kuritti Kyros häntä ruoskalla oikein kovasti. Rangaistu poika valitti isällensä ja isä ilmoitti asian kuninkaalle. Astyages kutsui Kyron eteensä ja kysyi häneltä äkäisesti: "kuinka sinä, niin alhaisen miehen poika, uskallat sellaisella tavalla kohdella tätä, joka on valtakunnan ylimysten poikia?" Mutta Kyros vastasi: "O, herrani! sen tein syystä kyllä, sillä pojat asettivat minut kuninkaaksi. Ja kun hän ei totellut minua, sai hän ansaitun rangaistuksensa." Pojan näin puhuessa huomasi Astyages hänen kasvonsa samanlaisiksi kuin omansa, ja hänen vastauksensakin oli kuin kuninkaan pojan; samalla näytti hänestä myöskin aika, jolloin Kyros oli jätettävä kuolemaan, soveltuvan pojan ikään. Pakotettuaan paimenen tunnustamaan päätti Astyages julmasti kostaa Harpagolle. Hän kutsutti Harpagon luoksensa ja ravitutti häntä hänen oman poikansa lihalla, jonka pojan Astyages oli Harpagon tietämättä tapattanut. Atrian lopulla toivat palvelijat peitetyn vadin pyytäen vierasta ottamaan siitä, mitä mielensä teki. Harpagos nostaessaan peitettyä näki poikansa pään, kädet ja jalat. Kyros lähetettiin sitte Persiaan, jossa hän kasvoi nuorukaiseksi. Jänikseen kätkeytyllä kirjeellä kehoitti Harpagos häntä nousemaan kapinaan Astyagesta vastaan. Kyros luettuaan kirjeen kutsui persialaiset yleiseen kokoukseen ja ilmoitti Astyageen muka nimittäneen hänet heidän sotapäälliköksi. Sitte käski hän heidän seuraavana päivänä tulla työkaluinensa ja raivata suuren orjantappuraisen kentän. Kun persialaiset saivat loppuun heille määrätyn päivätyön, käski Kyros heidän palata seuraavana aamuna puhtaina ja juhlapuvussa. He saivat asettua siloiselle niitylle, jossa Kyros heille toimitti pidot. Atrian jälkeen kysyi Kyros, kumpiko päivä heitä paremmin miellytti. Kun persialaiset sanoivat toista päivää paremmaksi, lausui hän: "Kaikki teidän päivänne ovat työpäiviä, jos palvelette medialaisia, mutta tällaisia juhlapäiviä, jos luovutte heistä. Tehkää siis itsenne pian vapaaksi." Persialaisten noustua kapinaan nimitti Astyages medialaisten päälliköksi

Harpagon, joka heti meni joukkoineen Kyron puolelle. Silloin Astyages itse läksi taisteluun, mutta hänet voitettiin ja otettiin vangiksi. Herruus siirtyi näin medialaisilta persialaisille (560).

Noin kymmenen vuoden kuluttua kukisti Kyros toisen suuren valtakunnan, Lydian, joka oli Vähä-Aasian länsiosassa. Siellä hallitsi *Kroisos-niminen* kuningas (latinaksi Croesus), joka oli yli koko Aasian tunnettu suuresta rikkaudestaan. Hänen luoksensa kerrotaan kerran tulleen viisaan atenalaisen lainsäätäjän Solonin, ja hänet otetun hyvin vierasvaraisesti vastaan. Kroisos näytteli hänelle aarrevarastoansa ja kysyi sitte: "Atenalainen vierasystävä! Minulle on ylistelty sinun suurta viisauttasi. Sanoppas nyt, kuka sinun mielestäsi on onnellisin kaikista ihmisistä?" Solon vastasi: "O kuningas, atenalainen Tellus: hän näki isänmaansa vaurauden, hänellä oli hyvät lapset ja hän kaatui voitollisessa taistelussa isänmaansa puolesta." "Kenen asetat häntä lähimmäksi?" kysyi Kroisos. Solon vastasi: "Kleobis- ja Bitonveljekset. Kun heidän äitinsä, joka oli pappi, kerran oli lähtemässä ajaen temppeleihin, mutta härjät eivät joutuneet oikeaan aikaan kedolta, kävivät nuorukaiset itse valjaihinkin ja vetivät äitinsä. Temppeleissä äiti astui jumalattaren kuvan luo ja rukoili, että hänen poikansa saisivat, mikä ihmiselle olisi parasta. Kohta sen jälkeen nukkuivat molemmat nuorukaiset itse temppeleissä hiljaisesti ijäiseen uneen." Silloin Kroisos pahastuen lausui: "No, etkö sitte katso minun onneani minkään arvoiseksi?" Solon vastasi: "Nykyään olet kyllä mahtavan rikas ja monen kansan hallitsija; mutta onnelliseksi en voi sanoa sinua, ennenkuin saan kuulla, että elämäsi päivät ovat myöskin päättyneet yhtä onnellisesti. Montakin, joille jumala on näyttänyt onnea, on hän sitte sitä syvemmälle kukistanut." Jonkun ajan kuluttua alkoi Kroisos sodan Kyroa vastaan, mutta joutui perin tappiolle. Hänen pääkaupunkinsa Sardes valloitettiin ja hän itse jäi voittajan käsiin, joka hänet tuomitsi elävänä poltettavaksi. Kun vangittu kuningas jo seiso roviolla, johtui hänelle mieleen, mitä Solon oli sanonut. Ja sitä ajatellessaan huokasi hän ja lausui kolme kertaa: "Solon!" Kyros käski kysyä, mitä hän sillä tarkoitti, ja Kroisos kertoi keskustelunsa viisaan miehen kanssa. Kyros, peljäten koston hetkeä ja miettien, mitenkä ei mitään ole pysyväistä ihmiselämässä, käski sammuttaa jo sytytetyn tulen sekä otti Kroison ystäväksensä ja ainaiseksi kumppanikseen.

Jonkun ajan kuluttua läksi Kyros Babyloniaa vastaan. Kauan majailtuaan kaupungin edessä, voimatta saada mitään aikaan, johdatti hän viimein Eufratin veden kaivettuun järveen, jota oli käytetty tulvain tasoittelemiseksi; kaupungin läpi juokseva vesi tuli siten niin matalaksi, että persialaiset pääsivät sitä myöten kaalamalla kaupunkiin. Jos babylonialaiset olisivat edeltä päin tienneet tai huomanneet, mitä Kyros teki, olisivat he voineet kurjimmalla tavalla tuhota persialaiset. Sillä jos he olisivat sulkeneet kaikki jokeen johtavat porttinsa ja itse puolustaneet valleja, jotka olivat pitkin joen kumpaistakin rantaa, niin olisivat he saaneet viholliset kiinni kuin kalat rysästä. Mutta nyt tulivat persialaiset äkkiarvaamatta heidän päällensä. Kaupungin sanotaan olleen niin suuren, että kun äärimmäiset osat olivat valloitettuna, niin keskellä asuvat eivät tienneet siitä mitään, vaan tanssivat ja iloitsivat silloin paraikaa olevassa juhlassa, kunnes viholliset saapuivat heidänkin päällensä.

Kun tämä oli kukistettu, läksi Kyros valloittamaan myöskin massagetalaisia, suurta ja urhollista kansaa, joka asui Kaspianmeren rannalla ja Araxes-joen varsilla. Tätä kansaa hallitsi kuningatar Tomyris. Hänen poikansa, kun oli kavaluudella voitettu ja vangittu, tappoi itsensä sen onnettomuuden johdosta, ja nyt läksi äiti itse johtamaan massagetalaisia. Siitä syttyi tulinen taistelu, jossa viimein massagetalaiset voittivat. Kyros itse kaatui taistelukentällä. Mutta Tomyris täytti nahkasäkin verellä ja viskasi siihen Kyron pään, sanoen: "Juo nyt verta kyllyksesi!"

Dareios Hystaspis. Xerxes.

Kyroa seurasi poikansa Kambyses, ankara ja sotainen hallitsija. Hän valloitti Egyptin valtakunnan (523). Epäluuloisuudesta oli hän surmauttanut nuoremman veljensä Smerdiin. Mutta Kambyseen poissa ollessa ilmestyi eräs medialainen magilainen ja alkoi julistaa olevansa Smerdis. Retkellä häntä vastaan kuoli Kambyses tapaturmasta. Persialaiset sitte tottelivat tätä Vale-Smerdistä seitsemän kuukautta, luullen häntä todellakin Kyron pojaksi. Mutta kun petos tuli ilmi, liittyi seitsemän ylhäistä persialaista akaimeniden heimosta, johon kuningassukukin kuului, ja he menivät yht'äkkiä Smerdiin palatsiin ja murhasivat hänet.

Nämä seitsemän päättivät, että kuninkaan arvo oli edelleenkin pysytettävä, ja sopivat seuraavana aamuna auringon noustessa tulemaan määrättyyn paikkaan, ja se heistä oli tuleva kuninkaaksi, jonka hevonen siellä ensin hirnui. Se tapahtui Dareiolle hänen tallimestarinsa viekkautensa kautta. Toiset silloin hyppäsivät ratsujensa seljältä maahan, lankesivat kasvoillensa ja tervehtivät Dareiota kuninkaanansa.

Hallituksensa alussa oli Dareiolla monta kapinaa kukistettavana, kun monikin voitettu kansa oli viime aikoina koettanut irtautua Persian vallasta. Varsinkin tuotti hänelle vaikeuksia Babylonin kapina. Sen johtaja sanoi olevansa Babylonian viimeisen kuninkaan poika ja aikovansa uudistaa isänsä herruuden. Tigris-joen yli mennessään tapasi Dareios ensin viholliset ja ajoi heidät takaperin, voitti sitte uudessa taistelussa ja alkoi piirittää itse Babylonia. Yhdekstoista-kuukautisen turhan piirityksen jälkeen alkoi niin Dareios kuin sotajoukkokin kyllästyä koko sotaan, ja babylonialaiset alinomaa muureiltansa pilkkasivat heitä. Kuten tarina kertoo, päätti silloin ylhäinen persialainen Zopyros valloittaa kuninkaallensa kaupungin. Sitä varten hän julmimmasti räökkäsi itseään, leikkasi nenänsä ja korvansa pois, ajeli tukkansa niinkuin pahantekijältä ja ruoskitsi itsensä verille. Sen näköisenä meni hän kaupunkiin ja sanoi itseänsä kuninkaan tuolla tavalla kohdelleen. Babylonialaiset asettivat hänet pienen sotajoukon päälliköksi ja sillä hän, niinkuin oli edeltäkäsinkin sopinut kuninkaan kanssa, saavutti alussa monta voittoa. Kun nyt babylonialaiset sen menestyksen johdosta korottivat hänet suuremmaksi päälliköksi, avautti hän ryntääville persialaisille kaksi kaupungin porttia. Siten Babylon valloitettiin toisen kerran.

Jo hallituksensa alussa jakoi Dareios valtakuntansa 20 satrapiaan, joita kutakin hallitsi maaherra eli *satrapi*. Sekä Kyros että Kambyses olivat kuhunkin valloitettuun maahan jättäneet kotimaiset hallitsijasuvut edelleenkin valtaan, missä vain noiden hallitsijain uppiniskaisuus tai muut syyt eivät pakottaneet heitä erottamaan tai muuanne siirtämään. Nyt tuli kukistettujen kansain hallitus yhtäläisemmäksi, ja ne lujemmin liitettiin yhdeksi kokonaiseksi. Sitä paitsi määrättiin säännölliset verot kunkin satrapien maksettavaksi. Ne olivat varsinkin sellaisia luonnontuotteita, joita kussakin eri maassa paraiten saatiin; niinpä maksoi Media hevosia, Babylonia vehnää, India kultahietaa ja muut maat muita tavaroita. Alammaiset, joista tämä järjestys usein tuntui rasittavalta, sanoivat, että Kyros oli ollut isä ja Kambyses herra, vaan Dareios oli kaupustelija.

Sotalaitos kehitettiin hirvittäväksi. Sotateitä tehtiin yli koko valtakunnan; sotaväelle tasoitettiin erityisiä katselukenttiä; jokainen asekuntoinen alammainen oli velvollinen sotapalvelukseen. Mutta kun sotaväki kansakunnittani kokoutui suurin joukoin, ei siinä ollut mitään säännöllistä jalkaa eikä varmaa johtoa. Kohtapa saatiinkin kokea, ett'ei yksistään sotajoukon suuruudella voiteta.

Äärettömän joukon kanssa läksi Dareios valloitusretkelle skytialaisia, nykyisten slaavilaisten esiisiä vastaan, joka urhollinen paimentolaisheimo kuljeksi suurilla aroilla Mustanmeren pohjoispuolella. Hän marssi Trakian läpi, voitti villit getalaiset ja meni Tonavan yli. Mutta skytialaiset lakkaamatta peräytyivät etemmäksi, niin että Dareios takaa ajaessaan joutui kauas autioille aroille, jossa hänen sotajoukkonsa oli aivan menehtyä ravinnon puutteesta. Hänen täytyi siis viimein lähteä palaamaan tyhjin toimin, ja paluumatkalla kuoli häneltä paljo väkeä.

Vielä onnettomammin päättyivät ne sotaretket, jotka Dareios sotapäälliköillään teetti kreikkalaisia vastaan ja joista tuonempana tarkemmin kerrotaan. Hänen viimeiset vuotensa kuluivat uuden samanlaisen retken laajoihin varustuksiin, kunnes hän kuoli (485). Hänen poikansa ja seuraajansa *Xerxes* oli heikko ja kopea itsevaltias. Suurimman sotajoukon kanssa, kuin vanha historia tietää kertoa, läksi hän Kreikanmaata vastaan, mutta sai kohta kokea, miten vähä järjestymättömillä joukoilla on kykyä kestämaan taistelua vapaan kansan innostusta ja suurempaa sivistystä vastaan. Hänen täytyi häpeällä palata ja suurin osa hänen sotajoukostaan joutui häviöön. Hänen loppuhallituksensa aikana (vuoteen 465 asti) alkoi jo näkyä varmoja häviön ja rappeutumisen merkkejä suuressa Persian valtakunnassa.

Xerxes valtaistuimellaan.

Ei missään ole kuninkaallinen itsevaltius niin kehittynyt kuin persialaisilla: Persian laki sääsi nimenomaan, että kuningas tekee, mitä tahtoo. Hänen kädessään oli kaikkein henki ja elämä. Jokaisen, joka pääsi hänen eteensä, täytyi laskeutua polvilleen ja suudella maata. Niinkuin valonhenget ympäröivät Ormutsin valtaistuinta, niin hänen sijaisellaankin, Persian kuninkaalla, oli suuri ja loistava hovikunta, ja sitä johtamassa seitsemän ylhäistä virkamiestä sekä pappisneuvosto. Kuninkaallinen pöytä oli katettu valituimmilla, kaukaisista seuduista tuoduilla ruo'illa ja juomilla. Hovi muutti oleskelupaikkaa eri vuodenaikojen mukaan: talvi vietettiin kuumassa Babyloniassa, kevät Susassa, kesä vilpoisessa Ekbatanassa. Monta puistoa eli "paratiisia" hedelmäpuineen ja metsäneläimistä rikkaine eläintarhoineen oli laitettu kuningasta varten matkoilla käytettäväksi. Palatseista on ensi sijassa mainittava *Persepolis* varsinaisessa Persiassa. Perustuksena oli siinä kolme pengermää, marmorirapuilla yhdistetyt ja kyllin suuret, että kymmenen ratsumiestä sopi niillä rinnakkain ratsastamaan. Ensimmäisen pengermän raput veivät pylväskäytävään, josta nyt näkyy ainoastaan vähäisiä jäännöksiä. Vieressä seisoo pari marmorista hakattua, muodoltaan satumaista, suurta eläimenkuvaa. Toisen pengermän seinässä näkyy korkokuvia: kuninkaan palvelijoita monenkarvaisissa puvuissaan ja eri toimissa taikka valtakunnan eri maakuntain lähettiläitä. Toiset portaat vievät toiseen pylväskäytävään, josta päästään moneen yksinäiseen rakennukseen. Niissä on kussakin monta huonetta, täynnä kuvakoristuksia. Eräässä paikassa on kuvattuna kuningas täydessä loistossaan ottamassa puheilleen alammaisiansa. Toisessa paikassa hän, yllä monilaskoksinen medialainen puku, istuu valtaistuimella, pitkä valtikka kädessä; takana seisoo palvelija, pitäen hänen päällensä

suojelushengen haaveellista kuvaa. Assyrialaiset kuvasivat kuningastansa aina toimivana; sitä vastoin hän täällä lepää juhlallisessa majesteettiudessa. Koko palatsin kukkula on täynnä avarain salien, lukemattomain marmoripylvästen ja koruovien sekä suurten suihkukaivolaitosten jäännöksiä. Nimet Dareios ja Xerxes, joita tavataan monilukuisissa nuolenpää-kirjoituksissa, ilmoittavat ajan, jolloin nämä rakennukset ovat syntyneet.

Kuningasten velvostuttava elintapa, yksinvallan rampaava vaikutus, maaherrain yhä karttuva itsevaltaisuus ja kukistettujen kansain pelkuri orjamaisuus yhdessä vaikuttivat, että Persian valtakunta, vaikka olikin näköään niin loistava, kypsyi häviöönsä paljon ennemmin, kuin se, kuten tuonempana kerrotaan, kukistuikaan valloittajan kautta.

MUINAISKLASSILLISET KANSAT.

Kreikkalaisilla ja roomalaisilla kohosi ihmishenki suurempaan itsenäisyyteen. Sielullinen elämä esiytyi täällä toimimaan etenkin selvänä ja säännöllisenä *ymmärryksenä*, jonka kuvia tämän sivistyksen ilmiöt ovat. Ylemmäksi Itämaiden raakaa luonnonpalvelusta kohosi kreikkalainen jumalamaailma, jossa ihminen esiytyi luonnon voittajana ja herrana. Lähinnä kehittyi uskonnosta kaunotaide, jonka tuotteet, muodostellut suhdallisuuden lakien mukaan, ovat pysyneet kaikkina aikoina muodon täydellisyyden mallikuvina. Sittemmin kehittyi itsenäinen tiede, selvän ajatuksen ja levollisen mietinnän tuote. Yhteiskunnassa hyljättiin sekä yksinvaltiuden että pappisvallan mielivaltaisuus, ja järkevä lainsäätämys, joka sitte roomalaisilla eteni hyvin suureen täydellisyyteen, koetti jo täällä yhä tarkemmin järjestellä yhteiskunnallista elämää.

Helleniläiset eli kreikkalaiset.

Suuruuteensa nähden on Kreikanmaalla, syvälle maan sisään pistäytyvien merenlahtien ja suuren saaririkkauden tähden, tavattoman pitkät rannat. Sitenpä enimmät sen asujamista helposti pääsivät yhteyteen vierasten maiden kanssa, joka asia on hyvin paljon vaikuttanut koko kansan sivistyskehitykseen. Ilma saa raittiista meri- ja vuorituulista suloista viileyttä. Maa, vaikka osaksi kivinen ja kolea, antaa kyllä useimmissa paikoissa hyvän sadon, mutta vaatii viljelijältänsä vaivaa ja ponnistuksia.

Luonnonlaatu on hyvin vaihtelevainen. Voidaan erottaa neljä varsin erinäistä pääosaa: Pohjois-Kreikka, Hellas, Peloponnesos ja saaret. Pohjois-Kreikassa oli kaksi maakuntaa ja niiden rajana Pindos-seljänne: Tessalia oli hymyilevän kaunis ja hedelmällinen, vaan Epeiros täynnä autioita vuoria, järviä ja metsiä, asujamina vain villiheimoja. Näiden maakuntain etelärajasta alkoi Hellas. Kauimpana idässä oli Attika, Atena kaupunkineen, sievä pikku maakunta, jossa monet purot suikertelivat pitkin viehättäviä laaksoja, ja kukkuloita kaunistivat muhkeat öljypuistot. Attikan länsipuolella oli Boiotia, kattilanmuotoinen laakso, keskellä pohjaa suuri Kopais-järvi; se oli ylävä, järvinen ja sumuinen maakunta ja teki mieleen melkein raskaan ja vakavan vaikutuksen. Vielä lännempänä oli korkeavuorinen, jylhän kaunis Fokis sekä muutamia pienempiä maakuntia. Läntisimpänä olivat jylhä vuorimaa Aitolia ja vähän viljelty, järvinen Akarnania, molemmat luonnonlaadultaan samankaltaiset kuin läheinen Epeiros. Kapea Istmos-taipale, jolla kauppakaupunki Korintos oli, erotti Hellaan Peloponnesosta. Tässä yleensä varsin hedelmällisessä niemimaassa oli monta luonnonlaadultaan vaihtelevaa maakuntaa: lakea ja hedelmällinen Akaia, kaunis Elis, etelärannan viljavat tasangot Messenia ja Lakonia, epätasainen Argos ja sisämaassa vuorinen, jylhän kaunis Arkadia. Saaria oli kolme pääryhmää: Ionian saaret Kreikan luoteisrannalla, Kykladit kaakkoisrannan ulkopuolella, ja etempänä idässä pitkin Vähä-Aasian rantaa Sporadit. Lähellä Hellaan itärantaa oli suuri hedelmällinen Euboia-saari.

Kreikan asukkaat, jotka luetaan arjalaiseen heimoon, ovat tulleet maahan monessa osastossa. Vanhimpia puolivillejä asujamia sanottiin pelasgilaisiksi. He elivät, kuten tarina kertoo, tammenterhoista ja tekivät suurista kallionlohkareista ilman mitään kiinnittävää saviseosta suuria rakennuksia, joita on sanottu *kyklopisiksi*. Akaialaiset, jotka moneen paikkaan, varsinkin Peloponnesoon, perustivat mahtavia valtakuntia, olivat taruaikaan pääheimona. Mutta historiallisena aikana vallitsivat ionialaiset ja dorialaiset. Ionialaiset asuivat vanhastaan Vähä-Aasian länsirannikolla, saarilla ja Attikassa; viimeainitut vaelsivat tänne pohjoisesta päin ja asettuivat viimein Peloponnesoon. Näiden luonteen erilaisuuden mukaan kehittyi kaksi jyrkkää vastakohtaa helleniläisten koko yhteiskunnallisessa ja henkisessä elämässä. Ionialaiset olivat hempeää, iloista ja notkeaa luonnetta, nerokkaat ja vilkkaat käsittämään, taipuvaiset kauppaan, teollisuuteen, taiteihin ja tieteihin, mutta samalla levottomat ja oikulliset; heillä kehittyi kansanvalta (*demokratia*). Dorialaiset sitä vastoin olivat vakavat, jurot ja harvapuheiset; he käsittivät hitaasti, mutta tahdonvoima oli heillä väsymätön; rauhallisissa toimissa he olivat heikommat ionialaisia, mutta sodassa urholliset ja kestäväiset. Heillä kehittyi ylimysvalta (*aristokratia*). Sittemmin kun ionialaiset ja dorialaiset keskinäisissä taisteluissa uuvuttivat toinen toisensa, esiytyivät taas akaialaiset huomattavimmiksi.

Taru aika.

Jumala-maailma.

**Hebe. Hermes. Hefaistos. Dionysos. Apollon. Ares. Pluton.
Poseidon, Zeus, Artemis. Pallas. | Herakles. Afrodite. Eros. Here.**

Kreikan jumalat olivat loistava joukko, joka kansan uskonnon mukaan asuskeli pilvien yläpuolella, korkealla Olympos-vuorella. Etevin heistä, kaikkein herra oli *Zeus*, "jumalain ja ihmisten isä". Levollinen ja majesteettillinen hallitusvoima loistavana kasvoista istui hän valtaistuimellaan ja hänen jalkainsa juuressa seisoi hänen maallinen vertauskuvansa, kotka, nokassa ukonnuolia, joita jumala vihanhetkinään saattoi sinkautella uhkarohkeita maan asujamia vastaan. Zeun puoliso, ylevä *Here*, seisoi puolisonsa sivulla maailmaa käskevänä hallitsijattarena; komea riikinkukko oli hänelle pyhitetty. Kaksi Zeun veljeä, *Poseidon* ja *Hades* (Pluton), jakoivat hänen kanssansa maailman vallan. Poseidonin vallitsi merta ynnä kaikkia sen jumaluusolennoita ja hirviöitä. Hän kantoi kädessään pitkää kolmikärkeä, jolla hän voi sekä nostaa että tynnyttää myrskyt. Hades vallitsi manalaa, pimeää ja kolkkoa kuoleman valtakuntaa, jossa hänen valtaistuintansa vartioitsi kolmipäinen Kerberos-koira. Manalan rajalla jaoksi pimeä Styx-joki, jonka laineiden yli Karon lauttasi varjot eli vainajain sielut veneessään, jos heidät oli asianmukaisesti haudattu maahan. Muista jumalista sanottiin useimpia Zeun lapsiksi. *Apollon* eli *Helios* ajoi taivaalla auringon säteilevillä vaunuilla. Aamusilla, kun jumalatar *Eos* (roomalaisten *Aurora*), aamurusko, avasi ruusuportit, läksi Apollonin valoisasta linnastaan ja ajoi sitte nelivaljakkoansa länttä kohti, jossa meren jumalatar *Tetis* hänet iltasilla otti vastaan saleihinsa. Hänellä oli Delfissä kuuluisa temppele; siellä julistettiin jumalain ennustuksia (orakeleja), joiden uskottiin kohottavan tulevaisuuden esirippua. *Artemis*, Apollonin kaksoissisar, syntynyt niinkuin hänkin Delos-saarella, oli notkea, kevytjalkainen metsästyksen jumalatar.

Zeus voitonjumalattarineen.

Pallas, neron ja ajatusvoiman personallinen esikuva, oli myöskin pääjumalan tytär, mutta hän ei ollut syntynyt maallisella tavalla, vaan kypärä päässä ja keihäs kädessä kerrassaan lähtenyt isänsä, kaikkivaltiaan Zeun, päästä. Kauneuden jumalatar *Afrodite* oli samoin ihmeellistä, vaikk'ei niin ylimaailmallista alkuperää; hän, katoamattoman kukoistuksen kuva, oli syntynyt meren vaahdosta. Hänen puolisonsa, ruma ja ontuva *Hefaistos*, takoi suuressa pajassaan Etnan tuliaukon alla ukonnuolia, joita Zeus viskeli. *Hermes* piti jumalain sanansaattajana kädessään

käärmeillä kiedottua sauvaa; häntä kutsuivat avukseen kauppiat ja kaikki, jotka luulivat tarvitsevansa älykkäitä keksintöjä, yksinpä varkaatkin. *Dionysolla*, viinin ja maltillisen elämän ilon jumalalla, oli kreikkalaisten uskonossa tärkeä sija.

Etevämmät ihmiset uskoi kansa jumalista syntyneiksi. Sankarien, runoilijain ja viisasten äitejä pidettiin Zeun tai Apollonin lemmityisinä. Niin laskeutui, uskottiin, jumaluus alas ihmiskuntaan, mutta inhimillisuus kohosi ylös jumalien piiriin. Heidän tykönsä nousivat kuoleman jälkeen sankarit, hankittuaan täällä maan päällä itselleen vaivalla ja taistelulla kuolemattoman nimen.

Elävässä luonnossa oltiin näkevinään jumalallisia voimia. Metsissä, järvissä ja joissa asuivat jumaluusolennot, joita sanottiin *dryadeiksi*, *nereideiksi*, *nymfoiksi* tai *najadeiksi*. Moni eläin ja kasvi oli kansan mielikuvituksessa jumalain voiman kautta muutettu ihmisolento. Hurja Arkas oli muutettu sudeksi, valittava Filomela satakieleksi, taidokas Arakne hämähäkiäiseksi. Dafne muutettiin laakeripuuksi, kun rakastajansa Apollon häntä ahdisteli. Nuorukainen Narkissos tuli kukaksi, sureva Eko vain tyhjäksi kaiuksi. Niinpä oli joka olennolla tarinansa, ja kaikki ne tavallaan todistivat jumalain voimaa ja ihmisen herruutta luonnon yli.

Sankaritarina.

Herakles (dorialainen sankaritarina).

Tiryysin kuninkaan Amfitryonin puolisolle Alkmenelle syntyi poika Herakles (Herkules), jonka isäksi sanottiin Zeuta. Kun poika oli kahdeksan kuukauden ijässä, lähetti Zeun puoliso Here vihasta häntä kohtaan hänen luoksensa kaksi suurta käärmettä. Mutta poika tarttui pikku käsillään petoja niskaan ja puristi ne kuoliaaksi. Niin osoitti hän jo kätkeyssä sankarivoimaansa.

Sittemmin kerrottiin Herakleen nuorukaiseksi kasvaneena kerran yksinänsä kävelleen ajatuksissaan. Hän tuli tienhaaraan. Hänen siinä miettiessään, kumpaako tietä läksisi, astui hänen eteensä kaksi suurikasvuista naista. Toinen, tosin kaunis, mutta olennoltaan kevytmielinen ja liikkeiltään kiemmailija, puhutteli häntä: "Jos otat minut ystäväksesi, kuljetan minä sinua suloisinta ja helpointa tietä." Herakles kysyi: "Kukas sinä olet?" Hän vastasi: "Ystäväni sanovat minua *Huvitukseksi*, vaan viholliseni *Himoksi*." Toinen nainen seiso siinä puhtaana, kainona ja sävyisänä. Kun Herakles kääntyi hänen puoleensa, sanoi hän: "Minä en hurmaa sinua hekkuman kiusauksilla, jos seuraat minua; sillä tiedä, että jumalat eivät salli ihmisen päästä hyvän ja kauniin perille ilman suuria vaivoja ja ponnistuksia. Mutta minun johdollani sinä saavutat kuolemattomuutta, kunniata ja kiitosta sekä jumalain että ihmisten edessä." Näin puhui *Siveys*, ja hänen tiensä valitsi Herakles. Vanhempana hän meni Tiryysin kuninkaan *Eurysteun* palvelukseen, ja kuningas pani hänelle tehtäväksi kaksitoista kovaa työtä, joiden suorittamisella hän tuotti hyötyä, ja saavutti sankarin maineen.

Nemeian metsässä Argoliassa oleskeli hirvittävä leijona, hävitellen lähiseutuja, eikä sitä saatu ammutuksi, kun kaikki nuolet kimmahivat pois sen paksusta taljasta. Herakles otti käsin kiinni pedon ja tappoi sen vahvalla nuijansa iskulla. Taljan hän nyli ja kantoi sitä täst'edes aina voiton merkinä. Samoin pysyi nuijakin hänen mieluisampana aseenaan.

Hydra, satapäinen lohikäärme, hävitteli Lerna-järven seutua. Koukeroisella miekalla hakkasi Herakles siltä poikki muutamia päitä; mutta jokaisen pois hakatun sijaan kasvoi kaksi uutta. Viimein Herakleen uskollinen asekumppani Iolaos syytti koko metsän tuleen ja antoi sankarille palavan puunrungon. Nyt Herakles, katkaistuaan pään poltteli haavaa kekäleellensä, eikä pää sitte enää voinut kasvaa. Näin sai hän pedon surmatuksi.

Kokonaisen vuoden ajeli Herakles Artemiille pyhitettyä sarvasta, jolla oli kultaiset sarvet ja vaskijalat, ja se juoksi niin sukkelaan, että sitä tuskin nuolikaan saavutti. Hän kantoi sen sylissään Eurysteulle, joka heti taas lähetti Herakleen Erymantos-vuorelle, missä metsäsika seutua hävitteli. Senkin Herakles kantoi hartioillaan elävänä Tiryysiin ja laski kuninkaan eteen.

Hänen käskettiin sitte puhdistaa Elis-maan kuninkaan Augiaan navetat, joissa oli kolmetuhatta nautaa seisonut pitkän aikaa eikä lantaa ollut pois luotu. Herakles repi auki yhden seinän ja johti siitä sisään Alfeios- ja Peneios-joet, jotka pian huuhtoivat pois kaiken lian.

Hän voitti amatsoonit, sotaiset naiset, joita ei siihen asti kukaan ollut voittanut. Espanjassa ryösti hän karjalaumat jättiläiseltä Geryonilta, jolla kolminaisessa ruumiissaan oli kuusi kättä ja kuusi jalkaa. Afrikasta hän nouti hesperidein kultaomenat ja kävi aina Herkuleen pylväillä (Gibraltarin salmella) asti, jotka hänestä saivatkin nimensä. Itse manalastakin kävi hän noutamassa Kerberos-oiran, jolla oli kolme päätä ja häntäänä käärme. Mutta sen käärmeen purema tuotti hänelle sielunaudin, joka kiihtyi mielipuolisuudeksi, ja vasta uudet ponnistukset hänet siitä paransivat.

Kun Herakles sai puolisosensa kauniin Deianeiran, täytyi hänen matkallansa Tebeen mennä Euenos-joen yli, joka juuri silloin sattui olemaan tulvillansa. Kentauri *Nessos*, eräs olento, jonka alapuoli oli nelijalkainen hevonen, mutta ylipuoli ihminen, tarjoutui kantamaan seljässensä Deianeiran joen yli. Mutta vietyään morsiamen toiselle rannalle läksikin Kentauri nelistäen viemään häntä pois. Herakles silloin heti ampui Kentauriin yhden niistä nuolistansa, jotka oli Lernan lohikäärmeen sappeen kastamalla tehnyt kuolettaviksi, ja vapautti morsiamensa. Mutta kuolintuskissaan mietti Nessos kosta. Hän antoi Deianeiralle verisen pukunsa, huomauttaen, että hän sillä muka saisi takaisin miehensä rakkauden, jos hän joskus tulisi vaimolleen uskottomaksi. Kohta sen jälkeen saattoikin luulevaisuus Deianeiran seuraamaan neuvoa. Hän antoi Herakleelle komean juhlapuvun, johon oli kutonut villoja Nesson puvusta. Tuskin ehti Herakles ottaa juhlapuvun yllensä, kun tunsu kovaa tuskaa, sillä villat ikäänkuin syöpyivät hänen

ruumiisensa. Hän riuhtasi puvun pois yltänsä, vaan nahkaa ja lihaa läksi mukaan. Nyt Herakles, tuntien eron tulevan tästä elämästä, kannatti itsensä ylös Oitavuorelle ja nousi polttorviolle, jonka itse oli tehnyt. Liekit polttivat kuolevaisen osan sankarista, mutta hänen henkensä nousi pilvessä Olympon jumalain luo.

Teseus (ionialainen sankaritarina).

Atenan kuningas Aigeus oli Teseun isä, ja Troizenen kuninkaan tytär Aitra hänen äitinsä. Aigeus, lähteissään vähän ennen pojan syntymää Troizenesta, oli katkenyt miekkansa ja kenkensä suuren kalliolohkareen alle ja käskenyt Aitran, jos hänelle syntyi poika ja se tuli niin väkeväksi, että jaksoi nostaa kiven, lähettämään hänet tuomaan noita kätkettyjä tavaroita Atenaan. Teseus, nuorukaiseksi ehdittyään, nosti kiven ja läksi sitte matkalle Atenaan.

Hän halusi tehdä jotakin suurta ja kaunista maailmassa. Siihen häntä kiihotti varsinkin Herakleen maine; sillä tämä sankari oli silloin kunniansa kukkulalla ja hänet Teseus nyt otti esikuvakseen. Kun äitinsä ja äitin isä Teseuta kielsivät lähtemästä maata myöten, koska Korinton taipale oli vaarallinen rosvojen tähden, valitsi Teseus juuri sen tien, saadakseen sankarimainetta pahantekijäin hävittämällä.

Ensin hän tapasi Perifates-jättiläisen, joka rautanuijallaan surmasi matkustajat, kun sai heidät ensin luoksensa houkuteluksi. Teseus meni myöskin hänen tykönsä, mutta torjui iskun käsillään, tappoi pahantekijän ja otti nuijan, joka sitte aina pysyi hänen uskollisena kumppaninaan.

Istmolla oleskeli *Sinnis-rosvo*, joka taivutteli yhteen kahta nuorta kuusta ja sitoi latvat kiinni sekä niihin matkamiehet yhdestä jalasta kumpaiseenkin kuuseen. Leikaten poikki nuoran, joka piti kuusia yhdessä, katseli hän huviksensa, miten erilleen ponnahtavat puut repivät ihmisiä. Teseus otti rosvon kiinni ja surmasi hänet hänen omalla tavallaan.

Etempänä sankarin matkalla istui kalliolla meren rannalla *Skiron*, joka pesetti jalkojaan ohi kulkevaisilla ja heidän sitä tehdessään potkasi heidät mereen. Teseus myöskin teki, mitä Skiron pyysi, mutta otti häntä viimein jaloista ja viskasi kauas mereen, jonka hirviöt hänet söivät.

Viimein tapasi Teseus Prokrustes-jättiläisen, joka huviksensa asetteli lyhytkasvuisia ihmisiä pitkälle vuoteelle ja venytti heidät sen pituisiksi, kunnes raukat kovissa tuskissa heittivät henkensä; ja pitkät ihmiset hän sijoitti lyhyeen vuoteeseen ja hakkasi jaloista pois sen verran, kuin ulottui vuoteen ulkopuolelle. Mutta Teseus voitti hänet ja pani lyhyeen vuoteeseen sekä hakkasi poikki hänen jalkansa. Puhdistettuaan täten koko tien pahantekijöistä saapui hän onnellisesti Atenaan, jossa isänsä otti hänet hyvästi vastaan.

Kreta-saarta hallitsi kuningas Minos, joka oli mahtavalla laivastollaan pakottanut atenalaiset rangaistukseksi hänen poikansa murhaamisesta lähettämään yhdeksänä vuotena joka vuosi seitsemän nuorukaista ja seitsemän neitoa Kretaan. Siellä heidät suljettiin suunnattomaan *labyrintti-rakennukseen*, jonka monenmoisista sokkelokäytävistä he eivät enää osanneet ulos. Labyrintissa oleskeli Minotauros-hirviö, puoleksi ihminen, toiseksi härkä, jonka uhreiksi onnettomat viimein joutuivat. Kun Teseus saapui Atenaan, oli juuri kolmannen kerran lähetettävä sovittu uhrivero Kretaan. Hän silloin vapaaehtoisesti yhtyi nuorukaisparveen ja lupasi huolestuneelle isälleen levittää palatessansa laivan tavallisten mustain purjeiden sijaan valkoiset, jos hänen onnistui surmata Minotauros.

Kretassa Minos-kuninkaan tytär Ariadne rakastui sankariin ja antoi hänelle salaa lankakerän, neuvoen Teseuta sitomaan labyrintin suulle langan pään ja sitte kävellessään vähitellen purkamaan kerää, että osaisi lankaa myöten jälleen ulos eksyttävistä sokkeloista. Siten hän, tapettuaan härjän, pelastui, ja silloin myös Minos luopui vaatimasta veroa. Mutta kotimatalla ei Teseus muistanutkaan nostaa valkoisia purjeita. Aigeus kun istuen niemen nenässä meren rannalla ikävällä odottelemassa laivan palaamista näki mustat purjeet, syöksyi toivottomuudessaan mereen, jota, kuten kerrotaan, ruvettiin hänestä sanomaan *Aigeianmereksi*.

Tähän aikaan elivät Attikan maakunnan asujamet kahdessatoista toisistaan erillisessä kyläkunnassa, kullakin oma hallituksensa. Teseus sai aikaan kyläkuntain yhtymisen yhdeksi kunnaksi, jonka pääpaikaksi tuli Atena.

Tyytymättömyydestä kansaan läksi Teseus viimein vapaaehtoiseen maanpakoon Skyros-saareen. Sen kuningas houkutteli sankarin korkealle kalliolle, sanoen muka tahtovansa näyttää hänelle kaiken maansa, vaan sysäsi hänet sieltä mereen. Atenalaiset kuitenkin kohta katuivat kiittämättömyyttensä, rakensivat Teseulle tempelin ja alttarin sekä toivat suurella juhlallisuudella hänen luunsa Skyrosta Atenaan.

Argonautain retki.

Iason, nuori tessalialaisen ruhtinaan poika, tuli tervehtimään Peliasta, joka oli anastanut hänen isänsä valtakunnan. Päästäkseen eroon nuorukaisesta taivutti Pelias hänet lähtemään Kolkiisen Mustanmeren itärannalle noutamaan sieltä kultanahkaa.

Orkomenos-kaupunkia Boiotiassa hallitsi kerran kuningas, jolla oli kaksi lasta, poika Friksos ja tytär Helle. Äitinsä kuoleman jälkeen saivat lapset häijyn emintimän, joka väijyi heidän henkeänsä. Eräänä yönä näyttäytyi lapsille äitivainaja ja antoi heille kultavillaisen ja kultasarvisen oinaan. Sillä ratsasti Friksos pois sisarensa Hellen kanssa. Kun he saapuivat salmeen, joka erottaa Aasian Europasta, putosi Helle veteen, jota siitä päivin on sanottu Helien mereksi eli Hellespontoksi. Mutta veli vei oinaan Kolkiisen, uhrasi sen siellä ja ripusti nahkan metsikköön, joka oli pyhitetty sodan Ares-jumalalle. Tämä nahka piti Iasonin nyt noutaa.

Monta Kreikan kuuluisaa sankaria, myöskin Herakles ja Teseus, saapui lähtemään retkelle. Suuri laiva rakennettiin ja rakenumestari Argon mukaan nimitettiin Argoksi. Iasonin johdolla läksivät sankarit purjehtimaan. Monen seikkailun jälkeen saapuivat he viimein Kolkis-maahan Fasis-joelle ja nousivat maalle. Iason silloin meni maan kuninkaan Aieteen luo ja pyysi kultanahkaa. Kuningas sen lupasi hänelle, jos hän ensin yksinään valjasti auran eteen kaksi vaskikavioista, tulta puuskuvaa, raisua härkää, niillä kynti kappaleen maata, kylvi siihen lohikäärmeen hampaita ja viimein taisteli asemiesten kanssa, jotka kylvöstä kasvoivat.

Kuninkaan tytär, taikatemppuja osaava *Medeia*, rakastui heti ensi näkemästä tulisesti Iasoniin ja lupasi auttaa häntä, jos Iason ottaisi hänet puolisoikseen. *Medeia* antoi sankarille voidetta, jolla hänen piti sivellä ruumiinsa ja aseensa; siten häneen ei pystynyt härkän tuli eikä vaskikaviot. Iason sai härjät kiinni, valjasti ne auran eteen, kynti vainion ja kylvi lohikäärmeen hampaita. Silloinpa alkoi sotilaita kypäröineen ja kiipineen hiljakseen kasvaa maasta. Piilopaikastaan heitti Iason heidän keskelleen kiven, josta he heti joutuivat riitaan ja tappoivat toinen toisensa. Vaikka Iason nyt oli tehnyt hänelle määrätty työt, ei Aietes kuitenkaan tahtonut antaa kultanahkaa. *Medeia* sentähden vei Iasonin yöllä metsikköön, jossa nahka riippui, vaivutti taikajuomalla uneen vartiaksi asetetun lohikäärmeen ja antoi nahkan Iasonille.

Iason nousi *Medeian* ja matkakumppaniensa kanssa laivaan. *Medeia* otti mukaan pikku *Absyrtos*-veljensä. Mutta Aietes-kuningas, kuultuaan heidän pois purjehtineen, läksi ajamaan heitä takaa. Tuntien purjeista isänsä laivan tappoi *Medeia* pikku veljensä, viskoi paloitetun ruumiin mereen ja asetti pään ja kädet kalliohuipulle meren rantaan. Kauhistuksissaan ei Aietes nyt huolinut muusta kuin poikansa jäsenten kokoamisesta, voidakseen ne haudata, Siten jäi takaa ajaminen sikseen.

Mutta *Medeia* ei saanut mitään iloa rikoksestaan. Iason hänet hylkäsi, ja kostaakseen teki *Medeia* vielä useampia rikoksia sekä kuoli viimein inhottuna.

Trojan sota.

Tämä sota on tullut erittäin merkilliseksi siitä, että se on antanut aihetta kahteen ihanaan sankarirunoelmaan *Iliadiin* ja *Odyseiaan*, joiden sepitsijöitä, luultavasti useampiakin luvultaan, on yhteisellä nimellä sanottu *Homeroksi* (sokeaksi). Tapahtuman juoksu oli lyhyesti seuraava:

Troja oli mahtava kaupunki Vähä-Aasian luoteisrannalla ja sitä hallitsi Priamos-kuningas. Hänen pojistansa oli Paris kaunis, mutta kevytmielinen ruhtinas. Hän kävi kerran Spartan kuninkaan *Menelaon* luona ja vei kavalasti hänen puolisonsa kauniin *Helena*n kanssansa Trojaan. *Menelaon* veli, Mykenan mahtava kuningas *Agamemnon*, kokosi silloin Trojaa vastaan suuren kostoretken, johon monta Kreikan jalointa sankaria tuli osalliseksi. Elävästi ja luonnollisen selvästi ovat nämä sankarit Homeron runoelmissa kuvatut: kopea, käskeväinen *Agamemnon*, hyväluontoinen, kiivaanlainen *Menelaos*, rohkea *Diomedes*, viekas *Odyseus*, kunnianravin vanhus *Nestor* ja varsinkin nuori sankari *Akilleus*, Tessalian ruhtinaan poika, josta koko sodan menestys riippui. Trojalaisten puolella oli huomattava varsinkin jalo, miehuullinen *Hektor*, yksi Priamon monesta pojasta. Kreikkalaiset tekivät Trojan luo varustetun leirin, turpeilla ja ruo'oilla katettuja puutöllejä. Lähes kymmenen vuotta kesti tämä taisteluista ja urhotöistä rikas piiritys. Johtajat taistelivat vaunuissa, joiden edessä oli kaksi tai kolmekin hevosta; muu väki jalkaisin. Sodan yhdeksästä ensi vuodesta ei tarina paljoakaan kerro. Sitä vastoin ovat viimeisen sotavuoden muutamat ratkasevimmat tapaukset tulleet aineeksi, jota *Iliadin* kuvailut käsittelevät.

Taistelu Trojan luona. *Agamemnon* tahtoi riistää *Akilleulta* hänen sotasaalistansa, kaunista *Briseis*-orjanaista; siitä alkoi heidän keskensä turmiollinen riita. *Akilleus* erosi satureinensa muista kreikkalaisista ja oleskeli jonkun ajan joutilaana teltassaan, kitaraa soitellen. Sill'aikaa *Agamemnon* petollisen unen houkutuksesta valmisti yleisen rynnäköön trojalaisia vastaan. Akaialaiset (kreikkalaiset) asettuivat taistelujärjestykseen.

Niinkuin hulumuelee tuli polttaessaan salot laajat,
Kunnailten kohoaa valosoihtuja heittäen loitos.
Niinpä akaiaisten kulun aikana vaskien välke
Pilvihin päin ylös nous', sätehällään häikäsi seudun.

Niinkuin hurmaavan isot parvet lintuja nähdään,
Kurjet ja hanhet ja myös kenot joutsenet, ilmojen halki
Lentävän suunnalleen kukin siipien kuntoa koittain,
Tai aleten jyminällä, mi tannertakin tärisyttää,
Niin monet laumat heit' ulos laskivat laivat ja teltat
Tulvimahan nyt Skamandron kentälle, vaan kamalasti
Liikkeen aikana maa tömis miesten ja ratsujen alla.

Niinkuin paimenet saa kililaumat vilkkahat oitis
Toisistaan erilleen, kun ne käy sekasin hakamaassa,
Niin nämä kunkin paikalleen pani päälliköt valmiiks
Otteluhun, kuningas *Agamemnon* keskellä kulki,
Kasvoiltaan kuni Zeus, jota innostaa ukonilma,
Varreltaan kuni Ares ja rinnaltaan ku' Poseidon.

Niinkuin naudoist' on etevin sekä uhkein härkä,
Koska se uljastelee rotevimpana keskellä karjan,
Niin rotevaks loi Zeus kuningas *Agamemnonin* silloin,
Ett' etevist' etevin hän, ol' urhoista uljahin urho.

Molemmat sotajoukot olivat jo niin lähellä toisiansa, että taistelu olisi saattanut alkaa. Silloin astui trojalaisten riveistä esiin kuninkaan poika Paris, verhonansa kirjava pantterin talja ja jousi olkapäällä. Kun Menelaos näki hänen lähestyvän, iloitsi hän, niinkuin nuori leijona nähdessään edessään hirven tai vuorikauriin, ja heti hän täysissä varuksissaan hyppäsi alas vaunuistaan rankasemaan tuota uskalikkoa. Paris kalveten peräytyi ja sekautui kansalaistensa joukkoon, niinkuin joku nähdessään käärmeen vavahtaan hypähtää taapäin. Mutta Hektorin sanat kiihottivat hänet jälleen astumaan esiin, ja siitä syttyi taistelu hänen ja Menelaon välillä kahden.

Hektor ja Odysseus merkitsivät taistelupaikan ja panivat vaskikypärään kaksi arpaa päättämään, kumpiko ensin saisi heittää keihäänsä vastustajaa kohti. Pariin arpa hypähti ulos, hän viskasi ensin: keihäs sattui Menelaon kilpeen, mutta kärki kääntyi pystymättä metalliin. Menelaos nosti kilpensä ja rukoili kuuluvalla äänellä: "Zeus, anna minun niin rangaista häntä, joka ensin loukkasi minua, että vielä monen miespolven perästä muistettaisiin olla väärin käyttämättä vierasvaraisuutta ja tekemättä pahaa isännälle." Heitetty keihäs rikkoi Pariin kilven, lävisti haarniskan ja repäsi ihomekon. Menelaos sivalsi miekkansa ja iski vastustajaansa kypärään, mutta terä katkesi. Harmissaan syöksyi hän heti viholliseensa käsiksi, otti häntä kypärästä ja veti kreikkalaisten sotuririveihin päin. Olisipa hän kuristanut hänet kuoliaaksi kaulanauhalla, ell'ei Pariin suojelusjumalatar Afrodite olisi nähnyt hänen hätäänsä, katkaissut nauhaa ja vienyt häntä vahingotta Trojaan.

Monta päivää taistelivat molemmat sotajoukot vaihtelevalla onnella. Akilleun ystävä Patroklos puki viimein yllensä hänen varuksensa ja läksi trojalaisia vastaan. Trojalaiset, luullen häntä Akilleuksi, pakenivat ja monta heistä kaatui takaa ajavan sankarin miekan iskuista. Mutta kun hänet intonsa houkutteli liian etäälle, kaatui hän viimein voimakkaan Hektorin käden kautta.

Nähdessään ystävänsä ruumiin tunki Akilleus sielunsa synkistyvän; hän heittäytyi maahan, repi tukkaansa ja valitti katkerasti. Kohta hän sopi Agamemnonin kanssa ja läksi kostonhaluisena taisteluun, etsimään Hektoria. Tämä pakeni raivoista vihollistansa, mutta Akilleus ajoi häntä, niinkuin haukka kyyhkyä ajaa. Niin kiersivät he kolme kertaa Trojan muurien ympäri. Kun he läksivät neljättä kertaa rientämään samaa tietä, nousi Zeus Olympolle ja pani kultaiseen vaakaan kaksi kuoleman arpaa, toisen Akilleulle ja toisen Hektorille. Akilleun arpa nousi, mutta Hektorin painui syväle alas. Pallas-Atene-jumalattaren kehoituksesta, joka Hektoria puhutteli hänen veljensä Deifobon muodossa, pysähtyi nyt sankari Hektor ja sanoi Akilleulle: "Kuules minua! Jos Zeus antaa minulle voiton, minä en ollenkaan räökkää sinua, vaan riisun varuksesi ja annan ruumiisi maanmiehillesi. Lupaa sinä myöskin samaa minulle!"

"Älä lörpöttele välipuheista", vastasi vihoissaan Akilleus. "Yhtä vähän kuin koira voi rakentaa ystävyyttä leijonain ja ihmisten välille, yhtä vähän voit sinäkään saada sovintoa meidän välillemme. Kaikista kärsimyksistä, kuin olet keihäälläsi tuottanut minun maanmiehilleni, saat nyt yht'aikaa koston." Kohta sen jälkeen kaatuikin trojalainen sankari leppymättömän vastustajansa käden kautta.

Hektorin hautaamiseen loppuu Iliadi. Myöhemmät runoilijat kertovat, miten Troja sotajuonella valloitettiin kohta hänen kuolemansa jälkeen. Kreikkalaiset olivat luopuvinaan piirityksestä. Mutta tyhjiin leiriinsä jättivät he suuren puuhevoson, jonka olivat ennen lähtöään rakentaneet. Tämän hevosen sisään oli kätkeytynyt monta heidän urhollisinta sankariansa. Kun nyt trojalaiset läksivät viemään suurta hevosta voiton merkiksi kaupunkiinsa, täytyi heidän repiä muuriinsa iso aukko. Kreikkalaiset olivat sen aikaa piilossa Tenedos-saarella, palasivat yöllä kaupunkiin, ja samaan aikaan heidän maanmiehensä tulivat ulos hevosen sisästä. Troja hävitettiin ja poltettiin, sen asujamet tehtiin orjiksi. Mutta Menelaos vei kotiinsa Helenan.

Odysseun harharetket. Trojan edustalla taistelleiden sankarien täytyi kotimatallaan kestää paljo vastuksia. Varsinkin oli niitä paljo Odysseulla, jonka kymmenvuotiset harharetket ovat Odysseian aineena.

Kerran hän saapui *Kyklopien saareen*. Kyklopit olivat jättiläisiä, joilla oli ainoastaan yksi silmä keskellä otsaa. He viettivät pahantekijäin laitonta elämää, eivät kylväneet eikä istuttaneet, sillä ilman heidän työtänsä kasvoi maa viljaa ja puut rypäleitä. He eivät tunteneet lakia eivätkä tienneet mitään kansankokouksista, vaan asuivat kukin yksikseen vuorenlouissa. Kahdentoista kumppaninsa kanssa astui Odysseus eräasen luolaan, siinä asuvan jättiläisen ollessa lampaitansa paimentamassa laitumella. Luolassa oli juustoja korit täynnä ja täysiiä maitoastioita sekä karsinoissa karitsoita ja pikku vuohia. Pianpa jättiläinen palasi kotiin ja heittää rysäytti niin suuren puutakan maahan, että kreikkalaiset ryskeestä säikähtäen pakenivat luolan nurkkaan. Nostettuaan suuren kalliolohkareen luolan suulle, lypsettyään karjansa ja juotuaan maitoa teki hän tulen ja huomasi silloin muukalaiset. Turhaan kehoitti Odysseus häntä pelkämään jumalia ja muistamaan, että Zeus suojelee vieraita. Kyklopi tempasi heti kaksi Odysseun kumppania ja paiskasi heidät kuin pienet koiranpennut maahan, niin että veri ja aivot roiskuivat ympäri luolaa, sekä paloitteli heidän ruumiinsa ja söi ne pala palalta. Siten täytettyään itsensä ihmislihalla ja maidolla ojensihe hän luolan lattialle ja vaipui sikeään uneen. Odysseus ei kuitenkaan uskaltanut tappaa jättiläistä, koska kreikkalaiset sitte eivät olisi jaksaneet nostaa pois kiveä luolan suulta. Seuraavana aamuna kyklopi herättyään taas otti kaksi Odysseun kumppania ja syötyään heidät ajoi laumansa laitumelle. Sill'aikaa Odysseus teroitti hänen nuijansa varrenpään ja katki sen roskakasaan. Kun jättiläinen sitte palasi ja taas söi kaksi miestä, lähestyi Odysseus häntä ja antoi hänelle kannun viiniä, jota kreikkalaisilla oli mukanaan. Iloiten lahjasta pyysi jättiläinen tietää Odysseun nimeä, voidakseen antaa hänelle vieraslahjan. Odysseus sanoi nimensä olevan *Ei kukaan*. "No hyvä," sanoi jättiläinen, "minun vieraslahjani on se, että minä syön sinut, Ei kukaan, viimeksi kaikista kumppaneistasi." Ja hän vaipui raskaaseen uneen. Hänen maatessaan ottivat

kreikkalaiset teroitettun nuijan, joka oli suuri kuin laivan masto, ja sysäsivät sen yksin voimin hänen silmäänsä. Jättiläinen alkoi hirvittävästi ulvoa, josta muut kyklopit kokoutuivat luolan suulle. Heille hän kertoi, että *Ei kukaan* oli vahingoittanut häntä ja että *Ei kukaan* tahtoo häntä tappaa. Kyklopit arvelivat, että siispä hänelle ei ollut kukaan tehnyt mitään pahaa, ja menivät pois. Kun jättiläinen sitte laskeutui laumaansa ulos, pääsivät kreikkalaisetkin ulos siten, että villoista riippuivat suurten päässien alla, ja purjehtivat pois saaresta.

Uusia seikkailuja oli vielä edessä. Tuulien jumalalta Aioloilta sai Odysseus säkin, johon kaikki tuulet olivat suljettuina. Mutta hänen maatessaan kumppanit uteliaisuudesta avasivat säkin, kaikki tuulet heti ryntäsivät ulos ja suuri myrsky nousi. Ainoastaan yksi laiva pelastui. Sillä Odysseus saapui eräaseen saareen, jossa Kirke-noita asui. Hän muutti kaikki Odysseun kumppanit sioiksi, mutta Odysseus pakotti noidan viimein muuttamaan heidät jälleen omaan muotoonsa. Sitte Odysseus kävi Manalassa puhumassa äitinsä kanssa. Saapuipa hän myöskin lähelle *seireniën* saarta, jotka suloisella laulullaan houkuttelivat ohi purjehtijoita luoksensa ja sitte surmaelivat. Ainoastaan siten onnistui Odysseun päästä joutumasta laulun tenhovoiman uhriksi, että sulloi vahaa kumppaniensa korviin ja sidotti itsensä kiinni mastoon. Viimein hän saapui faiakilaisten saareen, jossa hänet otettiin ystävällisesti vastaan, ja sieltä hänet vihdoinkin saatettiin omaan valtakuntaansa, pieneen kalliosaareen Itakaan.

Tällä välin oli Odysseun puoliso, ylevä *Penelopeia*, joutunut pahaan pulaan hävyttömistä kosijoista, jotka Odysseun poissa ollessa ja Penelopeian pysyessä suostumatta heidän tarjouksiinsa kuluttivat talon varoja. Aikaa voittaakseen lupasi Penelopeia antaa varman vastauksen sitte, kuin saa valmiiksi kankaan, jota oli juuri alkanut kutoa; mutta mitä hän kutoi päivällä, sen hän aina jälleen purki yöllä. Viimein palasi kauan odotettu Odysseus, surmasi hävyttömät kosijat ja sai takaisin valtakuntansa ja uskollisen puolisonsa.

Lainsäätämisen aika.

Lykurgos, Spartan lainsäätäjä (noin vuonna 900 e.Kr.).

Kahdeksankymmenen vuoden kuluttua Trojan sodasta (1104 e.Kr.) siirtyivät dorialaiset, urhollinen vuorikansa, pienestä Doris-maakunnasta Naupakton kohdalla salmen yli Peloponnesoon, voittivat niiden ruhtinasten perilliset, jotka olemme oppineet tuntemaan Trojan sodassa, sekä anastivat koko niemimaan. Kuitenkaan ei valloitus päättynyt kerrassaan. Päin vastoin vanhemman asujamiston jäännökset vielä vuosisatoja puolustelivat itseään voitollisia dorialaisia vastaan. Nämä hajautuivat maahan ja siten syntyi Peloponnesoon monta valtakuntaa, joista Sparta, Messenia ja Argos olivat merkillisimmät. Spartassa siirtyi kaupungin nimi voittajille, jotka sanoivat itseään sparttalaisiksi; voitettuja asujamia sanottiin, erotukseksi voittajista, lakedaimonilaisiksi. Ne, jotka kauimmin tekivät vastarintaa, joutuivat orjuuteen, ja heitä sanottiin heloteiksi. Heidän täytyi sparttalaisille viljellä maata ja heidän tilansa oli hyvin tukala.

Veljensä kuoltua ryhtyi kuninkaan poika Lykurgos hallitsemaan Spartaan sill'aikaa, kuin odoteltiin perillisen syntymistä veljeltä jääneelle leskelle. Kun kälylle sitte syntyi poikalapsi, julistutti Lykurgos juhallisesti sen kuninkaaksi. Lykurgon kuitenkin paneteltiin tavoittelevan valtaa itsellensä. Hän sentähden läksi pois isänmaastansa, kunnes nuori kuningas ehtisi kasvaa mieheksi. Ensin siirtyi hän Kretaan, jonka asujamet olivat sparttalaisien heimolaisia ja olivat uskollisesti säilyttäneet dorialaisten vanhat tavat. Kretasta hän matkusti Vähä-Aasiaan. Näillä retkillään saavutti Lykurgos suuren kokemuksen, joka sitte tuli hänelle hyödyksi, kun häntä, palattuaan kotimaahan, pyydettiin säätämään lakia Spartalle.

"Siihen asti", sanoo historioitsija Herodotos, "oli sparttalaisilla melkein huonoin hallitusmuoto koko Hellaassa." Valtiota raateli sisällinen eripuraisuus, kun maassa asui kaksi toisilleen vihollista heimoa, vanhemmat akaialaiset asujamet ja sittemmin tulleet dorialaiset. Hallitus oli välistä rajatonta yksinvaltaa ja välistä vallatonta kansanvaltaa. Niinpä ei Sparta ollut kovinkaan voimakas yritteliäitä naapureja vastustamaan.

Poistaakseen häiriötä, joka johtui siitä, että kaksi vihamielistä heimoa oli maan omistajina, toimitti Lykurgos säännöllisen maan jaon molemmille. Niinpä dorialaiset myöhemmän tiedon mukaan saivat Spartan ympäriltä 9,000 suurempaa ja akaialaiset etempää pitkin maan rajoja 30,000 pienempää maapalstaa. Säilyttääkseen sitä järjestystä säädettiin, ett'ei maatiloja saanut myödä. Kerran matkustaessaan ja nähdessään yhtä kauas toisistaan pystytetyt rajakivet huudahti Lykurgos: "Onhan nyt koko maa kuin pelto, jonka veljet ovat veljellisesti keskenään jakaneet." Kuitenkin häiriytyi tämä omaisuuden tasainen jako siitä, että varsinainen sparttalaisheimo alinomaisissa sodissa ja rauhallisen toimeliaisuuden puutteessa yhä enemmän hupeni; siten väheni tilallisten sparttalaisien luku ja maa kokoutui perinnön kautta yksityisten sukujen käsiin suuriksi maa-aloiksi.

Ett'ei hallitus vast'edes horjuisi rajattoman kuninkuuden ja hillittömän kansanvallan välillä, asetti Lykurgos eri valtamahdin niiden molempain välittäjäksi. Spartassa oli näet neuvoskunta, jonka jäseniä, niin sanottuja *gerontteja*, piti oleman 30, kun molemmat kuninkaatkin lukuun otettiin. Geronteilla piti oleman ikää vähintään 60 vuotta. Tämä neuvoskunta oli asetettu puolustamaan kansaa, jos kuninkaas väärin käyttivät valtaansa, ja toiselta puolen tukemaan kuninkaan arvoa, jos kansanvalta pyrki liiallisuuksiin hairautumaan. Sekä kuninkaita että kansankokousta piti tämä neuvoskunta kovassa kurissa. Koko hallitusmuoto tuli siten ylimysvaltaiseksi.

Kaksi kuningasta, toinen Prokleen ja toinen Eurysteneen suvusta, hallitsi aina yht'aikaa

Spartassa. Molemmilla oli myöskin sen arvon ulkonaiset kunniamerkit. Heillä oli kunniasija yleisissä kokouksissa, he ensin äänestivät neuvoskunnassa, ottivat vastaan vieraat lähettiläät ja johtivat sotaväkeä sodassa. Kansankokouksessa olivat osallisina ainoastaan dorialais-sparttalaiset, jotka olivat täyttäneet 30 ikävuotta. Se sai hyväksyä tai hyljätä lakiehdotukset sekä päättää sodan, mutta ainoastaan lausumalla "olkoon" tai "ei". Se valitsi myöskin neuvoskunnan jäsenet ja virkamiehet. Sellaisissa vaaleissa astuivat hakijat yksitellen kansankokouksen editse ja kokous silloin osoitti suostumustansa vahvemmallalla tai heikommalla huudolla sen mukaan, kuin hakijat sitä miellyttivät; se, jolle oli huudettu kovimmin, otettiin neuvoskunnan jäseneksi. Kansankokous täten ei voinut tulla liian paljopuheiseksi eikä vallattomaksi.

Lykurgon kuoleman jälkeen asetettiin jonkun ajan kuluttua viisi *eforia* valvomaan koko hallitusmuodon säilymistä ja noudattamista. He valvoivat neuvoskunnan toimia ja saattoivat vangita kuninkaatin, jos huomasivat sen tarpeelliseksi.

Lykurgon lainsäätäminen tarkoitti myöskin sparttalaisien kasvattamista sotilaskansaksi. Lapsi heti synnyttyään oli valtion oma. Vanhimmat tarkastivat sen; jos se oli vahva ja ruumiiltaan säännöllisesti muodostunut, annettiin se hoitajattarelle, joka ei sitä kuitenkaan saanut hemmoitella; vaan jos se oli heikko taikka muuten vikainen, heitettiin se rotkoon tai jätettiin muulla tavalla kuolemaan. Kun poika ehti seitsemän vuoden ikään, otettiin hänet hoitajattarensa hallusta valtion kasvatettavaksi. Ikäluokkiin jaettuina, nuoremmat aina vanhempien johdettavina, totutettiin nuoret sotilaiskuuliisuuteen, kunnioitukseen vanhempiä kohtaan, kestäväisyyteen ja karaistuneeseen elintapaan. He kävivät paljain jaloin ja makasivat ruokovuoteilla, joita itse kokosivat Eurotas-joen rannoilta; kesällä puettiin heidät lämpimiin, talvella ohuihin vaatteihin, että tottuisivat kärsimään sekä kuumaa että kylmää. Heidän ravintonsa oli hyvin niukka, vaan sen sijaan oli heillä lupa varastaa; mutta jos heidät tavattiin varkaudesta, kuritettiin heitä viekkauksen ja sukkeluuden puutteesta. Vanhempain miesten edessä nousivat pojat kunnioittavasti istuimiltansa ja vastasivat seisoen heidän kysymyksiinsä. Taistella ja tapella saivat he mielin määrin kaduilla, kun vain lakkasivat halvimmankin vanhemman porvarin käskystä. Pitkiä puheita ei kärsitty; sentähden totutettiin jo nuorukaisia vastaamaan lyhyesti. Vähäsanaisia, vaan nerokkaasti sattuvia lauseita sanottiinkin sentähden *lakoonisiksi* ja hyvin ylistettiin muinaisaikaan. (Lakonia näet oli sama kuin Spartan alue.)

Nuoret tytöt kasvatettiin yhtä ankarasti kuin pojat. Heillä oli omat voimisteluharjoituksensa, ja heitä totutettiin karaistuneeseen elintapaan aina kahdenkymmenen vuoden ikään asti. Juokseminen, painiminen ja korkeain aitaan yli hyppiminen oli heistä mieluista huvia. He olivat vahvat ja sukkelat, heitä elähytti isänmaanrakkaus, ja sotakunniaa pitivät he suurimmassa arvossa. Sparttalainen äiti antoi sotaan lähtevälle pojalleen kilven, sanoen: "palaa sen kanssa taikka sen päällä!" Toinen äiti vastasi, kun hänelle ilmoitettiin hänen poikansa kuolleen taistelussa isänmaan puolesta: "sitä vartenhan minä hänet synnytin."

Estääkseen ylellisyyttä ravinnossa ja juomassa asetti Lykurgos yhteiset atriit, joita pidettiin eri paikoissa säädetyn järjestyksen mukaan. Siellä piti kaikkein käydä syömässä, yksin kuningastenkin. Kun kuningas Agis kerran palasi sotaretkeltä ja tahtoi syödä kotonaan puolisonsa luona sekä lähetti noutamaan osaansa yhteisestä atriasta, niin johtajat eivät sitä antaneet. Tavallisin ruoka oli niin sanottu "musta keitos", joka oli laitettu verestä ja karvaista yrteistä eikä siis maistunut hyvältä, mutta oli varsin ravitsevainen.

Ett'ei edes olisi millä hankkiakaan ylellisyyttä, kielsi Lykurgos käyttämästä kulta- ja hopearahaa ja määräsi rautaiset rahat, niin raskaat, että noin 30 markan arvoa vetämään tarvittiin pari härkää ja 125 markan summalle piti olla erityinen säilytyshuone. Eihän kukaan, ajateltiin, taivu lahjain ottoon eikä himoitse rikkautta, kun vähäistä voittoa, joka hänelle tulisi, kuitenkin olisi mahdoton käyttää ja säilyttää.

Taide ja kaikenlainen hienostus oli kiellettyä, ett'eivät ne voisi houkutella ylellisyyteen. Taloja rakentaessa ei saatu käyttää muita työkaluja kuin kirvestä ja sahaa. Muuta soittoa ei kärsitty kuin sotamusiikkia. Kuvanveistäjät tekivät ainoastaan aseellisia jnmalainkuvia. Sellaisia lauluja ainoastaan laulettiin, jotka ylistivät sankarien kuolemaa tai kehoittivat urhollisuuteen. Että tällainen mieliala pysyisi voimassa, pidettiin usein sotaisia juhlia.

Taisteluun läksivät sparttalaiset kuin juhlaan. Ennen taistelua pukeutuivat he purpuravaatteihin, koristivat tukkansa seppeleillä ja marssivat huilujen soidessa vihollista vastaan. Silloin myöskin laulettiin sotalauluja, tämän kaltaisia:

Nyt eespäin, sä sankarheimo,
Sä urhean Spartan lapsi!
Käs vasen se kilpeen kiinnä
Ja oikeaan ota keihäs;
Et peljätä saa sä, sillä
Se tapa ei ole Spartan!

Saatuaan lakinsa valmiiksi ilmoitti Lykurgos kansankokouksessa päättäneensä lähteä Delfiin kysymään neuvoa jumalilta, olisiko vielä mitään lisättävää hänen lakeihinsa. Ennen lähtöään otti hän kansalta valan, että se oli pitävä hänen lakinsa, kunnes hän palaisi. Delfissä vastattiin, että Sparta oli tuleva hyvin kuuluisaksi, jos se piti Lykurgon lait. Lykurgos lähetti sen vastauksen kirjeessä Spartaan, mutta ei itse enää koskaan palannut sinne, että kansa valansa tähden aina pitäisi hänen lakinsa muuttamatta. Kuollessaan määräsi hän tukkansa mereen hajoitettavaksi, ett'eivät sparttalaiset ehkä sillä tavalla koettaisi päästä valastansa, että veisivät hänen

jäänöksensä Sparttaan.

Lykurgon lakien noudattaminen tekikin sparttalaisista urhollisen ja mahtavan kansan. Heidän säännöissään oli muun muassa kielletty kääntämästä selkäänsä viholliselle, vaikka kuinka mahtava voima olisi ollut vastassa. Monessa sodassa he tätä käskyä tottelivatkin ja voittivat. Niinpä messeniläiset monella verisellä taistelulla kukistettiin. Peloponneson useimpien yhteiskuntain täytyi vähitellen antautua Spartan suojelusherruuden alaisiksi, ja viimein tuli aika, jolloin Sparta itselleen vaati koko Hellaankin johtovaltaa eli *hegemoniaa*.

Solon, Atenan lainsäätjä (noin 590).

Solon oli Atenan viimeisen kuninkaan Kodron sukua. Nuorempana ollessaan kuljeksi hän kauppianaan pitkällä matkoilla, oppien tuntemaan vierasten kansain tavat ja lait. Hän harrasti myöskin runoilua ja luonnon tutkimista. Valtioelämän alalle astui hän vasta erään sodan johdosta, joka atenalaisilla oli Megaran asujanten kanssa pienestä Salamis-saaresta. Kyllästyneenä tuohon taisteluun sääsivät atenalaiset lain, että ken suullisesti tai kirjallisesti esitti saaren takaisin valloittamista, häntä oli rangaistava kuolemalla. Solon heittäytyi mielipuoleksi. Äkisti juoksi hän, matkahattu päässä, ikäänkuin pitkältä matkalta tullen, torille, hyppäsi kivelle ja lausui sepitsemänsä runon tähän tapaan:

Ihmisten kesken pian moinen kulkevi juttu:
Hän Atenasta on myös: jättäjä hän Salamiin.

ja lopuksi:

Siis Salamiisen valtaamaan sitä kaunista saarta
Pois joka mies Atenan! Kohta on häpeä pois.

Silloin Solon heti valittiin päälliköksi uudelle sotaretkelle, joka päättyi Salamiin valloitukseen.

Siihen aikaan oli Atenan sisällinen tila hyvin onneton. Kuninkaan valta oli jo ammoin lakkautettu ja yhteiskuntaa hoiti nyt yhdeksän *arkonttia* (hallitsijaa), jotka joka vuosi valittiin ylhäisistä suvuista. Mahtavat isotalit, *eupatridit*, sortivat köyhempää kansaa; hätä pakotti köyhiä porvareja turvautumaan rikkaihin, jotka lainatuista rahoistaan ottivat kohtuuttoman suuret korot. Siten joutui alempi väestö yhä enemmän köyhtyessään epätoivoon, joka sai aikaan kiihkeitä kapinan yrityksiä. Rauhalliset asujamet olivat jo kauan vaatineet kirjoitettua lakia, joka suojelisi väkivallalta ja vääryydeltä. Se toimi annettiin ensin arkontti *Drakonille*. Hän käsitti tehtävänsä niin, että oli muka kauhulla kukistettava nuo yhä kiihtyvät kansanliikkeet, ja siten tulivat hänen lakinsa niin ankaroiaksi, että niitä oli mahdoton käyttää; niitä sanottiinkin verellä kirjoitetuiksi. Sitte valittiin arkontiksi Solon ja annettiin lakien säätäminen hänen toimekseen. Ja hänen päätehtävänsä oli siis rauhoittaminen ja sovittaminen.

Hän ensi aluksi alensi köyhäin velat. Alentamalla rahan arvon osasi hän lievittää köyhäin velkataakkaa, eivätkä rikkaat siltä kuitenkaan kadottaneet rahaansa. Kiittämättömyyttä hän sentään palkkaseen sai. Rikkaat katsoivat joutuneensa uhraamaan liian paljon, köyhät puolestaan saaneensa liian vähän. Hän valitti: "Ennen kaikui minun ylistykseni joka taholta, vaan nyt näen kaikkialla vihaisia silmäyksiä." Kohtapa kuitenkin alkoi näkyä hänen toimiensa hyviä seurauksia. Keskinäinen luottamus palasi, ja häntä pyydettiin täydellisesti järjestämään valtion hallitusmuotoa.

Uusi valtiomuoto, jonka Solon antoi Atenalle, oli varova siirtyminen vanhasta ylimysvallasta nyt alkavaan kansanvaltaan. Vaikuttavimmaksi valtiomahdiksi tuli täst'edes kansankokous, joka sääsi lakia, päätti sodat ja rauhat sekä asetti virkamiehet. Kansa jaettiin varallisuuden mukaan neljään luokkaan, joilla kaikilla oli yhtä suuri sananvalta kansankokouksessa; mutta ainoastaan kolmen korkeimman luokan jäsenet voivat päästä valtion virkoihin, joista ei ollut mitään palkkaa, vaan usein suuria menoja. Virkamiesten joukossa pysyivät edelleenkin yhdeksän joka vuosi valittua arkonttia etevimpinä. Estääkseen kansankokouksen mahdollista maltittomuutta asetettiin sen sivulle kaksi valvovaa neuvoskuntaa, nyt perustettu *400 miehen neuvosto* ja ikivanha *areiopagi*. Tämä viimemainittu, jonka jäseninä olivat virasta eronneet arkontit, valvoi uskontoa ja tuomitsi hengenasioita. 400 miehen neuvosto tarkasti kaikki asiat, ennenkuin ne esitettiin kansankokoukselle; areiopagi sai kumota kansan päätökset, jos katsoi tarpeelliseksi. Solon sanoi näitä neuvoskuntia kahdeksi ankkuriksi, jotka hän oli sitonut valtiolaivaan, ett'eivät aallot sitä viskelsi.

Kasvattaakseen atenalaisia sivistyskansaksi koetti hän monella tavalla edistää kansalaisten monipuolista ja vapaata kehitystä. Maaomaisuuden myönti helpotettiin. Vieraille toimitettiin tilaisuus päästä Atenan kansalaisiksi. Vanhemmat velvoitettiin opettamaan pojillensa jotakin käsityötä, ja poika, joka oli saanut sellaisen opetuksen, oli velvollinen ylläpitämään isäänsä hänen vanhuudessaan. Kaikkein nuorukaisten piti saaman huolellinen kasvatus, johon kuului ensi sijassa uskonto, laulu ja soitto, sitte ruumiin harjoittelut ja viimein luvunlasku ja kirjoitus. Kaikki kansalaiset olivat velvolliset sotapalvelukseen, johon heitä 18:lla ikävuodella valmisteltiin; kolmen ensi luokan jäsenten piti palveleman *hopliteina* (raskasaseisina) tai ratsumiehinä, vaan varattomat palvelivat kevytaseisena jalkaväkenä ja sittemmin, kun Atena tuli merivallaksi, laivastolla. Sisällisissä riidoissa täytyi jokaisen asettua jommallekummalle puolelle ja siten osoittaa, ett'ei hän ollut välinpitämätön yhteiskunnasta.

Kun Solon sai nämä lakinsa valmiiksi, ahdistelivat häntä pitkän aikaa joka päivä ihmiset, vaatien tekemään niihin kuka mitäkin muutosta. Päästäkseen tuosta kiusasta päätti hän joksikin ajaksi

lähteä ulkomaille, vaan otti ennen lähtönsä atenalaisilta valan, että he määrätyn ajan pitäisivät hänen lakinsa muuttamatta. Näillä matkoillansa hän sattui kuningas Kroisonkin luo, josta edellä on kerrottu. Solonin poissa ollessa alkoivat puolueriidat jälleen Atenassa. Palattuaan sinne koetti hän niitä välittää, mutta kun se ei onnistunut, erosi hän surumielin kokonaan valtiollisista toimista. Surukseen näki hän myöskin entisen ystävänsä Peisistraton kohoavan Atenan itsevaltiaaksi.

Hellaan kukoistusaika.

Tyranniin aikakausi.

Vähän ennen persialaissotain alkua nousi monessakin Kreikan valtiossa itsevaltiaita, joita sanottiin *tyranneiksi*, ja vaikka useimmat hallitsivatkin hyvästi, olivat he kuitenkin vihatut, koska he näyttivät hävittävän entisen vapauden. Nämä tyrannit pitivät ja elättivät hoveissaan kuuluisia runoilijoita ja taiteilijoita, joten he henkisen, elämän alalla valmistelivat kukoistusaikaa, joka sittemmin seurasi. Tyranniutta vastusti tavallisesti Sparta, jonka hallitseva neuvoskunta yhtä paljon vihasi itsevaltiutta kun kansanvaltaakin.

Peisistratos ja hänen poikansa (561-510). Jo Solonin elinaikana syntyi Atenassa kolme puoluetta: *tasankolaiset*, suurien maatiluksien isännät, joita *Lykurgos* johti: *rannikkolaiset*, kauppiasluokka, johtajana *Megakles*; ja *vuoristolaiset*, köyhät paimenet, joiden päämiehenä oli kunnianhimoinen ja lahjakas *Peisistratos*. Kun alin kansanluokka oli toivonut Solonin laeista suurempia etuja, kuin oli sitte saanut, ja sentähden oli niihin tyytymätön, onnistui Peisistraton helpostikin kiihottaa mielet. Eräänä päivänä hän haavoitteli itseään ja muulejansa sekä ajoi siinä tilassa torille, ikäänkuin olisi äsken päässyt murhaa aikovain vihollisten käsistä. Hän pyysi nyt puoluelaisiltaan suojelusvartioita. Niitä hänelle annettiinkin ja hän siten sai miesjoukon, joka nuijinensa aina seurasi häntä. Yht'äkkiä hän pani toimeen metelin ja anasti lähellä kaupunkia Akropolis-linnan. Siitä päivin hän vallitsi atenalaisia, mutta ei kuitenkaan lakkauttanut entisiä virkoja eikä häirinyt valtiomuodon perustusta. Muutaman vuoden kuluttua hänet karkoitettiin, mutta liitossa Megakleen kanssa pääsi hän jälleen valtaan. Silloin hän pani toimeen uuden metelin hurmataksensa kansaa. Atenassa eli kaunis ja suurikasvuinen nainen, hänet puettiin täysiin aseihin ja asetettiin komeasti koristeltuihin vaunuihin ajamaan kaupunkiin. Hänen edeltään lähetettiin kuuluttajia julistamaan: "Atenalaiset, ottakaa suosiolla takaisin Peisistratos, jota Atena kunnioittaa enemmän kaikista ihmisistä ja jonka hän nyt vie takaisin linnaansa." Porvarit varmasti uskoivat tätä naista itse Atena-jumalattareksi, palvelivat häntä ja ottivat takaisin Peisistraton. Karkoitettiin hänet vielä toinenkin kerta, mutta hän anasti jälleen herruuden väkivallalla. Hän vahvisti sitte valtaansa vierailta palkkajoukoilla ja kokosi itselleen kaikki tulot kaupungista ja maalta.

Peisistratos käytti itsevaltiuttansa lempeästi ja piti aina yllä Solonin lait. Samaan tapaan hallitsivat hänen kuoltuaan (527) hänen molemmat poikansa *Hipparkos* ja *Hippias*. Atenaa koristeltiin muhkeilla rakennuksilla, joista varsinkin Peisistraton aikana ylennyt Zeun temppele oli huomattava. Tähän aikaan aljettiin veistellä kauneita jumalain patsaita: katujen kulmiin ja maanteiden varsille pystytettiin Hermeen patsaita, joiden kantakiviin oli piirretty muistolauseita. Homeron laulut järjestettiin Peisistraton toimesta; moni luulee niitä lauluja alkuaan monen eri runoilijain sepitsemiksi ja vasta Peisistraton aikana kootuiksi.

Hipparkon murhasi kaksi ylhäistä atenalaista, veljekset Aristogeiton ja Harmodios, joiden sisarta hän oli pahasti loukannut siten, ett'ei ollut päästänyt häntä julkiseen riemusaattoon. Henkivartiasto heti surmasi Harmodion. Aristogeiton pääsi pakoan, mutta joutui kiinni, ja Hippiaan käskystä hänet kiduttaen kuoletettiin. Hippias joutui kaikkein vihattavaksi ja viimein hänet karkoitettiin. Hän silloin pakeni kuningas Dareion luo ja yllytti hänet sotaan Atenaa vastaan.

Molempia tyrannein murhaajia, Aristogeitonia ja Harmodiota pidettiin Atenassa suuressa kunniaissa. Eräs sen ajan paraimmista taiteilijoista teki heistä kuvapatsaat, jotka pystytettiin torille. Usein ylisteltiin heidän urhotyötänsä lauluissa, tämän kaltaisissa:

Miekkani minä myrttioksiin käärin,
Niinkuin Harmodios ja Aristogeiton,
Kun he tirannin tappoivat ja saivat
Atenalle taas tasa-arvoisuuden.

Jalo Harmodios, sä ethän kuollut,
Sä viel' elät saarill' autuasten,
Siell' on myös nopsajalk' Akilleus,
Tydeun poika Diomedes myöskin.

Miekkani minä myrttioksiin käärin.
Niinkuin Harmodios ja Aristogeiton,
Kun he Hipparkon, Atenan hirmun,
Reippaast' Atena-juhlassa murhasivat.

Ikuinen kunnia teille kukoistaapi,
Kunnon Harmodios ja Aristogeiton,
Kun te tirannin tapoitte ja saitte
Atenalle taas tasa-arvoisuuden.

Polykrates Samossa. Runoilija Anakreon. Samon asujamet, sukuperältään ionialaisia, olivat niinkuin saarikin, jossa asuivat, saaneet runsaasti luonnonlahjoja. Taideteollisuudesta antoivat he monta kaunista näytettä; varsinkin olivat heidän savenvalu-teoksensa kuuluisat. Heidän yhteiskunnassaan vallitsi vilkas elämä, mutta ilman malttia ja järjestystä. Kun väkivallantekijän oli yhtä helppo palkata kätyrikseen omanvoiton-pyyntö kuin vapaussankarinkin sytyttää innostusta, oli yhteiskunta pulassa mielivallan ja kansanvallan liiallisuuksien välille, jotka kumpaisetkin yhtä vähän tuntevat malttia ja kohtuutta. Sellaisissa oloissa yleni Polykrates itsevaltiaaksi. Vaikeampi oli hänen kuitenkin vastaisuudeksi säilyttää, mitä oli saavuttanut. Ulkomaiset kuninkaasivat halusivat haltuunsa hedelmällistä, mieluisella paikalla olevaa saarta, ja yhteiskunnan sisällä kuohui tyytymättömyys. Kotoiset viholliset sai Polykrates kuitenkin kukistetuksi ja voitettuja hän sekä ajoi maanpakoon että tuomitsi kuolemaan. Kävipä hän sotaretkilläkin, varsinkin ionialaisia vastaan, ja saattoi valtansa alaisuuteen monta kaupunkia.

Tähän aikaan mietiskeli Kyros uhkaavia aikeita Kreikan pikku valtioiden vapautta vastaan. Etsiskellessään mahtavaa liittolaista luuli Polykrates siksi saaneensa Egyptin Amasis-kuninkaan ja teki hänen kanssansa liiton. Sitte alkoi hän sodan Miletoa vastaan, joka oli kreikkalaisista kaupungeista mahtavin Vähä-Aasian rannalla, ja menestystä hänellä oli sillä retkellä niinkuin tavallisesti ennenkin. Mutta Amasis oli jo kauan katsonut Polykrateen onnea liian suureksi, että se voisi pysyä ainiaan; sentähden hänen kerrotaan kirjoittaneen Polykrateelle näin:

"Amasis Polykrateelle. Suloista tosin on kuulla ystävän onnea: mutta minua pelottaa sinun ainainen menestyksesi, kun tiedän, miten kateelliset jumalat ovat. Sentähden olisi toivottavaa, että niin minä kuin minun ystävänikin saisimme kokea vuorotellen onnea ja vastoinkäymistä. Tottele nyt minun neuvoani: ajattele, mikä sinua paraiten miellyttää ja minkä kadottaminen sinua syvimmin surettaisi, ja luovu siitä. Ja ell'ei vast'edes myötä- ja vastoinkäymiset ole yhtä suuret, niin tee silloinkin tällä tavalla, kuin tässä olen osoittanut."

Polykrates, huomaten kuninkaan neuvon hyväksi, oli silloin rikkauksistaan ottanut kalleimman taideteoksen, sormuksen, johon oli smaragdi-kivi sovitettu. Seurueineen purjehti hän eräällä laivallaan merelle ja viskasi kaikkein nähden kalliin sormuksen aaltoihin. Mutta muutaman päivän perästä toi kalastaja suuren, kauniin kalan lahjaksi hallitsijalle. Palvelijat avatessaan kalaa löysivät sen vatsasta saman kalliin sormuksen ja antoivat sen Polykrateelle. Amasis, kuultuaan tämän, luopui liitosta, "sillä hän huomasi olevan mahdotonta pelastaa ihmistä kohtaloansa kärsimästä".

Mitä Amasis pelkäsi, tapahtuikin pian. Polykrates joutui riitaan Lydian persialaisen maaherran Oroiteen kanssa. Oroites kerran lähetti sanansaattajan Samoan. Polykrates makasi sanansaattajan tullessa vuoteessaan, kasvot seinään päin, mutta ei viitsinyt kääntyä eikä vastata mitään. Jonkun ajan kuluttua houkutteli Oroites Polykrateen manterelle, otatti hänet kiinni ja mestautti, sekä liitti sitte Samos-saaren Persian valtakuntaan.

Kun Polykrates maaten otti vastaan persialaisen sanansaattajan, oli hänen luonansa laulaja *Anakreon*, syntyisin Teios-saaresta. Tämä runoilija, Solonin sukulainen, eli Polykrateen hovissa, jossa häntä hyvin kunnioitettiin. Siellä hän runoili monta kauneinta lauluansa ilon ja nautinnon ylistykseksi.

Polykrateen kukistuttua kutsui Hipparkos Anakreonin Atenaan ja varusti komean viisikymmen-soutuisen laivan tuomaan runoilijaa Hellaasen. Kun myöskin Hipparkos kukistui, siirtyi Anakreon Abdera-kaupunkiin ja eli siellä vanhuutensa päivät, jotka ehkä olivat sitä vähemmin iloiset, mitä enemmän nautintokyky hänestä väheni.

Hieron Syrakusassa. Runoilija Pindaros. Kreikkalaisista Sisilian kaupungeista oli Syrakusa, dorialainen siirtopaikka, etevin. Rikkauteen ja mahtavuuteen katsoen pystyi se kilpailemaan yksin ylpeän Kartagonkin kanssa. Samaan aikaan kuin kreikkalaiset taistelivat ratkasevaa taisteluansa Persian mahtavaa voimaa vastaan, kerrotaan syrakusalaisten päällikön *Gelonin* loistavasti voittaneen kartagolaiset. Kiitolliset syrakusalaiset silloin hänelle antoivat itsevaltiuden, jota hän käytti lempeästi. Gelonin seuraaja *Hieron* enensi hänen perustamaansa mahtavuutta. Hieronin suurin kunnia on anteliaisuus sen ajan runoilijoita ja muita taiteilijoita kohtaan, joita hän kokosi hoviinsa. Heistä mainittakoon varsinkin *Pindaros*, joka Tebessä syntynyt runoilija on kuolemattomissa lauluissa ylistellyt voittajia maanmiestensä kilpaleikeissä. Hän viritteli sellaisia säveliä, joihin kuului vastakaikua ihmisen korkeammista voimista ja jalommista taipumuksista; hän ei laulanut iloista eikä nautinnoista, vaan sankarimaineesta ja kuolemattomasta nimestä.

Persialais-sotien aikakausi.

Vähäpä on yleishistoriassa niin suurenmoisia näytelmiä kuin pikku Kreikan taistelu vapautensa ja sivistyksensä puolesta Persian jättiläisvoimaa vastaan. Ensi aiheen tähän taisteluun antoi karkoitettu Hippias, yllyttäen Dareios-kuningasta atenalaisia vastaan. Kuningas käski heitä antautumaan Hippiaan valtaan. Atenalaiset sen neuvon ylpeästi hylkäsivät ja odottivat sitte kohta sotaa. Ett'eivät olisi aivan yksin, antoivat he apua heimolaisilleen ionialaisille, jotka tähän aikaan luopuivat persialaisista. Mutta saatuaan ionialaiset uudestaan kukistetuiksi alkoi Dareios heti maasotajoukon. Mutta ankara pohjoismyrsky hävitti laivaston Atos-niemen luona, heitellen laivat kalliolle ja kareille, ja maajoukko kärsi pahoja tappioita taistellessaan villiä trakialaisheimoa, brygiläisiä vastaan. Hippiaan yllytyksestä varusti Dareios uuden sotavoiman ja pani sille johtajiksi ylhäisen medialaisen Datiin ja Ionian entisen maaherran pojan Artafarneen; Hippias läksi myöskin mukaan oppaaksi. Karttaukseen vaarallista tietä Atos-niemen ympäri purjehtivat he Aigeianmerta Arkipelagin saarien ohitse ja nousivat maalle Euboian saaren. Eretria, joka tämän

saaren kaupunki oli yhdessä atenalaisten kanssa auttanut ionialaisia, valloitettiin ensin ja hävitettiin; asujamet lähetettiin kahleissa Dareion luo. Samanlaista kohtaloa aiottiin myöskin Atenalle.

Maratonin taistelu (490). Hippias vei sitte persialaiset Maratonin kentälle. Yön tullessa näki hän unta: oli muka makaamassa äitinsä luona. Unen selitti Hippias siten, että hän oli palaava hallitsijana Atenaan ja elävä lopun ikänsä isänmaassaan. Mutta siinä toivossaan hän kokonaan pettyi.

Atenassa eli silloin ylhäissukuinen mies *Miltiades*, joka oli paeten persialaiskuninkaan vainoa tänne asettunut. Hänet valittiin nyt yhdeksi niistä kymmenestä sotapäälliköstä, joiden tuli johtaa atenalaisia. Heidän sotajoukossaan oli 10,000 miestä, siihen luettuna nekin 1,000 miestä, jotka Plataia oli lähettänyt. Tämä pikku kaupunki oli vähää ennen antautunut Atenan suojelusherruuden alaiseksi.

Näillä kymmenellä päälliköllä oli eri ajatus. Muutamat tahtoivat, ett'ei taisteltaisi, koska sotavoima oli liian heikko persialaisiin verraten. Toiset sitä vastoin, varsinkin Miltiades, kehoittivat taisteluun, ja kun pelkurimpi mielipide näytti pääsevän vallalle, kääntyi hän Kallimakon puoleen, joka polemarkona eli puolustussodan korkeimpana johtajana oli sotajoukossa läsnä, ja pyysi häneltä apua näin sanoen: "Sinusta riippuu, Kallimakos, tahdotko saattaa Atenan orjuuteen vaiko tehdä sen vapaaksi ja siten pystyttää itsellesi tuleviksi ajoiksi muistopatsaan, jollaista ei edes Harmodios- ja Aristogeiton-sankareillakaan ole. Aina kaupungin perustuksesta asti ei ole suurempi vaara koskaan uhannut Atenaa. Jos nyt emme taistele, niin pelkäänpä eripuraisuuden hengen hiipivän meidän joukkoomme ja tekevän meidät medialaisten saaliiksi. Mutta jos taistelemme, ennenkuin sotaväen rohkeus laimenee, niin me kyllä voitamme, jos vain jumalat pysyvät puoluettomina."

Päätettiin ryhtyä taisteluun. Kun päivä tuli, jolloin Miltiadeen vuoro oli johtaa, asetti hän sotajoukon taistelujärjestykseen. Atenalaisten rintama oli melkein yhtä leveä kuin vihollistenkin; mutta keskus oli jotenkin ohut ja päävoima koottu kummallekin siivelle.

Kun sotajoukko oli järjestetty ja uhrin näyttivät onnellisia enteitä, ryntäsivät atenalaiset täydessä juoksussa vihollista vastaan. Persialaiset luulivat helleniläisiä hulluiksi ja heidän tahallaan antautuvan varmaan kuolemaan, kun he, niin pieni joukko ja ilman ratsu- ja jousiväkeä, uskalsivat juoksumarssissa rynnätä. Pitkällisen taistelun jälkeen saivatkin persialaiset murretuksi atenalaisjoukon keskuksen ja läksivät ajamaan sitä takaa sisämaahan päin. Atenalaiset ja plataialaiset sen sijaan voittivat molemmilla siivillä, vaan antoivat voitettujen vihollisten häiritsemättä paeta. Lähtemättä heitä takaa ajamaan kääntyivät molemmat siivet niitä vihollisia vastaan, jotka olivat karkoittaneet keskuksen ja voittivat nekin. Pakenevia muukalaisia ajettiin sitte takaa aina meren rantaan asti, jossa atenalaiset valloittivat seitsemän laivaa. Muihin laivoihin kokoutuivat viholliset ja läksivät kiertämään Sunion-nientä, toivoen ehtivänsä Atenaan ennenkuin atenalaiset. Mutta voittajat riensivät pikamarssissa kotikaupunkiansa kohti ja saapuivatkin ensinnä perille. Edeltä juoksi eräs atenalainen ja huusi torille päästyään: "Iloitkaa, me voitimme!" sekä kaatui uupumuksesta ja mielenliikutuksesta kuolleena maahan.

Maratonin taistelun jälkeen tuli Miltiadeen nimi vielä kuuluisammaksi Atenassa. Hän silloin pyysi 70 laivaa sekä sotajoukon ja läksi Paros-saarta vastaan, koska muka sen asujamet olivat auttaneet persialaisia. Se yritys ei kuitenkaan onnistunut, jonka tähden hänet Atenaan palattuaan tuomittiin maksamaan suuri sakko. Hän kun ei sitä jaksanut suorittaa, pantiin hänet vankeuteen, jossa hän kuoli taistelussa saamistansa haavoista.

Xerxeen retki (480). Suuttuen Maratonin tappiosta kokosi Dareios koko valtakuntansa sotavoimat, aikoen itse lähteä johtamaan uutta kostonotaa. Mutta hän kuoli kesken varustuksiansa. Hänen poikansa Xerxes läksi Aasiasta viemään länttä kohti suurinta sotajoukkoa, kuin historia tietää kertoa. Olipa siinä kirjava kansain kokous: persialaisia komeissa varustuksissaan, medialaisia kalleissa pukimissaan, indialaisia, joilla oli pajusta palmikoidut panssarit ja bambu-ruokoiset nuolet, skytialaispaimentolaisia nahkahaarniskoineen ja sotakirveineen, lyhyntuuttuisia arabialaisia pitkine jousineen, aitiopialaisia leijonan ja pantterin taljat pukimina, kolkilaisia päässä puukypärät ja kädessä nahkakilvet, nahkapukuisia trakialaisia lyhyine miekkoineen ja paljo muita.

Kaikki ajettiin pakosta ja hallitsijan käskystä sotaan eikä niitä muuten voitu pitää koossa kuin kauhulla. Kun sotajoukko kokoutui Sardeesen, toimitti rikas Pytios pidot kaikelle kansalle. Ennen sotaväen lähtöä astui hän sitte kuninkaan eteen ja rukoili yhtä suosion osoitusta. Kuningas lupasi täyttää pyynnön. Silloin sanoi Pytios: "Herra, minulla on viisi poikaa ja heidän täytyy lähteä sotaan sinun kanssasi. Armahda, kuningas, nyt minua, vanhaa miestä, ja vapauta vanhin poikani sotapalveluksesta. Muut neljä seuratkoot sinua." Xerxes vastasi äkäisesti: "Kelvoton mies, uskallatko ajatella poikaasi, vaikka olet minun orjani ja sinun oikeastaan pitäisi koko huonekuntasi kanssa seuraaman sotajoukkoa!" Sitte käski kuningas hakkaamaan Pytion vanhimman pojan keskeltä kahtia ja panemaan puolikkaat molemmin puolin tietä, jota sotajoukon piti marssia, niin ett'ei kukaan enää uskaltaisi pyytää vapautusta sotapalveluksesta.

Ylpeys täytti Xerxeen mielen, kun hän näki olevansa niin paljon kansan herra. Hellespontin yli oli hän teettänyt siltoja, mutta kova myrsky rikkoi ne. Silloin hän vihoissaan panetti mereen kahleita ja ruoskitti aaltoja kolme sataa lyöntiä. Siltain tekijät mestattiin ja uudet sillat tehtiin. Kun ne saatiin valmiiksi, siirtyi sotajoukko Sardeesta Abydoon. Ensinnä kulkivat kuorma- ja vetojuhdat ja niiden jäljessä toinen puoli sotaväkeä, järjestämätön joukko kaikenlaisia kansoja ilman erotusta. Sitte tuli kuninkaan etujoukkona 1,000 valittua persialaista ratsumiestä ja yhtä monta

keihäsmiestä. Näitä seurasi Ormutsin pyhät vaunut, kahdeksan valkoista hevosta edessä, joiden ajaja astui vieressä, sillä ei kukaan kuolevainen saanut nousta niiden vaunujen istuimelle. Sitte Xerxes itse ajoi istuen korkeissa vaunuissa, joiden vieressä ajaja astui. Kuninkaan jälkijoukkona oli niinkuin edelläkin 1,000 valittua ratsumiestä ja yhtä monta keihäsmiestä sekä 10,000 muuta ratsumiestä ja yhtä monta miestä parasta jalkaväkeä. Kuninkaan seurueen jäljestä vaelsi kirjavassa epäjärjestyksessä suuren sotajoukon toinen puoli.

Abydossa piti kuningas tarkastusta, katsellen korkealta valtaistuimelta väkeänsä. Nähdessään Hellespontin täynnä laivoja ja tasangon Abydon ympärillä peitettyä ihmisillä ylisteli hän ensin itseään onnelliseksi, vaan itki sitte, ja kun häneltä kysyttiin syytä, vastasi hän: "Tulin murheelliseksi ajatellessani, miten lyhyt ihmisikä on; sillä kaikista näistä ihmisistä ei sadan vuoden kuluttua ole ainoakaan enää elossa."

Laivaston purjehtiessa pitkin rantaa marssi maajoukko Hellespontin yli Trakian rannalle Doriskon viereiselle tasangolle. Siellä Xerxes luetti sotaväkensä, joka tapahtui siten, että ensin koottiin kymmenen tuhatta miestä, jotka sullottiin tiheään ja ympäröitiin kaksiovisella aidalla. Niiden pois marssittua tuli aituus täyteen toisia miehiä ja sitte taas toisia, kunnes kaikki väki oli luettu. Tässä Xerxeen joukossa oli silloin kolmatta miljoonaa miestä, paitsi palvelijoita, kokkeja ja naisia, joita kerrotaan olleen yhtä paljo.

Tämä ääretön joukko lähestyi hitaasti Kreikanmaata. Herodotos luettelee jokia, jotka kuivivat, kun sotaväki niistä otti tarpeekseen vettä, ja kaupunkeja, jotka perin köyhtyivät, kun niiden täytyi toimittaa sille yksi ruoka-atria. Makedonian kuningas osoitti alammaisuutta mahtavalle hallitsijalle. Tessalian rajalla otettiin vastaan palaavat sanansaattajat, jotka oli lähetetty vaatimaan kreikkalaisilta valtioilta maata ja vettä, noita alammaisuuteen antautumisen merkkejä. Enimmät sanansaattajat olivat niitä saaneetkin.

Atenaan ja Spartaan ei ollut lähetetty ketään. Ne molemmat valtiot ja muut, jotka vielä uskalsivat puolustaa vapauttansa, varustautuivat rohkeasti vastarintaan.

Termopylan taistelu. Kreikkalaisjoukko, päävoimana 300 sparttalaista kuningas *Leonidaan* johdolla, oli asettunut Termopylan luo, jossa tie Tessaliasta Hellaasen kulkee ahtaan solan läpi. Siinä oli myöskin vanhan muurin jäännöksiä, joka oli ennen muinoin tehty estämään tessalialaisten rynnäköitä. Helleniläiset, korjattuaan sen muurin, päättivät siinä paikassa odottaa vihollista, hänellä kun ei siinä ollut hyötyä suuresta miesluvustaan eikä ratsuväestään.

Suunnattoman tulvan tavalla vyöryivät Xerxeen joukot Tessalian etelärajaan kohti. Kuningas, kuultuaan pienen joukon kokoutuneen Termopylan luo, lähetti heti vakoojan sitä tarkastelemaan. Mutta kun kaikki, mitä tehtiin muurin takana, tietysti pysyi vakoojalta salassa, niin näki hän ainoastaan ne, jotka olivat vartioina maurilla. Ne olivat sattumalta juuri sparttalaisia ja vakooja huomasi muutamain heistä harjoittelevan sotaleikkejä ja toisten järjestelevän ja kampaavan tukkaansa. Kummastuen tuota näytelmää luki hän heidät ja huomasi joukon hyvin vähäiseksi. Kun Xerxes kuuli vakoojan kertomuksen eikä ymmärtänyt niiden miesten varustautuvan voittoon tai kuolemaan, näytti hänestä heidän käytöksensä naurettavalta. Hän heti lähetti sanansaattajan vaatimaan heiltä pois aseita. "Tulkaa niitä ottamaan!" vastasi Leonidas.

Vihan vimmoissaan käski silloin Xerxes medialaisosaston ryntäämään solaan, ottamaan nuo miehet kiinni ja tuomaan ne vangittuina hänen eteensä. Mutta kun se joukko ryntäsi solaan, sai se siellä sellaisen selkäsaunan, että jokaisen ja varsinkin kuninkaan täytyi huomata, että persialaisjoukossa oli kyllä paljo väkeä, vaan vähä miehiä.

Medialaisten jouduttua niin pahoin tappiolle läksi heidän, sijaansa osasto varsinaisia persialaisia, jota sanottiin "kuolemattomiksi". Mutta eivätpä hekään saaneet mitään aikaan, kun he taistelivat ahtaassa paikassa, jossa heidän suuremmasta miesluvustaan ei ollut mitään etua, ja sitä paitsi olivat helleniläisten keihäät pitemmät heidän keihäitönsä. Säännölliseen sotatapaan tottumattomille vihollisilleen osoittivat sparttalaiset sotakuntoaan loistavalla tavalla. Sekä eespäin marssiessaan että peräytyessään astuivat he aina tiheissä riveissä. Kun he vähän väistyivät, juoksivat viholliset heti meluten ja epäjärjestyksessä muka takaa-ajamaan: mutta sparttalaiset kääntyivät nopeasti ja surmasivat joka kerralla joukottain persialaisia. Xerxes katseli korkealta paikalta taistelua ja kolme kertaa sanotaan hänen vihastuen hypähtäneen ylös kultaistuimeltaan. Viimein täytyi persialaisten peräytyä, kärsittyään suuren tappion.

Kuningas siis oli suuressa pulassa, vaan eräs karkulainen, Efiates, toivoen suurta palkintoa, tarjoutui näyttämään persialaisille polkua vuoren ylitse. Yön tullessa läksi persialaisjoukko liikkeelle sinne päin ja päivän koitossa saapuivat he kukkulalle, jota vartioimassa oli 1,000 fokilaista. Nämä nyt äkisti kuulivat keskellä yön hiljaisuutta kovaa rapinaa maahan pudonneista lehdistä. He nousivat ja tarttuivat aseihinsa, vaan silloin näkyi jo läheltä pitkät rivit vihollisia. Fokilaiset vetäytyivät vuoren huipulle ja odottivat siellä perikatoansa, kun luulivat tuon vihollisten liikkeen tarkoittavan heitä itseänsä. Mutta persialaiset eivät pitäneet ollenkaan lukua heistä, vaan riensivät rinnettä alas päin niin nopeasti, kuin suinkin ehtivät.

Helleniläinen sotajoukko toimitti sill'aikaa vuoren solassa uhrin, ja ennustaja, katseltuaan uhrieläimen sisuksia, lausui seuraavan aamun tuottavan heille kuoleman. Päivän tullessa toivat vartiat vuorelta ilmoituksen, että vihollinen oli kiertänyt solan ympäri. Leonidas silloin päästi muun sotaväen kotiinsa, mutta uskollisena isänmaansa laeille jäi 300 sparttalaisen kanssa paikalleen, ja heihin yhtyi myöskin 700 miestä pikku Tespia-kaupungin asujamista.

Auringon noustessa marssi Xerxes joukkoinensa solaa kohti. Silloin myöskin sparttalaiset ja tespialaiset läksivät varmaan kuolemaan. Taistelussa, joka nyt oli aukealla kentällä, ajoivat

persialaisjoukkojen päälliköt miehiänsä takaa päin ruuskalla esiin. Alussa heitä kaatui paljon, moni myöskin syöksyi mereen ja vielä enempi tallautui kuoliaaksi takaa tunkeutuvien joukkojen jaloissa. Helleniläiset taistelivat toivottomuuden kiihkolla mahtavaa ylivoimaa vastaan. Kun heidän keihäänsä katkesivat, syöksyivät he vihollisten päälle miekka kädessä. Leonidas kaatui sankarillisesti taistellen ja hänen ympärillään monta jaloa sparttalaista. Mutta moni ylhäinen persialainenkin siinä joutui kuoleman omaksi, muiden muassa kaksi Xerxeen veljeä. Leonidaan ruumiista kesti kauan kiivasta taistelua; neljä kertaa täytyi persialaisten peräytyä ja helleniläiset voitollisesti riistivät ruumiin heidän käsistään. Mutta nyt saapui Efiältes toisen vihollisosaston kanssa. Helleniläiset silloin peräytyivät solan sisimpään kohtaan ja asettuivat muurin taakse. Kellä vielä oli miekka jäljellä, hän taisteli sillä; kellä sitäkään ei enää ollut, hän taisteli paljain käsin. Muukalaiset repivät muurin ja ahdistivat sitte sekä edestä että sivulta päin. Siten helleniläiset kokonaan ympäröitiin ja viimein he kaatuivat viimeiseen mieheen asti nuoli- ja heittokeihäs-sateen alle. Xerxes oli hyvin kiukuissaan sotaväkensä mieshukasta, jonka sanotaan olleen 20,000. Vimmoissaan hakkautti hän Leonidaan ruumiista pään ja naluutti sen paaluun.

Mutta siihen paikkaan, jossa sankarikuningas kaatui, pystyttivät sitte helleniläiset suuren kivileijonan. Kaatuneiden sparttalaisten hautakiveen piirrettiin kirjoitus:

Kulkija, vie sana Spartaan, tässä me kaadumme kaikki,
Uskollisuudella lain käskyä noudattaen.

Salamiin taistelu. Yht'aikaa Termopylan taistelun kanssa soti helleniläisten laivasto salmessa sen paikan kohdalla. Kun persialaisjoukko nyt eteni Hellaasen ja viimein poltti asujamiensa tyhjäksi jättämän Atenan, siirtyi myöskin helleniläisten laivasto Salamis-saaren ja Attikan manteren väliseen ahtaaseen salmeen.

Silloin eli atenalaiden keskuksä mies, jonka kunniaksi Kreikan pelastus syystä kyllä luetaan. Tämä mies *Temistokles* oli jo nuorukaisena osoittanut vilkasta älyä ja rohkeain toimien kykyä. Kun Maratonin taistelun jälkeen Miltiadeen nimeä ylisteltiin yli koko Hellaan ja voittopylväs pystytettiin hänelle Atenaan, astuskehi Temistokles usein unettomana sen ympärillä, ja kun häneltä kysyttiin syytä, vastasi hän: "Miltiadeen voittopylväs ei suo minulle yön lepoa." Muut atenalaiset katsoivat sodan päättyneen Maratonin taisteluun, vaan Temistokles oikein arvasi sen silloin vasta alkaneen. Suurella vaivalla onnistui hänen taivuttaa maanmiehensä rakentamaan laivasto, joka nyt sodan uudestaan aljettua olikin hyvin tarpeen. Persialaisten lähdeTTYä toisen kerran Kreikkaa vastaan kysyttiin hänen kehoituksestaan Delfin orakelilta neuvoa, joka vastasi, että atenalaisten tuli kaupunkinsa hävityksen jälkeen puolustautua puumuurien sisällä. Temistokles silloin sai maanmiehensä uskomaan puumuureilla tarkoitettavan laivoja, jonka tähden atenalaiset veivät vaimonsa ja lapsensa turvaan, nousivat laivoihinsa ja jättivät aution kaupunkinsa alttiiksi Xerxeelle.

Helleniläisessä laivastossa oli Salamiin salmessa 380 laivaa, joista 200 atenalaiden. Vaikka sparttalaiset olivat lähettäneet ainoastaan 7 laivaa, katsottiin kuitenkin heidän kuningastansa *Eurybiadesta* ylipäälliköksi. Sanoman saavuttua Atenan hävityksestä tulivat helleniläiset hyvin neuvottomiksi ja erimielisiksi. Muutamat näet, varsinkin peloponnesolaiset, tahtoivat peräytyä Istmos-taipaleelle, rakentaa siihen muurin kannaksen poikki ja puolustautua sen turvissa. Kuningas Eurybiades ja korintolaisten päällikkö Adeimantos kannattivat sitä mielipidettä. Mutta Temistokles, tajuten, että helleniläiset nyt saattaisivat itsensä turmioon, jos hajoaisivat, koetti hyvin mietityllä puheella taivuttaa Eurybiadesta ja muita päälliköitä pysymään yhdessä. Adeimantos keskeytti sanoen: "Temistokles, kilpaleikeissä annetaan vitsaa niille, jotka esiytyvät liian aikaisin." "Niin," vastasi Temistokles, "mutta niitä, jotka esiytyvät liian myöhään, ei seppelöidä."

Kun persialaislaivaston suuri purjemetsä alkoi näkyä, tuli helleniläisille vielä suurempi kiihko peräytyä Istmos-taipaleelle. Silloin Temistokles käytti viekkautta, lähetti uskollisimman orjansa yöllä sanomaan vihollisille: "Minut lähetti atenalaisten päällikkö muiden tietämättä, koska hän on kuninkaan puolella ja toivoo teille voittoa; minä olen tullut sanomaan teille, että helleniläiset peloissaan neuvottelevat pakoon lähtöä. Nyt te voitte tehdä suurimpia urhotöitä, jos heitä ette päästä pakenemaan, sillä he ovat keskenään eripuraiset eivätkä voi tehdä vastarintaa." Viholliset uskoivat orjan sanat ja purjehtivat heti Salamiin luo piirittämään helleniläisiä, jotka yhä vielä kiistelivät keskenään.

Auringon noustessa purjehtivat vihollislaivat joka taholta esiin. Eräällä kukkulalla rannalla istui Xerxes kultaistuiemellaan taistelua katsomassa ja hänen vieressään seisoivat kuninkaallisia kirjureja muistiin merkitsemässä kaikkia urhotöitä, kuin hänen sotaväkensä oli tekevä. Alussa vallitsi juhlallinen hiljaisuus ja helleniläiset alakuloisina laskivat laivansa lähemmäksi rantaa. Silloin muutamat heistä, ollen enemmän kuin muut liikutetut hetken vakavuudesta, olivat huomaavinaan pitkän naishaamun Pallas-Atena-jumalattaren ja kuulevinaan hänen kovalla äänellä lausuvan: "Helleniläiset, miten kauan tienne vetää teitä takaperin?" Eespäin he silloin rohkeasti ohjasivat laivansa kohti vihollisen tiheään sulloutunutta laivastoa. Runoilija Aiskylos, joka itse kunnialla taisteli tässä, on eräässä näytelmässään kuvaillut taistelua näin:

Kun päivän valopyörä kohos taivaallen,
Levittäin lajain vetten yli loistettaan,
Kas silloin reipas sotalaulu Hellenein
Soi, tuhat-ääninä sen raittiit sävelet
Takaisin rannan kallioista kaikuivat.
Barbarein mielet valtas pelko, kauhistus,

He huomasi petoksen, sillä eihän hymni tuo
Pakoa varten juhlivasti raikunut.
Koht' uljaasti se pieni parvi rynnisti,
Heit' innostutti sotatorvein toivotus,
Ja heidän hyökätessään huuto kajahti
Mon'ääninen: nyt, Hellaan pojat, edespäin!
Pelastakaamme vaimot, lapset, isänmaa!
Pelastakaamme pyhyys suurten jumalain
Ja isäin haudat! Kaikest' on nyt ottelu!
Ryskeellä töyttäs laiva laivan kylkehen,
Sen lävistäen vaskikeuloin; ensinnä
Musertui Tyron laiva, sitte toiset muut.

Helleniläisten laivat aina säännömukaisesti ryntäsivät järjestetyissä riveissä, mutta viholliset, tietämättä mitään järjestyksestä, taistelivat ilman yhteistä johtoa; senpä tähden heidän tappionsa pian olikin ratkaistuna. Kuitenkin muukalaiset tänä päivänä osoittivat suurempaa urhollisuutta kuin muulloin, sillä nyt he taistelivat kuninkaansa silmäin edessä ja pelkäsivät hänen vihaansa. Varsinkin karialainen kuningatar Artemisia, itse ohjaten alustansa, osoitti neuvokkaisuutta, joka saattoi Xerxeen lausumaan, että hänen miehensä taistelivat kuin naiset, vaan naiset kuin aika miehet. Persialaisten tappio oli niin täydellinen, että koko lahden pinta peittyi suuren laivaston jäännöksistä.

Tästä onnettomuudesta rohkeutensa menettäneenä läksi Xerxes kiireesti peräytymään Hellespontin rannalle, jätettyään 300,000 miestä parasta väkeä Mardoniolle, joka luuli maalla voivansa kostaa kärsityn tappion.

Kun Temistokles jonkun ajan kuluttua tuli Olympon juhlaleikkeihin, kääntyivät kaikki katsomaan häntä ja kova suostumushuuto kajahti joka taholta eivätkä ihmiset hänen tähtensä muistaneet enää pitää lukua kilpataistelijoista. Itse hän ilolla tunnusti ystävilleen silloin saaneensa runsaan palkinnon vaivoista, joita oli kärsinyt Hellaan tähden.

Maanmiehillensä teki Temistokles vielä hyvän palveluksen siten, että hänen onnistui sparttalaisten suureksi mielipahaksi saada aikaan pitkään muurien tekeminen, joilla Atenan yhteys satamiensa kanssa tuli turvatuksi.

Kohta atenalaiset kuitenkin unhottivat kiitollisuusvelkansa häntä kohtaan. Koska hän oli niin paljon arvokkaampi kaikkia muita, ruvettiin häntä katsomaan valtiolle ja vapaudelle vaaralliseksi mieheksi ja tuomittiin hänet maanpakoon. Harhailtuaan monessakin paikassa, saamatta mistään turvaa, kääntyi hän viimein Xerxeen seuraajan kuningas Artaxerxeen puoleen, joka hänet ottikin vastaan hyvin kunnioittavasti. Kuten muutamat historioitsijat kertovat, on Temistokles viimein itse surmannut itsensä, ett'ei hänen olisi täytynyt taistella isänmaatansa vastaan.

Kimon. Tuskin on mikään aika minkään kansan historiassa ollut sopivampi tuomaan esiin hengen korkeampia voimia kuin se, jolloin helleniläisten suurenmoinen vapaustaistelu Persian jättiläisvoimaa vastaan tapahtui. Siinä esiytyi ikäänkuin suuressa yleishistoriallisessa näytelmässä Europan ja Aasian, sivistyksen ja raakuuden, vapauden ja itsevaltiuden taistelu. Eipä ihmettä, että jokainen, joka tunsu itsessään mahtavan hengen, joutui taistelun esiriviin, varsinkin jos häntä kuuluisain esi-isäin maine kiihotti urhotoihin. Miltiadeen poika Kimon oli yksi sellainen mies. Miltiadeen kuoltua vankeudessa pantiin Atenan lakien mukaan hänen poikansa jatkamaan isänsä vankeutta. Siitä hän kuitenkin pelastui, kun hänen sisarensa joutui naimisiin rikkaalle Kallialle, joka maksoi Miltiadeen sakan. Kärsitty kova kohtelu ei nuorukaista estänyt antautumasta valtion palvelukseen. Kun Temistokles sai atenalaiset taivutetuksi luopumaan kaupungistansa ja nousemaan laivoihin, niin Kimon muiden surressa riensi ilosta loistavin kasvoin ylös linnaan ja ripusti sinne suitset uhrilahjaksi, siten merkiten, ett'eivät atenalaiset nyt enää turvautuneet hevostensa nopeuteen. Hän sieppasi linnassa riippuvista kiivistä yhden ja riensi laivaan, jonne moni seurasi häntä, innostuen hänen esimerkistään. Salamiin taistelussa hän sitte osoitti loistavaa urhollisuutta.

Kun yhdistyneet helleniläiset sparttalaisen *Pausaniaan*, ja atenalaisen *Aristeideen* johdolla perinpohjin voittivat Xerxeen tänne jättämän Mardonion Plataian luona, ryhtyi Kimon johtamaan Atenan laivastoa ja alkoi heti hyökkäyssodan persialaisia vastaan, vapauttaakseen Vähä-Aasian rannikon ionialais-kaupunkeja. Loistava kaksoisvoitto Eurymedon-joen luona (466) saattoikin sen tarkoituksen perille. Persialainen laivasto oli joen suiden edessä; Kimon hyökkäsi äkisti sen päälle ja voitti sen perin pohjin. Mutta osa voitetuista pelastui vihollisen maajoukon turviin, joka uhkaavaisena seisoi rannalla. Silloin atenalaiset nousivat maalle ja, vaikka olivatkin väsyksissä meritaistelusta, ryntäsivät voiton-iloissaan kovasti huutaen paljon voimakkaamman vihollisen päälle. Kauan kesti tulista taistelua ja monta Atenan urhollisinta miestä kaatui. Mutta viimein joutuivat persialaiset niin täydellisesti tappiolle, että tuskin ainoankaan heistä sanotaan päässeen pakoon. Heidän leiristään saivat voittajat äärettömän saaliin. Tämä menestys oli niin päättäväinen, ett'ei yksikään persialaislaiva sitte enää uskaltanut purjehtia Kreikan vesille eikä mikään persialainen maajoukko enää marssinut Vähä-Aasian länsirannalle.

Kun muukalaisten vaara saatiin torjutuksi, alkoi sisällinen eripuraisuus häiritä Kreikanmaata. Varsinkin vallitsi suuri erimielisyys molempien päävaltioiden Atenan ja Spartan välillä. Kun Spartassa tapahtui tuhoinen maanjäristys ja samalla kertaa kauan sorretut helotit (orjat) nousivat kapinaan, katsoi Kimon, aina tarkoittaen yksimielisyyden ylläpitämistä helleniläisten kesken, sitä sopivaksi tilaisuudeksi uudistaa vanhaa, nyt hajonnutta ystävyysliittoa. Hän sai Atenassa aikaan,

että hänet nimitettiin atenalaisen apujoukon päälliköksi, jonka piti lähtemän Spartaan. Mutta kun sparttalaiset epäluuloisuudesta lähettivät atenalaiset takaisin, käänsi siitä loukkautunut Atenan kansa koko vihansa Kimonia vastaan, joka nyt karkoitettiin kymmeneksi vuodeksi Atenasta.

Kohta sen jälkeen joutuivat atenalaiset ja sparttalaiset ilmi sotaan. Oli taistelu Tanagran luona Boiotiassa (457). Ennen taistelun alkua saapui Kimon ja asettui riviinsä. Mutta atenalaiset sekä harmista että epäluuloisuudesta ajoivat hänet pois taistelusta. Sen tyylytensä saivat he maksaa täydellisellä tappiolla. Silloin kansa kutsui takaisin Kimonin, jonka vaikeaksi ensi työksi tuli sovinnon rakentaminen Atenan ja Spartan välille. Voidakseen pitää helleniläisten voimia koossa uudisti hän vielä kerran taistelun persialaisia vastaan. Vaan silloin hänen urhotöistä rikas elämänsä päättyikin, sillä hän kuoli Kypros-saarella Kiton-kaupunkia piirittäessään.

Kimon oli ylevä kuin Miltiades ja viisas kuin Temistokles, mutta jalomielisyydeltä ja valtiomiesnerolta etevämpi heitä kumpaakin. Hänen olemuksessaan oli jotakin ylhäistä, mutta anteliaisuutensa tähden pysyi hän kuitenkin aina kansan suosiossa.

Hän otatti pois aidat puutarhojensa ympäriltä, että kuka hyvänsä saisi vapaasti nauttia niiden hedelmiä. Joka päivä laitatti hän yksinkertaisen, vaan monelle hengelle riittävän atrian, jolle kuka hyvänsä sai tulla. Jalon olentonsa voimalla korotti hän kansan katseen ylemmäksi puoluehengen näköpiiriä ja pitämällä helleniläisten voimat koossa persialaisia vastaan esti hän vielä muutamia vuosia heitä keskinäisissä taisteluissa tuhoamasta toinen toistansa.

Atenan kukoistusaika (450-429).

Perikles.

Tämä mies, joka oli Atenan johtajana sen loistavimpana ikäkautena, oli luonnolta saanut kaikki ne edut, jotka yksityisen korottavat suurta ihmisjoukkoa ylemmäksi. Ollen Xantippon poika, joka oli persialaissotain aikana saavuttanut yhden loistavan voiton, ja äitinsä puolelta polveutuen myöskin kuuluisasta suvusta, oli hänellä jalosukuisuuden etu, jota muinaisajan tasavalloissakin pidettiin suuressa arvossa. Hänen tavattoman hyviä luonnonlahjojensa kartutti perinpohjainen ja laaja sivistys. Siitä tuli hänen kiittää varsinkin filosofi Anaxagorasta, jonka vaikutuksesta hän sai ylevän maailmankäsityksen ja viehättävän kaunopuheisuuden, jotka aina mahtavasti vaikuttivat atenalaisiin. Hänen ruumiinsa muoto ei kyllä täydellisesti tyydyttänyt atenalaisen ankaroita kauneusvaatimuksia, koska hänen päänsä oli tavattoman pitkulainen, jonka tähden runoilijat häntä sanoivatkin "päärynäpääksi"; mutta koko hänen olennossaan oli jotakin omituista ja paljon sanovaa. Hänen kasvoillaan lepäsi aina juhlallinen vakavuus, joka ei vähästä erehtynyt hymyilemään; hänen käyntinsä oli hidas ja määräkäs; puhuessaan hän aina noudatti tyyntä malttia eikä käyttänyt mitään ulkonaisia keinoja liikuttaakseen tunteita. Kun kerran halpamielinen porvari häntä häpäsi torilla ja yön tultua seurasi hävyttömyyksillään häntä aina asuntoonsa asti, käski hän kotiin tultuansa palvelijan heti sytyttämään tulisoitsun ja saattamaan häpäsijän kotiinsa.

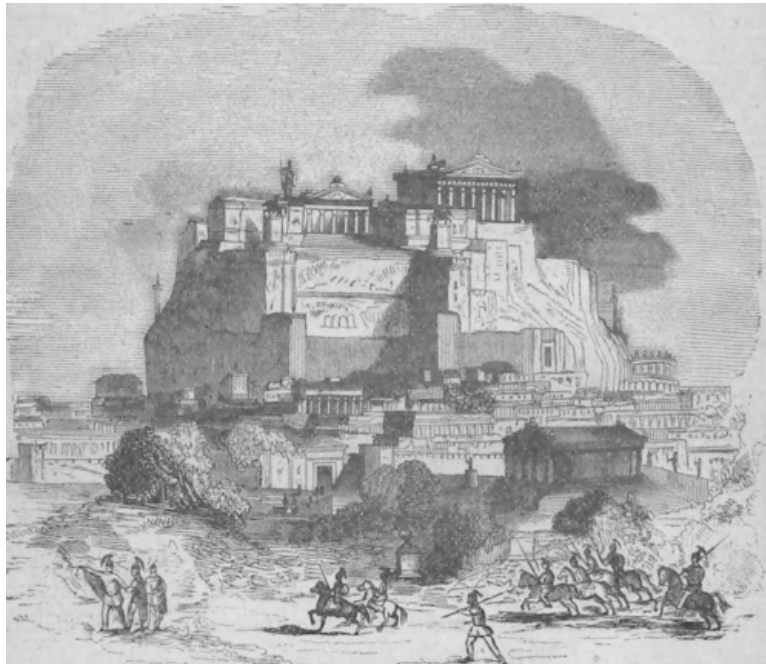
Perikleen ollessa nuorukaisena epäili häntä suuresti Atenan kansa, sillä monen mielestä oli hänellä sekä samanlainen miellyttävä äänenluonto ja puhelun viehätysvoima kuin tyranni Peisistratolla. Sentähden hän kauan pysyi erillään valtiotoimista, peljäten, että häntä ehkä katsottaisiin vaaralliseksi mieheksi ja ajettaisiin maanpakoon; vaan sodassa hän oli urhollinen ja pelkäämätön. Sittemmin kuin Temistokles karkoitettiin ja sota pidatti Kimonia poissa kotimaasta, alkoi hän ajaa suuren kansanjoukon ja köyhäin asiaa. Heti hän muutti koko elintapansa. Hän ei astunut muuta tietä kuin torille ja neuvoshuoneeseen; hän hylkäsi kaikki kutsut pitoihin ja seuraelämään. Itse kansalle hän aina näyttäytyi ikäänkuin kaukaa, hän kun ei ryhtynyt puhumaan kaikista asioista, vaan ainoastaan kaikkein tärkeimmistä. Vaan kun hän aina tarkkaan mielti esitelmänsä ja esitystavassaan osoitti ylevyyttä ja jaloutta, niin hänen aina tyyneesti ja kiihottomasti esitettyjen puheittensa vaikutus oli mahtava. "Totisesti", sanoo historioitsija Tukydidēs, "hän johti Atenan kansaa enemmän kuin se häntä siten, että hän ottaen voimansa sopivista lähteistä, ei puhunut vain miellyttääkseen, vaan osasi myöskin sydämmellisesti vastustaa. Milloin hän huomasi kansan olevan väkynä kopeutta, saattoi hän sanoillaan sen pelon valtaan; mutta milloin kansa osoitti arkuutta, tyrkisti hän sitä rohkeudella ja voimalla." Hänellä olikin liikanimi "olympolainen", ja hänen sanottiin kantavan kielellään ukonnuolta ja ukkosta.

Puoluevihan sokasemana saattoi Perikles suurta vastustajaansa Kimonia kohtaan aikaan maanpakoon tuomion. Mutta kun kansa Tanagran tappion jälkeen toivoi Kimonia takaisin, silloin Perikles itse ehdotti hänen kutsumistansa. Kohta sen jälkeen tapahtunut Kimonin kuolema vapautti hänet vaarallisimmasta kilpailijastaan. Kansanvalta silloin alkoi edistyä suurin askelin. Areiopagilta otettiin pois oikeus kumota kansankokouksen päätöksiä. Perikles saattoi hyväksytyksi päätöksen, että niiden kansalaisten, jotka rupesivat jäseniksi yleisiin tuomioistuimiin, piti saaman palkkaa, joka alussa määrättiin yhdeksi oboloksi (noin 30 penniksi) päivältä, mutta sittemmin suurennettiin. Ehkäpä jo tähän aikaan ruvettiin maksamaan päiväpalkkaa porvareille, jotka ottivat osaa kansankokoukseen. Ennen hoidettiin sellaisia toimia ilman palkkiota, mutta juuri sentähden eivät köyhät kansalaiset, joiden täytyi elää jokapäiväisellä työllään, aina voineetkaan saapua kansankokouksiin. Täten kehittyvän kansanvallan aikana vaurastui Atena loistavan mahtavaksi. Sen laivasto vallitsi kaikkia Kreikan vesiä; Vähä-Aasian rantakaupungit ja Arkipelagin saaret olivat sen nöyriä liittolaisia. Kopeudessaan päätti kansankokous Perikleen neuvosta käyttää Atenan kaunistukseen sotarahaston, jonka liittolaiset olivat yhdessä koonneet ja joka oli ollut sijoitettuna Delos-saareen, mutta sittemmin siirretty

Atenaan. Kun Perikles lausui, että Atena kyllätiesi suojella liittolaisia ja että heidän siis ei tarvinnut vaatia mitään tiliä sotarahaston käyttämisestä, saavuttivat ne sanat helposti suostumusta, ja vaiensivat kaikki epäilykset tuon teon oikeudesta. Niinpä näillä varoilla tehtiin komeita kartanoita, jotka saavat kaukaisimmankin jälkimaailman ihmettelemään, ja kaunotaiteille alkoi nyt kukoistusaika.

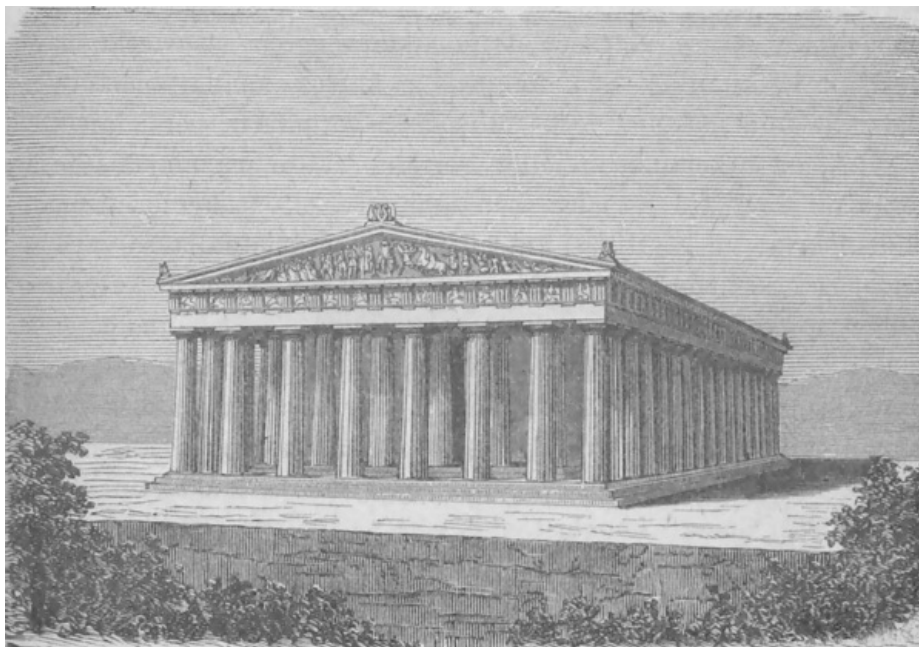
Perikleen viimeisiä ikävuosia synkistytti verinen sota, joka Atenalle alkoi Sparttaa ja sen liittolaisia vastaan. Perikles itse joutui (429) ruton uhriksi, joka tämän sodan aikana raivosi Atenassa ja josta tuonempana kerrotaan laveammin.

Taiteen kukoistus Atenassa.

Akropolis.

Akropolis-kukkulalle, jolla Atenan linna seisoi kaupungin katujen päässä, pystytettiin ihanoita muistomerkkejä. Sinne nousiin leveitä marmoriportaita myöten ja astuttiin sisälle *propylaiain* suurenmoisesta koruportista. Propylaiat olivat suuri pylväspiha, jossa oli viisi porttiaukkoa, ja siihen liittyi siipirakennuksia molemmiin puolin. Niiden välinen etusali oli jaettuna kolmeen käytävään keveillä pylväsriveillä, joiden päällä marmorinen katto lepäsi. Viisiä portaita nousiin pihasta viidelle korkealle vaskiportille, joista astuttiin Akropoliin kukkulalle. Siellä seisoivat Atenan temppeleitä, ihana *Partenon*, ympäröitynä katetulla käytävällä, jonka kattoa kauniit marmoripylväät kannattivat. Itse temppeleitä, tehty Pentelikon-vuoren marmorista, oli helleniläisen rakennustaiteen etevin mestariteos. Päätypinnat olivat koristetut ihmeteltävillä, puoleksi kohoavilla kuvauksilla jumalattaren syntymästä ja elämänvaiheista. Temppeleirakennuksen katon alareunaa pitkin oli kuvafriisi, jossa niin sanotun panatenaia-juhlaletken vaihtelevat kohtaukset olivat erittäin hienosti ja taiteellisesti esitetyt. Yläosaa kannattivat korkeat pylväät, joiden väliltä avautui käytävä itse temppeleisiin. Siellä seisoivat jumalattaren kuva, noin 40 jalkaa korkea, ruumis elefantinluusta, puku ja kypärä kullasta, jota kattoaukosta virtaava päivänvalo kirkkaasti valasi. Säännöllisen kauneilla kasvoilla lepäsi lempeä vakavuus. Toisessa kädessä oli hänellä voiton jumalattaren kuva, toisessa kilpi ja keihäs, jonka kultakärki osoitti kohti korkeutta. Partenonin vasemmalla puolella oli muhkea *Erekteion*, sekä pyhitetty tälle jumalattarelle, ja sen lähellä, linnan kukkulan korkeimmalla kohdalla, seisoivat toinen Atenan kuva, 70 jalkaa korkea, valettu Maratonin voittosaaliista. Kilpi ja keihäs aseinsaan seisoivat siinä jumalattaren, paljon tarkoituksellisesti katsellen ulos merelle, joka oli Atenan vallan ja suuruuden näyttämö. Kuva oli niin korkea, että purjehtija jo Sunion-niemestä viiden peninkulman päästä voi nähdä Atenan vaskikypärän välkkyvän auringon valossa. Lähellä Akropolis-kukkulan juurta oli *Odeion*, pyöreä rakennus, aiottu soittoa, laulua ja näytelmiä varten sekä koristettu kauneilla kuvateoksilla. Ulkomuodoltaan oli se Xerxeen teltan kaltainen ja sisustettu marmorisilla istuimilla. Sen huippuista kattoa kannattamassa oli niiden laivain mastoja, jotka olivat sodissa valloitettu persialaisilta.

Partenon.

Nämä rakennukset, joilla Perikles tahtoi maanmiehissänsä herättää ylevyyttä ja jaloa kunnianhimoa olivat kuolemattomia taideteoksia; ne täyttivät katselijan sielun puhtaalla selvytyden ja sopusuhtaisuuden tunteella. Viiden sadan vuoden kuluttua, jolloin ne vielä seisoivat muuttumattomina, lausui niistä eräs kuuluisa kirjailija: "Näille mestariteoksille on annettu sellainen elinvoima, että ne vielä tänäänkin näyttävät ihan äskettäin rakennetuilta; niin suuresti loistaa niistä nuoruuden kukoistus, jota ei mikään aika voi vähentää, ja tuntuu ikäänkuin elävä sielu niistä ainiaan huokuisi."

Suurin kunnia näistä taiteentuotteista tulee Perikleen ystävälle, taiteilija *Feidiaalle*, joka johti rakennustyötä ja itse teki molemmat Atena-jumalattaren kuvat. Olympiaan teki hän kauniin Zeus-jumalan kuvan (katso kuva edellä), joka ylhäältä virtaavassa valossa istui valtaistuimellaan suuren temppeლისalin perällä, pitäen oikeassa kädessään voiton jumalattaren kuvaa ja vasemmassa runsaasti koristettua valtikkaa. Hänen ruumiinsa yläosa oli loistavaa elefantinluuta, alaosa kukilla ja kuvilla koristetun manttelin peitossa. Yhdeksättä sataa vuotta istui tämä jumalan kuva taiteellisesti tehdyllä valtaistuimellaan helleniläisten kunnioituksen ja ylpeyden esineenä.

Runoudella oli myöskin Perikleen eläessä kukoistusaikansa. Atenan teatterille, jonka varsinainen alkuunpanija Aiskylos oli, sepitsi pehmeämpiluontoinen *Sofokles* näytelmiä, jotka ovat kaikkina aikoina pysyneet verrattomina esikuvina. Runoilija oli nuorukaisena itse tanssinut voittojuhlassa Salamiin taistelun jälkeen. Kauniin Antigone-näytelmänsä tähden valittiin hänet Atenan sotapäällikköjen joukkoon. Koska köyhäin pääsilyput julkisiin näytäntöihin maksettiin valtion rahaston varoilla, oli kaikilla kansalaisilla tilaisuus nähdä sellaisia taiteen mestariteoksia ja niistä ammentaa sielun sivistystä.

Kansan elämässä vallitsi myöskin sama henki kuin taiteessa. "Me rakastamme", lausui kerran Perikles, "komeilematonta kauneutta ja velttouteen vaipumatonta tiedettä. Rikkautta me käytämme välikappaleena tosi työhön eikä tyhjään sanoilla kerskaamiseen; eikä köyhyys kellekään meistä ole häpeäksi, vaikka siitä tulee suuri häpeä, jos köyhyyttä ei vältetä työllä. Pitäessämme huolta kotoisesta elämästämme otamme myöskin tehokkaasti osaa yhteisiin toimiin eikä työmieskään suinkaan ole tietämätön yhteiskunnan asioista. Sillä sitä, joka ei ota osaa valtiolliseen elämään, me emme katso rauhan rakastajaksi, vaan hyödyttömäksi ihmiseksi, ja totuutta tajuten voimme me lausua arvostelun taikka ainakin esittää mielipiteen, koska emme katso lausuttua sanaa toiminnan pidättimeksi. Senpä tähden saatan liioittelematta sanoa, että meidän valtiomme on kehityskoulu koko Kreikanmaalle."

Sofokles.

Peloponneson sodan aika (431-404).

Sodan syyt ja alku.

Kreikanmaan taivas valasi kirkkaasti sivistyksen kukkia ja voittojen kypsyeitä hedelmiä. Mutta tuolla alhaalla taivaan rannassa oli synkkä raita, ja se kasvoi pian ukkospilveksi, joka oli pimittävä taivaan ja lauetessaan särkevä kukat ja hukuttava hedelmät. Ionialaisten ja dorialaisten heimoerotus oli jo vanhimmista ajoista saakka tuottanut monta riitaisuusien aihetta. Persialaissota tosin sai aikaan sellaisen yhtymisen, kuin suuren vaaran pelko itsestäänkin

vaikuttaa. Mutta kohtapa näkyi, että se yhteys oli vain satunnainen yhdistyminen. Näiden heimojen luonteet olivat siksi liian erilaiset, ett'ei voitu estää pääsemästä epäsovun tuohon sovittuun sointuisuuteen. Vilkas, hienotuntoinen, ripeästi päättävä ionialainen vaivoin voi tulla yhdessä toimeen vakavan, juromaisen, hitaasti punnitsevan dorialaisen kanssa. Päävaltioissa Atenassa ja Spartassa oli eri luonteiden mukaan kehittyneet erilaiset lait. Atenan ne lait olivat muodostelleet kukoistavaksi sivistysvaltioksi, jonka jäsenet halveksivat dorialaisia, noita sivistymättömiä barbaareja, ja antaneet tälle valtiolle kansanvaltaisen muodon, joka kasvatti kopeutta kansassa itsessään ja tuli houkuttelevaksi esimerkiksi naapurivaltioiden suurille kansanjoukoille. Sen sijaan olivat Spartassa kehittyneet lait tehneet siitä rautaisen sotilasvaltion, jossa halveksittiin ionialaisia, noita hempeitä, naismaisia miehiä, ja antaneet tälle valtiolle ylimysvaltaisen muodon, joka vallanpitäjissä kasvatti jäykkää ylpeyttä ja turhaa kansanvallan pelkoa. Sitä paitsi oli Spartan, joka ennen oli pitänyt yliherruutta eli ylijohtoa (hegemoniaa) merelläkin, täytynyt persialaissotain aikana luovuttaa se etu yhä vaurastuvalle Atenalle, jonka hallussa nyt oli suuret rahavarat, paljon liittolaisia ja mahtava laivasto. Vuonna 445 tekivät taistelijat rauhan 30 vuodeksi, päättäen, että kumpikin valtio sai vast'edes pitää liittolaisensa ja ett'ei kellään liittolaisella ollut oikeutta siirtyä vastustajan puolelle. Spartalla oli siis täst'edes oleva Peloponneson ja enimpien Boiotian kaupunkien, vaan Atenalla saarien ja ionialaisten rantakaupunkien yliherruus. Niinpä oli muodollisestikin tehty kaksi toistaan tähtäävää liittoa. Molemmat seisoivat taistelukunnossa ja sodan liekki odotti vain sytyttävää kipinää.

Se singahtikin, kun Kerkyra (Korfu), Korinton siirtopaikka, sotkeutui sotaan emäkaupunkiansa vastaan ja sen johdosta pyysi Atenalta apua, jota sieltä helposti saatiinkin. Atenalaiset lähettivät osan laivastostansa Kerkyralle avuksi. Taistelu silloin laajeni Korinton ja Atenan sodaksi. Korinttilaiset taivuttivat siirtopaikkansa Potidaian luopumaan Atenasta, jolle se siihen asti oli maksanut veroa. Mutta kun atenalaiset nyt pääsivät voitolle, lähettivät voitotetut pyytämään apua Spartasta, joka heti lupasi hyökätä Attikaan, jos Atena teki mitään pahaa Potidaia-kaupungille. Atenalaiset alkoivat kuitenkin piirittää sitä ja valloittivat sen vuoden kuluttua. Siten alkoi sota Atenan ja Spartan välillä, joka sota on saanut nimensä Spartan peloponnesolaisista liittolaisista.

Rutto Atenassa.

Sparttalaiset hyökkäsivät kuninkaansa Arkidarnon johdolla Attikaan, polttivat kyliä ja hakkasivat maahan öljypuistoja. Kansa peräytyi Perikleen neuvosta kaupungin muurien sisälle, ryhtymättä taisteluun vihollista vastaan. Mutta toinen maanvaiva, paljon turmiollisempi kuin sota, alkoi raivota tiheään sullotussa ihmisjoukossa, hirvittävä rutto, joka oli tänne levinnyt Afrikasta ja Aasiasta. Kun kesä oli hyvin kuuma ja maalta tulleen väestön täytyi asuskella epäterveellisissä ja kosteissa asunnoissa, kiihtyi siitä taudin voima. Kehen se tarttui, hän tunsi ensin kovaa kipua päässä; silmät tulivat punaisiksi ja vihavoittaviksi, kieli veren karvaiseksi ja hengitys haisevaksi; kova aivasteleminen rupesi vaivaamaan, ja pian siirtyi sairaus alas rintaan ja vatsaan. Iho tuli täyteen rakoja ja paisumia ja sisällä tuntui niin polttavaa kuumuutta, että moni riisui vaatteensa ja viskautui päistikkaa kylmään veteen. Sitä paitsi vaivasi sairaita alinomainen jano, joka ei lakannut runsaimmastaakaan juomisesta. Kuolettava alakuloisuus teki kärsimykset vielä vaikeammiksi, Monikin talo jäi ihan tyhjäksi asujanten kuoleman tähden. Maalta tullessa väestössä, joka oleskeli joukottain teltoissa ja julkisissa rakennuksissa, raivosi kuolema kauheimmasti. Moni kuolevainen ryömiskeli kaduilla ruumisten seassa, toiset makasivat kaivojen vieressä, joista turhaan olivat etsineet janonsa sammutusta; moni myöskin kuoli temppeliin, jonne oli paennut. Välistä tarttui rutto niin äkisti, että ihmiset kuolivat heti siihen paikkaan. Niiltäkin, jotka paranivat, olivat sekä ruumiin että sielun voimat turmeltuneet; heiltä katosi muisti niin peräti, että he aivan unhottivat entiset asiat eivätkä enää tunteneet toinen toistansa. Luottamus jumaliin lakkasi, kun nähtiin hurskauden ja jumalaisuuden joutuvan saman kovan kohtalon alaisiksi; lakien pelko haihtui, kun pahantekijä ei luullut elävänsä niin kauan, että ehtisi kärsiä rangaistuksensa. Nyt uskallettiin paljon enemmän tehdä kaikkea, mitä hyvänsä mieli halusi. Hillittömästi antauduttiin aistillisiin nautintoihin, kun sekä elämää että omaisuutta pidettiin yhtä katoavaisina eikä kukaan enää viitsinyt tehdä työtä, hän kun joka hetki saattoi odottaa pois joutuvansa. Olivatpa atenalaiset siis kovassa ahdingossa, kun rutto raivosi kaupungin sisällä ja vihollinen ulkopuolella.

Nyt aljettiin syyttää Periklestä, joka oli liian suuren ihmisjoukon kokoamisella kaupunkiin vaikuttanut ilman turmeltumisen; hänet erotettiin sotapäällikön arvosta ja tuomittiin rahasakkoon. Hän kyllä kohta sai takaisin entisen asemansa, mutta yhä häntä vielä kohtasi onnettomuuden isku toisensa perästä, kun näet rutto riisti milloin minkin jäsenen hänen perheestänsä. Kauan kesti hänen mielenmalttinsa horjumatta; mutta laskiessaan Atenan tavan mukaan kuolinseppelettä nuoremman poikavainajansa päähän, joutui hän katkeran surun valtaan, niin että hän vastoin tapaansa heltyi kyyneliin ja valitukseen. Viimein tarttui häneen itseensäkin rutto. Hänen ollessaan jo lähellä kuolemaa ylistelivät ympärillä istuvat porvarit hänen avujansa. Hän silloin nousten istumaan sanoi: "Minua kummastuttaa, että te luettelette vain sellaista, jossa onnella on yhtä suuri osa kuin minulla, mutta ette mainitse kauneinta, sitä, että kenenkään atenalaisen ei ole tarvinnut minun tähteni pukeutua murhepukuun." Hänen kuolemansa keskellä näitä kauhun päiviä tuli surulliseksi lopuksi niin loistavalle aikakaudelle.

Alkibiades.

Luonto oli antanut tälle atenalaisten suosikille runsaasti lahjoja. Hänellä oli kaunis vartalo, vilkas olento ja kauniilta sointuva ääni. Hänen sielun ominaisuutensa olivat loistavat, mutta osoitti hän myöskin turmiollista kevytmielisyyttä ja vallatonta uhkarohkeutta. Aikaisin näkyi hänessä ylpeää itsetuntoa. "Purethan sinä kuin nainen", sanoi hänelle kumppani, jonka kanssa hän poikana painiskeli. "En, vaan niinkuin leijona", vastasi Alkibiades. Aikaisin näkyi myöskin lujain

perusaatteiden puutetta. Kun hän kerran läksi tervehtimään holhojaansa ja sukulaistansa Periklestä, kuuli hän sinne saavuttuaan Perikleen juuri mietiskelevän tilintekoa, joka hänen oli annettava kansalle. "Eikö olisi parempi", kysyi Alkibiades, "mietiskellä, miten kokonaan pääsisit tekemästä tiliä?" Kansalle hän, vaikka tekikin vallattomia kujeita, oli niin rakas, että, kun hän kerran astui torin poikki, koko kansankokous iloisesti rähisten juoksi hänelle vastaan; ja kun hän hämmästyksissään päästi viittansa alta peltopyyn karkaamaan, unhottivat atenalaiset valtiolliset neuvottelunsa ja läksivät tavoittamaan kiinni peltopyytä.

Kahdeksan vuoden kuluttua Perikleen kuolemasta oli Atenan ja Spartan välillä tehty rauha 50 vuodeksi. "Niiden 50 rauhavuoden kuukaudet tulevat hyvin lyhyiksi", lausui Alkibiades, ja hän piti myöskin sanansa. Hän taivutti kansan (415) päättämään lähettää meriväkeä Sisiliaan auttamaan Segesta-kaupunkia Selinusta ja sen liittolaista Syrakusaa vastaan. Miellyttävällä vakuutusvoimallaan osasi hän helposti hurmata atenalaiset, jotka eivät luonnostaankaan suinkaan olleet varsin ajattelevaiset, ja luvata heille pikaista menestystä. Kansa jo edeltäpäin nautti voitoniloa ja uneksi Sisilian, Kartagon ja Afrikan valloitusta, jonka jälkeen toivottiin olevan Peloponneson valloituksen helppoa. Muhkea laivasto varustettiin ja Alkibiades pääsi päällikköjen lukuun. Mutta ennen laivaston lähtöä kaadettiin yhtenä yönä kaikki Hermeen patsaat, jotka olivat katujen kulmiin pystytettyinä, ja siitä uskonnon häväistyksestä epäiltiin yleisesti Alkibiadesta. Heti laivaston saavuttua Sisiliaan tuli Atenasta laiva noutamaan Alkibiadesta vastaamaan asiasta. Tiellä hän kuitenkin karkasi ja meni sitte Spartaan, jossa hänet otettiin vierasvaraisesti vastaan. Siellä hän myöskin noudatti Spartan ankaraa elintapaa. Kostaakseen Atenalle antoi hän sparttalaisille hyviä neuvoja, joita he noudattivatkin. He vahvistivat Attikan rajalla Dekeleialinnan, josta sitte joka vuosi retkeilivät Attikan alueella, sekä lähettivät laivaston Sisiliaan. Attika tuli siten pahasti hävitetyksi ja Sisiliassa kärsivät atenalaiset hirvittävän tappion.

Mutta kohtapa Alkibiades joutui Spartan virastojen epäsuosioon. Silloin hän meni persialaisen maaherran Tissaferneen luo ja osasi taivuttaa hänet Atenan puolelle. Kohta sen jälkeen maanmiehensä kutsuivat hänet kansan päätöksellä takaisin. Kahdessa taistelussa Abydon ja Kyzikon luona voitti hän sparttalaiset sekä maalla että merellä. Kunnioitettuna voittajana palasi hän nyt Atenaan, tuoden runsaan saaliin ja voittomerkkejä sekä 200 vihollislaivan hylkyä, jotka hän oli valloittanut.

Hänen lähestyessään satamaa riensi kaupungin koko väestö sinne, kaikki ihmetellen häntä ja haluten nähdä niin merkillistä miestä. Kun hän nousi maalle, kiintyivät kaikkein katseet häneen eikä kukaan näyttänyt edes huomaavankaan muita päälliköitä. Sitte esiytyi hän kansankokouksessa ja puolustautui syytöksistä, joita oli tehty häntä vastaan. Atenalaiset antoivat hänelle omaisuutensa takaisin, peruuttivat hänestä ennen tekemänsä tuomion ja nimittivät hänet täysvaltaiseksi päälliköksi sekä maalla että merellä.

Kohta sai Alkibiades kuitenkin kokea kansansuosion horjuvaisuutta. Kun hänen apupäällikköistensä eräs oli vastoin hänen nimenomaista kieltoansa antautunut taisteluun sparttalaisia vastaan ja joutunut tappiolle, syytti kansa onnettomuudesta Alkibiadesta ja otti häneltä pois ylipäällikkyyden. Hän silloin siirtyi Trakiaan, johon hän oli itselleen rakentanut linnan. Sen lähiseudulle saapui atenalainen laivasto. Laivaväki huolettomasti hajautui joka taholle kokoamaan saalista, vaikka sparttalaiset olivat taitavan päällikkönsä *Lysandron* johdolla lähellä valmiina taisteluun. Alkibiades meni atenalaisten luo varoittamaan päälliköitä ja neuvoi heitä purjehtimaan laivastonsa kanssa Hellespontoon. Mutta hänet karkoitettiin tylyllä vastauksella, että hän ei nyt enää ollut käskijänä, vaan toiset miehet. Mitä hän pelkäsi, toteutuikin kohta. Lysandros hävitti äkkiarvaamattomalla hyökkäyksellä atenalaisten laivaston kokonaan ja hajoitti heidän maajoukkonsa. Se tappio (405) ratkasi sodan. Itse Atena joutui seuraavana vuonna voittajain käsiin; kaupunginmuurit revittiin ja Spartan mieltä noudattava hallitus, "kolmekymmentä tyrannia", asetettiin.

Alkibiades koetti silloin paeta persialaisen maaherran Farnabazon luo, aikoen sieltä mennä edelleen kuninkaan tykö ja koettaa hänen avullansa pelastaa Atenaa. Mutta Lysandros tyydyttääkseen lähetti Farnabazos kaksi salamurhaajaa surmaamaan pakolaista. Nämä eivät uskaltaneet ryhtyä julki taisteluun, vaan syyttivät huoneen, jossa Alkibiades vietti yötänsä. Heräten tulen räiskeestä syöksyi Alkibiades, puukko kädessä, ulos liekkien läpi, mutta silloin murhaajat surmasivat hänet etempää ammutuilla nuolilla. Hänen lemmittynsä teki hänelle viimeisen palveluksen, kääri vaatteihinsa ruumiin ja poltti sen syytetyn huoneen liekeissä.

Helleniläisen vapauden viime ajat.

Sokrates. Platon. Aristoteles.

Kun Atenan mahtavuus vaipui, käänsi moni sen ajattelevista miehistä katseensa pois turmeltuneesta yhteiskunnasta ja ryhtyi tieteellisesti tutkimaan oleiden peruslakeja ja oikeuden olemusta. Mutta niin vähän kehittyneet olivat vielä käsitteet sellaisista asioista, että viisauden opettajat, joita sanottiin *sofisteiksi*, saattoivat miellyttää yleisöä sellaisiinkin opetuksiin, joissa ei tunnustettu oikean ja väärän, toden ja valheen välillä olevan mitään erotusta. Silloin esiytyi mies, joka ihmisolemuksen sisältä veti esiin jumalallisen huolenpidon siihen paneman omantunnon lain, joka on siveellisen elämän ijäinen ojennusnuora, siten astuen rehellisen totuuden-etsimisen tielle. Tämä mies oli *Sokrates*.

Hän oli kuvanveistäjän poika. Jonkun aikaa harjoitteli hän isänsä ammattia, mutta luopui siitä, voidakseen käyttää kaiken aikansa totuuden etsimiseen ja sofistein harhaoppien vastustamiseen. Kasvavaisten nuorukaisten kanssa teki hän likeisiä ystävyysliittoja ja koetti heissä herättää

rakkautta siveellisyyteen ja siveyteen sekä istuttaa heihin jaloja perusaatteita. Näiden nuorukaisten joukossa oli Alkibiades, jossa Sokrateen vaikutus ei tosin tukeuttanut, mutta jonkin verran jalosti luonnon kevytmielisyyttä. Kadulla kohtasi Sokrates kerran *Xenofonin*, joka silloin oli kaunis nuorukainen. Pidättäen häntä kepillään kysyi hän: "Sanopas, mistä saadaan ostaa leipää ja lihaa?" Nuorukainen antoi tyydyttävät vastaukset. "Sanopas sitte," jatkoi Sokrates, "missä saadaan oppia näkemään, mikä on oikeaa ja hyvää?" Sitä Xenofon ei tiennyt. "Seuraa minua, niin saat tietää", virkkoi viisas, ja siitä hetkestä asti oli Xenofon Sokrateen uskollisena oppilaana ja ystävänä. Kun atenalaiset Peloponneson sodan aikana olivat hengen uhalla kieltäneet Megaran asujamia käymästä Atenassa, rohkeni kuitenkin *Eukleides*, syntyisin siitä kaupungista, naisen puvussa hiipiä Atenaan, astuen neljä peninkulmaa, saadakseen vain yhden päivän olla Sokrateen seurassa.

Se 30-miehininen hallitus, jonka sparttalaiset Atenan kukistumisen jälkeen sinne asettivat, säästi Sokratesta, vaikka hän ihan suoranaisesti moitti heidän vääryyttensä ja siveettömyyttensä. Mutta kun tyrannit karkoitettiin ja kansanvalta jälleen uudistettiin, alkoi Sokratesta vastaan vaino, joka päättyi vasta hänen perikatoonsa. Monen oikein ajattelevan ja isänmaallisen miehen mielestä Sokrates, puhuessaan ihmisen sisällä asuvasta jumaluudesta, heikoksi luottamusta valtion jumaloihin ja tuolla opillaan saattoi nuorison harhateille. Näitä miehiä oli runoilija *Aristofanes*, joka *Pilviksi* nimittämässään näytelmässä oli julkisesti ivannut häntä. Kahdenkymmenen vuoden kuluttua esiytyi syyttäjiä vaatimaan kuolemanrangaistusta Sokrateelle siitä, että hän ei tunnustanut jumalia ja että hän vahingollisesti vaikutti nuorisoon.

Tuomariensa edessä piti syytetty yksinkertaisen puolustuspuheen, esittäen tarkan kuvan omasta elämästään. Tuomarit kuitenkin tuomitsivat hänet syylliseksi. Kun Sokratesta tavan mukaan kehoitettiin sanomaan, minkä rangaistuksen hän katsoi ansainneensa, niin hän lausui ansainneensa ylläpidon valtion kustannuksella, joka kunnia tavallisesti osoitettiin Olympon leikeissä voittajille. Sillä vastauksellaan hän vielä enemmän suututti tuomarejansa, jotka nyt määräsivät, että hänen piti juoda myrkkymalja.

Mutta atenalaisten lain mukaan ei saatu mitään kuolemantuomiota panna toimeen, ennen kuin pyhä laiva (Teseun entinen alus) palasi Delosta. Niinpä sai Sokrates, vaikka tosin vankeudessa, vielä elää kolmekymmentä päivää, jona aikana hän piti oppilastensa kanssa monta opettavaista keskustelua. Eräs heistä oli rahalla lahjonut vanginvartian ja kehoitti Sokratesta yöllä pakenemaan avonaisesta vankilasta. Vaan Sokrates hylkäsi sen kehoituksen huomauttaen, että kansalainen on kaikissa tapauksissa velvollinen tottelemaan valtion lakeja.

Hänen kuolinpäivänsä aamuna saapuivat ystävät jo aikaisin vankilaan. Hänen vaimonsa Xantippa saapui myöskin sekä repi tukkaansa ja valitti katkerasti. Hänen poistuttuaan alkoi Sokrates ystäviensä kanssa tynesti keskustella sielun kuolemattomuudesta, jonka jälkeen hän hyvin levollisesti otti myrkkypikarin ja tyhjensi sen. Tuntien ruumiinvoimainsa vähenevän laskeutui hän hiljaa vuoteellensa ja nukkui kohta rauhallisesti (399).

Etevin Sokrateen oppilas oli *Platon*. Polveutuen isänsä puolelta kuningas Kodrosta ja äitinsä puolelta Solonista, oli hän syntyperänsä kautta määrätty synnyinkaupunkinsa johtavain miesten riviin. Mutta seurustelu Sokrateen kanssa ja Atenan nyt alkavan rappeutumisen huomio saattoivat hänet antautumaan tutkimisuralle. Sokrateen kuoltua läksi hän joksikin ajaksi Atenasta ystävänsä Eukleideen luo Megaraan sekä sieltä matkoille Egyptiin, Ala-Italiaan ja Sisiliaan. Syrakusassa hänet ensin vierasvaraisesti otti vastaan tyranni Dionysios, vaan kykenemättä käsittämään ajattelijan korkeaa oppia kohteli häntä viimein halpamaisesti. Platon silloin palasi Atenaan, jossa hän vähenemättömillä sielun voimilla vaikutti kuolemaansa (347) asti.

Platonin mielestä on täysi todellisuus ainoastaan *ideoissa* eli aatteissa, henkimaailmassa, jonka hämäränä varjokuvana tämä vaihtelevainen ja muuttuvainen aistimaailma on. Ihmisen sielu, joka ijankaikkisuudesta asti on kuulunut aatemaailmaan, on Platonin käsityksen mukaan niin sanoaksemme sieltä pudonnut alas ja tullut suljetuksi kuolevaisen ruumiiseen niin kuin vankilaan, jonka ovet aukenevat silloin, kuin sielu kuoleman kautta lähtee pois maan päältä ja nousee ylös entiseen kotoonsa. Silloiset ihmiset sanoivat Platonin filosofiaa akatemialaiseksi, koska hän opetti Akademia-metsikössä lähellä Atenaa; jälkimaailma on sitä sanonut *idealistiseksi*, koska sen mukaan täysi todellisuus on olemassa maallisesta elämästä riippumattomassa *idea-maailmassa*.

Jo Platonin elinaikana nousi hänen vastustajakseen hänen oppilaansa *Aristoteles*, joka oli syntyisin Makedonian Stageirasta. Hän kehitti toisen maailmankäsityksen, joka jo lähtökohtaankin katsoen oli edellisen vastakohta. Aristoteleen mukaan me juuri tämän näkyväisen, meitä ympäröivän maailman perinpohjaisella tuntemisella voimme saavuttaa tietoa henkisestä todellisuudesta, joka myöskin on tässä näkyväisessä maailmassa niinkuin sydän kuorensa. Tutkimuksen pitää siis, arveli hän, lähtemän ja alkaman kokemuksesta ja pitämän sitä tukenansa. Hän huomasi täydeksi todellisuudeksi ne muuttumattomat lait, joiden kautta aistimaailma pysyy ja on olemassa. Tutkimuksen pitäisi siis koota ja ottaa huomioon yksityiset ilmiöt ja niistä sitte johtopäätöksien avulla nousta yleisten lakien tietoon, joten saataisiin käsite eli idea, jos sitä siksi tahdotaan sanoa. Aristoteleen filosofian loppukohta on siis siinä, josta Platon tutkimuksensa alkoi. Aristoteleen aikalaiset sanoivat hänen filosofiaansa *peripatetiseksi* (kävelyfilosofiaksi), koska hänellä oli tapana opettaessaan kävellä edes takaisin Lykeionin varjoisilla käytävillä; jälkimaailma sanoo sitä *realistiseksi*, koska sen mukaan realinen eli näkyväinen maailma on täyden todellisuuden kuori eli verho. Seuraavain aikojen tieteelliseen kehitykseen on Aristoteles hyvin suuresti vaikuttanut.

Kymmentuhannen paluumatka.

Persian kuninkaalla *Dareios II:lla* oli kaksi poikaa, Artaxerxes ja Kyros. Vanhempi Artaxerxes tuli isänsä kuoltua kuninkaaksi, vaan nuorempi sai Vähä-Aasian eri maaherrakunnaksi. Tämä Kyros oli kunnianhimoinen ruhtinas ja hovielämässä veltostumaton. Hän päätti koettaa sysätä Artaxerxestä pois valtaistuimelta. Sitä varten hän pestautti kreikkalaista väkeä, jonka etevän sotataidon hän kyllä tiesi. Kreikkalaisilla, joita viimein oli koossa 13,000 miestä, oli johtajina montakin päällikköä, ja heistä etevin oli *Elearkos*, taitava, mutta tyyly ja ankara mies. Alussa ilmoitti Kyros aikovansa kreikkalaisia muka käyttää vihollisia naapureja vastaan, mutta kun päästiin Kilikian vuorensolien ohitse, saatiin tieto hänen varsinaisesta aikeestaan. Kyron suurista lupauksista suostuivat kreikkalaiset seuraamaan edelleen ja marssivat yhdessä prinssin oman kymmentä kertaa suuremman väen kanssa Persian valtakunnan sisäosiin.

Kunaxan läheisellä tasangolla, muutaman päivänmatkan päässä Babylonista, tapasivat he Persian kuninkaan sotaväen, jossa oli silmäkantamaton paljous kaikkein kansakuntain miehiä. Kyros heti järjesti väkensä rynnäkköön. Hänen persialainen sotavoimansa seisoivat vasemmalla siivellä ja keskustassa, helleniläiset oikealla siivellä, jossa joki suojeli heitä joutumasta paljon suuremman persialaisen ratsuväen piirityksiin. Helleniläiset alkoivat heti sotaulunsa ja läksivät eteenpäin. Kun he sitte tiheissä riveissä ja kovasti huutaen syöksyivät, keihäät tanassa, vihollisia vastaan, läksivät ne heti pakoon ja hajautuivat joka taholle. Sill'aikaa Kyros keskustaa johtaen ahdisti veljeänsä, mutta saatuaan eräästä keihäästä kuolettavan haavan kaatui hän hevosen seljältä maahan. Koko hänen joukkonsa silloin pakeni ja samoin myöskin vasen siipi, joka ei vielä ollut ryhtynyt taisteluun.

Helleniläiset, voitettuaan oikealla siivellä, palasivat leiriin ja huomasivat sen ryöstetyksi. Kohtapa myöskin saapui kuninkaallinen lähettiläs vaatimaan heitä antamaan pois aseensa, mutta siihen helleniläiset vastasivat tarvitsevansa niitä yhtä hyvin kuin vapauttansakin, ja samalla he tarjoutuivat hyvästä palkasta kuninkaan palvelukseen. Seuraavana päivänä läksivät he liikkeelle saavuttamaan Kyron voitettua sotajoukkoa, mutta huomasivat, että heitä ajettiin takaa. He silloin kääntyivät ja tinkivät sopimuksen, jonka mukaan he saivat oppaita ja luvan häiritsemättä palata kotimaahansa. Muutaman päivän kuluttua persialaisen sotaväen päällikkö Tissafernes kutsui kreikkalaisten kaksikymmentä päällikköä teltaansa, otatti vastoin sanaansa heidät kiinni ja surmautti kaikki tyyni. Kymmenen tuhatta kreikkalaista, sillä niin monta heitä nyt oli jäljellä, jäi siten ilman johtajaa keskelle vihollismaata.

Helleniläiset ajattelivat kaikkia asianhaaroja, että he olivat aivan lähellä kuninkaan pääkaupungin portteja, että ympärillä joka taholla oli vihamielisiä kaupunkia ja kansoja, ett'ei ollut yhtään opasta eikä tiedossa mitään muonon saantia, ja kaiken tämän lisäksi olivat he niin äärettömän kaukana kotimaastaan. Eipä ihme, että he hämmästyivät. He selvästi tajusivat, että voittaen he eivät kuitenkaan mitään voitvaisi, mutta voitettuna heistä ei kukaan pääsisi hengissä etemmäksi. Levottomuudesta ja alakuloisuudesta ei monikaan sinä iltana maistanut ruokaa, ei tehnyt tulta eikä myöskään moni ollut sinä yönä aseissa. He makasivat, missä kukin sattui olemaan, mutta nukkumatta, sillä uni haihtui surusta sekä kotiseudun, vanhempain, vaimojen ja lasten ikävästä, joita he eivät enää voineet edes toivoakaan jälleen näkevänsä.

Sotajoukossa oli atenalainen Xenofon, Sokrateen entinen oppilas. Levottomana, kuten muutkin, nukahti hän, mutta herättyään ajatteli: "Mitä minä tässä makaan? Yö yhä kuluu ja päivän koitteessa viholliset luultavasti tulevat. Jos silloin joudumme kuninkaan käsiin, niin meillä on edessä häpeällinen kuolema." Sentähden hän ensin kutsui oman osastonsa alapäälliköt kokoon neuvottelemaan ja sai aikaan, että valittiin uudet päälliköt ja lähdettiin rohkeasti ase kädessä paluumatkalle.

Tässä nyt näkyi helleniläisten henkinen etevämyys puhtaimmassa loistossaan. Persialaisjoukon kiihkeästi takaa-ajamana, ympärillä pahansuopia kansanheimoja, jotka vuorten rinteiltä vierittelivät kallionlohkareita ja hirsii, välistä myöskin viekoiteltuina petollisilla sovinnon hieromisilla, selvisivät helleniläiset kuitenkin ihmeteltävän kekseliäästi vaikeasta tilastaan. Heidän sivistyksensä ja tottumuksensa yhteiskunnalliseen vapauteen ja järjestykseen vaikuttivat, että aivan arvoon ja päällikkyyteen katsomatta saattoi kuka hyvänsä hyödyttää keksimiskyvyllään ja viisaudellaan, ja samalla kuitenkin vallitsi asianmukainen kuuliaisuus. Enimmäkseen huomattiin Xenofonin neuvot viisaimmiksi ja käytöllisimmiksi, jonka tähden niitä myöskin noudatettiin. Niinpä hän enemmän vain neuvonantajana kuin päällikkönä mestarillisesti johti kymmenen tuhannen kreikkalaisen paluuretkä. Monissa kahakoissa, jotka matkalla taisteltiin, käytti hän ratsujoukkoa, linkomiehiä ja muuta kevyttä väkeä raskasaseisten hoplitein apuna. Se eri aselajien yhdysvaikutus tuotti aina kerrakseen menestystä, ja Xenofon on esimerkkinsä kautta tullut seuraavien aikakausien opettajaksi; suuri Kustaa Aadolf perusti uuden sotataitonsa suureksi osaksi Xenofonin perusaatteiden pohjalle.

Monien vastuksien jälkeen pääsivät nämä kymmenen tuhatta niin pitkälle, että riemuiten ja ilosta liikuttuina voivat katsella merta Vähä-Aasian pohjoisrannalta. Byzantionissa hajosi osa heidän joukostansa; muut menivät Spartan sotapalvelukseen.

Xenofonin yksinkertainen, selvä kertomus tästä retkestä (*Anabasis*) on tehnyt hänen nimensä kuolemattomaksi.

Epaminondas.

Sparttalaiset, päästyään Atenan kukistuttua Hellaan ylijohdajiksi, osoittivat kopeutta ja kovuutta sekä muita valtioita että varsinkin Tebeä kohtaan. Marssiessaan kerran läpi kaupungin anastivat he kavalasti linnan ja karkoittivat sitte kaikki kansanvaltalaiset sekä asettivat Tebeen Spartaa tottelevan hallituksen. Maanpakoon karkoitettut menivät Atenaan ja palasivat sieltä maalaisiksi

pukeutuneina. Pidoissa, jotka eräs heidän salainen ystävänsä toimitti enimmille hallitusjäsenille, surmasivat palanneet salaliittolaiset heidät kaikki. *Pelopidas*, vielä nuori mies, joka oli ensinnä ehdottanut tätä tekoa ja siinä myöskin uljaimmasti toiminut, valittiin ynnä kaksi muuta *polemakoiksi* eli sotapäälliköiksi.

Sekä sodan johdossa että hallituksessa auttoi Pelopidasta uskollinen ystävänsä *Epaminondas*, joka oli muita tebeläisiä etevämpi neron lahjoilta, sivistykseltä ja mielen jaloudelta. Hän oli rehellinen niinkuin ennen Aristeides ja hän rakasti totuutta niin suuresti, ett'ei tahtonut edes leikilläkään valehdella. Kun sparttalaiset urhollisen kuninkaansa *Agésilao*n johdolla marssivat Boiotiaan, karttoi Pelopidas alussa ratkasevaa taistelua. Mutta kun kuningas sairastui ja jätti päällikkyyden alemmalle johtajalle, ei Pelopidas enää epäillyt, vaan teki rohkean rynnäkön ja saavutti täydellisen voiton. Kun nyt myöskin Atena liittolaisineen kovasti ahdisti Spartaa, pani tämä alulle rauhan hieromiset, jotka oli pidettävä kokouksessa Spartassa. Muiden valtioiden kanssa sovittiin helposti, mutta kun Tebeä vaadittiin päästämään vapaiksi Boiotian kaupungeja, vastasi Epaminondas, joka oli lähetetty Teben puolesta puhumaan, ett'ei se voinut tapahtua, ennen kuin Sparta luopui johtamistansa peloponnesolaisista kaupungeista. Silloin alkoi sota uudestaan.

Spartan kuningas Leombrotos marssi 25,000 miehen kanssa Boiotiaan, jota vastoin tebeläisillä oli puolustukseen ainoastaan neljäs osa siitä luvusta. Tebessä tämän tähden vallitseva alakuloisuus vaikutti, että monikin vastusti sotaväen lähtöä pahojen enteiden tähden, joita muka oli tapahtunut; mutta Epaminondas vastaukseksi lausui säkeen Homerosta:

Yks paras aave tok' on: isänmaan edest' taistella, kuolla.

Sotajoukot tapasivat toisensa *Leuktran* luona Boiotiassa. Tebeläisiä ei ollut enempää kuin 6,000 miestä, mutta heidän ratsuväkensä oli paljon parempi kuin sparttalaiden ja heidän liittolaistensa. Epaminondas oli ylipäällikkönä ja Pelopidas johti *pyhää joukkoa*, johon kuulusvat nuoret tebeläiset ylimykset olivat sitoutuneet aina taistelussa voittamaan taikka kuolemaan. Epaminondaan toimesta asetettiin sotajoukko uuteen, omituiseen järjestykseen. Vasemmalle siivelle koottiin enin ja paras väki, niin että rintama siinä tuli aina 50:kin miestä paksuksi; muu rintama sen sijaan oli melkoista heikompi ja paljon ohuempi. Koko rintama oli viistossa asemassa, niin että vahva vasempi siipi ulottui lähemmäksi vihollista, jota vastoin muu rintama oli sitä etempänä, mitä ohuemmaksi se oli järjestetty. Vasemmalla siivellään voitti Epaminondas pian vastassa olevan sparttalaisosaston, jonka rintama tavallisuuden mukaan oli ainoastaan 12 miestä paksu, johti sitte voitollisen joukkonsa muille avuksi ja teki vihollisen tappion täydelliseksi. Spartan hallitus joutui suureen neuvottomuuteen ankaran lain käyttämisestä, joka määräsi jokaisen taistelusta peräytyneen kunniaattomaksi. Silloin Agesilaos lausui neuvon: "Antakaa lain tänään levätä ja herättäkää se jälleen huomenna."

Kohta sen jälkeen hyökkäsi Epaminondas Peloponnesoon auttamaan arkadialaisten kapinaa, ja sillä retkellään hän koetti äkkiarvaamatta anastaa linnoittamatonta Spartaa. Ainoastaan töin tuskin sai Agesilaos-vanhus kaupungin pelastetuksi häviöstä.

Kun Pelopidas ja Epaminondas palasivat kotikaupunkiinsa, ei heille siellä osoitettu kunniallista vastaanottoa, vaan päin vastoin ryhdyttiin heitä syyttämään, että olivat pitäneet päällikkyyttänsä neljä kuukautta kauemmin, kuin laissa määrätty aika olisi ollut. Siitä lainrikoksesta vaati syyttäjä kuolemanrangaistusta. Pelopidas alkoi rukoilla ja puolustella itseään, mutta Epaminondas astui esiin ylevänä ja lausui, että, jos hänet tuomitaan kuolemaan, pitää hänen haudallensa kirjoitettaman: "Epaminondasta tebeläiset sentähden rankasivat kuolemalla, että hän pakotti heidät Leuktran luona voittamaan sparttalaiset ja että hän pelasti Teben häviöstä ja katkoi Kreikanmaan kahleet." Ei kukaan tuomari uskaltanut tuomita häntä; hän palasi suostumushuudon kaikuessa tuomioistuimen edestä niinkuin suuresta voitosta.

Vielä kolme kertaa hyökkäsi Epaminondas Peloponnesoon. Viimein sparttalaiset saivat apua entisiltä vihollisiltaan ätenalaisilta, jotka pelkäsivät Teben kasvavaa valtaa.

Viime retkellä syntyi verinen taistelu *Mantineian* luona (362). Kun Epaminondas käski väkeänsä olemaan valmiin taisteluun, niin ratsumiehet heti kiillottivat kypäränsä, jalkamiehet teroittivat keihäänsä ja miekkansa sekä siloittivat kilpensä. Sitte asettuivat he taistelujärjestykseen. Epaminondas veti kumpaisenkin siiven takaperin, antoi keskustan marssia vähän eteenpäin, järjesti koko väen kiilan muotoiseksi ja läksi sen etupäässä ryntäämään. Viholliset eivät tienneet odottaa niin nopeaa rynnäköä eivätkä siis vielä olleet aivan järjestyneet. Mutta tebeläisten kiilan kärki eteni, niinkuin sotalaiva työntää keulaansa vihollisen heikkoon kohtaan. Siinä paikassa tebeläiset voittivat. Mutta kun Epaminondas taistelunnoissaan eteni liian kauas, tuotti heittokeihäs hänelle kuolinhaavan. Kaatuneen ympärillä taistelivat molemmat sotajoukot kauan, tebeläiset koettaen suojella sotapäällikköänsä ja sparttalaiset saada käsiinsä häntä elävänä tai kuolleena. Viimein kuitenkin jäi voitto tebeläisille.

Epaminondas oli ennemmin viety pois taistelun pauhinasta. Lääkärit sanoivat hänen kuolevan heti keihään kärjen pois otettua haavasta, jossa se vielä oli jäljellä. Tebeläisten palatessa taistelusta kysyi Epaminondas ensiksi: "Missä on kilpeni?" Kun se hänelle annettiin, kysyi hän: "Kutka voittivat?" Kuultuaan tebeläisten voittaneen lausui hän: "Minä olen elänyt kylliksi, sillä kuolenhan voittamattomana", jonka jälkeen hän itse tempasi keihäänkärjen haavastansa ja kuoli.

Makedonian Filippos.

Eräältä sotaretkeltä toi Pelopidas panttivangiksi makedonialaisen ruhtinaan pojan *Filippon*, jonka

Epaminondas otti perheensä ja antoi hänelle hyvän kasvatuksen. Mutta äkisti karkasi nuorukainen Tebestä, kun sai kuulla isänmaassansa alkaneen sisällisen sodan. Kahden vuoden sotain jälkeen makedonialaiset valitsivat hänet kuninkaaksi. Koska hänellä oli yhtä monta vihollista kuin naapuria, sai hän runsaasti tilaisuutta käyttää synnynnäistä viekkauttaan ja yritteliäisyyttään. Lännen puolella kukistettiin Ulyria, pohjoisessa sotaiset paionilaiset; Trakiasta valloitettiin alue, jossa oli melkoiset hopeakaivokset; viekkaudella ja väkivallalla anastettiin monta kreikkalaista siirtopaikkaa, muiden muassa tärkeä Amfipolis.

Kehitellen Epaminondaan taistelujärjestyksen perusti Filippos kuuluisan Makedonian *falangin*, joka oli tiheään sullottu ryhmä jalkaväkeä, aseina pitkät keihäät. Saatuaan viekkaudella haltuunsa Tessalian omisti hän myöskin sen maan erinomaisen ratsuväen. Ja sen jälkeen katsoi hän itseään kyllin voimakkaaksi sekautumaan Kreikan asioihin.

Tähän aikaan taisteltiin siellä niin sanottua *pyhää sotaa*. Fokiin asujamet, jotka olivat viljelleet Delfin Apollonin temppelille kuuluvaa maakappaletta, tuomitsi siinä kaupungissa istuva amfiktyonein neuvosto melkoiseen sakkoon, joka lokrilaisten ja tebeläisten piti ottaa tuomituilta. Mutta fokilaiset eivät tyytyneet tuomioon, vaan päin vastoin ryöstivät Delfin temppelin aarteet ja pestasivat niillä varoilla melkoisen sotajoukon, saattaen siten vihämiehensä suurimpaan ahdinkoon. Tebeläiset, ollen nyt liian heikot voittamaan fokilaisia, anoivat apua Filippolta. Hän sitä antoiakin mielellään, koska hän siten sai aiheen ottaa haltuunsa tärkeän Termopylan solan.

Tähän aikaan eli Atenassa Kreikanmaan etevin puhuja *Demostenes*, joka myöskin oli yhtä suuri valtiomies. Hän alunpitäin ryhtyi vastustamaan Filippon vallanhimoisia aikeita. Senpä tähden Filippos sanoikin vähemmin pelkäävänsä atenalaisen aseita ja laivastoja kuin Demosteneen kieltä. Estääkseen atenalaisia lähettämästä Demosteneen neuvon mukaan fokilaisille apua ryhtyi Filippos heidän kanssansa sovinnon hieromisiin, kuluttaakseen siten atenalaisilta aikaa, ja samalla hyökkäsi Fokiin, joka maa kukistui pelkästä hänen aseittensa pelosta ja sai nyt kokea kovaa kohtelua. Fokilaiset menettivät kaksi ääntänsä amfiktyonein neuvostossa ja Filippos tunnustutti ne itselleen, saaden siten tärkeän ja laillisen toimivallan Kreikassa.

Uusi "pyhä sota" alettiin pian, sillä kertaa lokrilaista vastaan. Heitäkin muka piti Filippon rangaista Apollonin omaisuuden ryöstöstä. Mutta marssimatta suorastaan heitä vastaan anasti Filippos Fokiin pääpaikan *Elateian*, josta hän saattoi uhata sekä Boiotiaa että Attikaa. Sen tapauksen sanoma herättikin sekä Tebessä että Atenassa suuren hämmästyksen. Atenassa kutsuttiin heti kansankokous. Tavan mukaan kutsuivat kuuluttajat puhujia esiytymään, mutta pitkään aikaan ei kukaan uskaltanut nousta puhelavalle. Viimein esiytyi Demostenes ja viehättävällä puheella virkisti voiman ja rohkeuden, näyttäen, ett'ei kaikki vielä ollut hukassa. Atenalaiset tarttuivat aseihin ja määräsivät Demosteneen pyytämään tebeläisiä liittoon yhteistä vihollista vastaan.

Kaironeian tasangolla Boiotiassa oli (338) se taistelu, joka pitkiksi ajoiksi ratkasi helleniläisten kohtalon. Tebeläiset, pyhä joukko esinnä, seisovat oikealla siivellä, atenalaiset vasemmalla, korintolaiset ja peloponnesolaiset keskellä. Filippos itse johti oikeaa siipeänsä, johon falangi oli asetettu, ja vasempaa hänen poikansa Aleksander, ympärillensä valikoitu joukko nuoria makedonialaisia; Filippon liitossa olevat helleniläiset seisovat keskustassa. Aleksander ryntäsi kiivaasti pyhää joukkoa vastaan, joka kauan seisoikin kuin muuri, mutta horjahti viimein ja kaatui viimeiseen mieheen asti. Heidän ruumiittensa yli syöksyi Aleksander muita tebeläisiä vastaan, jotka voimakkaasti torjuivat rynnäköitä. Sill'aikaa taistelivat atenalaiset puolellaan urhollisesti ja alussa heillä olikin hyvä menestys, sillä he ajoivat vastustajansa pakoon muut kaikki paitsi falangia. Mutta hyökkäämättä heti falangia vastaan sivulta päin väsyttivät he liian aikaisin itseään ajamalla voitettuja takaa liian kauas. Filippos käyttäen tuota erehdyttä hyväkseen ryntäsi falanginsa kanssa luullusta voitostaan palaavain atenalaisen eteen, jotka eivät kestäneet tätä rynnäköä, vaan hajautuivat pakoon. Demosteneen, joka oli heikompi sankari kuin puhuja, sanotaan heittäneen kilpensä ja juosseen pakolaisten eturivissä. Viimein onnistui myöskin Aleksanderin voittaa tebeläiset, jonka jälkeen keskustaan sijoitetut helleniläiset olivat alttiina voittajan mielivallalle.

Voiton jälkeen osoitti Filippos suurta jalomielisyyttä atenalaisia kohtaan, antaen heille rauhan kohtuullisilla ehdoilla. Kun muutamat kehoittivat hävittämään Atenaa, vastasi hän: "Mitä! minäkö, joka olen tehnyt niin paljon maineen eduksi, hävittäisin maineen temppelin!" Sen sijaan kohdeltiin kovemmin tebeläisiä, joita katsottiin luopuneiksi liittolaisiksi. Yleisessä kokouksessa, jonka kreikkalaisten valtioiden edusmiehet pitivät Korintossa, valittiin Filippos itsensä Kreikanmaan sotapäälliköksi kostonotaa persialaisia vastaan. Jo olivat sotajoukot laivalla viedyt Vähä-Aasian rannalle, kun Filippon surmasi (336) muuan makedonialainen ylimys, tuollaisella teolla kostaen jonkun kärsimänsä loukkauksen.

Luonteeltaan oli Filippos viekas ja kavala; menestyksensä saavutti hän usein lahjoilla ja houkutuksilla. Hänellä oli puheenpartena, että kullalla säilytetty aasi voi hypätä minkä kaupunginmuurin yli hyvänsä. Sellainen luonne oli kyllä hyvin sopiva vahvan vallan perustamiseen; mutta hänellä ei ollut sellaista mielen ylevyyttä kuin tarvitaan yleishistoriallisiin urhotöihin.

Elämä ja tavat.

Yleensä säilytti helleniläinen, muuttipa hän mihin hyvänsä, omituisen elintapansa sekä myöskin jalostuneen ihmisyytensä ja kauneuden aistinsa. Helleniläiset ja barbaarit olivat siis kaikkialla toistensa jyrkkinä vastakohtina.

Puku oli yksinkertainen, mutta miellyttävästi, kuitenkin ahdistamatta mukautuva ruumiiseen, ja sitä saatettiin aistikkaasti ja vaihtelevasti laskostaa ja asetella. Ihoa vasten käytettiin paidan kaltaista villavaatetta *kitonia*, joka dorialaisilla ulottui polveen asti, ionialaisilla vieläkin alemmaksi, ja jota vyötäisten kohdalla piti koossa vyö. Sen päällä käytettiin nelikulmaista villakangaskappaletta eli manttelia, johon olkapäät ja selkä verhottiin. Naiset käyttivät myöskin kitonia, jonka kaksi osaa oli rintaan asti ommeltu yhteen, vaan ylempää kiinitetty komeilla soljilla; tämä kiton oli tavallisesti pitempi ruumista, jonka tähden se vyön avulla vedettiin ylemmäksi. Kitonin päällä käytettiin väljää päällyspukua taikka myöskin lyhempää manttelia. Jalkimia olivat n.s. sandaalit taikka kengät ja saappaat.

Helleniläinen sotilas.

Sodassa pidettiin lyhempää kitonia ja sen päällä vaskikipanssaria, jonka toisistaan irtanaista rinta- ja selkäkappaletta yläpuolelta pidettiin kiinni vitjoilla, alemmaksi vyöllä. Säärin suojana oli tinasta tai vaskesta tehdyt levyt. Päässä pidettiin kypärää, joka usein oli erittäin taiteellisesti tehty ja koristettu. Attikalaisten kypärän päälakeissa oli eteenpäin ulottuva, loistava kampa, johon kiinnitettiin jouhi- tai myöhemmin höyhentöyhtö. Hopliitit käyttivät suurta soikeaa kilpeä, joka suojeli päästä aina polviin asti. Kevytaseisilla sitä vastoin oli tämä puolustusase pienempi. Keihäs ja kaksiteräinen miekka olivat huomattavimmat hyökkäysaseet. Hoplitein raskas joukko enimmäkseen ratkasi taistelun; sen asetteli Epaminondas vinorintamaksi, josta Filippos sitte kehitti Makedonian falangin.

Kotielämä ei kreikkalaisista ollut yhtä tärkeä kuin meistä, koska kansalainen aina katsoi enemmän kuuluvansa valtiolle kuin perheellensä ja yleisiä asioita toimiskellen vietti enemmän osan aikaansa poissa kotoaan. Tempelit ja valtion rakennukset olivat kyllä komeat, vaan yksityisasunnot Kreikan mahtavuuden aikana yksinkertaiset ja usein köyhäلتäkin näyttävät. Etusalin kautta astuttiin pylväskäytävillä ympäröityyn "aulaan", jossa ei ollut mitään kattoa. Aulan ympärillä olevia kammareja käytti paraastaan perheenisä vierainensa. Toisen salin kautta päästiin naisten osastoon, jolla oli nimenä "gynaikonitis". Siellä oli vaimon huone, orjanaisten makuupaikat, työhuone ja varastohuoneita. Tämä miehen ja vaimon huoneiden erillisuus osoittaa, ett'ei muinaiskreikkalaisilla ollut sellaista perhe-elämää kuin meillä.

Varsinainen pääateria syötiin illan tullessa. Pöydässä ollessa levättiin sohvalle vasemman käsivarren nojassa, jota pidettiin tyyntyntapaista aluista vasten. Ennen aatrian alkua pyhitettiin jumalille juomauhuri: se oli muinaisajan ruokarukous. Vieraat koristelivat itseään ruusu-, myrtti- ja orvokkiseppeleillä. Juhlatiloissa esiytyi huilunpuhaltaja- ja tanssijanaisia. Joku vieraista lauloi itsekin säestäen kanteleella ja antoi sitte soittimensa vieruskumppanilleen, jos hän ehkä tahtoi jatkaa laulua.

Helleniläisten etevimpiä kansanhuveja olivat suuret juhlaleikit. Kuuluisimmat niistä olivat Olympian leikit, jotka pidettiin joka neljäs vuosi suurella tasangolla Zeun temppelin edessä Olympiassa. Joka taholta kokoutui niihin helleniläisiä eivätkä muut saaneetkaan ottaa niihin osaa. Siinä oli kilpajuoksua, kilpa-ajoa, painiskelua, nyrkkitaistelua ja kiekon eli diskon heittoa. Kilpa-ajo tapahtui soikealla radalla, johon oli pystytetty kolme pylvästä. Kilpailevain vaunujen piti kiertää kaksitoista kertaa niiden ympäri, ennenkuin kilpailu päättyi. Nyrkkitaistelijain kätet olivat taidokkaasti kiedotut remeleillä, että voisivat antaa vankempia iskuja. Kiekon heittäjät heittivät pyöreää diskon-nimistä metallilevyä niin kauas kuin mahdollista, ja varsinkin tämä leikki oli hyvin suosittu. Näissä tilaisuuksissa myöskin runoilijat, puhujat ja viisaat esittivät eri paikoissa neronsa tuotteita, siten saavuttaen itse mainetta ja tuottaen juhlaleikeille ylevyyttä. Olympian leikeissä voittajaa sankaria kunnioitettiin suuresti kotiseudussaan. Hänen kunniaukseen pystytettiin kuvapatsaita ja runoilijat ylistelivät lauluissaan heitä. Vuodesta 776, jolloin voittajain nimet ensi kerran kirjoitettiin muistiin, lukivat helleniläiset vuotensa. Leikkien väliainaa sanottiin

olympiadiksi ja aikaa määrätessä ilmoitettiin olympiadin järjestysnumero sekä minä sen olympiadin vuonna tapaus oli ollut.

Makedonialainen helleniläisyys.

Aleksander suuri (336-323).

Aleksanderin nuoruus.

Alusta loppuun asti oli Aleksanderin elämässä jotain ihmeellistä ja erinomaista. Aristoteles, aikakauden suurin ajattelija, tuli hänen opettajaksensa. Filippos kutsuessaan häntä sanoi kirjeessään vähemmin kiittävänsä jumalia siitä, että hänellä oli poika, kuin siitä, että poika oli syntynyt Aristoteleen aikana. Tämän opettajan johdolla sai Aleksander tietoja, jotka asettivat hänet aikansa sivistyksen kukkulalle. Senpä tähden hän sanoikin saaneensa isältään elämän, vaan Aristoteleelta oppineensa sitä käyttämään. Aikaisin jo näkyi hänessä rohkeutta ja neuvokkaisuutta. Niitä hän näytti kesyttäessään hänen isällensä lähetettyä tessalialaista *Bukefalos*-ratsua, joka oli niin kipakka ja hurja, ett'ei kukaan uskaltanut nousta sen selkään. Kun moni jo turhaan oli yrittänyt ohjata hevosta, lähestyi Aleksander, tarttui Bukefalon suitsiin ja käänsi ratsun kohti aurinkoa, hän kun oli huomannut hevон pelkäävän omaa varjokuvaansa. Ripeästi hypähti hän nyt selkään ja hillitsi ratsua ja Bukefalos sitte nöyrästi totteli häntä, vaikk'ei koskaan toista ratsastajaa. Filippos ylpeillen pojastaan lausui silloin: "Etsi, Aleksander itsellesi toinen kuningaskunta; Makedonia on sinulle liian pieni!"

Aleksander Suuri.

Palava kunnianhimo liikkui aikaisin Aleksanderin mielessä. Kuullessaan kerrottavan isänsä voittoja lausui hän pahoillaan: "Isäni toden totta ei jätä minulle enää mitään tekemistä." Kun Aristoteles kertoi hänelle, että moni taivaankappale kyllä oli yhtä suuri kuin maakin, itki nuorukainen ajatellessaan, että hän luultavasti ei saisi noista monista maailmoista yhtäkään valloitetuksi. Enimmin kaikista kuolevaisista ylisteli hän Akilleuta onnelliseksi, koska hänellä oli ollut sellainen ystävä kuin Patroklos ja hänen kunniansa oli tehnyt kuolemattomaksi sellainen runoilija kuin Homeros. Ja tämän muinaisen laulajan runoelma olikin hänelle niin rakas, että hän sotaretkillään aina piti kanssansa Aristoteleen tarkastamaa Iliadin kopiota ja yöksi asetti sen päänsä alle miekkansa viereen.

Tulinen kiivaus, joka eksytteli verisiin kostotöihin oli jo alusta alkaen Aleksanderin luonteen pahin vika. Kun hän kahdenkymmenen vuoden ikäisenä nuorukaisena nousi isänsä kuoltua valtaistuimelle, uudistivat Tebe ja Atena entisen liittonsa Makedoniaa vastaan. Nopeasti kuin leimaus riensi Aleksander Tebeä vastaan, joka kiivaalla taistelulla valloitettiin. Kiukuissaan Aleksander hävitytti kaupungin kokonaan; ainoastaan temppeleitä säästettiin sekä se talo, joka oli ollut runoilija Pindaron omana. Atenalaiset, kauhistuen rangaistusta, joka oli kohdannut Tebeä, laittoivat lähettiläitä pyytämään Aleksanderilta rauhaa. Hän vaati, että hänelle annettaisiin kymmenen puhujaa, niiden joukossa Demostenes. Mutta eräs atenalainen Aleksanderin ystävä saattoi kuninkaan luopumaan siitä vaatimuksestaan. Atenan täytyi vain luvata pysyä vast'edes horjumattoman uskollisena Aleksanderille.

Persian valtakunnan valloitus.

Korintossa pidetyssä kokouksessa, jossa oli läsnä valtuutettuja kaikista Kreikan valtioista,

päätettiin ryhtyä jo Filippin varustamaan sotaretkeen persialaisia vastaan. Ennen lähtönsä Aasiaan päätti Aleksander kysyä neuvoa Delfin orakelilta; mutta kun hän saapui eräänä sellaisena päivänä, jota katsottiin onnettomaksi, ei temppelin naispappi suostunut istuutumaan kolmijalalle. Aleksander silloin otti rohkeasti hänet kiinni käsivarresta ja talutti istuimelle. "Poikani, sinä olet voittamaton", lausui papitar vähän äkeissään, kun näki, ett'ei vastusteleminen auttanut. Mutta silloin Aleksander päästi hänet irti ja lausui olevansa aivan tyytyväinen siihen orakeli-vastaukseen. Ennen lähtöään jakeli hän maatiluksia, kyliä ja kaupunkeja ystävilleen. Perdikkas, eräs Aleksanderin sotapäälliköistä, kysyi sen johdosta: "Mitäs sitte jää itsellesi?" Aleksander vastasi: *toivo!*

Kevään tultua purjehti Aleksander Hellespontin yli Vähä-Aasiaan. Hänen sotaväessään oli lähes 40,000 miestä, kaikki karastuneita ja hyvin harjautuneita sotilaita. Vanhan Trojan luona toimitti Aleksander juhlalliset leikkitaistelut Akilleun haudan ympärillä.

Persian kuningas Dareios Kodomannos osoitti sellaista halveksimista vihollistansa kohtaan, että kuultuaan Makedonian sotajoukon nousseen Aasian rannalle lähetti maaherroilleen käskyn ottaa kiinni Aleksander, antaa hänelle keppiä selkään ja toimittaa hänet väkensä valtakunnan kaukaisimpaan maakuntaan. Noin 120,000 miehen suuruinen persialaisjoukko koottiin *Granikos-joen* varrelle Frygiaan (334) panemaan toimeen käskyä. Aleksanderin päälliköt eivät olisi lähteneet kaalamalla joen yli ryntäämään, mutta hän lausui: "Hellespontos häpeäisi, että on kantanut ylitsensä meidät, jos nyt pelkäisimme tätä pientä puroa." Hän syöksyi sotamiehinensä jokeen ja kaaloi onnellisesti ylitse. Lyhyellä taistelulla persialaiset kokonaan voitettiin ja heidän rikkailla aarteilla täytetty leirinsä joutui voittajan käsiin.

Granikon taistelun jälkeen valloitettiin helposti koko Vähä-Aasia. Otettuaan haltuunsa rantakaupungit marssi Aleksander sisämaahan, ja saapui Frygiaan Gordion-kaupunkiin. Siellä säilytettiin vanhoja kuninkaan vaunuja, joiden aisaan ies oli kiinnitetty hyvin mutkikkaalla solmulla. Vanha tarina kertoi, että ken aukasi solmun, oli pääsevä Aasian herraksi. Aleksander sivalsi miekkansa ja leikkasi yhdellä iskulla solmun rikki, sanoen: "Millä tavalla se auaistaan, ei merkitse mitään."

Tarsossa kääntyi Aleksander kovin sairaaksi, kun oli varomattomasti uinut Kydnos-joessa. Lääkäri Filippos oli tehnyt lääkejuoman. Silloin tuotiin kirje uskolliselta päälliköltä Parmenionilta, joka kirjoitti: "Älä luota Filippoon; persialaiskuningas on suurella rahasummalla lahjonut hänet ja luvannut tyttärensä hänelle puolisosksi." Mutta kun Filippos levollisesti astui sisään ja hyvästi kesti Aleksanderin tutkivan katseen, otti Aleksander toisella kädellään pikarin ja tyhjensi sen, samalla antaen toisella kädellään lääkärille Parmenionin kirjeen. "Paranemisesi vapauttaa minut", sanoi lääkäri, ja Aleksander parani.

Dareios oli tällä välin lähestynyt 600,000 miehen kanssa. Mutta pysymättä tasangolla, jossa olisi voinut levittää joukkonsa ja kokonaan piirittää makedonialaiset, siirtyi hän ahtaille poluille, joilla niin suuren ihmispaljouden oli vaikea liikkua. Tämän tyhmyyden syynä oli imartelevain hovimiesten lausuma pelko, että Aleksander pakenemalla ehkä pelastuu pian tapahtuvasta rangaistuksestaan.

Dareion kulku tapahtui seuraavassa järjestyksessä. Edellä kannettiin hopea-alttarilla tulta, jota persialaiset sanoivat pyhäksi ja ijankaikkiseksi. Sitte seurasivat magilaiset, laulaen maansa pyhiä lauluja. Näiden jälkeen astui 365 purpurapukuista nuorukaista. Heidän jäljessään vetivät valkoiset hevoset auringonvaunuja, joita vähän matkan päässä seurasi kahdentoista kansakunnan ratsuväki erilaisine aseineen ja tapoineen. Jäljempänä astui "kuolemattomain joukko", kymmenen tuhatta miestä, kalliimmin koristettuina kuin mitkään muut barbarit, sillä heillä oli kultaiset kaulavitjat sekä nutut koristettuna kullalla ja aluspuku jalokivillä. Vähän matkan päässä näistä marssi se viidentoista tuhannen suuruinen joukko, jota sanottiin "kuninkaan sukulaisiksi" ja joka oli koristeltu melkein naisten tapaan; heidän aseensa olivat komeat ja muotonsa ylellinen. Kammaripalvelijoita edellensä ajoi sitte Dareios komeissa vaunuissa korkeammalla kaikkia muita; kullasta ja hopeasta tehdyt jumalankuvat koristivat vaunujen molempia sivuja. Jalokiviä loisti ikeen alta, jonka päällä seisojaksi kaksikynärän pituista jumalankuvaa, tehdyt puhtaasta kullasta. Kuninkaan puku oli ylellisen komea; mantteli loisti kullasta ja sapelin tuppina oli tehty jalokivistä. Kymmenen tuhatta keihäsmiestä seurasi häntä, joilla oli hopealla silatut ja kultakärkiset keihäät, ja näiden jäljessä kolmekymmentä tuhatta miestä jalkaväkeä. 600 jalan päässä ajoi Dareion äiti vaunuissa ja toisissa Dareion puoliso, joukko ratsastavia naisia seuranansa. Heidän jäljestänsä tuli muu sotajoukko kirjavassa epäjärjestyksessä.

Makedonialaisjoukko sen sijaan oli aivan toisen näköinen; ei miehet eikä hevoset loistaneet kullasta eikä kirjavista vaatteista, vaan olivat sen sijaan puettuna rautaan ja vaskeen. Se joukko voi helposti sekä pysähtyä että marssia eteenpäin, sitä ei haitannut tarpeeton väki eikä liiat kantamiset.

Aleksander vei joukkonsa mitään häiriötä kohtaamatta ahtaan *Issos*-solan läpi. Suurella tasangolla solan suun pohjoispuolella seisojaksi Persian sotavoima. Kokenut päällikkö *Parmenion*, joka johti vasenta siipeä, koetti estää vihollista äkkiarvaamatta piirittämästä ja levitti sentähden rintamansa aina alas mereen asti. Oikealla siivellä ryhtyi Aleksander rohkeasti rynnäkköön ja eteni vastustamattomasti vihollisjoukkojen lävitse. Uljaasti riensi hän joukkonsa etupäässä Dareiota vastaan, joka istui vaunuissansa korkeammalla kaikkia muita ja siten kiihotti sekä omaa väkeänsä puolustukseen että vihollisia rynnäkköön. Siellä nyt alkoikin tulisin taistelu. Turhaan Dareion veli johti ratsumiehensä vaunujen eteen ja turhaan myöskin persialaisväen urhollisimmat päälliköt riensivät sinne; kaikki he kunnialla kaatuivat kuninkaansa silmien edessä. Vaunuhevoset, joita oli pistelty keihäillä, joutuivat tuskasta raivoihinsa ja alkoivat hyppiä, niin

että näytti kuninkaan täytyvän pudota vaunuista; silloin Dareios hyppäsi maahan ja peljäten muuten joutuvansa elävänä vihollisen käsiin nousi ratsun selkään ja kiiruhti pois taistelukentältä.

Silloin muutkin läksivät pakoon, heittäen pois aseensa. Makedonialaiset ajoivat voitettuja takaa ja saivat persialaisten valloitetusta leiristä suuren saaliin. Dareion äiti ja puoliso joutuivat Aleksanderin käsiin, joka heitä kohteli erinomaisen arkatuntoisesti.

Isson taistelun jälkeen saavutettiin menestys toisensa perästä. Koko Foinikia, paitsi Tyroa, antautui heti. Rohkealla sillan teolla yhdisti Aleksander saaren, jossa Tyros oli, mannermaahan ja siten saatiin viimein sekin valloitetuksi kiihkeän vastarinnan jälkeen. Vihoiissaan tuosta itsepäisyydestä nautittiin kuningas 2,000 vankia ristiin ja 30,000 Tyron asujanta myötiin orjiksi. Palestina antautui vapaaehtoisesti ja Egyptissä otettiin Aleksander vapauttajana vastaan.

Oleskellessaan Egyptissä perusti Aleksander Nilin suuhun Aleksandrian, tulevan maailmankaupungin, ja teki retken Libyan hieta-aavikoille, jossa hän Ammonin papeilla julistutti itsensä jumalan pojaksi. Tällä välin kokosi Dareios Eufraatin tasangolle lukemattoman sotajoukon. Saatuaan siitä tiedon palasi Aleksander Egyptin ja Syrian kautta sekä meni Eufraatin yli. Suurella tasangolla *Arbelan* luona, lähellä vanhaa Nineveä, tapasivat armeijat toisensa.

Ennen taistelun alkua lähetti Dareios Aleksanderille kirjeen, tarjoutuen luovuttamaan sen puolen valtakuntaa, joka oli Eufraatin länsipuolella, ja antamaan tyttärensä hänelle puolisosiksi. Aleksander vastasi: "Kaksi aurinkoa ei voi paistaa rinnakkain taivaalla, eikä myöskään kaksi maailmanvaltakuntaa vallita vierekkäin maan päällä." Parmenion silloin lausui: "Minä ottaisin tarjouksen vastaan, jos olisin Aleksander." Kuningas vastasi: "Niin minäkin tekisin, jos olisin Parmenion."

Vielä taistelun edellisenä aamuna makasi Aleksander niin raskaasti, että Parmenionin täytyi häntä herättää. "Herra," sanoi päällikkö-vanhus, "sinähän makaat, niinkuin jo olisimme voittaneet." "No emmekö sitte ole voittaneet," vastasi kuningas, "kun vihollinen kerran on edessämme?"

Aleksander johti nytkin oikeaa siipeä ja Parmenion vasempaa. Molempain siipien taistellessa riensi eräs persialainen ratsuosasto kiertotietä ryöstämään makedonialaisten kuormastoa. Parmenion sen huomattuaan lähetti heti sanansaattajan ilmoittamaan vaaraa kuninkaalle. Mutta Aleksander vastasi: "Mene takaisin ja sano Parmenionille, että jos voitamme, niin saammehan takaisin oman omaisuutemme, vieläpä anastamme vihollisenkin tavarat." Aleksander tunkeutui oikean siipensä etupäässä siihen paikkaan, jossa Dareios istui vaunuissansa. Kun Dareion ajaja, joka istui hänen edessään hevosia ohjaamassa, lävistettiin keihäällä, levisi persialaisarmeijaan huhu, että kuningas itse oli surmattu, ja siitä syntyi suuri häiriö.

Makedonialaisten vasen siipi oli Parmenionin johdolla täll'aikaa ahdingossa. Mutta viimein kuitenkin makedonialaiset pääsivät voitolle sielläkin, kun persialaiset menettivät rohkeutensa, kuullessaan kumppaniensa joutuneen tappiolle toisella siivellä. Siten tuli Aleksanderin voitto täydelliseksi.

Sitte seurasi läheisten tärkein maakuntain valloittaminen. Molemmat pääkaupungit, Susa ja Babylon, antautuivat heti ja voittaja sai niistä äärettömän saaliin. Aleksander kiirehti nyt Persepoliisen, koska sai kuulla asujanten aikovan ryöstää Dareion aarteet: hän ehtikin perille hyvään aikaan ja jakeli aarteet urhollisimmille sotilailleen. Mutta kohta Persepoliisen tultuaan hairahtui hän juovuspäissään poltattamaan kauniin kuninkaallisen palatsin, ollen itsekin sen sytyttämisessä osallisena. Pakomatalla Baktraan kavalsivat Dareion omat palvelijansa ja surmasivat hänet. Aleksander ei suinkaan palkinnut murhamiestä, vaan päin vastoin jätti hänet Dareion äitille, joka hänelle kosti hirmuisesti. Mutta samalla Aleksander itse myöskin tahrasi saavutettujen voittojensa kunniaa kopeudella ja sopimattomalla julmuudella; Parmenionin poika Filotas mestattiin ainoastaan perusteettoman epäluulon tähden, ja kohta sai isäkin kärsiä saman kohtalon.

Indian retki. Aleksanderin kuolema.

Valloitettuaan Baktran päätti Aleksander lähteä retkelle Indiaan, jota maata silloin, niinkuin nykyaikaankin, katsottiin koko maailman rikkaimmaksi. Hän marssi pitkin Indus-jokeen laskevan Hydaspéen varsia. Kaikkialla ottivat läheiset ruhtinaat hänet vastaan alammaisuuden osoituksilla. Ainoastaan Poros-kuningas ei tahtonut taistelutta uhrata valtakuntaansa, vaan kokosi kaiken sotavoimansa ja läksi valloittajaa vastaan. Urhollisen puolustuksen jälkeen joutui hän, menetettyään taistelussa kolmatta kymmentä tuhatta miestä, tappiolle ja viimein vangiksi. Hänet vietiin Aleksanderin eteen, joka häneltä kysyi, millaista kohtelua hän toivoi. "Kuninkaallista", vastasi Poros. "Mutta etkö pyydä mitään enempiä?" kysyi vielä Aleksander. "En," vastasi Poros, "sana kuninkaallinen käsittää kaikki." Ihmetellen tätä sielun ylevyyttä, jota ei edes vastoinkäyminen näyttänyt voivan kukistaa, antoi Aleksander hänelle takaisin valtakuntansa, vieläpä sitä suurensikin uusilla maakunnilla.

Voitettuaan Poron marssi Aleksander sisämaahan, jossa asuvaset rauhalliset kansat eivät tehneet sanottavaa vastarintaa. Saavuttuaan lähelle erästä kaupunkia, jossa joukko bramaaneja (indialaisia viisaita) oli koossa, halusi Aleksander puhella heidän kanssansa ja lähetti sitä varten heidän luoksensa filosofi Onesikriton. Hän tapasikin viisitoista bramaania, jotka seisivat liikahtamatta koko päivän auringon noususta laskuun asti ja sitte yöksi palasivat kaupunkiin. Onesikritos taivutti erään heistä, Kalanon, lähtemään Aleksanderin luo, ja tältä bramaanilta kuningas suurella mieltymyksellä kuuli monta kohta bramaanein salaperäisestä opista. Tämä Kalanos, sittemmin tuntien vanhuudenheikkoutensa enenevän, päätti kansansa tavan mukaan itse elämänsä. Hän näet teki itse rovion ja sanottuaan jäähyväiset nousi sille palamaan.

Aleksander marssi edelleen aina Hyfasis- (Bejah-) joelle asti. Sotamiehet olivat jo kauan tyytymättöminä seuranneet häntä ja alkoivat nyt julki kinastuksen, kun hän aikoi mennä vielä senkin joen yli, sekä jyrkästi vaativat paluumatkalle lähtöä. Aleksander silloin vimmassa pysyi kolme päivää teltassaan, mutta viimein hän huomasi välttämättömäksi taipua ja antoi, vaikka harmissaan, paluukäskyn.

Laivaston johtaja Nearkos purjehti pitkin Aasian rantaa Persian lahteen. Aleksander sill'aikaa maajoukon kanssa marssi pitkin Gedrosian polttavia hieta-aavikoita. Vaunut siellä upposivat hietaan, juhdat kuolivat ja moni sotamieskin nääntyi janoon. Kerran olivat sotamiehet löytäneet jostakin vuorenkolosta vähän vettä ja toivat sen kuninkaalle. Aleksander kuitenkin kaatoi veden maahan, sanoen: "Liian vähä tätä on jakaa kaikille."

Palattuaan koetti Aleksander sulattaa yhteen makedonialaisia ja persialaisia. Hän itse otti puolisoskseen Dareion vanhimman tyttären Statiran ja naittoi ystävälleen Hefaistionille nuoremman sisaren. Kahdeksan kymmentä päällikköä naitettiin ylhäissukuisten persialaisnaisten kanssa ja myöskin alhaisempia makedonialaisia taivutettiin suurilla palkinnoilla, koko 10,000 miestä, ottamaan persialaisia naisia vaimoikseen.

Suosio, jota Aleksander osoitti persialaisille alammaisilleen, teki heti makedonialaiset tyytymättömiksi. Mutta kun hän ilmoitti aikeensa lähettää kotiin ne sotamiehet, jotka eivät enää kyenneet palvelemaan, alkoi julki meteli ja kaikki pyysivät yht'aikaa eroa. Aleksander heti otatti kiinni ja mestautti kolmekymmentä kapinoitsijaa ja lausui vihan voimalla muille: "Menkää nyt ja kertokaa kaikkialla, että olette hyljänneet kuninkaanne ja jättäneet hänet voitettujen barbaarien suojeltavaksi." Ja sitte hän sulkeutui palatsiinsa, eikä näyttäytänyt kahteen päivään. Kolmantena päivänä, kun jo päällikköjen virat oli annettu ylhäisimmille persialaisille, rukoilivat makedonialaiset polvillaan kuninkaalta anteeksi ja saivatkin.

Suuria valloituksia mietiskellen oleskeli Aleksander viimeisen ikävuotensa Babylonissa, jonka hän aikoi tehdä uuden valtakuntansa pääkaupungiksi. Siellä hän otti vastaan vierasten kansain lähettiläitä ja suunnitsi suurenmoisia sotaretkiä kauas skytialaisia, Kartagoa, jopa Italiaakin vastaan. Mutta samalla hän antautui irstaisuuden valtaan ja vietti yöt päivät ylellisissä juomingeissa. Valvottuaan kerran koko yön kääntyi hän tautiin. Tuntien voimansa riutuvan antoi hän sinettisormuksensa eräälle päällikölleen Perdikkaalle. Tämän kysyessä, kuka oli tuleva kuninkaan seuraajaksi, vastasi hän: "Arvokkain." Hänet haudattiin hänen perustamaansa Aleksandriaan.

Aleksanderin alapäälliköt, joita on sanottu *diadokeiksi* (vallan jakajiksi), taistelivat keskenään vallasta ja perustivat Aleksanderin valtakunnan lohkaistuista osista uusia kuningaskuntia.

Diadokein aika.

Helleniläinen sivistyspiiri.

Varsinaiseen Kreikanmaahan näyttivät Aleksanderin sotaretket ja hänen kuolemansa jälkeiset taistelut hyvin vähän koskeneen. Mutta nämä tapaukset vaikuttivat, että Kreikanmaalle jäi ainoastaan ala-arvoinen sija suuressa helleniläismaailmassa, joka nyt avautui. Silloisen sivistyksen emämaana ja suurien muistojen kotona pidettiin sitä kuitenkin aina kunniaissa.

Arvokkaimpana Kreikan valtioista oli edelleenkin Atena, taiteen ja sivistyksen pääpaikka. Siinä kaupungissa vallitsi yhä Perikleen henki. Akropolis-kukkulalta loisti Atena-jumalattaren kuvapatsas maailman kauneimman temppelirakennuksen ylitse. Propylaiain pylväskäytäviä pitkin astuivat öljylehväseppelillä koristetut nuorukaiset ja neitokset panatenaian juhlasaatoissa. Teatterissa esitettiin Aiskylon, Sofokleen, Euripideen ja Aristofaneen näytelmiä. Pnyksiltä kaikuivat puhujain sanat kuuntelevalle ihmisjoukolla. Akademian ja Lykeionin metsiköissä keskustelivat viisaat miehet oppilastensa kanssa tieteen suurimmista totuuksista. Elämässä ja tavoissa pysyi täällä, tapain turmeluksen yhä karttuessa, vähäinen jäännös muinaisajan yksinkertaisuutta ja puhtautta. Tebe kohosi vähäksi ajaksi jälleen kukistuksestaan. Lännempänä kolkossa ja yksinäisessä vuoriseudussa oli Delfi ja sieltä kysyivät helleniläiset vielä neuvoa orakeliilta, sinne kokoutui hurskasten neuvonkysyjäin anteliaisuudesta suunnattomat rikkaudet. Vielä lännempänä asuivat soiden ja vuorien keskellä hurjat *aitolilaiset*, kohoten Aleksanderin kuoleman jälkeen melkoisen varakkaiksi ja urhollisuudestaan peljättyiksi.

Istmos-taipaleella oli Korintos kehittynyt maailman mitä vauraimmaksi kauppakaupungiksi, mutta rikkauten mukana seurasi myöskin kaikenlainen ylellisyys. Alussa oli kaupungissa kauan makedonialainen varustusväki uhkaavaisena koko Kreikanmaalle. Argos, vaikka tosin ilman valtiollista merkitystä, oli kauan eräänä kaunotaiteiden pääpaikkana. Sparta oli vaipunut; Lykurgon lait olivat suureksi osaksi unhottuneet; maatilukset olivat kokoutuneet joidenkuiden rikkasten sukujen käsiin ja muu kansa eli köyhyydessä. Kuninkaat *Agis* ja *Kleomenes* koettivat tehokkaasti uudistaa vanhaa yhteiskunta-järjestystä, mutta turhaan, ja sitte Sparta vähitellen turmeltui rosvovaltioksi. Pohjoisrannalla sen sijaan tekivät *Akaian* kaksitoista kaupunkia voimakkaan liiton, joka varsinkin sitte tuli mahtavaksi, kuin *Aratos* (245) pääsi sen johtajaksi (strategoksi); Korintos ja Boiotia yhtyivät silloin liittoon ja myöhemmin myöskin Atena. Siten tuli Akaian liitto Hellaan etevimmäksi vallaksi.

Makedoniassa oli neljänä ensi vuonna Aleksanderin kuoleman jälkeen *Antipater* valtakunnanhoitajana. Monien riitojen jälkeen anasti hänen poikansa, väkivaltainen *Kassandros*, hallituksen ja osoitti sitte verenhimoista kovuutta hävittäessään Aleksanderin sukua. Kun säännöllinen vallanperimys vasta myöhään tuli toimeen, oli jokaisessa hallitsijan muutoksessa kauan

levottomuksia ja mylläköitä. *Trakian* villien asujanten keskuudessa alkoi helleniläinen sivistys vähitellen levitä. Siellä oli kauimpana Bosporon rannalla rikas kauppapaikka ja mahtava yhteiskunta *Byzantion*.

Vähä-Aasian länsirannalla viljavissa ja hyvin viljellyissä seuduissa kukoistivat vielä helleniläiset siirtopaikat. *Miletos*, joka oli persialaissotain aikaan ollut maailman etevimpiä kauppakaupunkeja, oli tosin jo vähän vaipunut silloisesta kukoistuksestaan, mutta tärkeä vaikutusvalta sillä sentään vielä nytkin oli. *Efesos* sitä vastoin oli kasvanut; komea Artemiin temppeli, joka paloi samana yönä, kuin Aleksander syntyi, rakennettiin jälleen entiseen loistonsa. *Smyrna*, jonka Aleksander uudestaan perusti, vaurastui kohta Vähä-Aasian tärkeimmäksi kauppapaikaksi. Aleksanderin kuoltua syntyi monta pikku valtakuntaa, joissa helleniläinen sivistys vallitsi. Sellaisia oli Pergamos samannimisine pääkaupunkineen (lähellä vanhaa Trojaa) luoteisrannalla. Sen maan kuninkaasivat kuuluivat tieteiden rakkaudesta, jota sinne koottu suuri kirjasto todistaa. Kun papyruksen tuonti tuli estetyksi, keksittiin täällä sittemmin niin tärkeäksi käyneen *pergamentin* teko eläinten nahoista. Pohjoisrannalla olivat Bitynian ja Ponton valtakunnat, edellisessä pääkaupunkina *Nikomedia*; sisämaassa Kappadokia ja Armenia. Etelärannan ulkopuolella oli *Rodos*-saari mahtavana ja itsenäisenä kauppa-tasavaltana. Samannimisessä, lujasti linnoitetussa pääkaupungissa kukoistivat rauhalliset toimet ja kaunotaiteet. Kuuluisa oli suuren suuri *Rodon kolossi*, vaskinen Apollonin kuva, joka seisoi toinen jalka toisella, toinen toisella sataman haarakkeella ja oli niin suuri, että laiva pääsi täysissä purjeissa laskemaan jalkojen välitse.

Syriaan perusti Aleksanderin sotapäällikkö *Seleukos* mahtavan ja kauan pysyvän valtakunnan, johon Palestinakin kauan kuului. Siellä syntyi loistavia, sivistykseltään helleniläisiä kaupunkeja, joista etevimmät olivat *Antiokia* ja *Seleukeia*.

Egypti tuli Aleksanderin päällikön *Ptolemaion* aika kukoistavaksi valtakunnaksi, jonka kuninkailla oli yhä edelleenkin sama nimi. Tästä valtakunnasta ja sen kukoistavasta pääkaupungista kerrotaan kohta laveammin.

Mustameren rannoilla oli helleniläisiä kaupunkeja, enimmäkseen Mileton siirtopaikkoja, ikäänkuin sivistyksen majakka tulina tietömissä metsäseuduissa ja raakalaisheimojen keskellä. Ne harjoittivat tuotteliasta kauppaa lähikansain kanssa, vaihtaen heiltä turkiksia ja merenkultaa (bernsteiniä). Etevin tämän kaupan varastopaikka oli rikas *Byzantion*.

Lännen puolella oli Italian etelärannalla niin paljo kreikkalaisia siirtopaikkoja, että sitä seutua yleensä sanottiin "Suur-Kreikaksi". Huomattavin niistä oli rikas, ylellisyydessä elävä Tarentum. Sisilian koko itäpuolta hallitsi mahtava Syrakusa, joka oli kehittänyt voimansa lakkaamattomissa sodissa Kartagoa vastaan.

Aleksandrian mahtavuus.

Helleniläistyneistä valtakunnista, jotka syntyivät Aleksanderin kuoleman jälkeen, ei mikään kehittynyt niin kukoistavaksi kuin *Ptolemaiosten* kuningassuvun hallitsema Egypti. Molemmat ensimmäiset Ptolemaiot olivat rauhalliset ja suosivat kauppaa ja teollisuutta, tieteitä ja taiteita. Kolmas hallitsi samaan tapaan, mutta oli myöskin voitollinen sotapäällikkö ja valloittaja. Hänen aikanaan oli valtakunnan mahtavuus suurin.

Aleksandria, valtakunnan äsken perustettu pääkaupunki, kasvoi jo ensimmäisten Ptolemaiosten aikana itämaiden suurimmaksi, komeimmaksi ja rikkaimmaksi kaupungiksi. Elämä ja tavat olivat täällä kreikkalaiset, vaan muissa valtakunnan osissa viisasti säilytettiin ja uudistettiin suuri osa siitä yhteiskuntajärjestyksestä ja niistä tavoista, jotka olivat vallinneet muinaisten egyptiläis-faraoiden aikana.

Kaupunki oli vähän matkan päässä erästä Niilin suurimmasta suuhaarasta, pitkällä maankielekkeellä, joka sulki sisäpuolellensa neljä eri satamaa. Etevimmän eli "suuren sataman" vierellä oli lujasti linnoitettu ja muurilla muusta kaupungista erotettu osa *Brukeion*. Siinä seisoivat meren rannalla muhkea ja komea kuninkaallinen palatsi. Vähän matkan päässä siitä, samoin meren rannalla, oli Aleksanderin hautarakennus, sekin muhkean kartanon kaltainen. Lähimmässä viereisessä kaupunginosassa yleni komea *Serapeion*, temppelirakennus, pyhitetty muinaisegyptiläiselle jumalalle Serapiille, jonka palvelus nyt oli yhteinen helleniläisille ja egyptiläisille. Suuren sataman vieressä oli myöskin Rakotis-niminen kaupunginosa, juutalaisten asuinpaikka, joita suurin joukoin muutti Aleksandriaan. Kauimpana lännessä sijaitsi "hautakaupunki" (nekropolis), kallioihin hakattuja katakombeja sekä niiden yhteydessä palsamoimista varten aiotut rakennukset.

Aleksandrian suuruus oli muinaisaikaan hyvin kuuluisa. "Kun minä", kirjoittaa eräs, joka oli kaupungin nähnyt omin silmin, "astuin sisään aurinkoportista, huikeni silmäni komean kaupungin näöstä. En ole koskaan ennen nähnyt mitään niin ihanaa. Aurinkoportista kulki kummallakin puolella pylväskäytävä suorassa linjassa kuuportille. Keskellä näin avaran torin, johon lukemattomia katuja yhtyi, ja kaikki ne kadut olivat tungokseen asti täynnä ihmisiä, ikäänkuin kaikki kansa olisi ollut matkustamassa. Hyvän aikaa käveltyäni saavuini Aleksanderin kaupunginosaan ja luulin näkeväni ihan toisen kaupungin, sillä niinkuin äsken näin äärettömän pitkiä, suoraa pylväskäytäviä, niin oli niitä täälläkin, mutta kaarevia ja mutkikkaita niin pitkälle, kuin silmä kantoi. Kaksi ilmiötä näytti minästä ihmeelliseltä: että niin suuri kaupunki oli kaikkialta niin kaunis ja että kaupungin suuruus näytti niin hyvin vastaavan asujanten paljoutta." Aleksandriassa kihisi monenmoisia kansakuntia ja siellä kuului erilaisimpia kieliä. Kreikkalainen sivistys ja kreikkalaiset tavat kuitenkin pääsivät vähitellen valtaan. Väkiluku näyttää kaupungin kukoistusaikana olleen noin yksi miljoona.

Vilkas teollisuus pani kaikki voimat liikkeelle. "Täällä ei kukaan elää joutilaana", kirjoittaa toinen siellä kävijä samalta ajalta; "eräs puhalttaa lasia, toinen tekee purpuraa, kolmas papyrusta, kaikki kehräävät ja kutovat; he näyttävät osaavan ja harjoittavan kaikkia mahdollisia taitoja." Edullisen asemansa tähden tuli Aleksandria kohta itämaisen kaupan suureksi varastopaikaksi. Faraoiden tekemää ja Ptolemaiosten jälleen aukasemaa kanavaa myöten Niilin itäisimmästä suuhaarasta Punaiseenmereen tuli mukava purjehdustie Indiaan, jonka tuotteita tätä kautta tuotiin Aleksandriaan ja sieltä sitte levitettiin yli koko sivistyneen maailman. Paljon käytettyjen karavaanimatkakueiden kautta oltiin yhteydessä Damaskon, Arabian ja Sisä-Aasian kanssa. Toiselle taholle purjehtelivat Aleksandrian kauppalaivat pitkin Välimeren rantaa kukoistavaan kauppakaupunkiin Kyreneen ja rikkaaseen, mahtavaan Kartagoon asti. Kauppaa harjoittivat paraastaan juutalaiset, siten vaurastuen hyvin varakkaiksi, mutta myöskin vetäen päällensä maan omain asujanten vihan, joka usein puhkesi verisiksi meteileiksi.

Ensimmäiset Ptolemaiost olivat suuret taiteen ja tieteen suosijat. Heidän turvissaan kehittyi täällä lavea yleissivistys jossa itämainen luonne sekautui yhteen helleniläisen kanssa. Rakennusmestarit ja kuvanveistäjät kilvan kaunistelivat kaupunkeja temppeleillä ja palatseilla, jumalain kuvapatsailla ja muilla kuvilla. Kreikkalaisen muodon-täydellisyyden ohella esiytyi täällä itämainen mieltymys liioittelemiseen, haaveksimiseen ja suunnattomaan suuruuteen. Täällä kukoisti "aleksandrialainen" runous, joka milloin osoitti aikakauden komeilevaa opillisuutta ja liikanaista hienostusta, milloin tavoitteli luonnontilaan ja muinaisaikaan palaamista. Kuuluisimmaksi tuli aleksandrialaisen tieteellinen tutkimus. Ptolemaiost II perusti *museionin* (museon). jonka suuri kartano kohosi lähelle hallituspalatsia. Täällä elätettiin oppineita miehiä, jotka koko ikänsä kuluttivat syvällisiin tutkimuksiin. Etenkin heitä varten koottiin suuri *Aleksandrian kirjasto*, joka säilytettiin osaksi museionissa ja osaksi myöskin serapeionissa ja joka sisälsi kaukaisimpainkin maiden etevimmät kirjalliset tuotteet. Täten opittiin Aleksandriassa tuntemaan indialaisia kirjoja. "Seitsemälläkymmenellä" tulkitsijalla käännettiin vanha testamentin kirjat Hebrean kielestä kreikaksi. Paljo hieroglyfikirjoituksia koottiin muinaisegyptiläisen pappissivistyksen ajoilta. Mutta enimmin tietysti kokoutui tänne helleniläisen opin ja terävä-älyisyyden kirjallisuustuotteita. Monipuolinen oli todellakin oppineiden aleksandrialaisen toimeliaisuus. *Maneton* tutki Egyptin vanhinta historiaa, *Eratostenes* perusti tieteellisen tähtitieteen ja *Eukleides* kirjoitti mittatieteen oppikirjan, jota vielä meidän aikoinammekin käytetään. Tieteellisillä voitoillaan ovat aleksandrialaiset tutkijat paljon vaikuttaneet seuraaviin aikoihin.

Pitkällisen rauhan aikana kehitellen kotoisia elinkeinoja pysyi Egyptin valtakunta kauan varsin voimakkaana. Erääsen aikaan vallitsi se Syriaa ja Palestinaa, ulotti valtaansa ja vaikutustansa syvälle Sisä-Afrikkaan ja vallitsi hedelmällistä Kyrenen rannikkoa. Kreikan pikku valtioiden monissa riidoissa oli Egyptin kuningas mahtavana ja usein käytettynä välittäjänä. Aratos piti häntä tukenaan, Spartan kuningas Kleomenes kuoli vankina Aleksandriassa, Rodon ja Byzantionin kanssa tehtiin likeiset liitot. Paljo sekä Kreikan kaupunkien että monen barbaarikansan lähettiläitä oleskeli aina Aleksandriassa.

Vielä sittekin, kuin Egyptin valtakunnan vauraus väheni ja se viimein kukistettiin, säilyi Aleksandrian kukoistus ja kesti vielä Rooman vallan ajanakin.

Roomalaiset.

Rooman vanhin historia perustuu ainoastaan epävarmoihin tarinoin. Vasta gallialaisten hyökkäyksestä maahan (noin vuodesta 390 asti) voidaan katsoa täysin luotettavan historian alkavan.

Siinä maassa, jonka nimi nyt on Italia, asui muinaiseen aikaan monta eri kansan heimoa. Pohjoisosa, Gallia cisalpina, s.o. "Alpein etelänpuoleinen Gallia", ei oikeastaan kuulunut Italiaan, vaan se, kuten nimestäkin näkyy, luettiin Galliaan. Tämä maa, Padus- (Po-) joen jakama kahteen puolikkaaseen, oli metsäinen, hedelmällinen ja kuuluisa terveellisestä ilmastaan. Asujamet olivat myöskin gallialaista heimoa. Keskiössä, jota varsinkin sanottiin Italiaksi, asui kolme pääheimoa: etruurilaiset, sabinalaiset; ja latinalaiset. *Etruurilaiset*, joita vahva pappishallitus piti koossa, pääsivät aikaisin korkeammalle sivistysasteelle kuin muut heimot; he harjoittivat laveaa kauppaa, heillä oli omituinen hyvin kehittynyt rakennustaide, ja varsinkin heidän poltetut saviteoksensa olivat huomattavat. *Sabinalaiset*, joita mahtavain sukujen päämiehet hallitsivat, olivat Italian suurin heimo, moneen pienempään kansaan jakautuneena. *Latinalaiset*, joiden yhteiskunta oli luonteeltaan kansanvaltaisempi, tekivät aikaisin keskenään vapaiden kaupunkien liiton, ja sen johtajana oli ensin Alba Longa, sittemmin Rooma. Näiden kolmen heimon asuinalla on hedelmällinen seutu, jonka läpi Apenninein raitis vuori-ilma virtailee; luonnonlaatuun katsoen voi se elättää suuren ja elinvoimaisen väestön. "Ison-Kreikan" kaupungit, varsinkin *Kuma (Cumae)* ynnä sen siirtopaikka *Neapoli*, ja dorialainen *Tarentum*, antoivat lähimmälle ympäristölle helleniläisen luonteen ja levittivät tärkeitä sivistyssemeniä varsinaiseen Italiaan.

Rooma, ollen seudussa, jossa etruurilaisten, sabinalaisten ja latinalaisten alueet sattuivat yhteen, otti itseensä vaikutuksia kaikilta näiltä kolmelta kansalta. Pakolaisia ja irtolaisia oli, kuten tarina kertoo, kaupungin vanhin väestö, kuitenkin sukuperältään latinalainen. Sitte mainitaan sabinalaisia sinne muuttaneen. Ja viimein etruurilaiset pitkälle kehittyneen hallitusmuotonsa kautta mahtavasti vaikuttivat siihen. Jo Rooman vanhimmassa yhteiskunnassa näkyi kaksi jyrkkää

vastakohtaa, sabinalais-etrurilainen ylimysvalta ja latinalainen kansanvalta, keskenään taistelleen.

Roomalaisten luonteessa oli varsinkin huomattavana kylmäkiskoinen vakavuus ja pirteä järkevyyttä, joka enemmän taipui jokapäiväiseen toimeliaisuuteen kuin runollisuuteen tai tieteelliseen tutkimukseen. Roomalaisella ei ollut kreikkalaisen kevyttä suloutta, vaan sen sijaan etevä arvokkaisuus ja horjumaton luonteenlujuus.

Tarumainen aika.

Kuninkaat.

Romulus. Alba Longassa hallitsi kuningas Numitor, jonka nuorempi veli Amulius sysäsi valtaistuimelta. Anastaja Amulius määräsi sitte Numitorin tyttären Rea Silvian vestaaliksi eli Vesta-jumalattaren papiksi, jonka piti elää ikänsä ainaisessa neitsyydessä. Siten hän toivoi voivansa estää Rea Silviaa tulemasta äitiksi ja poikia ilmestymästä, jotka voisivat rangaista häntä. Mutta Rea Silvialle syntyi kuitenkin kaksoispojat *Romulus* ja *Remus*, joiden isäksi hän sanoi sotajumalaa Marsia. Amulius panetti molemmat äsken syntyneet pojat arkkuun, joka sitte heitettiin Tiber-jokeen. Mutta joki oli silloin tulvillaan yli reunojensa, niin ett'ei päästy oikeaan virran uomaan asti. Täyttäkseen kuninkaan käskyä panivat palvelijat arkun niin kauas veteen, kuin helposti pääsivät. Vaan kun vesi laskeutui, jälkin siis arkku kuivalle. Kerrotaan silloin naarassuden läheisiltä vuorilta tulleen sinne hentojen lasten itkua kohti ja säälistä hoitaneen niitä. Siitä tilasta löysi lapset eräs paimen, vei kotiinsa ja kasvatti heidät.

Romulus ja Remus kasvoivat reippaiksi nuorukaisiksi ja vahvistivat voimiansa ajelemalla metsän petoja ja taistelemalla ympäristön rosvoja vastaan. Mutta nämä kerran ottivat kiinni Remuksen ja veivät Numitorin luo, syyttäen Remuksen raastaneen hänen maitansa. Paimen silloin ilmoitti Romulukselle, mitä tiesi heidän syntyperästään, ja Numitor tuli vakuutetuksi, että Remus oli hänen tyttärensä poika. Veljekset kokosivat joukon nuorukaisia, surmasivat Amuliuksen ja saattoivat Numitorin jälleen kuninkaaksi.

Vaan nyt alkoi veljesten tehdä mieli perustaa kaupunki siihen paikkaan, johon heidät oli jokeen heitetty ja jossa he olivat kasvaneet. He saivatkin luvan. Ympäristön paimenet tulivat tämän uuden yhteiskunnan ensimmäisiksi asukkaiksi. Kun kaupunki oli perustettu, alkoi veljesten kesken riita vallasta ja etevämmyydestä; sillä he kun olivat kaksoiset, eikä siis ikä voinut ratkaista, kumpaisellako oli oikeus antaa nimi uudelle kaupungille ja hallita sitä, tuli tuosta riita, kunnes he viimein sopivat ratkasemaan asian lintujen lentoa tarkastamalla ja sen mukaan. Romulus asettui sitä varten Palatinus- ja Remus Aventinus-kukkulalle. Ensin näkyi Remukselle sovittu merkki, kuusi korppikotkaa. Mutta kun heti sen jälkeen Romulukselle näkyi kaksitoista kotkaa, niin kumpaisinkin veljestä oma puolueensa tervehti kuninkaaksi. Siinä tilaisuudessa Romulus tappoi veljensä. Toinen tarina kertoo Remuksen, veljeänsä pilkatakseen, hypänneen alotetun muurin yli, ja silloin kiukustuneen Romuluksen surmanneen hänet, sanoen: "Käyköön samoin jokaiselle, joka yrittää nousemaan minun muurieni ylitse!" Romulus siis pääsi yksin valtaan ja uusi kaupunki nimitettiin hänen nimensä mukaan. Roomalaiset, lukien vuosiansa kaupungin perustuksesta, olettivat tämä tapahtuneen vuonna 753 e.Kr.

Houkutellakseen enemmän väkeä kaupunkiin julisti Romulus sen pyhäksi turvapaikaksi. Hänen kerrotaan myöskin asettaneen alussa 100 arvokkainta miestä pysyväiseksi neuvoskunnaksi eli senaatiksi sekä panneen toimeen muutamia jumalanpalvelus-menoja.

Kun uudessa yhteiskunnassa ei ollut vaimoja, eivätkä naapurikansat vapaaehtoisesti antautuneet avioliiton rakentamisiin sen kanssa, päätti Romulus viekkauksella ottaa, mitä ei muuten saanut. Hän valmisti juhlliset leikit merenjumalan Neptunuksen kunniaksi ja kutsui naapureja niihin tulemaan. Suuri joukko myöskin tuli, varsinkin sabinalaisia. Keskellä leikkejä Rooman nuorukaiset, nähtyään sovitun merkin, sivalsivat miekkansa ja ryöstivät suuren joukon neitosia.

Loukatut isät valmistautuivat taisteluun. Sabinalaiset, jotka olivat mahtavimmat, marssivat suurena joukkona Rooman alueelle. Siitä syntyneen taistelun aikana juoksivat sabinalaiset naiset, jotka nyt olivat roomalaisten vaimoina, tukka hajalla ja vaatteet revittyinä, isänsä ja miestensä väliin sekä taivuttivat rukouksillaan ja kyyneleillään heidät lopettamaan sodan. Liitto tehtiin, jonka mukaan roomalaiset ja sabinalaiset liittyivät yhdeksi kansaksi, mutta hallituspaikaksi tuli Rooma. Sata sabinalaista sijoitettiin senaattiin ja Romuluksen piti ottaa hallituskumppanikseen sabinalaisten kuningas Tatius. Kohta sen jälkeen Tatius kuitenkin eräessä kapinassa surmattiin ja tarinan mukaan senaattorit murhasivat Romuluksen.

Varmaankin tässä tarinassa on monta piirrettä Rooman vanhimmasta tilasta. Latinalainen alkuväestö ja sittemmin siirtyneet sabinalaiset näyttävät siis olleen kahtena yhteiskuntana, toinen Palatinus-, toinen Aventinus-kukkulalla. Romulus ja Remus ovat näiden kahden yhteiskunnan vertauskuvia. Tarina perustajasta, jota muka susi imetti ja joka ennemmin surmasi veljensä kuin salli muuriensa yli kenenkään nousta, on myöskin sepitty aivan Rooman kansan hengen ja käsitystavan mukaan.

Tarkvinus Superbus, Rooman viimeinen kuningas, oli suvultaan etrurilainen ja sai Superbus-(tyrannin-) nimen ankaruutensa ja ylpeytensä tähden. Murhattuaan edelläkävijänsä Servius Tulliuksen toimitti hän myöskin monta hänen ystävänsä, valtakunnan ylhäisimpiä miehiä, mestatuksi tai maanpakoon ajetuksi. Alussa oli hänellä menestystä, koskapahan Rooman herruus latinalaiskansojen yli hänen toimestaan uudistui ja vahvistui. Roomaan rakennettiin muhkeita

kartanoita. Niistä ensi sijassa mainittakoon *Kapitoliumille* perustettu temppele, pyhitetty kolmelle etevimmälle jumalalle, Jupiterille, Junolle ja Minervalle, sekä koristettu jumalain kuvilla. Sitä paitsi rakennutti hän valmiiksi suuren *Circus Maximus* rakennuksen, jossa julkiset leikit pidettiin, ja teetti suuret viemärit eli kloakit vetämään pois likavesiä kaupungista.

Mutta Tarkviniuksen piirittäessä Ardea-kaupunkia sattui tapaus, jonka tähden hänet karkoitetiin kuninkaan istuimelta. Kun muutamat kuninkaan miehistä olivat hänen poikansa Sextuksen luona, johtui puhe heidän vaimoihinsa, ja he rupesivat kiistelemään, kuka heistä olisi kiitettävien. Eräs läsnäolijoista Kollatinus sanoi: "No hyvä, nouskaame ratsujemme selkään ja lähtekäämme katsomaan vaimojamme. Miehen äkkiarvaamaton tulo on kyllä hyvä koetuskeino." Ehdotus miellytti, ja kiireesti lähdettiin Roomaan. Kuninkaan poikain vaimot elivät iloiten ja pitoja pitäen. Sitte läksivät he Kollatia-kaupunkiin, jossa huomattiin Kollatinuksen vaimon Lukretian vielä myöhään yöllä istuvan palvelustyttöjensä keskellä villoja kehräämässä. Kunniapalkinto määrättiin hänelle.

Muutamain päivän kuluttua saapui Sextus, Kollatinuksen tietämättä, Kollatiaan ja teki kavalasti väkivaltaa Lukretialle. Hänen lähdettyään kutsui vaimo isänsä, miehensä sekä muutamia sukulaisia, kertoi heille häväistyksensä, vaati heitä kostamaan ja sysäsi itse puukon sydämeensä. Todistajain joukossa oli myöskin Brutus, kuninkaan sukulainen. Hän oli ainoastaan siten säilynyt kuninkaan epäluuloiselta julmuudelta, että oli olevinaan mielipuoli. Tämä Brutus nyt veti puukon pois haavasta ja vaati läsnäolijoita karkoittamaan Tarkviniusten sukua ja poistamaan kuninkuutta. Kapina, joka siitä alkoi, saattoikin kohta toivotun tarkoituksen perille.

Tasavallan perustus (509).

Kun nyt kuninkaan valta oli poistettu, annettiin hallitusvalta kahdelle joka vuosi valittavalle konsulille, jotka alussa käyttivät samaa valtaa kuin kuninkaat. Arvon merkiksi seurasi heitä 12 liktoria, jotka kukin kantoivat vitsakimppua ja siihen pistettyä kirvestä. Ensimmäiset tähän arvoon valitut olivat vapautustyön molemmat johtajat Brutus ja Kollatinus. Nuoren tasavallan täytyi heti olla valmiina kestäämään sekä sisällistä salaliittoa että ulkonaista sotaa.

Ylhäissukuisten nuorukaisten joukossa oli Roomassa montakin, jotka kaipasivat vallatonta elämää, jota olivat saaneet kuningasvallan aikana vapaasti harjoittaa, ja olivat nyt kiukuissaan, että uuden valtiomuodon mukaan oli kaikilla sama laki. He salaa päättivät avata Rooman portit. Tarkviniukselle. Mutta ennen kuin sanansaattajat, jotka he aikoivat lähettää karkoitettun kuninkaan luo, ehtivät lähteä, tuli salaliitto ilmi. Syylliset vietiin vangittuina konsulien eteen, jotka istuivat virkaistuimillaan tuomitsemassa. Ylhäiset nuorukaiset olivat sidotut, häpeäpatsaihin; kaikkein hämmästykseksi oli heidän joukossaan kaksi Brutuksen poikaa ja kaksi Kollatiuksen veljenpoikaa. Horjumattoman vakavasti katseli Brutus, miten hänen poikiansa, niinkuin muitakin salaliittolaisia, ruoskittiin vitsoilla ja miten heidät sitte mestattiin kirveellä, vaikka kyllä hänen isälliset tunteensa näkyivät rangaistusta toimeen pannessa. Kollatinuksen, jolla ei ollut yhtä suurta mielenlujuutta, täytyi, varsinkin siitä syystä, että hän kuului Tarkvinius-sukuun, luopua virastaan ja lähteä maanpakoon. Kohta sen jälkeen kaatui Brutus kaksintaitelussa erästä Tarkviniuksen poikaa vastaan.

Horatius Kokles. Tarkvinius oli yllyttänyt etrurilaisten mahtavan kuninkaan *Porsennan* sotaan Roomaa vastaan. Tämä oli voittajana tulossa suuren sotajoukon kanssa ja hänen onnistui saada kaupunki piiritetyksi. Ainoastaan Tiber-joki esti häntä enää kaupunkiin pääsemästä; hän ryntäsi sodanhimoisen joukkonsa kanssa sillalle, joka joen molemmat rannat yhdisti. Pieni joukko roomalaisia, jotka olivat sillalla vahdissa, läksi pakoon. Ainoastaan yksi mies Horatius Kokles, jäi sillan korvalle seisomaan. Kaksi muuta, tämän urhollisen esimerkistä rohkaistuen, liittyi häneen, ja ne kolme miestä, sillan portin teljeten, estivät sillä tavoin kilvillensä ja miekoillansa vihollisrynnäköä. Sill'aikaa revittiin puusiltaa heidän takanansa; viimeiseen lautaan ryhtyessään huusivat roomalaiset omillensa, että nyt itsensä pelastakoot. Kaksi menikin takaisin, vaan Horatius jäi yksikseen ja taisteli, kunnes silta hänen takaansa romahti veteen. Sitte hyppäsi hän kaikkiin aseineen virtavaan jokeen. Ja rohkeasti ui hän omiensa luo, jotka riemuten nostivat hänet virrasta. Vihollisten heittokeihäät eivät tavanneet häntä.

Mucius Scaevola. Vaikka vihollisten kuningas siis ei voinutkaan päästä itse kaupunkiin, esti hän kuitenkin kaiken tavaran tuonnin ja uhkasi nälkään näännyttää hätäytyneen kaupungin. Silloin päätti eräs ylevä nuorukainen, Mucius, tehdä jalon teon, saattaaksensa viholliset hämmästyksen. Hän meni yksinään vihollisten leiriin, pitäen väkipuukkoa salassa viittansa alla. Estämättä pääsi hän kuninkaallisen teltan eteen, jossa sotaväelle juuri palkkaa maksettiin. Mucius, tuntematta kuningasta, töytäsi sen päälle, jota useimmat sotamiehet puhuttelivat, ja puukotti kuninkaallisen kirjurin kuoliaaksi. Sotamiehet paikalla ottivat tuntemattoman kiinni, ryöstivät hänen aseensa ja veivät hänet kuningas Porsennan eteen. Pelkäämättä lausui jalo nuorukainen: "Nimeni on Mucius, olen Rooman kansalainen ja tahdoin tappaa isänmaani vihollisen. Koska olen erehtynyt, tahdon sinulle tunnustaa, ett'en ole ainoa henkeäsi väijymässä." Kuningas peljästy ja uhkasi poltattaa hänet, jos ei ilmoittanut kaikkia salaliitossa olevia. Roomalainen nuorukainen ei sanaakaan vastannut enää, vaan paljasti oikean käsivartensa, meni likellä olevalle hiilokselle, pisti, kasvojansa väräyttämättä, kätensä tuleen ja antoi sen siinä palaa hiljakseen. Ympärillä seisovaiset hämmästyivät ja ihmettelivät, ja kuningas huusi: "Mene, mene rankasematta! Olet ollut vihollisempi itsellesi kuin minulle. Minä soisin, että tuommoinen urhollisuus sotisi minunkin puolestani!"

Kuningas peljästy sellaisia miehiä ja tarjosi nyt itse roomalaisille rauhaa. Rooman täytyi antaa muutamia kansalaisia pantiksi ja ennen etrurilaisilta valloittamansa maa takaisin.

Kansa korkeasti ylisti Horatius Koklesta ja Muciusta ja antoi heille runsaita lahjoja; Mucius sai kunnianimen Scaevola, s.o. "vasenkätinen", ja tämän nimen perivät myöskin hänen jälkeisensä.

Kloelia. Roomalaisten panttivankien joukossa, jotka vietiin etrurilaisten maalle, oli myöskin eräs ylhäissukuinen neitsyt Kloelia. Kohta ensimmäisenä yönä petti hän vartijansa, pakeni muiden neitsytten kanssa ja viskausi Tiberiin. Onnellisesti ui hän toiseen rantaan ja tuli Roomaan takaisin. Hänen leikkikumppaninsa jotka seurasivat häntä, olivat samoin päässeet vankeudestansa. Vaan roomalaiset laittoivat karanneet neitokset jälleen Porsennalle takaisin. Hän kiitti ja ihmetteli Kloeliana ja lahjoitti hänelle vapauden, sekä salli hänen valita vielä muutamia muitakin pantiksi annetuista kanssansa. Kloelia valitsi nuorimmat neitoksista ja palasi niiden kanssa ilomieliin Roomaan.

Tasavallan nuoruus.

Patrisit ja plebejit.

Rooman väestö oli jaettuna kahteen jyrkästi eroavaan yhteiskunta-luokkaan, patriseihin ja plebejeihin. Patriseja, jotka alussa olivat hallitsevana luokkana, oli monta sukua, ja perinnölliset suku- ja perhenimet erottivat niitä toinen toisestaan. Plebejeillä, jotka suurimmaksi osaksi olivat myöhemmin tulleita latinalaisia, ei ollut mitään osaa yhteiskunnan hallituksessa eikä valtion maan viljelemisessä. Osa köyhimmistä oli antautunut ylhäisten sukujen suojaan, ja heitä sanottiin *klienteiksi*.

Patrisein kovuus köyhiä plebejejä ja klienttejä kohtaan, joiden oli täytynyt joutua heille velkaisiksi, ynnä alinomaiset sodat, joissa köyhänkin täytyi itse pitää yllä itsensä, saattoi viimein alemman kansanluokan toivottomuuteen. Patrisit koettivat alussa suojella itseään asettamalla uuden virkamiehen, *diktaattorin*, joka oli nimitettävä puoleksi vuodeksi niin usein, kuin yhteiskunta oli vaarassa, ja joka siksi ajaksi sai rajattoman vallan.

Kerran kun oli puhe uudesta sotaretkestä, pääsi plebejein kauan kytenyt suuttumus puhkeamaan. He läksivät aseellisena joukkona sabinalaisten alueelle, "pyhälle vuorelle". Kunnianarvoinen senaattori *Menenius Agrippa* osasi kuitenkin taivuttaa heidät palaamaan. "Kerran", sanoi hän, "paheksuivat ruumiin jäsenet, että heidän piti työllänsä hankkiman kaikki ja että vatsa vain nautti heidän vaivansa hedelmiä. Niinpä he sopivat, että kädet lakkasivat toimittamasta vatsalle mitään ruokaa sekä suu ottamasta vastaan ja hampaat puremasta. Mutta kun vatsa jäi tyhjäksi, kuihtuivat samalla itse jäsenetkin." Kansa käsitti helposti sadun sovituksen ja lupasi palata, kuitenkin ainoastaan sillä ehdolla, että velalliset oli päästettävä vapaaksi ja plebejeille annettava oikeus siitä alkain joka vuosi valita kaksi (sittemmin viisi) loukkaamatonta virkamiestä, niin sanottua *kansantribunia*, jotka heitä suojelisivat patrisein sorrolta. Kansantribuneilla ei ollut mitään erityistä virkamies-arvoa, mutta lausumalla pienen *veto*-sanon (minä kiellän) voivat he tehdä minkä hyvässä senaatin päätöksen voimattomaksi.

Tähän aikaan alkoi kansankokous (comitia) tulla paljon vaikuttavaksi. Siinä oli kolme toistaan myöhemmin syntyntä muotoa: comitia curiata, comitia centuriata ja comitia tributa. Kuria-kokouksessa eli vanhimmassa kansankokouksessa oli äänivalta ainoastaan vanhain sukujen (gentes) jäsenillä; tässä olivat patrisit kaikkivaltiaina. Centuriain kokouksen, jota tarina sanoo kuningas Servius Tulliuksen asettamaksi, katsotaan saaneen alkunsa siitä pyynnöstä, että kuninkuuden kukistuessa plebejit taipuisivat uuteen järjestykseen. Näissä kokouksissa olivat äänivaltaiset kansalaiset jaetut varallisuutensa mukaan viiteen luokkaan, joka luokka oli edelleen jaettu centurioihin, joista kullakin oli yksi ääni; mutta ensi eli rikkaimpien luokassa oli enempi centurioita kuin kaikissa muissa yhteensä. Rikkaimmat olivat jäsenenä 18 *ratsu-centuriassa*, siten nimitetyissä sen tähden, että niiden jäsenten (ritarien) piti sotaan saapuman hevosen kanssa. Tämän laista kansankokousta käytettiin enimmäkseen tasavallan vanhimpina aikoina tärkeimpiä asioita käsitellessä. Kansantribunit alkoivat pitää tribus-kokouksia, joissa kansa oli jaettu ainoastaan eri asuinpaikkain mukaan Rooman alueen sisällä *tribuksiin* eli piireihin. Näissä kokouksissa olivat plebejit voitolla.

Cincinnatus.

Tätä miestä, joka oli eräästä Rooman ylhäisimmästä suvusta, mainitaan arvokkaana ensimerkkinä isänmaanrakkaudesta ja yhteiskunnallisista hyveistä, joista sen ajan roomalaiset olivat huomattavat. Se hänellä sopi hyvästi yhteen sotilaan jäykän käytöksen ja patrisin ylpeyden kanssa.

Kansalaisriitojen lakkaamatta kestäessä sisällisesti kävi Rooma alinomaisia sotia naapurejansa, varsinkin pieniä ja urhollisia latinalaiskansoja *aeckviläisiä* ja *volskilaisia*, vastaan. Sekä itsepäisellä kansantribunien vastustamisella että taisteluissa noita ulkonaisia vihollisia vastaan tuli Cincinnatus mainioksi.

Vuonna 458 sattui konsuli Minuciuksen johtama roomalainen sotajoukko joutumaan Algidus-vuorella suureen hätään, kun aekviläiset sen kokonaan piirittivät. Roomassa oli hämmästys niin suuri, kuin olisi vihollinen jo aivan kaupungin porttein edessä. Silloin päätettiin nimittää Cincinnatus diktaattoriksi.

Pienellä maatilallaan työskenteli hän par'aikaa lapiolla ja auralla, kun senaatin lähettiläät tulivat hänelle ilmoittamaan tärkeään virkaan nimitystä. Hän heti riisui työpukunsa, otti ylleen valtiopuvun ja riensi kaupunkiin. Siellä hän viipymättä pani toimeen sotaväen oton ja kokosi miehistön. "Eespäin, lipunkantaja! ja te jäljestä, sotamiehet!" komensi hän lyhyeen, ja väki läksi

rientämään Algidus-vuorelle.

Heti perille savuttuaan hyökkäsi Cincinnatus vihollisen päälle. Piiritetyt roomalaiset, elpyen saadusta avusta, tekivät myöskin voimakkaan hyökkäyksen. Vihollisten täytyi siis taistella kahtaanne päin, eivätkä he voineet kestää sitä. Paljo heistä surmattiin, jäännökset piiritettiin ja tehtiin kykenemättömiksi jatkamaan taistelua. He nyt nöyrästi rukoilivat diktaattorilta armoa. Hän vastasi ei tarvitsevansa aekviläisten verta, vaan sallivansa heidän lähteä tiehensä. Mutta heidän täytyi ensin antaa pois aseensa ja omaisuutensa, mitä heillä oli mukana, sekä puoli-alastomina astua ikeen (jugum) alitse, joka tehtiin kahdesta pystytetystä keihäästä ja kolmannesta niiden päähän sitoen. Sellaista pois marssimista pidettiin suurimpana häpeänä.

Voitetun saaliin jakoi Cincinnatus omille sotamiehilleen, mutta Minuciuksen sotamiehet eivät saaneet mitään. Heille hän sanoi: "Teille ei mitään saalista tule viholliselta, jonka saaliiksi itse olitte vähällä joutua, ja sinä, Minucius, johda alempana päällikkönä legiooneja, kunnes osoitat konsulille sopivaa rohkeutta."

Päätettyään, onnellisesti sodan palasi voittaja Cincinnatus muhkeassa riemusaatossa Roomaan. Sitte luopui hän diktaattorin virasta, riisui valtiopukunsa ja palasi maatilalleen jälleen kyntämään.

Decemvirit. Kahdentoista taulun laki.

Kun plebejeillä ei vielä kukaan ollut täydellistä lain turvaa, vaativat he yhä pontevammin kirjoitettua lakia. Itsepäisen vastarinnan jälkeen täytyi hallitsevaisten taipua. Ensinnä laitettiin lähettiläitä Ala-Italian kaupunkeihin ja Atenaan ottamaan selkoa viisaimmista laeista. Lähettilästen palattua valittiin kymmenen miestä (latinaksi *decemviri*), ja annettiin heille rajaton valta sekä toimeksi säätää lakia sen mukaan, kuin Rooman valtiolle paraiten soveltui. He astuivat valtaansa vuonna 451, ja oli se annettu heille yhdeksi vuodeksi. Sinä aikana olivat decemvirit taipuvaiset ja oikeuden tuntoiset sekä käyttivät valtaansa kansan mielen mukaan. Virkavuotensa loppuun asti olivat he saaneet valmiiksi kymmenen lakitaulua; mutta kun vielä muutamia oli kirjoittamatta, valittiin decemvirejä myöskin seuraavaksi vuodeksi. Eroavista decemvireistä valittiin Appius Klaudius uudestaan. Hänen onnistui kohta saavuttaa suuri vaikutusvalta myöskin virkaveljeinsä kesken. Heidän hallituksensa muuttui nyt ankaraksi ja rasittavaksi, niin että kansalaiset kohta alkoivat peljätä henkensä ja omaisuutensa vaaraa. Vuoden lopulla decemvirit esittivät kaksi uutta lakitaulua, mutta eivät näyttäneet haluavansa erota, vaan pysyivät virassaan, tehden sen nojalla yhä uusia väkivaltaisuuksia. Eräs niistä tuotti heidän kukistuksensa.

Appius näet koetti häpeällisellä tavalla anastaa kaunista Virginiaa, Virginiuksen tytärtä, joka oli arvokkaimpia plebejejä. Virginia oli kihlattu entiselle kansantribunille Iciliukselle. Kun Appiuksen ei onnistunut saavuttaa häntä imarteluilla eikä lupauksilla, taivutti hän erään klienttinsä julistamaan Virginian orjansa tyttäreksi ja omaisuutensa vaatimaan häntä takaisin. Klientti otatti Virginian kiinni, vei hänet Appiuksen tuomioistuimen eteen ja tuomitutti itsellensä. Töin tuskin onnistui Iciliuksen taivuttua Appius jättämään lopullinen tuomio tuonemmaksi. Sill'aikaa ehti tytön isä Virginius, saatuaan sotapalveluksesta loma-ajan, tulla leiristä Roomaan ajamaan tyttärensä asiaa.

Seuraavana päivänä oli koko tori täynnä kansaa, kokoutunutta sinne sekä uteliaisuudesta että osanottavuudesta. Virginius saapui tyttärensä kanssa, molemmat syvän surun puvussa ja ystävien saattamana. Kun Appius oli noussut tuomioistuimelle, uudisti klientti väärät lauseensa tytön syntyperästä ja vaatimuksensa, että hänet annettaisiin hänelle. Klientti koetti ottaa kiinni Virginiaa, mutta ystävät valitellen asettuivat piiriin isän ja tyttären ympärille. Silloin Appius käski liktorinsa hajoittamaan ihmisjoukkoa ja ottamaan tyttöä kiinni. Kansa hajautui nyt itsestään ja tyttö seisoj jätettynä väkivallan saaliiksi. Kun Virginius ei enää nähnyt mitään pelastuksen keinoa, pyysi hän Appiukselta lupaa kysyä ennen työstä eroamistansa hänen läsnäollessaan hänen imettäjäntänsä asian oikeaa laitaa, että voisi hyvillensä erota työstä, ell'ei hän olisikaan hänen oikea isänsä. Vietyään tyttärensä vähän syrjemmäksi tempasi Virginius puukkonsa ja pisti häntä sillä rintaan, sanoen: "Ainoastaan tällä tavalla voin pelastaa sinun kunniasi, lapseni." Sitte kääntyen Appiuksen puoleen lausui hän: "Tällä verellä vihin minä sinun pääsi manalan jumalille." Puukko kädessä tunkeutui hän väkijoukon läpi pois ja läksi leiriin. Icilius näytti veristä ruumista kansalle ja kehoitti kaikkia kansalaisia nousemaan decemvirejä vastaan. Appiuksen liktorit voitettiin ja hän itse pakeni asuntoonsa. Kansa vaelsi toisen kerran Pyhälle vuorelle eikä ennen palannut, kuin senaatti määräsi, että decemvirein piti luopuman virastaan ja konsulien jälleen ryhtymän hallitsemaan entiseen tapaan. Appius Klaudius nyt heti vedettiin oikeuden eteen ja heitettiin vankeuteen, jossa hän itse surmasi itsensä.

Tämän kansanliikkeen kautta kehittyi myöskin hallitusmuoto vapaammaksi. Nyt säädettiin, että tribus-kokouksissa tehtyjen päätösten piti oleman sitovaiset koko kansalle. Näyttää myöskin plebejein pääsy senaattiin tulleen näiden tapausten jälkeen yleisemmäksi, kuin ennen oli luvallista.

Gallialaisten hyökkäys.

Noin vuonna 390 hyökkäsi gallialaisia kansanheimoja Etruriaan, ruveten piirittämään Klusiumia, jonka asujamet hädässään pyysivät roomalaisilta apua. Roomalaiset lähettivät gallialaisten luo sanansaattajia kieltämään heitä anastamasta Etruriaa ja muistuttamaan, että heillä ei ollut mitään oikeutta siihen. Mutta gallialaiset vastasivat: "Meillä on oikeus aseissamme: kaikki on urhollisten omaa." Lähettiläät ottivat sitte osaa hyökkäykseen, jonka kaupungin asujamet tekivät, ja tappoivat erään gallialaisen päällikön. Kostaakseen tätä loukkausta läksivät gallialaiset marssimaan Roomaa kohti. Pienen Allia-joen varrella oli taistelu, vaan roomalaiset, peljättyen

vihollisten kovaa huutoa, tavatonta suuruutta ja hurjaa näköä, pakenivat lyhyen taistelun jälkeen; osa heistä pelastui uimalla Tiberin yli, vaan muut hakattiin kuoliaaksi. Ainoastaan oikea siipi pääsi jotenkin eheänä pakoon. Pelastuneet sotilaat kokoutuivat Kapitoliumille, jonne myöskin senaatti ja muut hallitusmiehet menivät. Ainoastaan vanhimmat senaattorit jäivät Roomaan kuoleman uhreiksi. He koristivat itsensä kaikilla arvonsa merkeillä ja asettuivat virkaistuimilleen keskelle toria odottamaan vihollisten tuloa.

Gallialaiset, nähdessään Rooman portit avoinna ja muurit tyhjinä, epäilivät alussa jotakin kavallusta, mutta uskalsivat viimein hyvin varovasti levitä kaupunkiin. Huomattuaan senaattorit, jotka liikahtamatta istuivat torilla, luulivat he alussa heitä Rooman suojelusjumalain kuvapatsaiksi. Eräs gallialainen, rohkeampi muita, astui viimein esiin ja veti jotakuta ukkoa parrasta. Vanhus nosti elefantinluisen sauvansa ja löi gallialaista voimakkaasti päähän. Kiukustuen surmasivat gallialaiset silloin senaattori-vanhukset, jonka jälkeen kaupunki ryöstettiin ja poltettiin.

Gallialaiset ryhtyivät nyt piirtämään Kapitoliumia ja nälkään näännyttämään sen puolustajia. Kerran he löysivät kapean polun, joka vei ylös vuorelle, jolle Kapitolium oli rakennettu. Puolen yön aikaan alkoivat he ihan hiljaa kiivetä sitä polkua myöten yksitellen, ja yritys onnistui niin hyvin, että esimäinen mies pääsi jo aivan kukkulalle, kenenkään roomalaisen tai edes koirankaan havahtumatta. Mutta hanhet, joita Juno-jumalattaren varalla elätettiin temppelissä, alkoivat yht'äkkiä kovasti kaakottaa. Siitä heräsi roomalainen *Manlius*. Hän heti riensi vaarapaikalle, sysäsi alas ensimmäisen gallialaisen, joka juuri oli päässyt ylös kallion laidalle. Hän pudotessaan veti kaikki muutkin kumppaninsa alas. Manliusta ylistettiin suuresti tästä teostansa.

Kun piiritystä oli kestänyt lähes kuusi kuukautta, olivat molemmat puolueet jo taipuvaiset rauhaan. Gallialaiset olivat kyllästyneet pitkään ajanhukkaan, jota paitsi heitä paha kulkutauti surmaeli; linnaan suljetuilla roomalaisilla oli niin suuri näljänhätä, että heidät täytyi syödä kilpensä ja nahka kengistänsä. Roomalaiset siis lähettivät nyt erään sotapäällikön tekemään sopimusta. Gallialaisten päällikkö Brennus suostui lähtemään pois Roomasta ja sen alueelta, jos hänelle punnittiin 1,000 naulaa kultaa. Sitä punnitessa käytti Brennus vääriä painoja, ja kun roomalaiset sitä valittivat, heitti hän kopeasti vielä miekkansa vaakaan, sanoen: "Voi voitettuja!" Mutta *Kamillus*, joka tällä välin oli nimitetty diktaattoriksi, oli koonnut sotajoukon Etruriassa ja Latiumissa sekä saapui nyt Roomaan. Tultuaan paikalle, jossa neuvottelua pidettiin, huusi hän heti: "Te roomalaiset, ottakaa pois kultanne, ja te gallialaiset, painonne! Raudalla roomalainen ostaa vapautensa eikä kullalla." Seuraavana päivänä gallialaiset voitettiin ja heidän leirinsä valloitettiin; Brennus itse otettiin kiinni ja surmattiin.

Kun nyt roomalaiset saivat jälleen haltuunsa hävitetyn kaupunkinsa, tahtoi osa heistä asettua vähää ennen valloitetuun etrurilaiseen kaupunkiin Vejiin. Mutta Kamilluksen onnistui saada aikaan, että tyydyttiin asumaan vanhassa Roomassa. Kukin sai rakentaa, mihin tahtoi; siten tuli uusi kaupunki hyvin säännöttömäksi muodoltaan. Vanha valtiolaitos uudistettiin nuoremmassa muodossa.

Liciniuksen lait.

Kaksi patrisein etuoikeutta antoi heille yhä edelleenkin muita rasittavan mahtavuuden. He näet yksin saivat olla valtion ylimmissä viroissa ja yksin pitää kaiken valtionmaan. Sitenpä he olivat paljon mahtavammats ja rikkaammats plebejejä. Jo kauan olivat kansantribunit koettaneet valmistella plebejeille oikeutta päästä konsulinvirkaan ja edistää valtionmaan tasaisempaa jakoa. Osaksi olivat he päässeetkin pyrintönsä perille, kun näet erityisillä peltolaeilla oli pieniä maapalstoja jaettu plebejeille ja konsulinvirka oli myöskin jo jonkun aikaa ollut avoinna ja konsulinvaltaiset sotatribunit, osaksi plebejejä, olivat sill'aikaa käyttäneet korkeinta valtaa. Täydellinen luokkain tasa-arvoisuus saavutettiin kuitenkin vasta niillä laeilla, jotka tribunit *Licinius* ja *Sextius* saattoivat hyväksytyksi.

Liciniuksen ehdottamat lait määräsivät: että toinen konsuleista oli täst'edes oleva plebeji, että plebejejä piti päästettämän johonkahun suurista pappiskunnista, että kellään ei pitänyt olemalla enempää kuin 500 auranmaata (noin 125 hehtaaria) valtionmaata, ja että velat oli vähennettävä siten, että maksetut korot luettiin pois pääomasta. Kymmenen vuotta patrisit Kamillus-vanhuksen johdolla itsepäisesti vastustivat näitä ehdotuksia. Viimein he kuitenkin taipuivat (vuonna 366), vaan ainoastaan sillä ehdolla, että korkein tuomiovalta oli erotettava konsulinvirasta ja annettava *preettorille*, joka piti valittaman patriseista. Kohtapa kuitenkin plebejit saivat itselleen tingityksi pääsyn siihenkin virkaan ja vähitellen myöskin kaikkiin muihin.

Niin päättyi tämä taistelu ylimysvallan ja kansanvallan sovintoon. Vanhemmassa Rooman yhteiskunnassa taistelivat nämä voimat taistelunsa lain rajapiirin sisällä ja päätökseksi tuli terveellinen tasapaino ja rauhallinen tasa-arvoisuus säätyjen kesken. Suurten miesten ja kelvollisten kansalaisten kasvattamisessa kilpailivat kauan patrisit ja plebejit keskenään, ja juuri sen tähden, että tie valtion kunniavirkoihin oli molemmille avoinna, saattoi se taistelu tuottaa niin kauneita hedelmiä.

Samnilaissodat.

Sabinalaisheimoon kuuluvat samnilaiset olivat Italian kansain kesken tunnetut ylpeydestään ja sotaisesta rohkeudestaan. Vuonna 342 koettivat he anastaa Kampanian suurinta ja rikkainta kaupunkia Kapuaa. Mutta ahdinkoon joutuneet kampanialaiset antautuivat vapaaehtoisesti Rooman turviin, ja senaatti silloin alkoi samnilaisia vastaan hirvittävän taistelun, joka kesti koko 70 vuotta.

Ensimmäisessä sodassa oli verinen taistelu Gaurus-vuoren luona. Siinä roomalaiset ja samnilaiset ensi kerran koettivat voimiansa. Kauan samnilaiset pitivät horjumattoman sankarillisesti puoltansa ja jo oli päivä pitkälle kulunut, vaan silloin Rooman konsuli sotajoukkoineen teki vielä viimeisen rynnäkönnön. Samnilaiset yön tullessa väistyivät taistelukentältä kauhuissaan, koska, kuten he sanoivat, "roomalaisten silmät paloivat".

Toisessa sodassa houkutteli samnilaisten taitava päällikkö *Pontius* roomalaiset korkeain kallioiden väliseen ahtaaseen laaksoon, jota sanottiin *Kaudinan soliksi*. Mitään vaaraa aavistamatta johtivat konsulit sotajoukon toisesta suusta alas laaksoon; mutta tultuaan sen toiseen päähän huomasivat he sen suljetuksi suurilla puukasoilla ja kiviröykkiöillä. Silloin he myöskin huomasivat läheisten kukkulain olevan täynnä aseellisia samnilaisia, jotka jo osoittivat heitä kohtaan voittajan kopeutta. Roomalaiset yrittivät taistelemalla päästä läpi, mutta se ei onnistunut. Kun ne jo monta päivää olivat suljettuina ja näljänhätä alkoi heitä vaivata, täytyi heidän lähettää pyytämään Pontiukselta rauhaa. Pontius silloin kysyi vanhalta isältään, mitä hänen pitäisi tehdä. Isä vastasi: "Laske kaikki roomalaiset vapaasti ja loukkaamatta tiehensä!" Pontius kummastellen tuota vastausta ja luullen sanansaattajan kuulleen väärin, lähetti toistamiseen kysymään neuvoa isältä. Ukko silloin vastasi: "Surmaa kaikki roomalaiset ilman erotusta!" Pontius, vielä enemmän hämillään, tuotti luoksensa ukon, ja vanhus lausui: "Sinun täytyy joko surmata kaikki roomalaiset, että heidän voimansa heikkonisi, taikka jättää heidät kaikki loukkaamatta, että he olisivat teille kiitolliset." Pontius ei kuitenkaan tehnyt kumpaistakaan. Hän sen sijaan esitti roomalaisille kaksi ehtoa: joko kuolla taikka astua ikeen alitse.

Kauan epäiltyään roomalaiset viimein pakosta valitsivat jälkimmäisen ehdon. Aseettomina ja puoli-alastomina astui ensin 600 ritaria, sitte konsulit ja viimein koko muu sotaväki; samnilaiset ase kädessä ja pilkallisesti hymyillen katselivat häpeäretkeä. Roomalaisten leiri ja kaikki irtain omaisuus jäi voittajain käsiin. Häpeissään ja kiukuissaan palasivat voitettut viimein Roomaan. Senaatti ei kuitenkaan vahvistanut tehtyä sopimusta, vaan jätti valan rikosta karttaakseen samnilaisille kaikki, jotka olivat suostuneet rauhan tekoon. Pontius ei ottanut heitä vastaan, vaan lausui: "Joko täytyy roomalaisen sotajoukon, joka oli samnilaisten vallassa, jälleen palata entiseen asemaansa taikka täytyy teidän pitää sovittu rauha." Sotaa jatkettiin nyt yhä kiukkuisemmasti. Roomalaisten saavuttamat voitot haihduttivat piankin häpeän, joka oli tullut heidän sotakunniallensa. Samnilaisten täytyi ottaa vastaan rauha, joten he kadottivat suuren osan alueestansa.

Sittemmin alkaneessa kolmannessa sodassa oli samnilaisilla apuna apulilaiset, etruirilaiset, umbrilaiset ja gallialaiset. Neljä Rooman sotajoukkoa läksi eri paikkoihin vihollisia vastaan. Yksi niistä ryhtyi taisteluun samnilaisia ja heihin liittyneitä gallialaisia vastaan Sentinum luona (295). Kun gallialaiset tekivät ankaran hyökkäyksen sotavaunuillaan ja saattoivat roomalaiset epäjärjestykseen, näytti yleinen pako olevan tulossa. Sinä hetkenä konsuli *Decius*, niinkuin hänen isänsä eräässä latinalaissodassa juhlallisesti vihitti itsensä ja vihollisen manalan jumalille, peitätti päänsä ja ajatti hevosesensa vihollisen tiheimpään ryhmään, jossa hän kuoli lukemattomista iskuista. Kun täten oli jälleen elpynyt usko jumalain apuun, kiihtyivät roomalaiset uuteen taisteluun, joka päättyi vihollisen täydelliseen tappioon. Toisella kerralla Pontius itse otettiin kiinni, vietiin riemusaatossa Roomaan ja siellä mestattiin. Samnilaisten maa hävitettiin ja kansan täytyi tyytyä voittajan määräämiin koviin ehtoihin.

Sota Pyrrosta vastaan.

Tarentum-kaupungin kanssa alkoi riita, kun sen asujamet rauhan aikana olivat hätyyttäneet roomalaisia laivoja, jotka sattuivat purjehtimaan liian läheltä kaupungin satamaa. Rooman lähettiläitä, jotka saapuivat Tarentumiin vaatimaan hyvitystä, loukattiin, ja silloin heti alkoi sota. Tarentumin asujamet kutsuivat avukseen Epeiron kuninkaan *Pyrron*. Hän oli urhollinen mies, mutta luonteeltaan epävakainen ja seikkailunhaluinen. Taistelussa häntä vastaan sai Rooma ensi kerran nähdä ja kokea Makedonian "falangia" sekä sota-elefantteja.

Ensi taistelussa, joka oli lähelle Liris-jokea, osoittivat roomalaiset suurta urhollisuutta. Seitsemän kertaa johdettiin heidät taisteluun, mutta joka kerran joutuivat he epäjärjestykseen odottamattomasta elefantteihin hyökkäyksestä, joilla oli seljässä tornit täynnä jousimiehiä. Viimein joutuivat roomalaiset perin tappiolle. Pyrros lähetti kuitenkin jo nyt Demosteneen oppilaan, taitavan puhujan Kineaan, Roomaan tarjoamaan rauhaa; hän tarjoutui päästämään lunnaita vapaaksi vangit ja auttamaan roomalaisia valloittamaan Italiaa, pyytämättä siitä muuta kuin heidän ystävyyttänsä. Osa senaatista näytti mieltävänkin ehdotukseen. Mutta sokea *Appius*-vanhus silloin kannatti itsensä senaattiin ja taivutti voimakkailla sanoillaan senaatin antamaan ylpeän vastauksen, että Rooma ei voinut ryhtyä mihinkään neuvotteluihin Pyrron kanssa, ennen kuin hän sotajoukkoineen poistui Italian alueelta.

Askulumin luona oli sitte uusi taistelu, jossa Pyrros vasta toisena päivänä, menetettyään paljon väkeä, pääsi hiukan voitolle. Kun hänelle toivotettiin onnea tästä menestyksestä, vastasi hän: "Ylempi yksi sellainen voitto, niin minä olen hukassa." Nytkin hän tarjosi rauhaa, mutta yhtä turhaan.

Pyrros sai myöskin nähdä roomalaisten lahjomatonta rehellisyyttä. Turhaan koetti hän rahoilla ja lupauksilla lahjoa rehellistä *Fabricius*-konsulia. Sittemmin kirjoitti kuninkaan lääkäri Fabriciukselle kirjeen, tarjoutuen määrätystä palkinnosta myrkyttämään kuninkaan. Fabricius ei ottanut tarjousta vastaan, vaan päin vastoin ilmoitti asian kuninkaalle, joka ihmetyksissään huudahti: "Ennen aurinko eksyisi radaltaan kuin Fabricius oikealta tieltä."

Kun Pyrrolla ei ollut mitään toivoa saada sotaa kunnialliseen päätökseen, suostui hän mielellään syrakusalaisten pyyntöön ja läksi auttamaan heitä kartagolaisia vastaan. Mutta eipä hänelle sielläkään käynyt toivon mukaan. Sen tähden hän tarentumilaisten pyynnöstä palasi Italiaan. Silloin syttyi ratkaseva taistelu Beneventumin luona. Roomalaiset ottivat nyt elefanteja vastaan palavilla nuolilla, joihin oli kääritty tappuroita ja sitte pistetty terva. Siten saivat he nuo suuret eläimet ajetuksi takaisin vihollisen omaan sotajoukkoon, jossa ne saivat aikaan suuren häiriön ja viimein yleisen paon. Pyrros palasi muutamain ratsumiesten kanssa Tarentumiin ja purjehti sieltä Epeeroon. Tarentumin täytyi kohta sen jälkeen (272) antautua roomalaisille, jotka tästä lähtien vallitsivat Italiaa Rubikonjoesta aina Messinansalmeen asti.

Pyrron sanotaan Sisiliasta lähteissään lausuneen: "Mikä oivallinen taistelupaikka tähän meiltä jää *Kartagolle* ja *Roomalle*!"

Tasavallan mahtavuuden aika.

Punilaissodat.

Ensimmäinen punilaissota.

Taistelu, joka vähäisestä aiheesta alkoi Rooman ja Kartagon, suuren sotilas-tasavallan ja rikkaan kauppias-tasavallan välillä, kasvoi aikaa myöten laajaksi sodaksi, jossa roomalaiset kehittivät voimiansa ja perustivat suuren valtansa.

Nyt oli sodittava sen ajan etevintä merivaltaa vastaan. Roomalaiset olivat tottumattomat merisotaan; sen tähden täytyi heidän laivain puutteessa viedä sotajoukkonsa veneillä Sisiliaan. Rannalle ajautuneen kartagolaisen laivan mukaan rakensivat he sentään kohta itselleen laivaston. Heillä ei tosin ollut kartagolaisten purjehdustaitoa, mutta he korvasivat sen puutteen rynnäkkösilloilla, joilla voivat kiinnittää kartagolaiset laivat roomalaisiin. Siten taisteltiin ikään kuin maalla, ja roomalaiset helposti pääsivät voitolle.

Roomalaisten etevimpiä päälliköjä oli *Regulus*, sekä uljas että rehellinen mies. Voitettuaan kartagolaiset meritaistelussa Eknomus-niemen luona purjehti hän suoraa päätä Afrikkaan. Alussa hänellä oli loistava menestys, mutta viimein kartagolaiset kokosivat paljon suuremman voiman, voittivat Reguluksen ja ottivat hänet vangiksi. Tässä vastoinkäymisessäkin pysyi hänen rohkeutensa horjumattomana.

Kun kartagolaiset kärsivät Sisiliassa useampia tappioita, laittoivat he lähettiläitä Roomaan sopimaan vankien vaihtamisesta aiotun rauhan aluksi. Näiden lähettiläiden kanssa lähetettiin myöskin vangittu *Regulus*, jonka täytyi luvata palaavansa Kartagoon, vaikk'ei lähetystö saisikaan Roomassa mitään aikaan. Kun Rooman senaatti kysyi häneltä yksityistä mielipidettänsä, kielsi hän hyväksymästä Kartagon ehdotusta, ja se hyljättiinkin. Vaikka hän tiesi saavansa Kartagoon palattuaan kärsiä hirmuisinta kidutusta ja vaikka sekä senaattorit että hänen oma puolisonsa kaikki tavoin koettivat taivuttaa häntä jäämään Roomaan, pysyi hän kuitenkin lupaukselleen uskollisena. Kartagolaisten kerrotaan sitte leikanneen hänen silmäluomensa ja panneen hänet makaamaan vasten auringonpaahdetta sekä viimein pistäneen naulatynnyriin, jossa häntä vieriteltiin, kunnes kuoli. Tätä tapausta on tosin moni epäillyt, koska vasta myöhemmin eläneet roomalaiset historioitsijat sen kertovat. Mutta Regulusta kuitenkin aina on mainittu loistavana esimerkkinä roomalaisesta rehellisyydestä.

Rauhassa (241) täytyi Kartagon luovuttaa Sisilia, joka nyt tuli Rooman ensimmäiseksi provinsiksi eli maakunnaksi.

Toinen punilaissota.

Sill'aikaa kuin roomalaiset valloittivat Alppien itä- ja eteläpuolisen Gallia Cisalpinan, koetti Kartago hankkia korvausta tappioistaan valloittelemalla uusia aloja Espanjasta. Kartagolainen päällikkö *Hamilkar* oli sen retken johtajana. Ennen lähtöään Espanjaan vei hän yhdeksivuotisen poikansa *Hannibalin* alttarin luo, jossa hän juuri uhrasi jumalille, ja käskettyään kaikkein muiden poistua antoi hän pojan syleillä alttaria ja jumalan kuvan edessä vanhoa valan, että hän oli koko ikänsä pysyvä roomalaisten vihollisena. Sen valansa pitikin Hannibal hirvittävän uskollisesti kuolemaansa asti.

Jonkun ajan kuluttua *Hamilkarin* kuolemasta ryhtyi Hannibal itse sodan johtamiseen. Sotilaat rakastivat nuorta päällikköä, jota he katsoivat urhollisen isänsä kuvaksi. Hyökkäyksissä oli hän aina ensimmäinen, peräytymässä viimeinen. Rohkeus, joka ei säikähtänyt vaarallisimpiakaan yrityksiä, kekseliäisyys, jolta ei koskaan puuttunut keinoja, uutteruus, joka ei mitään tiennyt väsymyksestä, olivat hänen huomattavimmat ominaisuutensa. Hän kykeni olemaan jalomielinen ja ylevä, mutta ei hän myöskään kammonnut julmuutta eikä uskottomuutta.

Hannibal ryhtyi heti ahdistamaan roomalaisten liittolaiskaupunkia Saguntumia. Kun Rooman lähettiläät saapuivat kieltämään häntä tästä yrityksestä, ei hän päästänyt heitä edes puheilleenkaan. Kaupunki valloitettiin sankarillisen vastarinnan jälkeen ja hävitettiin. Silloin Roomasta laitettiin *Fabiuksen* johdolla lähettiläitä Kartagoon vaatimaan Hannibalin jättämistä roomalaisten käsiin taikka, jos siihen ei suostuttu, julistamaan sotaa. Kartagon senaatti ei oikein tiennyt, mitä tehdä. *Fabi*us kääri viittansa kokoon, sanoen: "Tässä on sota ja rauha, valitkaa!" "Me otamme, mitä annat", vastasivat kartagolaiset. "No, ottakaa sitte sota!" virkkoi *Fabi*us.

Hannibalin retki Alpein yli. Jätettyään Espanjaan sotajoukon ja lähetettyään toisen joukon

puolustamaan Afrikkaa, johti Hannibal Ebro-joen yli 90,000 miestä jalkaväkeä, 12,000 ratsumiestä ja 37 elefanttia. Sotajoukon ytimenä oli urhollinen ja hyvin harjoitettu Numidian ratsuväki. Ennen lähtöään näki hän unissaan jumalain kaltaisen nuorukaisen, joka sanoi: "Seuraa minua, äläkä katsahda muuanne!" Hannibal oli häntä seuravanaan, mutta vilkasi uteliaisuudesta viimein taaksensa ja näki suunnattoman suuren käärmeen kiemurtelevan, kaadellen puita ja pensaita laajalti sekä levittävän ympärielleen rankkasadetta ja ukon jyräyksiä.

Raivattuaan itselleen tien Etelä-Gallian kansanheimojen keskitse ja suurella vaivalla päästyään Roonen ja sen sivujoen Durancen yli, saapui hän Alpein juurelle 60,000 miehen kanssa. Sotaväki ensin peljästyi nähtyään nuo taivasta tavoittelevat vuoren kukkulat, paksu lumivaippa hartioilla. Eräs gallialainen kansa, *allobrogilaiset*, oli myöskin retkeä estääkseen varustanut aseellisella väellä soveliaat paikat. Mutta kun viholliset tapansa mukaan yöksi vetäytyivät pois, anasti Hannibal heidän asemansa. Viholliset, nähdessään päivän koitteessa afrikkalaisten aseiden jo välkkyvän kukkuloilta, luopuivat sillä kertaa vastustuksesta, vaan uudistivat kohta sen jälkeen hyökkäyksensä ja tekivät Hannibalille paljon vahinkoa. Eräs toinen heimo osoitti alussa petollista ystävyyttä. He tulivat sotajoukolle vastaan, lehteviä oksia ja seppeleitä kantaen, jotka alppikansoilla olivat ystävyyden merkinä. Mutta äkisti he kokoutuivat ja alkoivat ahdistaa sotaväkeä sen juuri kulkiessa pitkin syvää, epätasaista laaksoa. Viholliset, ollen kukkuloilla, tulivat vuorten äyräille ja vierittelivät sieltä alas suuria kallionkappaleita. Sotajoukon onnistui kuitenkin päästä solan läpi, vaan paljo sekä ihmisiä että juhtia joutui hukkaan.

Yhdeksäntenä päivänä pääsi Hannibal Alpein korkeimmille harjoille. Pakkanen, autius ja suurina höytäleinä putoileva lumi saattoi sotamiehet suureen tuskaan. Hannibal heidät pysäytti ja näytti eräältä huipulta Italian kauneita seutuja Po-joen varrella, jotka olivat tuolla alhaalla Alpein juurella. Siten hän heitä jälleen rohkasi ja tuotti heille uutta toivoa.

Laskeutuminen oli paljon vaarallisempi kuin nouseminen, sillä kapea tie meni useinkin jyrkästi syvyyteen, eikä kukaan voinut lumen alta tietää, millaiselle pohjalle hän astui. Kaikki, jotka hairahtuivat oikealta polulta, vierivät kauhistaviin kuiluihin. Kerran täytyi Hannibalin lapioittaa lumi pois ja äärettömällä vaivalla tehdä tie jyrkän rinteen ohitse. Toisen rinteen sotilaat ensin kuumensivat tulella ja kaatoivat sen päälle viinietikkaa, joten kallio tuli hauraaksi. Rauta-aseillaan mursivat he sitte pois hauraan kiven ja saivat valmiiksi tien, joka mutkistellen vei alemmaksi. Kohtapa sotajoukko jo saapui lämpimämpiin ja paremmin viljeltyihin seutuihin. Retki Alpein yli oli kestänyt 15 päivää. Sotaväestä oli jäljellä ainoastaan 20,000 miestä, 6,000 numidialaista ratsumiestä ja muutamia elefanteja.

Nyt alkoi Hannibalille loistava voittoretki. Ensin (218) voitti hän konsuli Scipion Ticinus-joen varrella, sitte toisen konsulin Semproniuksen Trebian varrella ja seuraavana vuonna konsuli Flaminiuksen Trasimenus-järven luona.

Hannibal Fabiusta vastaan. Kannan taistelu. Roomalaiset nyt hädän hetkenä nimittivät diktaattoriksi *Kvintus Fabiuksen*, joka taistelua karttamalla ja vuoren kukkuloiden miehittämisellä osasi hidastuttaa voittajan retkeä ja saattaa hänet pahaan ahdinkoon. Roomalaiset sotamiehet eivät olleet hyvillään sellaisesta sotatavasta, vaan sanoivat Fabiusta hidastelijaksi (cunctator); mutta myöhemmin elänyt runoilija syystä kyllä laulaa:

"Yks' oli mies, joka vitkahan säilytti valtion meille."

Seuraavana vuonna, kun Fabius jo oli luopunut diktaattorin virasta, uskalsi malttamaton konsuli Terentius Varro, vastoin virkaveljensä, varovaisemman Aemilius Paulluksen neuvoa, ryhtyä taisteluun. Sen ajattelemattomuuden tähden saivat roomalaiset kärsiä hirvittävän *tappion Kannan* (Cannae) luona (216). Joka taholta piiritettyinä surmattiin heidät siellä melkein viimeiseen mieheen asti; 45,000 miestä makasi taistelukentällä, niiden joukossa 80 senaattoria ja jalo konsuli Aemilius Paullus. Tämän voiton kautta pääsi Hannibal melkein koko Ala-Italian herraksi.

Rooma osoitti onnettomuudessa jaloutensa. Senaattorit juhlallisesti kiittivät palaavaa konsuli Terentius Varroa, ett'ei hän epäillyt tasavallan tulevaisuudesta. Ei kukaan edes puhunutkaan rauhasta, eikä Hannibalin lähettiläitä, jotka toivat rauhan ehdotusta, päästetty kaupunkiin. Orjille annettiin aseita ja saavutetun voiton jälkeen vapaus. Uusia legioneja koottiin, joilla *Marcellus*, "Rooman miekka", alkoi saavuttaa menestystä pienemmissä taisteluissa.

Syrakusan valloitus (212). Vähän jälkeen Kannan taistelun valitsi Hannibal pääpaikakseen Kapua-kaupungin, jossa hänen karaistunut sotajoukkonsa veltostui ylellisestä elämästä. Marcellus sill'aikaa saavutti pienempiä voittoja ja alkoi (214) piiritellä Syrakusaa, joka oli luopunut Hannibalin puolelle.

Syrakusa oli sekä maan että meren puolelta hyvin varustettu, ja sitä paitsi puolustettiin sitä monella nerokkaalla keinolla, jotka etevä suuretieteen tutkija *Arkimedes* oli keksinyt. Maan puolelta ryntäävää vihollista vastaan asetti hän heittokoneita, jotka milloin viskelivät nuolia ja keihäitä, milloin suuria kiviä, tehden paljon vahinkoa. Meren puolella, jossa Marcellus itse johti rynnäkköä, kävi roomalaisille yhtä huonosti. Kaupungin muureilta pudoteltiin teräväpäisiä hirssiä, jotka lävistivät laivat, taikka vedettiin rautakoukuilla laivan perä ilmaan, niin että keula upposi mereen. Kerrotaanpa muutamia laivoja sellaisilla koneilla nostetun aivan ylös vedestä, heilutellun ilmassa ja viimein lyödyn rikki muureja vasten taikka heitetyn alassuun mereen. Kun roomalainen laivasto poistui muurien luota etemmäksi, käänsi Arkimedes niitä kohti suuria polttopeilejä, joten muutamat laivat roomalaisten suureksi kauhuksi syttyivät tuleen keskellä merta.

Näin kesti piiritystä kaksi vuotta ja osan kolmattakin. Viimein valloitettiin kaupunki

äkkivaamatta (212). Asujanten leikkien ja pitoja pitäen viettäessä eräänä yönä Artemis-jumalattaren juhlaa anasti Marcellus yht'äkkiä erään tornin, jota ei kyllin huolellisesti vartioitu. Siitä levisivät sitte roomalaiset kaupunkiin. Marcellus käski, mikäli mahdollista, säästää asujanten henkeä, ja halusi varsinkin saada Arkimedesta elävänä käsiinsä. Mutta se toivoi ei toteutunut. Roomalainen sotamies tunkeutui tutkijan lukuhuoneeseen ja kehoitti häntä seuraamaan itseänsä. Arkimedes, ollen tutkimisiinsa vaipuneena ja kummarruksissaan tarkastelemassa hiekkiaan piirustettuja kuvioita, ei liikahtanut, vaan vastasi: "Älä riko minun ympyröitäni!" Ne olivatkin hänen viimeiset sanansa, sillä suuttunut roomalainen lävisti hänet heti miekallaan.

Kohta Syrakusan valloituksen jälkeen kaatui Marcellus taistelussa Hannibalia vastaan, jonka sanotaan vuodattaneen kyyneliä, kun sai kuulla arvokkaan vastustajansa kuolleen.

Scipio Afrikanus Vanhempi. *Publius Scipio*, sen Scipion poika, joka taisteli Ticinuksen varrella, saavutti viimein voiton roomalaisille. Kun hänen isänsä ja setänsä kaatuivat Espanjassa, pidettiin Roomassa kansankokous heidän seuraajansa valitsemista varten. Mutta ei ketään ollut, joka olisi tahtonut ottaa vastaan vaarallista päällikön tointa. Viimein astui kokoutuneen kansan eteen aukealle, kaikkein nähtävälle paikalle nuori Scipio ja ilmoitti ottavansa vastaan päällikkyyden. Hänen kookas vartalonsa ja jalo muotonsa vaikuttivat mahtavasti kansaan; hän oli myöskin hyvin tunnettu haaveksivasta mielestään, jota unet ja jumalain näyt pitivät virkeänä, sekä paljon tavoittelevasta kunnianhimostaan. Kansa vastasi hänen tarjoukseensa riemuhuudolla ja hän kohta läksi päälliköksi Espanjaan.

Pian hän valloitti uuden Kartagon (Cartagenan), kartagolaisten pääpaikan Espanjassa, ja sai ylevällä lempeydellään puolellensa monta Espanjan pikku ruhtinasta. "Nuorukainen", sanottiin, "on tullut Espanjaan, jumalain kuva, joka voittaa kaikki sekä aseilla että myöskin hyvydellä ja armeliaisuudella". Kahdella ratkasevalla voitolla kukisti hän kartagolaisten voiman siinä maassa. Hyvin varustetun sotajoukon kanssa marssi hän sitte itse Afrikkaan. Tehden liiton Numidian kuninkaan Masinissan kanssa sai hän hyvän apulaisen, hyökkäsi yöllä kartagolaisten leiriin, poltti sen ja hävitti melkein koko heidän sotajoukkonsa. Silloin heidän täytyi hädissään kutsua Hannibal takaisin.

Viholliset tapasivat toisensa *Zaman* luona viiden päivänmatkan päässä Kartagosta (202). Ennen taistelua Hannibal, mielessä synkkiä aavistuksia, pyysi puhella Scipion kanssa kahden kesken. Hetkisen pysyivät nämä molemmat kuuluisat sotapäälliköt vai, kun yhtyivät. Viimein Hannibal alkoi puhua. Hän huomautti onnen vaihtelevaisuutta ja lausui, että rauha varmaankin olisi parempi kuin luultu voitto, ja esitti rauhan ehdot. Mutta kun Scipio niitä ei hyväksynyt, turvauduttiin aseihin. Seuraavana päivänä oli verinen taistelu. Kartagolaisten elefantit peljästyivät ja syöksyivät heitä itseään vastaan, heidän gallialaiset joukkonsa pakenivat, ja kokeneet sotilaat, jotka Hannibal oli tuonut Italiasta, kaatuivat täällä urhollisesti taistellen. Niinpä oli Kartagon viimeinen sotajoukko perin pohjin voitettu. Scipio sai tämän urhotyönsä ja voittonsa muistoksi liikanimen Afrikanus. Rauha täytyi nyt (201) tehdä voittajan määräämillä ehdoilla: Kartagon piti luopua kaikista Afrikan ulkopuolisista alusmaistaan, maksaa 10,000 talenttia, antaa pois sotalaivastonsa, paitsi kymmenen laivaa, ja sitoutua olemaan ilman Rooman suostumusta ryhtymättä sotaan mitään ulkovaltaa vastaan.

Turhaan nyt Hannibal koetti taivuttaa itäisiä valtakuntia sotaan Roomaa vastaan; se taistelu tuotti vain onnettomuutta niillekin valtakunnille. Niinpä ensinnä Makedonian kuningas *Filippos*, Hannibalin liittolainen, nöyryytettiin suurella taistelulla, jossa makedonialaiset joutuivat perin pohjin tappiolle. Sen jälkeen voitettiin sekä maalla että merellä Syrian kuningas *Antiochos*, joka oli ottanut torviinsa pakolaisen Hannibalin. Rauhan teossa täytyi hänen sitoutua luovuttamaan alueensa Rooman liittolaiselle Vähä-Aasian kuninkaalle *Eumeneelle*, antamaan laivastonsa roomalaisten hävitettäväksi ja jättämään Hannibal heidän käsiinsä. Hannibal kuitenkin karttoi roomalaisten kosta pakenemalla Bitynian kuninkaan Prusiaan luo, joka antoi hänen asuakseen erään linnan.

Mutta roomalaisten pelosta kuningas jonkun ajan kuluttua salli heidän sotaväellä piirittää linnan. Silloin Hannibal, päästäkseen elävänä joutumasta kiihkeäin vihollistensa käsiin, otti myrkyä, jota hänelle aina oli varalla povessansa. Samana vuonna kuin Hannibal (183) kuoli myöskin hänen voittajansa Scipio.

Kartagon häviö.

Sill'aikaa kuin Rooma toisen punilaissodan jälkeen perusti ja vahvisti herrauttansa Kreikan maassa, vaurastui Kartago rauhan hiljaisuudessa jälleen hyvinvoivaksi. Se ei miellyttänyt roomalaisia; vanha kateus heräsi uudestaan. Tähän aikaan Rooman senaatti myöskin koetti kaikin tavoin muuttaa alusmaita provinseiksi eli maakunniksi. Varsinkin vanha sensori *Kato Vanhempi* esiytyi Kartagon leppymättömänä vihollisena; mitä hyvänsä hän puhui senaatissa, lausui hän aina lopuksi: "Muuten on minun mielestäni Kartago hävitettävä."

Masinissa, joka hyvin tiesi tämän mielialan ja sitä paitsi Rooman liittolaisena oli myöskin Rooman hallituksen suojassa, nosti Kartagoa vastaan koko joukon rajariitoja, ja roomalaiset ratkasivat ne aina hänen eduksensa. Viimein koetti Masinissa anastaa suurta osaa Kartagon alueesta ja teki kaupunkia vastaan niin monta väkivaltaisuutta, että sen asujamet viimein tarttuivat aseihin ja karkoittivat hänet. Roomalaiset heti katsoivat sitä rauhan rikkomiseksi ja lähettivät (149) Afrikkaan sotajoukon. Peljästyen pyysivät kartagolaiset rauhaa ja lupasivat pysyä tottelevaisina. Mutta roomalaiset tahtoivat sota ja vaativat Kartagoa ensin antamaan 300 ylhäistä nuorukaista panttivangeiksi. Se vaatimus täytettiin heti. Sitte he vaativat pois kaikkia aseita ja sotalaivoja. Kun sekin käsky täytettiin, esitti roomalainen päällikkö kohtuuttoman vaatimuksen, että asujamet

itse repisivät oman kaupunkinsa ja siirtäisivät sen kauas sisämaahan, joten se olisi lakannut olemasta kaupunkina.

Silloin heräsi toivottomuuden rohkeus kartagolaisissa ja he varustautuivat kaikin voimin taisteluun. Temppeilit tehtiin aseparjoiksi ja kaikenikäiset miehet ja naiset tekivät yöt päivät työtä, kooten puolustusneuvoja. Orjat vapautettiin ja varustettiin sotamiehiksi. Valtion rakennuksia revittiin, että siten saataisiin kiviä, hirsii ja metalleja. Naiset leikkasivat tukkansa, josta tehtiin jousenjänteitä sekä nuoria heittokoneihin. Kohta oli Kartago erinomaisen hyvässä puolustuskunnossa. Roomalaiset alkoivat kaupungin piirityksen, mutta eivät saaneet tänä eikä seuraavanakaan vuonna aikaan niin mitään.

Scipio Afrikanus Vanhemman pojan ottopoika, nuori *Scipio Aemilianus*, oli piirityksessä monestikin osoittanut suurta etevyyttä. Viimein hän pääsi konsuliksi ja ylipäälliköksi. Silloin sorrettiin vaivaloisen sodan kautta Kartagon voima (146). Roomalaisten onnistui hyvin tarkkaan piirittää kaupunki, joten siinä alkoi hirvittävä näljänhätä. Viimein he rynnäköllä tunkeutuivat kaupunkiin niille kaduille, jotka veivät itse linnaan. Kansa puolustautui kuitenkin niin sitkeästi, että joka kartano täytyi ottaa valloittamalla niinkuin linna. Valloitetut kaupungin osat sytytettiin tuleen ja edelleen leviävät liekit viimein lopettivat vastarinnan. Linnan pakkautunut ihmisjoukko pyysi armoa; näiden onnettomain sallittiin kyllä pitää henkensä, mutta suurin osa heistä vietiin orjiksi. Toinen joukko, joka oli kokoutunut eräisen etevimpään temppeeliin, sytytti itse sen tuleen, ja silloin muiden muassa myöskin kartagolaisen ylipäällikön puoliso rohkeasti syöksyi liekkeihin. Kaupunki oli nyt roomalaisten vallassa. Scipio olisi mielellään säästänyt sitä, mutta Rooman senaatista tuli käsky, että Kartago piti kokonaan hävitettävän. Niinpä kaupunki sytytettiin ja se paloi koko 17 päivää. Hyvin pahoillaan katseli Scipio tuota hävitystä ja lausui aavistuksen, että kerran oli varmaankin koston päivä tuleva Roomalle.

Kartagon maa-alue tuli Afrikan nimellä uudeksi Rooman maakunnaksi. Sen maaherra asettui Utikaan, johon osa Kartagon entisestä kaupasta vähitellen siirtyi. Numidian puolinen raja vedettiin tarkkaan, järjestetty ja yleensä kohtuullinen verotus pantiin toimeen, ja ne kaupungit, jotka olivat taistelun aikana liittyneet Roomaan, saivat itsehallinnon.

Samana vuonna, kuin Kartago kukistui, hävittivät roomalaiset myöskin rikkaan Korinton, Akajan liiton pääpaikan, ja tekivät liiton alueen maakunnaksi, joka sai nimekseen Akaiä.

Rooman sotaväki ja kansa.

Rooman sotalaitos.

Järjestysaisti ja käytöllinen ymmärrys olivat roomalaisilla kaksi etevää ominaisuutta, joita he osoittivat oivallisen sotalaitoksensa kehityksessä.

Rooman sotajoukko oli jaettu *legioneihin*. Joka legionissa oli viisi tai kuusi tuhatta miestä ja jakautui kolmeen manippeliin. Joka manippelissa oli 20 centuriaa. Aikaa myöten jäi manippeli melkein kokonaan pois ja legioni jakautui suorastaan 60 centuriaan, joissa kussakin oli 60-100 miestä. Joka legioniin kuului 300 ratsumiestä, nekin jaettuna pienempiin osastoihin. Liittolaiset ja erittäin asetetut apujoukot vahvistivat legionin voimaa.

Legioni-sotamiehet olivat tavallisesti hyvin raskasaseiset. Keskiruumiin suojana oli heillä panssari, enimmiten tehty nahkasta ja peitetty tinatulla rautapellillä, jonka pikku kappaleet osaksi peittivät toinen toistansa, niinkuin kalan suomukset tai linnun höyhenet. Panssari ulottui rinnasta vyöhön asti ja oli kahdessa osassa, jotka sivuilta kiinnitettiin toisiinsa solilla. Alempia ruumiinosia peittivät säärihaarniskat ja lyhyet puolisaappaat. Päässä pidettiin vaski- tai rautakypärää, joka ulottui alas olkapäihin asti, mutta jätti kasvot paljaksi. Puolustusaseina käytettiin suurta soikeaa tai pienempää pyöreää kilpeä. Lyhyt, vaan vahva ja terävä miekka sekä pitkä keihäs olivat huomattavimmat hyökkäysaseet. Paitsi näitä oli sotamiehellä marssiessa raskas taakka ruokavaroja ja paaluja leirin varustusta varten. Mutta kun hän oli karaistunut harjoituksesta ja tottumuksesta, kesti hän helposti ne vastukset.

Joka legionissa oli kuusi kansan ja konsulien asettamaa sotatribunia ylipäällikköinä. Nämä tribunit puolestaan asettivat eri centuriain päälliköt, niin sanotut centurionit. Etevin centurioni säilytti legionin sotamerkkiä, joka tasavallan viime aikoina oli riuvun nenään kiinnitetty kotkankuva. Ylipäälliköllä oli apunansa niin sanottuja *legaatteja*, jotka toimittelivat hänen käskyjensä sekä olivat tarpeen tullessa hänen sijaisiansa.

Taisteluun ryhtyessä asetettiin sotaväki kolmeen linjaan, joissa kussakin oli monta miesrivää. Ensimmäinen linja oli keihäsmiehiä, *hastati*, enimmäkseen nuorta, äskettäin otettua sotaväkeä. Toisessa linjassa seisovat niin sanotut *principes* eli keski-ikäinen miehistö ja kolmannessa linjassa vanhat kokeneet sotilaat (*triarii*). Legionin edelle oli sijoitettu kaikenlaista kevyttä väkeä, varsinkin linko- ja jousimiehet, ja molemmilla sivuilla oli liittolaisten paikka. Legionein alaosastot olivat asetetut määrättyjen välimatkain päähän toisistaan, niin että niitä tarpeen mukaan helposti voitiin siirtää etemmäksi toisistaan tai lähemmäksi taikka myöskin kokonaan vaihtaa. Kevyet joukot alkoivat taistelun saattaen hyökkäyksellään vihollisen häiriöön. Täytettyään sen tehtävänsä taikka jouduttuaan tappiolle vetäytyivät ne legionin rivien välisiin aukkoihin taikka siiville. Sitte ryntäsivät keihäsmiehet. Jos heidätkin ajettiin takaisin, peräytyivät he toisen linjan aukkoihin, joka nyt marssi esiin ja tavallisesti saavutti voiton. Koko tämän ajan lepäsivät vanhat sotilaat. Vasta sitte kuin toisenkin linjan täytyi peräytyä, läksivät he yhdessä molempain edellisten linjain jäännösojilasten kanssa taisteluun. He olivat sotaväen viimeinen toivo.

Pisimmilläkään marsseilla ei sotajoukko missään viettänyt yötä tekemättä ja varustamatta itselleen leiriä. Ei koskaan ryhdytty taisteluun, ennen kuin oli valmiina leiri, johon saatettiin tappiolle joutuessa peräytyä. Nelikulmainen leiri ympäröitiin paaluvallilla, johon tarpeesen sotamiehet kuljettivat paaluja mukanaan, ja vallin eteen kaivettiin joka puolelle syvä hauta. Sisällä oli miehistön risuvajat, nahkoilla peitettyinä, ja niiden välillä säännölliset kadut ja poikkikadut. Roomalaiset asuivat keskellä, liittolaiset heidän kummallakin puolellansa. Leveä katu jakoi leirin kahteen pääosaan. Toisessa niistä oli sotapäällikön telta ja sen edessä aukea paikka, jossa hän voi pitää puheita sotamiehille.

Jos jotakuta kaupunkia ei voitu valloittaa rynnäköllä, aljettiin hidas, säännöllinen piiritys. Silloin ympäröitiin koko kaupunki muurilla, ja välistä täytyi tehdä vähän ulommaksi vielä toinenkin muuri ylt'ympäri, jos odotettiin apuväkeä tulevan kaupungille. Sisemmän muurin päälle asetettiin heittokoneita, jotka viskelivät suuria nuolia ja kivenlohkareita piiritettyjen päälle. Kaupungin muureja kohti kuljetettiin, pyöräin päällä puutorneja, joissa oli keskellä silta, aiottu laskettavaksi muurin laidalle. Toinen piirityskone oli muurinmurrin, pitkä hirsi, jonka toisessa päässä oli suuri, oinaanpään muotoinen rautakärki. Köysillä tai vitjoilla ripustettiin hirsi puutelineihin, niin että sotamiehet saattoivat sen päätä kaikin voimia sysiä muuria vasten, joka siitä usein murtui taikka kaatui. Vesoista palmikoitua ja härjännahkoilla peitettyä rynnäkkökattoa kuljetettiin myöskin, ja sen suojassa työskenteli muurinmurrin taikka myöskin koverrettiin kaupungin muurein alustaa.

Roomalainen päällikkö puhuu sotamiehille.

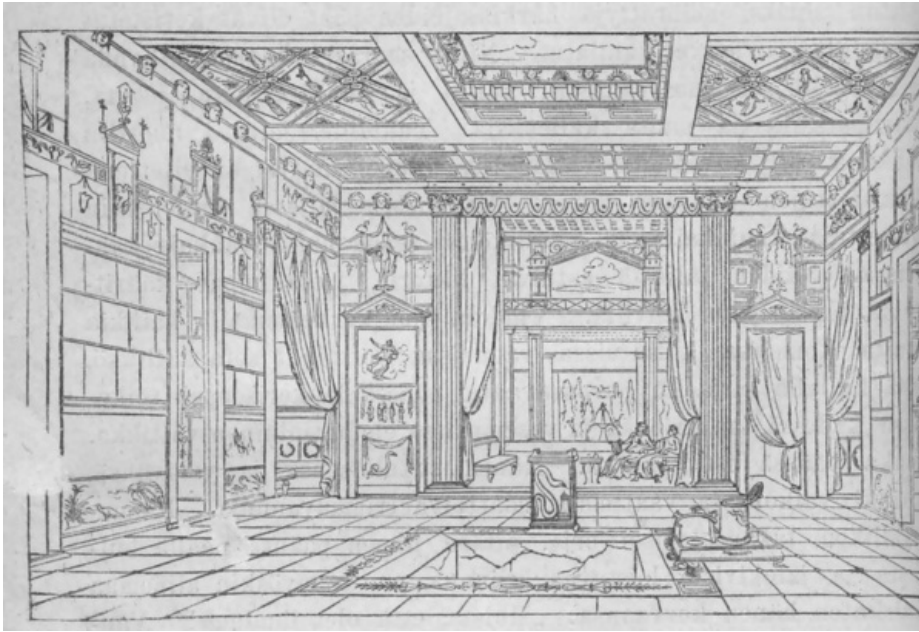
Suurin palkinto, jonka voittanut sotapäällikkö voi saada, oli *triumfi* eli kunniakas riemusaatto pääkaupunkiin. Kadut, joita myöten saatto kulki, olivat kylvetyt täyteen kukkia ja suitsutus tuoksui jumalain alttareilta. Ensinnä astuivat soittajat ja laulajat, juhlalauluja esittäen. Heidän jäljessään kuljetettiin uhriksi määrättyjä härkiä, joiden päät olivat koristetut nauhoilla ja sarvet kullatut. Niitä seurasi vaunusto, täynnä viholliselta otettua saalista: kulta- ja hopea-astioita, aseita, kuvapatsaita ja muita kalleuksia. Tauluille, joita kannettiin mukana, oli kuvattuna valloitetut kaupungit ja kirjoitettuna kukistettujen kansain nimet. Vaunuston jäljessä kuljetettiin voitettuja kuninkaita ja päälliköitä sekä muita vankeja kahleissa. Näiden jäljestä astuivat liktorit, vitsakimput käärityinä laakeripuun lehvillä. Vihdoin ajoi korkeammalla kaikkia muita komeissa kullatuissa vaunuissa voittanut sotapäällikkö, yllä kullalla kirjaeltu purpuravaate, päässä laakeriseppelä, oikeassa kädessä laakerioksa ja vasemmassa elefantinluinen valtikka, jonka päässä istui kotka. Hänen sukulaisensa ja ystävänsä, kaikki valkoisissa vaatteissa, saattoivat riemuvaunuja. Riempäällikön takana seisoj orja, pitäen hänen päänsä päällä kullasta ja jalokivistä loistavaa kruunua, mutta myöskin alinomaa kuiskaten korvaansa: "Muista, että olet ihminen!" Vaunujen edellä tai jäljessä astuivat konsulit ja senaattorit, ja sivulla ratsastivat legaatit ja sotatribunit. Viimeisinnä marssi voittanut sotajoukko laakerin oksilla koristettuna, kantaen saatuja voitonpalkinnoita ja huutaen *io, triumfe*, johon huutoon kansanjoukko kaikin voimin yhtyi. Retki kävi Kapitoliumiin, jossa päällikkö laski kultaisen kruunun Jupiterin syliin. Vangit sitte joko vietiin vankiloihin taikka surmattiin. Valloitusten aikakautena olivat tällaiset riemusaatot hyvin tavalliset.

Roomalaisten elintapa.

Roomalaisten yksityisessä elämässä vallitsi ensi aikoina hyvin tarkka kohtuullisuus, joka sitte, kuin Rooma saavutti voittojensa kautta äärettömät rikkauudet, muuttui vähitellen hekkumalliseksi ylellisyydeksi ja hillittömäksi tuhlaukseksi.

Roman kansalaisen etevin vaatteus oli *toga*, villainen päällysvaate, joka peitti koko ruumiin. Se oli alapäästä pyörästetty ja yhteen ommeltu, mutta ylhäältä avoin rinnasta asti. Oikealta olkapäältä ulottuva suikale, jonka pää heitettiin vasemman olkapään yli, teki laskoksen (*sinus*), jonka koristuksen kukin saattoi mielensä mukaan asettaa pienemmäksi tai laajemmaksi. Itse toga

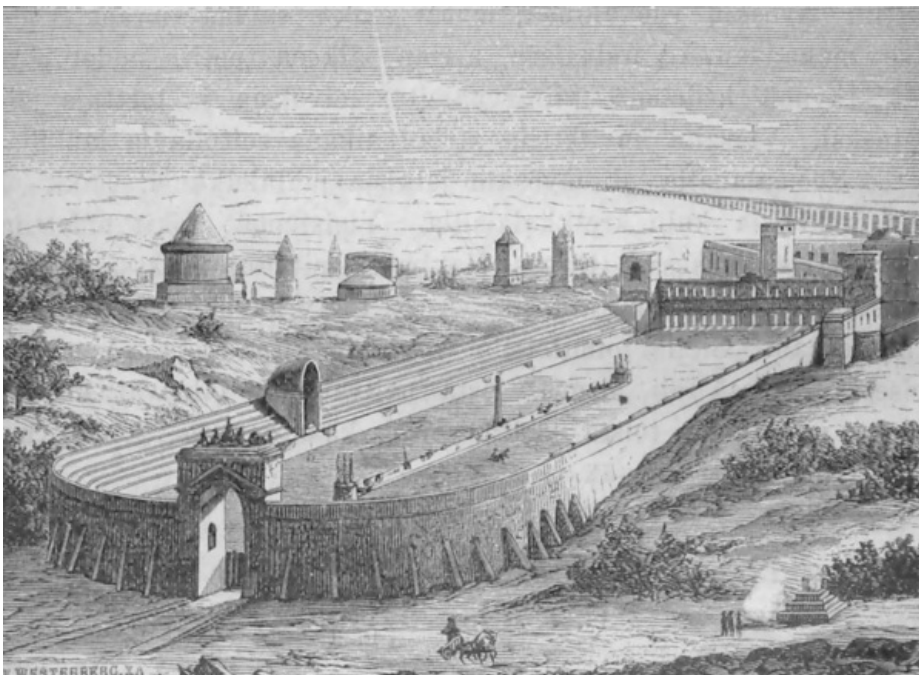
oli joko ruumiin mukainen taikka hyvin väljä, mutta väljyyttä pidettiin velttouden merkinä eikä ollenkaan suosittu. Ne, jotka tahtoivat näyttäytyä kansalle jonkun viran hakijoina, käyttivät valkoista togaa (toga candida), josta heitä sanottiin kandidaateiksi. Togan alla käytettiin pienempää valkoista aluspukua, niin sanottua *tunikaa*, joka olikin köyhempien ja orjain ainoa vaatteus. Naiset käyttivät pitkää *stola* nimistä pukua, joka oli koristettu pitkillä rimpsuilla. Sen päällä oli heillä väljä, ompeluksilla koristetta mantteli eli viitta. Tavallisesti olivat tasavallan aikaisten naisten vaatteet valkoiset.

Roomalainen asunto sisältä.

Roomalaisten kodoissa oli enempi yhteiselämää perheen jäsenten kesken kuin kreikkalaisilla. Paras huone oli *atrium*, suuri, nelikulmainen sali, johon valo tuli katon keskipalkkaan jätetystä aukosta. Sateella tuli siitä vettäkin pieneen säiliöön, joka oli tehty aukon kohdalle kivilattiaan. Atriumissa oleskeli roomalainen emäntä, ankara, kunniallinen "matroona", piikoinensa, jotka kutoivat ja kehräsivät. Siellä otti isäntä vastaan vieraitansa ja siellä olivat myöskin perhejumalain ja esi-isien kuvat. Atriumista vei kolme ovea kolmelle taholle pienempiin kammareihin, joita käytettiin makuu- tai ruokahuoneina.

Roomalaiset söivät pääatriansa (*coena*) noin kello 4 iltapäivällä. Ensi aikoina istuttiin pöydässä, mutta sittemmin tuli yleiseksi kreikkalainen tapa syödä nojasillaan. Joka sohvalla makasi tavallisesti kolme henkilöä. Ruokapöydät olivat pitkät ja kapeat ja ne asetettiin siten, että niistä tuli nelikulman kolme sivua. Neljäs sivu jätettiin tyhjäksi, että orjat mukavammin pääsivät palvelemaan. Atrian pääosana olivat liha- ja kalaruoat. Niitä syödessä käytettiin ainoastaan veistä, jota isäntä ei kuitenkaan toimittanut vierailleensa. Sittemmin käytettiin myöskin ruokaliinaa, mutta senkin saivat vieraat tuoda itse mukanaan. Varsinaisen atrian jälkeen tuotiin uudet pöydät, täynnä hedelmiä, viinirypäleitä, leivoksia ja torttuja jäljisteeksi. Vieraita huvitettiin atrian aikana soitolla ja laululla.

Karakallan Sirkus.

Roomalaisilla oli myöskin julkisia juhlaleikkejä, vaikk'ei niin kuuluisia kuin kreikkalaisilla.

Yleisimmät leikit pidettiin suuressa sirkuksessa (Circus Maximus), pitkänpyöreässä rakennuksessa, joka oli erittäin sitä varten tehty kaupungin vilkkaimpaan osaan. Siellä toimitettiin varsinkin kilpa-ajaja. Ajoradan toisessa päässä oli aituus, josta nelivaljakot läksivät kilpaamaan, ja lähellä toista päätä seisoivat kääntöpylväs, jonka ympäri ajaessa piti kiertää.

Tasavallan häviö.

Grakkus-veljekset.

Sill'aikaa kuin Rooma vastustamattomalla voimalla eteni valloitusuralla ja levitti valtaansa joka taholle, alkoi yhteiskunnan sisällä näkyä eripuraisuutta, josta oli aikaa myöten johtuva verisiä taisteluita. Patrisein ja plebejein vanha säätyerotus oli tosin tasoittunut, mutta itse nuo valloitus sodat olivat kasvattaneet uuden erotuksen, joka tuskin oli vähemmän jyrkkä ja rasittava. Muutamista sekä patrise- että plebejisuvuista, joiden jäsenet olivat olleet valtion korkeimmissa viroissa, kehittyi näet vähitellen sotilas- ja virkamiesylimystö eli aateli. Hallitsevain sukujen jäsenet, sanoen itseään ylhäisiksi (*nobiles*), koettivat kateuden kiihkolla estää kaikkia muita valtion jäseniä, heidän mielestään alhaisuuksia (*ignobiles*), pääsemästä etevimpiin virkoihin, varsinkaan konsulin ja tuotteliihin provinsin-maaherrain virkoihin. Vallan ohessa olivat nämä ylimykset anastaneet haltuunsa melkein kaikki valtionmaat, joten uudestaan alkoivat samat epäkohdat olla haittana kuin ennen Liciniusten lakein hyväksymistä. Sitä paitsi olivat he osaksi ostamalla, osaksi ilmeisellä väkivallalla saattaneet haltuunsa suuret maatilukset, ja kun heidän oli edullisempi viljelyttää näitä laajoja maitansa orjilla, niin siten yhä enemmän hävisi entinen vapaa maanviljelijä-luokka. Siitä alkoi kasvaa suuria yhteiskunnallisia vaaroja. Aukko levisi yhä suuremmaksi vallassa olevan mahtavan ylimystön ja muun kansanjoukon välille, jolla ei ollut mitään ja joka elikin vain siitä, että möi ääniänsä enimmän tarjoavalle. Tämä epäkohta saatettiin kuitenkin vielä korjata siten, että Liciniusten lakein uudistamisella pakotettiin hallitsevat suvut antamaan pois osa anastamastansa valtionmaasta ja sen jakamisella varattomalle kansalaisjoukolle perustettiin tarpeellinen keskiluokka ja vapaa maata viljelevä väestö.

Tiberius Grakkus, tähän asti vähän kokenut mies, ryhtyi äsken viitattuun vaikeaan työhön. Kahdeksantoista vuoden ijässä oli hän lankonsa, nuoremman Scipio Afrikanuksen, käskyn alaisena osoittanut etevyyttä sekä Kartagon piirityksessä että Espanjan sodassa. Mutta vasta Rooman ja Italian onnettoman tilan kokemus saattoi hänet astumaan kansan puolesta taistelijaksi. Matkallaan Roomasta Espanjaan näki hän, kuten kerrotaan, Etruriassa kaikkialla vain autioita viljavainioita eikä ketään muita työmiehiä kuin orjia, jotka rauta-jalassa muokkasivat peltokappaleita. Liikutettuna siitä näöstä vuodatti hän kyyneliä ja päätti toimia niin, että köyhät saisivat maata.

Vuonna 133 otti Tiberius Grakkus vastaan kansantribunin viran. Heti siihen ryhdyttyään ehdotti hän peltolain, joka tavallansa oli vain Liciniusten lakein uudistus, koska se sisälsi, ett'ei kellään yleensä pitäisi olla enempää kuin 500 roomalaista auranalaa valtion maata, vaan isä kuitenkin saisi sitä paitsi pitää kahta poikaansa kumpaakin varten 250 auranalaa; täten jäävä liikamaa olisi jaettava 30 auranalan suuruisina palstoina varattomille kansalaisille katoamattomiksi perintötiloiksi, joiden isännät maksaisivat vuotuista veroa valtiolle; maiden erotteleminen ja jakaminen olisi kolmimiehisen valiokunnan toimitettava. Varsin kaunopuheisesti ja sattuvasti puolusti tribuni lakiehdotustansa. "Pedoilla", sanoi hän, "jotka kuljeksivat maassamme, on omat metsänsä ja luolansa, joihin voivat pistäytyä turvaan. Mutta näillä urhollisilla roomalaisilla, jotka ovat Italiaa puolustaessaan katsoneet kuolemaa kasvoista kasvoihin, ei ole mitään muuta tässä maailmassa kuin valoa ja ilmaa, joita heiltä toki ei voida riistää. Ilman kotia ja ilman mitään turvapaikkaa harhailevat he kedoilla vaimoinensa ja lapsinensa. Heidän päällikkönsä pettävät heitä, kun kehoittavat heitä taistelemaan hautojensa ja kotijumalainsa puolesta, sillä näiden roomalaisten joukossa ei ole ainoatakaan, jolla olisi oma kotiliesi tai oma perhehauta, vaan he taistelevat ja kuolevat toisten ylellisyyden yllä pitämiseksi ja heidän rikkauksiensa kartuttamiseksi. Heitä sanotaan maailman herroiksi, eikä heillä kuitenkaan ole edes jalan leveyttäkään omaa maata." Vallanpitäjät eivät tosin voineet millään tavalla vastustaa hänen sanojansa, mutta he taivuttivat toisen tribunin *Oktaviuksen* vastustamaan ehdotusta, joten tarpeellinen tribunien yksimielisyys tuli häirityksi. Tiberius ensin koetti taivuttaa häntä mukautumaan kansan tahtoon, mutta huomattuaan sen turhaksi vaivaksi ryhtyi hän levottomuutensa pakosta viimein väkivaltaiseen ja oikeastaan laittomaan keinoon, vaatien kansaa erottamaan Oktaviusta virastaan. Äänestyksen kautta kadottikin Oktavius todella virkansa ja sai ainoastaan töin tuskin henkensä pelastetuksi kiihtyneen ihmisjoukon käsistä.

Nyt peltolaki ilman muita vaikeuksia hyväksyttiin. Kolmemiehiseen valiokuntaan, jonka tuli panna jako toimeen, asetettiin Tiberius itse ynnä hänen nuorempi veljensä, kahdenkymmenen vuoden ikäinen Kaijus Grakkus ja hänen appensa Appius Klaudius. Siitä yhä enemmän kiihtyi ylhäisten viha. Grakkus syystä kyllä pelkäsi oman turvallisuutensa olevan vaarassa eikä sentähden näyttäytynyt torilla ilman 3,000 miehen suuruista seuralaisjoukkoa. Hän koetti uudella ehdotuksella saavuttaa vielä suurempaa suosiota köyhäin kansalaisten puolelta ja heitä yhä lujemmin liittää itseensä. Kun näet Pergamon kuningas Attalos oli testamentannut valtakuntansa ja muut varansa Rooman valtiolle, ehdotti tribuni, että kuninkaallinen perintö jaettaisiin köyhimmälle kansalle ja että kansankokous saisi päättää, miten Pergamon maa olisi käytettävä. Siten voivat uudet maatilalliset saada apua asustumiseensa. Vastustajat puolestaan jo uhkailivat ruveta syyttämään rohkeaa kansan ystävää heti hänen tribuni-vuotensa loputtua.

Sekä hänen omansa että hänen lakiansa turvallisuus näytti siis vaativan, että hänellä olisi vielä seuraavanakin vuonna tribunin virka. Vastustajat puolestaan koettivat kaikin voimin estää hänen

uudesta valitsemistansa. Vaalikokousta pidettiin ja ensimmäiset tribukset olivat jo antaneet äänensä Grakkukselle. Vaan silloin vastapuolue sai aikaan, että kokous hajoitettiin huomeiseen asti, jolloin äänestystä piti jatkettaman Kapitolum-kukkulalla. Siinä kokouksessa häirittiin heti äänestystä väkivaltaisilla kahakoilla. Senaatti kokoutui läheiseen temppeliin neuvottelemaan ja käski konsuli Mucius Scaevolaa ase kädessä suojelemaan tasavaltaa. Tämä laintaitava mies kyllä tajusi Grakkuksen ehdottaman lain kohtuullisuuden ja sen tähden neuvoi taipuvaisuuteen, mutta silloin nousi ylipappi Scipio Nasika ja huusi: "Konsuli kavaltaa yhteiskuntaa; ken tahtoo suojella lakia, seuratkoon minua!" Monen senaattorin ynnä heidän puoluelaitensa ja orjainsa johtajana, joilla oli aseina sauvoja sekä penkkien ja istuimien kappaleita, riensi hän Kapitolumille. Kansanjoukko siirtyi kaikkialla syrjään. Grakkus yritti paeta, mutta nyt alkaneen melun aikana hänet surmattiin. Hänen ruumiinsa heitettiin Tiberiin, ja kolmesataa hänen puoluelaitansa samoin surmattiin tässä metelissä.

Työ, jonka uhriksi Tiberius Grakkus oli joutunut, eli alkajaansa kauemmin. Peltolaki pysyi voimassa ja jako-oikeuteen asetettiin heti uusi jäsen surmatun sijaan. Kuitenkin alkoi maanjakoa vastaan kiihvas taistelu niin hyvin senaatin kuin myöskin italialais-liittolaisten puolelta, he kun alkoivat peljätä menettävänsä osan maista, jotka he olivat saaneet haltuunsa joko vuokraamalla tai ostamalla.

Kaijus Grakkus. Kohtapa kuitenkin esiytyi peltolaille toinen vielä peljättävämpi puolustaja, murhatun Tiberiuksen oma veli. Kostonhimo enemmän kuin hyvänteko kiihotti Kaijus Grakkusta työhönsä. Mutta vaikkapa tarkoitus ei ollutkaan yhtä puhdas, niin Kaijus sitä vastoin oli luonnonlahjain runsaudelta ja kiihkoisuudelta veljeänsä etävämpi. Tiberiuksen murhan jälkeen, jolloin vielä viholliset olivat liian mahtavat, vetäytyi hän yksityiselämän hiljaisuuteen. Mutta siellä hän ahkerasti harjoitteli kaunopuheisuutta ikään kuin hankkiakseen itselleen siivet, joilla voisi kohota valtaan. Kansa pian otti hänen sanansa vastaan pauhuisella suostumuksella ja suosi häntä enemmän kuin ketään muuta puhujaa. Se menestys saattoi ylimykset häntä epäilemään, ja karkoittaakseen tätä pelkonsa aihetta, lähettivät he hänet kvestoriksi (qvaestor) eli sotarahaston hoitajaksi Sardiniaan. Mutta kun senaatti tahtoi yhä edelleenkin pitää häntä siellä, palasi hän yht'äkkiä saaresta Roomaan ja haki kansantribunin virkaa, joka hänen onnistui saadakin (123).

Tiberius Grakkus oli taistellut yhtä yhteiskunnan epäkohtaa vastaan; Kaijus sen sijaan tarkoitti koko valtiomuodon parantelemista. Ensin hän saattoi aikaan sen kansan päätöksen, että tribuni voitiin vast'edes valita edelleen seuraavaksikin vuodeksi; sitenpä hän, jos pysyisi kansan suosiossa, saisi aikaa tehdä työnsä loppuun. Miellyttääkseen aikeihinsa kaupunkilaisia toimitti hän viljalain, joten köyhemmät porvarit, valtionrahastosta annettavan avun kautta, saivat viljaa huokeammasta hinnasta. Vallan siirtämiseksi suuren kansanjoukon käsiin lakkautettiin centurialkokousten jako viiteen varallisuusluokkaan; sen sijaan saivat kaikki centuriat äänestää joka kerraksi erittäin arvalla määrätystä järjestyksessä.

Sen jälkeen kohta päätettiin asettaa jako-oikeus entiseen valtaansa. Jaettavaksi ruvettiin nyt myöskin antamaan sellaista valtionmaata, jota ei vielä ollut kellekään vuokrattu. Siitä tehtiin ensin Italiassa, sitte myöskin maakunnissa roomalaisia siirtokuntia, joihin köyhiä kansalaisia lähetettiin. Tehtiinpä sittemmin myöskin suuremoinen päätös: rakentaa jälleen Kartago ja jaella sen valtiolle omistettu maa-alue roomalaisille siirtolaisille.

Kaijus Grakkus, täten saaden suuresta kansanjoukosta itselleen yhä varmemman tuen, samalla myöskin koetti tehdä vastustajiansa keskenään eripuraisiksi. Ylimystössä, joka oli niin yksimielisesti noussut Tiberius Grakkusta vastaan, oli todella kaksi melkoisen erilaista osaa: ne ylimykset, joiden hallussa oli korkeimmat virat ja joiden keskuksena oli senaatti, ja *ritarit*, suurinta veroa maksavat, jotka olivat kaikista rikkaimmat. Nämä ritarit yhtyivät yhtiöiksi, vuokrasivat maakunnista valtion tulot ja harjoittivat sitte siellä kovaa kiskomista. Nyt ehdotti Kaijus Grakkus, että ritareille annettaisiin valtiollisten riitojen tuomio-oikeus, jota tähän asti olivat ainoastaan senaattorit käyttäneet ja usein väärinkin. Ehdotettu laki hyväksyttiin. Rooman kauppiasyliymystö siten erosi sukuylimystöstä ja siirtyi kansan puolelle. Senaatti kadotti myöskin suuren osan vaikutuksestansa hallintoon, koska siihen kuuluvia asioita ruvettiin ratkasemaan kansankokouksen päätöksillä. Senaatin tekemä Aasian verotusjärjestelmä lakkautettiin ja uusi maata rasittava, mutta ritareille edullinen pantiin toimeen. Verrattomalla toimeliaisuudella hoiti tribuni itse erilaisimpia ja sotkuisimpia tehtäviä: hän valvoi viljan jakelemista, valitsi tuomioistuinten jäsenet, perusti siirtopaikkoja, jopa johti senaatin kokouksiakin.

Täten perustettuaan aivan uuden valtiomuodon koetti Grakkus tyydyttääkseen italialais-liittolaisia hankkia heille Rooman kansalaisoikeutta. Mutta siinä hän kohtasi jyrkkää vastarintaa juuri itse kansan puolelta, joka, ollen arka Rooman kansalaisen etuoikeuksistaan, ei suinkaan tahtonut antaa niistä osaa liittolaisille. Täten tribunin ja kansan välille syntynyttä erimielisyyttä käytti senaatti hyväkseen varsin taitavasti. Tribuni Livius Drusus, joka oli senaatin puolella, osasi taivuttaa kansan paljon lempeämmäksi ylhäisiä kohtaan. Kun Grakkuksen kansansuosio siten jo oli vähennyt, tuli arvan kautta hänen tehtäväkseen lähtö Kartagoon valmistelemaan uuden siirtopaikan perustamista sinne. Tätä hänen poissaolonsa aikaa käyttivät hänen vastustajansa miten parhaiten taisivat. Suoritettuaan tehtävänsä riensi Grakkus Roomaan, mutta eipä enää onnistunut hänen pyrintönsä; häntä ei palattuaan valittu seuraavaksi vuodeksi tribuniksi. Heti silloin konsuli Opimius ehdotti, että Kartagon uudestaan rakentamisen päätös kumottaisiin, koska muka sitä kaupunkia hävittäessä oli koko se paikkakunta kirottu. Asia oli ratkaistava kansankokouksessa. Toisen konsulin toimittaessa tavan mukaan pyhitysuhrilla Kapitolumilla kehoitti eräs oikeudenpalvelija kaikkia "huonoja kansalaisia" poistumaan; näyttipä hän samalla myöskin tahtovan tehdä väkivaltaa Grakkukselle. Mutta tämän ystävät silloin hänet heti surmasivat. Rankkasade viimein hajotti kokouksen suuressa sekasorrossa. Senaatti käski

Opimiusta "katsomaan, ett'ei valtiolle mitään vahinkoa tapahtuisi". Kansa asettui nyt vartioimaan Grakkuksen asuntoa. Seuraavana päivänä anastivat tribunin suosijat Aventinus-vuoren. Senaatti oli koonnut suuren joukon kannattajiansa ja suojattejansa sekä raskasaseista sotaväkeä ja jousimiehiä. Opimius hyökkäsi näiden johtajana Aventinukselle kokoutunutta kansanjoukkoa vastaan, joka kohta joutui häiriöön ja kokonaan hajautui. Kaijus Grakkus pakeni Dianan temppeliin. Hänen sanotaan siellä rukoilleen jumalataria, että Rooman kansa, rangaistukseksi kiittämättömyydestään, ei koskaan pääsisi orjuudesta, johon se hänen hylkäämisellensä vapaaehtoisesti antautui. Temppeleistä hän pakeni Tiberin yli pyhään metsikköön ja siellä hänen käskystään uskollinen orja lävisti hänet sekä sitte surmasi itsensäkin. Grakkuksen pään otti eräs ylimys, saadakseen siten halpamaista voittoa. Konsuli oli näet luvannut hänen päänsä tuojalle sen painon kultaa, ja ylimys nyt kaatoi irti hakattuun päähän koko joukon sulaa lyijyä saadakseen vielä suuremman summan. Neljättä tuhatta kansanpuolueen miestä kaatui samaan aikaan ylimysten koston uhreina.

Kaijus Grakkus joutui kyllä saman kovan kohtalon omaksi kuin hänen veljensä, mutta hän kuitenkin ennen kuolemaansa ehti hankkia tuhansille kansalaisille maata ja omat asuinpaikat, heikontaa ylimysten valtaa ja antaa italialais-liittolaisille paremman tilan toivoa. Johdonmukaisen selvästi ja kekseliään viisaasti johti hän työtänsä, ja se kehittyi uudeksi yhteiskuntajärjestykseksi, jonka peruspiirteet hän jo oli suunnitellut. Hänen rukouksensa, jos hän sitä tuolla Dianan temppelissä muuten olikaan lausunut, toteutui tosiaankin tavallansa, sillä Rooma nyt vastustamattomasti edistyi yksinvaltaa kohti. Mutta sillekin oli jo Kaijus Grakkus laskenut perustuksen.

Grakkuksien vihamiehet kirosivat heidän muistoansa. Mutta kaipaus herätti kansan toivottomuudestaan. Se pystytti julkisesti Grakkuksien kuvapatsaat, se pyhitti ne paikat, joissa heidät oli surmattu, ja uhrasi siellä maan hedelmän esikoiset, ja moni myöskin kävi niissä paikoissa rukoilemassa.

Marius.

Ollen syntyään alhaisesta säädystä, maamiehen poika latinalaisesta pikku kaupungista Arpinumista, kasvoi Marius niinkuin kansan miehet ainakin hyvin vähätaitoisena, mutta elinvoimiltaan turmeltumattomana. Hänellä tosin oli raaka ja jäykkä luonto, mutta pohjaltaan rehellinen ja isänmaallinen mieliala, vaikka palava kunnianhimo, joka on monen hyvänkin toimen vaikutin, hänessä myöskin kehitti huonoja luonteen puolia.

Ensimmäisen sotapalveluksensa suoritti hän nuoremman Scipion johdolla Numantian piirityksessä Espanjassa, osoittaen siellä suurta urhollisuutta. Roomaan palattuaan valittiin hänet kansatribuniksi. Hänen siinä virassaan toimeen panemansa laitokset tarkoittivat petoksen estämistä äänestyksessä sekä köyhäin hävyttömän vaateliaisuuden poistamista viljan jaossa. Ne osoittavat hänessä silloin enemmän vallinneen oikeudentunnon kuin minkään kansanjoukkojen viehättämishalun. Kuitenkin ylhäiset aavistivat jo aikaisin hänestä saavansa vastustajan.

Sota Jugurtaa vastaan näytti selvästi ylimystön itsekkäisyyden ja antoi Mariukselle tilaisuutta osoittaa hyvää sodan johtotaitoa. Masinissan poika Micipsa jakoi ennen kuolemaansa valtakuntansa kahdelle pojalleen ja antoi myöskin osan veljensä pojalle *Jugurtalle*. Tämä heti murhautti toisen serkkunsa. Eloön jäänyt veljes Adherbal pelkäsi henkensä olevan vaarassa ja pyysi Roomasta apua. Senaatti laittoi sinne lähetystön, mutta Jugurta lahjoi lähettäjiä, niin että he tuomitsivat hänen eduksensa. Heti sen jälkeen hyökkäsi Jugurta myöskin Adherbalin päälle ja surmautti hänet hirveästi kiduttavalla tavalla. Nyt täytyi senaatin ainakin näön vuoksi lähettää sotajoukko Afrikkaan. Jugurta taaskin lahjoi päällikön ja sai häneltä rauhan. Mutta tribuni Memmius paljasti kansalle koko tuon hävyttömyyden ja sai aikaan, että Jugurta kutsuttiin Roomaan. Siellä tämä viekas afrikkalainen lahjoi yhden tribunin, ja kun Memmius sitte kansankokouksen edessä vaati häntä nimittämään ne Rooman ylimykset, jotka olivat ottaneet häneltä vastaan rahaa, lausui lahjottu tribuni mahtikieltonsa (veto-sanansa) kaikkea Jugurtan tilintekoa vastaan, että kansankokouksen täytyi tyhjin toimin erota. Saaden uutta rohkeutta tuosta menestyksestä murhautti kuningas sitte julkisesti kadulla Masinissan pojanpojan Massivan, jota eräs roomalaispuolue aikoi korottaa Numidian valtaistuimelle. Sen jälkeen Jugurta purjehti mitään kärsimättä Afrikkaan. Katsoessaan laivasta taaksensa Roomaan, huudahti hän: "Voi, sinua kavala kaupunki, sinä olisit kyllä tarjona kaupaksi, jos vain löytyisi ostaja."

Nyt lähetti senaatti Jugurtaa vastaan konsuli Metellus-vanhuksen, joka johti sotaa tehokkaasti ja voitollisesti. Mutta entisen häpeän seurauksista hän sillä menestyksellään ei kuitenkaan saanut säätyänsä pelastetuksi. Tutkinto, joka kesti koko kaksi vuotta, pidettiin tuomarein edessä, jotka toimivat niin ankarasti, että neljän konsulin, niiden joukossa myöskin Opimiuksen, täytyi lähteä maanpakoon. Rohkaistuneena kansanpuolueen voitosta pyysi Marius Metellukselta loma-aikaa lähteäkseen Roomaan hakemaan konsulin virkaa. Ja hän viran saikin "sotasaaliksi ylhäisiltä".

Uusi konsuli alkoi virkansa tärkeällä toimella. Hän otti sotajoukkoon vähimmin verotetut kansalaiset, joilla ei tähän asti ollut oikeutta sotapalvelukseen. Tämä muutos, vaikka se alkuaan tehtiin yksinomaan sotalaitoksen eduksi, oli hyvinkin tärkeä; sillä oikeastaan vasta yhdeksänvuotisen sotapalveluksen jälkeen saatiin oikeus hakea korkeampia valtionvirkoja. Niinkuin Grakukset olivat hankkineet kansalle osallisuuden valtion maahan, niin hankki Marius sille pääsyn valtion virkoihin.

Kun Marius tuli Metelluksen jälkeen päälliköksi Afrikkaan, loppui sota siellä pian. Valloitetuun Numidian valtakunnan useimmat kaupungit tunkeutui päällikkö äsken kootun kansan-sotajoukkonsa kanssa sanomattomien vastuksien läpi vedettömäin ja myrkyllisistä käärmeistä

vilisevään seutujen kautta Jugurtaan tärkeimpään kaupunkiin sekä ryösti ja hävitti sen perin pohjin. Kohta sen jälkeen valloitettiin se vuorilinja, jossa kuningas säilytti aarteitansa. Jugurta pakeni sukulaisensa Mauretanian kuninkaan Bokkukseen luo, joka kuitenkin taivutettiin antamaan pois pakolainen. Marius vietti nyt Roomassa muhkean riemusaaton kansan iloitessa. Jugurtaan täytyi kahleissa astua voittajan vaunujen edellä; sitte hänet alastomana sysättiin maanalaiseen vankeuteen. Kuusi päivää sai hän siellä kärsiä näljän tuskia, kunnes vartiat hänet viimein kuristivat kuoliaaksi.

Sota kimbriläisiä ja teutonilaisia vastaan. Valtakunnan pohjoisrajaa uhkasi hirvittävä myrsky. Kaksi pohjoismaista kansaa, *kimbriläiset* ja *teutonilaiset*, oli lähtenyt liikkeelle asuinpaikoiltaan, joiden sanotaan olleen Itämeren rannoilla, ja he siirtyivät yhä edemmäksi etelää kohti. Jättiläisvartalollaan, hurjalla rohkeudellaan ja inhottavalla muodollaan levittivät he kaikkialle kauhistusta. Kolmessa taistelussa peräkkäin voittivat he Rooman sotajoukot, joita ylhäissukuiset konsulit johtivat. Italia jo vapisi noiden hirvittäväin raakalaisten pelosta eikä vuodeksi 104 kukaan uskaltanut hakea konsulin virkaa. Marius otti vastaan sen vaikean toimen ja ylimysten vastustamatta valittiin hänet neljä kertaa peräkkäin (vuosiksi 104-101) konsuliksi.

Saapuessaan Galliaan, jossa hän oli luullut kohtaavansa raakalaiset, hän ei heitä tavannutkaan, koska kimbriläiset olivat hävitellen kulkeneet Espanjaan ja teutonilaiset toiselle taholle. Vasta kahden vuoden kuluttua palasivat he. Marius tänä väliaikana harjoitti sotamiehiänsä, totutti heitä kärsimään vaivoja, vahvisti heidän rohkeuttansa ja sai heidät noudattamaan ankaraa kuria. Käskynsä alaisia kohteli hän oikeudentuntoisesti. Kun hänen veljensä pojan, erään sotajoukon päälliköistä, murhasi muuan sotamies, jota hän oli häväisten loukannut, tutkitutti Marius tarkkaan asian, ja kun syytetty kertoi koko tapauksen, pani päällikkö itse hänen päähänsä seppeleen, jollaisia muuten annettiin kiitettävistä teoista. Siten hän, vaikka hänen olemuksensa olikin ankara, tyly ja vastenmielinen, saavutti sotamiesten kunnioituksen, jotka huomasivat juuri hänet oikeaksi mieheksi vastustamaan kimbriläisiä.

Raakalaisten palattua tapasi Marius ensin teutonilaiset (102). Iser- ja Roone-jokien yhtymäpaikassa oli roomalaisilla linnoitettu leiri, jonka sisällä Marius piti väkeänsä, totutellen sotamiehiä näkemään vihollisten villiä muotoa, kuulemaan heidän kovaa huutoansa ja tuntemaan heidän aseitansa. Eräs teutonilaispäällikkö oli niin nenäkäs, että vaati Mariusta kaksintaisteluun. "Jos olet kyllästynyt elämään, niin voithan hirttää itsesi", vastasi roomalaispäällikkö. Viimein raakalaiset kulkivat leirin ohi, huutaen roomalaisille sotamiehille menevänsä nyt Italiaan ja kysyen, eivätkö roomalaiset tahtoneet lähettää terveisiä vaimoilleensa ja lapsilleensa. Töin tuskin saattoi Marius hillitä väkensä raivoa. Mutta raakalaisten mentyä seurasi roomalaisjoukko jäljestä ja saavutti heidät *Akva Sekstian* (nykyisen Aixin) luona, johon Marius asettui edulliseen paikkaan. Ensi päivänä hyökkäsi hän teutonilaisten liittolaisten ambronilaisten päälle ja voitti heidät kokonaan. Roomalaiset takaa ajaen ryntäsivät voitettujen leiriin ja kohtasivat siellä ambronilaisten vaimot, jotka kirveillä ja miekoilla ahdistivat milloin roomalaisia, milloin omia pakenevia miehiänsä, kunnes hekin kaatuivat voittajain käden kautta. Nyt seurasi kamala yö; teutonilaisten valituksia kaatuneiden veljein tähden ja heidän hurjia sotalaulukansa kuului joka taholta roomalaisten leiriin. Päivän koittaessa asetti Marius sotaväkensä taistelujärjestykseen ja antoi ratsuväkensä alottaa taistelun. Raskaina, tiheinä joukkoina vyöryivät teutonilaiset roomalaislegioneja vastaan. Mutta puolen päivän aikaan alkoivat raakalaisten rivit horjua, ja kun uusi väijyksiin asetettu roomalaisjoukko yht'äkkiä syöksyi esiin, tuli voitto täydelliseksi. Kaatuneita vihollisia sanotaan olleen niin paljo, että Massilian asujamat kauan aitasivat viinitarhojansa heidän luillaan.

Seuraavana vuonna kimbriläiset ajoivat roomalaispäällikön *Katuluksen* Ylä-Italiasta pois Po-joen toiselle puolelle. Heidän aikomuksensa oli yhdistyä teutonilaisiin, joiden kohtalosta he eivät vielä tieneet mitään, sekä sitte marssia suoraa päätä Roomaan. Mutta keväällä 101 yhtyivät sen sijaan Marius ja Katulus, ja roomalaiset, 50,000 miestä, menivät jälleen Po-joen yli. Kimbriläiset nyt ryhtyivät sovinnon hieromiseen ja tarjosivat rauhaa, jos roomalaiset suostuivat antamaan maata heille ja heidän veljillensä teutonilaisille. "Teidän veljenne teutonilaiset", vastasi Marius, "ovat saaneet maan, jota heiltä ei suinkaan koskaan riistetä." Ja näyttääkseen kimbriläisille heidän veljiensä kohtalon tuotti hän esiin teutonilaisten vangitun kuninkaan Teutobakin.

Vercellan kedolla lähellä Veronaa oli ratkaseva taistelu. Kimbriläiset olivat asettuneet suureen nelikulmaan ja ensimmäinen rivi oli sidottu kiinni rautakahleeseen, että miehet pysyisivät oikein taajassa. Roomalaisten puolella johti Katulus keskijoukkoa. Marius oli asettanut väkensä molemmille siiville. Raakalaisjoukot vyöryivät esiin kuin suuren meren aallot. Roomalaiset ottivat levollisessa järjestyksessä ja säännöllisesti tihennetyissä riveissä vastaan tuiman rynnäkön. Puoli-alastomat ja siis helposti haavoittuvasivat kimbriläiset eivät vaskimiekoillaan, jotka taipuivat joka iskusta, voineet kestää roomalaisten harjautuneita ja hyvin johdettuja legioneja, kun lisäksi vielä aurinko ja tuuli olivat heillä haittana. Katulus saavutti ensin keskustassa ratkasevan menestyksen ja kohta tuli roomalaisten voitto täydelliseksi taistelukentällä. Mutta voitettut pakenivat vaunulinnaansa ja siellä miesten sivulla taistelivat kimbriläisnaiset, jotka viimein lävistivät itsensä kuoliaaksi, kun ei enää näkynyt mitään pelastuksen toivoa. Viimein syöksyi kimbriläisten leiristä esiin suuri joukko koiria, joita vastaan roomalaisten täytyi taistella monta tuntia. Kimbriläisiä sanotaan maanneen kentällä, jossa hirvittävä taistelu oli riehunut, enempi kuin 120,000, ja kuitenkin saattoi Marius vielä ottaa 36,000 vankia. Sivistymätön mies, karkea sotilas oli tässä mahtavalla voimain punnituksella pelastanut etelämaailman sivistyksen ja sen laeilla järjestellyn yhteiskunta-laitoksen.

Jo taistelukentällä alettiin kiistellä, kumpiko oli enemmän tehnyt voiton saavuttamiseksi. Moni tahtoi antaa ylimys Katulukselle suurimman kunnian. Mutta yleinen ääni antoi palkinnon

ylipäällikölle. Marius piti komean riemusaaton, johon hän salli Katuluksenkin ottaa osaa. Riemusankarin edellä kuljetettiin vangittua Teutobak-kuningasta, joka oli niin pitkä, että ulottui ylemmäksi voitonmerkkejä. Kansa, katsoen Mariusta omaksi päällikökseen, sanoi häntä Rooman kolmanneksi perustajaksi ja uhrasi atrioilla juomauhria hänelle niinkuin jumalalle.

Marius ja Sulla.

Sulla oli monessa suhteessa Mariuksen vastakohta. Ollen syntynyt ylhäisestä suvusta oli hän saanut hienon sivistyksen, mutta myöskin imenyt ylhäisten itsekkäisyyden ja turmeltuneet tavat. Hän himoitsi nautintoja enemmän kuin kunniaa. Hänellä oli tarkka arvostelukyky, tavaton valtiomiehen taito ja ripeä toimintavoima, mutta samalla hillitsemätön nautinnonhimoisuus ja kylmä sydämmettömyys. Kykenemättä rakkaudella ja innostuksella antautumaan mihinkään suureen tehtävään ja uskomatta siveellistä maailman järjestystä, hän ei antanut töitensä velvollisuudentunnon, vaan nautinnon ohjata. Sentähden hän myöskin katsoi elämänsä runsasta menestystä ainoastaan sattumuksien leikiksi. Ja koska hän luki suuret tekonsa sattumuksen ansioksi, sanoi hän itseänsä mielellään "onnelliseksi".

Jo siihen aikaan, kuin Sulla oli Mariuksen käskyn alaisena, voitiin aavistaa hänestä tulevan Mariukselle kilpailijan. Kun Marius vastuksia kärsien taisteluilla kukisti Jugurtan voiman ja pakotti hänet pakenemaan, niin Sulla se juuri ystävyuden teeskentelemisellä ja hyvillä sanoilla sai taivutetuksi kuningas Bokkuksen antamaan pakolaisen roomalaisille. Senpä tähden ylhäisten puolue ylistelikin Sullaa sodan varsinaiseksi päättäjäksi. Ratkasevassa taistelussa kimbriläisiä vastaan seisoi Sulla neuvonantajana Katuluksen sivulla. Jo silloin vallitsi erimielisyys hänen ja Mariuksen välillä. Sitte seuraavassa liittolaissodassa osoitti Sulla sellaista etevyyttä, että hän himmensi kunniakkaan kilpailijansa. Siispä kun oli aljettava sota Ponton mahtavaa kuningasta *Mitridatesta* vastaan, joka pyrki Vähä-Aasian herraksi sekä sitä varten hyökkäsi Rooman liittolaisten päälle ja surmautti joukottain Rooman kansalaisia, niin Sulla valittiin senaatin vaikutuksesta konsuliksi ja päälliköksi Mitridatesta vastaan.

Mariuksen pako ja väkivalta-hallitus. Raivoissaan kilpailijansa korotuksesta liittyi Marius väkivaltaiseen kansantribuniin *Sulpiciukseen*. Tämän onnistui saada aikaan kansanpäätös, jonka mukaan päällikkyyks oli riistettävä Sullalta ja annettava Mariukselle. Töin tuskin pääsi Sulla pakenemaan hänelle määrättyjen legionein luo, jotka seisovivat Kampaniassa, mutta ne hänen puheestaan niin mieltyivät häneen, että kivittivät ne sotatribunit, jotka aikoivat Mariuksen puolesta ryhtyä sotaväkeä johtamaan. Sitte Sulla läksi kuuden legionin kanssa Roomaa vastaan. Kun vastapuolue teki itsepäistä vastusta, käski hän jousimiesten ampua tulisia nuolia taloihin ja sieppasi itse sydämmettömän päättäväisesti soitsun, osoittaen siten aikeensa syyttää kaupungin. Silloin täytyi kaiken vastustuksen lakata. Sulla marssi voitollisesti Roomaan ja Mariuksen täytyi paeta.

Vaihtelevia kohtaloita kärsi päällikkövanhus pakomat kallansa. Kiihkeästi vainottuna onnistui hänen päästä Ostiaan, josta hän löysi heikon venheen ja nousi siihen. Myrsky ajoi venheen Circeji-kaupunkiin. Väsyksissä merimatka ja näljänvaivoista täytyi hänen vihollistensa väijymisiä karttaakseen paeta syvälle läheisiin metsiin. Siten saapui hän lähelle Minturna-kaupunkia. Silloin hän yht'äkkiä huomasi toisella puolellaan vihamielisen ratsujoukon ja toisella kaksi laivaa. Hän riensi heti toiseen laivaan ja saikin aluksi turvaa merimiehiltä. Mutta kohtapa he katuivat. Mariuksen kerran maatessa rannalla purjehtivat he kavalasti pois jättäen vanhuksen oman onnensa nojaan. Hämmästyen läksi hän kulkemaan tietömiä soita, kunnes viimein saapui yksinäiseen majaan. Siinä asui vanha ukko, joka liikutettuna Mariuksen onnettomasta kohtalosta kätki hänet luolaan Liris-joen rannalle. Mutta kun Sullan ratsumiehet tulivat sinnekin, riensi hän Minturnan suolle, riisui vaatteensa ja piilottui ruohokkoon, jossa vesi ulottui hänelle kaulaan asti. Ratsumiehet sittekin huomasivat hänet, vetivät ylös ja veivät vankina kaupunkiin.

Minturnan neuvosto aikoi nyt Rooman senaatin käskyn mukaan surmata Mariuksen. Kimbriläinen orja lähetettiin miekka kädessä vankilaan panemaan murhaa toimeen. Mutta kun orja huomasi vankilan hämärässä päällikkö vanhuksen julman katseen ja kuuli hänen kovalla äänellä ärjäsevän: "orja! uskallatko tappaa Mariusta?" pakeni hän kauhuissaan ja viskasi pois miekkansa. Minturnalaiset katsoivat orjan pelkoa jumalain viittaukseksi ja vapauttivat Mariuksen, joka pääsi sitte vahingotta meren yli Afrikkaan. Saatuaan matkalla kuulla, että hänen poikansa ja muutamia puoluelaisiaan oli Numidiassa, purjehti hän ensin vanhan Kartagon satamaan. Mutta hänen noustuaan maalle ja viivyttyään vähän aikaa hävitetyn kaupungin jäännöksiä katselemassa saapui maaherra Sekstiukselta lictorin kautta hänelle käsky heti lähteä pois Afrikasta. Pitkän ajan oli Marius vait synkkiin mietteihin vaipuneena. Viimein hän lausui: "sano Sekstiukselle, että näit Marius-vanhuksen Kartagon raunioilla!"

Ennen lähtöään Afrikasta tapasi hän poikansa ja muutamia puoluelaisiaan, jotka olivat olleet vähällä joutua Numidian kuninkaan vangeiksi. Heidän kanssansa purjehti hän Afrikan rannasta etäiseen Cercina-saareen ja vietti siellä talven, mietiskellen kosta.

Tällä välin oli Sulla lähtenyt sotajoukkoinen retkelle. Uusi konsuli *Cinna* oli kansan puolueen miehiä, mutta hänen virkaveljensä Oktavius ja ylhäisten puolue olivat karkoittaneet hänet pois Roomasta. Tämä Cinna nyt kehoitti Mariusta palaamaan Italiaan. Hänen noustuaan Etrurian rannalle riensivät hänen puoluelaisensa joka taholta sinne kokoon. Hän marssi nyt Cinnan kanssa Roomaa vastaan. Senaatilla kun ei ollut keinoja millä puolustaa kaupunkia, täytyi sen tunnustaa Cinna konsuliksi ja lähetystön kautta pyytää häntä tulemaan Roomaan. Kun nämä lähettiläät vietiin Cinnan eteen, istui hän virkaistuimellaan, yllänsä kaikki konsulinarvon virkamerkit. Ääneti seisoi Marius hänen sivullaan, mutta päällikkövanhuksen katse paloi vihasta ja kostonhimosta.

Cinna kulki sisälle kaupungin portista, mutta Marius jäi vähäksi aikaa ulkopuolelle, lausuen katkeralla äänellä: "maanpakolaistenhan ei ole lupa astua kaupunkiin; jos minua tarvitaan, on minun tuomioni peruutettava." Sentähden täytyi kutsua kansa kokoon kumoamaan Mariuksen maanpako-tuomiota. Mutta kun kolme osastoa oli ehtinyt äänestää hänen takaisin kutsumisensa puolesta, ei hän enää kauemmin jaksanut pidättää hurjaa kiihkoansa. Hän marssi aseellisten puolulaistensa kanssa kaupunkiin ja pani heti toimeen kauhastavan verisaunan. Hänen pienimmästäkin viittauksestaan surmasivat asemiehet suuren joukon vastaan tulevia ihmisiä, ja nekin, joiden tervehdykseen Marius vain ei vastannut, hakattiin säälimättä kuoliaaksi. Kun tällaista murhailua kesti viisi päivää, kyllästyi siihen Cinna. Mutta kun viljejä orjalaumoja ei saatu lakkaamaan, piiritti Cinna heidät äkisti yöllä ja surmautti kaikki tyyni. Verisaunan lakattua Marius ja Cinna nimityttivät omavaltaisesti itsensä konsuleiksi. Marius oli nyt seitsemättä kertaa valtion korkeimmassa virassa, vaan eipä sitä kunniaa kestänyt kauan. Senaatille tuli Sullalta kirje ilmoittaen, mitä voittoja oli saavutettu Kreikanmaassa, ja lupasi hän kohta palata kostamaan vihollisillensa. Se sanoma herätti Mariuksessa levottomuutta, jota hän koetti juomisella tukeuttaa. "Vaikka leijona on poissa", lausui hän, "niin kuitenkin tuntuu kamalalta hänen luolassaan oleskelu." Viimein hän kääntyi ankaraan tautiin. Kuumeen houreissa oli hän johtavinaan Rooman sotajoukkoja Mitridatesta vastaan, mutta levollisempina välihetkinä valitti hän kuolevansa, saamatta toivettaan toteutumaan. Kuollessaan (86) oli hän 70 vuoden ikäinen ja oli pitänyt 17 päivää seitsemättä konsulinvirkaansa.

Sulla Mitridatesta vastaan. Sill'aikaa kuin Marius Roomassa päästi kostonhimonsa ankarasti raivoamaan, taisteli Sulla valtakunnan mitä vaarallisinta vihollista vastaan. Kuningas Mitridates oli voimakas ja toimielias mies. Juosten sai hän kiinni nopeimmankin metsänotuksen, hän jaksoi hillitä hurjimmankin hevosen ja metsästysretkillä kaatoi hän tulisimmassa ratsastusvauhdissa saaliinsa. Hän suosi omalla tavallansa kreikkalaista taidetta ja historian kirjoitusta, hän puhui kahtakymmentä kahta kieltä ja muisti joka sotamiehen nimen koko sotajoukossaan. Kaikki keinot olivat hänestä yhtä luvalliset hänen pyrkiessään toivotun tarkoituksen perille; väkivaltaa ja viekkautta, julmuutta ja uskottomuutta käytti hän, eikä säästänyt ihmishenkeä. Aluksi hän anasti osan Paflogoniaa, sitte murhautti Kappadokian nuoren kuninkaan, voidakseen anastaa hänen maansa ja viimein hän syytti sisällisen sodan Bityniassa ja auttoi siellä toista puoluetta. Kun nyt roomalaiset auttoivat toista puoluetta ja sitä paitsi asettivat Kappadokiaan uuden kuninkaan, alkoi hän yhdessä Armenian kuninkaan kanssa sodan heitä vastaan. Helposti sai hän valloitetuksi Vähä-Aasian länsirannikon ja levitti sitte kaikkiin niihin kaupunkeihin käskyn surmata yhtenä päivänä kaikki niissä elävät roomalaisperheet. Kun roomalaisia vihattiin heidän saaliinhiemionsa tähden, toteltiin tuota käskyä mielellään, ja nyt tehdyssä hirvittävässä verisaunassa sanotaan hukkuneen yhdeksättä kymmentä tuhatta roomalaista.

Mitridates itse jäi Aasiaan, valiten asuinpaikakseen Pergamon, ja lähetti päällikkönsä *Arkelaon* Kreikanmaahan, jossa hän toivoi yhtä suuren vihan roomalaisia kohtaan vallitsevan kuin Aasiassakin. Koko joukko kreikkalaiskaupunkeja antautuikin heti Mitridateen puolelle, niiden joukossa varsinkin Atena. Nyt saapui Sulla Kreikanmaahan ja marssi suoraa päätä Atenaa kohti sekä koetti kaikin voimin nopeasti päästä kaupungin herraksi. Saadakseen piiritysneuvoja hakkuutti hän puut Akademian metsiköstä ja poistaakseen varain puutetta ryösti hän Delfin tempelin. Näljän hätä pian alkoi hirveästi raivota Atenassa, ja silloin täytyi kaupungin ruveta hieromaan sovintoa, mutta kuitenkin otettiin se äkkiarvaamatta väkiryynnäköllä. Ryöstäen ja murhaten tunkeutuivat Sullan sotamiehet kaupunkiin ja panivat toimeen hirvittävän verisaunan. Vasta seuraavana päivänä hillitsi Sulla sotamiestensä hurjan raivon ja armahti kaupunkia, sanoen "antavansa anteeksi monelle muutamien, eläville kuolleiden tähden".

Kahdessa verisessä taistelussa voitti Sulla Arkelaon. Viimeinen ja verisempi taistelu pysyi kauan ratkasematta. Jo yrittivät roomalaiset peräytymään, vaan silloin Sulla rohkeasti hypäsi maahan ratsunsa seljältä ja tempasi lippumiehen kädestä kotkamerkin, sanoen: "Tässä minä tahdon kuolla! Jos teiltä kysytään, missä luovuitte päälliköstänne, niin sanokaa: Orkomenon luona!" Sotamiehet häpeissään palasivat ja vihollinen voitettiin ankaralla taistelulla niin perin pohjin, että Arkelaon itsensä täytyi pysyä kaksi päivää piilossa eräässä suossa, ennenkuin hänen onnistui päästä pakoon.

Sittemmin ollessaan suullisesti Sullan puheilla täytyi Mitridateen tyytyä voittajan määräämiin ehtoihin. Kuninkaan piti luovuttaa kaikki valloituksensa, maksaa 2,000 talenttia ja antaa pois 70 laivaa. Vähä-Aasian kaupungeista kiskottiin sitte äärettömiä summia; heidän täytyi yhdessä maksaa pakkoveroa 20,000 talenttia ja sitä paitsi kalliilla tavalla ravita ja vaatetta Sullan sotajoukkoa. Näillä kiskomisilla hankki hän itselleen runsaat varat kohta alkavaan sisälliseen sotaan.

Sullan paluu ja hirmuhallitus. Hyvin varustetun sotajoukon kanssa, jossa oli runsaasti 40,000 miestä, palasi Sulla Italiaan. Mutta kansanpuolueella, jota moni Italian kansa, varsinkin samnilaiset, auttoivat, oli lähes viisi kertaa suurempi sotavoima. Heti Sullan tultua meni moni ylhäinen mies väkinensä hänen puolelleen; toinen konsuli voitettiin, toisen väki houkuteltiin luopumaan ja samnilaiset kukistettiin. Kuullessaan nämä tappiot huudahti *Karbo*, kansanpuolueen uusi johtaja, että Sulla oli yht'aikaa leijona ja kettu, mutta kettu oli vaarallisempi leijonaa.

Roomaan marssittuaan kokosi Sulla Bellonan temppeleihin senaatin ja piti sille mahtavan ja uhkaavan puheen. Temppelein edessä "suuressa sirkuksessa" surmattiin sill'aikaa hänen käskystään 6,000 vangittua samnilaista, ja kun onnettomain kuolonuhrien valitushuudot kuuluivat temppeleihin ja senaattorit peljästyen hypähtivät ylös istuimiltaan, lausui Sulla jääkylmällä välinpitämättömyydellä: "älkää tuosta huoliko, kokoontuneet isät, siinä vain muutamia

pahantekijöitä minun käskystäni kuritetaan." Kansankokouksessa hän sitte julkisesti lausui, ett'ei hän aikonut säästää ketään, joka oli kantanut aseita häntä vastaan, ja hän piti sanansa hirvittävällä tavalla.

Pääkaupungissa alkoi heti julma murhaileminen. Sydämmettömällä säännönmukaisuudella teki Sulla tuon tuostakin varsinaiset luettelot kuolemaan määrätystä henkilöistä. Näiden "proskriptionein" kautta, kuten noita listoja sanottiin, joutui kuoleman uhriksi toista sataa senaattoria, 2,500 ritaria ja ääretön paljous muita kansalaisia. Kenen nimi oli luettelossa, hän oli kuoleman oma, hänen omaisuutensa anastettiin ja hänen lapsensa julistettiin perinnöttömiksi; murhaaja sitä vastoin sai palkinnoksi kaksi talenttia. Näinä kauhun päivinä tehtiin hirvittäviä rikoksia; orjat kavalsivat isäntiänsä, lapset surmasivat vanhempiansa, temppelit ja alttarit tahrattiin viattomain verellä. Runsain määrin tyydyttelivät voittajat yksityistäkin kostonhimoansa sekä toisten omaisuuden himoitsemistansa; moni menetti henkensä ainoastaan puutarhansa, huvilansa tai aarteitensa tähden. Murhaajat, ollen enimmäkseen palkattuja gallialaisia, hakkasivat uhrinsa kuoliaaksi, missä hyvänsä heitä tapasivat, ja astuivat sitte surmatun veristä päätä kantaen saamaan palkintoansa. Näiden kauhujen vaikutuksen ollessa vielä ihan tuoreena piti Sulla loistavan riemuretken, jolloin hän kerskailevasti levitteli äärettömiä aarteitansa, jotka oli tuonut sotaretkeltään.

Sullan valtiomuoto ja kuolema. Heti palattuaan nimitytti Sulla senaatilla itsensä diktaattoriksi elinajakseen. Säätäen koko joukon lakeja koetti hän nyt uudistaa ja vahvistaa vanhaa yhteiskuntajärjestystä, joka oli kansanvallan voimistuessa osaksi hajonnut. Täyttääkseen suurta aukkoa, jonka sisällinen sota oli tehnyt senaattiin, valitsi hän 300 miestä ritarisäädystä sen jäseniksi. Lisäten niiden virkain pitäjiä, jotka oikeuttivat pääsemään senaattiin, edisti hän myöskin sen neuvoskunnan merkityksen karttumista. Senaatti sai takaisin tuomiovallan. Viroissa voitiin täst'edes yletä ainoastaan määrätystä järjestyksessä; vähintään kaksi vuotta täytyi kulua, ennen kuin kukaan sai astua uuteen virkaan, ja vähintään kymmenen vuotta, ennen kuin hän sai uudestaan astua virkaan, jossa oli ennen ollut. Siten tahtoi Sulla estää tähän asti virkamiesten asettamisessa vällinnetta epäkohtia ja varsinkin saman henkilön pääsemistä monta kertaa peräkkäin konsuliksi. Tietysti vähennettiin melkoisesti varsinkin kansantribunien valta. He eivät saaneet tehdä mitään lakiehdotuksia, heidän veto-kieltonsa lausumisoikeus rajoitettiin ja sen väärinkäytöksestä säädettiin sakkoja. Sitä paitsi määrättiin, että kansantribunina ollut ei koskaan enää sittemmin saanut astua mihinkään muuhun valtionvirkaan. Muutamissa maakunnissa järjestettiin verotuslaitos uudestaan. Italiassa koko joukko sotilassiirtokuntia tehtiin niistä kaupungeista, jotka Sulla oli määrännyt sotamiehilleen: entiset omistajat menettivät mahtikäskyn kautta maansa ja asuntonsa, jotka Sullan sotilaat heti anastivat. Muuten säädettiin myöskin lakeja, jotka tarkoittivat oikeusolojen turvaamista ja ylellisyyden leviämisen vastustamista.

Kaikkein ihmeeksi luopui Sulla vapaaehtoisesti diktaattorin-arvostaan (79) ja antoi kansalle jälleen oikeuden asettaa konsuleja. Sitte käveli hän yksityishenkilönä edes takaisin Rooman torilla ikään kuin kehoittaen ketä hyvänsä vaatimaan häneltä tiliä. Kaikki väistyivät kunnioittavasti pois peljätyn miehen tieltä, sillä vaikka hänellä ei enää ollutkaan valtaa, suojelivat häntä vanhat sotilaansa. Kansalle hän toimitti muhkeat pidot, joita kesti monta päivää. Sitte siirtyi hän komeaan huvilaansa Kuma-kaupungin luo. Näyttelijäin ja kevytmielisten naisten seurassa vietti hän siellä elämää, joka ei suinkaan ollut hänen ylellisyyslakiansa mukaista. Välistä kirjoitteli hän elämäkertansa ja toisinaan otti työkseen yleisiä toimia. Hän kuoli vuonna 78 erään kertomuksen mukaan syöpäläisten paljoudesta, joita oli äärettömästi hänen kasvanut, vaan toisen tiedon mukaan äkillisestä veren juoksusta.

Sullan valtiomuoto oli kuin linnaksi rakennettu kansan valtaa vastaan, joka ilman tätä hillitsevää voimaa ehkä olisi turmeltunut vallattomuudeksi. Diktaattorin mieliala oli kuitenkin liian väkivaltainen ja kiivas yritykseen, joka vaati suurinta varovaisuutta. Hänen parannuksensa olivat rohkeat ja epäilemättä hyvää tarkoittavat ja ne pantiin myöskin toimeen johdonmukaisesti ja voimakkaasti. Mutta ne eivät perustuneet vallitsevaan ajanhenkeen, jota ne päin vastoin uhoittelivat. Senpä tähden ne eivät myöskään juurtuneet kansan mieleen. Mutta vaikkapa ajan suunnan mahtava virta vähitellen huuhtoikin pois sulut, joita Sulla asetteli sitä vastaan, niin kuitenkin näyttää lainsäätäjällä tällä lakityöllään koettaneen edes osaksi sovittaa, mitä hän oli rikkonut proskriptioneillaan ja muuten esimerkkillään.

Pompejus ja Caesar.

Sullan kuoltua oli Pompejus eittämättä etevin mies Rooman tasavallassa. Hänen ulkonaisessa käytöksessään oli hiljaista tyyneyttä ja kohteliaasta erillään-pysyväisyyttä, jotka tuottivat suurempaa loistoa hänen tavattomille sielunlahjoilleen, kuin luonto oli hänelle antanut. Rakastaen hiljaista perhe-elämää oli hän silloisista roomalaisylimyksistä niitä harvoja, joiden siveellinen elämä oli moitteeton. Jonkinmoinen mukavuutta tavoitteleva hitaisuus levitti ikäänkuin sumua hänen olemuksensa ympärille, mutta ratkasevina hetkinä välähteli siitä rohkea päättäväisyys ja toimikykyinen voima. Näitä ominaisuuksia osoitti hän jo aikaisin. Hänen isänsä Pompejus Strabo, joka menestyen taisteli liittolaissodassa ja kuului ylhäisten puolueeseen, ei ollut suosittu sotamiestensä kesken. Kerran he tekivät kinastuksenkin ja tarttuivat aseihin. Päällikkö itse ei uskaltanut astua heidän eteensä, mutta nuori Pompejus riensi keskelle joukkoa, kehoitti sotamiehiä kiivaasti järjestykseen ja viskautui viimein pitkäkseen leirinportin eteen, sanoen, ett'ei kukaan ollut pääsevä pois leiristä muuten kuin hänen ruumiinsa ylitse. Niin mahtavasti vaikutti tämä päättäväisyys, että kapina tuota pikaa lakastui.

Mariuksen hallitessa Roomassa eli Pompejus tiluksillaan, mutta hänen kuoltuaan alkoi hän taas toimia. Huomatessaan ylhäisimpäin ja korkeimmissa viroissa oljain joka taholta tulvivan Sullan

leiriin, ei hän tahtonut osoittaa olevansa pakolainen eikä kykenemätön avunhakija. Senpä tähden hän omilla varoillaan pestasi sotilaita ja moni myöskin meni hänen puolelleen, niin että hänelle pian kokoutui kolme legionia. Sullan lähestyessä joukkoineen käski Pompejus koko väkensä asettumaan ikään kuin katselmukseen muhkeimmissa varustuksissansa. Sen nähtyään Sulla hyppäsi maahan ratsunsa seljältä, astui Pompejukselle vastaan ja tervehti häntä imperaattoriksi. Sitte Pompejus voitti Sisiliassa kansanpuolueen. Hänen palatessaan sanoi Sulla häntä "suureksi" ja nousi istuimeltaan hänen edessään, mutta kun Pompejus pyysi riemusaattoa, ei diktaattori sitä myöntänyt, koska sellainen kunnia voi tulla ainoastaan konsulien ja preettorien osaksi. Rohkeasti vastasi Pompejus: "useimmat ihmiset kumartavat nousevalle kuin laskeutuvalla auringolle." "No, vietä sitte riemusaattosi!" virkkoi Sulla äkeissään; mutta sen riemusaaton jälkeen olivat he ystävät ainoastaan puolittain.

Vähän nuorempi Pompejista oli hänen tuleva kilpaveljensä ja voittajansa *Julius Caesar*. Tässä henkilössä olivat harvinaisella tavalla yhtyneinä molempain puolueiden edut ja edellisten puolueenjohtajain paraat ominaisuudet. Kuuluen ylhäiseen sukuun, joka sanoi polveutuvansa kuningas Ankus Martiuksesta, jopa myöskin trojalaisesta sankarista Aineiaasta, peri hän syntymänsä kautta jotakin ylevää ja suurta; hienoista, melkein naisekkaista kasvoista, notkeasta käynnistä ja sievästä, kohteliaasta seurustelutavasta näkyi selvään ylimys. Mutta Mariuksen sukulaisena oli hän liian lähellä kansanpuolueen päämiestä, voidakseen pysyä sille puolueelle vieraana, varsinkin kun hänen sielun ominaisuutensa tekivät hänet kansan suosikiksi. Sekä ajatuksissa että töissä osoitti hän tyyntä selvyttä ja varmaa johdonmukaisuutta, joka näkyi sekä hänen yksinkertaisesta ja samalla vakuuttavasta esitystavastaan että vielä enemmän hänen toimintatavastaan, hän kun ei koskaan erehtynyt oikeasta hetkestä, ei koskaan luopunut perusaatteistaan eikä jättänyt mitään työtä keskoiseksi.

Sullan palattua, jolloin kaikki vapisivat tuon mahtavan miehen edessä, otti Caesar puolisoikseen Cinnan tyttären ikään kuin hän ei vielä ennen olisi ollut kyllin lujasti sidottu kansanpuolueeseen. Sulla silloin käski häntä eroamaan nuoresta vaimostansa. Sellaista mahtavan diktaattorin käskyä oli nöyrästi totellut Pompejus, joka myöskin oli tähän aikaan rakentanut Sullalle vastenmielisen avioliiton. Mutta Caesar pysyi horjumattoman itsepäisenä eikä totellut. Silloin kirjoitettiin rohkean nuorukaisen nimi proskriptioniluetteloon. Kaksi ylimystä, Julius-suvun sukulaista, rukoili hartaasti diktaattorilta armoa kuolemaan tuomitulle, kunnes hän viimein kyllästyen heidän anelemiseensa taipui ja sanoi: "Olkoon menneeksi sitte! Mutta omaksi turmioksenne se tulee, sillä siinä nuorukaisessa on enempi kuin yksi Marius."

Roomasta matkusti Caesar Vähä-Aasiaan, aikoen siellä erään etevän opettajan johdolla edistyä puhetaidossa. Matkalla merirosvot, joita silloin liikkui kaikilla vesillä, ottivat hänet kiinni ja pitivät kuusi viikkoa vankinaan. Kun rosvoit pyysivät lunnaiksi kahtakymmentä talenttia, moitti Caesar heitä, että pyysivät niin vähän hänen arvoisestaan miehestä, ja lupasi maksaa viisikymmentä. Hän lähetti seuralaisensa lainaamaan lunnaiksi rahaa, mutta pysyi itse lähes neljäkymmentä päivää rosvojen luona ja saavutti sellaisen kunnioituksen, ett'ei hän näyttänyt olevan heidän vankinsa, vaan herransa. Kun rosvoit eivät kyenneet käsittämään runoelmia, joita hän heille luki, sanoi hän heitä raaoiksi barbaareiksi. Käydessään levolle käski hän heitä olemaan hiljaa, ja milloin rosvoit eivät totelleet, uhkasi hän ikään kuin leikillä ristiin naulita heidät. Kun rahat saapuivat ja Caesar pääsi vapaaksi, hankki hän Miletosta laivoja ja hyökkäsi äkisti rosvojen päälle ja vangitsi heidät. Karttaakseen tarpeetonta kiduttamista kuristutti Caesar kuoliaaksi kaikki vangit, mutta heidän ruumiinsa ristiin naulittiin tuon uhkauksen sanain mukaan.

Caesarin palattua Roomaan huomattiin piankin hänen kaunopuheisuutensa ja muut etevät ominaisuutensa. Epäilemättä hän myöskin heti osoitti, mille puolelle hän tahtoi asettua. Kun Mariuksen leski tähän aikaan kuoli, piti Caesar, hänen veljensä poika, muistopuheen ja sitte rohkeasti vastoin nimenomaan julistettua kieltoa pystytti jälleen Mariuksen kuvapatsaan. Kansa katsoi tätä tekoa enteeksi ja Caesaria tulevaisuuden mieheksi.

Luovuttuaan preettorin virasta läksi Caesar Roomasta hallitsijaksi Espanjaan. Helposti voitiin huomata, että hänen kunnianhimonsa tavoitteli suuria pyrinöitä. Matkalla Alpein ylitse saapui hän huonoon kylärähjään. Hänen seuralaisensa silloin kysyivät, kilpailtiinko sielläkin arvosta ja kunniasijasta. "Tietysti," vastasi Caesar, "ainakin minä ennemmin tahtoisin olla *ensimmäisenä* miehenä tällaisessa kylässä kuin *toisena* miehenä Roomassa."

Pompejus Sertoriusta vastaan (76-72). Orjasota (73-71). Sertorius, Mariuksen jaloimpia puoluelaisia, oli päässyt pakenemaan Afrikkaan. Lusitanilaiset kutsuivat häntä päälliköksi ja hän otti vastaan tarjouksen. Kohta osasi hän tehdä itsensä niin rakastetuksi, että monta Espanjan kansaa liittyi häneen. Hän harjoitteli väkeänsä roomalaiseen sotataitoon ja opetutti espanjalaisten lapsille kreikkalaista ja roomalaista sivistystä. Johtotaitonsa avulla puolustautui hän kauan montakin roomalaispäällikköä vastaan, käyden vain pikku sotaa, johon vuorinen maa erittäin hyvin soveltui. Menestyksen mukaan laajeni myöskin hänen näköpiirinsä, niin että hän teki läheisen liiton kuningas Mitridateen kanssa, järjestääkseen hänen avullansa kaikki olot parempaan kuntoon. Pompejus, joka nyt lähetettiin Espanjaan, varusti suurimmaksi osaksi yksityisillä varoillaan suuren sotajoukon, 30,000 miestä jalkaväkeä ja 1,000 ratsumiestä. Eipä hän pitkään aikaan kuitenkaan saanut mitään tehdyksi taitavalle vastustajalleen. Viimein kuitenkin Sertoriuksen kavalasti murhasi oma alapäällikkönsä Perpurna ja ryhtyi johtamaan hänen sotajoukkoansa. Pompejus marssi heti Perpurna vastaan ja saavutti täydellisen voiton. Vangittu päällikkö antoi Pompejukselle paperinsa, jotka todistivat monen roomalaisen senaattorin salaa kuuluneen Mariuksen puolueeseen. Mutta Pompejus poltatti ne paperit lukematta ja mestautti Perpurnan.

Samaan aikaan raivosi Italiassa hirvittävä orjakapina. Jo kauan olivat roomalaiset ilokseen katselleet julkisissa huvituksissa miekkailijain eli niin sanottujen *gladiaattorein* taistelua keskenään hengen edestä. Alussa käytettiin siihen vankeja ja kuolemaan tuomittuja pahantekijöitä; mutta kun kansan mieltymys sellaisiin näytelmiin kasvoi, ostettiin orjia, harjoitettiin niitä erityisissä miekkailukouluissa ja sitte vuokrattiin miekkailuhuvien toimittajille. Sellaisesta miekkailukoulusta Kapuasta karkasi rohkea trakialainen *Spartakus*, joka ennen oli ollut sotamiehenä, 60 tai 70 kumppanin kanssa. Roomalaisen päällikön takaa-ajamina pysähtyivät nämä orjat Vesuvius-vuoren kukkulalle ja roomalaiset piirittivät vuoren. Mutta piirittäjain maatessa eräänä yönä leirissään hinautuivat miekkailijat palmikoituja viiniköynnöksiä myöten alas pitkin jyrkkiä rinteitä, hyökkäsivät makaavain vihollisten päälle ja tuottivat heille perinpohjaisen tappion. Kohta kasvoi nyt orjain luku, niin että heitä oli kokonainen sotajoukko. Kahdella voitolla raivasi Spartakus väelleen tien Alpeille, aikoen siellä päästää väkensä, jossa oli enimmäkseen gallialaisia ja trakialaisia, hajalle, niin että kukin voisi palata kotiinsa. Mutta saaliinhimoiset joukot halusivat ryöstää Roomaa ja pakottivat hänet palaamaan. Krassus, sen ajan rikkain roomalainen, yksin uskalsi ruveta kaupungin peljästyneiden porvarien johtajaksi. Senaatti kutsui myöskin Pompejuksen takaisin Espanjasta. Krassus tahtoi saavuttaa voiton kunnian ennen Pompejuksen palaamista ja Spartakus puolestaan toivoi voittavansa vastustajansa ennen odotetun avun saapumista. Niinpä tapahtui verinen taistelu Silarus-joen varrella Etelä-Italiassa, jonne orjapäällikön oli täytynyt peräytyä. Spartakus kaatui, orjajoukko joutui perin tappiolle ja Krassus sitte ristiin naulitutti noin 6,000 vankia Rooman ja Kapuan välisen tien varrelle. Ainoastaan 5,000 orjaa oli päässyt pakoon. Mutta kun he koettivat Alpein ylitse rientää kotiseuduilleen, tulivat he äkkiarvaamatta vastaan palaavalle Pompejukselle, joka heidät surmautti joka miehen.

Krassus ja Pompejus valittiin konsuleiksi seuraavaksi vuodeksi (70). Molemmat kilvalla koettivat hankkia kansan suosiota ja olivat kauan keskenään vihamiehinä. Rikas Krassus ravitsi kansaa 10,000 pöydässä ja jakoi sille viljaa kolmeksi kuukaudeksi. Pompejus sitä vastoin uudisti kansantribunien entisen vallan, jonka Sulla oli lakkauttanut, ja jakoi valtiollisten rikosten tuomiovallan senaatin ja ritarien kesken. Hyvin mietityllä esiytymisellään osasi hän myöskin kunniansa loistolla viehättää kansaa. Kun sensorit pitivät tavanmukaista ritarien tarkastusta, saapui siihen myöskin konsuli Pompejus, taluttaen niinkuin muutkin hevostaan ohjista. Sensorin kysymykseen, oliko hän ollut niin monella sotaretkellä, kuin oli säädetty, vastasi hän: "Olen ja aina oman päällikkyyteni alaisena!" Suurella huudolla ilmasi kansa siihen mieltymyksensä ja koko joukko saattoi häntä kotiinsa.

Pompejus Aasiassa. Katilinan salaliitto. Idästä nousi uhkaavia vaaran pilviä. Merirosvot, joiden paraina turvapaikkoina olivat Kreta ja Kilikia, hävittivät peljättävällä voimalla kaikkia Välimeren rantamaita ja Mitridates alkoi taas Roomaa vastaan laveanlaatuisen sodan. Merirosvoja vastaan oli jo moni roomalainen päällikkö taistellut ilman ratkasevaa voittoa. Jo oli näiden pahantekijäin hallussa viidettä sataa valloitettua kaupunkia ja toista tuhatta hyvin varustettua laivaa. Silloin eräs kansantribuni viimein ehdotti, että sotapäällikölle, nähtävästi Pompejukselle, annettaisiin kolmeksi vuodeksi rajaton valta kaikkein valtakunnan rantojen yli sekä hänen käytettäväkseen koko merivoima ja runsaat rahavarat. Caesar kannatti tehokkaasti tätä ehdotusta, joka myöskin hyväksyttiin.

Pianpa nyt kukistettiin merirosvojen hirvittävä voima. Välimeri jaettiin kolmeentoista piiriin ja määrättiin kuhunkin eri päällikkö. Nämä tehokkaalla yhdysvaikutuksella puhdistivat läntiset rannat, jota vastoin Pompejus päävoiman kanssa purjehti suorinta tietä Aasiaan. Jo matkalla antautui monta merirosvoa ja heitä kohdeltiin säästäen, että muut helpommin taipuisivat kuuliaisuuteen. Ratkasevalla merivoitolla päätettiin viimein tämä sotaretki. Kolmessa kuukaudessa oli siis Pompejus uudistanut turvallisuuden merillä, valloittanut tuhat linnoitettua paikkaa ja ottanut 20,000 rosvoa vangiksi, jotka muutti Kilikian sisäosaan, jossa heistä syntynyt kaupunki sai Pompejopolis-nimen.

Heti kun Pompejus tavallisella ripeydellään oli kolmessa kuukaudessa lopettanut tämän sodan, ehdotti eräs kansantribuni, että hänelle uudestaan annettaisiin laaja valta hänen lopettaakseen uutta Mitridateen alkamaa sotaa, jota toinen päällikkö *Lukullus* oli tähän asti käynyt. Ehdotus hyväksyttiin, mutta eipä Pompejus tästä nimityksestä juuri iloinnut. "Voi noita alinomaisia taisteluita!" huudahti hän; "jospa kerrankin saisin turvassa kateudelta elää maatilallani puolisoni kanssa!" Syystäpä hän tähän aikaan saattoikin olla kyllästynyt kunnianosoituksiin.

Nopea oli nytkin Pompejuksen menestys. Mitridateen täytyi heti alussa peräytyä aina Eufratin rannalle asti. Eräänä yönä kerrotaan kuninkaan unissansa olleen purjehtivinaan monen seuralaisen kanssa Ponton vesillä; mutta yht'äkkiä näki hän aluksensa hajooneen ja kaikkein seuralaistensa kadonneen. Siitä unesta herätti hänet sanansaattaja ilmoittaen Pompejuksen äkkiarvaamatta hyökänneen päälle. Kaikki vastustus oli turha. Laskeutuva kuu valasi veristä kenttää, jossa toistakymmentä tuhatta Mitridateen miestä makasi. Voitettu pakeni kohta sukulaisensa Armenian kuninkaan Tigraneen luo. Mutta Tigranes, huomaten voimattomuutensa, luopui hänestä ja laski nöyrästi kuninkaallisen otsakoristeensa Pompejuksen jalkain juureen, tyytyen siihenkin, että sai pitää valtakuntansa. Mitridates silloin pakeni Krimin niemelle ja varusti siellä uutta sotaretkettä.

Pompejus läksi etelää kohti Syriaan, teki sen maan Rooman maakunnaksi ja ratkasi Palestinassa kahden Makkabi-sukuisen veljeksensä valtaistuiniiriä.

Kuultuaan Mitridateen kuolleen hänen omassa perheessään tapahtuneen kavalluksen uhrina palasi Pompejus Pontoon ja järjesti siellä perin pohjin kaikki Aasian asiat. Ponton ja Kilikian hän

teki Rooman maakunniksi, erotteli ja asetteli ruhtinaita, sekä paloitteli ja yhdisteli heidän maitansa. Viimein hän voitostaan iloiten palasi Italiaan (61).

Roomassa tällä välin syntyi lavea salaliitto, joka uhkasi kaupungin rauhaa. *Katilina*, ollen hyvälahjainen ja ylhäissukuinen, mutta pahatapainen ja suunnattomasti velkautunut mies, oli tuon rikksellisen yrityksen alkuunpanija. Häneen yhtyi tyytymättömiä ja köyhtyneitä henkilöitä kaikista yhteiskunnan luokista. Kymmenen senaattoria ja monta muuta ylhäistä miestä oli salaa hänen liitossaan ja samalla hän osasi koota puolelensa suuren joukon irtainta roskaväkeä. Salaliittolaiset aikoivat surmata konsulit, syyttää kaupungin tuleen ja sitte alottaa hirmuhallitusta tuon sekasorron aikana. Mutta konsuli *Cicero*, Rooman suurin puhuja, alhaissukuinen, mutta isänmaallinen ja jalomielinen mies, sai ilmi ja tukeutti nuo vehkeet. Oltuaan itse murhanyrityksen uhrina kutsui hän senaatin "suojelevan Jupiterin" temppeliin. *Katilina* oli myöskin niin uhkarohkea, että saapui sinne. Sanoilla "kuinka kauan käytät väärin kärsivällisyyttämme, *Katilina*?" alkoi konsuli pontevan puheen, paljastaen hänen aikeensa ja osoittaen hänen oikean luonteensa kaikille kunnan kansalaisille. *Katilinan* lähellä istuvat senaattorit siirtyivät hänestä etemmäksi kuin ruttotautisesta. Häpeissään ja kiukuissaan kiiruhti *Katilina* kaupungista sen sotajoukon turviin, jonka hänen puoluelaisensa olivat tällä välin koonneet Etruriassa. *Ciceron* valppauden kautta saatiin kuitenkin Roomaan jääneet salaliittolaiset syyllisinä vangituiksi. Viimein *Katilinan* joukkokin voitettiin Etruriassa ja päällikkö itse kaatui hurjasti taistellen. Salaliittolaisten asia oli sitte päätettävänä senaatissa. Kaunopuheisesti varoitti *Caesar* läsnä olijoita tekemästä kuolemantuomiota, joka ilman kansan päätöstä hänen mielestään oli laiton; mutta taipumattoman *Kato nuoremman* ja konsuli *Ciceron* vaikutuksesta tehtiin päätös päinvastaiseen suuntaan.

Pompejuksen paluu. Triumviraatti. Mielten ollessa vielä kuohuksissa näistä tapauksista nousi *Pompejus* sotajoukkoineen Italian rannalle maalle. Hänen edellään kulki kummallisimpia huhuja, ja kaikki olivat levottomat, kun näet pelättiin hänen heti johtavan sotaväkensä Roomaa vastaan ja asevoimalla perustavan yksinvaltansa. Mutta heti Italian manterelle päästyään kutsui *Pompejus* kokoon sotamiehensä, piti heille puheen, kiittäen heitä hyvästä palveluksestaan, ja päästi koko väen hajalle. Tätä *Pompejuksen* lainkuuliaisuutta ylisteltiin syystä kyllä hyvin suuresti. Kun hänen nähtiin aseettomana ja ainoastaan muutamain ystävien seurassa, matkustavan Italian kaupunkien kautta, tulvi suuret ihmisjoukot kokoon häntä katsomaan ja saattamaan. Roomassa piti hän kolmannen riemusaatonsa, joka kesti kaksi päivää ja oli loistavampi kaikkia, kuin siihen asti oli nähty. Tauluissa, joita kannettiin riemusaaton edellä, oli luettavana 15 voitettun kansan, 1,000 valloitetun linnan, lähes 900 kaupungin ja 800 laivan nimet; sitä paitsi oli hän jälleen rakennuttanut 39 hävitettyä kaupunkia. Kalleuksien joukossa, joita kannettiin, oli 33 helmikruunua, 9 kaapin täyttä kultaisia juoma-astioita, *Mitridateen* kallis sormus- ja jalokivikokoelma, hänen kullasta valettu, 8 kynärää korkea rintakuvansa, hänen kuningasistuimensa ja paljo muita kalleuksia. Voittajan edellä astui 324 ylhäistä vankia ilman kahleita, niiden joukossa viisi *Mitridateen* lasta, *Triganeen* puoliso ja toinen poika sekä juutalaisten kuningas *Aristobulus*. Viimein saapui jalokivistä loistavissa riemuvaunuissa *Pompejus* itse, yllänsä *Mitridateen* aarekammiosta otettu varustus, jonka sanottiin olleen *Aleksanderin* omana.

Jos *Pompejus* oli luullut voivansa hallita Rooman yhteiskuntaa ilman sotajoukkoa ainoastaan nimensä loistolla, niin pettyi hän siinä kokonaan. Katon toimesta, joka oli yksinvallan verivihollinen ja johon myöskin *Pompejuksen* vihemiehet *Krassus* ja *Lukullus* yhtyivät, kohtasi hän odottamatonta vastarintaa; senaatti meni vastustuksessaan niinkin pitkälle, ett'ei hyväksynyt hänen Aasiassa toimittamaansa järjestystä. *Pompejus* silloin liittyi kansanpuolueeseen, mutta väkivaltaisen ja pahamaineisen kansantribunin *Klodiuksen* yhteys vahingoitti hänen pyrintöjensä. Paremmaksi tueksi tuli hänelle *Caesar*, joka, pidettyään hyvällä menestyksellä päällikkyyttä Espanjassa, nyt saapui Roomaan hakemaan konsulin virkaa ja jonka onnistui heti tuultuansa sovittaa keskenään *Pompejus* ja *Krassus*. Nämä kolme miestä tekivät nyt liiton auttaakseen toinen toistansa. *Pompejus*, *Krassus* ja *Caesar* eli kunnia, rikkaus ja nero nyt siis kolmena eri henkilönä yhtyivät hallitsemaan Roomaa. Heidän puoluelaisensa olivat yhtyneinä sekä senaatissa että kansankokouksessa mahtavana enemmistönä, jota ei kukaan voinut vastustaa. *Caesar*, joka nyt todellakin tuli konsuliksi vuodeksi 59, hyväksytti kansankokouksella *Pompejuksen* toimittaman Aasian järjestyksen sekä saattoi aikaan päätöksen, että osa valtion maista oli jaettava sotamiehille, jotka siten vielä enemmän kiintyivät liitossa oleviin johtajiin. Vuoden lopulla *Caesar* määräytti itselleen *Illyrian* ja lähimmän *Gallian* maaherrakunnaksi viideksi vuodeksi ja senaatti siihen vielä lisäsi etäisemmänkin *Gallian* maaherruuden, salaisesti toivoen *Caesarin* siellä sotkeutuvan kaikenlaisiin vastuksiin ja siten paraiten pysyvän poissa Roomasta. Vahvistaakseen yhteyttänsä *Pompejuksen* kanssa antoi *Caesar* tyttärensä *Julian* hänelle vaimoksi. Hän osasi myöskin poistaa Roomasta kaksi miestä, jotka olivat arvanneet hänen salaiset aikeensa ja saattoivat tulla vaarallisiksi niille. Ne miehet olivat *Kato* ja *Cicero*. *Kato* lähetettiin *Kyprosaareen* tekemään sitä Rooman maakunnaksi ja kansantribuni *Klodiuksen* toimesta täytyi *Ciceron* lähteä maanpakoon. Kohtapa saatiin kokea, että *Caesar* oli oikeassa sanoessaan: "maakunnastani *Galliasta* minä tallean kaikkia teitä jaloillani."

Caesar Galliassa (58-49). Maakunnassaan Galliassa teki *Caesar* urhotöitä, joiden rinnalla *Pompejuksen* sotakunnia hälveni. Alpein tuonpuolisesta Galliasta oli roomalaisilla ainoastaan kaakkoinen osa (*Provence*, *Daufine* ja osa *Languedoc'ia*). Sitä maakuntaa uhkasi vaarallinen rynnäkkö, jonka sotaisat *helvetialaiset* ja muut heidän naapurikansansa aikoivat tehdä, saadakseen parempia asuinpaikkoja. Liikkeelle läksi noin 370,000 ihmistä, niiden joukossa vähintään 90,000 sotakuntoista miestä. Kun moni gallialaiskansa valitteli näiden tulokasten hävittelyä, läksi *Caesar* sukkelasti heille vastaan. Kaksikymmentä päivää kului *helvetialaisilta* laivasiltain tekoon *Saone-joen* poikki. Kun sitte kolme sotaväen osastoa ehti *joen* yli, hyökkäsi

Caesar yht'äkkiä neljännen päälle, joka vielä oli joen toisella puolella, ja voitti sen täydellisesti. Toisena päivänä teetti hän sillan ja vei väkensä joen yli. Helvetialaiset, nähdessään Caesarin saaneen aikaan yhdessä päivässä, mitä he tuskin olivat ehtineet kahdessa kymmenessä, peljästyivät ja alkoivat hieroa sovintoa, vaikka turhaan. Ratkaseva taistelu oli lähellä nykyistä Autun'ia, jossa roomalaiset kiihkoisen taistelun kautta saavuttivat täydellisen voiton. Helvetialaiset peräytyivät niinkuin ennen kimbriäiset vaunulinnaansa, jossa he vielä kauan yhdessä vaimojensa ja lastensa kanssa puolustautuivat epätoivon rohkeudella. Vasta sitte, kuin tämä viimeinen turva oli valloitettu, läksivät he pakoon. Mutta sittemmin nöyryten voittajan edessä saivat he häneltä rauhan ja luvan palata kotimaahansa.

Germanialainen kuningas *Ariovistus* oli gallialaiskansan sekvanilaisten liittolaisena tullut Reinin toiselta puolen suuren ihmisjoukon kanssa. Mutta hän riistikin sekvanilaisilta kolmannen osan heidän maastansa ja aikoi sinne tuoda vielä enemmän maanmiehiänsä ja siten hankkia lujaa jalansijaa Galliassa. Ne kansat, jotka pelkäsivät itsellensä tulevan Ariovistuksen vaaralliseksi, kääntyivät Caesarin puoleen. Caesar, katsoen tarpeelliseksi estää germanialaisten vaarallista siirtymistä Galliaan, vaati Ariovistusta päästämään vapaiksi niitä, jotka hän oli pakottanut alammaisuuteensa, ja kielsi häntä tuomasta enempää germanialaisia Reinin yli. Ariovistus vastasi ylpeästi, ja silloin alkoi sota. Ratkaseva taistelu oli lähellä sekvanilaisten pääpaikkaa, nykyistä *Besançon'ia*. Germanialaisten hurjan urhollisuuden ja hirvittävän näön sanoma levitti kauhua roomalaisjoukkoon, mutta kuitenkin onnistui Caesarin voimakkaalla puheella rohkaista legionejansa. Ariovistus puolestaan kauan kartteli taistelua, koska hänen joukkonsa mukana kulkevat tietäjänaiset olivat julistaneet, ett'ei hän ollut voittava ennen uutta kuuta. Saatuaan sen kuulla päätti Caesar heti hyökätä, koska ehkä hänen sotamiehensä siten saattoivat katsoa tuota ennustusta hyväksi enteeksi roomalaisille. Germanialaiset olivat asettuneet vaunulinnan eteen, jonka sisällä heidän vaimonsa ja tyttärensä seisoivat tukka hajalla käsiään väännellen ja rukoillen miehiä suojelemaan heitä orjuuden surkeasta kohtalosta. Nyt alkoi verinen taistelu. Germanialaisten hurja urhollisuus ja kiihkeä raivo eivät saaneet mitään aikaan roomalaisten horjumatonta levollisuutta ja varmaa sotataitoa vastaan. Lyhyet, vaan terävät roomalaismiekat tekivät tiheään sulloutuneissa vihollisjoukoissa hirvittävää tuhoa. Yli 80,000 germanialaista sanotaan kuolleen taistelussa tai pakomatalla. Itse Ariovistus pääsi hengen vaaralla pienessä veneessä pois Reinin toiselle puolen.

Verisessä taistelussa voitti Caesar sitte *belgialaisten* mahtavimman kansakunnan ja pakotti kohta koko sen mahtavan heimon, jonka hallussa oli Gallian pohjoinen kolmas osa, antautumaan Rooman alammaisuuteen. Tämän menestyksen jälkeen päästi hän sotajoukkonsa hajautumaan talvimajoille.

Caesarin viettäessä talvea Lukassa (56) tulvi sinne senaattoreja ja ritareja ikäänkuin jonkun hallitsijan puheille, niin että kerrankin oli koko 120 liktoria hänen porttinsa edessä. Pompejus ja Krassus tulivat myöskin sinne ja triumvirit tekivät liittonsa uudestaan, sopien, että Pompejus ja Krassus olivat tulevat konsuleiksi seuraavaksi vuodeksi ja sitte saavat viideksi vuodeksi Krassus Syrian ja Pompejus Espanjan, sekä Caesar vielä viisi vuotta pitävä päällikkyytensä Galliassa.

Seuraavana vuonna vei roomalainen päällikkö ensi kerran sotajoukkonsa Reinin yli. Koblentsin ja Bonnin välille teki Caesar ihmetyttävän nopeasti sillan ja marssi salaperäiseen, muinaisaikana ja tähän asti tuntemattomaan, joen takaiseen maahan, *Germaniaan*. Synkkiä metsiä ja syviä järviä hän siellä ensiksi näki, mutta asujamet olivat jättäneet majansa tyhjiksi ja vetäytyneet syvemmälle sisämaahan taistelemaan siellä maananastajaa vastaan. Koska Caesar arvattavasti tarkoittikin ainoastaan germanialaisten pelottamista uusista sotaretkistä Galliaa vastaan, palasi hän tällä kertaa 18 päivän kuluttua jälleen Reinin yli. Kohta sen jälkeen nousi hän maalle *Britanniaan*, joka maa oli roomalaisille tuttu ainoastaan tarinain kautta, ja antoi sen villoille, nahkapukuisille asujamille ensi kokemuksen Rooman suuresta voimasta. Vielä kerran meni hän Reinin yli, mutta silloinkin germanialaiset peräytyivät sisämaihinsa. Mitään ratkasevaa taistelua ei ollut, mutta niin paljon kuitenkin vaikutti hänen esiytymisensä, että germanialaiset täst'edes eivät enää niinkuin siihen asti auttaneet kapinoitsevia gallialaisia, vaan päin vastoin joskus roomalaisia.

Taistelut, jotka Caesarilla tähän asti olivat kestettävänä, olivatkin vain olleet suurenmoisen taistelun enteitä, joka kohta oli alkava. Salainen tyytymättömyys oli kauan vallinnut gallialaisten kesken, heidän huomattuaan, mitenkä roomalainen sotavoima yhä enemmän kasvoi ja miten Caesar yhä lujemmin liitti tätä maata Rooman valtakuntaan. Kohta nousivat kaikki Seine- ja Garonne-jokien väliset kansanheimot kapinaan tulisen ja voimakkaan *Vercingetorixin* johdolla. Ratkaseva taistelu tapahtui Alesian edustalla (lähellä nykyistä Dijon'ia), johon Vercingetorix oli sulkeutunut 80,000 miehen kanssa. Caesarin piirittäessä tätä kaupunkia 60,000 miehellä marssi 250,000 miehen suuruinen gallialaisjoukko apuun. Roomalainen päällikkö teetti ensin suunnattomilla voimain ponnistuksilla piiritysvallin ympäri koko kaupungin ja sitte vähän ulommaksi toisen suojelusmuuriksi kaupungille avuksi rientävää sotajoukkoa vastaan. Näiden kaksoismuurien sisällä pysyivät roomalaiset lujassa asemassa, hyvällä menestyksellä puolustautuen sekä kaupungista että ulkoa päin tuostakin tehtyjä kiukkuisia hyökkäyksiä ja rynnäköitä vastaan. Vähitellen hajoitettiin sotalaumat piiritysmuurin ulkopuolelta ja piiritetystä kaupungista alkoi nälkä raivota. Silloin Vercingetorix teki jalon päätöksen pelastaa maanmiehensä oman henkensä alttiiksi panemisella. Komeassa sotapuvussaan ratsasti hän Caesarin teltan eteen ja heittäytyi maahan hänen jalkainsa juureen. Mutta Caesar panetti hänet heti kahleihin, säästääkseen hänet riemusaattoansa varten. Kun Alesia nyt antautui, oli gallialaisten vastustus kokonaan kukistettu. Caesar oli tässä sodassa valloittanut 800 kaupunkia, kukistanut 300 kansanheimoa, surmannut miljoonan sotilasta ja ottanut kaksi sen vertaa

vangiksi. Vielä tärkeämpää oli, että hänelle siten vähitellen kasvoi karaistunut, voittoon tottunut ja ainoastaan häneen kiintynyt sotajoukko, jolla hän kykeni kukistamaan vanhaa yhteiskuntajärjestystä.

Caesarin ja Pompejuksen taistelu. Krassuksen kuoltua sotaretkellä partilaisia vastaan jäivät Pompejus ja Caesar paremmin kilvoittelijoiksi kuin liittolaisiksi. Juuri tähän aikaan kuoli myöskin Julia, johon Pompejus oli kiintynyt hellällä rakkaudella, ja silloin hajosi kokonaan näiden kahden mahtavan miehen liitto. Caesar ihastutti suurta ihmisjoukkoa äskeisten urhotöittämisensä loistolla ja suurella anteliaisuudella. Pompejus sitä vastoin liittyi senaattiin, joka Katon ja Ciceron johtamana katsoi Caesarin mahtavaa vaikutusta valtiolle vaaralliseksi. Senaatin päätöksellä vaadittiin nyt Caesaria viidennen virkavuotensa loputtua hajoittamaan sotajoukkoonsa. Hän sanoikin mielellään tottelevansa, jos vain Pompejuskin hajoitti oman väkensä. Mutta senaatti uhkasi katsovansa Caesaria valtion viholliseksi, eli ei hän heti hajoittanut sotaväkeänsä. Kahden kansantribunin, jotka olivat vastustaneet tätä julistusta, täytyi väkivaltaa karttaakseen valepuvussa paeta Caesarin luo, joka nyt, kun oli kansantribunien pyhyttä loukattu, sai vääryyden kostamisaihetta. Tavallisella ripeydellään pani hän siis sotajoukkonsa heti liikkeelle. Pienen Rubikon-joen rannalla, joka viellä erotti hänen sotaväkeänsä varsinaisesta Italiasta, seisoi hän kauan epäilevänsä ja vakaviin ajatuksiin vaipuneena. "Olkoon niin," sanoi hän viimein, "marssikaamme mihin jumalat meitä tahtovat ja vihollisten uhkaukset kutsuvat. *Arpa on heitetty.*"

Kun Pompejusta kehoitettiin varustautumaan odoteltua vihollista vastaan, sanoi hän voivansa jalkaa polkemalla saada maasta legioneja. Vaan nyt Caesarin äkisti hyökätessä Italiaan hän perin hämmästy. Kohta jo kaupunki toisensa perästä antautui Gallian voittajalle. "No, polje nyt jalkaa!" huudettiin äkeissään ja pilkaten Pompejukselle. Hänen täytyi kohta äkkipikaa poistua Italiasta ja Caesar kohta sen jälkeen marssi Roomaan. Moni pelkäsi nyt Mariuksen ja Sullan hirmuisten aikojen palaavan, mutta kaikkein ihmeeksi osoitti Caesar ylevää lempeyttä ja jalomielisyyttä, jonka vertaista ei tähän asti ollut nähty. Rahakammion vaskiovet hän kuitenkin murratti auki ja otti koko valtion rahaston mukaansa. Kansantribunille, joka asettui estäen hänen tiellensä, lausui hän hyväntahtoisen mahtavasti: "Nuorukainen, sodassa ovat lait vaiti!"

Valloitettuaan Italian 60 päivässä purjehti Caesar nopeasti Espanjaan, jossa Pompejuksen legionit olivat. Saavutettuaan siellä helposti voiton palasi hän Italiaan ottamaan vastaan konsulin virkaa ja läksi sitte heti itäisiin maakuntiin, jossa Pompejus sill'aikaa oli ryhtynyt laajoihin varustuksiin. Alussa kärsi Caesar vähäisen tappion Illyriassa. Sieltä hän siirtyi Tessaliaan, jonne Pompejus häntä seurasi.

Suurella tasangolla *Farsalon* luona alkoi nyt (48) taistelu, joka pitkäksi ajaksi oli ratkaseva maailman kohtalon. Pompejuksella oli suurempi sotajoukko, mutta Caesarilla kelvollisempaa väkeä ja varsinkin suuri joukko germanialaisia, jotka hän oli ottanut Rooman sotapalvelukseen. Caesarin eteen päin ryntäävä jalkaväki, nähdessään vihollisen varustautuvan horjumattoman rohkeasti kestävänsä rynnäköä, pysähtyi itsestään puolitiehen ja marssi sitte tiheissä riveissä esiin, sotamiehet ensin viskaten heittoaseensa ja tarttuen heti miekkaan; suuri oli silloin mieshukka kummallakin puolella. Pompejuksen ratsuväki sill'aikaa teki kierroksen vasenta siipeä vastaan. Alussa täytyi Caesarin ratsumiesten peräytyä, mutta kohta marssivat rintaman taa sijoitetut germanialaiset vastustamattomalla voimalla esiin. "Sotamiehet, tavoittakaa vihollista kasvoin!" huusi Caesar näille. Roomalaiset ylimykset, joita Pompejuksen ratsuväestö ainoastaan olikin, pelkäsivät, kuten sanotaan, niin kovin muotonsa rumentumista, että heti kääntyivät ja pakenivat vuorille. Silloin juuri marssi esiin myöskin jalkaväen kolmas linja, joka ei vielä ollut kahakassa käynyt, ja ratkasi taistelun silläkin taholla. Nyt alkoi voitettu sotajoukko etsiä pelastustansa paon turvissa. Pahoillaan ja sanaakaan lausumatta meni Pompejus leiriinsä ja ikään kuin huumautuneena istuutui telttuunsa. Mutta kun voittaja ryntäsi leirin varustusta vastaan, nousi voitettu päällikkö, vaihtoi purpuraviittansa toiseen pukuun ja ratsasti yöllä meren rantaan. Suurella verenvuodatuksella valloitettiin sill'aikaa leiri. "Säästäkää kansalaisia!" huusi moneen kertaan Caesar kiihtyneille sotamiehille.

Pompejus päätti anoa turvaa Egyptin kuninkaalta, jonka hän luuli olevan kiitollisuuden velassa, koska Pompejus oli korottanut hänen isänsä valtaistuimelle. Mutta kuningas, ollen vielä liian nuori hallitsemaan, totteli viekkaan Akillaan neuvoja, ja tämä koetti varsinkin miellyttää voittajaa. Pienellä veneellä, jossa Akillas istui ynnä ennen Pompejuksen palveluksessa ollut roomalainen Septimius, oli nyt avun hakija noudettava laivasta. Pompejuksen tultua veneeseen kesti kauan tuskallista äänettömyyttä. Salaten sisällistä levottomuuttansa puhutteli Pompejus viimein Septimiusta sanoen: "Minusta tuntuu, ystäväni, ikään kuin minä jo tuntisin sinut. Emmekö ole joskus olleet sotakumppaneja?" Septimius vain nyökkäsi, mutta ei virkkanut sanaakaan; samaa äänettömyyttä kesti yhä edelleen. Pompejuksen noustua maalle pisti Septimius takaa ja Akillas edestä päin häntä miekallaan. Tuntien kuoleman olevan jo varmana veti Pompejus levollisen arvokkaasti togan kasvoilleensa ja laskeutui kuolemaan rannalle. Eräs hänen vapautettu orjansa hautasi hänet vanhan roomalaisen sotamiehen avulla, ja hautamerkkiin kirjoittivat he: "Tässä lepää suuri Pompejus."

Kolmen päivän kuluttua saapui Caesar Aleksandrian satamaan. Miehestä, joka toi hänelle vastaan Pompejuksen päätä, kääntyi hän inholla pois, mutta sen sijaan otti vastaan ja kauan katseli kyynelisin entisen ystävänsä sinettisormusta. Akillaan Caesar mestautti ja nuoren kuninkaan tuomitsi menettämään valtakuntansa. Kuningas sitte joutui taistelussa tappiolle ja hukkuu paetessaan Niilin laineihin.

Caesarin valta ja kuolema. Caesar, voitettuaan Mitridateen pojan Farnakeen niin nopeasti, että siitä kirjoitti: *tulin, näin, voitoin*, palasi Roomaan, jossa hänet nimitettiin diktaattoriksi. Ystävilleen

lahjoitteli hän nyt virkoja ja kunniaaikoja, vihollisiaan lepytti jalomielisellä lempeydellään, lievitti kansan hätää verojen vähennyksellä ja viljan jakelemisella. Kohta onnistui hänen etevällä valtiokyvyltänsä jälleen rauhoittaa eripuraisuudesta kiihtynyt pääkaupunki.

Pompejuksen puoluelaiset ja kuolemaisillaan olevan tasavallan ystävät olivat tällä välin koonneet Afrikkaan sotajoukon. Viipymättä vei siis Caesar legioninsa sinne, pakotti taitavilla liikkeillä vastustajansa ratkasevaan taisteluun *Tapson* luona (46) ja saavutti täydellisen voiton. Tasavallan uuttera puolustaja Kato, huomaten kaiken toivon jo loppuneen, valmistautui rauhallisesti kuolemaan ja syöksyi omaan miekkaansa. Moni Pompejuksen entinen ystävä ja käskyläinen seurasi hänen esimerkkiään. Lempeän suruisesti lausui Caesar: "minä kadehdin sinun kuolemaasi, Kato, kun et suonut minun lahjoittaa sinulle elämää."

Mutta Espanjaan kokoutuivat taas Caesarin viholliset Pompejuksen molempain poikain johdolla ja koettivat häntä vastaan saada aikaan kapinaa. Senpä tähden Caesar viipyi ainoastaan vähän aikaa Roomassa ja läksi Espanjaan. Ratkaseva taistelu tapahtui *Mundan* luona lähellä nykyistä Sevillaa. Hänen sotamiehensä, jotka olivat voittaneet niin monessa taistelussa, alkoivat täällä horjua. Caesar silloin laskeutui ratsunsa seljältä maahan ja astuen vastaan peräytyville kysyi heiltä, aikoivatko he jättää päällikkönsä kahden lapsen käsiin. Sotamiehet palasivat ja voittivat, vaikka taistelu olikin kyllä ankara. Caesar lausui sitte ennen taistelleensa voiton, vaan sinä päivänä oman henkensä tähden. Nyt oli tasavaltaisen puolueen vastustus kokonaan kukistettu.

Lainsäätävänä diktaattorina pani Caesar, selvästi käsittäen tulevaisuutta, toimeen suurenmoisen uudismuodostuksen Rooman yhteiskunnassa. Tosin hän, tuo vanha kansan johtaja, tahtoi rakentaa valtaansa kansanvallan leveälle pohjalle. Mutta *sille* kansanvallalle, johon hän kohosi, oli muinaisajan käsitys liian ahdas. Tähän asti oli pidätetty hallitus ja lakien suojelus ainoastaan Rooman kansalaisten vähemmistölle, jota vastoin senaatin ja kansan virkamiesten joka vuosi raastelemat maakunnat olivat melkein ihan ilman oikeuksia. Caesar tahtoi järjestää maakunnille laillista asemaa ja säännöllisempää hallitusta. Hän ensi senaatin jäsenten luvun 900:ksi, osaksi ottamalla siihen maakuntain asujamia, varsinkin gallialaisia, ja hän sääsi varmat ohjeet ja laillisen edesvastauksen maakuntain maaherroille. Edistääkseen maakuntain varallisuutta ryhtyi hän moniinkin toimiin: hän aikoi jälleen rakentaa hävitettyjä kaupunkeja, niinkuin Kartagon ja Korinton, sekä katkaista kanavalla Istmos-taipaleen, että siihen avautuisi tärkeä kulkuväylä. Mutta hän myöskin tajusi tarvitsevansa suuria aikeitaan toteuttaakseen suurempaa, uskonnon kautta pyhitettyä valtaa. Vanha kuninkuus hänestä näytti jotenkin sovelialta tähän tarkoitukseen, varsinkin sen tähden, että moni maakunta oli vanhastaan tottunut kuninkaalliseen hallitukseen. Mutta Roomassa oli kuninkaan nimi aina Tarkviniusten ajoista asti hyvin vihattu, jonka tähden Caesar siellä otti toisen arvonimen. Tavallisesti konsuli, joka johti sotaväkeä, käytti varsinkin saavutetun voiton jälkeen *imperaattori*- (käskijä)-nimitystä, ja Caesar rahoissaan käytti myöskin sitä. Hänen rohkea aikomuksensa oli nyt vielä kerran tehdä suurenmoisia sotaisia urhotöitä ja yhteydessä niiden kanssa panna toimeen valtiomuodon muutos. Hän näet aikoi alkaa sotaretken partilaisia vastaan, kostaa heille Krassuksen tappiota, ja sitte, kuten sanottiin, kukistaa getalaiset, jotka nyt alkoivat tulla vaarallisiksi vihollisiksi, ja viimein kukistetun Germanian kautta palata Roomaan. Mutta koska kansan uskon mukaan ainoastaan roomalainen kuningas saattoi voittaa partilaiset, tahtoi Caesar senaatilla tunnustuttaa itselleen oikeuden käyttää Rooman alueen ulkopuolella kuninkaan nimeä ja arvomerkkejä.

Katkeria tyytymättömyys heräsi, kun Caesarin lopulliset tarkoitukset siten tulivat ilmi. Kohta syntyi senaatissa salaliitto *Brutuksen*, Caesarin luullun ystävän, ja *Kassiuksen* johdolla, ja Caesarin kuolema määrättiin 15 päiväksi maaliskuuta vuonna 44 e.Kr., jona päivänä diktaattori piti tehtävän "kuninkaaksi Rooman ulkopuolelle".

Caesar oli jo kauan tästä saanut varoituksia. "Parempi kuolla kuin aina peljätä!" oli hänen vastauksensa. Eräässä seurassa Lepiduksen luona tuli Caesarin kuoleman edellisenä iltana puheeksi, mikä kuolema olisi suotavin. "Odottamaton", vastasi hän heti kohta. Hän ei koskaan uskonut aavistuksia. (Pompejus sitä enemmän!), vaan nyt karttui niitä ihmeellisesti. Pyhät kilvet temppeleissä kilahtelivat; uhrieläimillä ei ollut maksaa, kaikki ovet ja ikkunat avautuivat äkkiä Caesarin makuuhuoneessa, ja hänen vaimonsa Kalpurnia näki hänen murhastansa unta. Sydämmestänsä rukoillen kielsi tämä 15:n päivän aamuna häntä sinä päivänä ulos menemästä, ja Caesar, joka siihen asti ei koskaan ollut huomannut taika-uskoa Kalpurniastansa, arveli lähettää konsuli Antoniukselle sanoman, että hän kokoukseen ei tule. Vaan Brutuksen orpana, kaiholla odottavien liittolaisten käskystä tullen, sai hänet kuitenkin lähtemään. Matkallakin varoitettiin häntä vielä, vaan Caesar ei niistä ollut tietävinään, ja sanoi iloisesti Spurinnalle, joka häntä oli varoittanut maaliskuun idus- (15:stä) päivästä: "Spurinna, maaliskuun idus-päivä on tullut." — "Vaan ei vielä mennyttä!" vastasi ennustaja.

Kokous oli keräytynyt Pompejuksen kuriaan. Kurian edessä rupesi yksi liittolaisista pitkään puheeseen Markus Antoniuksen kanssa, jonka urhollisuutta peljättiin; sill'aikaa kävi Caesar istumaan. Liittolaiset piirittivät hänet; yksi heistä tuli esiin pyytämään Caesaria armahtamaan hänen maanpakoon ajettua veljeäänsä. Kun Caesar eitti, tempasi liittolainen togan hänen hartioiltansa, ja toinen pisti häntä väkipuukollansa. "Kirottu Kaska! mitä sinä teet?" huusi Caesar ja pisti rautaisen kirjoituspiirustimen murhaajan käden lävitse. Vaan nyt seurasi pistos toisensa perästä, ja niin vimmatusti, että murhaajat sattumalta toisiansakin haavoittivat. Muutamia hetkiä teki Caesar urhokkaasti vastarintaa. Vaan kun älysi Brutuksenkin olevan murhaajiensa joukossa, ei hän virkkanut enää muuta kuin: "Sinäkin, Brutus?" peitti kasvonsa levätillä ja kaatui 23 pistoksella haavoitettuna Pompejuksen muistokuvan juureen kuoliaana maahan.

Senaattorit pakenivat eri haaroille, vaan Caesarin murhaajat kulkivat riemuiten Rooman katuja,

huutaen: "Hirmuvaltias on kuollut, valtakunta on jälleen vapaa!" Kansa hämmästyí, vaan ei yhdistynytkaan heidän huutoonsa. Silloin pakenivat liittolaiset Kapitoliumiin, tietämättä, mitä nyt oli tehtävä. Senaatin piti julistaa Caesarin olleen hirmuvaltiaan ja heittättää hänen ruumiinsa Tiberiin; vaan Antonius vastusti tätä ehdotusta, huomauttaen, että sitte kaikkein, joille Caesar oli antanut viran ja arvon, pitäisi myöskin paikastansa luopua. Murhaajille silloin kyllä annettiin anteeksi, mutta Caesarillekin suotiin juhlallinen hautaus.

Antonius ja Oktavianus.

Caesarin viimeisinä ikävuosina oli konsuli *Antonius*, rohkea ja mistään lukua pitämätön, mutta erittäin hyvälahjainen mies, ollut etevimpänä hänen seurapiirissäänsä. Tämä Antonius nyt heti otti haltuunsa valtion rahaston ja Caesarin paperit. Sitte hän toimitti Caesarin hautajaiset juhlallisuuksilla, jotka enemmän kiihdyttivät kansan vihaa murhamiehiä kohtaan. Suuren suojelusvartiaston ympäröimänä esiyti Antonius Caesarin vallan perijänä, anteli omavaltaisesti virkoja ja arvoja, sääsi uusia asetuksia ja koetti viimein kansanpäättöksen avulla väkisin riistää murhamiehen veljeltä Decimus Brutukselta Alpein eteläpuolista Galliaa.

Mutta mahtava Antonius sai kohta kilpaveljen, joka alussa näytti jotenkin mitättömältä mieheltä, vaan aikaa myöten tuli vielä mahtavammaksi. Hän oli Caesarin sisaren tyttären poika, jonka Caesar oli ottanut ottopojakseen, ja käytti sentähden *Caesar Octavianus*-nimeä. Hän oli nyt vasta 18 vuoden ijässä ja oli tähän asti ainoastaan harjoitellut opintoja, Mutta hänessä oli maltillinen kiihkoton sielu, selvä ajatusvoima ja runsaat ymmärryksen lahjat, jotka ominaisuudet tekivät hänet juuri soveliaaksi mieheksi hankkimaan lepoa ja rauhaa väsyneelle, häiriöön saatetulle maailmalle. Aikoen maksaa kansalle ne lahjoitukset, jotka Caesar oli testamentissaan määrännyt, pyysi hän Antoniukselta murhatun irtainta omaisuutta, mutta sai eittäväen vastauksen. Silloin hän heti möi maatiluksset ja niistä karttuneilla rahoilla suoritti määrättyt maksut. Siten hän sai puolelleen suuren Caesaria suosineen kansanjoukon. Antoniuksen kanssa riitautumisensa ja hiljaisen käytöksensä tähden tuli hän myöskin mieluiseksi senaatille, jota Cicero-vanhus johti. Kun nyt Antonius ryhtyi anastamaan Alpein eteläpuolista Galliaa, tarjoutui heti Oktavianus muutamilla Caesarin legioneilla, jotka olivat antautuneet hänen puolellensa, auttamaan senaattia ja marssi yhdessä molempain konsulien Hirtiuksen ja Pansan kanssa kilpaveljeäänsä vastaan. Taistelussa Mutinan luona Antonius viimein voitettiin, vaikka toiselta puolen siinä myöskin molemmat konsulit kaatuivat. Kun nyt senaatti voiton jälkeen kylmästi kohteli Oktavianusta, koskapa muka nyt jo tultiin toimeen hänettäkin, marssi hän legioneinensa suoraa päätä Roomaa vastaan ja valitutti itsensä konsuliksi. Valtion rahaston varoilla palkitsi hän runsaasti sotamiehiäänsä ja tuomitutti Caesarin murhamiehet maanpakoon. Mutta voidakseen kerrassaan musertaa tasavallan puolustajat katsoi hän paraaksi liittyä Antoniukseen.

Toinen triumviraatti (43). Pienessä vähäisen Renuš-joen saarella lähellä Bononia- (nykyistä Bologna)-kaupunkia yhtyivät Antonius ja Oktavianus neuvottelemaan; edelliseen liittyi myöskin Gallian maaherra *Lepidus*. Oktavianus tuli toiselta, Antonius ja Lepidus toiselta puolelta joen rantaan, joista kummastakin oli saareen silta. Päällikköjänsä seuranneet sotajoukot seisovivat kumpikin rannallansa, vaan päälliköt kaikki kolme muutamain seuralaistensa kanssa nousivat eräälle saaren kukkulalle, josta he näkyivät sotaväelle kummallekin joen rannalle. Epäillen vielä toisiansa tutkituttivat he ensin toinen toisensa vaatteen, nähdäkseen, ett'ei kummallakaan ollut kansansa murha-aseita. Kolme päivää kesti neuvottelu. Viimein sovittiin, että nämä kolme liittolaista ottivat nimen "*triumvirit valtion hallitusmuodon järjestämistä varten*", sekä anastivat itselleen viideksi vuodeksi korkeimman vallan. Keskenään jakoivat he valtakunnan läntiset maakunnat siten, että Oktavianus sai Afrikan ja saaret, Lepidus Espanjan ja Gallia Narbonensiin sekä Antonius muun Gallian. Kun taistelu Caesarin murhamiehiä vastaan saatiin loppuun, piti kahdeksantoista kaupunkia Italian rikkaimmissa ja kukoistavimmissa seuduissa jaettaman asuinpaikoiksi sotamiehille, jota paitsi heidän piti saaman runsaita rahapalkintoja. Kostaakseen kerrassansa ja verisesti vihollisilleen sekä anastaakseen heidän omaisuutensa päättivät triumvirit panna toimeen proskriptioneja, vielä hirmuisempia kuin Sullan aikana; nythän olikin kolmen sotajoukon ahneus ja kolmen päällikön kostonhimo tyydytettävänä.

Rooma ei tiennyt aavistaa mitään, ennen kuin yht'äkkiä joukko sotamiehiä tunkeutui kaupunkiin ja surmasi koko joukon kuolemaan määrättyjä henkilöitä. Juhlallisesti marssivat sitte triumvirit sotajoukkojensa etupäässä kauhistuneeseen kaupunkiin. He heti julkasivat proskriptioniluettelonsa, määräsivät suuret palkinnot tuomittujen henkilöiden murhaamisesta ja kielsivät kuolemanrangaistuksen uhalla kansalaisia auttamasta tuomittuja millään tavalla. Nyt alkoi pitkällinen murhaileminen; ruumiit heitettiin Tiberiin taikka myöskin petojen revittäviksi. Surmattujen päät vietiin triumvireille ja omaisuus anastettiin.

Kuoleman uhrien joukossa herätti varsinkin Cicero-vanhus kaikissa sääliä. Saatuaan tiedon proskriptionista oli hän päättänyt paeta Makedoniaan. Kuitenkin hän ensin meni maatilallensa lähelle nykyistä Gaetaa sekä levottomana ja neuvottomana viipyi siellä. Mutta hänen orjansa, nähtyään joukon sotamiehiä tulevan, pakottivat hänet istuutumaan kantotuoliin ja läksivät kantamaan meren rantaan. Tiellä kohtasivat he taaskin toisen murhamiesjoukon. Nähdessään, että oli mahdoton päästä pakoon, lasketti Cicero kantatuolin maahan, pisti ulos päänsä ja otti vastaan kuoliniskun. Hänen päänsä asetettiin puhelavalle, josta hänen äänensä oli niin usein kaikunut, ja Antoniuksen puoliso, kostonhimoinen Fulvia, pisteli hänen kieltäänsä hiusneuloilla.

Vähä-Aasiassa yhtyivät tällä välin Brutus ja Cassius, jotka kumpikin olivat saaneet kootuksi melkoiset sotavoimat. Kun nyt triumvirein sotajoukko marssi Antoniuksen ja Oktavianuksen johdolla heitä vastaan, aavistettiin kyllä, että tasavallan viimeinen taistelu oli alkava, ja sisällisen levottomuuden aavistukset tuottivat vapauden ystävään eteen hirvittäviä kauhukuvia. Kerran

sanotaan Brutuksen istuneen yöllä syviin ajatuksiin vaipuneena. Yölampun hämärässä valossa näki hän silloin pitkän, kummallisen olennon tulevan luoksensa äänettömästi askelin. "Kuka sinä olet?" kysyi Brutus kammoen. "Minä olen", kuului vastaus, "sinun paha henkesi, ja Filippin luona tapaamme taas toisemme."

Filippin luona Makedoniassa oli sitte ratkaseva taistelu, Antonius, johtaen toista siipeä Kassiusta vastaan, voitti, jota vastoin Brutus siivellänsä voitti Oktavianuksen ja valloitti hänen leirinsä. Kassiukselle, joka ei vielä tiennyt Brutuksen voitosta mitään, lähetti Brutus ratsuosaston sitä ilmoittamaan. Kassius, nähdessään ratsuväkeä lähestyvän, luuli heitä vihollisiksi ja surmautti itsensä orjillaan, siten säilyäkseen vankeudesta. Kun "viimeinen roomalainen", joksi Brutus häntä sanoi, täten oli kuollut, tuli Brutuksen omakin kohtalo pian ratkaistuksi. Sotamiehet pakottivat hänet parin viikon kuluttua ryhtymään taisteluun yhtyneitä triumvireja vastaan, ja silloin Antoniuksen mahtava päällikkökyky kokonaan museri tasavaltaisen sotavoiman. Brutus, nähdessään kaikki olevan hukassa, syöksyi, niinkuin ennen Kato, miekkaansa. Silloin oli tasavalta kukistunut (42).

Antoniuksen ja Oktavianuksen taistelu. Tämän voiton jälkeen jakoivat triumvirit uudestaan keskenänsä Rooman valtakunnan siten, että Oktavianus sai läntiset maakunnat ja Antonius itäiset. Lepidus, jota toiset hänen mitättömyytensä tähden halveksivat, sai toistaiseksi Afrikan.

Antonius läksi Vähä-Aasiaan ja antautui siellä ylelliseen ja irstaasen elämään, varsinkin siitä asti, kuin hän alkoi eellä yhdessä Egyptin kauniin kuningattaren *Kleopatran* kanssa. Kilikiassa ollessaan hän kutsui kuningattaren eteensä vastaamaan siitä, että hän oli kannattanut Brutuksen ja Kassiuksen pyrinnöltä. Kleopatra, tahtoen tässä tilaisuudessa viehätyksensä voimalla lumota Antoniukselta, koetti tehdä ensi esiytymistään niin hurmaavaksi kuin mahdollista. Komealla laivalla, jossa oli kullattu peräkeula, hopeoidut aivot ja purpurapurjeet, lasketteli hän hitaasti Kydnos-jokea vastavirtaan. Suloinen soitto kaikui airojen tahdin mukaan; kauneita, viehätyksen jumalattariksi puettuja neitoseja seisoi palvelen hänen sivullansa; pikku pojat rakkauden jumalena löyhittelivät viileyttä hänen päällensä. Itse hän Afroditen puvussa istui komealla vuoteella kultakirjaisen teltan alla. Antonius tuli hänen kutsumuksestaan ja ikään kuin sokeni lumouksesta. Siitä hetkestä asti hän eli Kleopatran kanssa lakkaamattomassa hekkumallisten nautintojen touhussa, unhottaen puolisonsa, tulevaisuutensa ja kilpaveljensä.

Tällä välin Oktavianus pontevasti vahvisti valtaansa lännessä. Suuren Pompejuksen poika Sekstus Pompejus, joka oli laivastollaan jonkun ajan vallinnut Välimertä, joutui viimein perin pohjin tappiolle taistelussa Messinan luona Oktavianuksen sotapäällikköä Agrippaa vastaan; silloin hän pakeni Frygiaan, jossa hänet kohta surmattiin. Vähäpätöinen Lepidus sitte sysättiin kokonaan syrjään. Hän oli näet koonnut puolelleen osan Pompejuksen sotajoukosta ja koetti nyt asevoimalla kohota siitä alhaisesta asemasta, johon hänet oli viime aikoina sysätty. Kahdenkymmenen legionin johtajana vaati hän nyt uhkamielisesti Sisiliää. Mutta Oktavianus piti niin vähän lukua Lepiduksesta, että hän vähäisen seurueen kanssa meni hänen leiriinsä ja siellä sai enimmät sotamiehet puolelleen. Lepidus, nähdessään sotavaen luopuvan, heittäytyi voittajan jalkain juureen ja rukoili henkensä säästämistä. Oktavianus ei katsonutkaan tarpeelliseksi vuodattaa hänen vertansa, vaan antoi hänen pitää ylipapin viran, johon Lepiduksen täytyi vast'edes tyytyä.

Kun Fulvia raivostuneena Antoniuksen elämästä Kleopatran kanssa oli kuollut, saapui Antonius Italiaan (40), jolloin triumviraatti uudistettiin ja Antonius sai vaimokseen Oktavianuksen sisaren, jalon Oktavian. Mutta kohtapa Oktaviakin surukseen näki puolisonsa kietoutuneen lumoavan kuningattaren pauloihin. Hän läksi itse matkustamaan itämaille, saadakseen jos mahdollista miehensä pelastetuksi tuosta yhteydestä. Mutta kun Oktavia ehti Atenaan, tuli Antoniukselta kielto matkustamasta etemmäksi, koska hän muka parailaan oli sotaretkellä partilaisia vastaan. Kohta Antonius julkisestikin hylkäsi Oktavian ja julisti Kleopatran lailliseksi puolisoikseen. Oktavianus itse syvimmästi loukkautui Antoniuksen käytöksestä hänen sisartansa kohtaan ja samalla katsottiin Antoniuksen liittoa Kleopatran kanssa valtakunnalle vahingolliseksi.

Senaatti julisti sodan, tosin ei Antoniukselta, vaan Kleopatraa vastaan, jonka asiasta Antonius ei erottanut itseään. *Aktium*-niemen luona Hellaan länsirannalla oli (31) meritaistelu, johon Rooman tasavallan historia loppuu. Antoniuksella oli korkeat, raskaat, tornilla varustetut laivat, jotka tiheässä rivissä näyttivät lujalta muurilta. Oktavianuksella sen sijaan oli pienet, nopea- ja kevytliikkeiset laivat sekä johtajana merisankari Agrippa. Kauan oli taistelu ratkasematta. Mutta viimein Antoniuksen rintamaan ilmestyi aukko, johon vastustajan pikku laivoja tunkeutui. Silloin Kleopatra äkisti purjehti pois egyptiläisten laivojensa kanssa. Antonius, tuntien purpurapurjeista hänen laivansa, ohjasi sokeana rakkaudesta laivansa pikimmiten samaa tietä. Hänen laivastonsa jatkoi ilman johtajaa vielä vähän aikaa taistelua, mutta viimein täytyi sen peräytyä. Hänen maajoukkonsa seisoen rannalla odotti seitsemän päivää turhaan käskyjä päälliköltänsä ja, kun sieltä ei mitään kuulunut, meni voittajan puolelle.

Seuraavana vuonna läksi Oktavianus Egyptiä vastaan. Antonius surmasi itsensä miekallaan. Kleopatra koetti viehätysvoimallaan lumota myöskin uutta voittajaa; mutta nähtyään Oktavianuksen pysyvän kylmänä ja aikovan säästää hänet riemusaattoonsa varten surmasi hänkin itsensä. Egypti tuli Rooman maakunnaksi.

Rooma Caesarein aikana.

Augustus ja hänen aikansa.

Aktiumin voiton kautta oli Oktavianus päässyt Rooman herraksi. Palattuaan (29) piti hän kolme

loistavaa riemusaattoa, jakeli paljon rahaa sotamiehilleen ja lahjoja kaikille kansalaisille. Hänen sanotaan neuvotelleen molempain ystävänsä, urhollisen ja suoravaisen Agrippan sekä hienosti sivistyneen ja myöntyväisen *Maecenaan* kanssa; Agrippa oli neuvonut häntä antamaan valtaansa takaisin senaatille, Maecenas sitä vastoin pitämään sitä itse, mutta käyttämään sitä lempeästi ja laillisesti. Totellen Maecenaan neuvoa lopetti hän kansalaissodat ja aloitti onnen ja rauhan aikakauden. Hänen luonnostaan lempeä ja hiljainen olentonsa sopikin hyvin sellaiseen tehtävään. Ennen, jolloin hän oli osallisena kostotoihin ja hänen sivullansa oli mistään lukua pitämätön Antonius, suostui hän, kuten näytti, kylmällä sydämmellä väkivaltaan ja verenvuodatukseen; mutta onni näyttää jalostuttavasti vaikuttaneen häneen, niin että hänen jaloutensa kasvoi samassa määrässä kuin menestyksensäkin. Kun hänellä oli maailma jalkainsa juuressa, laajeni myöskin hänen sielunsa näköpiiri ja hän oppi käsittämään kutsumuksensa merkityksen. Voidaan siis katsoa jälkimaaailman syystä kyllä antaneen hänen pitää kunnianimensä *Augustus* (kunnian arvoinen), jonka imartelevalle senaatti hänelle antoi pari vuotta hänen palattuansa Roomaan.

Yhteiskunta-järjestys. Ottaen opikseen Caesarin kohtalon jätti Augustus sikseen hänen rohkeat uudistuspuuhansa ja varovasti koetti avata toista kehitysrataa, jota myöten vanha yhteiskunta voisi helposti ja huomaamatta muuttua uudeksi. Tosin hän vähitellen kokosi kaikki vallan ohjat käsiinsä, mutta samalla säilytti tasavallan kunnianarvoiset muodot ja oikeastaan hallitsi vain siten, että yht'aikaa oli monessa tasavallan virassa. Ja varsinkin hän perusti valtansa imperaattorin ja tribunin virkoihin, jotka hänellä olivat ikään valtansa kahtena peruspylväänä. Imperaattorin arvo, erotettuna konsulin virasta, annettiin hänelle kymmeneksi vuodeksi kerrassaan; ollen Rooman sotajoukkojen päällikkö, joita tähän aikaan oli 25 legionia, voi hän, milloin tahtoi, käyttää koko valtakunnan sotavoimaa. Tribuninviran kautta, joka hänellä oli elinajakseen, oli hänen henkilönsä loukkaamaton ja hän saattoi milloin hyvänsä kumota senaatin päätökset. Valtansa alussa otti hän vuodesta toiseen konsulin arvonkin vastaan, kunnes huomasi voivansa tulla toimeen ilman sitä. Viime vuosinaan oli hänellä sensorin valta, joten hän sai valvoa yleistä siveellisyyttä pääkaupungissa.

Monestikin hän luopui viroistaan niitä kutakin varten määrätyn ajan lopussa, mutta joka kerran saatiin hänet ottamaan ne jälleen vastaan tosin vastustellen, jolla hän kuitenkin ei liene aivan totta tarkoittanut. Sekä itselleen että ystävilleen pyysi hän kansalta ääniä tärkeihin kunniavirkoihin. Siten ottaessaan usein valtansa vastaan senaatin ja kansan käsistä hankki hän sille laillisen perustuksen ja kansan kannatuksen. Yksityisessä elämässään osoitti hän tavallisen porvarin yksinkertaisuutta ja asui vähäpätöisessä kartanossa Palatinuskukkulalla. Vasta sitte, kuin se hänen viime vuosinaan paloi, rakennutti hän uuden muhkeamman, jota sanottiin *palatiumiksi* (siitä *palatsi*-nimitys). Tavallisesti hän käytti roomalaisen senaattorin pukua ja seurusteli vertaisen tavalla ystäviensä kanssa; kohtuullinen joukko orjia oli hänen ainoana hoviväkenänsä. Hän nimitytti itseään vain Caesariksi, mutta siitpä sittemmin tuli hallitusnimitys (keisari).

Rooman senaatti ja kansa pitivät näköjään vanhan arvonsa, mutta niiden valta todella rajoittui ja väheni. Palattuaan Egyptistä pani Augustus kohta toimeen senaatin "puhdistuksen" vähentäen sen jäsenluvun 1,000:sta 600:ksi; siten hänellä oli tilaisuus erottaa kaikki maakunnista ja alemmista kansan luokista otetut jäsenet, jotka Caesar oli kaikkein täys'veristen roomalaisten suureksi harmiksi sinne koonnut; mutta siten hän myöskin osoitti valtansa hallita senaattia. Virkamiesten nimittäminen tuli hänelle kohta yhteiseksi kansankokousten kanssa ja vaikutusvallallaan hän sitä paitsi johti vaaleja.

Helpottaakseen muka senaatin huolia otti hän hallitukseen kaikkia niitä maakuntia, joihin sotaväkeä oli sijoitettu; siten maakunnat vast'edes olivat osaksi senaatin, osaksi Caesarin. Ensin mainittuihin lähetti senaatti joko sijaiskonsuleja, joita vaihdettiin joka toinen vuosi, tai sijaispreettoreja, joilla oli vain yksivuotinen palvelusaika. Caesarin maakunnissa oli imperaattori ainaisena sijaiskonsulina, jonka tähden hän niihin kuhunkin lähetti jonkun legaatistaan, joka siten oli varsinaisena maaherrana ja tavallisesti pysyi maakunnassaan kauemmin. Augustus itse valvoi ankarasti maaherrainsa toimia ja saattoi senaattia tekemään samoin. Maakuntain asujamet, nauttien säännöllisen hallinnon hyviä seurauksia, elivät nyt kultaista aikakauttansa ja olivat erittäin tyytyväiset uuteen järjestykseen. Kun he moneenkin paikkaan rakensivat temppelejä Augustukselle, samoin kuin seuraavillekin caesareille, joiden hyvät työt he selvästi huomasivat, mutta joiden rikoksista he enimmäkseen kuulivat vain hämäriä huhuja, niin heitä tuohon kunnioitukseen ei suinkaan kiihottanut pelkkä teeskenteleväinen orjallisuus, vaan myöskin kiitollisuuden tunteet, kun he vertailivat nykyistä tilaansa entisten hallitusten mielivaltaan ja kiskomisiin.

Taiteella ja kirjallisuudella oli Augustuksen hallitessa kukoistusaika. Suurimmaksi osaksi Agrippan toimesta kaunistettiin Roomaa monilla komeilla rakennuksilla ja uudistettiin niin muhkeaksi, että Augustus syystä kyllä saattoi elämänsä lopulla sanoa, että hän oli saanut tiilisen kaupungin, mutta jätti jälkeensä marmorisen. Suurimpia tämänaikaisia rakennuksia on Agrippan teettämä *Panteon*, pyöreä, muhkealla kummalla peitetty temppeli, pyhitetty kaikille jumalille.

Oktavius, "kostaja".

Komea pylväskäytävä johti korkealle portille, josta astuttiin mahtavan suureen pyöreään temppeleisiin. Lukemattomista ikkunoista katossa virtaili ylhäältä päin runsaasti valoa saliin, joka oli kaunistettu jumalain kuvilla, marmoripylväillä ja runsailla seinäkoristeilla. Sitä paitsi kaunisteltiin tai uudestaan rakennettiin Augustuksen aikana 82 temppeleitä, niiden luvussa vanhan ajan komeimmat ja kuuluisimmat. Rakennettiin myöskin kauneita puolipyöreitä teattereita, suurenmoisia vedenjohto-laitoksia ja senaatin palatsi, tasoiteltiin toreja ja kaunisteltiin niitä kalleilla pylväskäytävillä ja muilla korurakennuksilla. Kreikkalainen kuvanveisto-taide tuotti Rooman palveluksessa nyt Augustuksen aikana muutamia kauneimpia mestariteoksia.

Roomalaisen runouden kolme etevimpää harjoittajaa, Vergilius, Horatius ja Ovidius, eli ja vaikutti tähän aikaan. *Vergilius* oli proskription-aikana menettänyt pienen maatilansa, jonka tuloilla hän eli, mutta sitte Maecenas häntä suojeli ja auttoi. Suuressa Aeneis-runoelmassaan on hän laulanut trojalaisesta sankarista Aeneaasta, joka paettuaan hävitetyistä Trojasta tuli monen vaihtelevan seikkailun jälkeen Alba Longan emäkaupungin perustajaksi ja siten Rooman yhteiskunnan ensi alkajaksi sekä poikansa Askaniuksen kautta Caesarein suvun kantaisäksi. Runoelmasta huokuu isämaallinen innostus ja horjumaton luottamus jumalien määräämään Rooman yleishistorialliseen kutsumukseen, josta runoilija lausui näin:

Toiset hennosti luo valetulle metallille hengen,
Marmorin muovaavat eläväks, sen myönnyttän kyllä,
Taidolla haastelevat, jopa laskevat tähtien juoksun,
Ottavat tieteillään selon taivahan ääriä myöten.
Vaan sinä, Rooman mies, ole voimakas valtias maite,
Taitosi olkohon siis tämä: rauhan ehtoja säätää,
Nöyriä armahtaa, mut röykkeilevät masennella.

Vergilius oli käytökseltään vaatimaton ja umpimielinen, mutta kunnioitus, jota hän herätti kaikissa, oli niin suuri, että kun hän astui teatteriin, kaikki läsnäolijat nousivat seisomaan hänen edessään niinkuin Augustuksen.

Horatius oli Filippin taistelussa sotinut Augustusta vastaan, mutta sitte saanut anteeksi ja päässyt Maecenaan likeiseksi ystäväksi, joka hänet myöskin vei Augustuksen seurapiiriin. Hänen sieviä suloisia laulujansa, jotka kehoittavat tyytyväisyyteen ja viattomaan elämän iloon, on kaikkina aikoina luettu ja suosittu. Miespolvea toisensa perästä ovat sellaiset laulut viehättäneet kuin esimerkiksi tämä:

Tyynnä irakilainen on taisteluissa,
Tyynnä mediläinen on melskehissä;
Tyynt' ei purpuraan, jalokiviin eikä
Kultahan myydä.

Suuret aarteet, konsulin liktoritkaan
Ei ne poista haikean sielun tuskaa;
Myöskin hohtoisan hovin harjan alla
Väikkyvi murhe.

Mieli viihtyy, vaikk' olis suolatölkki,
Halpa vanhempain peru, pöytään panna,
Kunp' ei pelko tai himo ahneuden
Pois ota unta.

Miksi karkoittaa moni elämänsä,
Miksi muunne hän kotoansa pyrkii?
Ei nuo intoiset toki itseänsä
Karkuhun pääse.

Tuska tunkee myös varustettuun laivaan,
Peljättää ei voi sitä ratsuparvet,
Kiireisempi tuulta, mi pilven nostaa,
Nopsempi peuraa.

Tyydy päivän riemuhun, heitä tumma
Tulevaisuus, nauraen tuskas liennä,
Eihän maailmass' ole kaikin puolin
Loistava onni.

Ovidius, jolla on ollut vähä vertaisiansa, jos katsotaan kuvitusvoiman rikkautta ja esitystavan vilkkautta, sepitsi kuuluisan runoelman *metamorfosit* (muutokset); se oli kokoelma tarumaisia satuja ihmisten muutoksista eläimiksi ja muiksi luonnon esineiksi. Ollen tottunut ylempään yhteiskunta-luokkain kaikkiin irtaisuuksiin sepitsi hän myöskin muita lauluja, jotka ovat todistuksena yleisestä tapain turmeluksesta ja vaikuttivat vahingollisesti silloin jo hyvin syvälle vaipuneeseen miespolveen. Luultavasti Augustus, vakava tapaintuomari, osaksi juuri sen tähden karkoittui Ovidiuksen pieneen Tomi-kaupunkiin Mustanmeren rannalle, josta hän tuon tuostakin lähetti Roomaan valittelevia murherunojansa.

Tähän aikaan eli roomalaisen historiankirjoituksen mitä suurin mestari *Livius*. Hänen teoksensa,

joka käsitti Rooman historian kaupungin perustuksesta aina hänen aikaansa saakka, oli 140 kirjaan jaettuna, joista on säilynyt ainoastaan 1-10 ja 21-45, viimeinen päättyvä Makedonian kuninkaan Perseun tappioon. Livius ei ole niin merkillinen tarkkuudesta ja perinpohjaisuudesta kuin siveellisestä puhtaudesta ja jalosta isänmaallisuudesta. Häntä jo elinaikanaan niin ylisteltiin, että eräs porvari etäisestä Gades-kaupungista matkusti pitkän tien Roomaan ainoastaan näkemään tätä historioitsijaa.

Augustuksen perhe ja viimeiset vuodet. Yksityisessä elämässään ei Augustus ollut onnellinen. Hänen tyttärensä *Julia*, jota hän suuresti rakasti, tuotti kevytmielisyysdellään hänelle paljon huolta; vahingollisen esimerkin tähden, jota Julia osoitti, katsoi Augustus olevansa pakotetta karkoittamaan hänet kaukaiseen saareen. Hänen toinen puolisonsa, vehkeilevä *Livia*, tuotti hänelle toisella tavalla monta ikävää hetkeä. Ensimmäisestä aviostaan oli Livialla kaksi poikaa *Drusus* ja *Tiberius*, joista kansa rakasti Drususta; tämä oli sitä paitsi kuuluisa urhotöistään germanialaisia vastaan. Tiberius oli toimelias ja järjestystä rakastavainen, mutta tyytämätön ja umpimielinen, jonka tähden häntä ei Augustus eikä kansakaan suosinut. Seuraajakseen valitsi Augustus ensin sisarensa pojan Marcelluksen; mutta kuolema kohta korjasi tämän nuorukaisen, josta niin paljon toivottiin. Kaksi imperaattorin lapsen lasta, Julian ja Agrippan poikaa, kuoli kohta toinen toisensa perästä. Drusus oli myöskin kuollut kukoistavimman miehuutensa iässä. Niinpä oli jäljellä ainoastaan Tiberius.

Tämä tulikin Augustuksen seuraajaksi, mutta sai sekä imperaattorin että hänen seurueensa puolelta kokea vastenmielisyyttä, joka ehkä perustui Augustuksen pelkoon, että hän oli sopimaton tehtävään, joka hänellä oli edessään. Augustus ikään kuin veti ihmisiä puoleensa. Tiberius sen sijaan karkoitti. Kuitenkin oli Tiberiuksessa vikainsa ohella muutamissa tapauksissa jotakin kunnioituksen arvoista. Hänen luonteensa pohjalla oli muinaisroomalaisuutta, esi-isäin kunnollista, vaikka ankaraa olemusta, joka ei tähän aikaan juuri ketään miellyttänyt. Mutta hänen tyylyteensä ja umpimielisyyteensä kätkeytyi ihmisten halveksiminen sekä epäluuloisuus ja kostonhimoisuus. Sitä paitsi oli hän Rodos saarella oleskellessaan antautunut irstaasen elämään, joka heikensi hänen sielunsa voimia.

Terveystään parantaaksensa läksi Augustus viime vuotenaan (14 j.Kr.) matkalle Kampaniaan, jossa hänet kuolema tapasi. Myöhemmän kertomuksen mukaan on Livia, hankkiakseen valtaa Tiberiukselle, myrkyttänyt sen puun fiikunat, josta imperaattori-vanhus niitä tavallisesti itse poimiskeli.

Rooman valta Augustuksen seuraajien aikana.

Rooman maailman-valtakunta. Rooman maakunnat ja alusmaat olivat ikäänkuin kukoistavana kehityksenä Välimeren ympärillä, jota myöten oli helppo liikkua niiden välillä. Italia, valtakunnan emämaa, sijaitsi keskellä, latinalaiset länsimaat toisella ja kreikkalaiset itämaat toisella puolella.

Forum-tori Roomassa.

Seitsemällä kukkulallaan seisoi Rooma, maailman ylpeä hallitsija häikäsevässä komeudessaan. Vanhempi osa oli kasvanut Forumin, avaran kokouspaikan, ympärille, johon Rooman kansa muinoin aina kokoutui harjoittamaan valtaansa ja taistelemaan sisällisiä riitotansa. Toisella puolella rajoitti sitä Kapitolium Jupiterin ja Junon temppeleineen, toisella Palatinus-kukkula, jolle imperaattorin palatsi rakennettiin. Aukean torin toista laitaa pitkin kävi riemusatto-tie, jota myöten voitolliset päälliköt olivat kulkeneet; nyt rakennettiin siihen heidän kunniaksensa suurenmoiset kaarevat riemuportit. Tämän vanhemman kaupunginosan pohjoispuolelle kasvoi Augustuksen aikana uusi, vielä komeampi osa sen suuren kentän ympärille, jolla oli nimenä Kampus Martius ja jossa Panteon seiso. Roomassa arvataan imperaattori-ajan alussa olleen noin kaksi miljoonaa asujanta.

Pääkaupungin pohjoispuolella oli lähinnä maakunta Gallia Cisalpina eli Alpein etelänpuolinen Gallia ja siinä suuret kaupungit *Ravenna* ja *Mediolanum* (Milano). Alpein toisella puolella oli osaksi äskettäin valloitettu Gallia Transalpina, nykyään jaettuna neljään maakuntaan, jotka olivat etelässä Narbonensis, keskimaassa Lugdunensis, pohjois- ja itäosassa Belgika sekä lounaisosassa Akvitalia. Narbonensis-maakunassa oli kaupungit *Massilia*, muinaisajan suurimpia ja sivistyneimpiä, *Narbo* (Narbonne) ja *Nemausus* (Nimes); Lugdunensiassa Caesarin legaanin perustama, pian kukoistavaksi vaurastunut *Lugdunum* (Lyon); paljon myöhemmin tuli pienen, Seine-joen varsilla asuvan kansan, *pariisilaisten* kaupungista *Pariisin* alku. Reinin ja sen sivujokien varsille perustivat roomalaiset koko joukon kaupunkeja, joista *Trier* ja vähän nuorempi *Köln* (Kolonia Agrippinensis) olivat erittäin huomattavat. Samoin kuin Rein, tuli myöskin Tonava Rooman rajajoeksi, kun roomalaisten valtaan Augustuksen aikana joutui maakunnat Raetia, Vindelicia, Norikum ja Pannonia. Sielläkin kasvoi uusia kaupunkeja, niinkuin Augustuksen mukaan nimitetty *Augusta* (Augsburg).

Pyreneain niemimaa, joka vasta Augustuksen aikana kokonaan kukistettiin, jaettiin kolmeen maakuntaan. Huomattavimmat kaupungit olivat *Gades* (Cadiz), *Korduba* (Kordova), *Kartago Nova* (Kartagena) ja *Tarrako* (Tarragona). Läheisessä Afrikan maakunnassa uusi Kartago, jota Kajus Grakkus oli alkanut, jonka Caesar oli perustanut ja joka Augustuksen aikana valmistui, alkoi ripeästi kukoistaa Rooman siirtokuntana. Numidian muutti Caesar maakunnaksi. Sisiliassa valtakunnan vanhimmassa maakunnassa säilytti Syrakusa arvonsa, pysyen vanhan maailman etevimpien kaupunkien luvussa.

Idän puolella oli jylhä Illyria, jota roomalaiset keisariajan alussa juuri parhaillaan valloittivat. Makedonia oli yhdistetty Tessalian kanssa yhdeksi maakunnaksi. Trakia tuli vasta myöhemmin (46 j.Kr.) maakunnaksi. Siellä harjoitti kreikkalainen siirtopaikka *Bysantion* vieläkin laajaa kauppaa. Moesia (nykyinen Bulgaria) oli jo tasavallan aikana osaksi kukistettu.

Kreikanmaalla, jonka suurin osa oli Rooman maakuntana ja nimeltään *Akaiia*, oli jäljellä muinaisen suuruuden muistot. Vanhaa *Atenaa*, helleniläisen sivistyksen taimitarhaa, kohtelivat roomalaisetkin kunnioituksella; vielä seisoivat Pallas-Atena Akropolis-kukkulalla, vielä kulkivat juhlasaatot propylaiain marmoriportaita ihanaan Partenoniin. Caesarin uudestaan perustama ja Augustuksen aikana valmistunut *Korintos* kasvoi pian jälleen muinaismaailman mitä rikkaimmaksi, kauneimmaksi ja ylellisimmäksi kaupungiksi.

Vähä-Aasiassa oli Augustuksen aikana kolme Rooman maakuntaa (Aasia, Pontos ja Kilikia), joihin Tiberiuksen aikana tuli lisäksi neljäs (Kappadokia), sekä koko joukko alusmaita. Kaupungeista oli huomattava varsinkin komea *Nikomedia*, *Efesos* suurenmoisine Artemiin temppeleineen, kukoistava *Smyrna* sekä vapaa, rikas ja lujasti linnoitettu *Rodos*, jossa suuri "kolossi" vielä seisoivat sataman suulla. Valtakunnan suurimpia maakuntia oli Syria, johon Palestinakin kuului. Rikas, ylellinen *Antiokia*, keisarikunnan kolmas kaupunki, oli Syrian maaherran asuinpaikkana, ja Jerusalem, kuulumatta suurimpain kaupunkien lukuun, oli kuitenkin tärkeä paikka. — Kreta oli yhdessä Kyrenen kanssa eri maakuntana.

Hedelmällinen, muinaismuistoista rikas Egypti, jonka Augustus teki maakunnaksi, oli imperaattorin välittömästi hallittavana. Pääkaupunki *Aleksandria* oli väen paljoudelta ja komeudelta ainoastaan Roomaa heikompi, mutta sivistykseltä ja tieteelliseltä vaikutusvallalta kaikkia sen ajan kaupunkeja mahtavampi. Noin puolitoista miljoonaa ihmistä eli siellä ja Museionin oppineiden tieteelliset järjestelmät sisälsivät sen ajan kaiken viisauden. Tämän vilkkaan kaupungin vieressä seisoivat suurenmoisessa autiudessaan muinaisajan hautapatsaana vanha Memfis Apis-temppeleineen, pyramiideineen ja mumioineen muistuttamassa kaiken katoavaisuutta.

Elämä ja tapain turmelus. Niinkuin muinoin roomalaisten valloituksissa samoin nyt heidän ylellisyydessään oli jotakin hämmästyttävää. Roomalaisen ylimyksen koti oli suurempi kuin palatsi, se oli pikku kaupunki eri puistoineen, kalalammikkoineen, pylväskäytävineen ja orjakartanoineen. Usein oli koko palatsi tehty marmorista, lattiat koristetut kalliilla mosaikilla, johon oli sovitettu pieniä erivärisiä marmoripaloja, välistä toista sataakin neliötuuman alalle, taidokkaasti vaihteleviksi kuviksi, ja seinät sievistetyt kauneilla maalauksilla. Talouskalut olivat kalliista aineista tehdyt hienoimman aistin mukaan. Etevimpiä taiteilijain veistämät kuvapatsaat kaunistivat huoneita; kaunistekoiset marmoritai metallipöydät, taiteelliset astiat poltetusta savesta sekä kultaiset ja hopeaiset juoma-astiat ja pöytäkalut, komeat pronssiset lampukruunut y.m. kuuluivat keskinkertaisenkin varakasten talouskaluihin. Lasia ruvettiin keisariaikana yleisemmin käyttämään ja posliinikin näyttää olleen tuttu.

Maaseuduille rakennuttivat roomalaiset muhkeita "huviloita", jotka useimmiten ympäröitiin suurenmoisilla puutarhoilla ja niissä viljeltiin varsinkin jaloja hedelmiä. Niinpä kirsikkapuu, jonka Lukullus ensin toi Aasiasta Italiaan, levisi keisariaikana valtakunnan kaikkiin maakuntiin. Useimpien nykyisten puutarhakasvien leviäminen alkoi keisariaikana, ja samoin öljypuiden ja fiikunapuiden viljeleminen. Viinin viljelys rupesi vähitellen leviämään Espanjaan ja Galliaan. Suurissa teennäisissä kalalammikoissa elätettiin pöydän varalle koko joukko kaikenlaisia kalliita kaloja.

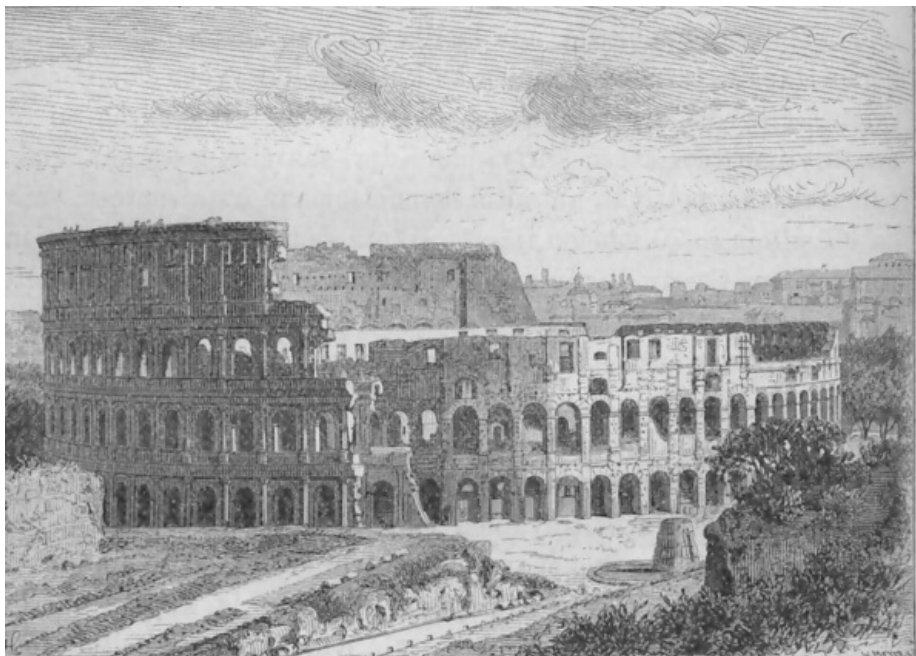
Kalleihin atrioihin ja juominkeihin tuhlattiin suunnattomia summia. Ylellisyys oli ensimmäisten Caesarein aikana suurempi, kuin osataan arvatakaan. Kaikista maailman seuduista koottiin Roomaan harvinaisimpia herkkuja, ja ruokia arvosteltiin enemmän kalleuden ja vaikean saannin kuin maun mukaan. Usein syötiin kaloista ja linnuista ainoastaan pienet, erittäin herkulliset osat; oli pitoja, joissa vieraille tarjottiin paistettuja riikinkukon aivoja ja muita sellaisia kalliita ruokia.

Vaatetuksessa ja koristuksissa vallitsi rajaton ylellisyys. Muinaisaikaan niin kallista purpuraa käytettiin nyt ihan yleisesti, tehtiinpä siitä huonekalujen päällystäkin. Kiinasta ja Indiasta ruvettiin tuomaan silkkiä: se oli vielä niin kallista, että siitä maksettiin painonsa kultaa, mutta sen enemmän sitä himottiin. Jo Tiberiuksen aikana kiellettiin miehiä käyttämästä silkkipukua. Vaatteuksen muoto oli joko kreikkalainen mantteli tai roomalainen toga, joita yhä enemmän käytettiin sekaisin. Gallialaiskuosiset housut tulivat myöskin yhä yleisemmiksi.

Ylellisyyden ohella, jota laeilla turhaan koetettiin vastustaa, versoi tapain turmelus, repien kaikki häveliäisyyden ja siivouden rajat. Tiberius koetti alussa ehkäistä tuota turmeluksen tulvaa, mutta viime vuosikseen siirtyi hän Kapri-saarelle, jossa hän, kuten panettelijat sopottivat, antautui luonnottomaan irstaisuuteen, vaikka oli silloin jo 70 vuoden ijässä. Häntä seurasi Drusuksen pojanpoika Kajus Caesar, liikanimeltä *Kaligula*, joka jo aikaisin osoitti huonoja taipumuksia. Kahdeksana ensi kuukautena hän jotenkuten osoitti ansaitsevansa kansan rakkautta, mutta parattuun eräästä taudista näytti hän aivan kadottaneen järkensä. Neljä vuotta hän vietti hurjan tuhlaavaista ja häpeällisen siveetöntä elämää, kunnes hänet murhattiin (41). Häntä seurasi setänsä *Klaudius*, heikko ja hyvää tarkoittavainen mies, mutta puolisojensa ja vapautettujen orjainsa kokonaan hallittava. Puolisoista oli Messalina hävyttömän irstas ja Agrippina juonikas ja kopea. Agrippinan poika ensi aviosta *Nero* tuli Klaudiuksen kuoltua (54) imperaattoriksi. Ollen iloinen ja nautinnonhimoinen teki hän hallituksensa hurjain huvitusten ja vallattoman irstailemisen ajaksi. Alimmallekin kansanluokalle koetti hän toimittaa iloisempaa elämää ja orjia suojella julmalta kohtelulta, ja koko hänen hallitusaikansa olivat miekkailuleikit kielletyt. Mutta hän oli mieleltään itsekäs, uskonnoton ja julma, milloin luuli henkensä olevan vaarassa. Niinpä hän myrkytti veljensä Britannikuksen, ja hänen oma äitinsä Agrippina joutui hänen toimittamansa salaisen murhavehkeen uhriksi. Tulipalo, ehkäpä hänen itsensä sytyttämä, hävitti seitsemän päivää pääkaupunkia, jota hän oli halunnut kerran saada kauniimmin rakennetuksi. Eräästä tornista katseli hän vallattoman iloisena tuota hirvittävää näytelmää, kantele kädessä laulaen Trojan hävityksestä. Vieroittaaksoen itsestensä kansan raivoa syytti hän Roomassa eläviä, väärin käsitettyjä kristittyjä, joita ihmisjoukon mieliksi sitte hirveästi mestaeltiin. Erään hänen henkeänsä vastaan tehdyn salaliiton ilmi saaminen antoi aihetta uusiin verinäytelmiin; silloin joutui Neron epäluulojen uhriksi myöskin hänen opettajansa, viisas *Seneka*. Kun viimein kapinoita alkoi valtakunnan eri osissa, lopetti Nero toivottomuudessaan itse elämänsä. Silloin sammui (68) Augustuksen suku. Tähän asti eivät imperaattorit yleensä olleet vastustaneet paheita eikä siveettömyyttä, vaan päin vastoin näyttäneet itse huonoa esimerkkiä.

Roomalaisten kansanhuvitukset osoittivat suurta raakuutta, joka piileskeli ulkonaisen hienostuksen alla, ja sydämmettömyyttä, jota verenvuodatukseen tottumus oli kasvattanut. Kilpa-ajaja pidettiin vieläkin suuressa sirkuksessa, jota viime aikoina ja varsinkin Caesarin toimesta oli melkoisesti laajennettu. Nero, joka piti kunnianansa olla erinomainen laulaja ja kilpa-ajaja, esiytyi kansan huviksi julkisesti sellaisissa näytännöissä ja pakotti ylhäisten roomalaistenkin tekemään samoin.

Vielä suosittummat olivat villi-eläinten ja miekkailijain taistelut. Etäisimmistä maista tuotiin suunnattomilla kustannuksilla joukottain villi-eläimiä taistelemaan kansan huviksi. Caesarin toimittamissa leikeissä esiytyi siten 400 leijonaa ja 40 elefanttia. Alussa tyytyi kansa katselemaan, miten petoja joukottain kaadettiin; sittemmin tuli tavaksi sitoa kuolemaan tuomittuja henkilöitä paaluun petojen revittäväksi. Miekkailun suosio turmeltui oikeaksi raivoksi. Välistä voitiin nähdä aina 10,000:kin miekkailijaa ikään kuin säännöllisessä sodassa kansan huviksi taistelevan keskenään hengen edestä. Kun nämä veriset huvitukset olivat, kuten mainittu, lakkautettuina Neron hallitusajan, ryhdyttiin niihin uudella raivolla hänen kuoltuaan, vaikka silloin alkoikin parempi hallitus. Monenmoisten levottomuuksien jälkeen, joita kesti puolitoista vuotta, nousi *Flaviusten* sukuinen päällikkö *Vespasianus* valtaistuimelle. Hän rakennutti suunnattoman pyöröteatterin "Kolosseumin", johon mahtui 87,000 katsojaa; suurimmaksi osaksi rakensivat sen juutalaiset vangit, jotka oli kuljetettu hävitetyistä Jerusalemistä Roomaan. Tätä teatteria vihkiessä Vespasianuksen pojan ja seuraajan *Tituksen* aikana, joka muuten oli lempeä ja ihmisellinen ruhtinas, surmattiin juhlan kunniaksi yli 9,000 villi-eläintä. Maaseutukaupungit kilpailivat sellaisten näytäntöjen toimeen panossa itse Rooman kanssa. Trierin suuri pyöröteatteri oli ainoastaan vähän pienempi; Nimes'issä ja monessa muussa kaupungissa oli samanlaisia, tavattoman suuria rakennuksia. Sehän todistaa, mitenkä tuollaisiin leikkeihin mieltymys oli kaikissa kansan luokissa kehittynyt itsekkääksi julmuudeksi.

Kolosseum.

Toivottomuus sydämissään kirjoitti jalo *Tacitus* tämän turmeltuneen ajan historian. Kuuluen itse vanhan Rooman etevimpiin sukuihin katsoi hän vanhan ajan yksinkertaisuutta ja tasavaltaisia hyveitä rakkaaksi mallikuvaksi, josta hänen aikansa hirvittävän välttämättömyyden pakosta yhä etemmäksi poistui. Säälimättä tuomitsee hän hallitsevain henkilöiden irstaisuutta ja rikoksia, ihmisjoukon orjamaisuutta ja Rooman yhteiskunnan mädännyttä elämää, samalla myöskin ikään kuin lohdutukseen esittäen ne oikean roomalaismielen, velvollisuudentunnon ja vapaudenrakkauden harvinaiset piirteet, joita siellä täällä näkyi.

Trajanus. Hadrianus. Antoninukset.

Aika, jona nämä keisarit hallitsivat, on kauneimpia ajanjaksoja ihmiskunnan historiassa ja tuotti ilmi muinaisklassillisen maailman sivistyskehityksen runsaat hedelmät. Mutta niitä hedelmiä oli jo syönyt siveellisen turmeluksen mato ja uusien olojen enteet alkoivat yhä selvemmin näkyä.

Kun Tituksen veli *Domitianus*, pelkuri ja salakavala hirmuvalti, surmattiin (96), otti Rooman senaatti vähäksi aikaa käsiinsä entisen vaikutusvaltansa yleisiin asioihin. Vanha, kunnioitettu senaattori *Nerva* puettiin sitte Caesarein purpuraan, mutta hän kuoli jo kahden vuoden kuluttua. Silloin tuli *Trajanus*, syntyjäänsä espanjalainen ja sotaväen mitä etevin päällikkö, valtakunnan hallitsijaksi. Sekä muodoltaan että sielunjaloudeltaan ja muinaisroomalaisten hyveittensä puolesta oli hän Scipionein ajan miehiä. Vaikka ollen tottunut käyttämään miekkaa, kunnioitti hän kuitenkin suuresti lakeja ja osoitti asianmukaista kunnioitusta myöskin valtion virastoja kohtaan, vaan samalla vaati tarkkaa kuuliaisuutta käskyläisiltään. Ollen itse kansan miehiä osoitti hän käytöksessään kansaa kohtaan tasavaltai-ajan sääliväisyyttä ja koetti vihastuessaankin aina kukistaa luonnettansa.

Rooman kansassa koetti hän herättää eloon urhotöihin kykenevää henkeä johtamalla sitä taas valloitusten uralle. *Dacialaiset*, Ala-Tonavan varsilla asuva kansa, olivat osoittaneet vihamielisyyttä roomalaisia kohtaan. Heitä vastaan läksi Trajanus nyt sotaan, teki heidän maansa Rooman maakunnaksi ja teetti muhkean sillan Tonavan poikki tulevien sotaretkien varalle. Partilaisten kanssa oli roomalaisilla alinomaisia riitoja suojelusoikeudesta Armeniaan. Heitä vastaan alkoi myöskin Trajanus sodan ja teki sinne onnellisesti kaksi retkeä. Paitsi Armeniaa tehtiin silloin myöskin Assyria ja Mesopotamia Rooman maakunniksi, ja vanha, melkein kokonaan rappeutunut Babylon anastettiin joksikin ajaksi. Kesken näitä voitollisia retkiänsä kuoli Trajanus (117) Selinus-kaupungissa Kilikiassa. Syystä kyllä lausui eräs silloinen kirjailija, että "Rooman yhteiskunta Caesarein voimattomuuden tähden vanheni ja kuihtui, kunnes se Trajanuksen aikana jälleen kohotti voimakkaat käsivartensa ja vastoin kaikkein luuloa astui vanhuuden heikkoudestaan esiin nuorentunein voimin".

Trajanusta seurasi ottopokansa *Hadrianus*, joka myöskin oli syntyisin Espanjasta. Hadrianus oli runsaslahjainen ja monipuolisesti sivistynyt mies. Hänellä oli vahva, sotaisista harjoituksista hyvin karaistunut ruumis, ja ollen taitava kaikissa sotatoimissa oli hän partilaisretkillä tehnyt monta urhotyötä. Samalla hän myöskin rakasti ja harjoitti kaunotaiteita; hän itse harjoitteli maalausta ja runoilua sekä oli mielellään osallisena oppineiden neuvotteluissa. Lakitiedettäkin tutki hän innolla. Hänen vilkas mielensä ja levähtämätön toimi-intonsa saattoivat häntä tutkistelemaan ja kokoomaan kokemusta mitä erilaisimmilta aloilta.

Hallitukseen ryhdyttyänsä teki Trajanus heti rauhan partilaisten kanssa ja antoi heille takaisin, mitä Trajanus oli valloittanut. Sitä vastoin hän tehokkaasti työskenteli rauhallisten toimien alalla.

Roomaan hän perusti *Atenaem*-akatemiaa runoilijain, taiteilijain ja oppineiden kokouspaikaksi sekä kreikkalaisen ja roomalaisen kirjallisuuden korkeammaksi opetuslaitokseksi. Hänen *edictum perpetuum*-julistuksensa valmisteli yleisen lakiteoksen järjestelmistä. Roomalainen lakitiede alkoi tästä lähtien kehittyä laajaksi järjestelmäksi, oikeaksi tarkkaälyisyyden ja käytöllisen

viisauden jättiläisteokseksi.

Hadrianus hallitusaikanaan matkusteli, useimmiten jalkaisin, melkein kaikki maat, jotka silloin kuuluivat Rooman valtaan. Trakiaan hän perusti Adrianopolin, Galliassa toimitteli laavaa järjestelemistä, Britanniaan, joka oli Domitianuksen aikana tullut Rooman maakunnaksi, hän teetti nykyisten Carlisle- ja Newcastle-kaupunkien välille lujan muurin villien *piktiläisten* ja *skotilaisten* hyökkäyksiä vastaan; Espanjaan rakennutti hän linnoja maan asujanten turvaksi vielä kukistamattomia vuoristolaisia vastaan. Atena laajennettiin melkoisesti ja koristettiin suurenmoisilla rakennuksilla. Siellä hän myöskin otti vastaan puolustuskirjoituksia kristityiltä ja kielsi maaherroja vainoilemasta heitä uskonsa tähden. Tonavan rannalla hän totutti sotamiehensä kuria noudattamaan ja marssi itse jalkaisin legioneinsa etupäässä; Aleksandriassa hän keskusteli oppineiden kanssa tieteen syvällisimmistä asioista.

Kaksi merkitykseltään tärkeää sotaa käytiin Hadrianuksen hallitusajan lopulla. Valtakunnan itärajalta torjuttiin onnellisesti *alanilaisten* rynnäkkö, joka jo ennusti germanialaista kansainvaellusta. Samaan aikaan tekivät juutalaiset kapinan erään *Bar-kokban* (tähden pojan) johdolla, joka sanoi itseään Messiaaksi, ja vasta verisellä sodalla saatiin se kakistetuksi, kun siinä jo oli kaatunut puoli miljoonaa ihmistä.

Viimeiset vuotensa oleskeli Hadrianus enimmäkseen komeassa huvilassansa Tiburin luona synkkänä ja raskasmielisenä. Ennen kuolemaansa (138) otti hän ottopojakseen jalon *Antoninus Piuksen* (hurskaan), joka tuli hänen seuraajaksensa. Tämän hallituksesta ei historia tiedä juuri mitään erityistä; hänen aikansa oli rauhallinen ja valtakuntaa johti tunnollinen ja hyvää tarkoittava ruhtinas. Häntä seurasi (161) ottopoikansa *Markus Aurelius*, joka myöskin otti Antoninus-nimen. Ollen oppinut, mietiskelevä filosofi käytti hän enimmänsä aikansa tutkimisiin. Opintojen rauhasta riistivät hänet pois tuon tuostakin keisarikuntaa uhkaavat vaarat. Germnialaiskansat, joiden keskuudessa *markomannien* liitto oli peljättävin, alkoivat sodan ja tuottivat kerran roomalaisille tuntuva tappion. Tämä onnettomuus oli niin suuri, että keisarin, voidakseen jatkaa sotaa, täytyi toimittaa aseita orjille ja miekkailijoille sekä myöden palatsin kalliit koristukset. Viimein onnistui kuitenkin roomalaisten taistelemalla saada jotenkin kunniallinen rauha; mutta täst'edes ajettiin yleisemmin kuin ennen vuosiveroilla ostaa pohjoisten raakalaiskansain ystävyyttä.

Nuoremman Antoninuksen kuollessa (180) loppui Roomaa keisarivallan kaunein aikakausi. Hänen poikansa ja seuraajansa *Kommodus* oli kaikkein kurjimpia hallitsijoita. Nyt alkava aika oli merkillinen hillittömästä sotilasvallasta valtakunnan sisällä ja suurilla ponnistuksilla usein onnettomastikin käydyistä sodista ulkovihollisia vastaan.

Diokletianus.

Diokletianus, syntyänsä orjan poika Dalmatiasta, oli kykynsä tähden noussut korkeimpiin sotavirkoihin. Kun keisari Numerianus paluumatkallansa Persian sodasta oli kuollut, valitsivat sotapäälliköt Diokletianuksen keisariksi (284). Numerianuksen veli, Karinus, voitettiin suuressa taistelussa, ja dalmatialainen orjan poika tuli koko roomalaismaailman herraksi.

Mutta Diokletianus ymmärsi, että tämä valtakunta oli liian avara yhden miehen hallita; sentähden hän päätti jakaa koko roomalaisen alan kahteen osaan ja otti toiseksi keisariksi Maksimianuksen, joka oli talonpoikaista syntyperää Illyriasta. Jonkun vuoden kuluttua kumpikin keisari vielä otti itselleen apukeisarin. *Diokletianus*, joka hoviansa piti Nikomediassa, Vähä-Aasian luoteiskulmassa, asetti apulaisekseen Pannonian, Illyrian ja Kreikan yli erään *Galeriuksen*, joka nuoruudessaan oli karjopaimenena ollut. *Maksimianus* taas, joka Milanossa hallitsi läntistä maailmaa, heitti Gallian, Britannian ja Espanjan sivistyneelle *Konstantiukselle*, jota kalpean muotonsa tähden sanottiin *Klorukseksi*. Niinkuin yhteistä valtakuntaa piti näiden neljän miehen yksimielisesti hallitseman, ja mitä kukin heistä sääsi, se oli olevinansa ikään kuin yhteisestä hengestä lähtenyt ja tuli kohta yleiseksi laiksi koko keisarikunnassa. Näin piti hallitusvaivan oleman jaettuna, vaan hallituksen kuitenkin yhteisenä.

Mutta alammiaisille kävi tämä nelinkertainen hovinpito ja virkamiesten enennetty lukumäärä kovin rasittavaksi. Diokletianus rakasti loistoa ja komeutta, hän tahtoi ylentää keisarillisen arvon "jumalalliseksi majesteetiksi", jota kansa ainoastaan vaivaloisesti ja suurimmilla kunnian osoituksilla voisi lähestyä. Sen tähden hän ei enää menestynyt Roomassa, jossa senaatin ja väestön muinaisista ajoista peritty arvo häntä loukkasi, vaan järjesti palatsinsa Nikomediassa persialaisen kaavan mukaan. Suuri joukko hovipalvelijoita piti huolen kaikista noudatettavista juhlatempuista; itse keisari ei enää tyytynyt entisten hallitsijain purpuraviittaan, vaan koristi otsansa valkoisella helminauhalla, ja kuka ikänä pääsi häntä lähestymään, sen täytyi itämaisen tavan mukaan langeta kasvoilensa hänen jalkainsa juureen. Eittävä Diokletianus kuitenkin saattoi järjestystä hallintoasioihin. Mutta tämä tarkka virallinen järjestys esti alammaisten vapaata tointa, ja maanviljelys niinkuin teollisuuskin alkoi nääntyä verokuormain alla.

Kaksi vuosikymmentä hallittuansa päätti Diokletianus palata yksinäiseen elämään ja pakotti silloin Maksimianuksenkin luopumaan keisariudesta. Samana päivänä, 1 p. toukok. 305, tekivät molemmat keisarit, toinen Nikomediassa, toinen Milanossa, julkisen luopumuksensa, ja Diokletianus muutti syntymäseuduilleen Dalmatiaan, jonne hän oli Salonaan rakennuttanut itsellensä suuren komean palatsin. Siellä hän sitte hiljaisuudessa eli viimeiset yhdeksän ikävuottansa, hoitaen yrttitarhojaan ja rakennuksiaan ja unhottaen maailman meteliset menot. Nämä vuosikaudet olivatkin erinomaisen melskeiset; sillä keisarit ja apukeisarit taistelivat toisiansa vastaan, ja vuonna 308 oli yht'aikaa kuusi sellaista hallitsijaa. Eikä Maksimianuskaan ajan pitkään voinut hillitä levotonta mieltänsä, vaan pukeutui uudestaan purpuraan, kehoittaen

Diokletianusta seuraamaan esimerkkiä. Mutta Diokletianus vastasi hymyillen: "jos näkisit, kuinka kaunista kaalia minä omilla käsilläni Salonassa kasvatan, et sellaista pyyntöä tekisikään." Maksimianus saikin surmansa näissä meteleeissä. Mutta eipä Diokletianuskaan vallan koskematta jäänyt. Hänen puolisonsa ja tyttärensä joutuivat murhattaviksi, ja hän itsekin lienee elämänsä katkaissut, karttaaksensa pahoja kohtauksia. Hänen palatsinsa rauniot ovat vielä nähtävinä; ne ovat niin avarat, että koko nykyinen kaupunki Spalatro niissä on saanut sijansa.

GERMANIALAISET.

Germanialaisten vanhimmat olot.

Reinin ja Veikselin välinen maa oli muinaisaikaan täynnä suuria metsiä ja avaroita suoseutuja, jonka tähden myöskin ilmanala oli kosteampi ja kylmempi sekä maa vähemmän hedelmällinen kuin nykyaikaan. Vanhastaan ei siellä ollut mitään hedelmäpuita; roomalaiset vasta veivät niitä sinne. Niukasti viljeltiin vehnää, kauraa ja ohraa ja tästä viimeainitusta viljasta pantiin olutta. Metsät olivat täynnä villieläimiä, varsinkin hirviä, metsähärkiä, karhuja, susia ja metsäsikoja; myöskin villiporoja löytyi. Sellainen oli roomalaisten aikaan etelägermanialaisten kotimaa.

Toisella vuosisadalla Kr.s.j. kirjoitti suuri roomalainen historioitsija *Tacitus* kirjan germanialaisista, esittäen liian hienostuneelle ja tavoiltaan turmeltuneelle aikakaudelleen heitä voimakkaaksi ja urholliseksi luonnonkansaksi, jonka keskuudessa uskollisuus, vakavuus ja yksinkertaiset tavat vallitsivat. Se kirja onkin päälähde saadaksemme tietoa heidän elintavoistaan ja yhteiskunta-laitoksistaan ennen suurta kansainvaellusta.

Germanialaiset kuuluvat, samoin kuin kreikkalaiset ja roomalaiset, *arjalaiseen* kansanheimoon. Alkuperäisestä kotiseudustaan Ylä-Aasiasta ovat he jo ennen historiallista aikaa tunkeutuneet Skandinavian niemelle ja sitte sieltä vähitellen levinneet etelään päin. Jo entuudesta oli heillä omituinen vaalea tukka, siniset silmät ja kookas vartalo. Uljas itsenäisyshenki ja levoton vaellushalu olivat heidän huomattavimmat ominaisuutensa. Vapaa mies eli enimmäkseen metsästellen tai pitkällä sotaretkillä kuljeksien; taloutta ja maanviljelystä hoitivat naiset ja sodissa saadut orjat. Kun germanialainen nuorukainen kansankokouksen edessä juhlallisesti sai aseensa, oli hän "mies puolestaan", heimon itsenäinen jäsen. Naiset seurasivat miehiä sotaretkillä ja kiihottivat heitä urhollisuuteen; usein he myöskin esiytyivät tietäjinä, joiden puhetta kuunneltiin taikauskosella kunnioituksella.

Lammas- ja nautalaumat varsinkin olivat germanialaisten suurimpana rikkautena; maanviljelyksestä sitä vastoin pidettiin vähä lukua. Yksityistä maata ei vielä ollut. Kylän alueella olevia peltosarkoja viljeltiin kaikille kyläläisille yhteisen järjestyksen mukaan. Lähteiden luo, aukeille paikoille tai varjoisiin metsikköihin tekivät germanialaiset yksinkertaiset puu- tai savimajansa. He elivät aina ikään kuin matkalla, sillä viljelys ei voinut sitoa heitä mihinkään erityisiin paikkoihin, joten he helposti voivat lähteä etsimään itselleen uusia kotipaikkoja. Suurissa, muurien sisälle sulotuissa kaupungeissa eläminen ei heitä miellyttänyt; roomalaiset ne vasta niitä perustelivatkin Germanian rajoille, Reinin ja Tonavan varsille.

Jumaliansa palvelivat germanialaiset personallisen elämän etevimpäin voimien vertauskuvina. *Wodan* (skand. *Oden*), kaiken isä, oli viisauden ja järjestävän ymmärryksen jumala; hänen uskottiin antavan sotaonnea ja ottavan sodassa kaatuneet taistelijat luoksensa Valhallaan. *Donar* (skand. *Tor*) oli voiman ja urhollisuuden korkein edustaja; pukkien vetämällä vaunuillaan ajeli hän läpi pilvien, suurella vasarallaan iskeä paukutellen jättiläisiä ja noitia. Näiden korkeain jumalain ohella oli kansan uskon mukaan keijukaisten, haltiain, tonttujen ja kääpiöiden kirjava maailma, jotka moninlaisella tavalla ihmeellisesti vaikuttivat kaikkiin ihmisten toimiin.

Germanialaiset heimot olivat jakautuneena moneen itsenäiseen *fylkeen*, jotka puolestaan jakautuivat pienempiin sata- eli *khlakuntiin* (*hundari*, *hærad*, cents); joka kihlakunnassa oli enempi tai vähempi joukko kyläkuntia. Kansankokous eli *keräjät* ("tinget"), joihin vapaiden miesten oli velvollisuus aseellisina kokontua tekemään oikeutta ja päättämään yhteisiä asioita, käytti suurta valtaa. Mahtavimmat miehet valmistelivat asiat ja vaikuttivat paljon niiden päätökseen; kokous ilmoitti suostumuksensa hyväksymishälinällä ja aseiden kilistelemisellä. Sotapäälliköillä (*Heerzoge*, josta *herttua*-sana), jotka kuuluivat arvokkaihin johtajasukuihin (Adalinge'ihin), oli myöskin rauhan aikana suuri valta. Perinnöllistä ruhtinuutta oli kuitenkin vasta ainoastaan nimeksi. Mahtavan päällikön ympärille kokoontui mielellään *seurue* eli joukko taistelijoita, kiintyen häneen uskollisesti; "päälliköt taistelivat voiton, vaan väki päällikön tähden", lausui tästä Tacitus. Tästä seurueesta tuli vast'edes keskiaikaisen lääniaatelin alku.

Germanialaisten ensi taistelut roomalaisia vastaan.

Kimbriläisten ja teutonilaisten sotaretket, joista edellä jo on puhuttu, lienevät tapahtuneet yhteydessä koko germanialaisheimon siirtymisen kanssa etelään päin. Miten Caesar esti germanilaisten leviämisen Galliaan ja sitte roomalaislegioneinensa tunkeutui Germanian alueelle, on myöskin edellä kerrottu. Augustuksen aikana levittivät roomalaiset valtaansa Reinin suuhun, jossa *batavilaiset* (nykyisen Hollannin asujamet) saatettiin alammaisuuteen. Sitä vastoin ei onnistunut yritykset saattaa Germanian sisäosia Rooman valtaan.

Roomalainen maaherra *Varus* kiskoi Ala-Reinin germanialaisilta veroa ja koetti siellä panna toimeen roomalaista lainkäyttöä, mutta siten pahasti ärsytti heidän taipumatonta

itsenäisyystuntoansa. *Arminiuksen* johdolla nousivat Harz-vuoren seuduilla *keruskilaiset* ja monta muuta germanialaisheimoa aseihin. Kukistaakseen kapinaa ihan alussansa marssi Varus raivaamattomia teitä myöten tiheässä Teutoburgin metsässä. Äkkiä alkoi ankara rajuilma; myrsky kaateli puita juurinensa ja rankkasade muutti maan pehmeäksi suoksi. Silloin myöskin germanialaiset alkoivat ahdistaa roomalaisia joka taholta. Suurella vaivalla sai Varus muutamain päivän kuluttua viedyksi kolme legioniansa aukealle kedolle, johon saatiin tehdä leiri. Mutta silloin läheisiltä kukkuloilta germanialaiset äkisti syöksivät alas. Verisessä taistelussa, joka nyt alkoi, ei roomalaisia urhollisuutensa eikä sotakurinsa vähääkään hyödyttänyt. Varus toivottomuudessaan syöksyi miekkaansa ja melkein koko roomalaisjoukko joutui germanialaisten raivon uhriksi. Augustus, joka muuten niin hyvin osasi pysyä maltillisena, löi tämän onnettomuuden kuultuaan päätänsä monta kertaa seinään, vaikeroiden: "Varus, Varus, tuo takaisin legionit!"

Täten alkanutta taistelua jatkettiin seuraavina aikoina, ainoastaan silloin tällöin vähän hengähtäen. Tiberiuksen veljen poika *Germanikus* tunkeutui setänsä hallitusajan alussa syvälle keruskilaisten maahan. Hän voitti Arminiuksen verisessä taistelussa ja sai siten kostetuksi Varuksen tappion. Mutta palatessaan meritse joutui hän ankaran myrskyn valtaan, josta hän ainoastaan hengen vaaralla pelastui, menetettyään paljon väkeä.

Vähitellen alkoivat germanialaiset heimot yhtyä suuremmiksi kansanliitoiksi. Noin v. 250 on kolme suurta liittoa: *frankilaisten* Ala-Reinin, *allemannilaisten* Ylä-Reinin ja *saksilaisten* Ala-Elben varsilla, joihin kuhunkin kuului monta pikku kansaa. Peljättävimmät germanialaisista olivat kuitenkin voimakkaat *gotilaiset*, joilla oli suuri valtakunta Itämeren ja Mustanmeren välillä. He olivat jakautuneet kahteen pääheimoon, *itä-* ja *länsigotilaisiin*, sekä ottaneet yhteyteensä monta muuta heimoa (*alanilaiset*, *gepiläiset* y.m.).

KRISTINUSKO JA KRISTILLINEN KIRKKO.

Vainojen aika.

Apostolien perustamat seurakunnat tulivat valolähteiksi, joista ilmoitettu sana säteili joka taholle. Aikaisin joutuivat kuitenkin uuden uskon tunnustajat pakanamaailman epäilyksen ja vihan esineiksi, sillä heillä kun ei ollut temppelejä, uhreja, jumalain kuvia eikä mitään ulkonaista loistoa, katsoi heitä vallan jumalattomiksi kaikki taikauskoinen ihmisjoukko, josta juuri nuo ulkonaiset asiat olivatkin uskontoa; kun he vetäytyivät erilleen pakanoista, kammoen heidän siveettömyyttänsä, katsottiin heitä ihmiskunnan vihollisiksi; ja kun heillä oli paljo ystäviä sorrettujen orjain joukossa eivätkä he millään tavalla taipuneet uhraamaan jumaloiduille Caesareille, epäiltiin heitä vaarallisiksi kapinoitsijoiksi. Kansanjoukon raivo ja hallitsijain etuluuloisuus antoivat siten aihetta verisiin vainoihin.

Neron aikana olivat juutalaiset panneet toimeen kapinan, joka päättyi siten, että Vespasianuksen poika Titus hävitti Jerusalemin, ja silloin ruvettiin kohtelemaan yhtä ankarasti myöskin kristityitä kuin juutalaisia. Kestipä viha vielä sittekin, kuin kristityt huomattiin erityiseksi lahkoksi. Mutta vainotut ylistelivät itseään onnellisiksi, että saivat *martyreinä* (verellään todistajina) kärsiä vainoa Jesuksen nimen tähden; ja kansaan tämä kestäväisyys kärsimyksissä vaikutti niin mahtavasti, että yhä suuremmat joukot kastattivat itsensä martyrein haudoilla. Niinpä kristinusko vähitellen levisi vastustamattomalla voimalla yli Rooman valtakunnan. Monikin caesar luuli voivansa uudistaa vaipuneen roomalaisvallan ainoastaan vanhan uskonnon uudistamisella. Mutta kun kristityt eivät taipuneet ottamaan osaa määrättyihin uhritoimituksiin eivätkä myöskään kantaneet keisarille jumalallista kunnioitusta, pantiin valtion puolelta heitä vastaan toimeen julmia vainoja. *Deciuksen* aikana (noin 250) alkoi sellainen vaino ja sitä jatkettiin vielä hänen lähimpien seuraajainsakin aikana; mutta julmin ja kiihkein vaino pantiin toimeen *Diokletianuksen* aikana, joka kansahallitsijansa, ankaran ja taikauskoisen *Galeriuksen*, toimesta taipui säälimättömän julmiin tekoihin.

Aluksi hävitettiin komea kirkko, jonka kristityt olivat itselleen rakennuttaneet Nikomediaan, Diokletianuksen asuinkaupunkiin. Neljäntoista päivän kuluttua alkoi kaksi kertaa tulipalo keisarillisessa palatsissa, vieläpä hallitsijan omassa makuuhuoneessa. Siitä epäiltiin, ehkäpä syyttä, kristityitä, ja silloin alkoi varsinainen vaino, joka pian levisi melkein kaikkiin Rooman maakuntiin, vaikka se pahimmin raivosi itämailla. Kaikkialla revittiin kristittyjen kirkot, heidän uskonnolliset kirjansa poltettiin ja pappinsa mestattiin. Eräässä paikassa poltettiin suuri joukko ihmisiä sytytetyn kirkon sisällä. Diokletianuksen luovuttua hallituksestaan (305) jatkoi vielä säälimättömämmin vainoa Galerius, kunnes viimein hänkin, huomattuaan loppunsa lähenevän, lakkautti väkivallan, jonka oli nähnyt turhaksi.

Konstantinus ja valtion kirkko.

Eräs Diokletianuksen kansahallitsijoista, jalo Konstantius Klorus, joka hallitsi Galliaa, Britanniaa ja Espanjaa, suosi kristityitä, vaikka kuitenkin kääntymättä heidän uskoonsa. Hänen poikansa *Konstantinus Suuri* kasvoi nuoruuden-aikansa Diokletianuksen hovissa Nikomediassa ja näki siellä suuren vainoa ensi purkaukset; hän tottui silloin varovaisuuteen ja mielen malttiin. Konstantinuksella oli kookas vartalo, majesteetilleen muoto ja kunnianhimoinen, toimielias mieli. Hänen olemuksessaan oli ihmeellisellä tavalla sekaisin taikauskoista haaveksimista ja kylmästi punnitsevaa järkeä ja hänen luonteessaan oli kylliksi kavaluutta ja uskottomuutta pimitämään

muuta tosikuninkaallisia ominaisuuksia.

Marssiessaan (312) kilpaveljeensä *Maksentiusta* vastaan, joka vallitsi Roomassa, oli hän eräänä päivänä, kun aurinko vielä paistoi korkealla taivaalla, näkevinään sen päällä loistavan ristin ja siinä kirjoituksen: "Tämän merkin turvissa voitat." Ainakin koristeltiin tällä kertomuksella Konstantinuksen kääntyminen kristinuskoon, jonka tunnustajat joukottain kokoutuivat hänen lippujensa ympärille. Voitettuaan ensin Maksentiuksen ja yhdentoista vuoden kuluttua toisen kilpaveljensä Liciniuksen pääsi hän yksin koko Rooman valtakunnan herraksi.

Kokonaan ei Konstantinus kuitenkaan eronnut pakanuudesta; hän näet edelleenkin piti ylimmäisen papin arvonsa. Mutta hän kielsi pakanallisten uhrien toimittamisen yksityisasunnoissa, koska muka helposti saatettiin käyttää uhraamista väärin, niin että jumalat saattoivat pahastua; sittemmin hän sääsi kuolemanrangaistuksen sellaisten uhrien toimittamisesta. Julkisesti hän lausui tosin *ei tahtovansa* ketään *pakottaa*, mutta *neuvovansa* jokaista kääntymään kristinuskoon.

Konstantinus siis varovaisesti sekä vallitsi pakanuutta että sysäsi sen syrjään, mutta samalla myöskin perusti valtion vahvan herruuden kristillisen kirkon yli, jolle keisari täst'edes tuli niin sanoaksemme yliiisiksi. Papit tulivat nyt valtion palkatuiksi palvelijoiksi, heille annettiin suuret tulot ja toimitettiin komeat virkapuvut. Jumalanpalvelusta pidettiin varmain sääntöjen mukaan ja suuremmalla juhlallisuudella, jonka kartuttamiseksi rakenneltiin suurenmoisia, runsaasti koristettuja kirkkoja. Kirkolle annettiin oikeus ottaa vastaan lahjoja ja testamentteja, joten se vähitellen sai haltuunsa suuret maaomaisuudet. Mutta mikäli ulkonainen järjestys ja loisto karttuivat, sikäli heikkoni sisällinen elämä. Ylellisyys, oman voiton pyyntö ja kunnianhimo tunkeutuivat papiston elämään; tekopyhyys ja teeskenteleminen esiytyi monenkin henkilön elämässä, jotka ainoastaan ajallisten etujen tähden kääntyivät uuteen uskoon, ja maallista kirkollisjärjestystä seurasi myöskin maallinen mieli.

Voitettuaan Liciniuksen kutsui Konstantinus *kirkolliskokouksen Nikiaan* (325) ratkasemaan erästä riita-asiaa, joka oli kauan häirinnyt itäisten seurakuntain rauhaa. Pappismies *Areios* oli esittänyt opin, että Isä oli luonut Kristuksen, joten siis Kristus muka ei ole osallinen jumaluuden olemuksesta täydellisessä määrässä, ja hän oli tälle mielipiteelleen saanut koko joukon kannattajia ja siten saanut alkuun kiivaan oppiriidan. Nyt Areion oppi kirkolliskokouksessa hyljättiin ja keisari tuomitsi hänet itsensä maanpakoon. Konstantinus ei ollut sekautunut kokouksen neuvotteluihin, mutta pani toimeen sen tekemän päätöksen, vaikka se olikin vastoin hänen omaa käsitystensä. Keisari oli nyt kuitenkin saavuttanut oikeuden kutsua kokoon yleisiä kirkolliskokouksia ja siten johtaa kirkon tärkeimpiä asioita. Viimeiset ikävuotensa toimiskeli Konstantinus rakennuspuuhissa, laajentaen vanhaa Byzantionia koko valtakunnan uudeksi kristityksi pääkaupungiksi. Kreikanmaan ja Italian kaupungeista kuljetettiin sinne kalleita taideteoksia ja uudistettu kaupunki sai kohtakin uudistajansa mukaan *Konstantinopoli*-nimen. Pian ilmestyi sinne monta komeaa kirkkoa ja suuri keisarillinen palatsi.

Julianus ja Teodosius.

Konstantinuksen kolme poikaa *Konstantinus*, *Konstantius* ja *Konstans*, jotka isänsä kuoleman jälkeen jakoivat keskenänsä valtakunnan, olivat huomattavat ainoastaan ylellisyydestään, petollisuudestaan ja ilkeydestään. Heti hallituksensa alussa surmauttivat he kaikki sukulaisensa, paitsi kahta veljestä *Gallusta* ja *Julianusta*, jotka säästettiin nuoruutensa tähden. Julianus oleskeli nuorukaisena hovissa kaikenlaisten juonien ja vehkeiden keskellä ja sai kuivan uskonnonopetuksen kirkollisten riitain hengen mukaan. Sittemmin pääsi hän oman toivonsa mukaan Atenaan ja omisti siellä taitavain opettajain johdolla hartaan rakkauden pakanallisen muinaismaailman taiteeseen ja kirjallisuuteen.

Konstantius, kolmesta keisarista kauimmin elävä, määräsi jonkun ajan kuluttua Julianuksen perintöruhtinaaksi ja lähetti hänet Galliaan johtamaan sotaa sinne tunkeutuvia germanialaisia vastaan. Mutta kun Julianus siellä pian osoitti suurta päällikkötaitoa ja saavutti melkoisia voittoja, alkoi Konstantius häntä epäillä. Keisari aikoi viimein siirtää osan galltalaissovasta Aasiaan, mutta silloin ne joukot tekivät Pariisissa matkalla kinastuksen ja korottivat Julianuksen keisariksi. Hän ryhtyi rohkeasti kapinaa johtamaan ja marssi pitkin Tonavaa Konstantiusta vastaan, julki julistaen "olevansa kuolemattomien jumalain suojassa". Konstantius kuoli retkellä kapinajoukkoa vastaan ja Julianus tunnustettiin keisariksi.

Kaksivuotisena hallitusaikanaan (361-63) koetti Julianus kaikin tavoin uudistaa pakanuutta, jonka uhrin, temppelit ja papisto asetettiin entiselleen. Ankaraan vainoamiseen hän ei ryhtynyt, päin vastoin hän kutsui takaisin edellisten hallitsijain aikana maanpakoon ajettuja harhaoppiset, toivoen kristinuskon piankin hävittävän itsensä sisällisillä oppiriidoilla. Hän kielsi kristittyjä panemasta lapsiaan pakanallisiin puhujakouluihin, että, kuten hän pilkatun lausui, "he eivät tahrautuisi pakanain erhetyksistä", mutta oikeastaan vain siten estääkseen heitä saamasta mitään tieteellistä sivistystä. Hän uudisti pakanatemppeleitä, pystytti jälleen jumalain kukistetut kuvapatsaat ja antoi tempeleille takaisin niiltä riistetyt tilukset, pakottaen kristityt korvaamaan kaikki, mitä heidän kauttansa oli turmeltunut tai hävinnyt. Mutta eipä noista toimista ollut mitään hyötyä: pakanuus oli ja pysyi kuolemaisillaan.

Uudistaakseen vanhan sotakunnian loistoa alkoi hän persialaisia vastaan sodan. Alussa olikin hänellä menestystä, mutta hänen saavuttuaan autioon, asumattomaan seutuun, jossa sotaväki kärsi puutetta ja vihollisia ratsujoukkoja vilisi ympärillä, sai hän vihollisnuolesta kuolinhaavan. Kuten kirkkoisat kertovat, lausui hän kuollessaan (363): "Oletpa tosiaankin viimein voittanut, Galilealainen."

Valens, joka kohta sitte tuli itäisten maakuntain keisariksi, oli kiivas Areion opin ystävä ja vainosi yhtä ankarasti pakanoita kuin Nikaian kokouksen puolustajiakin. Mutta kun Valensin ja hänen veljensä poikien kuoltua *Teodosius Suuri* pääsi koko valtakunnan hallitsijaksi, pantiin voimakkaasti ja ankarasti kaikkialla voimaan Nikaian kokouksen uskontunnustuksen hyväksyminen, joka täst'edes tuli oikean eli *ortodoksiopin* pohjaksi ja jota yleinen eli *katolinen* kirkko tunnusti. Gotilaisille alkoivat tähän aikaan kristinoppia julistaa Areion suuntaa kannattavat saarnajat; heidän ensimmäisiä piispojansa oli kunnianarvoinen *Ulfilas*, joka käänsi gotilaisten kielelle pyhän Raamatun.

Yhtä voimakkaasti toimi Teodosius myöskin pakanuuden kannattajia vastaan. Roomassa lakkautettiin senaatin päätöksellä Jupiterin palvelus, Kapitolium kadotti loistonsa ja tyhjiksi jääneet temppelit rappeutuivat. Yli koko Rooman valtakunnan kiellettiin uhraamasta jumalille, temppelit suljettiin ja niiden maatilukset omistettiin muihin tarpeihin.

Teodosius kuoli 395. Hän oli viimeinen niistä keisareista, jotka hallitsivat jakamatonta Rooman valtakuntaa.

Kirkon sisällinen tila.

Seurakuntain hallitusmiehet, *piispat*, laajensivat vähitellen valtansa melkein täydelliseksi itsevaltiudeksi. Muutamain kaupunkien, varsinkin Rooman, Konstantinopolin, Aleksandrian, Antiokian ja Jerusalemin piispat kohosivat vähitellen muita mahtavammiksi ja heitä sanottiin *patriarkoiksi*. Rooman piispa, ollen länsimaiden ainoa patriarkka, sai siten aikaisin hyvin mahtavan aseman. Tavallisesti käytettiin hänestä papa- (isä-) nimitystä, josta *paavi*-nimitys on muodostunut.

Kristittyjen kiitollinen kunnioitus kirkon perustajia ja martyreja kohtaan muuttui aikaa myöten varsinaiseksi jumaloimiseksi. Aljettiin vaeltaa heidän haudoillensa. Näitä matkustajia sanottiin pyhiinvaeltajoiiksi ja kunnioitettiin suuresti hurskautensa tähden. Apostoleja ja martyreja varsinkin sanottiin *pyhiksi*; heidän kuviansa koottiin kirkkoihin ja viimein aljettiin palvella niitä kuviakin. Tämä pyhainpalvelus levisi niin, että kansa viimein alkoi kunnioittaa ja palvella myöskin pyhain oikeita tai luultuja jäännöksiä, niin sanottuja *reliikkejä*; melkein kaikkiin kirkkoihin hankittiin niitä ja uskottiin niissä olevan yliluonnollista voimaa.

Tämän ajan merkillisimpiä ilmiöitä oli *munkkilaitos*. Vainojen aikana oli moni kristitty siirtynyt erämaihin elämään yksinäisyydessä *erakkona* (*eremiittinä*). Mutta vainojen lakattuakin seurasi vielä moni tätä esimerkkiä, antautuen joko väärin käsitetystä hurskaudesta tai laiskuudestakin tuollaiseen elämään. Kohta yhdistyi heitä useampia, ollakseen toinen toisellensa mielenlennykseksi, ja he rakensivat autioihin erämaihin asumuksensa, joita sanottiin *luostareiksi* (*claustra*), ja itseään sanoivat he *munkeiksi* (erakoiksi). Kokoutuipa naisiakin tällaisiksi erakkoyhdistyksiksi, ja heitä sanottiin *nunniksi* (äiteiksi). Munkkein johtaja oli *apotti* ja nunnain *apetissa*. Luostarielämä alkoi ensinnä Egyptissä, josta se vähitellen levisi yli itämaiden. Teodosiuksen aikana kuljeksi hurjia munkkijoukkoja sokean raivoisesti havittelemassa pakanallisia tempelejä ja kirjastoja. Oppiriitain aikana olivat munkit useinkin riiteleväin piispain aseellisina käytyreinä ja tekivät milloin minkä mitäkin vallattomuutta. Vähän myöhemmin levisi munkkilaitos länsimaillekin. Kohta alkavan kansainvaelluksen kautta levisi luostarielämä vielä laajemmalle, kun näet monikin luopui maailmasta, siten välttääkseen yleistä hävitystä.

KESKIAIKA.

Keskiajan luonne.

Vanhan ajan lopun ja uuden ajan alun välistä ajanjaksoa katsotaan tavallisesti pimeäksi ja raa'aksi, ja monelta puolen se olikin sellainen. Tavat olivat hurjat, yhteiskunta-järjestys vielä vakautumaton, epäusko ja kaikenlainen taikuus vallitsi ja mahtavat sortivat alempaa kansaa. Mutta olipa silloinkin olemassa voimakas, turmeltumaton ihmispolvi, varsin kykeneväinen ottamaan vastaan sivistysvirtain vaikutusta, jotka monelta taholta sattuiivat yhteen.

Itämainen maailma heräsi uudestaan nuorentuneena islamin kautta. Siten syntyi omituinen sivistyssuunta, joka vaikutti hedelmöittävästi myöskin Eurooppaan. Länsimaiden elinvoimaiset kansat ottivat vastaan muinaisklassillisen maailman rikkaan perinnön ja kartuttivat sitä; sen yhteiskunta-muodot, lait ja kirjallisuus vähitellen jälleen juurtuivat uuteen maanlaatuun; samalla kehittyi ja vahvistui germanialainen yhteiskunta-elämä, varsinkin Kaarle Suuren tulevaisuuteen paljon vaikuttavan työn sekä normannilaisretkien vaikutusten kautta. Koko tämä elämä kasvoi kristinuskon puhdistavan vaikutuksen alaisena ja kirkon turvissa. Mutta eri sivistysmuodoista, jotka siten monenmoisella tavalla sattuiivat yhteen, kehittyi myöskin sisällinen hajallisuus. Muinaisklassillisia yhteiskunta-oloja muistuttavat vapaat kaupungit, joissa myöskin oli suurin kykeneväisyys ottamaan vastaan muinaisen maailman sivistystä. Germanialaisten muinaistapojen pohjalle kehittyi läänityslaitos ja niistä riippui myöskin ritarilaitos. Kirkko, johtajana paavi ja vierellensä munkkilaitos, kehittyi ikäänkuin erityiseksi yhteiskunnaksi, jolla oli suuret vallan vaatimukset.

Itämaat ja länsimaat, kehittyneet toistensa vastakohdiksi ja erilaisista sivistysseimenistä, joutuivat mahtavaan taisteluun ristiretkien kautta ja samalla myöskin lähempään yhteyteen. Tämä taistelu oli äärettömän tärkeä molempiinkin katsoen. Itämaiden voima niissä karaistui, niin että sieltä mahtavin heimo saattoi voitollisesti tunkeutua Europan alueelle. Länsimaissa alkoi suureksi osaksi ristiretkein vaikutusten kautta sisällinen kuohunta, joka tuli ilmi maallisen vallan taisteluna paavinvaltaa vastaan ja ritariston taisteluna vapaita kaupunkeja vastaan. Yliopistojen vapautus ja kirkon puhdistuksen enteet olivat myöskin tärkeitä ajanmerkkejä. Suurenmoisilla keksinnöillä raivattiin tietä korkeammalle, monipuolisemmalle kehitykselle. Uusien maanosain löydöillä laajensivat länsimaiset sivistyskansat näköpiiriänsä ja kartuttivat tulolähteitensä.

Keskiajan lopulla on itämainen maailma mahtavana voimana, jonka ilmauksena on Turkin valta. Länsimaissa uudistui muinaisklassillinen elämä taiteen, tieteen ja kirjallisuuden alalla. Germanialaisesta juuresta kasvanut omituinen yhteiskunta-elämä nuorentui ja muodostui uudestaan, ja sen voima yhä enemmän kokoutui järjestävän ruhtinuuden käsiin. Kristillisen kirkon puhdistus tuli aikakauden tärkeimmäksi asiaksi.

KANSAINVAELLUKSET.

Germanialainen kansainvaellus.

Hunnilaiset. Suuren kansainvaelluksen alku.

Pitkät ajat oli turkkilainen *hiungnu-kansa* ollut peljättävänä vihollisena kiinalaisille. Mutta kun se noin vuonna 90 j.Kr. karkoitettiin Kiinan rajoilta länteen päin, pakotti se alammaisuuteensa Irtish-joen ja Ural-vuorten seuduilla asuvat suomalaisheimot. Näihin, joita yhteisellä nimellä sanotaan ugurkansoiksi, sulii vähitellen hiungnu-kansa, jättäen vain jäljelle nimensä *hunnilaiset*. Sen nimisinä tulivat ugur-heimot länttä kohti Eurooppaan, levittäen siellä oudolla näöllään ja hirveillä hävityksillään hämmästyttä ja kauhua. Ruskean keltaiset, luonnostaankin rumat kasvonsa leikkelivät he nuoruudessaan niin, ett'ei niihin voinut kasvaa mitään partaa. Kasvultaan olivat he lyhyehköt ja vahvavartaloiiset, muoto leveä ja silmät syvällä. Pukuansa, joka useinkin oli tehty metsärottain nahkasta, he eivät riisuneet yöllä eikä päivällä, ennen kuin repaleet itsestään putoilivat yltä. He elivät villistä juurikasveista ja raa'asta lihasta, jota tekivät mureamaksi pitäen sitä ratsastaessaan allansa hevosen seljässä. Huolimatta mistään pysyvistä asunnoista retkeilivät he lakkaamatta pienillä, vaan kestäväillä hevosillaan, joita he osasivat ihmeellisen taitavasti ohjata. Heidän likaiset ja repaleiset vaimonsa seurasivat alastomain lastensa kanssa kömpelötekoisissa vaunuissa. Hirvittävä oli hunnilaisten rynnäkö. Kauheasti ulvoen syöksyivät he säännöttömissä joukoissa nuolen nopeasti esiin, ampuivat ensin terävät nuolensa, sieppasivat sitte sapelinsa taikka heittivät nuoransilmukoita vihollistensa kaulaan. Sellaisen rynnäkön jälkeen peräytyivät he sukkelasti ja ryntäsivät heti uudestaan yhtä hurjasti. Jumalasta ja paremmista tavoista, oikeudesta ja laeista heillä oli vähä käsitystä; he tottelivat ainoastaan eläimellistä aistiansa ja raakoja himojansa.

Hunnilaiset tunkeutuivat Ural-vuorten ja Kaspianmeren välitse Eurooppaan, menivät Volgan yli ja hyökkäsivät itägotilaiden päälle, joita silloin hallitsi 110-vuotinen kuningas Hermanrik. Kuningasvanhus, huomaten olevansa kykenemätön pidättämään tuota suurta kansantulvaa, syöksyi toivottomuudesta omaan miekkaansa. Itägotilaiset sitte voitettiin (375) ja heidän täytyi pitkä aika tunnustaa hunnilaisten herruutta.

Mutta kristityt länsigotilaiset, jotka asuivat Dniester-joen toisella puolella, jättivät asuinpaikkansa ja siirtyivät Tonavalle, joka oli Rooman vallan rajana. He laittoivat roomalaisen keisarin Valensin luo lähettäjäitä, joiden luvussa oli myöskin piispa *Ulfilas*-vanhus, ja pyysivät päästä Rooman valtakunnan alueelle. Vähän arveltuaan suostui Valens heidän pyyntöönsä. Moesian maakuntaan, joka heille määrättiin, vaelsi nyt toista miljoonaa ihmistä, niiden joukossa 200,000 sotakuntoista miestä. Mutta ystävyttä ei kestänyt kauan. Ahneet roomalaiset virkamiehet, joiden oli toimitettava ruokavaroja gotilaisille, antoivat heille koiranlihaa ja muuta huonoa ravintoa ja niitäkin niin kohtuuttoman kalliista hinnasta, että gotilaiden täytyi nälkäänsä tyydyttääkseen antaa pois omaisuutensa ja orjansa, jopa viimein myödä lapsensakin. Toivottomuuden voimalla tarttuivat he aseihin, voittivat roomalaisen sotajoukon ja levisivät hävitellen yli koko Trakian. Valens marssi nyt itse heille vastaan suuren sotajoukon kanssa ja teki lujan leirin *Adrianopolin* luo, jossa turhain sovinnon hieromisten jälkeen pidettiin ratkaseva taistelu. Roomalaiset, seisottuaan kauan polttavassa auringon paahteessa, olivat jo siitäkin väsyksissä, kun länsigotilaiden ja alanilaisten ratsuväki teki ankaran hyökkäyksen. Pian karkoitettiin roomalainen ratsuväki, jonka jälkeen jalkaväki piiritettiin ja surmattiin. Keisari nuolesta haavoitettuna kannettiin autioon majaan. Kun gotilaiset, sitä tietämättä, tulivat majan luo, ärsytti heitä sieltä varomattomasti ammuttu nuoli. He silloin kokosivat majan ympärille paljo kuivia oksia ja muuta palavaa, sytyttivät ne tuleen ja polttivat siten keisarin. Siispä, kun roomalainen sotajoukko oli surmattu ja keisari kuollut liekeissä, oli gotilaiden voitto täydellinen.

Viimein, kun gotilaiset olivat jo viisi vuotta havitelleet valtakunnan kukoistavimpia seutuja, onnistui Valensin seuraajan Teodosiuksen tehdä heidän kanssansa rauha, jonka mukaan he saivat uuden laveamman maa-alan sekä oikeuden pitää omat hallitusmiehensä ja elää omien lakiansa mukaan, jota vastoin heidän tuli puolestaan auttaa sotaväellä Rooman keisaria. Mutta eipä nytkään tehty rauha kestänyt kauan.

Alarik.

Ennen kuolemaansa (395) oli Teodosius jakanut valtakuntansa kahdelle pojalleen, *Arkadiukselle* itäiset maakunnat ja Konstantinopolin ja *Honoriukselle* länsipuolen ynnä pääkaupungin Rooman. Nuorten, heikkojen keisarien sivulle asetti hän vähemmät miehet valtionhoitajiksi, itäiseen valtakuntaan gallialaisen *Rufinuksen* ja läntiseen vandalilaisen *Stilikon*. Nämä johtavat miehet olivat perin erilaiset, Rufinus teeskentelevä hovimies, Stiliko kokenut sotilas.

Gotilaisten eräästä ylhäisimmästä suvusta, *balteista*, oli syntyisin kuuluisa Alarik, joka Teodosiuksen hallituksen lopulla osoitti suurta etevyyttä roomalaisten gotilais-apuväen päällikkönä. Suutuksissaan siitä, että Arkadius keisariksi päästyään ei nimittänyt häntä sotaväen päälliköksi, luopui hän Rooman sotapalveluksesta, ja gotilaiset vihoissaan apurahan huonosta saannista heti korottivat hänet kuninkaaksi. Hänen sotajoukkonsa kasvoi hunnilaisista ja alanilaisista, jotka metsistänsä nyt riensivät jäätyneen Tonavan poikki eteläisempiin maihin. Makedonia, Tessalia ja Kreikanmaa kärsivät julmaa hävitystä. Kylät ja kaupungit poltettiin, omaisuus ryöstettiin ja asujamet vietiin orjuuteen. Atenan alue ryöstettiin ja kaupunki itse suuren pakkoveron maksamisesta niin köyhtyi, että se erään silloisen kirjailijan sanain mukaan näytti teurastetun uhrieläimen tyhjältä nahalta. Korintos, Sparta ja monta muuta kaupunkia paloi poroksi. Turvattoman maan näyttivät hallitsijat jättäneen alttiiksi raakalaisille.

Viimein Stiliko rohkeasti nousi sotajoukon kanssa maalle Kreikkaan, voitti Alarikin taistelussa ja olisi edelleenkin jatkanut voittoretkeänsä, ell'ei Arkadius olisi kateellisen Rufinuksen toimesta hyljännyt vapauttajaa. Sitte tehtiin rauha Alarikin kanssa, joka sai Rooman ylipäällikön arvon Illyrian maissa; mutta se oli sama kuin suden pano lammasten paimeneksi. Illyrian varastohuoneista otti hän itselleen kaikenlaisia sotatarpeita ja maan onnettomain asujanten täytyi yöt päivät tehdä kypäroita, kilpiä, keihäitä ja miekkoja. Niinpä Alarik, ollen itäroomalainen päällikkö ja sitä paitsi peljättävän sotilaskansan kuningas, seisoi taistelukuntoisen sotavoiman kanssa valmiina rohkeihin yrityksiin.

Vuonna 400 tunkeutui hän Julisten Alpein yli Italiaan. Asujamet säikäyksissään pakenivat martyrein haudoille taikka ne, jotka olivat pakanoita, jumalainsa alttarien turviin. Heikko keisari Honorius sulkeutui lujasti linnoitettuun Ravennaan ja, pitämättä lukua valtakunnasta, teki siellä mielityötänsä, ruokki suurta kukkoa. Sill'aikaa kokosi Stiliko kaikista läntisistä maakunnista sotajoukon, ajoi verisellä taistelulla (403) Alarikin etemmäksi ja sai viimein, tosin ainoastaan suurella vaivalla, hänet poistumaan Italiasta.

Jopa olikin aika päästä Alarikista rauhaan, sillä samaan aikaan uhkasi Roomaa kuoleman vaara toiselta taholta. Nyt Saksaan hyökänneiden hunnilaisten tieltä siirtyi etelään päin suurin laumoin monta germanialaisheimoa, niinkuin itägotilaisia, sveviläisiä, alanilaisia, vandalilaisia, burgundilaisia ja paljo muita, ainakin 200,000 sotakuntoista miestä, paitsi vaimoja ja lapsia. Hurjan *Radegaisin* johdolla tunkeutuivat he murhaten ja hävittäen aina Florensiin asti. Mutta valtakunnan viimeisten voimain ponnistuksella onnistui Stilikon tälläkin kertaa pelastaa Rooma ja Italia.

Ett'ei peljätty Alarik menisi raakalaisten puolelle koetti Stiliko lupaamalla 4,000 naulaa kultaa taivuttaa häntä antautumaan Länsi-Rooman valtakunnan palvelukseen. Stilikon salaiset hovi-vihamiehet käyttivät tilaisuutta häntä panetellakseen, että hän muka tahtoi gotilaisten liitossa syöstä keisaria valtaistuimelta. Huonostipa keisari palkitsi ansiokasta päällikköä ja yhtä huonosti piti huolta valtakunnastaan, kun hän kateellisten ja turhamaisten hovimiesten syytösten nojalla vangitutti ja Ravennassa mestautti Stilikon, joka oli äsken pelastanut valtakunnan. Samain neuvonantajain toimesta myöskin kavalasti surmattiin Rooman palveluksessa olevain germanialaissotilasten, Stilikon heimolaisten, vaimot. Mutta jopa oli kostokin lähellä.

Alarik, saamatta luvattua summaa, hyökkäsi heti Stilikon kuoltua (408) Italiaan; ja kun hän ei voinut tehdä mitään lujasti linnoitetulle Ravennalle, marssi hän suoraa päätä Roomaa vastaan, joka aina Hannibalin ajasta asti ei ollut nähnyt ketään ulkomaista vihollista porttiansa edessä. Äärettömän avara oli vielä tämä maailman pääkaupunki; suunnattoman suuri ihmisjoukko asui sen muurin sisällä ja äärettömiä aarteita, muinaisten onnellisempain päivien voittosaaliita, oli siellä tallella. Mutta untuneessa sukupolvessa, joka vielä kantoi roomalaisten nimeä, tuskin enää oli rahtuakaan muinaisesta roomalaishengestä. Kun nyt Alarik esti kaiken muonan tuonnin sekä laivaliikkeen Tiber-joella, alkoi Roomassa kohta nälkä hävittäväisesti raivota. Senaatti silloin laittoi kuninkaan luo kaksi lähettilästä, jotka alussa kerskaten julistivat, että, joll'ei Rooma saanut rauhaa kohtuullisilla ehdoilla, vihollinen oli tapaava suuren ja hyvin aseistetun kansanjoukon valmiina taistelemaan. "Mitä tiheämmässä ruoho kasvaa, sitä helpompi on niittää", vastasi pilkaten Alarik. Lähettiläät silloin nöyremmin kysyivät, miten suurta pakkoveroa kuningas tahtoi. "Kaiken kullaa ja hopeaa, kuin kaupungissa on", vastasi ylpeä voittaja. "Mitä sitte aiot meille jättää?" kysyivät peljästyen lähettiläät. "Henkenne", kuului vastaus. Mutta ollen luonnostaan taipuvainen hyvistä sanoista, lievitti Alarik kohta ehtojansa siten, että tyytyi, kun hänelle annettiin 5,000 naulaa kultaa, 30,000 naulaa hopeaa ja joukko silkkiä, sahviaania ja maustimia.

Honorius ei vahvistanut tehtyä sopimusta, vaan päin vastoin vielä muutenkin ärsytti voittajaa. Silloin Alarik marssi toisen kerran Roomaa vastaan, jonka nyt täytyi avata hänelle porttinsa. Hän tyytyi tällä kertaa ainoastaan Honoriuksen erottamiseen, joka vieläkin oleskeli Ravennassa, ja Rooman maaherran korottamiseen hänen sijaansa keisariksi. Kohtapa hänetkin sysättiin pois keisarin arvosta ja Alarik tarjosi rauhaa Honoriukselle. Mutta, lapsellisen uhkamielinen keisari luotti Ravennan lujiin muureihin ja oli ihan taipumaton.

Silloin Alarik marssi kolmannen kerran Roomaa vastaan (410), aikoen kerrassaan valloittaa

kaupungin. Kavaltajat avasivat puolen yön aikaan portit. Gotilaisten tunkeutuessa rumpujen ja pasuunain pauhulla kaupunkiin, sytytettiin muutamia lähimpiä kartanoita, joiden liekit kauan saivat esteettä levitä. Alarik jo ennen kaupunkiin marssimistansa kuulututti sallivansa sotaväen esteettömästi ryöstellä, mutta kehoitti heitä säästämään niitä asujamia, jotka eivät tehneet vastarintaa, sekä jättämään kirkot koskematta. Ja vaikka sittekin paljo väkivaltaa tehtiin ja verta vuodatettiin, johon varsinkin Alarikin joukossa kulkevat hunnilaiset ja gotilaisten puolelle antautuneet roomalaisorjat olivat syypäät, niin voittaja kuitenkin yleensä osoitti tähän aikaan tavatonta malttia. Kerrotaan muutamain gotilaisten tunkeutuneen vanhan vaimon huoneeseen ja häneltä vaatineen talon kalleuksia. Vanhus vei heidät loistavan kaapin luo, joka oli täynnä kulta-astioita ja taidokkaasti hiottuja jalokiviä ja lausui: "Mutta nämä tavarat ovat pyhän Pietarin kirkon omat; minä puolestani en uskalla vartioida, mitä en kykene puolustamaan." Kunnioltavasti poistuivat gotilaiset ja ilmoittivat tapauksen Alarikille, joka heti käski viedä kaikki ne kalleudet vahingoittamattomina Pietarin kirkkoon. Toisessa paikassa samaan aikaan ryöstettiin palatsin äärettömiä rikkauksia; gotilaiset sulloivat vaunuihinsa kultaa ja hopeaa, purpuraa ja silkki-vaatteita, hakkasivat sotakirveillään rikki kalleita taideteoksia ja sulattivat kultaisia kuvapatsaita. Rooman korukartanot saivat kyllä vielä seista jonkun aikaa, mutta sen entinen ihanuus oli kadonnut.

Alarik, jonka katse alinomaan tähysteli ääretöntä kaukaisuutta, aikoi nyt purjehtia sotajoukkoinensa Sisiliaan, sieltä pyrintöjensä aluksi mennäkseen Afrikkaan. Mutta kuolema tapasi hänet pikku Cosenza-kaupungissa (410), kun hän oli 34 vuoden ijässä. Surevat gotilaiset juhlallisesti hautasivat kuninkaansa; sotavangeilla he kaivattivat kaupungin ohi juoksevalle pikku joelle toisen tien ja muurasivat siten kuivuneeseen joen pohjaan hautakammion, johon ruumis kuninkaallisessa puvussa laskettiin ja vierelle pantiin kalliita aarteita. Kun kammio sitte oli kiinni muurattu ja joki jälleen johdatettu entiseen uraansa, surmattiin kaikki hautaustyössä olleet sotavangit, ett'ei kukaan vast'edes löytäisi eikä hävittäisi kuninkaan hautaa.

Joen vetten alla lepää varmaan vielä tänäkin päivänä gotilaiskuningas-vainaja ryöstettyine saaliineen. Maan päälle jätti hän jälkeensä peljätyn nimen ja historiaan suuria tavoittelevan, oikean germanilaisuuden kuvan.

Hänen seuraajansa Ataulf nai Honoriuksen sisaren Placidian ja sai Etelä-Gallian ynnä pääkaupungin Tolosan (Toulousen). Tästä lähtein olivat länsigotilaiset Rooman keisarikunnan liittolaisina ja ylläpitäjinä.

Attila.

Kansainvaellusten aikakautena ei kukaan maailman hävittelijä levittänyt niin paljon kauhua kuin hunnilaisten kuningas Attila.

Hän oli lyhytkasvuinen, mutta tavattoman väkevä; tuuheain kulmakarvain alta pilkutti kaksi pientä, mutta vilkasta ja hyvin tuikeakatseista silmää; hänen ryhtinsä oli ylpeä ja käskeväinen. Komean seurueen keskellä oli hän sekä puvultaan että elintavaltaan varsin yksinkertainen; hänen vieraansa söivät kulta- ja hopea-astioista kalliita ruokia, mutta hän itse aina vain puuastioista. Atrioillansa kuuli hän mielellään laulua ja leikkiä, mutta pysyi itse aina vakavasti ääneti. Sotarekillään toimi hän hirvittävästi; mielellään hän sanoikin itseään "Jumalan vitsaksi", ja yleiseksi puheenparreksi tuli, että mihin Attilan hevonen polki kaviollaan, siihen ei enää kasvanut mitään ruohoa.

Viekkaudella ja väkivallalla pääsi hän hajallisten hunnilaisheimojen herraksi. Hän sanoi itsellään olevan sodanjumalan miekan, jonka hänen paimenensa löysivät maasta, ja tarina kertoo, että kun hän sitä salaperäistä miekkaansa sysäsi maahan, niin kaikki maan kansat vapisivat. Lakkaamattomilla sodilla valloitti hän itselleen valtakunnan, joka ulottui kauas Skytian sisämaihin ja syvälle Germanian metsiin. Kuninkaat ja ruhtinaat palvelivat tätä mahtavaa miestä ja suuret kansat tottelivat hänen tahtoansa.

Ensinnä läksi Attila Itä-Rooman valtakuntaa vastaan ja vei peljättävän sotavoiman Tonavan yli. Kahdeksatta kymmentä vaurasta kaupunkia perin pohjin hävitettiin, koko lavea maa Adrian- ja Mustanmeren välillä kauheasti raastettiin. Voitettuaan kolmessa taistelussa peräkkäin Itä-Rooman sotajoukot lähestyivät hunnilaiset vastustamattomasti Konstantinopolia. Heikon *Teodosius II:sen*, joka oli Arkadiuksen jälkeen noussut Itä-Rooman valtaistuimelle, täytyi tehdä nöyryyttävä rauha, jossa hän hunnilaisille antoi melkoisen maa-alan Tonavan eteläpuolelta sekä lupasi korottaa vuotuisen veron 700 kultanaulasta 2,100 naulaan. Vielä kerran täytyi Itä-Rooman keisarin laittaa lähettiläitä hunnilaiskuninkaan hovileiriin. Yksi näistä lähettiläistä on tästä matkastaan kirjoittanut kertomuksen, joka hyvin kuvaavasti esittää Attilan valtakunnan elämää ja tapoja. Matka kävi ensin hävitettyjen kaupunkein raunioiden ohitse, joissa paikoissa ainoastaan muutamia sairaita ja perin köyhtyneitä ihmisiä vietti kurjaa elämää, taikka toisten seutujen ohi, jotka olivat täynnä taisteluissa kaatuneiden luita. Tonavan yli mentiin veneillä, jotka oli kovertamalla tehty puunrungoista. Sitte kävi tie nykyisen Unkarin metsäisiä tasankoja myöten ja Teiss-joen yli päästiin veneissä, joita saatettiin kantaa. Läheisistä kylistä saivat lähettiläät simaa ja hirsryynejä. Yönsä viettivät he teltoissa, jotka myrsky välistä kaatoi kumoon. Viimein saapuivat he Attilan hovileiriin, nykyisen Tokai-kaupungin seuduille, jossa oli säännötön joukko puurakennuksia, savimajoja tai kudottuja teltoja. Attila asui suuressa puupalatsissa, jonka sisähuoneet olivat runsaasti koristellut. Puuistuimellaan istuen otti kuningas vastaan lähettiläät. Heti tämän lähetystön lähdettyä matkalleen oli Itä-Rooman hovissa koetettu rahalahjalla taivuttaa erästä Attilan lähettilästä salaa murhaamaan kuningasta, mutta hän palattuaan hallitsijansa luo ilmoittikin tuon vehkeen ja antoi myöskin täyden rahakukkaron, jonka oli saanut. Silloin Attila

laittoi kaksi lähettilästä, joista toinen uhkaavasti näytti kukkaroa sille hovimiehelle, joka sen oli antanut, ja toinen tylysti neuvoi keisaria olemaan pahansuovan orjan tavalla salaa vehkeilemättä herraansa vastaan. Ainoastaan loistavan lähetystön ja suuren rahasumman kautta sai Itä-Rooman hovi loukatulta kuninkaalta anteeksi.

Jo ennen ryhtymistensä sotaan Itä-Rooman keisarikuntaa vastaan oli Attila liitossa saaliinhimoisten vandalilaisten kanssa, jotka nyt olivat Espanjasta siirtyneet Afrikkaan ja sieltä meritse ryöstelivät kaikkia Välimeren rannikoita. Kun vandalilaisten nurjamielinen kuningas *Geiserik* sittemmin tyhjästä epäluulosta leikkautti nenän ja korvat poikansa vaimolta, länsigotilaisen kuninkaan *Teodorikin* tyttäreltä, täytyi hänen, Teodorikin kosta peljäten, liittyä vielä lujemmin Attilaan, jota vastoin länsigotilaiset uudistivat ja vahvistivat vanhan liittonsa roomalaisten kanssa. Niinpä oli nyt vastakkain kaksi suurta liittoa, toisen tarkoituksena vain ryöstäminen ja hävittäminen, toisen sisällä sen sijaan ne voimat, jotka tahtoivat pitää yllä lakia ja sivistystä.

Attila pyysi puolisoskeeseen Länsi-Rooman keisarin Valentinianuksen sisarta Honoriana ja, kun hovi ei pyyntöä hyväksynyt, alkoi sodan. Koottuaan puoli miljoonaa sotilasta monesta eri kansakunnasta marssi hunnilaiskuningas Galliaan. Hävitetyt kaupungit ja sotketut vainiot osoittivat lavealti tietä, jota tämä hirvittävä mies vaelsi. Viimein hän ryhtyi piirittämään Orleansia. Jo olivat esikaupungit valloitetut ja muurit horjuivat murtimien iskuista; kaikki aseihin kykenemättömät kaupungin asujamat olivat polvillaan rukoilemassa. Silloin kertoi vallille asetettu tähyistä nähneensä tuolla taivaan rannassa pienen pilven. "Se on Jumalan apu", huudahti piispa ja ihmisjoukko yhtyi hurskaalla luottamuksella siihen toivoon. Pilvi kasvoi, jopa huomattiin roomalaisten ja länsigotilaisten sotalippuja ja kohta ilokseen nähtiin kahden sotajoukon marssivan taajoissa riveissä auttamaan kaupunkia. Roomalaisia johti taitava valtioviisas Aetius ja länsigotilaisia kuningas Teodorik.

Attila peräytyi tasangoille, nykyisten Châlons- ja Troyes-kaupunkien paikoille, jotka tasangot hyvin soveltuivat hänen hunnilaiselle ratsuväelleen. Siinä syttynyt taistelu oli, kuten eräs senaikainen kirjailija lausuu, "hurja, vaihtelevainen, kiihkeä, verinen ja verraton sekä vanhempina että nykyisempinä aikoina". Attila itse oli hunnilaisineen keskellä, alammaiskansat siivillä ja varsinkin itägotilaiset asetettuina omia maanmiehiänsä länsigotilaisia vastaan, joita kohti kuningas muutenkin kehoitti koko sotajoukon tähtäämään päärynnäkkönsä. Kun heittoaseet oli kummaltakin puolelta loppuun heitetty, ryntäsivät molemmin puolin sekä ratsu- että jalkaväet raivoisasti mies miestä vastaan. Äkisti käänsivät hunnilaiset koko suunnattoman voimansa länsigotilaisia kohti musertaaksensa vihollisväen päävoiman. Kuningas Teodorik kaatui kuolettavasti haavoitettuna juuri ratsastaessaan rivien välitse kehoitellen sotilaitansa. Mutta hänen poikansa Torismund ryhtyi johtamaan, vei länsigotilaiset alas kukkuloilta ja teki rohkean rynnäkön. Voimansa tunnossa ja kuninkaansa kuoleman koston innoissaan kestivät länsigotilaiset kunnialla taistelua, joka nyt alkoi, kunnes viimein pääsivät hunnilaisten rintaman läpi. Attilan täytyi peräyttää sotilaansa vaunurivin sisälle, jolla hänen leirinsä oli ympäröity. Siellä hänen kerrotaan teettäneen suuren rovion ratsusatuista, aikoen sytyttää sen ja syöksyä itse liekkeihin, jos hänen leirinsä valloitettiin. Mutta linnoitetussa leirissään oli hän vielä hirvittävä kuin leijona luolassaan. Hän kaiutti lakkaamatta sotasoihtoaan ja hänen leiriään vastaan ryntäävät joukot surmattiin lukemattomilla nuolilla. Ryhtymättä yhteisin voimin rynnäköön erosivat nyt länsigotilaiset ja läksivät kotiinsa. Peljäten väijymistä pysyi Attila monta päivää vaunulinnassaan; mutta kun ei näkynyt mitään rauhattomuutta, läksi hän viimein liikkeelle ja marssi vaaratta takaisin Reinin toiselle puolelle. Niinpä oli nyt (451) taisteltu taistelu, ehkäpä verisin kaikista; alimman arvion mukaan on siinä kaatunut 162,000 miestä. Mutta roomalaiset ja gotilaiset olivat kuitenkin pelastaneet länsimaisen sivistyksen heikot jäännökset täydellisestä häviöstä. Tämän suuren urhotyön muisto juurtui syvälle kansan mieleen ja esiytyi monenlaisina tarinoina, jotka muun muassa tiesivät kertoa, miten kaatuneiden haamut vielä kolme päivää taistelun jälkeen olivat keskenään sotineet ilmassa.

Ihmeteltävällä voimalla tointui Attila tappiostaan. Hän marssi seuraavana vuonna Ylä-Italiaan, jonka kaupunkeja ja maaseutua hirveästi häviteltiin. Osa hävitettyjen kaupunkein asujamista siirtyi silloin Brenta-joen suun edustalla oleville laguneille (lantaille) ja perusti sinne pieniä uutisasuntoja, joista *Venetia*-kaupunki on saanut alkunsa. Itse Roomaakin vastaan sanotaan hänen marssineen, mutta kaupungin piispan, kunnioitetun *Leon*, tulleen pappijoukon kanssa hänelle vastaan ja taivuttaneen hänet palaamaan ennustuksella, että jokainen Rooman valloittaja oli, niinkuin Alarik, kuoleva kohta Roomaa valloituksen jälkeen.

Seuraavana vuonna kuoli Attila äkisti juuri häitänään viettäessään. Kerrotaan, että morsian, kaunis *Hildigun*, itse pisti häntä puukolla sydämeensä, siten kostaakseen omaa ryöstöänsä. Attilan mahtava valtakunta hajosi kuoltuansa; hunnilaiset ajettiin takaisin itään päin ja monet alammaiskansat läksivät kukin omalle tahollensa. Eikä näiden tapaturmain perästä hunnien kansakunta enää pysynyt koossa, vaan hajosi eri heimokuntiinsa. Kutrigurit, utigurit, unugurit, ja varsinkin bulgarit tulevat tästä lähtein kuuluisiksi, kunnes taas muita suomensukuisia heimokuntia astuu historian alalle. Mainioin näistä oli viimein magyarien kansakunta, joka neljä sataa vuotta myöhemmin tunkeutui esiin ja valloitti jälleen Attilan entisen aseman Teiss-joen ja Tonavan varsilla. Nämä magyarit, meidän aikamme unkarilaiset, katsoivat Attilaa esi-isäksensä ja hänen valtaansa oikeaksi perinnökseen, jonka he loistavalla tavalla tahtoivat uudistaa. Niin on Suomen suku vuosisatojen perästä jälleen valloittanut sijansa Karpatien ja Tonavan välillä, ja Attilan muisto elää mainehikkaana unkarilaisten muinaistaruissa.

Itse Germaniankin kansoilla pysyi Attilan muisto kunnialla, ja laulut hänestä levisivät Skandinaviaan ja Islantiin saakka. Useissa Saksaa muinaisrunoissa on hunnilaiskuningas vielä

Germanian suurena valtiaana, ja Nibelungien runoelma kertoo: "Siinä istui Unkarin-maalla kuuluisa Attila-kuningas, jonka vertaista ei ole ollut. Kahtatoista valtakuntaa hän hallitsi; kaksitoista kuningasta, kruunut päässä, häntä palvelivat; kaksitoista herttuata, kolmekymmentä kreiviä sekä epälukuiset ritarit ja asemiehet seisoivat hänen ympärillään. Se kuningas oli laupias ja hurskas; hänen vertaistaan ei ole ollut." Näin kaikui Attilan maine Saksan kansojen lauluissa vielä silloin, kuin kansainvaellusten mylläykset jo aikaa olivat unhottuneet.

Teodorik.

Attilan kuoleman jälkeen asuskelivat itägotilaiset Pannoniassa, tehden sieltä usein hävitysretkiä kreikkalaisen keisarikunnan alueelle. Viimein tehtiin sopimus keisarin kanssa ja sen vahvistukseksi lähetti *Teodomir*, yksi kolmesta itägotilaisista silloin hallitsevasta veljeksestä, poikansa *Teodorikin* Konstantinopoliin panttivangiksi. Tiedonhaluinen nuorukainen oppi siellä tuntemaan kreikkalaista taidetta ja valtiolaitoksia sekä hankki itselleen sivistystä, joka jalostutti hänen sankarivoimansa. Kun hän 18 vuoden ikäisenä palasi kotiinsa, valittiin hänet yksimielisesti itägotilaisten kuninkaaksi.

Itä-Rooman keisari *Zeno*, kokien saada germanialaisia keskenään riitaisiksi, houkutteli suurilla kunnian osoituksilla puolelensa nuoren Teodorikin, ja sitte onnistui keisarin taivuttamaan hänet ryntäämään Moesiaan jätettyjä länsigotilaisia vastaan. Näiden kuningas astui leirinsä vallin eteen Teodorikille vastaan ja pontevin sanoin nuhteli häntä, että oli kaksikielisen kreikkalaishovin houkutuksista ryhtynyt sotaan omia heimolaisiansa vastaan. Niiden sanain tähden käänsi Teodorik aseensa kreikkalaista valtakuntaa kohti. Zeno pysyi Konstantinopolin muurien sisällä, katsellen sieltä tulen loistoa gotilaisten syyttämistä kaupungeista ja kylistä. Kykenemättä voittamaan aseilla alkoi keisari hieroa sovintoa, teki uudestaan liiton Teodorikin kanssa ja taivutti hänet kääntymään toiselle taholle.

Länsi-Rooman keisarit olivat kauan germanialaisten päällikköjensä leikkikaluna, kunnes viimein heidän kauttansa kukistuivatkin. Attilan kuoleman jälkeisinä aikoina oli mahtava sveviläinen sotapäällikkö *Ricimer* mielensä mukaan asetellut ja erotellut keisareja. Kolmen vuoden kuluttua Ricimerin kuolemasta puettiin keisarilliseen purpuraan nuori *Romulus Augustulus*, erään ylimyksen poika, joka muinoin oli ollut Attilan seuralaisia. Kun germanialaisten palkkajoukkojen vaatimusta, että heille annettaisiin kolmas osa Italian maasta, ei voitu tyydyttää, nousivat he kapinaan *Odoakarin* johdolla, joka rugililainen ruhtinas myöskin oli Attilan ylimyksen poika, ja erottivat nuoren keisarin, säästäten kuitenkin hänen henkensä, jonka jälkeen hän eli eräällä maatilalla Kampaniassa. Länsi-Rooman keisarikunta kukistui (476) niin huomaamatta, että se aivan kuin itsestään sortui kokoon. Odoakar hallitsi germanialaisena sotakuninkaana (476-93) yleensä lempeästi ja hyvästi. Häntä vastaan taivutettiin nyt Teodorik lähtemään, kun näet Zeno, ollen Rooman valtakunnan ainoa keisari, lahjoitti hänelle Italian.

Itägotilaisten sotakuntoisia miehiä oli 200,000. Naiset, lapset ja vanhuksot seurasivat lukemattomissa vaunuissa. Suuret karjalaumat ja ääretön joukko vaunuja irtainta tavaraa olivat sotaväen kuormastona. Elatukseksen kuljettivat nämä siirtolaiset melkoiset varastot viljaa, jota naiset jauhoivat kantaen mukana kuljetetuilla käsikivillä. Näin laskeutuivat he (kevällä 489) alas Julisilta Alpeilta. Kolmessa taistelussa peräkkäin voitettiin Odoakar. Hän sulkeutui Ravennaan ja puolustautui siellä urhollisesti kolme vuotta, kunnes asujantien tyytymättömyys kärsimyksiinsä pakotti hänet avaamaan kaupungin portit (493). Rauhassopimus tehtiin siten, että molemmat kuninkaat päättivät tasa-arvoisina hallita Italiaa. Mutta ystävyys oli vain teeskennelty, sillä, kuten kerrotaan, Teodorik juhlallisissa päivällisissä pisti miekallansa turvatonta Odoakaria rintaan.

Kun nyt ainoakin vastustaja oli poissa tieltä, oli itägotilaiskuningas Italian rajaton hallitsija. Onnellisilla sodilla ja rauhallisilla neuvotteluilla levitti hän valtaansa aina Tonavaan asti. Sittemmin yhdisti hän valtakuntaansa osan Etelä-Galliasta ja ryhtyi tyttärensä pojan holhojana hallitsemaan Espanjan horjuvaa länsigotilaista valtakuntaa. Silloin oli Teodorikin valtakunta mahtavimpia maan päällä. Ravennassa ja Veronassa piti hän hovio. Sinne kokoutui kuninkaan seurueeseen kuuluisia taistelijoita kaikista germanialaisista maista; yksinpä Skandinaviainkin kaukaisista seuduista saapui sotilaita "*Tidrek Berniläisen*" luo, joksi he sanoivat Veronan hallitsijaa.

Viisaasti hallitsi Teodorik suurta valtakuntaansa. Eipä ollut suinkaan helppo keskenään sovittaa kahta erilaista kansaa, gotilaisia ja roomalaisia, varsinkaan kuin toiset olivat urholliset ja raa'at sekä Areion uskoa tunnustavat ja toiset sotaan kykenemättömät, hienosti sivistyneet ja uskonnoltaan kiihkeät katolilaiset. Teodorik koetti viisaalla sävyisyydellä poistaa kaikkia riidan ja katkeruuden aiheita, joita niin helposti voi syntyä. Itägotilaisten, jotka nyt saivat kolmannen osan Italian maasta, tuli vast'edes ainoastaan harjoitella sotatointa; sata tuhatta sotilasta, jaettuna neljääntoista osastoon, oli aina valmiina ja aseiden käyttöön tottuneena sotaväkenä. Maan omille asujamille jätti kuningas sen sijaan sisähallituksen, lainkäytön ja hallinnon. Entinen valtiomuoto ja Rooman lait pidettiin muuttamatta. Teodorik piti voimassa roomalaiset koulut, vaikka hän ei tahtonut gotilaisia panemaan niihin lapsiansa, "sillä", sanoi hän, "ken lapsena vapisee vitsaa, ei miehenäkään voi koskaan käyttää miekkaa". Mutta samalla hän osoitti oppeneimmille roomalaisille suurta kunnioitusta. Niinpä hän otti lähimmäiseksi ystäväkseen *Kassiodoruksen*, joka oli tavattoman oppinut ja syvätaiteinen mies, ja ylensi hänet korkeimpiin virkoihin. Kassiodoruksen kynästä ovat lähteneet kuninkaan asetukset, jopa hänen yksityiset kirjeensäkin. Itse ei Teodorik osannut kirjoittaa nimeänsäkään, vaan merkitsi ainoastaan neljä kirjainta läkkilevyn avulla, johon ne olivat leikatut. Mikäli hänellä oli taitoa, edisti hän rauhallisia ammatteja. Suosien rakennustaidetta suojeli hän huolellisesti Rooman ihanoita muinaisjäännöksiä ja koristeli molempia pääkaupunkejaan kauneilla kirkkoilla ja palatseilla.

Mutta kirkollista hajallisuutta ei Teodorikin koskaan onnistunut poistaa. Hänen roomalaiset alammaisensa pitivät kiinni katolisesta uskostaan vakuutuksen voimalla, jopa myöskin suvaitsemattomuuden innolla. Kun nyt Konstantinopolissa keisari Justinus-vanhus, jota kaikessa johti sisaren poika *Justinianus*, sääsi ankaroitte asetuksia Areion uskolaisia vastaan, loukkautui Teodorik itse siitä, ja samaan aikaan olivat hänen katoliset alammaisensa pahoillaan ankarasta rangaistuksesta, jota olivat eräässä tilaisuudessa saaneet kärsiä väkivaltaisuuksistaan juutalaisia kohtaan. Nähdessä suhteensa roomalaisväestöön olevan kireän ekysi hän epäluulosta koviin ja väkivaltaisiin tekoihin. Niinpä hän mestautti kaksi kunnioitettua senaattoria *Boetiuksen* ja *Symmakuksen*, joiden epäiltiin olevan salaisessa yhteydessä kreikkalaishovin kanssa. Sellaisilla teoilla veti hän vielä suuremmassa määrässä päällensä katolilaisen väestön vihan.

Omantunnon vaivat kiusasivat Teodorikkia hänen viimeisinä vuosinaan. Kun eräänä iltana suuren kalan pää tuotiin kuninkaalliseen pöytään, kerrotaan hänen kiivaasti, huudahtaneen ja sanoneen näkevänsä Symmakuksen haamun, jonka silmät raivoisesti säihkyivät ja suu täynnä pitkiä ja teräviä hampaita, uhkasi niellä hänet. Hän läksi heti huoneihinsa ja tunsu kylmyyden leviävän ruumiisensa, vaikka häntä peiteltiin tyynyillä. Kolme päivää sairastettuaan kuoli hän (526), kutsuttuaan vuoteensa viereen gotilaiset ylimykset ja roomalaiset virkamiehet ja vannotettuaan heillä uskollisuusvalan hennolle tyttärensä pojalle Atalarikille, jonka äiti *Amalasunta* oli johtava holhohallitusta. Eräs italialainen erakko kertoi uskovaiselle kansalle nähneensä jumalallisen koston henkien heittäneen Areion uskoisen kuninkaan sielun helvetin liekkiin.

Klodvig.

Kolmenkymmenen vuoden kuluttua Châlons'in taistelusta frankilaiset, vaikka silloin jo asuivatkin Gallian pohjoisrajalla, eivät vielä olleet yhteisen päämiehen hallittavina, vaan moneen heimoon jakautuneina, joista Ala-Reinin eteläpuolella asuvat *salilais*-frankilaiset olivat etevimmät, ja heidän jälkeensä huomattavimmat olivat *ripuarilais*-frankilaiset, jotka asuivat salilaisten itäpuolella. Salilaisfrankilaisia hallitsi kuningassuku, jota kanta-isänsä mukaan on sanottu *merovingeiksi*. Tähän sukuun kuului Klodvig, suuren frankilais-valtakunnan perustaja. Hänen luonteessaan vallitsivat aikakauden yleiset ominaisuudet, raaka voima, väijyvä kavaluus, teeskenteleväisyys ja taikuus. Samalla hän myöskin oli elinvoimainen, toimelias, nopeasti päättäväinen ja rohkeamielinen.

Roomalaista ylimystä *Syagriusta* vastaan, joka vielä länsimaisen keisarikunnan kukistuttua piti maaherruutta Pohjois-Galliassa, lähti Klodvig sotaretkelle ja voitti hänet taistelussa *Soissons'in* luona (486), joka kaupunki sitte jonkun aikaa oli frankilaisen kuninkaan hovileirinä. Taistelun jälkeen näytti Klodvig mielenlaatuansa. Ryöstöretkellä olivat näet frankilaiset jostakin kirkosta ottaneet muun muassa kauniin astian. Kaupungin piispa sai Klodvigilta luvan, että se oli annettava takaisin. Kun sitte germanialaisen tavan mukaan saalista jaettiin, tahtoi kuningas paitsi omaa osaansa myöskin sitä kallisarvoista astiaa. Mutta eräs frankilainen, iskien sitä tapparallaan, lausui: "Kuningas, sinun ei pidä saaman saaliista enempää, kuin oikea arvanheitto sinulle määrää." Klodvig sillä kertaa hillitsi vihansa ja taipui. Mutta kun sotajoukko vuoden kuluttua kokoutui aseiden tarkastukseen, pysähtyi kuningas äkisti sen miehen eteen, joka oli ollut niin rohkeapuheinen, ja sanoi: "Eihän kellään ole niin huonosti hoidettuja aseita kuin sinulla; keihäs, miekka ja tappara, kaikki yhtä huonosti pidetyt!" ja löi samassa hänen tapparansa maahan. Kun mies kumartui ottamaan kirvestänsä, antoi kuningas tapparallaan hänelle sivulta päin kuolettavan iskun päähän, sanoen: "Samalla tavalla iskit sinä astiaa Soissons'issa."

Klodvigin avioliitto burgundilaisen prinsessan *Klotildan* kanssa tuotti tärkeitä seurauksia. Burgundilaisia hallitsi Gundebad, joka oli surmauttanut kanssahallitsevan veljensä, kivi kaulassa hukuttanut hänen puolisonsa, mestauttanut hänen poikansa ja heittänyt heidän ruumiinsa kaivon; surmatun tytärtä Klotilda piti hän ankarasti vartioituna. Kun Klodvig nyt kosi prinsessaa, ei Gundebad uskaltanut vastustaa, vaikka häntä kyllä varoitettiin seurauksista. Jo lähtiessään osoitti Klotilda, miten kiihkeästi hän himosi kostaa isänsä ja äitinsä murhaajalle, sillä hän frankilais-saattajillansa poltatti matkan varrella burgundilaisten maatiloja ja uuteen kotiinsa saavuttuaan syytytti frankilaisten ja burgundilaisten välille sodan, joka päättyi burgundilaisten kukistukseen. Tästä avioliitosta seurasi kristinuskon tulo frankilaiseen kuningassukuun. Klotilda, ollen itse katolilainen kristitty, sai aikaan, että hänen esikoispoikansa kastettiin. Kun lapsi kohta sen jälkeen kuoli, sanoi Klodvig äikeissään: "Jos se olisi pyhitetty meidän jumalillemme, olisi se kyllä saanut elää; mutta se nyt kastettiin teidän Jumalanne nimeen eikä sentähden saanut jäädä eloon." Kuitenkin hän suostui Klotildan toisenkin pojan kastamiseen. Se myöskin sairastui, vaan kun se kuitenkin parani, onnistui Klotildan vähitellen taivuttaa puolisonsa lempeämmäksi kristinuskoa kohtaan.

Allemanilaiset, jotka olivat jo kauan asuneet Ylä- ja Keski-Reinin itäpuolella, siirtyivät (496) sen joen yli ja alkoivat anastella ripuarilais-frankilaisten aluetta. Klodvig riensi heimolaistensa avuksi ja taistelu syyty (496). Jo alkoi voitto kallistua allemanein puolelle. Silloin Klodvig nosti kätensä taivasta kohti ja huusi: "Jesus, sinä, jota Klotilda sanoo elävän Jumalan pojaksi! Minä rukoilin omia jumaliani, vaan he ovat luopuneet minusta, jonka tähden minä en enää luota heihin. Jos sinä annat minun voittaa viholliseni ja minä saan tuntea sinun voimasi, jota kansat julistavat, niin minä kastatan itseni sinun nimeesi." Onni kääntyi pian, niin että Klodvig saavutti täydellisen voiton. Frankilaiset marssivat voittajina allemanilaisten alueelle.

Voiton jälkeen noudatti Klotilda Reims'in piispan Remigiuksen, joka toimitti kuninkaan kasteen katolisen jumalanpalveluksen koko komeudella ja juhlallisuudella. Tie Reimsin katuja pitkin palatsista kirkkoon oli koristettu maalatuilla tapeteilla, kartanot puettu juhlaistorituksiin ja kirkko valaistu tuhansilla vahakyyntilöillä. Hengellisiä hymnejä ja virsiä laulaen astuivat papit saaton

etupäässä, kantaen pyhiä evankeliumeja, ristiä ja lippua; heidän jäljessään talutti piispa kuningasta; sitte astui kuningatar ja viimein kansa. Kun kuningas kumartui kasteastian viereen, lausui piispa: "Kumarra nöyrästi niskasi! Palvele sitä, jonka olet polttanut, ja polta, mitä olet palvellut!" Kuninkaan kaksi sisarta myöskin kastettiin ja samoin kolme tuhatta miestä frankilaisesta sotaväestä. Tarina kertoo Klodvigin kasteessa puuttuneen öljyä voitelemiseen, koska pappi, jonka sitä piti tuoda, ei päässyt kansanjoukon läpi; silloin piispan rukouksesta laskeutui valkoinen kyyhky taivaasta ja toi nokassaan pienen pullon pyhitettyä öljyä, jolla sittemmin Klodvigin seurajatkin vast'edes voideltiin kuninkaiksi. Klodvigilla säilyi vielä kasteen jälkeenkin entinen pakanallinen raakuus. Kuullessaan kerran kerrottavan Kristuksen kärsimisen historiaa, huudahti kuningas äkisti ja hyvin kiivaasti: "Jospa minä olisin ollut siellä frankilaisineni, niin olisinpa kurittanut juutalaisia." Muut germanialaiset kuninkaat tunnustivat kaikki Areion oppia, niin että Klodvig, joka nyt oli kääntynyt katoliseen uskoon, oli ainoa oikeauskoinen kuningas kristikunnassa, jonka tähden Rooman piispa antoikin hänelle nimen "kaikkein kristillisin", jota nimeä hänen seuraajansakin sitte ovat kantaneet.

Jonkun ajan kuluttua kasteensa jälkeen läksi Klodvig kostosotaan Burgundin kuningasta Gundebadia vastaan. Hän voitti taistelussa Dijon'in luona (501) ja piiritti sitte kauan Gundebadia Avignon-kaupungissa sekä pakotti hänet viimein antautumaan.

Sitte alkoi hän sodan länsigotilaisten kuningasta *Alarik II:sta* vastaan. Sitä ennen kutsui hän etevimmät päällikkönsä kokoon ja puhui heille: "Minä en ilman suurta mielipahaa voi kauemmin kärsiä, että Areion uskolaisilla on suuri osa Galliaa; karkoittakaamme heidät Jumalan avulla tästä ihanasta maasta ja saattakaamme se valtamme alaisuuteen." Heti hän sitte läksikin sotajoukkoineen liikkeelle (507). Pariisissa hän teki lupauksen rakennuttaa kirkon pyhille apostoleille, jos hän onnellisesti palasi sodasta, ja samalla hän viskasi kirveensä, sanoen, että kirkko oli rakennettava siihen paikkaan, johon kirves putosi. Myöskin lupasi hän, jos hän voiton jälkeen onnellisesti saapui Tours'iin, lahjoittaa sotaratsunsa pyhän Martinuksen kirkolle. Vihollismaan katoliset asujamet tervehtivät frankilaisia ystävinään ja heidän avullaan marssi Klodvig Loire-joen yli. Tämän hänen retkensä kertomuksesta on hurskas kansanusko sittemmin saanut aihetta runoelmiinsa. Kahdeksan peninkulman päässä Poitiers'ista pysäyttivät pienen, mutta hyvin paisuneen joen laineet hänen retkensä, ja toisella rannalla näkyi länsigotilaisten leiri; silloin tuli metsästä valkoinen naaraspeura ja kaaloi joen yli; niin löysi sotajoukko sopivan ylimenopaikan ja riensi joen toiselle rannalle. Länsigotilaisten peräytyessä tunkeutui Klodvig yhä etemmäksi. Hänen öistä marssiansa johti, kuten sanottiin, leimuava tulenvalo, joka näkyi Poitiers'in tuomiokirkon päältä. Kello kolme aamusilla saavuttivat frankilaiset gotilaisjoukon ja taistelu alkoi. Kuninkaat ryhtyivät kaksintaisteluun, jossa Alarik kaatui Klodvigin käden kautta. Länsigotilaiset katsoivat joutuneensa siten tappiolle ja jättivät enimmäkseen asumuksensa Etelä-Galliassa alttiiksi voittajalle.

Kuninkaan oleskellessa Tours'issa tuli kreikkalaisen keisarin Anastasiuksen juhlallinen lähetystö tuomaan hänelle konsulin arvomerkkejä. Kunniakoriste päässä ja yllä purpuravaippa ratsasti Klodvig tuomiokirkkoon, omin käsin runsaasti jaellen kulta- ja hopearahaa iloiselle ihmisjoukolle, joka lakkaamatta huuteli "konsnli"- ja "Augustus"-nimiä. Roomalainen väestö katsoi nyt häntä *lailliseksi* herrakseen ja frankilaistenkin silmissä sai hän suuremman arvon. Oikeauskoinen kuningas ei Tours'issa myöskään unhottanut velkaansa pyhän Martinuksen kirkolle. Hän tarjoutui maksamaan rakkaasta sotaratsustansa lunnaiksi sata kultarahaa. Mutta hänelle kohta kerrottiin, ett'eivät hevosta noutamaan lähetetyt miehet saaneet sitä liikahtamaan paikastansa. Klodvig suurensi summan kaksinkertaisesti ja silloin hevonen kyllä tuli. Kuningas tästä lausui: "Pyhä Martinus on kyllä hyvä auttaja, mutta kallis hän on."

Valittuaan nyt pääkaupungikseen Pariisin päätti kuningas samalla saattaa valtansa alaisuuteen itsenäiset frankilaisheimot. Ja sen yrityksensä pani hän toimeen kavalalla viekkauksella ja raa'alla väkivallalla, jotka olivat hänen luonteensa omituiset piirteet. Ripuarilaisten kuninkaan pojalle lähetti hän sanoman: "Isäsi on vanha ja ontuva haavoistaan; jos hän kuolee, saat sinä hänen valtakuntansa ja minun ystävytyeni." Poika surmasi isänsä hänen levähtäessään metsästysretkellä pyökkimetsässä ja lähetti sitte sanansaattajat Klodvigille tarjoamaan niin paljon, kuin hän tahtoi murhatun aarteista. Vaan kun hän sitte näytti Klodvigin miehelle isänsä aarteita ja kumartui arkun päälle ottamaan siitä jotakin, nosti eräs frankilainen tapparansa ja halkasi hänen päänsä takaa päin. Nyt kutsui Klodvig kokoon ripuarilaiset ja kertoi heille, että kuninkaan olivat pojan käskyläiset murhanneet ja sitte tuntematon mies oli surmannut pojan hänen tarkastaessaan isänsä aarteita. "Minä", lisäsi hän teeskennellen, "olen aivan viaton koko asiasta, enkä minä voi koskaan vuodattaa sukulaisteni verta, sillä se on rikos. Nyt minä en voi muuta kuin antaa teille yhden neuvon. Yhtykää minuun, elämään minun turvissani!" Riemuiten silloin ripuarilaiset nostivat Klodvigin kilvelle ja tunnustivat hänet kuninkaaksi.

Nyt tuli Pohjois-Gallian frankilaisten pikku kuningasten vuoro. Klodvig houkutteli muutamia erään sellaisen kuninkaan miehiä puolelleen lahjoittamalla heille kullatuita vaskisia asekoristuksia, sanoen niitä puhtaaksi kullaksi. Nämä miehet silloin ottivat kiinni herransa ja veivät hänet sekä hänen veljensä, kädet seljän taa sidottuina, Klodvigin eteen. "Sinä olet", sanoi Klodvig muka hyvin vihoissaan kuninkaalle, "häväissyt sukuamme, kun annoit sitoa itsesi; parempi sinun olisi ollut kuolla." Ja hän halkasi tapparallaan vangin pään. Veljelle hän sanoi: "Jos olisit auttanut veljeäsi, niin ei häntä olisi sidottu", sekä surmasi hänetkin. Kun kavaltajat sitte valittivat, että heitä oli petetty kultakoristimilla, vastasi hän: "Vääristä teoista annetaan väärää kultaa. Olkaa iloissanne, ett'en teitä kavalluksestanne kiduta kuoliaaksi."

Viimeisenä elinvuotenaan (511) kutsui Klodvig kirkolliskokouksen Orleans'iin ja siellä hyväksyttiin sääntöjä, jotka myönsivät kirkolle suuria etuoikeuksia, yhdistivät likeisesti kirkon ja

valtion sekä antoivat kuninkaalle suuren vallan kirkollisissa asioissa.

Klodvigin neljä poikaa jakoivat keskenänsä uuden valtakunnan, jota täst'edes sanottiin *Ranskaksi*. Heidän hallitusaikanaan valloitettiin Burgundin valtakunta (532); sen viimeinen kuningas ja hänen puolisonsa vietiin Orleans'iin, jossa heidät elävänä haudattiin syvään kaivoon. Klodvigin pojat kukistivat myöskin germanialaisen Tyingi-valtakunnan, pakottivat frankilaisten alammaisuuteen baierilaiset ja valloittivat Provensen.

Keisari Justinianus (527-65).

Teodorikin kuoleman jälkeisenä vuonna nousi Itä-Roman valtaistuimelle *Justinianus*, alhaissukuinen mies, mutta olennoltaan majesteettillinen sekä ymmärtäväinen, järjestyshaluinen ja väsymättömän toimelias. Hänen puolisonsa Teodora, kotoisin Kyprosta, oli eläinvarian tytär. Isänsä aikaisin kuoltua antautui hän teatterin alalle ja vietti kevytmielistä, kuljeksivaa elämää. Mutta palattuuan Konstantinopoliin muutti hän kokonaan elintapansa ja rupesi harrastamaan hurskautta ja siveyttä. Justinianus, jolla jo silloin oli hyvä toivo päästä enonsa keisari Justinuksen seuraajaksi, ihastui hänen kauneuteensa, miellyttävään seurustelutapaansa ja suuriin luonnonlahjoihinsa, ja viimein hän otti hänet puolisoikseen sekä korotti hänet kansansa valtaistuimelle, johon Teodora puolestaan myöskin levitti loistoa. Lähinnä edellisten keisarien aikana oli tullut tavaksi, että patriarkka juhlallisesti pani kruunun valtaistuimelle nousseen hallitsijan päähän merkiksi, että valta on Jumalalta. Nyt Justinianus kruunautti myöskin Teodoran; kansa teki uskollisuusvalan hänelle niinkuin keisarillekin ja Teodoran nimi oli Justinianuksen nimen vieressä kaikissa asetuksissa ja julkisissa kirjoituksissa.

Hallituksensa alusta asti koetti Justinianus uudistaa valtakunnan entistä laajuutta valloittelemalla alueita, jotka oli menetetty. Taitava päällikkö *Belisarios* käytti tätä varten hyvällä menestyksellä valtakunnan miekkaa. Hän oli jo aikaisin osoittanut etevyytensä sodassa persialaisia vastaan. Mielenmaltilta, rehellisyydeltä ja johtokyvyiltä oli hän muinaisajan suurten sankarien vertainen ja niitä ominaisuuksia kaunistivat horjumattoman uskollisuuden ja alammaisuuden kristilliset hyveet.

Vandalilaisia vastaan, jotka vielä asuskelivat Luoteis-Afrikassa, aljettiin ensinnä sota. Heidän kuninkaansa Gelimerin voitti Belisarios ja marssi Kartagoon. Voitettu pakeni eräsen vuorilinnaan, jossa hänet kolmekuukautisella piirityksellä pakotettiin näljän tähden autautumaan. Sanansaattajalle, jonka Belisarios lähetti, kirjoitti tämä onneton kuningas: "Lähetä minulle, hyvä ystävä, harppu, sieni ja pala leipää!" Harpulla säestäen tahtoi hän laulaa valitusvirtensä, sienellä kuivata kyneleet silmistänsä ja leivällä sammuttaa nälkäänsä. Kohta sen jälkeen täytyi kuninkaan yhä kiihtyvän näljänhädän tähden antautua vangiksi. Belisarios pani hänet hopeakahleihin ja vei Konstantinopoliin. Siellä voitollinen päällikkö piti keisarin luvalla loistavan riemusaaton. Ensinnä kuljetettiin suurta sotasaaliista ja vankeja. Belisarios, ympärillensä Gelimer ja muutamia muita etevimpiä vankeja, astui nöyrästi jalkaisin kilparadalle, jossa Justinianus ja Teodora istuivat kultaisilla valtaistuimilla. Belisarios kumartui ensinnä keisarillisen parikunnan eteen ja suuteli heidän jalkapallejansa. Gelimer, astuen kuninkaalliseen purpuraan puettuna päällikön takana, teki samoin. Voitettu kuningas, jonka nöyryys vaikutti suuresti keisarillisten mieleen, sai keisarilta suuret maatilukset Galatiasta. Mutta entinen vandalilaisten valtakunta tuli (534) Itä-Roman maakunnaksi eli exarkaatiksi, kuten sitä sanottiin.

Tämä onnistunut yritys houkutteli vielä suurempiin vehkeihin. Italiassa vallitsi itägotilaisten kansakunta; mutta roomalaisessa väestössä, vaikka sen tila epäilemättä oli onnellisempi kuin keisarien hallitessa, pysyi kuitenkin muisto roomalaisnimen muinaisesta kunniasta sekä leppymätön viha noita Areion uskoisia barbaareja vastaan. Juuri tähän aikaan oli kuninkaallisessa huonekunnassa tapahtunut häiriöitä, jotka heikonsivat gotilaisvallan voimia. Teodorik Suuren tytär *Amalasunta* oli nuoren poikansa kuoltua nähnyt tarpeelliseksi vahvistaa hallitustansa uudella avioliitolla ja sen vuoksi nostanut kanssahallitsijaksi erään sukulaisensa, nimeltä *Teodato*. Mutta puolisojen välille nousi pian riita; Amalasunta vangittiin ja surmattiin. Tästä keisari Justinianus, joka oli Amalasuntan kanssa liitossa ollut, otti syyn sekautuaksensa Italian asioihin. Vuonna 535 valloitti Belisarios Sisilian, lähti siitä seuraavana vuonna Etelä-Italiaan ja sai vähällä vaivalla sen kaikki kaupungit haltuunsa. Teodato, joka ei osoittanut sitä sotaista kuntoa, kuin nykyinen hetki vaati, kadotti kansansa luottamuksen ja hänet surmattiin. Hänen sijaansa itägotilaiset nostivat kuninkaaksi Vitiges-nimisen soturin ja ryhtyivät nyt ankariin puolustuskeinoihin. Belisarios oli jo saanut Roomankin valtaansa ja asettui 5,000 miehen kanssa tähän maailman muinoiseen pääkaupunkiin. Silloin Vitiges kokosi gotilaiskansan kaikki voimat, kuten kerrotaan, 150,000 miestä, ja tuli Roomaa saartamaan maaliskuussa 537. Piiritys kesti kokonaisen vuoden. Mutta niin suuri oli Belisariosin taito, niin kykenemättömät olivat gotilaiset piiritystyöhön, että Vitigeen vihdoinkin täytyi vetäytyä tiehensä. Seuraavina vuosina vaihteli sodan onni, ja ylinen Italia kärsi hirmuisia hävityksiä. Milanon suuri kaupunki oli mennyt keisarin puolelle; mutta joutuneena taas gotilaisten valtaan hävitettiin se perin juurin. Frankilainen Austrasian kuningas Teudebert oli myöskin tullut Alppien yli ja pääsi vastuksetta Po-joen poikki, koska sekä gotilaiset että itäroomalaiset toivoivat häneltä apua. Mutta avun sijasta hän käänsi voimansa molempia vastaan ja tahtoi omaksi edukseen ryöstää ja valloittaa. Vihdoinkin alkoivat gotilaisten voimat loppua. Vitiges sulkeusi pääkaupunkiinsa Ravennaan ja Belisarios rupesi häntä piirittämään. Tämän suuren kenraalin sotataito oli gotilaisiakin ihastuttanut; he tarjosivat hänelle gotilaisvallan kruunua, jos hän tahtoi keisarista luopua ja ruveta heidän kuninkaaksensa. Belisarios oli siihen suostuvinaan ja hänet päästettiin tammikuussa 540 näljistyneeseen Ravennaan. Mutta silloin hän heti teki Vitigeen vangiksensa ja vei hänet sitte valloitetujen aarteiden kanssa Konstantinopoliin.

Tätä Belisarion uskollisuutta ei keisari palkinnut muulla kuin kateudella ja epäluulolla. Suuren päällikön täytyi heittää työnsä kesken, ja Italian lopullinen valloitus uskottiin kelvottomille kenraaleille, joita vastaan gotilaiset hyvällä onnella uudistivat sodan. Kuten Prokopius, Belisarion käsikirjuri ja tämän sodan historioitsija, kertoilee, olivat itägotilaiset sekä lukuisaa että kookasta ja väkevää kansaa, niin että häpesivät tulleensa voitetuiksi Belisarion vähäväkisellä joukolla; heidän omat vaimonsa heitä silmiin sylkivät, osoittaen heidän heikkoja voittajiensa. Nyt he kuninkaaksensa valitsivat jalon soturin *Totilaan*, joka melkein joka haaralla ajoi keisarilliset joukot pakoon. Vihdoin täytyi Justinianuksen taas lähettää Belisarios Italiaan, mutta niin huonosti väellä ja rahoilla varustettuna, ett'ei mitään kunnollista voitu toimeen saada. Sill'aikaa Italia kärsi kaikkia sodan rasituksia. Rooman kaupunki joutui kahdesti gotilaisten valtaan, ja maaseuduilta kaikki viljelys alkoi hävitä. Belisarios, joka näki menettävänsä entisen maineensa, pyysi viiden vuoden kuluttua eron komennosta, ja nyt Totilas miehuudella ja viisaudella voitti yhä enemmän alaa. Hänen laivastonsa valloitti Sardinian ja Korsikan, ryösti Sisiliää ja häiritsi itse Kreikanmaan rannikoita.

Mutta vuonna 552 tuli Konstantinopolista Italiaan uusi sotapäällikkö, eunukki *Narses*. Tämän miehen pienessä, heikossa ruumiissa asui sankarin henki; hänen paljas silmäniskunsa oli kylläksi hämmästyttämään hänen käskyläisiään, niin että muutama alapäällikkö, jolta taistelu kerran kävi onnettomasti, ennen tahtoi kaatua kuin tulla voitettuna Narseen eteen. Narseelle oli annettu vahva ja hyvin varustettu sotajoukko, jolla hän marssi Ravennasta etelään. *Taginan* tykönä, lähellä Tiberin lähteitä, jossa roomalaiset muinoin tasavallan aikana olivat gallialaisia voittaneet ja näiden hautakumpuja (*busta gallorum*) vielä näkyi, sattuivat Narses ja Totilas yhteen. Gotilaisten ratsuväki ryntäsi urhollisesti esiin, mutta Narseen sotarinta, joka oli asetettu puolikuun muotoon, sulki heidät sakarainsa väliin ja lähetti pilvittäin nuolia heidän joukkoonsa. Illan tullen täytyi gotilaisten kääntyä pakoon, itse Totilas sai paetessaan surmansa, ja 6,000 hänen miehiään makasi kaatuneina tantereella.

Tämän taistelun perästä Narses valloitti Rooman, joka nyt viidennen kerran vaihetti haltijoita. Mutta gotilaiset kokoutuivat Ticinon (Paviaan) ja nostivat kilven päälle *Teias* nimisen sota-urhon kuninkaaksensa. Tämä heti riensi etelään, suojellaksensa Kuman kaupunkia, jossa hänen veljensä vartioitsi gotilaiskuningasten aarteita. Tultuansa Vesuviuksen juurelle hän asettui pienen, mutta syvän joen taakse, nojaten vasempaa kylkeänsä mereen, josta laivastonsa hänelle yhtenäin toimitti tarpeellisia elatusvaroja. Kuusikymmentä päivää puolusti Teias tätä asemaansa, kunnes laivaston päällikkö petollisesti hänestä luopui. Gotilaiset sitte vetäytyivät lähiselle Maitovuorelle (*Mons Lactis*), mutta siellä heitä näljänhätä alkoi näännyttää. Silloin he kaikki päättivät etsiä mainehikasta kuolemaa taistelutantereelta ja marssivat tiheinä riveinä vuorelta alas. Ensimmäisenä sotarivissä taisteli heidän kuninkaansa, kilpi vasemmassa kädessä, miekka oikeassa; hänen ympärillensä kiihtyi taistelu tuimimmaksi, mutta Teias väisti kilvellensä kaikki viskatut keihäät ja kaatoi miekallansa paljon vihollisia. Vihdoin hänen kilvessänsä riippui kaksitoista keihästä; hän ei kuitenkaan jättänyt asemaansa, vaan käski tuoda uuden kilven. Mutta kilpeä vaihettaissa, hän tuokioksi paljastui, ja muutama keihäs puhkasi hänen rintansa. Näin kaatui itägotilaisten kuningas. Hänen päätänsä kannettiin rungosta erotettuna keihään nenänsä ympäri. Mutta gotilaisten into ei siitä ensinkään lannistunut, vaan he vielä koko seuraavankin päivän jatkoivat taistelua. Vasta kolmannen päivän aamulla nuo jäljelle jääneet lähettivät sanan Narseelle, pyytäen häneltä vapaata lähtöä. Siihen Narses suostuikin, ja niin loppui itägotilaisten viimeinen ponnistelu, jota tavallisesti nimitetään *Noceran* taisteluksi (553). Itägotilaisten valtakunta oli nyt kukistettu, niin kuin vandalienkin. Mutta Italia sai pian jälleen havaita, että keisarillinen hallitus oli raskaampi kantaa kuin gotilaisten vieras valta.

Nähtävästi oli Justinianuksen tarkoitus valloittaa takaisin kaikki ne Rooman maakunnat, jotka barbaarien haltuun olivat joutuneet. Senpä vuoksi hän nyt kääntyi Espanjaan, jossa länsigotilaistenkin valtakunnassa oli eripuraisuutta syttynyt. Kartagena ja joku osa merenrannikkoo joutui keisarin valtaan, ja jos taidolla ja innolla olisi sotaa jatkettu, ei olisi länsigotilaisten valta luultavasti kauan kestänyt. Mutta Itä-Rooman keisarikunta oli liian heikko ja veltostunut täyttämään niin suuria toimia. Mitä se lännessä oli valloittanut, alkoi jo sen kädessä pois luikahtaa. Suuri "Rooman keisarikunta" ei enää voinut uudistua entiseen merkitykseensä, ja Itä-Roomaa nimitetäänkin tästä lähin tavallisesti *Kreikan* tai *Byzantionin keisarikunnaksi*.

Justinianuksen hallituksesta jäi suuria muistomerkkejä myöskin hänen valtakuntansa sisällisiin asioihin. Suosien rakennustaidetta teetti hän kaikkialle kalleita vedenjohto-laitoksia, siltoja, sairashuoneita, kirkkoja ja linnoja. Yksistään Konstantinopoliin rakennutti hän viisikolmatta uutta kirkkoa, joista suurenmoinen *Sofian kirkko* oli komein. Kymmenen tuhatta työmiestä oli monta vuotta sitä rakentamassa, kunnes se viimein voitiin juhlallisesti vihkiä, ja silloin Justinianus, itsekin hämmästyen sen suurenmoista komeutta, huudahti: "Ylistetty olkoon Jumala, minä olen voittanut sinut, Salomo!" Koko rakennus on kreikkalainen risti sovitettuna suorakulmioon. Keskellä kohoaa laaja, vaan matala kumpu, leväten paksujen pylvästen varassa. Kirkon laiva oli erotettu kuorista ristikkolaitoksella, jonka kummassakin päässä seisoivat keisarin ja patriarkan valtaistuimet; ristikon ja alttarin rappujen välipaiikka oli pappeja varten. Kirkon seinät olivat peitetyt välikyvällä marmorilla ja sisäpuolelta kalleilla maalauksilla. Alttariin käytettiin 40,000 naulaa hopeaa ja pyhät astiat olivat puhtaasta kullasta ja jalokivillä koristetut. Tämä rakennus on pysynyt ainiaan sen taidetavan etevimpänä tuotteena, jota sanotaan *bysantinilaiseksi*.

Oppineella *Tribonianuksella* teetti keisari järjestetyn kokoelman kaikista voimassa olevista Rooman laeista. Siihen liitettiin myöskin kokoelma kuuluisain lainoppineiden selityksiä ja lausuntoja ynnä lyhyenlainen oppikirja opetusta varten. *Corpus Juris*-nimellä on tämä suuriarvoinen lakiteos säilynyt nykyaikaan asti. Kuitenkin sääsi jo Justinianuskin "uusua

asetuksia", joissa hän omain ja puolisonsa oikkujen mukaan mielivaltaisesti muutteli voimassa olevaa lakia, ja hänen seuraajansa tekivät siinä hänen esimerkkinsä mukaan.

Toinen Justinianuksen hallitusaikana huomattava teko on *silkinviljelyksen tuonti* Rooman valtakuntaan. Silkkiä olivat alkuansa tuoneet kaupparavaanit, joiden tie kulki Persian kautta. Mutta koska Justinianus oli melkein koko hallitusaikansa sodassa sitä valtakuntaa vastaan, täytyi silkin tuonnin siltä taholta tietysti lakata. Keisari aikoi sentähden lähettää laivaston purjehtimaan Arabian lahdesta Indian ympäri tuomaan silkkiä suorastaan Kiinasta. Kun paraillaan keskusteltiin tätä yritystä, jota muuten katsottiin hyvin uhkarohkeaksi, saapui Konstantinopoliin kaksi munkkia, jotka olivat matkustelleet Persiassa ja Indiassa saarnaamassa kristinuskoa. Heillä oli mukanaan muutamia silkkikoteroita (kokongeja) ja he myöskin näyttivät, miten silkkimatoja oli hoidettava. Justinianuksen käskystä matkustivat munkit uudestaan Indiaan ja toivat onteloissa sauvoissaan koko joukon hedelmöitettyjä silkkimadon munia. Justinianus silloin perusti Europan ensimmäiset silkkitehtaat Konstantinopoliin, Atenaan, Korintoon ja Tebeen. Kauan oli Byzantionin valtakunta Euroopassa ainoa maa, jossa harjoitettiin tätä tuotteliasta teollisuutta.

Teodora kuoli jo 549. Sen jälkeiset Justinianuksen hallitusvuodet eivät olleet enää niin loistavat kuin aikaisemmat. Valtakuntaa hävittelivät pohjoispuolelta villit bulgarilaiset, jotka luultavasti olivat hunnilaisten tai heidän alammaiskansojensa jälkeläisiä ja asuivat Moesiassa, sekä itäpuolelta persialaiset, tullen yhä peljättävämmiksi. Sitä paitsi synkistytti tätä ajanjaksoa myöskin salaliitto, joka tehtiin keisarin henkeä vastaan. Eräs näistä rikoksellisista ilmoitti kidutuspenkillä myöskin Belisarios-vanhuksen osamieheksi. Sotapäällikkö kutsuttiin tutkittavaksi, mutta viattomuutensa tunnossa hän ei edes vastannut sanaakaan esitettyihin syytöksiin. Häntä pidettiin joku aika omassa kodissaan vankina, mutta hän kuolikin kohta ja silloin koko hänen omaisuutensa omistettiin keisarin rahakammariin. Justinianus kuoli (565) jo kahdeksan kuukauden kuluttua pahoin kohdellun palvelijansa kuolemasta.

Alboin ja Rosamunda.

Langobardilaiset, urhollinen, mutta villi germanialaisheimo, olivat lähteneet Itämeren rannoilta liikkeelle ja viimein asettuneet Pannoniaan. Lähellä, Tonavan toisella puolella, asuvain gepidiläisten kanssa he olivat alinomaisessa vihollisuudessa. Langobardilaisten reippaimpia kuninkaita oli *Alboin*. Liitossa villin tatarilaiskansan *avarilaisten* kanssa hyökkäsi hän gepidiläisten päälle, joita silloin johti kuningas Kunimund. Tulisessa taistelussa heidät kokonaan voitettiin ja Kunimund kaatui. Alboin sitte yleisen tavan mukaan teetti kaatuneen kuninkaan pääkallosta juoma-astian ja otti hänen syttärensä, kauniin *Rosamundan*, puolisoikseen. Avarilaiset asettuivat voitettujen gepidiläisten alueelle, mutta Alboin siirtyi sotajoukkoineen suurempien tapausten näyttämölle.

Justinianuksen seuraaja Justinus II erotti Italian sijaishallitsijan (exarkin) Narseen virastaan. Kerrotaan keisarinna Sofian kirjoittaneen hänelle pilkallisen kirjeen ja sanoneen Narseen paraiten sopivan kehräämään naisten kanssa palatsissa. Narses siihen muka vastasi: "Minä kyllä sinulle, keisarinna, kehrään vyyhden, jota et niinkään helposti saa selville." Samalla hän siirtyi Neapoliin, josta käsin hänen kerrotaan kutsuneen langobardialaisia tulemaan ja asettumaan Italiaan.

Langobardilaistensa ja 20,000 saksilaisen kanssa tunkeutui Alboin Alpein yli. Seudut, joiden kautta hän marssi, muuttuivat kammottaviksi erämaiksi. Peloissaan pakenivat asujamet saariin, kivilouhikkoihin tai soille ja kätkivät sinne omaisuutensa jäännökset. Venetia, jota asemansa suojeli, sekä lujasti linnoitetut Genua ja Ravenna ja etäisempi Rooma saivat myöskin ottaa turviinsa suuren joukon pakolaisia. Pavia teki sitkeätä vastarintaa kolme vuotta, jonka tähden Alboin suutuksissaan vannoi miekalla surmaavansa koko väestön viimeiseen henkeen asti, kun vain kerran sai kaupungin valloitetuksi. Neljäntenä vuonna sitte kaupunki viimein rynnäköllä valloitettiin. Mutta kun Alboin ratsasti portista sisälle, kompastui hänen ratsunsa eikä sitä saatu nousemaan maasta jaloillensa. Kuninkaan seurueesta nyt astui eräs esiin, sanoen: "Herra, sinä lausuit vihassasi sopimattoman sanan ja sentähden pidättää Jumala hevostasi. Peruuta uhkauksesi ja anna anteeksi kaupungille, niin ratsusikin kantaa sinua etemmäksi." Alboin pisti miekkansa tuppeen ja ratsasti rauhallisesti kaupunkiin, jonka asujamet ottivat hänet nöyrästi vastaan. Pavia tuli langobardilaisten valtakunnan pääkaupungiksi ja sen päämaata, Po-joen laaksoa, ruvettiin sittemmin sanomaan *Lombardiaksi*.

Palatsissa lähellä Veronaa toimitti Alboin kerran asekkumppaneilleen juhlapidot. Kun kaikki jo olivat viinistä kiihtyneet, käski kuningas tuoda voitettun Kunimundin pääkallomaljan ja soturit joivat siitä. "Kaada astia uudestaan täyteen viiniä," käski Alboin juomanlaskijaa, "ja vie kuningattarelle, että hän iloitsisi isänsä muistosta." Rosamunda tuskan valtaamana lausui ainoastaan: "Tapahtukoon herrani tahto!" Hän kosketti maljaa huulillaan, mutta alkoi siitä hetkestä asti himoita kosta.

Hän kääntyi kuninkaan kilvenkantajan Helmikiin puoleen ja koetti taivuttaa häntä murhaamaan Alboinia, luvaten ruveta hänen lemmityksensä. Mutta kun Helmikis ei itse tahtonut ryhtyä murhan tekoon, saatiin eräs väkevä ja vahvaruumiinen gotilainen ottamaan se tehtävä huoleksensa. Kuninkaan maatessa kerran päivällislepoansa käski Rosamunda kaikkien olemaan hiljaa palatsissa. Sitte hän veti puolisonsa käsien välistä miekan ja satoi sen lujasti kiinni seinään. Silloin astui sisään murhamies. Alboin heräsi pian, tapasi miekkaansa, mutta kun ei saanut sitä irti, sieppasi pallin ja puolustautui sillä, kunnes viimein kaatui murhamiehen kovista iskuista. Langobardilaiset surivat kauan kuningastansa ja hautasivat hänet palatsin rappusten alle.

Välttääkseen kansan raivoa täytyi Rosamundan paeta uuden puolisonsa Helmikiin kanssa

Ravennaan, jonne he myöskin ottivat Alboinin aarteet. Kreikkalainen sijaishallitsija Longinus saavutti nyt Rosamundan rakkauden. Voidakseen rakentaa avioliittoa tämän uuden rakastajansa kanssa ryhtyi Rosamunda toimittamaan pois tieltä toistakin puolisoansa. Kun Helmikis kerran oli kylpyammeessa, tarjosi Rosamunda hänelle pikarissa myrkytettyä viiniä, josta hän joikin noustuaan ylös kylvystä. Mutta pianpa hän huomasi juoneensa kuoleman. Hän silloin, pannen uhkavasti puukkonsa Rosamundan sydämmelle, pakotti hänet juomaan, mitä oli pikarissa jäljellä. Niin kuolivat he molemmat yhdessä.

Tällaista tapain raakuutta näkyy kansainvaellusten aikakaudella liiankin usein.

Kirkon miehiä.

Kirkko, vaikka ollen itse monin puolin turmeltunut ja väärentynyt, julisti kuitenkin vapahduksen evankeliumia, joka kykeni korottamaan raa'at mielet Jumalan puoleen, lievittämään tapain raakuutta ja antamaan lohdutusta kärsiväisille ja sorretuille. Vielä se kasvatti miehiä, jotka väsymättömän ja uhratuvaisen uutterasti vaikuttivat seurapiirissään taikka kulkivat etäisiin maihin julistamaan metsissä ja soilla puutteen ja kuoleman vaarain keskellä Jumalan sanaa pakanakansoille.

Benediktus.

Länsimaisen luostarielämän uudistaja *Benediktus* vetäytyi jo nuorukaisena pois Rooman turmeluksesta elämään yksinäisyydessä. Lähellä pientä luostaria Apenninein vuoriston jylhimmässä seudussa oleskeli hän jonkun aikaa. Mutta kun hän ei sielläkään katsonut olevansa kyllin yksinään, lasketti hän itsensä syvään vuorenluolaan, voidakseen aivan häiritsemättä harjoittaa hurskasta mietiskelynsä. Eräs luostarin munkki antoi hänelle niukasta leivästään osan, laskien sen ynnä vesipullon nuoralla alas luolaan. Siellä oleskeli Benediktus kolme vuotta, kunnes viimein paimen etsiessään vuoren juurelta rotkoihin kadonnutta lammasta sattumalta löysi paikan, jossa pyhä mies oleskeli. Hurskaan Benediktuksen maine levisi nyt laajalti. Läheisen luostarin munkit sanoivat häntä apotikseen. Mutta kun hän täälläkin huomasi tavat hyvin raastuneiksi eikä saanut niitä mitenkään parannetuksi, läksi hän taas jälleen erämaihin.

Kaikensäätyisiä ihmisiä kokoutui pyhän miehen ympärille saamaan häneltä neuvoja ja kuulemaan hänen opetustansa. Mestariinsa mieltyneen oppilasjoukon kanssa läksi Benediktus perustamaan yhteiskuntaa, josta voimakkaampi uudistava henki leviäisi. Kasino-vuorella Kampaniassa seisoi keskellä erämaata vanha, autioksi jäänyt Apollon temppeli. Benediktus hajoitti sen ja perusti (529) sen sijalle luostarin, joka tuli muiden luostarien malliksi. Levottomina aikoina, jotka seurasivat Teodorikin kuolemaa, siirtyi monta murheellista ja sorrettua sielua villiytyneestä maallisesta elämästä luostarien yksinäisiin turvapaikkoihin.

Kaikkein luostarien munkit olivat velvolliset elämään ainaisessa köyhyydessä ja naimattomina sekä ehdottomasti tottelemaan apottiansa. Kaikista maan iloista piti heidän luopuman, eläkkeeseen yksinomaan taivasta varten. Ennen kuin kukaan teki nämä lupaukset, piti hänen Benediktuksen luostarisääntöjen mukaan kestää vuosikautinen koetusaika; mutta jos hän vielä sen vuoden lopussa pysyi lujana päätöksessään, kuului hän luostariin koko ikänsä, hän oli "Jumalalle uhrattu" eikä voinut palata maalliseen elämään. Pukunaan käytti hän siitä lähtien karkeata villaviittaa, joka oli nuoralla kiinni vyötetty, ja ajeli päänsä, niin että siihen jäi vain kaitainen hiusseppele muka muistuttamaan Vapahtajan orjantappura-kruunua.

Benediktuksen munkkikunnassa vallitsi periaate, että munkkien tuli omalla työllään yllä pitää itsensä ja luostarinsa. Alinomaisen mietiskelemisen ja hurskaan työttömyyden sijaan, jotka vallitsivat itämaisessä luostarielämässä, tuli täällä toimelias, käytöllinen suunta, joten nämä luostarit vaikuttivat varsin hyvää-tekevästi länsimaihin. Usein perustettiin niitä autioihin seutuuihin, ja silloin tulivat erämaat viljellyksi, suot kuivatuksi ja koko seutu hedelmälliseksi. Puutarhan hoidossa ja monessa hyödyllisessä käsityössä olivat munkit kansalle hyvänä esimerkkinä. Luostareista levisi sankarillisia uskon julistajia, jotka pyhän innon vaikutuksesta kulkivat villien pakanain maissa. Sellaiseen aikaan, jolloin tieteitä ja oppia uhkasi myöskin hävitys, oli niidenkin jäännöksillä luostarit ainoana turvapaikkana; varsinkin juuri benediktiläisten huolenpidosta on klassillisen muinaisajan kirjallisuutta säilynyt jälkimailmalle.

Benediktiläisluostareita syntyi vähitellen yli koko Italian ja sitte myöskin Ranskassa, Englannissa ja Saksan maalla.

Gregorius Suuri, paavina 590-604.

Se suuri valtiollinen yhteys, jonka Rooma muinoin oli sivistyneeseen maailmaan perustanut, oli jo auttamattomasti kukistunut. Turhaan oli Justinianus I koettanut keisarikuntaa jälleen kohottaa entiseen arvoon ja mahtavuuteen. Länsimaat jäivät lopullisesti barbaarikansojen valtaan, ja erityisiä kansallisuuksia alkoi syntyä roomalaisuuden raunioille. Mutta jos tämä olikin tarpeellinen edistysaskel ihmiskunnan historiassa, niin yhtä tarpeellista myöskin oli, ett'ei kaikki yhteys kumminkaan maailmasta häviäisi. Sen vuoksi se kirkollinen side, joka hengellisesti liitti nämä hajonneet jäsenet yhdeksi kristikunnaksi, oli juuri tähän aikaan niin erinomaisen tärkeä. Eikä voinut näinä raakuuden aikoina kirkollinen yhteys kansojen välillä pysyä paljaalla hengellisellä perustalla; siihen tarvittiin ulkonainen ja näkyväinen hallintojärjestys, siihen tarvittiin luja kirkollinen valta. Semmoisen vallan ottivat Rooman piispat rakentaaksensa. Sama Rooma, joka jo kerran oli aseiden voimalla laskenut maailman ikeensä alle, rupesi nyt uudelleen valloitus toimiin, mutta tämän kerran ainoastaan saarnalla ja sanalla. Näinpä syntyy *Paavikunta*,

keskiajan mahtavin voima. Myöhemmin tuli aikoja, jolloin kristikunta ei enää tarvinnut semmoista hengellistä holhojaa, ja jolloin paavit käyttivät suurta valtaansa ihmiskunnan rasitukseksi. Silloin paavikunnankin täytyi kukistua. Mutta emme sentähden saa unohtaa, mitä jaloa virkaa se kerran oli täyttänyt, mitä yleviä aatteita se oli kannattanut.

Jo kristikunnan ensimmäisistä ajoista saakka oli Rooman piispalle myönnetty joku arvon etevyys länsimaiden seurakunnissa. Hän oli Nikaian kokouksen päätöksestä ainoana patriarkkana lännessä, sillä aikaa kuin Antiokian, Jerusalemin, Aleksandrian ja Konstantinopolin piispat keskenänsä jakoivat samaa arvoa itämaissa. Huomattava on sekin, että Rooma oli maailman vanha pääkaupunki, ja että itse Rooman seurakuntaa pidettiin sen apostolin perustamana, jolle Vapahtaja oli sanonut: "sinä olet Pietari, ja tälle kalliolle minä tahdon rakentaa seurakuntani; minä annan sinulle taivaan valtakunnan avaimet" (Mat. 16: 18, 19). Mutta muut länsimaiden seurakunnat olivat ensimmäiksi osaksi istutuksia tästä yhteisestä emäseurakunnasta, johon sen vuoksi heidän silmänsä hädän aikana tavallisesti luottivat. Semmoinen hädän aika oli nyt monessa paikassa; sillä barbaarit, jotka Rooman entisissä maakunnissa vallitsivat, olivat enimmiten joko pakanoita tai Areion-uskoisia. Ihan luonnollista oli siis, että Rooman hengellisen paimenen piti ottaman tuo vaikea toimi päällensä, asettaa yhteinen katolinen usko jälleen kuntoonsa. Tällä työllä hän palveli ihmiskunnan suuria etuja ja ansaitsi sen kiittolisuutta. Että hän samassa palveli omaa vallanhimoansa eikä aina pitänyt väliä keinojen vilpittömyydestä, on asia, jota tosin ei sovi eittää eikä myöskään kiittää.

Ensimmäinen Rooman piispa, joka selvästi käsitti tämän tehtävänsä ja väsymättömällä innolla siinä työskenteli, oli Gregorius I, tavallisesti "Suureksi" kutsuttu. Hän oli roomalaisen senaattorin poika ja lähtenyt vanhasta Aniciusten suvusta, joka keisarikunnan viime aikoina oli ollut mainio rikkaudesta ja mahtavuudesta. Noustuansa korkeimpiin virkoihin hän äkkiä kyllästyi kaikkeen maalliseen komeuteen, muutti palatsinsa Aventinus-vuorella Roomassa luostariksi ja päätti pyhittää elämänsä hurskauden harjoituksiin. Mutta näinä ahdingon aikoina vaati kirkonpalvelus todellisempaa tointa kuin paljasta munkkielämää, ja Gregorius, jonka luja luonne ja lempeä, mutta innokas mieli oli tunnettu, temmattiin pian uusille työaloille. Vihdoin kun piispa Pelagius kuoli, kutsuttiin papiston ja kansan yhteisellä äänellä Gregorius piispan istuimelle (590). Tämä korotus tuntui hänestä melkein katkeralta, ikään kuin häneltä olisi riistetty se pyhä levollisuus, jota siihen aikaan käsitettiin täydellisimmäksi jumalisuudeksi. "Olen tahtonut," kirjoitti hän, "Mariana istua Herran jalkain juuressa, kuuntelemissa hänen puhettansa, ja katso, minä olen temmattu Marttana askaroitsemaan ulkonaisissa toimissa."

Mutta näihin toimiin hän nyt ryhtyi niin taitavalla kädellä, että vähässä ajassa koko länsimainen kristikunta liittyi hänen ympärillensä. Lähinnäkin tuntui hänen vaikutuksensa itse Italiassa. Siinä langobardit, jotka uskonnoltaan olivat areiolaisia ja kansallisestikin roomalaisten katkerimmat vihemiehet, yrittivät joka hetki valtaansa levittämään. Konstantinopolista ei ollut apua odottamista ja Italian väestön täytyi itsensä ruveta puolustustansa valvomaan. Tässä isänmaallisessa asiassa rupesi Gregorius sekä neuvonantajaksi että varsinaiseksi auttajajaksikin; sillä Rooman kirkko sattui olemaan erinomaisen rikas tiluksista ja tuloista, ja Gregorius pani ilolla kaikki sen varat alttiiksi, missä joku hätä oli autettavana. Viisaalla säästäväisyydellä hän osasi saada nämät varat riittämään kaikkiin tarpeihin. Hän ruokki köyhiä ja raajarikkoja, hän kustansi lähetysarnaajia kaukaisiin maihin ja paransi omassa hippakunnassaan kirkkoveisuun ja ulkonaisen jumalanpalveluksen; hän sanalla sanoen ei laimin lyönyt mitään, joka Rooman piispan tavalliseen virkaan oli kuuluvaa. Mutta sen ohessa ja lisäksi hän valvoi Italian turvallisuutta paljon innollisemmin kuin maalliset hallitusmiehet. Barbaarien vastustaminen oli hänestä pyhä velvollisuus, johon hän kehoitti kaikkia kansalaisia, mutta olletikin kaupunkien piispoja. Kun keisari ei enää maksanut sotaväelle palkkaa, niin Gregorius sen maksoi; kun Roomassa ei ollut kylläksi sotaväkeä, hän väestölle toimitti aseita käteen; kun Beneventon langobardit ahdistivat Neapolia, hän lähetti sinne päällikön johtamaan puolustusta; jos sotaonni oli vastainen, hän yritteli sovintoa, ja kun Ravennan exarkki ei tahtonut sovinnon ehtoihin suostua, hän uhkasi rakentaa rauhan omin päin. Näin moninainen toiminta teki Gregoriuksesta koko Italian sekä hengellisen että maallisenkin paimenen. Kansa alkoi nousta pitkästä orjuuden unesta, ja Italia näki jälleen, mitä ei isoon aikaan ollut nähty, omia kansallisia sotajoukkoja.

Langobardien vihollisena ja vastustajana Gregorius ei kuitenkaan unohtanut kristillisiä velvollisuuksiansa heitä kohtaan. Sveviläiset ja länsigotilaiset olivat Espanjassa äskettäin luopuneet areiolaisuudesta, ja Gregorius ei säästänyt mitään vaivaa johtaaksensa langobardejakin samalle uralle. Tätä tarkoitusta varten hän viljeli ahkeraan kirjevaihtoa katolisen Teodolindan kanssa, joka baierilaisten ruhtinaallisesta huonekunnasta oli tullut langobardilaiskuunkaan puolisoiksi. Vaikutus tästä käännystoimesta oli jo Gregoriuksen elinaikana huomattava, ja puolen vuosisataa myöhemmin oli katolisuuden voitto langobardienkin joukossa varma ja päätetty.

Samalla tavalla Gregoriuksen huolenpito ulottui kaukaisempiinkin maihin ja kansoihin. Kuinka hänen toimellansa anglosaksien kansa Britanniassa eli Englannissa käännettiin kristinuskoon, saamme kohta nähdä. Espanjassa ja frankienkin valtakunnassa kuunneltiin hänen sanaansa kunnioituksella, ja vaikka hän suuremmalla nöyryydellä, kuin olisi sopinut odottaakaan, tunnusti itseänsä Itä-Rooman keisarin alammaiseksi, hän kuitenkin Kristuksen nimessä puhui totuuden tälle maalliselle valtiaalle. Silmin nähtävää on, kuinka paavin valta nyt tekee ensimmäisen askeleensa siihen mahtavaan käskijänvirkaan, jonka se sittemmin anastaa. Jo Gregorius Suuri oli erinomaisen arka roomalaisen piispanistuimen arvosta. Kun Konstantinopolin piispa oli nimittänyt itsensä "oikumeniseksi" eli koko maailman piispaksi, teki Gregorius siihen kiivaan vastalauseen, ja kun tämä ei auttanut, hän itse otti nimen: "Jumalan palvelijain palvelija" (*servus*

servorum Dei), tahtoen tällä ylellisellä nöyryydellä toisen ylpeyttä häväistä. Nimi *Papa* (isä), jota siihen saakka oli annettu piispoille yleensä, tuli tästä ajasta Rooman piispan yksinomaiseksi arvonimeksi; se on Europan eri kielissä eri tavalla muodostunut ja suomeksi siitä on tehty sana *paavi*. Tällä nimellä me Rooman piispoja tästä lähin mainitsemme.

Ne viat, jotka myöhemmin turmelivat paavien vaikutusta, tavataan jo Gregoriuksessa, vaikka vienommassa muodossa. Hän oli valmis uskon levittämiseksi käyttämään väkinäisiäkin keinoja ja käski Sardinian piispan niin kauan rasittaa kirkon tilusten talonpoikia, kunnes ne pakanuudesta kääntyisivät oikeaan uskoon. Samoin hän maallisia tieteitä ei paljon suvainnut, mutta perusti kirkonmenon ulkonaisella loistavuudella sen katolisen taikauskon, joka vähitellen pilasi opin puhtauden. Näin hän laski paavikunnan perustukset sekä hyvässä että huonossakin merkityksessä. Kuitenkin on muistettava, ett'ei mikään suuri valta ole maailmassa noussut, joka ei ole ensin jalosti täyttänyt jotakin suurta ihmiskunnan tarvetta ja sillä tavoin itse ansainnut korotustaan. Niinpä paavikuntakin tähän aikaan.

Anglosaksien kääntymys kristinuskoon. Kun Rooman hallitus hävisi Britanniaasta, olivat maan asukkaat koettaneet asettaa omaa kansallista hallitusta, mutta pian joutuneet ahdinkoon, koska eivät osanneet puolustaa itseänsä Skotlannin raakoja heimokuntia vastaan. Silloin eräs brittiläisten ruhtinas *Wortigern* kaakkoisessa osassa maata oli kutsunut avuksensa joukon jutilaisia, anglilaisia ja saksilaisia, joiden kotoperä oli nykyisessä Slesvigissä ja Holsteinissa. Nämä tulivat ensin v. 449 ja ajoivat brittiläisten viholliset pakoon. Mutta sitte he kääntyivät niitä vastaan, jotka olivat heidät kutsuneet ja alkoivat valloittaa koko Britanniaa. Ensin he perustivat *Kent*-nimisen kuningasvallan eteläpuolelle Temsin suuta. Sitte tuli uusia saksalaisjoukkoja, joiden kautta syntyi kuningasvallat *Sussex* (eteläsaksi), *Wessex* (länsisaksi) ja *Essex* (itä-saksi). Lisäksi asettui Britannian saaren itäisimpään kulmaan angleja, jotka tälle paikkakunnalle antoivat nimen *Itä-anglia*; pohjoispuolelle Humberia syntyi kaksi kuningasvaltaa *Deira* ja *Bernikia*, jotka sitte yhdistettiin nimellä *Northumberland*; ja vihdoin sydänmaihin perustettiin seitsemäs valtakunta nimellä *Merkia*. Tähän valloitustyöhön kuului lähes 150 ajastaikaa. Brittiläiset, jotka kyllä urhollisesti koettivat isänmaatansa suojella ja joiden sankarien joukossa mainitaan *Arthur* kuningas ja hänen pyöreän pöytänsä urhot, tungettiin kuitenkin pois asuinsijoiltansa. Moni pakeni meren yli Armorikaan, jota siitä ajasta sanottiin Bretagneksi. Muut taas suojelivat itenäisyytensä Britannian läntisessä ja lounaisessa kulmassa, Walesissa ja Cornwallisissa, joista edellisessä vielä meidän aikoinammekin asuu sen alkuperäinen kelttiläisen kansallisuus.

Mutta suurin osa Britannian saarta oli sillä tavoin joutunut germanialaisten valloittajain haltuun ja sai heistä nimen *Angleinmaa* eli *Englanti*. Itse kansaa kutsuttiin tavallisesti *anglosakseiksi*; he palvelivat Vodania ja muita pakanallisia jumalia ja hävittivät juuria myöten sekä kristinuskon että kaiken muunkin entisen sivistyksen. Mutta juuri siihen aikaan, kuin anglosaksit olivat lopullisesti vahvistaneet valloituksensa, eli 6:nen vuosisadan lopulla, tuli heille ensimmäiset lähetyssaarnajat, ja nämä tapahtui, niinkuin jo olemme sanoneet, paavi Gregorius Suuren toimesta.

Tämä mies oli munkkina ollessaan kerran sattunut Rooman torilla näkemään kaupaksi tuotuja orjia, joiden valkeaverinen iho ja siniset silmät häntä ihmetyttivät. Hän oli kauppiaalta kysynyt niiden syntyperää ja saanut kuulla, että he olivat pakonoita Britanniaasta ja että niitä sanottiin "angleiksi". "Onpa kaunis nimi ja enkelin muutokin," oli Gregorius silloin lausunut; "semmoistenhan pitäisi olla enkelien veljinä taivaissa!" Sen perästä ei Gregorius luopunut ajattelemasta anglosaksien kääntymisestä. Vihdoin piispaksi tultuaan hän v. 596 lähetti *Augustinus*-nimisen munkin neljänkymmenen seuralaisen kanssa matkalle Gallian kautta Englantiin. Kentin valtakunnassa silloin hallitsi kuningas nimeltä Ethelbert, jonka puoliso Berta oli Pariisin kuninkaan Haribertin tytär ja siis kristitty. Bertan suosio toimitti lähetyssaarnaajille hyvän menestyksen, ja itse kuningas otti kasteen jo seuraavana vuonna. Näin perustettiin ensimmäinen piispanistuin Kentin pääkaupunkiin Canterburyyn. Sieltä kristinusko levisi Essexiin, niin että vuosisadan kuluttua kaikki anglosaksit olivat kääntyneet pois Vodanin palveluksesta. Kristinuskon kanssa seurasi myöskin opin harrastus ja korkeampi sivistys, Englannin papisto ja munkit tulivat pian kuuluisiksi sekä uskon innosta että opista, ja itse anglosaksien raaka kieli tuli kirjallisesti viljellyksi.

Winfrid (Bonifacius).

Jo ennen Winfridiä oli kristittyjä saarnaajia käynyt Saksan metsissä; mutta ei kukaan heistä ollut niin menestynyt toimisissaan kuin hän. Hän oli syntynyt Englannissa ja meni siellä benediktiläisluostariin. Mutta tuntien vastustamatonta kutsumusta julistamaan pakanoille evankeliumia läksi hän meren yli Frislandiin auttamaan toista sananpalvelijaa *Vilibrod*-vanhusta. Jonkun ajan kuluttua läksi hän vaeltamaan pitkin Rein-joen vartta ylös päin. Siellä hän näki pakanuuden kaikessa raakuudessaan ja taikuudessaan. Tosin hän siellä täällä tapasi kristittyjä seurakuntia, mutta niin raaistuneita ja huonosti hoidettuja, että papit, pitämättä huolta virastaan, kuljeksivat ase kädessä sodissa taikka elää mellastelivat koirineen ja haukkoineen metsissä. Innolla ryhtyi nyt Winfrid työhön: hän saarnasi ja kastoi, hän rakensi kirkkoja ja perusti seurakuntia. Mutta nähden tarvitsevansa korkeamman vallan tukea liittyi hän likeisesti Rooman kirkkoon sekä siten saikin paavi *Gregorius II:lta* ja hänen seuraajaltaan hyvää apua aljettuun yritykseensä. Sitä paitsi sai hän myöskin tehokasta apua frankilaisen valtakunnan silloiselta mahtavalta hovi-mestarilta Kaarle Martellilta. Paavi antoi hänelle Bonifacius-nimen.

Matkoillaan saapui hän myöskin Hessiin. Metsäin ja rämeiden keskellä seisoi siellä uhrimetsikkö ja siinä tavattoman suuri pyhä tammi. Rohkeasti iski Bonifacius kirveellään tammeen ensi iskun ja hänen seuraajansa auttoivat häntä. Kansa kummastuksissaan odotteli Jumalan tulta musertamaan väkivallan tekijöitä. Kohta kaatui mahtava puu ja sen mukana koko seudun

pakanuus. Tammesta rakensi Bonifacius rukoushuoneen, jossa Kristuksen oppia aljettiin saarnata villoille pakanoille.

Alussa Bonifacius ei asunut missään määrättyssä paikassa. "Kaikkein menestyksen tähden", kirjoitti paavi, "ei voida sallia sinun pysyä yhdessä paikassa. Älä siis jätä tekemättä monia vaivaloisia matkoja äläkä päättämättä aljettua työtä, kunnes Herran päivänä voit sanoa: Katso, tässä minä olen ja lapset, jotka minulle annoit; niistä en ole yhtäkään kadottanut." Näillä vaelluksillaan perusti Bonifacius monta luostaria ja hippakuntaa Saksan maahan. Hän tuli viimein arkkipiispaksi ja hänen olinpaikakseen määrättiin Mainz-kaupunki.

Bonifaciuksella oli jo ikää kahdeksatta kymmentä vuotta, kun hänessä uudestaan syttyi palava halu saarnata evankeliumia villoille frisläisille. Hän purjehti pitkin Reiniä myötävirtaan heidän maahansa muutamain pappien ja munkkien seurassa. Nuoruuden innolla hän saarnasi, hävitteli epäjumalain temppelejä ja rakensi kirkkoja. Suuri joukko frisläisiä ottikin sillä kerralla häneltä vastaan kasteen. Eräille heistä määrätynä kasteen-uudistus-päivänä (5 p. kesäk. 755) astui Bonifacius aikaisin aamusella ulos teltastaan valmistelemaan juhlallista toimitusta. Silloin syöksyi hänen päällensä joukko aseellisia pakanoita kostamaan loukattujen jumaliensa puolesta. Bonifaciuksen kumppanit yrittivät puolustamaan häntä, mutta hän lausui: "Pysähtykää; neuvoohan pyhä sana, että me emme saa kostaa pahaa pahalla, vaan hyvällä." Rukoillen ja pitäen evankeliumikirjaa päänsä päällä otti vanhus vastaan surmaavan iskun. Hänen ruumiinsa vietiin äsken perustettuun Fulda-luostariin ja haudattiin sinne.

Arabialainen kansanvaellus.

Muhammed ja hänen oppinsa.

Punaisenmeren ja Persianlahden välillä on Arabian niemimaa, suurimmaksi osaksi kolkkoja erämaita. Ainoastaan lounainen nurkka eli *Jemen* on hedelmällinen ja luonnon tuotteista rikas maa, jossa kasvaa sokuriruoko, kahvipensas ja viljat ja josta saadaan maustimia ja pyhää savua; tämä maa harjoitti myöskin vanhimpina aikoina suurta karavaanikauppaa. Äärettömillä hietaavikoilla, joita arabialaisen täytyy kameleillaan, noilla "erämaan laivoillaan", kulkea tapaamatta juuri missään palmupuuta, joka varjoaisi auringon polttavalta paahteelta, ja lähdeettä, joka virvoittaisi janoavaa, on ammoisista ajoista asti vaellellut paimentolaisheimoja, tottuen hedelmättömässä luonnossa kärsimään puutteita ja kuljeksivassa elintavassaan kestäämään vaaroja.

Päätemppele *Kaaba* (joka oikeastaan on pyhänä pidetyn mustan kiven nimi, josta kehittynyt tarina ulottuu aina Abrahamin aikaan asti) oli Mekka-kaupungissa ja sitä hoiteli *koreishitein* arvokas heimo. Mutta jumalanpalvelus, jota harjoitettiin Kaabassa, oli monella tavalla turmeltunut ja sekautunut pakanallisista lisäyksistä.

Sellaisten olojen parantajaksi ilmestyi *Muhammed*. Hän syntyi Mekassa 571 köyhistä, mutta kunnioitetuista, koreishitein heimoon kuuluvista vanhemmista. Häntä kasvatettiin kauppiaksi ja hän kulki pitkillä kauppamatkoilla, varsinkin Damaskoon. Niinpä hän kasvoi kauniiksi nuorukaiseksi, jonka voimakkaassa, kaunismuotoisessa ruumiissa asui rohkea henki, suurta tavoitteleva mieliala ja vilkas kuvitusvoima. Viidenkolmatta vuoden ijässä nai hän rikkaan lesken, jonka isännöitsijänä hän oli ollut, ja pääsi siten itsenäiseksi mieheksi. Tästä lähtien alkoi hän ryhtyä suuren tehtävänsä suorittamiseen. Taikauskoinen epäjumaluus, joksi uskonto oli arabialaisilla turmeltunut, inhotti häntä, mutta yhtä vähän häntä miellytti myöskään juutalaisten siihen aikaan syvälle vaipunut jumaluusoppi tai kristittyjen pyhäinpalvelus ja uskonriidat. Hän alkoi enimmäkseen pysyä yksinäisyydessä mietiskelyä harjoitellen.

"Jumalallisten neuvonpäättösten yönä" ilmestyi, kuten kerrotaan, hänelle enkeli Gabriel luolassa Mekan likitienoolla, pitäen kädessään kirjaa ja sanoen: "Katso tätä kirjoitusta; Jumala on valinnut sinut profeetaksensa." Muhammed silloin vastasi, että hän ei osannut lukea. Mutta enkeli heitti hänet kolme kertaa maahan ja sitte hän osasi. Muhammed kertoi tämän ilmestyksen vaimolleen ja muille perheensä jäsenille. He olivat hänen salaperäisestä ja juhlallisesta käytöksestään jo kauan aavistaneet jotakin ihmeellistä ja uskoivat nyt hänen profeetallisen kutsumuksensa sekä tulivat hänen ensimmäisiksi tunnustajikseen. Muhammed oli silloin neljänkymmenen vuoden ijässä.

Hänen kerran maatessaan taivasalla lähellä Mekkaa ilmestyi, sanotaan, hänelle enkeli Gabriel helmistä ja kullasta loistavassa puvussa, otti sydämen profeetan rinnasta, puristi siitä pois mustan pisaran, joka on synnin siemen, sekä pani sen jälleen paikoilleen viisaudella ja armolla täytettynä. Sitte enkeli vielä toi hänen luokseen ihmeratsun *El-Borakin*, nopean kuin leimaus ja puhuvaisen. Profeetta nousi ratsun selkään ja oli yht'äkkiä Jerusalemissa, jossa hän suoritti rukouksensa. Borakin seisossa temppelin ulkopuolella vei enkeli portaita myöten, joiden astuimet olivat kullasta, hopeasta ja helmistä, Muhammedin ylös kaikkiin seitsemään taivaaseen. Kukin niistä oli niin korkealla, että tavallisen ihmiskäsityksen mukaan olisi tarvittu 500 vuotta ehtiäkseen taivaasta toiseen; mutta taivaisen saattajansa taluttaessa kulki profeetta tämän matkan muutamassa silmänräpäyksessä. Kaikki oli siellä kultaa ja kalleita kiviä, kaikki loisti häikäsevästi ja joka taivaassa tervehtivät tulijaa enkelit ja patriarkat. Niin saapuivat he seitsemännen taivaan ovelle ja siihen Gabrieliin täytyi pysähtyä; mutta Muhammed astui sisälle siitakin, ja siinä oven päällä oli kirjoitettuna: "Yksi on Jumala ja Muhammed on hänen profeettansa." Hän astui ijankaikkisen valtaistuimen eteen; hänen sielunsa täyttyi sanomattomasta suloisuudesta ja hän tunsu vilpoisuuden tunkeutuvan aina sydämeensä asti, kun Jumalan käsi kosketti hänen olkapäätänsä. Siellä hän sai täydellimmän opetuksen Jumalan

tahdosta sekä lupauksen, että hänen nimeänsä ei koskaan pitänyt erotettaman Jumalan nimestä. Keskustelun päätyttyä astui hän alas; Gabriel saattoi hänet takaisin Jerusalemiin; siellä seisoi Borak vieläkin odottamassa ja vei hänet Mekkaan.

Yhä suuremmaksi kasvoi profeetan uskolaisten luku. Koreishitit katselivat pelolla hänen vaikutusvaltaansa ja tekivät salaliiton häntä vastaan. Muhammedin täytyi paeta heidän vainoansa pois Mekasta. Kerran hän, kertoo tarina, pakeni joka taholla väijyviä vihollisiaan pieneen luolaan. "Meitä on vain kaksi", lausui hänen kumppaninsa peloissaan, kun viholliset alkoivat lähestyä luolaa. "Jumala on kolmantena", vastasi Muhammed luottavaisesti. Ja katso, hämähäkki kutoi verkkonsa luolan suulle, jonka tähden viholliset eivät edes ryhtyneetkään mihinkään tarkastelemiseen. Onnellisesti saapui Muhammed Medinaan, joka kaupunki kaikissa kilvoitteli Mekan kanssa ja nyt tunnusti Muhammedin profeetaksi. Tämä onnellinen pelastus oli pitkän menestysjakson alkuna. Muhammedin paosta (622), n.s. *hedshra'sta*, alkoivat sen tähden hänen puoluelaisessa ajanlukunsa.

Viimein joutui Mekka Muhammedin valtaan (630). Riemuiten ajoi hän punaisessa puvussa muhkealla kamelilla kaupunkiin. Koreishitit saivat anteeksi ja vihemiehiä kohdeltiin säästään. Mutta kaikki epäjumalain kuvat temppelistä rikottiin ja heitettiin ulos. Vähitellen tunnustivat melkein kaikki Arabian heimot hänet koko maan herraksi. Juutalaisia, jotka eivät tahtoneet tunnustaa häntä luvatuksi Messiaaksi, hän vainosi ankarasti. Jopa hän lähetti kehoituksen kreikkalaiselle keisarille ja Persian kuninkaalle, että he ottaisivat vastaan hänen oppinsa. Laajoja sodan suunnitelmia tehdessään kuoli hän 632. Arabialaiset voivat ainoastaan töin tuskin tulla vaakutetuksi, että heidän suuri profeettansa voikaan kuolla.

Muhammedin oppia sanotaan *islamiksi* (tarkaksi itsensäkieltämiseksi) ja sen tunnustajain nimitys on *moslemin* ("jumalalle alammaiset", josta väärentämällä on saatu nimitys *musulmannit*). Jumala on islamin mukaan äärettömän kaukana luonnosta; hänen olentonsa on sen tähden ihmislapsille käsittämätön ja hänen tahtonsa voi heille ilmestyä ainoastaan sokeana, käsittämättömänä kohtalona. Ihminen ei ole luonnostaan paha, eikä siis myöskään tarvitse lunastusta, vaan valistusta. Sen tähden on Jumala eri aikoina lähettänyt profeettoja, niinkuin Mooseksen, Eliaan, Kristuksen ja viimeksi Muhammedin, joka on suurin ja etevin.

Islamin siveysoppi on enimmäkseen ulkonaisten käskyjen ja määräysten noudattamista, jotka koskevat rukouksia, pyhiinvaelluksia, pesemisiä ja almujen antoa. "Rukoukset", sanotaan siinä, "vievät puolitiehen taivaaseen, paastaminen vie perille ja almut avaavat oven; sen tähden hurskas rukoilukoon viisi kertaa päivässä, kymmenes osa tuloistansa pitää hänen antaa köyhille ja kerran elämässsä tehdä pyhiinvaellus Mekkaan." Muhamettilainen saa pitää neljää vaimoa. Viiniä hän ei saa juoda eikä myöskään maistaa sianlihaa. Muhammedin siveysoppi tyytyy siis ulkonaisiin sääntöihin, eikä tiedä mitään sydämen uudesta syntymisestä, jota kristinusko vaatii.

Tärkein uskonnollinen velvollisuus oli taisteleminen tulella ja miekalla uuden uskon puolesta. "Parempi on", sanottiin, "taistella uskonnon ja isänmaan puolesta kuin viettää seitsemänkymmentä vuotta rukouksissa. Sotilas, joka taistelee vain niin kauan kuin kameli hengehtää, on varma paratiisiin pääsemisestänsä. Kenen jalat pölystyvät taistelussa Herran asian hyväksi, hän pääsee suurena tuomion päivänä etemmäksi ijankaikkisten tuskain asunnosta, kuin nopeinkaan ratsumies ehtii rientää tuhannessa vuodessa."

Uskovaiset ja varsinkin uskonsodassa kaatuneet sankarit saattoivat odottaa autuuden iloja, jotka olivat hekkumallisesti kuvailut. Enkelit saattavat heitä seitsemän taivaan kautta paratiisin seutuihin. Siellä on puistoja, joiden varjoiset puut kantavat suloisinta hedelmää ja joissa kirkkaat joet sekä vilpoiset tuulet levittävät virkistystä. Oikeauskoinen saa kävellä siellä komeihin vaatteihin puettuna, syödä herkullisinta ruokaa, joita kauneimmat neitokset, mustasilmäiset *hourit*, tarjoilevat sekä seurustella muinaisajan viisaiden kanssa ja nauttia Jumalan näkemistä. Helvetissä on niin kuin taivaassakin seitsemän asuinkertaa. Alimmassa asuvat teeskentelijät ja heitä ylempänä pakanat ja juutalaiset, kuudennessa kristityt, kaikki nämä kerrassaan tuomitut: seitsemännessä eli ylimmässä kerrassa asuvat jumalattomat muhamettilaiset, jotka kuitenkin otetaan taivaaseen, kun he ensin muutamia vuosisatoja kärsivät kiirastulen vaivoja ja siten puhdistuvat.

Muhammedin opin tunsivat itämaat oman äsken heränneen henkensä ilmaukseksi. Se sytytti kuin ukontuli ja herätti uutta elämää. Profeetan ilmestykset, ennen merkityt ainoastaan irtonaisille lehille, koottiin kirjaksi, joka *koraani* (kirjoitus) on arabialaisten pyhä kirja. Se on hehkuvan kuvitusvoiman-teos, mutta siitä puuttuu järjen selvyyttä.

Kalifien valloitukset.

Kalifien (profeetan seuraajain) nimellä hallitsivat profeetan kuoltua muhamettilaisten valtiat Medinassa (632-661). Tavat olivat vielä hyvin yksinkertaiset ja kalifein täytyi joka perjantai tehdä tili kansalle.

Arabialaiset tekivät silloin loistavia urhotöitä, varsinkin hurskaan ja voimakkaan *Omarin* aikana (634-44). Suuri osa Syriasta ynnä pääkaupunki Damaskos valloitettiin. Kreikkalaiset voitettiin kahdessa verisessä taistelussa. Ilman vastarintaa tunkeutuivat arabialaiset Palestinaan ja piirittivät neljä kuukautta Jerusalemiä. Viimein nousi kaupungin piispa muurille ja tulkin kautta puhuen tarjoutui antamaan kaupungin, jos vain sovitut ehdot kalifi itse vahvisti. Sentähden lähestyi kalifi kaupunkia. Yksinkertainen, kamelinkarvainen puku yllänsä ratsasti Omar kaupunkiin punaisella kamelillaan, jonka seljässä oli kaksi nahkapussia, toisessa taateleja, toisessa riisiä, sekä puumalja ja vesileili. Hän rukoili Konstantinuksen kirkon rappusilla ja käski

siihen paikkaan, jossa Salomon temppeli ennen oli seisonut, rakentamaan suuren rukoushuoneen, joka oli saava nimen Omarin moskea.

Samaan aikaan valloitti Omarin sotapäällikkö *Amru* Egyptin. Huutaen "Jumala on voitollinen!" ryntäsivät arabialaiset vanhaan Memfiiseen, joka nyt hävitettiin niin perin pohjin, että se ei koskaan enää tointunut. Sittemmin kohosi sen sijaan *Kairo*, s.o. *voiton kaupunki*, Egyptin nykyisen hallituksen pääpaikka. Neljäntoista päivän piirityksellä ja 23,000 miehen menettämällä valloittivat arabialaiset muhkean Aleksandrian. Kun Amru löysi sieltä ennen muinoin niin suuren kirjaston jäännökset, sanotaan hänen kysyneen Omarilta, mitä olisi tehtävä kirjoilla. Omar silloin vastasi: "Jos ne kirjat ovat yhtä pitäväiset koraanin kanssa, niin ne ovat tarpeettomat; jos ne sitä vastustavat, niin ne ovat vahingolliset. Sen tähden ne hävitettäköön." Silloin kirjat jaeltiin polttopuiksi kaupungin neljään tuhanteen saunaan. Tuskinpa tämä kirjasto lienee kuitenkaan ollut Ptolemaiojen kokoama, joka hävitettiin jo Teodosiuksen aikana; vaan luultavasti oli se suurimmaksi osaksi koottu kristittyjen aikana.

Samaan aikaan hyökkäsivät arabialaiset Persian valtakuntaan, saavuttivat siellä voiton ja valloittivat pääkaupungin *Madainin* (s.o. *kaupungit*, alkuansa eri nimiset Seleukia ja Ktesifon, kumpikin omalla puolellansa Eufrat-jokea). Sieltä löysivät voittajat äärettömän saaliin ja aarteita, joiden komeuden rinnalla heidän oma yksinkertaisuutensa ja vaatimaton elintapansa, oli omituisena vastakohtana. Löytäessään kullalla kirjaeltuja nahkakukkaroita, täynnä helmiä, heittivät he helmet pois kuin joutavat pikku kivet, mutta panivat talteen kukkarot, joita osasivat pitää arvossa. Etäisistä Indianmeren saarista oli saapunut runsas varasto kamfertia, jota käytettiin vahan kanssa seoitettuna itämaisissa palatseissa kynttilöinä. Arabialaiset luulivat sitä suolaksi, seoittivat leipäänsä ja ihmettelivät sitte katkeraa makua. Pitkin Tigris-joen varsia tunkeutuivat voittajat vuorensolain läpi vanhaan Persepoliisen, persialaisen valtakunnan muistorikkaasen pyhyteen. Viimeinen Persian kuningas, joka oleskeli kunnianarvoisten palatsin raunioiden kaatuvain pylvästen ja rikottujen kuvien keskellä, pakeni sieltä turkkilaislaumojen luo toiselle puolelle Oxus-jokea, mutta kohta hänet hyljättiin yksiksensä ja pakomatalla surmattiin. Niin kukistui Persian valtakunta, johon arabialaiset nyt levittivät valtaansa ja uskontoansa.

Lyhyen sisällisen sodan kautta karkoitettiin neljännen kalifin, Muhammedin vävyn *Alin*, suku ja Syrian maaherra *Moavia* julistutti itsensä kalifiksi. Hän asettui Damaskoon ja tuli *omejadien* suvun (661-750) kantaisäksi. Tämä taistelu antoi aihetta islamin hajoamiseen kahteen suureen lakkoon, *shiiteihin*, jotka tunnustivat ainoastaan Alin ja hänen puolisonsa Muhammedin tyttären Fatiman perilliset (fatimidit) laillisiksi kalifeiksi, ja *sunniteihin*, jotka hylkäsivät Alin ja pitivät koraanin rinnalla pyhänä uskonnollisena kirjana myöskin sunnahia, suullisten profeettaa koskevain tarinain kokoelmaa. Osittain tämän hajoamisen ja osittain myöskin kerkeästi kehittyneen yksinvallan tähden, joka kalifin käteen kokosi kaiken sekä hengellisen että mallisen vallan, alkoi piankin näkyä heikkouden merkkejä.

Kuitenkin jatkettiin yhä valloitusotia. Konstantinopolia piiritettiin monta kertaa; se pelastui ainoastaan nyt keksityn *kreikkalaistulen* avulla, jolla hävitettiin vihollislaivastoa. Mutta kreikkalainen keisarikunta kadotti kaikki aasialaiset alusmaansa. Urhollisen *Akbahin* johdolla arabialaiset hävitellen valloittivat Afrikan koko pohjoisrannikon, kunnes he viimein Mauretanian kautta saapuivat läntisen valtameren rantaan ja aavikon rajaan asti. Siellä kannusti Akbah hevosensa veteen lausuen: "Suuri Jumala, jospa matkaani ei meri estäisi, niin minä vielä etemmäksi kulkisin sinun nimeäsi julistaen." Mauretanian asujamet, villit *morilaiset*, ottivat vastaan Muhammedin opin, jonka vaikutuksesta heissä kasvoi vastustamaton urhollisuus ja tavat joksikin osaksi sivistyivät.

Tarikin johdolla hyökkäsivät arabialaiset Espanjaan, jota vielä länsigotilaiset hallitsivat. Se paikka, johon hän nousi maalle, sai hänestä nimensä *Gibraltar* (oikeastaan *Gibl-al-Tarik*, Tarikin vuori). *Xeresin* luona tapasivat he paljon suuremman gotilaisen sotajoukon (711). Kolme päivää oli taistelu jo kestänyt ja arabialaiset alkoivat peräytyä voimakkaamman vihollisen edestä. Silloin Tarik huusi: "Hyvät veljet! Edessänne on vihollinen, takananne meri; mihinkä oikeastaan aiotte päästä?" Tästä muistutuksesta innostuen ryntäsivät arabialaiset uudestaan. Tarik käytti myöskin hyväkseen vihollisjoukossa tapahtunutta kavallusta, ja kohta se hajosikin pakenemaan. Länsigotilaisten viimeinen kuningas hukkui Guadalkvivirin laineihin, jotka kuljettivat hänen ruumiinsa ulos mereen. Espanja oli tästä lähtien arabialaisten saaliina.

Kukistetun kuningassuvun prinssin *Pelayon* johdolla puolustautuivat kristityt kuitenkin luoteisissa vuoristoissa ja perustivat sinne Asturian kuningaskunnan, jota sittemmin sanottiin Leoniksi. Mutta morilaiset, kuten arabialaisia Espanjassa nimitettiin, menivät Pyreneain yli valloittamaan Ranskaa; maaherra Abdarrahman tunkeutui syvälle siihen maahan. Tähän aikaan oli korkein valta siellä kuninkaan hovimestarilla *Kaarle Martellilla*. Hän kokosi sotajoukon ja läksi morilaisia vastaan. *Tours'in* ja *Poitiers'in* välillä oli mahtava taistelu itämaisten ja länsimaisten kansain, islamin ja kristinuskon tunnustajain välillä (732); se kova ottelu kesti koko seitsemän päivää. Arabialaisilla oli parempi ja sukkelampi ratsuväki sekä taitavammat jousimiehet, jota vastoin sankarivoimaiset ja rautapukuiset frankilaiset antelivat raskaita, musertavia iskuja sotatapparoillaan. Seitsemäntenä päivänä kaatui morilaisten päällikkö, jonka jälkeen he peräytyivät leiriinsä ja sieltä kuului suurta levottomuutta. Seuraavana aamuna oli kaikki ihan hiljaa; leiri oli tyhjä, mutta paenneet viholliset olivat jättäneet suurimman osan kokoomastansa saaliista. 350,000 morilaisten ruumista sanotaan olleen taistelulentällä. Taaskin oli verinen taistelu pelastanut kristinuskon ja länsimaisen sivistyksen.

Kalifien mahtavuus ja loisto.

Omejadien vallan kukisti *Abul Abbas, abbasidein* suvun kantaisä, johon seuraavat kalifit (vuodesta 750 alkaen) kuuluivat. Voittaja heti kavalasti surmautti kaikki omejadi-suvun jäsenet. Yksi ainoa omejadi pääsi pakoon, *Abdarrahman*, joka kauan piileskeltyään Afrikan aavikoilla viimein saapui Espanjaan, valloitti morilais-valtakunnan pääkaupungin Kordovan ja perusti (756) sinne itsenäisen valtakunnan. Kaksi kalifikuntaa oli nyt siis olemassa, abbasidein valta idässä, jonka pääkaupungiksi tuli Bagdad (Tigriin varrella), ja omejadein valta lännessä, jonka hallitsijat asuivat Kordovassa.

Abbasidein aikana kohosi itämainen kalifikunta mahtavuutensa ja loistonsa kukkulalle. Entinen sotainen henki haihtui komeuden ja ylellisyyden vaikutuksesta. Mutta arabialaiset alkoivat sen sijaan harjoittaa rauhallisia toimia, tieteitä ja taiteita. Indian kauppaan katsoen sopivasti sijaitseva Bagdad tuli kohta maailman kaupan keskuukseksi, josta karavaaniteitä kävi joka taholle. Itse kaupunki oli rikkautensa, suuruutensa ja rakennustensa komeuden tähden itämaiden ilo. Sinne, niin kuin muihinkin kalifikunnan suurimpiin kaupunkeihin, rakennettiin muhkeita *moskeoita* (rukoushuoneita), joiden tornimaisista "minareteista" huutaja määrättyinä hetkinä kutsui kaikkia oikeauskoisia rukoukseen. Sisältä olivat rukoushuoneen seinät valkoisiksi maalatut ilman mitään koristuksia, kun näet ei suvaittu kuvia, jotka olisivat voineet houkutella pyhäinpalvelukseen. Kalifeille rakenneltiin ylellisen komeita palatseja kauniine puutarhoineen ja suihkukaivoineen. Uusi rakennustapa, runsaskoristeinen, säännötön ja rohkea, esiytyi täällä. Linnan pihain ympärillä, joiden keskeltä suihkukaivot viskoivat ylös vettänsä, kohosi säännötön joukko monenmuotoisia rakennuksia, joissa näkyi hoikkatekoisia torneja, pyöreitä kumuja, komeita porttiholveja, keveitä pylväskäytäviä ja sieviä parvekkeita. Omituiset olivat ulkopuolella holvikaarien muodot ja sisällä runsaat arabeskit, joita käytettiin maalausten sijasta, sekä kalliit mosaikki-koristukset. Tässä komeudessa oli ylellisyyttä, jotakin lumoavaa, joka vaikutti omituisen viehättävästi.

Kirjallisuus ja tieteet alkoivat myöskin kukoistaa abbasidein aikana. Monen kreikkalaisen kirjailijan, niinkuin filosofi Aristoteleen ja maantieteen tutkijan Ptolemaion, teokset käännettiin, ja ne kiihdyttivät uusiin tutkimisiin. Raitisaatteisen Aristoteleen ja koraanin haaveiksivain lausuntojen yhteen sovittelamisen yritykset kasvattivat filosofian, joka oli hyvin rikas viisastelevista sanasukkeluuksista. Suuretieteen alalla voittivat arabialaiset aikaisin kreikkalaiset opettajansa; algebra on arabialaisten keksintö ja heiltä saadut ovat myöskin meidän tavalliset numeromme. Vaikka heidän hillitsemätön kuvitusvoimansa onkin eksyttänyt luonnontutkimisen harhateille, niin saivatpa he kuitenkin paljon aikaan silläkin alalla. Heidän kullanteon yrityksestään (alkemiasta) sai alkunsa tieteellinen *kemia*; heidän taikauskaisesta halustaan lukea ihmiselämän vaiheet tähtien kulusta (n.s. astrologiasta) kehittyi tulevaisuuden *astronomia* eli tähtitiede; heidän lääkäriensä tosin uskoivat voivansa parantaa pahimpia tauteja koraanin lauseilla ja koettivat keksiä "elon nestettä", joka voisi kokonaan estää tai ainakin hyvin kauan viivyttää kuoleman tuloa, vaan he kuitenkin ovat monessakin suhteessa tehneet tiedettänsä täydellisemmäksi ja perustaneet ensimmäiset apteekit eli rohtolat ja sairashuoneet. Tätenpä on islamikin tehnyt hyvän osansa ihmiskunnan suuressa sivistystyössä.

Bagdadin kalifeista on *Harun-ar-Rashid* (joka kuoli 809) tullut kuuluisimmaksi ja hänen hallitusaikaansa ylistellään arabialaisvallan kulta-ajaksi. Hän teki suuria sotaisia urhotöitä varsinkin kreikkalaista keisarikuntaa vastaan, jota hän aikoi kokonaan hävittääkin. Hän vilkastutti kauppaa ja merenkulkua, rakensi komeita kouluja, palatseja, puistoja ja vedenjohtolaitoksia. Hänen ajoiltaan on myöskin syntyisin kuuluisa satukokoelma "*tuhat yksi yötä*", itämaisen kuvitusvoiman ihmetyttävien tuote. Hänen hovinsa oli oppineiden kokouspaikkana ja hän osasi itsekin kunnioittaa tieteiden majesteettia. Kun hän nimitti oppineen *Malekin* poikansa opettajaksi, ei Malek sanonut itsellään olevan aikaa tulla kalifin palatsiin, vaan pyysi kalifia lähettämään poikansa moskeaan, jossa hän opetti muitakin poikia. "Parempi on", lisäsi hän. "ruhtinasten palvella tiedettä kuin tieteen palvella ruhtinaita." Harun tyytyi siihen vastaukseen ja lähetti poikansa moskeaan nauttimaan opetusta yhdessä alammaisten lasten kanssa.

Kordovan kalifikunnalla oli myöskin kulta-aikansa ensimmäisten kalifien hallitessa (759-961). Abdarrahman I perusti sittemmin niin kuuluisat Kordovan koulut, joissa moni kristittyjen länsimaiden ylimys ja oppinut mies sai sivistyksensä. Hänen aikansa laskettiin myöskin perustus Kordovan kauniille moskealle, joka hänen seuraajainsa aikana sitte valmistui. Siihen astuttiin neljänkolmatta kultakuvilla koristetun pronssiportin kautta ja viidettä tuhatta lamppua valasi joka yö komeaa rakennusta. Kordova tuli tähän aikaan maailmankaupungiksi, jossa oli kolmatta sataa tuhatta kartanoa. Kolmattatoista tuhatta kukoistavaa kylää oli Guadalkvivirin varsilla ja noin kahdeksankymmentä suurta kaupunkia kalifikunnan alueella. Maanviljelys edistyi suuresti, joukko kulta- ja hopeakaivoksia avattiin, ja vilkasta kauppaa käytiin etäisiinkin maihin asti. Kaunotaiteilla oli silloin rikas kukoistusaika, ja hienossa seurustelutavassa ruvettiin morilaisia pitämään kaikkein muiden kansain esikuvina.

LÄNSIMAAT ENNEN RISTIRETKIÄ.

Kaarle Suuri ja hänen valtansa (771-814).

Kaarle Suuri.

Ensimmäiset merovingit olivat voitollisesti levittäneet valtaansa yli suurimman osan nykyistä Saksanmaata, jota vastoin itse Galliassa frankilaiset yhä vielä olivat vähemmistönä roomalaisen eli romanilaisen väestön rinnalla. Sen johdosta syntyi piankin ristiriitaisuus valtakunnan enimmäkseen germanialaisen itäosan (Austrasian) ja romanilaisen länsiosan (Neustrian) välillä. Klodvigin sukuisten kuningasten vaipuessa paheihin ja rikoksiin sekä alentuessa mitättömiksi nimikuninkaiksi tuli hovimestari (*major domus*) varsinaiseksi hallitsijaksi. *Pipin Heerstalilaisen* onnistui viimein päästä molempain valtakuntien hovimestariksi ja hän käytti sen jälkeen virkanimeä *frankilaisten herttua ja ruhtinas* (dux et princeps francorum). Pipinin kuoltua tuli siihen arvoon monivuotisen taistelun jälkeen hänen poikansa *Kaarle Martell*, Poitiersin taistelun voittaja. Hänen poikansa ja seuraajansa *Pipin Pieni* kukisti merovingein kuninkuuden ja pani paavin suostumuksella kruunun omaan päähänsä. Sama Pipin alkoi sodan langobardilaisia vastaan, jotka olivat valloittaneet Ravennan ja nyt uhkasivat Roomaa. Pipin ryhtyi suojelemaan paavia ja lyhyen sodan jälkeen täytyi langobardilaisten kuninkaan antaa pois, mitä äsken oli valloittanut, ja Pipin lahjoitti sen maan paavin istuimelle, joten paavin maallinen valta tuli perustetuksi.

Kuollessaan jätti Pipin valtakuntansa perinnöksi molemmille pojilleen *Karlmanille* ja *Kaarlelle*. Näistä jäi Kaarle, veljensä kuoltua jo kolmen vuoden kuluttua, yksinään hallitsijaksi ja korotti frankilaisen valtakunnan mahtavuuden ja suuruuden kukkulalle. Hänen pitkäkasvuisessa vartalossaan oli käskevää arvokkaisuutta ja samalla hänen muotonsa tavallisesti oli ystävällinen ja iloinen. Tavattoman voimakas hän oli, sillä, kuten kerrotaan, jaksoi hän paljailla käsillään katkaista hevosenkengän ja raskaalla miekallaan halaista haarniskapukuisen ratsumiehen aina vyötäisiin asti. Lujalla tahdollaan taivutti hän jäykkää ja vallatonta kansaa mielensä mukaan ja tarkalla katseellaan, terveellä, käytöllisellä järjellään ja hengellisiin urhotöihin taipumuksellaan voi hän raakana aikakautenaan saada aikaan suuria asioita.

Kaarlen sodat. Alkupuoli Kaarlen hallitusta oli täynnä sotia ja valloituksia. Jo 772 päättivät frankilaiset kansankokouksessa Wormsissa lähteä sotaan viljejä saksilaisia vastaan, jotka olivat usein häirinneet heitä ryöstöretkillä. Tämä sota, vaikka monesti keskeytyen, kesti 32 vuotta, ennen kuin nämä viholliset saatiin kokonaan kukistetuksi. Saksilaiset olivat likeistä sukua anglosaksilaisille, jotka kolme vuosisataa aikaisemmin valloittivat Englannin; heidän asuntonsa oli Elben ja Reinin välillä kahden puolen Weser-jokea; ja heidänpä nimestään on Suomen kieleen tullut sana Saksa, joka yleensä käsittää germanialaiset kansat ja kansakunnat. Saksilaiset pitivät vielä pakanallisen uskontonsa ja uhrasivat sodassa saatuja vankeja Vodanille Hartz-vuorella, joka oli hänelle pyhitetty; monta kertaa olivat he myöskin surmanneet kristittyjä saarnaajia, jotka olivat uskaltaneet tulla heidän alueellensa. Nyt heitä johti herttuansa *Vidukind*, jonka Kaarle suuremmalla voimallaan kyllä usein voitti, mutta joka sittenkin kauan säilytti itsenäisyytensä.

Paavin kehoituksesta ryhtyi Kaarle sotaan langobardilaista valtakuntaa vastaan, jonka kuningas *Desiderius* uhkasi Roomaa ja sitä paitsi oli jostakin loukkauksesta vihamielinen itseään Kaarleakin kohtaan. Kolmekuukautisella piirityksellä valloitettiin (774) langobardilaisten pääkaupunki Pavia. Tarina kertoo Desideriuksen vavisten nousseen frankilaisten tullessa ylös torniin, josta voi nähdä yli koko Kentän. Hän näkikin joukon toisensa perästä tulevan, vaan kysymyksiinsä, oliko Kaarle siinä joukossa, sai aina vastauksen: "ei vielä". Hän näki frankilaiset piispat, apotit ja papit kalleissa virkapuvuissaan ja aikoi jo laskeutua pois tornista, luullen nähneensä kaikki. Mutta hänelle vastattiin: "Kun näet rautaisen viljan kasvavan tähän kedolle ja kun näyttää sinusta, ikäänkuin Po ja Ticino vierittelisivät mustia rautalaineita kaupungin muureja kohti, silloin on Kaarle meitä lähellä." Heidän niin puhellessaan alkoi kaukaa näkyä ikään kuin paksu pilvi ja se yhä lähenei; viimein tuli siitä näkyviin aseellisia sotajoukkoja ja koko keto loisti välkkyivistä aseista. Silloin näkyi pitkä olento, päässä kypärä ja yllä rautapanssari; kädessään piti

hän raudoitettua keihästä ja kilpi näytti olevan paljasta rautaa; se mies oli Kaarle. Desiderius kauhistuen antautui kuninkaalle, joka hänet panetti luostariin, mutta langobardilaisen valtakunnan hän yhdisti frankilaiseen valtaan.

Kaarlen pitäessä sitte valtiopäiviä Paderbornissa, saapui sinne Espanjasta morilaisia, päässä käärelakit eli turbaanit vyöllä käyräsapelit ja puku maahan asti ulottuvana. Heidät oli lähettänyt Saragossan emiiri pyytämään Kaarlelta apua kalifi Abdarrahmania vastaan. Kaarle silloin läksi liikkeelle sotajoukon kanssa, ja hänen onnistui vaikka vaivallakin päästä Pyreneain vuoriston ylitse, jonka jälkeen hän valloitti Ebron pohjoispuolisen maan. Tämä valloitus nimitettiin "Espanjan markiksi" eli rajamaaksi ja luettiin alusmaana frankilaiseen valtakuntaan. Paluumatkalla kerrotaan vuoristolaisten hyökänneen Kaarlen jälkijoukon päälle; silloin kaatui tarinoissa ylistelty *Roland*, Kaarlen suosittu ja keskiaikaisten tarinain mitä suurin sankari.

Kaarle läksi sitte saksilaisia vastaan, jotka olivat Vidukindin johdolla uudestaan nousseet kapinaan. Vidukind pakeni uskollisimpain miestensä kanssa Tanskan metsiin; mutta niistä, jotka olivat hänen toimestaan yhtyneet kapinan yritykseen, Kaarle, kostossaan hirmuinen, mestautti yhtenä päivänä kaikki tyyni, vaikka ne olivat vapaaehtoisesti tulleet hänen eteensä. Se ankaruus vaikutti vain uuden kapinan, joka saatiin kukistetuksi vasta suurella verenvuodatuksella. Vidukind saapui nyt itse Kaarlen luo, joka hänet otti vastaan suurilla kunnian osoituksilla sekä itse rupesi kummiksi, kun Vidukind nyt antoi kastaa itsensä. Sitte hän vannoi frankilaisten kuninkaalle uskollisuusvalan (785), jonka hän rehellisesti pitikin.

Avarilaisia vastaan, jotka vielä asuskelivat gepdiläisten entisellä alueella nykyisessä Unkarissa, alkoi Kaarle varsinaisen hävityssodan. Kolmen suuren sotajoukon kanssa marssi hän heidän maahansa; seitsemän eri sotaretkeä olivat kaikki onnelliset ja viimein valloitti hän heidän lujat kehälinnansa, joissa he säilyttivät pitkän ajan kuluessa kokoamaansa saalista. Drau- ja Sau-jokien välille asettui frankilaisia uutisasukkaita ja rajalle perustettiin rajakreivikunta (Itävalta), joka kuitenkin jonkun ajan kuluttua jälleen menetettiin.

Keisarikunta (800). Länsimaisen keisarikunnan uudistus kruunasi urhotyöt, joita Kaarle tähän asti oli tehnyt.

Joulupäivänä 800 Kaarle oleskellessaan Roomassa meni apostoli Pietarin kirkkoon; juhmalliseen jumalanpalvelukseen. Hän asettui alttarin eteen. Hänen ollessaan polvillansa rukoilemassa astui paavi Leo monen papin seurassa esiin ja laski kultakruunun frankilaiskuninkaan päähän kansan huutaessa kuuluvasti: "Voittoa ja pitkää ikää Jumalan kruunaamalle Kaarlelle, Rooman caesarille!" Samassa alkoivat torvet ja pasuunat soida, seoittaen ääntänsä kansan riemuhuutoon, ja suuri laulajajoukko alkoi veisata kruunausvirttä. Sitte paavikin laskeutui polvilleen Kaarlen eteen ja tunnusti hänet keisariksensa.

Länsimaisen keisarikunnan uudistus herätti Konstantinopolissa suurta huomiota. Paavin sanotaan alkaneen puuhata avioliittoa Kaarlen ja keisarinna *Irenen* välillä, joka silloin hallitsi Itä-Rooman valtakuntaa, ja keisarinna itse näytti taipuvaiselta siihen. Mutta kun hänet kohta sen jälkeen sysättiin valtaistuimelta ja suljettiin luostariin, tuli näiden molempain keisarikuntain väli hyvin pitkäksi aikaa kireäksi.

Mahtava kalifi Harun-ar-Rashid oli alkanut sodan Itä-Rooman valtakuntaa vastaan, mutta sen sijaan pyrki Kaarlen ystävytyteen. Hän laittoi keisarin luo lähettiläitä viemään kaikenlaisia lahjoja, joiden joukossa myöskin oli kallisarvoinen lyömäkello, ensimmäinen kuin Euroopassa oli nähty. Tunnit ilmoitti se pienillä kuulilla, jotka kilisten putosivat metallilevylle, sekä ratsumiesten kuvilla, jotka tulivat näkyviin pienestä tornista, kun sen ovet taidokkaan koneiston avulla itsestään aukesivat. Kaarle otti suurella kunnioituksella vastaan lähettiläät ja laittoi vastalahjaksi kalifille frisiläisiä mantteleja ja Espanjan hevosia.

Kaarlen hallitus. Mahtavan tahtonsa voimalla koetti Kaarle lakkaamatta kukistaa vallattomuutta ja laittomuutta, jotka kaikkialla vallitsivat. "Tässä on minun käskyni", sanoi hän painaessaan miekan ponteen piirretyn sinettinsä jonkun kirjoituksen alle, "ja tässä", lisäsi hän miekkaansa pudistaen, "on se, joka tekee kuuliaisuutta käskyäni kohtaan." Koko hallitusaikansa matkusteli hän lakkaamatta kaikissa valtakunnan maissa järjestellen, rangaisten ja auttaen. Sentähden hänellä ei ollutkaan mitään varmaa asuinpaikkaa, vaikka hän mieluisimmin oleskeli Aachenissa ja Ingelheimissä (Mainzin lähellä).

Uusia yhteiskunnallisia laitoksia, jotka olivat ikään kuin kylvetyt siemenet alkaneet itää ja nousta oraalle, kehiteltiin Kaarlen aikana. Jo vanhastaan oli olemassa maan jako *kreivikuntiin*. Kuninkaalliset virkamiehet (kreivit) olivat jo ammin tulleet kansan valitsemain päällikköjen sijaan ja johtivat nyt yleensä keräjillä asiain käsittelyä. Heidän toimiansa koetti Kaarle tarkasti valvoa; tuon tuostakin lähetetyt *tarkastuskreivit* (missi dominici) matkustelivat kukin määrättyssä piirissään pitämässä jonkinlaisia tarkastuskeräjiä ja heidän tuli antaa keisarille tarkka kertomus niiden paikkakuntain tilasta, joissa kukin kävi. Rajamaihin (markkeihin) asetettiin *rajakreivejä*. Sitä paitsi mainitaan *pfalzkreivejä*, jotka hoitivat keisarillisia linnoja tai palatseja (Pfalzen).

Usein kutsui Kaarle yleisiä valtakunnan-kokouksia neuvottelemaan lakiehdotuksista, jotka keisari itse valmisteli. Kreivien ja ylimysten neuvotellessa astuskeli Kaarle kokoutuneessa ihmisjoukossa, ystävällisesti tervehtien tuttujansa, näyttäen osanottavaisuuttansa vanhoille ja huvittaen nuorempia. Jos ilma oli kaunis, pidettiin neuvottelut taivasalla. Keisari sai sellaisissa kansankokouksissa varmoja tietoja eri paikkakuntain tilasta.

Kaarle vaati ankaraa sotapalvelusta jalkaväessä ja määräsi suuret sakot sen laiminlyömisestä; siten hän piti yllä vanhaa germanialaista asevelvollisuutta (Heerbann). Sotilaalla piti oleman

itsellään keihäs ja kilpi taikka jousi ja kaksitoista nuolta, jota paitsi hänen tuli kuljettaa mukanaan ruokavaroja kolmeksi kuukaudeksi.

Ulottui Kaarlen huolenpito myöskin rauhallisten toimien alalle. Hän rakennutti kyliä, hakkuutti metsiä, kuivatti soita ja puhdistutti jokia. Omia kuninkaallisia tiluksiansa hoiteli hän mallikelpoisella tavalla. Onpa vielä tallella hänen oma kirjoittamansa talouden järjestys, jossa hän tarkimmasti selittelee, miten on valmistettava voita, juustoa, hunajaa ja vahaa, miten puserrettava viiniä ja pantava olutta, miten monta munaa, kanaa ja ankkaa myötävä y.m. Hän huolellisimmasti tarkasti taloudenhoitajainsa tilit tuloista ja menoista sekä piti itse tarkkaa vaaria maakartanoistansa.

Ollen itse elävä ja hurskas kristitty harrasti Kaarle sydämestään kristinopin levittämistä kukistetuille pakanakansoille. Vaikka hän usein kohtelikin ankarasti, varsinkin niitä, jotka hidastelivat pappien ylläpidon maksamisessa, niin hän kuitenkin epäilemättä on tarkoittanut ja vaikuttanutkin hyvää. Hän paransi pappein toimeentulon määräämällä yleisten kymmenysten maksun, joiden suorittamisesta hän ei vapauttanut edes omia tiluksiaankaan; mutta hän vaati myöskin papeilta hyvää esimerkkiä ja piti tarkkaa, usein kyllä hyvin tarpeellistakin vaaria heidän vaelluksistaan.

Kaarlen toimet sivistyksen hyväksi. Luostareihin perustettiin kouluja ja taitavia miehiä kutsuttiin ulkomailta opettajiksi. Näistä oli huomattava varsinkin oppinut *Alkuin*, kotoisin Englannista. Kaarle itse oli taivuttanut hänet asettumaan Ranskaan Tours'in luostarikoulun johtajaksi. Siinä koulussa opetettiin myöskin munkkeja, joiden sitte vuorostaan piti tuleman opettajiksi. "Et voi uskoa, armollinen herra," kirjoitti Alkuin, "miten vaikeata on saada näitä karkeita käsiä kääntymään aurasta kynään." Hidasta oli myöskin frankilaisten harjoittaminen kauniiseen roomalaiseen kirkkolauluun; italialaiset vertasivatkin heidän lauluansa petojen kiljuntaan ja heidän liritystänsä vaunujen rämisemiseen hirsisillalla.

Hoviinsa oli Kaarle perustanut koulun, jossa kaikkein hänen palvelijainsa, sekä ylhäisempäin että alhaisempain, täytyi käyttää lapsiansa. Kerran astui hän itse kouluhuoneeseen ja tutkitutti oppilasten tietoja. Taitavimmat oppilaat asetettiin hänen oikealle puolellensa ja taitamattomat vasemmalle. Silloin näkyi, että alhaisempain lapset yleensä olivat edistyneet hyvin, mutta ylhäisemmät lapset olleet huolimattomat ja laiskat. Kaarle kääntyi nyt ahkerain köyhäin lasten puoleen ja sanoi: "Teidän hyvä käytöksenne minua ilahuttaa; käyttäytykää edelleenkin samoin, niin hyödytätte itseänne ja vast'edes saatte palkan minultakin." Sitte hän pahoillaan lausui vasemalla puolella seisoville lapsille: "Te, arat nuket, totta Jumalan nimessä, teidän aatelisuutenne ja hienot kasvonne eivät ole minun silmissäni minkään arvoiset; älkää odottako minulta mitään hyvää, eli ette suuremmalla ahkeruudella korvaa tähänastista laiskuuttanne."

Kaunotaiteita Kaarle erittäin hartaasti kannatti ja edisti. Roomasta hän tuotti urkuinsoittajia ja laulajia. Urkuja alkoivat myöskin frankilaiset itse rakentaa. Kirkot koristeltiin kauneilla pyhäin kuvilla, vaikka Kaarle pontevasti kielsi kuvain ja pyhäin taikauskoista palvelemista. Italiasta kutsutut rakennusmestarit rakensivat komeita palatseja Aacheniin, Ingelheimiin ja Nijmegeniin. Komea Aachenin tuomiokirkko rakennettiin myöskin Kaarle suuren aikana ja koristettiin kauneilla Roomasta tuoduilla pylväillä.

Lähimpään seurapiiriinsä kokosi keisari monta aikansa oppineinta miestä ja seurusteli ystävällisesti heidän kanssansa. Siinä piirissä hän kokonaan luopui hallitsija-asemastansa, ja että jokainen unhottaisi yhteiskunnallisen asemansa, käyttivät he kaikki kokouksissaan vieraita nimiä. Kaarle itse oli hyvin tutustunut roomalaiseen kirjallisuuteen, varsinkin kirkolliseen, ja kreikkaa oppi hän ymmärtämään. Mutta ei hän myöskään laiminlyönyt sivistyksen kehittämistä isänmaalliselle pohjalle. Hän kokoutti frankilaiset sankarilaulut, teki frankilaisen kieliopin suunnitelman, antoi kuukausille saksalaiset nimet ja käski pappeja saarnaamaan äitinkielellä. Usein hän sekä päivällä että yöllä harjoitteli kivitaululla kirjoitustaitoa.

Kaarlen kuolema. Tultuaan jo vanhaksi julistutti Kaarle valtiopäivällä Aachenissa poikansa Ludvigin seuraajakseen. Keisari-vanhus silloin neuvoi poikaansa pelkäämään ja rakastamaan Jumalaa, hoitamaan hänelle uskottuja kantoja kuin lapsiansa eikä ilman riittävää syytä erottamaan ketään virastansa. Kun Ludvig sanoi tahtovansa noudattaa tätä kaikkea, pantiin kruunu juhlallisesti hänen päähänsä. Jonkun ajan kuluttua sairastui Kaarle ankaraan kuumeeseen ja koetti tapansa mukaan parantaa itseänsä paastoamalla, mutta tällä kertaa turhaan. Hän kuoli 28 päivänä tammikuuta 814, valmistauduttuaan kristillisesti kuolemaan. Samana päivänä haudattiin hänet Aachenin muhkeaan kirkkoon erityiseen hautaholviin; sinne asetettiin kultaiselle valtaistuimelle ruumis täydessä keisaripuvussaan, kruunu päässä ja sen päällä palanen pyhän ristin puuta, kalkki kädessä, miekka sivulla ja kultainen evankeliumikirja polvilla.

Kaarle Suuren elämän historian kirjoitti kohta hänen kuolemansa jälkeen hänen uskollinen ystävänsä ja neuvonantajansa *Einhard*, ja se kirja levisi kopioimalla tavattomasti ja kaikkialla sitä luettiin ihmetellen. Mutta kansa, jonka mielestä suuren keisarin kuva ei haihtunut, sepitsi hänestä tarinoita ja lauluja, pukien hänen kuvansa runouden loistoon. Kaarlen hallitus oli valo aika kahden pitkän pimeyden ja eripuraisuuden ajan välillä. Mutta ei hävinnyt sivistys, jonka siemenet Kaarle oli kylvänyt; se nousi oraalle, tosin hitaasti ja ehkäistynä, keskelle hädän ja viileyden aikaa, joka nyt seurasi, vaikka kyllä taimi muiden voimain vaikutuksesta muodostui hyvin toisenlaiseksi, kuin kylväjä oli ajatellut. Sentähden historia syystä kyllä lukee Kaarle Suuren niiden suurten henkien joukkoon, joiden voimaa kuolema ei kukista.

Kaarlen poika *Ludvig Hurskas*, hyvää tarkoittava, mutta heikko hallitsija, kuoli sotaretkellä poikiansa vastaan. Pojat sitte joutuivat keskinäiseen sotaan, jolloin Saksa, Ranska ja Italia

erosivat toisistaan. Kaarle Suuren sukuisten ruhtinasten, *karolingein*, hallitusaika näissä maissa oli onneton villien naapurikansain hyökkäysten ja yhä kasvavan sisällisen hajallisuuden tähden.

Skandinaviaalaisten retket.

Suurten kansainvaellusten jatkoksi voidaan katsoa sotaretkiä, jotka eräänä keskiajan jaksone saivat alkunsa pohjolasta. Synnynnäinen seikkailujen halu sekä toimeentulon puute köyhässä kotimaassa pakotti pohjolan pojat lähtemään vieraihin maihin joko sotapalvelukseen taikka ryöstöretkille. Tätä vaikutti myöskin mahtavain hallitsijain esiytyminen pohjolassa, jotka vähitellen kukistivat kokonaan pikku kuninkaat ja ylimykset, ja kun nämä eivät enää saaneet kotona elää mielensä mukaan purjehtelivat he merellä viikingi-laivastoineen taikka siirtyivät vieraihin maihin anastamaan itselleen uusia valtakuntia. Näitä skandinaviaalaisia sotilaita sanottiin *viikingeiksi* ja heidän ammattiansa katsottiin erittäin kunnialliseksi.

Ruotsalaiset kuljeksivat enimmäkseen itää kohti perustellen uusia yhteiskuntia taikka yllä pitäen vanhaa järjestystä. Niinpä 800-luvun keskipalkoilla perustettiin se yhteiskunta, josta Venäjän valtakunta sai ensi alkunsa. Ruotsalaisia olivat suureksi osaksi ne *varjagit* (*våringar*), jotka Konstantinopolissa palkattuna henkivartiastona pitivät yllä caesarein valtaistuinta.

Norjalaiset purjehtivat länteen päin ulos aavalle merelle, asettuivat aikaisin Irlantiin, Skotlannin saarille ja Islantiin sekä etenivät sieltä Grönlantiin, jopa Pohjois-Amerikan itärannallekin asti. He havittelivat myöskin Länsi-Europan rantoja, sill'aikaa kuin tanskalaiset vähäksi aikaa anastivat Englannin. Lohikäärmen kuvalla varustetuilla laivoillaan rohkeat viikingit purjehtivat suorinta tietä meren yli ja rannikot, joihin he nousivat maalle, olivat tavallisesti kerrassaan hävityksen omat. Kerrotaan Kaarle Suuren, joka jo oli taisteluissa Vidukindia vastaan saanut kokea pohjolan poikien voimaa, elämänsä loppupuolella kerran katkerasti valittaneen, kun näki viikingein laivojen täysissä purjeissa kiitävän ohitse. Jo Ludvig Hurskaan ja vielä enemmän hänen poikiensa aikana saatiin kokea viikingein hävitysretkiä Keski-Europassa. Viimein Saksan kuningas Arnulf voitti heidät verisessä taistelussa *Löwenin* luona (891), jonka jälkeen Saksa sai olla rauhassa. Ranskaa hävittelivät melkein joka vuosi viikingijoukot, jotka purjehtelivat rohkeasti jokia myöten sekä ryöstivät Orleansia, Bordeauxia, jopa itse Pariisiakin.

"Pohjolaisten julmalta raivolta varjele meitä, laupias Herra Jumala!" rukoili onneton kansa kirkoissaan. Ja eittämättä viikingit liikkuvatkin julmasti ja verisesti. He olivat suuren kansainvaelluksen maininki, joka levitti raitista ja voimakasta verta Länsi-Europan heikontuneihin kansoihin. Itse he puolestaan taas viljelivät ne seudut, jotka ensin hävittivät; he perustivat sinne voimakkaalla kädellä laillisen vapauden. He omistivat suurella halulla kristinuskon ja tästä uskonnollisesta jalostuksesta ja pohjoismaisesta seikkailunhalusta kehittyi etenkin näiden pohjolan poikain keskuudessa sittemmin niin kuuluisa *ritarilaitos*. Sama rohkea ja haaveksiva mieli se antoi aiheita keskiajan suurimpiin ja vaikuttavimpiin urhotöihin, *ristiretkiin*, jotka olivat tavallansa kristittyjen viikingiretkiä.

Gånge Rolf, Normandian herttua (912).

Rolf oli mahtava norjalainen viikingi, joka oli kauan taistellut Englannissa, ja oli niin suurikasvuinen, ett'ei mikään hevonen jaksanut kantaa häntä, vaan hän astuen kulki, missä liikkui; siitä hänen nimensäkin Gånge Rolf. Eräänä kesänä tullessaan Vikeniin ryösteli hän rannikkoa. Kuningas Harald Kaunotukka, joka silloin oleskeli siinä maakunnassa, vihastui hyvin, kun kuuli siitä puhuttavan, sillä hän oli ankarasti kieltänyt kaiken ryöstelemisen kotimaassa. Sentähden kuningas keräjillä julisti riistävänsä Rolfilta Norjassa kaiken lain suojeluksen. Rolf silloin purjehti meren yli Ranskan pohjoisrannalle, hävitteli sitä kauan ja kokosi paljon saalista.

Kaarle Yksinkertainen siihen aikaan hallitsi Ranskaa. Onneton kansa valitteli viikingein hävittelyä; mutta eipä kuningas voinut vähääkään auttaa. Silloin anoi kansa: "Herra kuningas, ell'et voi karkoittaa julmaa Rolfia, niin ainakin anna hänelle se maa, jota hän hävittelee, että hän itse suojelisi sitä maanmiehiltänsä." Kaarle tarjoutuikin antamaan maata Rolfille herttuakunnaksi. Kerrotaan, että kun Rolf miehinensä saapui frankilaisen kuninkaan eteen, joka istui valtakuntansa etevimpäin miesten piirissä, niin kaikilta ihastuksen hälinää kuului, sillä niin miehekästä sankaria ja niin kaunismuotoista olivat he harvoin ennen nähneet. "Tuollainen mies kyllä ansaitsee suuren herttuakunnan", sanoivat he toinen toiselleen. Ja Rolfille päätettiin antaa alue, jota sitte sanottiin *Normandiaksi*; hän vaati lisäksi myöskin Bretagnea ja sekin annettiin hänelle.

Herttuakuntansa puolesta tuli hänen tunnustaa Ranskan kuningas lääniherraksensa. Sellaisissa tapauksissa oli tapana läänin saajan laskeutua polvilleen ja suudella tulevan herransa jalkaa. Kehoitettiin Rolfiakin tekemään samoin, mutta hän vastasi: "Totisesti minä en koskaan laskeudu polvilleni kenenkään eteen enkä koskaan suutele kenenkään jalkaa." Silloin sovittiin, että joku Rolfin miehistä sai tehdä tuon tempun päällikön sijasta. Kuningas istui valtaistuimellaan ottamassa vastaan alammaisuuden tunnustusta. Mies astui esiin, mutta ollen hänkin liian ylpeä kumartumaan alas nosti hän seisten jalan suullensa, josta kuningas tuolinensa kaatui kaikkien suureksi huviksi. Kuninkaan täytyi tyytyä kunnianosoitukseen, jonka oli saanut, ja hän sitä paitsi antoi tyttärensä Giselan Rolfille puolisosiksi.

Kohta sen jälkeen otti Rolf vastaan kasteen ja Robert-nimen. Mutta väkivaltainen ja taipumaton luonne hänellä kuitenkin yhä edelleen säilyi. Rouen'in torilla hän mestautti kaksi kuninkaan lähettilästä, jotka oli salaa lähetetty Giselan luo ja joita epäiltiin vakoojiksi. Gisela kuoli surusta ja kauhistuksesta, kuningas vihastui, mutta ei kukaan uskaltanut nostaa miekkaansa peljättyä Rolfia vastaan. Samalla hän kuitenkin säilytti pohjoismaisen uskollisuutensa, vaikka hänen ympärillensä

kavaluus ja viekkaus vallitsivat. Francian herttua Robert, aikoen sodalla kukistaa kuningasta, koetti siihen yritykseensä saada Rolfilta apua. "Sano herrallesi", vastasi Rolf herttuan lähettiläälle, "että hän tekee vastoin oikeutta; minä en vastusta hänen sotaansa kuningasta vastaan, jos hänellä on siihen syytä; mutta jos hän aikoo anastaa kuninkaalta valtakunnan, siihen minä en suostu."

Voimakkaasti piti Rolf yleisen hajallisuuden aikana yllä lakia ja järjestystä herttuakunnassaan, niin että siitä tuli mallivaltio koko muulle Ranskan maalle. Hänen voimakkaista normannilaisistaan polveutui monikin Ranskan aatelissuku ja hän itse tuli Vilhelm Valloittajan kantaisäksi, joka sittemmin anasti itselleen Englannin.

Alfred Suuri (871-901). Tanskalaiset Englannissa.

Tavallansa oli anglilaisten ja saksilaisten vaellus Englantiin myöskin skandinaviaalaisretkiä, sillä ainakin anglilaiset olivat likeistä sukua Skandinavian heimoille, ja niin hyvin kielessä, tavoissa ja laeissa kuin myöskin sankaritarinoissa ja koko kansan luonteessa oli heillä nähtävänä pohjolan omituisuudet. Heidän Britanniaan perustamat valtakuntansa yhdisti Wessexin kuningas *Egbert*. Hänen poikansa poika oli *Alfred Suuri*.

Alfred osoitti jo poikana mielenjaloutta ja hyviä taipumuksia. Hänen äitinsä rakasti suuresti kansansa vanhoja sankaritarinoita ja luki niitä usein pojilleen. Kirja, jota hän lukiessaan käytti, oli nidottu kauneihin kansiin ja koristettu kauniisti maalatuilla alkukirjaimilla. Kerran hän sanoi pojilleen: "Tämän kirjan minä annan sille teistä, joka ensinnä osaa sitä lukea." Silloin nuorimmassa veljessä Alfredissa syttyi harras halu saada kaunis kirja, jonka tähden hän myöskin uutteralla harjoituksella ensin oppi lukemaan. Vanhat tarinat miellyttivät aikaisin hänet suuriin töihin ja samalla hänen mielensä vähitellen jalostui monipuolisesta tiedosta.

Tanskalaiset olivat kauan rosvojoukoillaan hävittelleet Englantia hirvittävän julmasti. Alfredin kolme vanhempaa veljeä, jotka toinen toisensa jälkeen tulivat kuninkaaksi, kaatuivat taisteluissa. Silloin hän itse pääsi 22 vuoden ikäisenä kuninkaaksi. Hän oli kaunis nuorukainen, mieleltään pehmeäluontoinen, mutta kuitenkin suurta tavoitteleva ja pelkäämätön. Yleinen turvattomuus vallitsi siihen aikaan maassa. Silloinkin, kuin Alfredin edelläkävijän ruumista vietiin hautaan, tunkeutuivat tanskalaiset päälle, niin että kuninkaan täytyi erota saattojoukosta ja pienellä miesvoimalla lähteä häiritsijöitä torjumaan. Sillä kertaa hän heidät kyllä karkoittikin, mutta he tulivat kohta uudestaan. Monta taistelua kesti Alfred sitte maalla ja alkoi myöskin varustaa laivastoa.

Suurivoimaisina tekivät tanskalaiset uuden rynnäkönnön, ja Alfred joutui tappiolle. Moni hänen maanmiehistään pakeni meren yli ja toiset antautuivat tanskalaisten alammaisuuteen. Alfredin itsensä täytyi paeta Somerset-kreivikunnan erämaihin ja oleskella talvikausi karjapaimenen majassa. Kerran, kertoo tarina, istui Alfred tuvassa uunin edessä joutua ja nuolia vuoleskellen. Paimenen vaimo, tietämättä, kuka vieras oikeastaan oli, oli käskenyt häntä katsomaan leipiä, jotka hän juuri oli pannut paistumaan. Mutta Alfred, ajatellen enemmän kansansa tukalaa hätää kuin leivän paistamista, toimitti tehtävänsä huonosi. Vaimo palattuaan ja nähtyään leivät palaneiksi tiuskasi vihoissaan: "Sinä, laiskuri, osaat kyllä syödä meidän leipäämme, mutta sen paistamista katsomaan sinussa ei ole miestä."

Jonkun ajan kuluttua onnistui Alfredin koota muutamia miehiänsä, joiden kanssa hän asettui saarelle kahden joen yhtymäpaikkaan. Saareen oli vain yksi silta, jota kävi helposti puolustaa. Eräs kuninkaan ylimyksistä, jota tanskalaiset piirittivät linnassaan, teki samaan aikaan onnellisen uloshyökkäyksen ja sai anastetuksi tanskalaisen päällikön sotapäivän, johon kudotun korpin kuvan sanottiin nostavan siipiänsä voiton edellä, vaan laskevan ne jälleen, milloin oli tappio tulossa. Siitä menestyksestä sai kuninkaan väki uutta rohkeutta.

Kuninkaan omista urhotöistä tiesivät myöhemmät tarinat kertoa näin. Harpunoittajan puvussa meni hän tanskalaisten leiriin ja, koska hän oli taitava sekä laulamaan että soittamaan, huvitti heitä suuresti. Vietiinpä hänet päällikönkin teltaan. Lauaessaan hän tarkasteli kaikki heidän varuksensa ja tutki kaikki heikot paikat. Kohta sen jälkeen hän kokosi lähiseuduista kaikki sotakuntoiset miehet ja silloin tanskalaiset kiivaassa taistelussa voitettiin. Tehdyn välipuheen mukaan saivat he pitää Ostangelin, Mercian ja osan Northumberlannista, mutta antoivat pois muut alueensa. Heidän päällikkönsä Guttorm otti kolmenkymmenen sotilaan kanssa vastaan kasteen ja Alfred itse seisoj todistajana. Kristinuskon vaikutuksesta lievenivät, vaikka tosin hitaasti, tanskalaisten tavat ja heidän elinvoimainen heimonsa sulii vähitellen Englannin väestöön.

Vähitellen rakensi Alfred poltetut kaupungit uudestaan ja hankki itselleen suuren laivaston rantojen turvaksi vastaisilta rynnäköiltä. Kohta oli valmiina valtakunnan satamissa 120 alusta, korkeampaa ja suurempaa kuin tavallista siihen aikaan. Lujia linnoja rakennettiin vähitellen. Ett'ei maanviljelys jäisi sodan aikana takapajulle, jaettiin asekuntoinen väestö kahteen luokkaan, jotka vuorotellen kävivät sotapalveluksessa.

Yhteiskunta-järjestys uudistettiin ja kehitettiin edelleen. Englannin jako *kreivikuntiin* (shires) järjestettiin; kreivikunnat olivat jo vanhastaan jaetut *sata-* eli *kihlakuntiin*. Itse Alfred valvoi tarkkaan lainkäyttöä; kerrankin sanotaan hänen yhtenä vuonna rangaisseen neljääviidettä tuomaria, joiden todistettiin tehneen vääriä päätöksiä. Senpä tähden Alfredin hallitus näytti myöhempien miespolvien silmissä kultaiselta ajalta. Kerrottiin näet sittemmin, että jos matkustaja pudotti rahakukkaronsa maantielle, hän vielä kuukaudenkin kuluttua saattoi löytää sen koskematta samasta paikasta.

Sivistystä Alfred edisti tehokkaasti. Hän kokosi saksilaiset sankarilaulut ja käänsi maan kielelle

hyviä kirjoja. Samalla kuin hävitetyt luostarit jälleen rakennettiin, perustettiin niihin myöskin kouluja. Kuningas tahtoi, että jokaisen vapaan miehen lasten ihan erotuksetta piti oppiman kirjoittamaan ja lukua laskemaan.

Itse oli kuningas kansalleen hyvänä järjestyksen- ja velvollisuudentunnon esimerkkinä. Englannissa ei vielä ollut kelloja eivätkä myöskään päiväkellot olleet soveliaat tämän maan pilvisessä ilmassa. Mitatakseen ja jakaakseen aikaansa käytti Alfred kuutta yhtä suurta vahakynttilää läpi kuultavain kalvojen suojassa; siten suojeltuina vedolta paloivat kynttilät kukin juuri neljä tuntia, näyttäen ajan kulumista. Vuorokaudesta määräsi Alfred kahdeksan tuntia ruumiin lepoa ja ylläpitoa varten, kahdeksan hallitusasioihin ja kahdeksan lukemiseen ja rukoilemiseen. Yhtä tarkkaan jakoi hän tulonsakin, puolet maallisiin ja toiset hengellisiin tarkoituksiin. Edellinen puoli jaettiin sitte vielä kolmeen osaan, joista yksi käytettiin henkivartiaston tai sotaväen palkkaamiseen, toinen Alfredin omille rakennusmestareille ja taiteilijoille ja kolmas muukalaisten vierasvaraiseen vastaanottamiseen, jotka etäisistä maista tulivat hänen luoksensa. Toinen puoli tuloista oli jaettu neljään osaan, joista yksi oli määrätty köyhille, toinen kahdelle Alfredin perustamalle luostarille, kolmas koululle, jonka hän oli perustanut valtakuntansa nuoria ylimyksiä varten, ja neljäs avuksi muille luostareille ja kirkkoille.

Europan pohjoiset seudut alkoivat tähän aikaan tulla tutuiksi. Kerran saapui kuninkaan luo mies, nimeltä *Ottar*, jonka koto oli pohjoisessa Norjassa Jäämeren rannalla. Hän oli kotimaassaan rikas mies, koska hänellä oli 600 poroa ja hän kantoi lappalaisilta veroa: turkiksia, linnununtuvia ja valaskalan luuta. Tutkiakseen, miten loitolle mannermaata ulottui, oli hän purjehtinut itää ja pohjoista kohti, kunnes saapui joelle, joka laski mereen; hän oli matkallaan koonnut mursunhampaita, joista hän nyt antoi osan kuninkaalle. Erittäin ihastuneena Ottarin puheihin julkasi Alfred hänen matkakertomuksensa ja lähetti itse Itämereen purjehtimaan merenkulkijan *Wulfstanin*, joka palattuansa kertoi vieläkin tallella olevassa kirjasessa Itämeren rannoilla asuvista kansoista.

Kolmantenakymmenentenä hallitusvuotenaan kuoli kuningas Alfred (901). Hän on niitä harvoja yleishistoriallisia henkilöitä, jotka inhimillisesti puhuen ovat puhdasmaineisina säilyneet jälkimaailman muistissa.

Alfredin kuoltua hallitsivat hänen voimakas poikansa ja samoin voimakkaat poikansa pojat, voittaen tanskalaiset ja päästen koko Englannin herroiksi. Mutta sitte alkoi taas heikkouden aika. Normannilaiset tekivät uudestaan rajuja hyökkäyksiä, ja Ostangeliin ja Northumberlandiin asettunut tanskalaisväestö auttoi useimmiten maanmiehiänsä. Suurimmaksi kasvoi kurjuus kelvottoman *Ethelred II:sen* hallitessa; kaikki hajosi silloin häiriön tilaan, ja kun tanskalaiset hyökkäsivät maahan, kavalsivat englantilaista sotaväkeä useinkin sen omat päälliköt, ne kun olivat vihollisten maanmiehiä. Kerran purjehtivat Tanskan kuningas Sven Kaksiparta ja Norjan kuningas Olavi Tryggvenpoika 94 laivalla ylös Thames-jokeen. Silloin osti Ethelred häpeällisen rauhan, ja samoin täytyi hänen kohta sen jälkeen tehdä uudestaan. Mutta aina tuli vain uusia joukkoja, joita helposti saavutettu saalis sinne houkutteli. Ethelred silloin teki vielä turmiollisemman päätöksen, murhautti yhtenä päivänä (13 p. marrask. 1002) kaikki tanskalaiset, kuin tavattiin hänen alueellaan. Siitä vain seurasi, että murhattujen maanmiehiä tuli useampia ja julmempia kuin ennen kostamaan. Kuningas Sven, jonka sisar oli surmattu yleisessä verisaunassa, nousi jo seuraavana vuonna maalle hävittelemään Englannin rannikkoa ja hänen onnistui monen hävitysretken jälkeen päästä maan tunnustetuksi kuninkaaksi. Ethelred pakeni Normandiaan, josta hän kyllä palasi jonkun ajan kuluttua, mutta ei voinut karkoittaa muukalaisia.

Knut Suuri (1017-35).

Sven Kaksiparran poika Knut osoitti jo alun pitäin toimikykyä ja hallitusvoimaa, välistä myöskin viekkautta ja julmuutta. Palattuaan isänsä kuoltua (1014) Tanskaan ja saatuaan siellä veljensä kanssahallitsijana osan hallituksesta varusti hän suuren ja komean laivaston ja purjehti sillä Englantiin. Laivoissa oli sekä purjeet että aivot. Kummassakin emäpuussa oli kullasta ja hopeasta valettuja eläinten ja ihmisten kuvia. Suurten mastojen latvoihin oli asetettu valettuja linnunkuvia tuuliviireiksi taikka myöskin monenmuotoisia lohikäärmeitä, niin elävästi kuvattuja, että näytti, ikäänkuin ne olisivat puhallelleet tulta sieramistansa. Laivain sivut olivat täynnä kauneita maalauksia sekä loistavia kulta- ja hopeakoristuksia. Kun auringon säteet, sanotaan kertomuksessa, valasivat mastoihin ja purjeihin ripustettuja kilpiä ja muita aseita, näytti matkan päästä katsoen koko taivas olevan ilmitulessa. Tällä retkellä oli myöskin miehiä molemmista toisista pohjoisvaltioista. Knutin sukulainen, Ruotsin Olavi Sylikuningas, kannatti yritystä ja norjalainen Erik Jaarli oli miehinensä mukana.

Tähän aikaan kuoli kykenemätön kuningas Ethelred II, ja häntä seurasi poikansa *Edmund Rautakylki*, urhollimen ja ylevä ruhtinas. Viisi kertaa piiritti Knut turhaan Lontoota ja yhtenä vuonna (1016) oli viisi taistelua, eikä Knut kuitenkaan päässyt sen pitemmälle. Jonkun ajan kuluttua yhtyivät molemmat kuninkaat neuvottelemaan ja sopivat jakamaan valtakunnan siten, että pohjoiset seudut sai Knut, mutta eteläiset ynnä Lontoon kaupungin Edmund; ja viimein he ystävyiden merkiksi vaihtoivat aseensa ja varuksensa.

Kohta sen jälkeen Edmundin surmasi oma väkensä ja Knut silloin anasti hänenkin alueensa ja kruunautti itsensä Englannin kuninkaaksi. Veljensä ja kanssahallitsijansa kuoltua oli hän yksinään päässyt myöskin Tanskan kuninkaaksi.

Englannissa hallitsi Knut voimakkaasti ja oikeuden mukaan. Hän turvasi maan rannikot skandinaviaalaisten retkiltä, jotka alussa koettivat niitä hävitellä kuten ennenkin. Kerran valloitti hän kokonaisen merirosvolaivaston ja hirtätti kolmekymmentä sen päällikköä. Valtakunnan sisällä

piti hän yllä rauhaa, järjestystä ja oikeutta; hän kohteli englantilaisia ja tanskalaisia yhtäläisesti ja koetti kaikin tavoin lievittää heidän keskinäistä vihaansa. Itse hän nai Ethelredin lesken, sovittaakseen vanhan kuningassuvun suosijoita. Ollen viisas lainsäätävä ja ankara lainkäyttäjä saavutti Knut myöskin hyvin ansaittua kunnioitusta. Mitä pohjolan miehet olivat hävittäneet, rakennettiin uudestaan ja heidän ryöstelemisensä kasvattama kurjuus alkoi lievitä. Englanti oli tähän aikaan ainoa Euroopan valtakunta, joka sai nauttia lakkaamatonta rauhaa.

Uuden valtakuntansa valloittamisen ja järjestämisen jälkeen oleskeli Knut vuoden Tanskassa, pani siellä toimeen vakavamman, ulkomaiseen malliin järjestetyn hallituksen sekä sääsi uusia tai uudisti entisiä hyödyllisiä lakia yleisen turvallisuuden ja hyvän järjestyksen ylläpitämiseksi, ainakin kuninkaan välittömässä läheisyydessä. Ne asetukset (vitherlag-oikeus) olivat tosin lähimmiten aiottu kuninkaan seurueelle (hird), mutta levisivät kuitenkin laajemmin käytäntöön. Hänen sanotaan silloin voittaneen myöskin erään vendiläisheimon ja valloittaneen kuuluisan Jomsborgin.

Silloisen käsityksen mukaan oli Knut kaikessa käytöksessään hurskas, kristillinen kuningas. Hän osoitti papeille suurta kunnioitusta, katsoi, että kymmenykset heille säännöllisesti maksettiin ja korjautti kaikki ne kirkot, jotka olivat edellisten sotain aikana kärsineet vahinkoa. Valloitus sodan aikaisiin taistelupaikkoihin rakennutti hän luostareja ja rukoushuoneita sekä määräsi niissä pidettäväksi sielumessuja kaatuneiden tanskalaisten ja englantilaisten puolesta. Hippakuntain perustamisella ja kirkkojen rakennuttamisella levitti hän kristinuskoa myöskin kotivaltakuntaansa Tanskaan.

Vuonna 1026 teki Knut pyhiinvaelluksen Roomaan. Hän vaelsi Flanderin, Ranskan ja Italian kautta, kaikkialla tehden ankaroita katumusharjoituksia ja anteliaasti jaellen lahjoja kirkkoille. Roomassa hän osoitti hurskasta nöyryyttä pyhälle isälle ja teki apostoli Pietarin haudalla lupauksen noudattaa edelleenkin Jumalanpelkoa ja rakentaa majatalon tanskalaisille ja englantilaisille pyhiinvaeltajille. Hän oli siellä myöskin läsnä keisari Konrad II:sen kruunauksessa, joka silloin luovutti tanskalaiskuninkaalle Slienin ja Eiderin välisen maan eli osan nykyisestä Slesvigistä.

"Knut mahtavaksi" häntä aikalaisensa sanoivat. Itse hän elämänsä ehtoolla nöyrästi kumartui mahtavamman eteen. Kerran sanotaan hovimiesten ylistelleen hänen suuruuttansa ja vakuuttaneen kaiken olevan hänelle alammaisena. Silloin kuningas ajoi heidän kanssansa vaunuilla meren rantaan juuri vähää ennen kuin vuoksi-aika alkoi. Veden noustessa lausui hän: "Maa, jolla tässä istun, on minun, ja sinä, vuoksi, olet minun herruuteni alainen; minä kiellän sinua nousemasta korkeammalle ja kastelemasta hallitsijasi jalkoja." Mutta vuoksi nousi nousemistaan ja huuhteli viimein kuninkaankin jalkoja. Silloin nousi Knut vanhus ja sanoi hovimiehilleen: "Katsokaas, ainoastaan yksi on suuri, hän, jonka käskyä maa, tuuli ja meri tottelevat."

Robert Guiskard.

Normannilainen ylimys Tankred Hautevillelainen sanoi kerran kahdelletoista reippaalle pojalleen: "Minulta ei jää mitään perintöä, joka riittäisi teille kaikille; menkää siis ulos maailmaan; sieltä kyllä saatte tavaraa ja valtaa." Kymmenen poikaa silloin läksikin Etelä-Italiaan. *Robert*, jota sanottiin *Guiskardiksi* (viisaaksi), oli ijältään veljeksistä kuudes, mutta viisaudeltaan ja sankarillisuudeltaan ensimmäinen. Pitkän vartalonsa ja voimakkaan, käskevän äänensä tähden oli hänellä jo ulkomuodossaankin jotain hallitsijan omaista. Vaalea tukka ilmasi hänen olevan sukuisin pohjolasta, mutta tulisista silmistä välkkyi etelämaalaisen sielu. Sotilaselämän tehtäviin oli hän niin tottunut, että hän taistelussa saattoi yht'aikaa käyttää oikealla kädellä miekkaa ja vasemmalla keihästä. Päästäkseen tarkoitusten perille, joita hehkuva kunnianhimo asetteli hänen eteensä, hän ei kammonnut huonojenkeinojen käyttämistä. Hän oli ahnas kokoamaan saalista, mutta myöskin antelias sitä jakaessaan.

Aikaisin alkoivat normannilaiset suunnata retkiänsä Italiaan. Kristinusko antoi heidän seikkailunhalulleen hurskauden vivahdusta; niinkuin he muinoin kävivät pitkillä viikingiretkillä, alkoivat he nyt seikkailunhaluisina pyhiinvaeltajoina retkeillä kaukaisiin maihin. Sitä varten he ensinnä tulivat Italiaan. Siellä he yhtyivät toisiaan puolustamaan ja muita pyhiinvaeltajia suojelemaan rosvoilta. Varsinkin sarasenilaiset, kuten muhamettilaisia nimitettiin, saivat tutustua sotaisten pyhiinvaeltajain miekkaan. Neapolin herttuan anteliasuudesta saivat he (1026) Aversa-linnan lahjaksi. Tähän aikaan tulivat Tankredin vanhemmat pojat ja valloittivat Salernon ruhtinaalle Amalfin, joka jo silloin oli kuuluisa kauppakaupunki, sekä antautuivat sitte kreikkalaisen keisarin sotapalvelukseen, joka koetti valloittaa Sisiliaa arabialaisilta. Mutta kohta he käänsivät aseensa itse kreikkalaisia vastaan, joita he halveksivat pelkurimaisuuden, ja vihasivat uskottomuuden tähden. He saivat pian valloitetuksi Apulian, josta sitte tekivät ryöstöretkiä joka taholle. Silloin saapuivat myöskin toiset veljekset Robertin johdolla.

Paavi *Leo IX* läksi kokoon haalitun joukon kanssa anastajia vastaan. Normannilaiset, kuultuaan pyhän isän olevan tulossa, laittoivat hänen luoksensa lähettäviä, jotka nöyrästi lankesivat polvilleen hänen eteensä. Yleästi vaati paavi normannilaisia lähtemään pois Italiasta, jos henkensä oli heille rakas. Mutta ennemmin kuin paeta tahtoivat he kunniallisesti kuolla. He siis toivottomuudessaan syöksyivät paavin sekalaista sotaväkeä vastaan ja saavuttivat täydellisen voiton, ottivatpa paavin itsensäkin vangiksi. Siinä taistelussa osoitti varsin Robert urhollisuutta ja suurta taitoa. Mutta hurskaat voittajat lankesivat polvilleen paavin jalkain juureen ja pyysivät anteeksi syntistä voittoansa sekä sitoutuivat ottamaan Apulian ja Kalabrian lääniksi paavilta.

Apulian ja Kalabrian herttuan nimellä ryhtyi Robert (1057) hallitsemaan uutta valtakuntaansa ja

laajensi sitä pohjoiseen päin, perustaen siten normannilaisvaltion, josta myöhemmin kehittyi Neapolin kuningaskunta. Hänen veljensä Roger sill'aikaa valloitti arabialaisilta Sisilian. Mutta Robertin mielessä syntyi vielä rohkeampia ajatuksia; hän alkoi sodan kreikkalaista keisarikuntaa vastaan muka auttaakseen erästä vallantavoittelijaa, mutta oikeastaan anastaakseen itse koko sen valtakunnan. Häntä seurasi puolisonsa taistellen hänen sivullaan ja poikansa edellisestä aviosta *Bohemund*. Valloitettuaan Durazzon etenivät normannilaiset Tessalonikaan, ja Konstantinopoli jo vapisi heidän tulostansa, vaan silloin saapui sanoma Saksan keisarin Henrik IV:nen voitollisesta taistelusta paavi Gregorius VII:ttä vastaan ja normannilaiset läksivät auttamaan paavia. Kohta sen jälkeen läksi Robert uudestaan kreikkalaista valtakuntaa vastaan ja taisteli silloinkin hyvällä menestyksellä, mutta kuoli Kefalonia-saarella (1085) paraikaa mietiskellessään uusia laajoja valloituksia.

Ryssäin valtakunta Venäjällä.

Rurik perustaa Venäjän valtakunnan. Samaan aikaan kuin skandinaivialaiset viikingit kulkivat Länsi-Europan rannikoilla hävittämässä, eivät he myöskään säästäneet niitä itäisiä maita, jotka Itämeren toisella puolella olivat suomalaisten ja slaavilaisten hallussa. Niinpä nämä retkeilijät, joita näillä seuduilla ruvettiin sanomaan *varjageiksi*, kävivät Dyna-joen suussa sekä Virossa, Suomessa ja Karjalankin rannikoilla, ja muutamiin paikkoihin näkyy jo silloin yksityisiä joukkoja pysyväisesti asettuneen. Pian alkoivat he tunkeutua syvemmälle sydänmaihin. Vuonna 839 paikoilla oli eräs varjagilainen merikuningas laittanut lähettiläitä Konstantinopoliin saakka: mutta koska matka mannermaan halki Itämeren ja Mustanmeren välillä oli vaarallinen ja vaivaloinen, pyysivät lähettiläät palata frankien maan kautta ja saivat Kreikan keisarilta suosituskirjeen Ludvig Hurskaalle. Tämä tarkemmin tutki heidän sukuperäänsä, koska arveli niiden olevan vakoojia. Näin nyt havaittiin, että he olivat svealaisia Ruotsista ja että nimittivät omaa kansaansa *Roos*. Tämä nimi on nähtävästi sama kuin suomenkielinen *Ruotsi*-sana; mutta alkuansa se lienee kuulunut ainoastaan johonkuhun svealaisten osakuntaan, ja vielä meidän aikoina nimitettiin Uplannin rannikkoa erittäin *Rooslageniksi*, se on *Roos-kunnaksi*.

Vuonna 859 oli näitä Ruotsin retkeilijöitä tullut Laatokan ja Ilmajärven tienoille ja laskenut sen paikkakunnan slaavilaiset ja suomalaiset veron alaisiksi; mutta kolmen vuoden perästä heidät ajettiin takaisin meren yli. Vapautuneet asukkaat eivät kuitenkaan osanneet itseänsä hallita; heidän välillensä syttyi riitaa ja eripuraisuutta, ja viimein he päättivät hakea itsellensä hallitsijoita samoista merentakaisista varjageista eli skandinaivialaisista. Sen tähden he vuonna 862 lähettivät Rooskansalle tällöisen sanan: "Maamme on avara ja hedelmällinen, mutta järjestystä puuttuu; tulkaatte meitä hallitsemaan!" Tämän kutsumuksen mukaan tuli kolme veljestä seuralaisinensa ja jakoi vallan keskenänsä. Vanhin heistä, *Rurik*, asettui Laatokan etelärannalle ja rakensi Laatokan linnan; mutta *Sineus* hallitsi Valgetjärvellä ja *Truvor* Peiposjärven seuduilla. Kahden vuoden kuluessa kuolivat sekä Sineus että Truvor, ja Rurik jäi yksin hallitsemaan. Hän tuli Ilmajärvelle ja rakensi Velhojoen niskaan uuden kaupungin, nimeltä *Nougorod* eli *Holmgard*, josta hän hallitsi läheisiä heimokuntia. Tämä oli Venäjän vallan alku. Siihen kuuluivat slaavilaiset slovenit Ilmajärvellä ja krivitsit Polotskissa, sekä suomalaiset vessit Valgetjärvellä, merit Rostovissa ja muromit Okan varrella. Mutta vallitsevana soturisäätynä oli siinä Rurikin omat kansalaiset, varjagit, ja heidänpä nimensä *Roos* eli *Rus* tuli sitte pysymään valtakunnan nimenä, vaikka slaavilainen kansallisuus vähitellen pääsi voitolle. Nuo alkuperäiset "Ryssät" siis eivät olleet venäläisiä, vaan ruotsalaisia, ja skandinaivialaisten tunnetulla tavalla he nyt retkeilivät yhä edemmäksi. Kaksi varjagi-päällikköä, *Askold* ja *Dir*, valloittivat Kiovan.

Rurik kuoli 879 ja hänen nelivuotisen poikansa *Igorin* sijassa tarttui hänen sukulaisensa *Oleg* hallitukseen. Vuonna 907 hän kokosi suuren sotajoukon varjageja, suomalaisia ja slaaveja ja läksi Kreikan keisarin pääkaupunkia hätyyttämään. Keisari pyysi rauhaa (911) ja myönsi Olegille runsaita lahjoja. Vähän aikaa sen jälkeen sai Oleg surmansa. Nyt Igor itse tarttui hallitukseen. Hän oli sotainen varjagi niinkuin Olegikin ja oli nainut kauniin varjagilaisen tytön *Olgan*. Lisäksi tulleita viikingejä apunansa teki Igor sotaretkiä sekä kaakkoon päin aina Kaspienmeren rannoille asti että uudestaan Konstantinopolia vastaan. Kreikkalainen tuli hävitti hänen laivastonsa. Igorin jouduttua murhatuksi hoiti Olga alaikäisen poikansa *Sviatoslavin* puolesta hallitusta viisaasti aina kuolemaansa (969) asti.

Olga on tullut etenkin mainioksi siitä, että hän vuonna 955 kävi Konstantinopolissa ja siellä otti kasteen. Vaan Sviatoslavin hurjaan mieleen ei pystynyt kristinuskon lempeys; kun äiti häntä kääntymään kehoitti, antoi hän vastauksen: "seuralaiseni minua nauraisivat!" Tämän nuoren urhon koko elämä oli yhtämittäinen sotaretki kaukaisilla aloilla. Hän hävitteli Volgan varrella *bulgarien* ja *katsarien* maata ja pakotti nämä kansat veroa maksamaan. Sitte hän kääntyi *Tonavan bulgareja* vastaan ja valloitti koko heidän maansa. Mutta pian hän riitautui Kreikan keisarin kanssa. Tällä kertaa sattui keisarina olemaan urhollinen mies, *Johannes Teimiskes*, joka toi aasialaiset legioninsa pohjan barbaareja vastaan. Sviatoslavin täytyi peräytyä 971. Mutta keisari seurasi hänen jälkiänsä Tonavalle saakka ja pakotti hänet rauhaan. Kun Sviatoslav tästä palasi Venäjälle, karkasivat patsinakit hänen päällensä Dnieperin keskipalkoilla ja surmasivat hänet 972. Näin loppui tämä riehuva retkeilijä. Hänen pääkallostansa teetti patsinakien ruhtinas itsellensä juomamaljan.

Vladimir Suuri ja kristinusko. Sviatoslavilta oli jäänyt kolme poikaa Jaropolk, Oleg ja Vladimir, joiden välille hän oli määrännyt valtakunnan jaettavaksi. Mutta neljän vuoden perästä syttyi sota veljesten välille, ja Oleg sai loppunsa. Tämän kuultuansa, Vladimir pelkäsi samaa kohtaloa ja lähti Nougorodista pakoon, kulkien laivoillansa Nevajoen kautta meren yli Ruotsiin, varjagien vanhaan emämaahan. Siellä hän kokosi sotaisia varjageja ja palasi Nougorodiin; lähtipä sitte Jaropolkia vastaan ja surmautti veljensä 980. Näin pääsi Vladimir yksin vallitsemaan. Mutta sitte hän hallitsi

viisaasti ja voimakkaasti 35 vuotta ja on erittäin tullut siitä mainioksi, että hän käännätti venäläiset kristinuskoon, niin kuin kohta saamme nähdä.

Kun Vladimir ei enää tarvinnut varjagilaisia apujoukkojansa, joiden ylpeys oli hänen alammaisillensa suureksi rasiukseksi, lähetti hän ne Kreikan keisarin palvelukseen, pyytäen että keisari niitä ei enää päästäisi takaisin Venäjälle. Tästä lähtien oli Kreikan keisareilla tapana pitää skandinaviaalaisia sotureita henkivartioinansa; näitä pohjan sotureita nimitettiin Konstantinopolissa varangeiksi ja heidän aseensa oli kilven ohessa kaksiteräinen sotakirves oikealla olalla. Moni ruhtinaskin Skandinaviasta tuli Konstantinopoliin rikkautta ansaitsemaan; sitä kaupunkia skandinaviaalaiset nimittivät "Isoksi kartanoksi" (*Miklagard*), mutta Venäjän vallan nimi oli heidän kielessään *Gardariiki*.

Vladimir oli ensimmäinen Venäjän hallitsija, joka ei enää asettanut valtaansa yksin muukalaisten varjagien nojaan, vaan koki yhdistää valtakuntansa omat asukkaat varsinaiseksi kansakunnaksi. Rurikin aikana oli vielä isoin osa uuden valtakunnan asukkaista ollut suomalaista sukuperää; mutta sitte oli varjagiryssäin valta levinnyt enimmästi etelään päin slaavien alalle, ja pääkaupungiksi oli tullut Kiova, joka oli suomalaisista heimokunnista kaukana. Sen vuoksi oli nyt Venäjän etevin väestö slaavilainen ja siitä kansasta oli Vladimir itsekin äitinsä puolelta lähtenyt. Saadaksensa nämä heimokunnat paremmin yhteen sulatetuki, hän viimein päätti hävittää pakanuuden ja käännättää kaikki alammaisensa kristinuskoon. Tarina juttelee, että silloin myöskin muhamettilaiset ja juutalaiset, joilla oli tunnustajia Volgan kansojen tykönä Bulgariassa ja katsarien maassa, koettivat häntä puoleensa houkutella. Juutalaisille hän heti vastasi, että nähtävästi Jumala heidät oli hyljännyt, koska olivat pois ajetus omasta maastaan. Sitä vastoin Islamin ihanat Hourit olisivat häntä viettelleet Muhammedin uskoon; sillä Vladimirin irstaisuus oli rajaton. Mutta hän kun sai kuulla, että viininjuonti oli Koraanissa kielletty, hän arveli: "viini on venäläisten ihastus; viinittä emme tule toimeen." Paavista hän ei myöskään tahtonut mitään tietää; mutta kreikkalaisen uskokunnan loistava kirkonmeno häntä suuresti miellytti. Nyt Vladimir kokosi suuren sotajoukon, jolla lähti etelään ja valloitti kreikkalaisilta Kersonin kaupungin Krimin niemellä. Tästä hän lähetti Konstantinopoliin sanan, vaatien keisarin sisarta Annaa puolisoikseen. Siihen suostuttiinkin sillä ehdolla että ruhtinas itse kääntyisi kristinuskoon. Silloin Vladimir otti kasteen Kersonissa 988, ja moni ylimys eli "bojari" seurasi hänen esimerkkiään. Prinsessa Anna lähti puolisonsa kanssa Kiovaan, ja häntä seurasi joukko kreikkalaisia pappeja, tuoden muassaan pyhäin kuvia ja pyhiä jäännöksiä.

Kiovaan tultuansa Vladimir heittäi epäjumala Perunin kuvan Dnieperiin ja käski kansan seuraavana päivänä kokoutua kastettavaksi. Silloin joki täyttyi kuuliaisista alammaisista, ja papit kulkivat lautoilla lukemassa kasterukoukset joukkojen yli. Mutta rannalla makasi Vladimir polvillansa, kiittäen Jumalaa. Sitte rakennettiin Perunin tempelin sijaan metropoliittakirkko, ja kristinuskoko levitettiin yli koko valtakunnan. Kirkonmenoissa ruvettiin käyttämään slovenilaista piplian-käännöstä ja kirjoitustapaa, jonka kaksi tessalonikalaista munkkia, veljekset Kyrillos ja Metodios, olivat edellisen vuosisadan keskupaikoilla tehneet Moravian seurakunnalle.

Vladimirin kuoltua 1015 syntyi eripuraisuutta hänen poikainsa välillä, joista yksi, nimeltä Jaroslav, viimein sai yksinäisen vallan. Mutta tämän jälkeen Venäjän valta hajosi pienempiin ruhtinaskuntiin ja vajosi moneksi vuosisadaksi tylsään hermottomuuteen.

Ansgarius, Pohjan apostoli.

Ansgarius oli sukuansa frankilainen ja syntyi vuoden 801 paikoilla. Hänen äitinsä kuoli varhain, ja isä pani hänet kouluun lukemista oppimaan, mutta poika oli taipuvainen leikkiin ja turhuuteen enemmän kuin oppimiseen ja elämän parannukseen. Silloin jutellaan hänen kerran nähneen unta, että hän seisoi eräässä paikassa, joka oli täynnä lokaa ja saastaisuutta. Lähellä sitä näkyi kaunis ja viheriä tie, jota käveli komea vaimo, puettuna valkeihin, kiiltäviin vaatteihin, ja Ansgarius luuli sen olevan neitsyt Marian. Hänen seurassansa oli paljo vaimoja, jotka myös olivat valkeat ja loistavat, ja niiden joukossa oli Ansgariuksen äitikin. Nähtyänsä hänet rupesi Ansgarius pyrkimään hänen tykönsä, vaan ei voinut päästä irti loasta. Niin neitsyt Maria tuli hänen tykönsä, sanoen: "Poikani, sinä tulisit mielelläs äitisi tykö. Vaan jos tahdot tulla meidän seuraamme, pitää sinun pakeneman kaikkea saastaisuutta ja sen sijaan harjoitteleman hyviä ja puhtaita tapoja; sillä me vihaamme suuresti kaikkea turhuutta ja kelvottomuutta, eikä se, jolla niistä on ilonsa, taida olla meidän kanssamme." Tämän unen jälkeen muuttui Ansgarius paljon ja työskenteli ainoastaan vähäisissä ja hyödyllisissä asioissa. Hän tuli nuorena munkiksi ja kouluttajaksi Corbien luostarissa Pikardian maalla, ja kun tästä siihen aikaan perustettiin uusi Corbeyn luostari Westfaliin, niin Ansgariuskin siihen siirtyi. Pian hänelle tuli suuri maine puhtaan elämänsä ja jumalasuutensa tähden, niin että kansa luuli hänen voivan kätten päälle-panemisella parantaa tauteja. Silloin tapahtui v. 826, että eräs tanskalainen kuningas Harald Klak otti kasteen Ingelheimissä ja pyysi saarnaajia mukaansa Tanskaan. Keisari Ludvig Hurskas lähetti tähän toimeen Ansgariuksen, joka nyt jonkun aikaa hyvällä menestyksellä vaikutti Tanskassa, vaikka monet vaarat häntä siellä väijyivät.

Näihin aikoihin tuli lähettiläitä Upsalan kuninkaalta keisari Ludvigin tykö. Nämä, pääasiansa toimitettuaan, mainitsivat, että moni Ruotsissa tahtoisi kääntyä kristinuskoon ja että kuningas suosiolla ottaisi vastaan pappeja, jotka sinne tahtoisivat tulla. Niin päätettiin lähettää sinne muutamia hengellisiä miehiä; vaan ei yksikään uskaltanut lähteä niin vaaralliselle matkalle paitsi Ansgarius ja yksi hänen kanssaveljistänsä. Hän otti keisarilta lahjoja kuninkaalle ja läksi matkalle Ruotsin lähettilästen kanssa. Mutta viikingit karkasivat heidän laivansa päälle, ja ottivat pois heidän kalliit tavaransa, niin että ainoastaan joku vähäinen osa heidän kirjoistansa heille säilyi.

Silloin toinen pappi olisi tahtonut palata takaisin, vaan Ansgarius sanoi: "Minä annan ruumiini ja sieluni Jumalan haltuun, enkä ennen palaa kuin olen saarnannut kristinoppia siinä maassa." He matkustivat siis edelleen ja tulivat syksyllä 829 monen vaivan perästä järvien, jokien, metsäin ja korprien poikki Mälarijärven rannalle, Birkan kauppapaikkaan. Kuningas Björn otti suosiolla Ansgariuksen vastaan ja salli hänen saarnata kristinuskoa kaupungissa. Nyt Ansgarius käänsi monta ihmistä epäjumalien palveluksesta ja muiden joukossa Hergeirinkin, joka oli kuninkaan korkein neuvonantaja ja Birkan hallitusmies. Sepä Hergeir antoi kartanoonsa rakentaa kirkonkin, ensimmäisen Ruotsiin. Puolentoista vuoden perästä palasi Ansgarius Saksanmaalle. Keisari Ludvig perusti nyt Elben suuhun *Hampurin* arkkihippakunnan, levittääkseen sieltä vielä enemmän kristinoppia pohjoismaihin. Ansgarius, ehkä ainoastaan 30-vuotiasna, tuli sen ensimmäiseksi arkkipiispaksi. Hän vihki sitte erään Gautbert-nimisen munkin, jota myös Simoniksi kutsutaan, Birkan piispaksi, kehoittaen häntä varovaisuudella kohtelemaan kansaa eikä pyytämään heidän omaisuuttansa, vaan paremmin, niinkuin Ansgariuskin omalla työllensä hankkimaan elatuksensa ja olemaan kansalle esikuvana puhtaassa ja pyhässä elämässä. Mutta piispa Simon tuli pian niin vihatuksi, että pakanat karkasivat hänen päällensä, tappoivat hänen apumiehensä ja ajoivat hänet itsensä pois valtakunnasta. Niin Ruotsinmaalta taas puuttui saarnaajia, ja silloin kristinoppi laiminlyötiin. Hergeir pysyi kuitenkin lujana uskossansa.

Sillä välin vaikutti Ansgarius ahkerasti uudessa hippakunnassaan, perusti koulun ja kirjaston Hampuriin, lunasti vankeja ja orjia ja voitti monta sielua. Mutta v. 845 karkasivat viikingit Hampuriin ja hävittivät sen perin juurin, niin että Ansgariuksen täytyi kauan aikaa kulkea kodittomana, kunnes vihdoinkin löysi turvapaikan Bremenistä, johon nyt hänen piispanistuimensa muutettiin. Eräs Juutinmaan kuningas Erik oli tähän aikaan alkanut kääntyä kristinuskon puolelle, niin että Ansgarius sai luvan rakentaa kirkon Slesvigin kauppapaikkaan, ja tämä oli ensimmäinen kirkko Tanskassa. Myöhemmin sai hän perustaa toisenkin kirkon Ribeen, johon papiksi pantiin Ansgariuksen ystävä ja opetuslapsi *Rimbert*.

Ruotsissa oli kristinuskokin jo hävinnyt, eikä kukaan uskaltanut sinne lähteä uudestaan saarnaamaan. Silloin päätti vihdoinkin Ansgarius uudelleen lähteä Birkaan v. 853 paikoilla. Vähäistä ennen hänen tuloansa oli siellä pidetty suuret keräjät. Muutama mies oli astunut esille ja sanonut kohdanneensa kaikki vanhat jumalat. He olivat muka lähettäneet kuninkaalle ja kansalle tämän tervehdyksen: "Me olemme kauan rakkaudesta teitä kohtaan ja teidän palveluksenne ja uhrinne tähden, antaneet teille rauhaa ja monta hyvää vuotta. Nyt vähenee teidän intonne meidän palveluksessa ja te palvelette vierasta jumalaa enemmän kuin meitä. Teidän on siitä luopuminen, jos tahdotte saada takaisin suosiomme. Jos välttämättömästi tahdotte enemmän jumalia, niin me otamme seuraamme teidän entisen kuninkaanne Erikin, että hänestä tulee teille uusi jumala." Tästä kiivastuivat pakanat suuresti, ja uusi epäjumalan huone rakennettiin kuningas Erikille. Heti sen jälkeen tuli Ansgarius. Hänen ystävänsä neuvoivat häntä kohta palajamaan pois, välttääksensä pakanain vainoa; mutta Ansgarius ei suinkaan tahtonut paeta, vaan sanoi olevansa valmis kärsimään vaivoja ja kuolemankin Kristuksen tähden. Sen aikainen kuningas, jonka nimi oli Olavi, otti hänet suosiolla vastaan; ei hän kuitenkaan uskaltanut omin luvin antaa Ansgariuksen saarnata Birkassa, vaan tahtoi ensinnä kuulustaa kansan mieltä yleisissä keräjissä. Siellä nostivat nyt pakanat keräjillä suuren pauhun ja huodon tuota uutta oppia vastaan; mutta kun ensimmäinen jyry oli vähän hiljennyt, nousi eräs vanha mies ja puhui näin: "Kuulkaat minua kaikki sekä kuninkaat että kansa. Täällä on monta joukossamme, jotka usein veden ja muissa vaaroissa ovat saaneet kokea, kuinka voimallinen se uusi jumala on auttamaan niitä, jotka häntä avuksensa huutavat. Sentähden ovatkin muutamat menneet Dorstadiin asti, antamaan ristiä ja kasta itsensä; ja ovat he semmoisilla matkoilla saaneet kärsiä viikingien väijymisiä sekä muita vaaroja. Miks'emme suosiolla vastaan ottaisi täällä kotona, mitä niin suurten vaarojen takaa olemme etsineet vieraistakin maista?" Nämät sanat liikuttivat kansaa, ja annettiin siis Ansgariukselle lupa saarnata kristinoppia Ruotsissa. Hän sai nyt monta kääntymään, rakensi kirkon Birkaan, holhosi köyhiä ja orpolapsia ja lunasti vankeja. Jonkun ajan perästä palasi hän Tanskaan ja Bremeniin, ja nyt tuli kristinoppi kovin laimin lyödyksi Ruotsissa, kun ei yksikään saarnaaja uskaltanut sinne lähteä. Piispanistuimeltaan koetti Ansgarius yhä edistää lähetyssaarnaajain työtä pohjoismaissa. Mutta pakanaus oli liian syvälle juurtunut skandinaviaalaisten koko ajatustapaan, että rakkauden saarna niin pian olisi heihin vaikuttanut. Sen vuoksi tapahtuikin, että kun Ansgarius v. 865 helmik. 3 p. kuoli Bremenissä, hänen istuksensa sekä Tanskassa että oletikin Ruotsissa joutui kovin häviölle.

Ansgariuksen luonteesta on hänen elämänsä kertoja Rimbert antanut kauniin kuvan. Ansgarius oli sen ajan tapaan sangen jumalinen mies. Hänellä oli aina rahakukkarot vyöllensä, saattaaksensa heti auttaa köyhiä. Hän paastosi usein ja pesi köyhäin jalkoja Vapahtajan tavalla. Kurittaaksensa ruumistansa, piti hän karvapaitaa aina lähinnä ihoansa eikä syönyt muuta kuin leipää ja vettä, niitäkin määrän jälkeen. Hän oli sangen harras pohjoisten kansain kääntämisessä eikä säästänyt itseänsä eikä omaisuuttansa. Kuoleman jälkeen julisti hänet paavi pyhäksi; häntä palveltiin pohjoismaiden suojeluspyhänä ja hänen luitansa säilytettiin pyhinä jäännöksinä.

Saksilaiset keisarit.

Karolingisuvun sammuttua tuli frankilainen *Konrad I* Saksan hallitsijaksi. Se oli onneton aika. Unkarilaiset, suomensukuinen kansa, oli asettunut avarilaisten entiselle alueelle ja teki nyt tuhoavia hävitysretkiä; vendiläiset hätyyttivät valtakuntaa pohjoisesta päin, ja valtakunnan sisällä täytyi Konradin lakkaamatta taistella itsevaltaisia herttuovia vastaan. Hän kulutti koko hallitusaikansa taisteluissa ja vastuksissa, mutta sai itse siitä hyvin vähän hedelmiä.

Henrik I (919-936).

Uppiniskaisista herttuista, joita vastaan Konradin täytyi taistella, oli varsinkin Saksin herttuan Oton poika ja seuraaja *Henrik* hyvin kiusallinen vastustaja. Nuori Henrik oli jo osoittanut sekä itsenäisyyttä ja vallanhimoa että myöskin urhollisuutta, reippautta ja viisautta. Konrad kuolinvuoteellansa kutsui luokseen veljensä Eberhardin ja kehoitti häntä valituttamaan juuri Henrikkiä valtakunnan päämieheksi. Kuoleva kuningas siten osoitti ylevää jaloutta, kun hän valtakunnan edun tähden unhotti oman vihollisuutensa.

Eberhardin saapuessa tapaamaan saksilaisten mahtavaa herttuaa ja pyytämään häntä ryhtymään valtakunnan hallitukseen oli Henrik, kuten myöhempi tarina kertoo, paraillaan metsällä linnustamassa; sentähden on hänellä historiassa kauan ollut nimi *Henrik Linnustaja*. Valtakunnan-kokouksessa ruhtinaat ja ylimykset valitsivat Eberhardin neuvosta hänet kuninkaaksi ja kansa hänet myöskin siksi tunnusti.

Viisaasti ja voimakkaasti uudisti Henrik järjestyksen valtakunnassa ja yhdisti siihen Lotringin sekä ryhtyi sitte sotaan peljättäviä unkarilaisia vastaan. Kohtapa hän kuitenkin huomasi tarvittavan pitempiä valmistuksia, jos tahdottiin onnellisesti ja ainiaaksi vapauttaa valtakuntaa näistä vihollisista. Sen tähden hän teki heidän kanssansa yhdeksäksi vuodeksi aselevon ja sitoutui sill'aikaa maksamaan unkarilaisille vuotuista veroa.

Aselevon tuottamana rauha-aikana rakennutteli Henrik Saksiin lujia linnoja, joiden muurit voisivat suojella piiritystaitoon tottumattomain unkarilaisten hyökkäyksiltä. Siten tuli moni vanhempi kaupunki linnoitetuksi ja uusiakin perustettiin. Edistääkseen asettumista kaupunkeihin antoi Henrik, kuten sanotaan, niiden asujamille monta etuoikeutta ja määräsi, että maorjain, jotka asettuivat kaupunkeihin, pitää pääsemän vapaiksi. Syystä kyllä voidaan siis Henrikkiä sanoa *kaupunginrakentajaksi*.

Paranteli hän myöskin sotalaitosta ja koetti varsinkin kehittää saksilaisten keskuudessa ratsupalvelusta, saattaakseen siten paremmin sotia ratsastavia unkarilaisia vastaan.

Kun sitte yhdeksän vuoden kuluttua unkarilaisten lähettiläät saapuivat taaskin kantamaan veroa, sanotaan Henrikin heille kullon sijasta antaneen rupisen koiran. Uhkaillen poistuivat lähettiläät ja kertoivat kotimaahansa palattuaan tuon häväistyksen. Kohta sotatulet kutsuivat unkarilaisten saaliinhimoisia joukkoja kokoutumaan kostoretkelle Pohjois-Saksaa vastaan. Palavat talot ja kylät pian levittivät tietoa heidän hyökkäyksestensä.

Henrik läksi saksilaistensa kanssa ratkasevaan taisteluun hirvittävää vihollista vastaan. Syntinsä tunnustaen ja pyhää ehtoollista nauttien valmistautui hänen kansansa kuolemaan, jos siksi tulisi, ja asettui sitte taistelujärjestykseen; itse Henrik asettui etupäähän ja hänen edellensä kannettiin ylienkehi Mikaelin sotalippua. Ensin lähetettiin Tyingin nostoväki ärsyttämään vihollista taisteluun ja teeskennellyllä paolla houkuttelemaan, heitä päävoiman luo. Rajusti silloin ratsujoukot syöksyivät vastakkain. Tyingiläiset viimein peräytyivät; mutta heitä seuraavat unkarilaiset, nähdessään saksalaisen pääjoukon tiheät rivit, tulivat levottomiksi ja läksivät lyhyen taistelun jälkeen pakoon. Koko kahdeksan päivää ajettiin heitä takaa. Heidän leiristään saivat voittajat runsaan saaliin ja vapauttivat paljon saksalaisia vankeja. Henrik kumartui viimein koko sotaväkensä kanssa polvilleen kiittämään Jumalaa voitosta.

Kolmen vuoden kuluttua kohtasi Henrikkiä halvaus. Käsittäen sen kuoleman enteeksi tahtoi hän aikanaan toimittaa talonsa ja kutsui sentähden Erfurtiin valtakunnan-kokouksen, jossa neuvoteltiin hänen poikansa Oton vallanperimisestä. Kohta sen jälkeen uusi halvauksen kohtaus lopettikin hänen elämänsä.

Otto Suuri (936-973)

Henrikin kuoltua pidettiin valtakunnan-kokous Aachenissa, jossa herttuat ja muut ylimykset tunnustivat Oton kuninkaaksensa sekä astuivat sitte hänen kanssansa tuomiokirkkoon, jossa papit ja kansa olivat koossa. Mainzin arkkipiispa täydessä virkapuvussaan talutti Oton keskelle kirkkoa ja näytti häntä kokoutuneelle kansalle sekä satoi hänen vyöllensä Kaarle Suuren miekan, puki hänelle ylle kuninkaan manttelin, antoi käteen valtikan ja voiteli hänet pyhällä öljyllä. Kölnin arkkipiispan avulla hän viimein laski kruunun Oton päähän ja talutti kuninkaan valtaistuimelle, josta hän näkyi kansalle majesteettiuden koko loistossa. Se oli merkillinen paikka, jossa kaikki tämä tapahtui, sillä hautaholvissa lattian alla istui kultaisella valtaistuimella Kaarle Suuren maalliset jäännökset.

Menestyen taisteli Otto slaavilaisia heimoja vastaan, koettaen heitä kukistaa ja kääntää kristinuskoon. Böömi pakotettiin antautumaan valtakunnan alammaisuuteen ja maksamaan veroa.

Italiassa eli tähän aikaan kovasydämminen ja vallanhimoinen mies, Ivrean rajakreivi *Berengar*. Hänen sanottiin myrkyttäneen Italian nuoren kuninkaan Lotarin sekä sitte ottaneen vangiksi hänen leskensä, kauniin *Adelheidin*, aikoen häntä naittaa pojallensa. Adelheid inholla torjui tuon yrityksen ja aikoi paeta Saksanmaalle, mutta hänet saatiin uudestaan kiinni; Berengarin hävytön puoliso silloin kaatoi hänet tukasta vetäen maahan ja astui hänen päällensä. Kaunis ruhtinatar sitte suljettiin Garda-järven rannalle etäisen linnan torniin. Hurskas pappi Martin, ruhtinattaren suvun ystävä, teki salaa reiän tornin muuriin ja kaivoi maanalaisen käytävän, vapautti sitä tietä ruhtinattaren ja vei hänet veneellä järven yli. Monenlaisten vaarojen ja seikkailujen kautta jatkettiin pakoa. Adelheidin täytyi vainoojiansa piileskellä ruisvainioissa ja elää kalalla, jota eräs sääliväinen kalastaja toi. Viimein hän saapui Kanossa-linnaan, joka seisoj veden ympäröimällä kalliolla. Linnan herra, rajakreivi Azzo, otti ruhtinattaren suojelukseensa, vaikka siten joutuikin sotaan Berengarin kanssa. Adelheid oli kuullut paljon puhuttavan Otosta, pyysi nyt häneltä apua

sekä tarjosi hänelle kättänsä ja Italian kruunua. Otto läksi (951) sotajoukon kanssa Alpein ylitsi, valloitti Berengarin pääkaupungin Pavian ja vietti siellä hyvin komeasti häitä kauniin Adelheidin kanssa.

Unkarilaiset hyökkäsivät taaskin Saksaan ja kerskasivat kopeasti, että heidän hevosensa muka juovat kuiviksi kaikki Saksan joet. Suuri sotajoukko, jossa kerrotaan olleen 100,000 miestä, tunkeutui Baijeriin ja teki rynnäkön Lech-joen varrella olevaa Augsburgia vastaan. Kaupungin asujamia rohkasi piispa *Udalrik*, astuskellen pappispuvussaan keskellä nuolisadetta kehoittelemassa taistelijoita ja taivuttamassa heitä yöllä korjaamaan muureihin tulleita vammoja; naiset astuivat juhlasaatossa pitkin kaupunkia, rukoillen Jumalalta apua.

Jopa saapui kaupunkiin sanoma, että kuningas Otto oli tulossa saksalaisen sotaväen kanssa. Unkarilaiset luopuivat uuden rynnäkön aikeestaan ja peräytyivät jonkun matkaa pitkin Lech-joen oikeaa rantaa, jota vastoin saksalaiset olivat vasemmalla rannalla. Otto antoi sotaväkensä paastota ja valmistautui seuraavaksi päiväksi veriseen taisteluun. Se oli 10 päivää elokuuta 955. Malttamattomina uittivat unkarilaiset taistelun kiihkossaan hevosensa Lechin yli ja kahakoivat pitkin koko saksalaisten rintamaa. Ensinnä he hurjasti parkuen syöksyivät böömiläisiä vastaan, jotka joutuivatkin tappiolle, ja sitte shwabilaisia vastaan, jotka myöskin alkoivat sekasorrossa väistyä. Frankilaiset silloin urhollisen herttuansa *Konradin* johdolla syöksyivät taisteluun, ajoivat unkarilaiset takaisin ja vapauttivat kaikki saksalaiset vangit. Jopa marssi myöskin Otto saksilaisinensa esiin. Kiivas oli taistelu, mutta viimein hajoitettiin unkarilaiset ja he paeten syöksyivät Lechiin, joka kohta huuhteli joukottain hukkuvien ruumiita. Taistelukentältä pakoon päässeet saivat surmansa kiukustuneiden baierilaisten käden kautta. Suuresta unkarilaisjoukosta sanotaan ainoastaan seitsemän miestä palanneen kotimaahansa, heiltäkin nenät ja korvat pois leikattuina. Tämän hirmuisen tappion jälkeen unkarilaiset eivät enää häirinneet Saksanmaata. Heidän puoleisellensa rajalle perustettiin Itämarkki eli rajakreivikunta, josta alkoi ja kehittyi myöhempi Itävalta.

Puolisonsa kuningatar Adelheidin kanssa teki Otto sitte komean retken Italiaan. Hänen saapuessaan Roomaan se neuvoskunta, joka vieläkin sanoi itseään senaatiksi, tuli hänelle vastaan "kultaportille". Pietarin kirkon hopeaportin edessä teki Otto valan aina suojella Rooman kirkkoa. Seuraavana päivänä paavi hänet voiteli *Rooman keisariksi* (962) ja pani hänen päähänsä kruunun suuren ihmisjoukon läsnä ollessa, joka riemuhuudoilla tervehti häntä caesarein seuraajaksi.

Toisella Rooman matkalla vähän myöhemmin kruunautti keisari paavilla myöskin nuoren poikansa Oton ja aikoi hänelle puolisosksi kreikkalaisesta prinsessaa, Romanos II:sen tyttäretä *Teofanoa*, toivoen siten saavansa morsiuslahjaksi Apulian ja Kalabrian. Mutta silloinen keisari, Teofanon isintimä Nikeforos, voimakas ja valtioviisas mies, ei suostunut siihen ehdotukseen, vaan kohteli pahoin lähettiläitä. Sota, jonka nyt Otto alkoi Ala-Italiassa, tuli kuitenkin kohta päätetyksi. Nikeforos näet surmattiin ja hänen seuraajansa, haluten pysyä hyvässä sovussa Saksan mahtavan keisarin kanssa, lähetti Teofanon Italiaan, jossa hänet Roomassa juhlallisesti naitettiin prinssi Otolle. Vanha keisari palasi sitte puolisoineen ja nuoren parikunnan kanssa saksalaiseen linnaansa Quedlinburgiin. Hän eli ainoastaan yhden vuoden poikansa häiden jälkeen, mutta sai sinä aikana nauttia urhotöistä rikkaan vaikutuksensa ja vaivojensa hedelmiä. Kaarle Suuren kuolemasta asti ei ollut kukaan hallitsija esiytynyt niin mahtavana kuin Otto I.

Otto II. Otto III. Henrik II.

Harvoin on historian lehdille voitu kirjoittaa hallitsijasukua, jonka kaikki jäsenet olisivat olleet hyvät tai ainakin hyvää tarkoittavat ruhtinaat. Saksilainen suku on kuitenkin sellainen. Vikoihin katsoen ovat nämä keisarit aikakautensa lapsia, mutta heidän ansionsa ovat kaikiksi ajoiksi sopivia esikuvia.

Otto II oli luonnostaan tunteikas sekä italialaisen äitinsä ja kreikkalaisen puolisonsa vaikutuksen alainen; niinpä hän ei viihtynytäkään Saksanmaan erämaissa ja karkeiden soturitapain keskellä, vaan halusi etelän kauniimpiin seutuihin ja hienostuneempaan elämään. Kulutettuaan muutamia vuosia verisissä taisteluissa Saksan uppiniskaisia herttuota vastaan sekä tunkeuduttuaan sodassa Ranskaa vastaan aina Pariisiin saakka läksi Otto siis kiireesti Italiaan, jonne häntä sekä taipumus että kunnianhimo kutsuivat.

Uudistaen siellä Apulian ja Kalabrian vaatimukset, jotka maat muka olivat Teofanon morsiuslahja, joutui hän sotaan kreikkalaisia keisarikuntaa vastaan. Tähän aikaan tuli joukottain sarasenilaisia Sisiliasta Italian mannermaalle. Kreikkalainen keisari antautui likeiseen liittoon näiden kanssa. Otto joutui nyt taisteluun noita odottamattomia vihollisia vastaan sekä kärsi perinpohjaisen tappion eräässä taistelussa Kalabriassa. Toin tuskin päästyään pakenemaan taistelusta harhaili hän yksikseen meren rannalla, ollen joka hetki vangiksi joutumisen vaarassa. Viimein hän huomasi laivan, vaan kohta tunsin sen kreikkalaiseksi ja siis viholliseksi. Toivoen pysyvänsä tuntemattomana ratsasti hän ulos mereen laivaa kohti ja pyysi päästä siihen. Eräs laivamies tunsin hänet, mutta oli siksi jalomielinen, ett'ei ilmaissut häntä. Otto taivutti kreikkalaiset purjehtimaan eräasen rantakaupunkiin, sanoen siellä antavansa heille keisarin aarteet. Muutamat hänen miehensä saivat sanan hänen tulostaan ja läksivät rannalle ottamaan häntä vastaan. Laivan lähetessä rantaa hyppäsi Otto rohkeasti mereen ja ui siihen paikkaan, jossa hänen miehensä odottivat. Hän palasi Roomaan ja ankarasti kukisti erään kapinan yrityksen. Mietiskellessään uusia sotia kreikkalaisia vastaan kuoli hän 983.

Vainajan poika *Otto III* oli silloin vasta kolmen vuoden ijässä. Äidiltään Teofanolta ja isänsä äidiltä Adelheidilta, jotka hänen alaikäisyytensä aikana hoitivat hallitusta, sai hän loistavan kasvatuksen. Hovilaiset sanoivat häntä "ihmelapseksi" hänen aikaisin kehittyneiden sielunlahjojensa ja

tavattomain tietojensa tähden. Ollen pehmeäluontoinen ja haaveksivainen ei hän sopinut raakaan sotilaselämään, mutta rakasti opinnoita ja eli koko sielullaan muinaisajan suurissa muistossa.

Gerbert, ihmelapsen opettaja, jonka Otto II kutsui hoviinsa, seisoi kuin tiedon jättiläinen paljon korkeammalla pimeää aikakauttansa. Espanjassa oli hän tutustunut morilaisten tieteelliseen kirjallisuuteen ja suuri luonnonvoimain tajunta vaikutti, että taikauskoinen ympäristönsä katsoi häntä velhoksi. Suuretieteellisiin aineihin oli hän hyvin tutustunut ja hänen juuri sanotaan saattaneen arabialaiset numerot käytäntöön Euroopassa. Muinaisklassillinen aika muistoinen oli hänelle rakas ja muinaisista kirjailijoista olivat hänelle hyvin tutut kaikki, kuin siihen aikaan oli saatavissa.

Gerbert.

Heti hallitukseen päästyänsä läksi Otto Roomaan, jossa vanhan tasavallan ajatus vielä kummitteli muutaman levottomassa mielessä. Hän kruunautti siellä itsensä keisariksi, ja sen paavin kuoltua, joka hänet kruunasi, korotti hän heti opettajansa ja ystävänsä Gerbertin hänen seuraajakseen. Uusi paavi otti nimekseen Sylvester II ja teki keisarin kanssa suunnitelmia suuriin uudistuksiin: hallitusistuin oli muutettava Roomaan ja caesarein valtaistuin siellä uudistettava kaikessa muinaisessa loistossaan. Mutta ennen kuin ne aiheet ehdittiin panna toimeen, korjasi kuolema ensin oppineen paavin ja kohta sen jälkeen (1002) myöskin nuoren, syvällisesti sivistyneen keisarin.

Henrik II, joka polveutui Otto I:sen veljestä oli viimeinen saksilainen keisari. Hän on saanut puhtaasta elämästään ja suuresta kunnioituksestaan kirkkoa kohtaan nimen *Pyhä*. Munkkilaitosta hän niin suuresti ihaili, että aikoi hallituksensa lopulla itsekkin ruveta munkiksi. Hän otti polvillansa vastaan keisarikruunun paavin käsistä. Mutta saksalaisia herttuota, lombardialaisia ylimyksiä ja Ala-Italian kreikkalaisia vastaan piti hän hyvällä menestyksellä yllä keisarin mahtivaltaa. Hänellä oli myöskin suuri vaikutusvalta piispain asettamisessa, ja hän piti vaaria, että he täyttivät velvollisuutensa. Hänen kuollessaan (1024) sammui saksilainen hallitussuku.

Läänityslaitos ja sen leviäminen.

Keskiaikana kehittyi omituinen yhteiskunnallinen muoto, jota on sanottu *läänityslaitokseksi* eli vieraskielisellä nimellä *feodaali-järjestelmäksi*.

Sen ensi aiheena olivat vanhain germanialaisten omituiset tavat ja se kehittyi edelleen kansainvaellusten aikana varsinkin frankilaisilla. Kun germanialainen päällikkö tuli valloitetun maan kuninkaaksi, omisti hän suuren joukon kruunun tiluksia itselleen. Hänen seuralaisensa anastelivat myöskin tiluksia, joita sitte sanottiin *allodumeiksi* ja joihin he saivat täyden omistusoikeuden, kun sitoutuivat tekemään sotapalvelusta. Mutta kiinnittääkseen itseensä eteviä miehiä ja palkitakseen palvelijoihinsa antoi kuningas osan tiluksistaan *lääniksi* (feudum) eikä lahjaksi: sellaisen läänin saajaa sanottiin *vasalliksi*, joka nimitys johtuu keltiläisestä *gwas* (palvelija-) sanasta, ja hänet velvoitettiin erityiseen uskollisuuteen ja personalliseen palvelukseen antajaa kohtaan, jota sanottiin *lääniherreaksi*. Nämä kuninkaan vasallit tulivat kukin paikkakunnassaan hyvin mahtaviksi sekä osaksi hankkivat itselleen vasalleja samalla tavalla kuin kuningaskin, osaksi pakottivat vapaat tilalliset, allodumein isännät, alammaisuuteen taikka ottivat vastaan heidän vapaatahtoisensa antautumisensa käskynalaisuuteen. Roomalaisessakin väestössä oli vielä jäljellä useampia itsenäisiä maatilallisia. Alimpana yhteiskunnassa olivat orjat puolivapaita lampuotia eli vuokramiehiä, jotka olivat kiinnitettyt maahan n.s. maaorjiksi. Sisäisen hajallisuuden, alinomaisten sotien ja heikon hallituksen aikana joutui pikkutilallisten vapaus ja omaisuus suureen vaaraan. Kuninkaan olisi pitänyt vahvistaa lakia ja säilyttää rauhaa, mutta hän ei likimainkaan jaksanut täyttää sitä velvollisuuttansa. Niinpä tuli tavaksi, että heikommat

antautuivat jonkun mahtavan miehen turviin ja joutuivat personalliseen alammaisuuteen hänelle. Näin kehittyi vähitellen monijaksoinen alammaisuussuhde, joka ulottui ylimmästä lääniherrasta, kuninkaasta, vähäisimpään alavasalliin saakka.

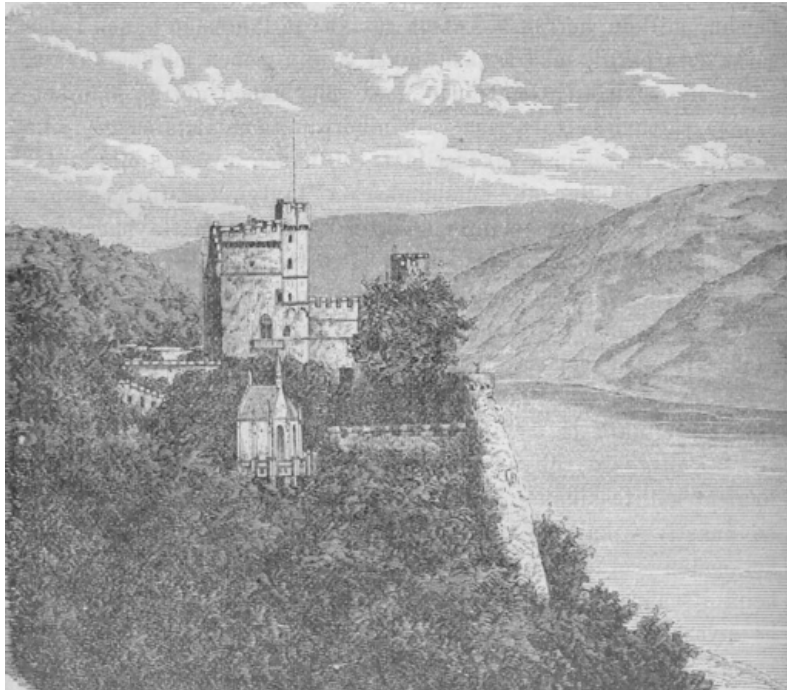
Kun Ludvig Hurskaan kuoltua herttuanarvo uudistettiin Saksassa, tulivat herttuat kruunun etevimmiksi lääninsaajiksi eli vasalleiksi ja heidän onnistui vähitellen tehdä arvonsa perinnölliseksi. Toisessa asteessa olivat kreivit, jotka Kaarle Suuri oikeastaan asetti kruunun virkamiehiksi, mutta jotka seuraavina levottomuuden aikoina anastivat itsenäisen vallan kukin paikkakunnallaan. Vähitellen alkoi heidänkin arvonsa tulla perinnölliseksi, aikaisemmin Ranskassa, sitte myöskin Saksassa. Viimein tinkivät mahtavat vasallit itselleen ylt'yleensä samat edut. Siten tuli *perinnöllisyyden* perusaate vähitellen voimaan koko läänityslaitoksessa. Kuningas peri valtaistuimensa, (vaikka tosin se vasta myöhään tunnustettiin sitovaksi ohjeeksi), vasalli perillinsä ja maorja orjuutensa. Tilus siten yhdistettiin likeisesti suvun kanssa: kuningasta ja valtakuntaa katsottiin yhteen kuuluviksi ja ylimyssuvut alkoivat käyttää perintötulusten nimeä sukunimenä.

Vasallin personallinen *uskollisuus* lääniherraa kohtaan sisälsi hänen etevimmät velvollisuutensa; siihen perustui koko läänityslaitos. Sellaiseen uskollisuuteen piti vasalliksi rupeavan sitoutua tunnustuksella, joka useimmiten tapahtui siten, että vasalli ojensi kätensä lääniherralle ja teki uskollisuuspauksen. Läänivelvollisuuksiin sitoutuneen vasallin piti varustettuna saapuman, milloin herransa kutsui sotaan, ja lähtemään hänen kanssansa sotaretkille määrättyksi ajaksi ja niin monen miehen kanssa, kuin oli sovittu. Omaisuudellansa piti hänen auttaa lääniherraansa sattuvissa tarpeissa. Lääniherran tuomioistuimessa, joka ratkasi oman piirinsä oikeusriidat, tuli hänen myöskin olla lautamiehenä. Lääniherran kutsumuksesta täytyi vasallien saapua kokouksiin ja neuvotteluihin. Nämä olivat huomattavimmat uskollisuusvelvollisuudet; jos niitä ei täytetty, julistettiin läänisopimus rikotuksi ja vasalli karkoitettiin väkivallallakin läänistään. Pienemmissä lääneissä olivat tietysti uskollisuusvelvollisuudetkin pienemmät; jotenkin tavallista oli näet antaa lääniksi myöskin yksityisiä toimia, markkinaoikeuksia, metsästyksmaita, jopa lähteitäkin ja mehiläisparvia.

Ranskassa tulivat suuret kruununvasallit viimeisten karolingien hallitusaikana hyvin itsevaltaisiksi. Omalla alueellaan he anastivat kaiken vallan, alkoivat lyödä omaa rahaa, käydä keskenään sotaa sekä tuomita alammaisiansa ja vaatia, että heitä itseään piti ainoastaan vertaistensa saaman tuomita. Kohta he myöskin anastivat vapauden veronmaksusta eivätkä katsoneet olevansa korkeimman esivallan valvonnan alaisina. Kuninkaalla oli viimein ainoastaan Laon-kaupunki ja sen lähin ympäristö hallussaan, hän vaipui mitättömäksi nimihallitsijaksi, ja vasallit vallattomuudellaan ja keskinäisillä sodillaan saattoivat kaikki epäjärjestykseen. Parempi järjestys alkoi vaikka hyvin hitaasti kehittyä, kun Karolingi-suku sammui ja Kapet-suku nousi (987) valtaistuimelle. Neljän ensimmäisen Kapet-kuninkaan (987-1108) onnistui omalla viisaudellaan ja kirkon avulla jotenkin vahvistaa kuninkaan ylintä lääniherran-valtaa.

Saksassa olivat Karolingi-suvun sammuttua herttuat osoittaneet suurta itsenäisyyttä, mutta voimakkaat saksilaiset keisarit kuitenkin hyvällä menestyksellä pitivät yllä valtakunnan ylipäämiehyyttä. Saksilaisen suvun sammuttua Henrik II:sen kuollessa korotettiin ruhtinasten vaalilla keisariksi arvokas *Konrad II*, joka tuli uuden *frankilaisen* keisarisuvun kantaisäksi. Hänen läänityslakinsa, joita seurattiin sekä Italiassa että Saksassa, kehittivät edelleen feodaalijärjestelmää. Niiden mukaan oli joka lääni, niin hyvin suurempi kuin pienempikin, kulkeva perintönä isältä pojalle, ja joka vasallilla, niin ylhäisemmällä kuin alhaisemmalla, piti oleman oikeus vedota lääniherransa tuomiosta keisariin. Rajoittaakseen riitoja oli Ranskassa koetettu panna toimeen "Jumalan rauhaa", jonka mukaan kaikkein kahakoiden piti lakkaaman joka viikko keskiviikko-illasta maanantai-aamuun saakka ja sitä paitsi suurten juhlain ajaksi. Konrad koetti saattaa tätä rauhaa voimaan myöskin Saksassa. Hänen voimakkaan seuraajansa *Henrik III:n* aikana (1039-56) kohosi keisarillinen lääniherruus vallan ja mahtavuuden kukkulalle. Hän piti voimakkaasti yllä Jumalan rauhaa ja koetti avonaisten läänien peruuttamisella vahvistaa keisarinvaltaa, vaikka hänen kuitenkin täytyi kohta antaa ne läänit jälleen pois. Mutta hänen hemmoitellun ja ajattelemattoman poikansa *Henrik IV:n* aikana häiriytyi taas hyvä järjestys, joka oli kehittynyt monen etevän keisarin toimesta.

Englannissa pysyi kauan voimassa germanialainen itsehallinto, niin että sitä noudatettiin vielä Knut Suurenkin aikana. Kun Knutin kuoltua vanha kuningassuku kohta jälleen korotettiin valtaan ja eräs sen jäsen *Edvard Tunnustaja* nousi valtaistuimelle, ei yleensä tapahtunut mitään muutosta. Mutta täälläkin oli mahtavia herroja (lordeja), joilta heikompain täytyi saada turvaa. Varsinainen läänityslaitos pantiin kuitenkin voimaan vasta sitte, kuin normandalainen herttua *Vilhelm Valloittaja* pääsi (1066) maan herraksi. Lääniaateli oli täällä kuitenkin paljon riippuvaisempi kuninkaasta kuin mannermaalla ja maorjuus oli paljon lievempi.

Ritarilinna.

Siten tuli vähitellen läänityslaitos voimaan koko Keski-Europassa. Kuninkaat kestivät kaikkialla kovia taisteluita järjestyksen ylläpitämiseksi ja kuuliaisuuden hankkimiseksi. Vuorten huipuilla seisoivat itsenäisten lääniherrain linnat ja niiden juurella alustalaisten majat yhdessä paikassa, kirkko keskellä. Suuret ylimyssuvut, joiden jäsenet sodassa palvelivat ratsain, alkoivat kehittyä eri luokaksi, *ritaristoksi*. Kaupunkeja näiden ritarien herruus rasitti kovin ja maaorjuuteen sidottu maalaiskansansa köyhtyi sodista, kiskomisista ja orjantyytöistä.

Vilhelm Valloittaja.

Vilhelm oli Normandian herttuan Robert II:sen äpäräpoika ja pääsi hänen seuraajakseen. Hänellä oli kookas hallitsijanvartalo, karkea käytös ja synkännäköinen muoto. Ollen luonteeltaan kova kuin rauta huoli hän vähän ihmisten rakkaudesta tai vihasta ja hänen kukistumattoman tahdonvoimansa tieltä täytyi kaikkein esteiden poistua. Säälön tunteita hän ei ollenkaan tajunut, vihassaan oli hän hirvittävä. Umpimielisyydessään hän kammoksui seuraelämää ja viihtyi parhaiten metsäin syvyydessä, jossa hän mielellään vaeltelikin pitkillä metsästysretkillä. Hän valmisteli suuria aikeita viisaasti kuin täysin oppinut valtiomies ja pani ne toimeen musertavalla voimalla eikä koskaan tyytynyt puoleen voittoon. Toimiskelevä mies hän oli ja hyvin sopiva suuren valtakunnan perustajaksi.

Jo 1051 oli hän käydessään sukulaisensa kuningas Edvard Tunnustajan luona saanut häneltä lupaan Englannin perimysoikeuden. Kun Englannin mahtavin mies *Harald Godvininpoika* jonkun ajan kuluttua joutui Ranskan rannalla haaksirikkoon ja Vilhelmin vangiksi, täytyi hänen vapaaksi päästäkseen vanna auttavansa Vilhelmin toimia luvatussa kruunun saannissa.

Alussa vuotta 1066 kuoli kuningas Edvard, mutta Harald Godvininpoika silloin julistutti itsensä kuninkaaksi. Kun Vilhelm muistutti hänelle lupaustansa, vastasi hän, ett'ei pakkovalalla ole sitovaa voimaa ja että hän, laillisesti valittu kuningas, aikoi kaikin voimin puolustaa valtaistuintansa.

Vilhelm nyt rakennutti vahvan laivaston ja varusti suuren sotajoukon. Hän sai myöskin puolelleen paavin, joka sitte julisti Haraldin pannaan ja nimitti Vilhelmin sen tuomion toimeenpanijaksi. Vilhelm tietysti otti mielellään vastaan sen tehtävän.

Samaan aikaan Norjan kuningas *Harald Hårdråde* saapui sotaretkelle Englantiin, jossa hänellä oli puolellaan Harald Godvininpojan oma veli. Verinen taistelu oli lähellä Yorkia; norjalaiset urhollisesti taistellen joutuivat tappiolle ja heidän kuninkaansa kaatui.

Jo parin päivän päästä laski Normandian laivasto Englannin etelärannalle. 60,000-miehinen sotajoukko kokoutui Vilhelmin lippujen ympärille. Harald riensi sinne sotaväkineen, joka miesluvultaan oli paljon heikompi, ja tuhoavainen taistelu alkoi lähellä *Hastingsia* (14 p. lokak.). Normandialaisessa sotajoukossa oli ratsuväki vahvin, englantilaisessa jalkaväki. Molemmat ryntäsivät suurella voimalla yhteen ja miehiä kaatui paljo kummaltakin puolelta. Keskellä kiihkeintä taistelua levisi normandialaisten kesken huhu, että heidän herttuansa oli kaatunut. "Kyllä minä elän", huusi Vilhelm kauas kaikuvasti ja otti kypärän päästään, "ja minä Jumalan avulla valloitan Englannin." Teeskennellyllä paolla saattoi hän englantilaisten rintaman epäjärjestykseen ja kannusti sitte ratsunsa suoraan englantilaisten päälippua kohti. Siinä syttyi verinen ottelu. Normandialaisen ratsuväen ankarat rynnäköit viimein hajoittivat englantilaisten puolustuslinjan. Keihään tapaamana, joka sattui silmään, kaatui kuningas Harald ja samoin hänen etevimmät ylimyksensä kaatuivat; sotajoukon jäännökset hajosivat pako. Siihen paikkaan, johon Harald kaatui, pystytti Vilhelm telttansa keskelle taistelukenttää, joka oli täynnä ruumiita.

Kun Lontoo kohta sen jälkeen avasi porttinsa, kruunautti Vilhelm seuraavana joulupäivänä itsensä Englannin kuninkaaksi. Englannin ylimysten toimeen panemat kapinat kukistettiin julman ankarasti ja joka voiton jälkeen alkoi kuningas hallita yhä kovemmin. Ankara läänityslaitos pantiin toimeen. Englanti jaettiin 700 paronikuntaan ja 60,000 ritarinlääniniin, jotka suurimmaksi osaksi annettiin normandialaisille. Uskollisuusvala otettiin sekä vasalleilta että myöskin heidän alavasalleiltaan. Tuomioistuimissa ruvettiin käyttämään Ranskan kieltä. Suuret maa-alat hävitettiin ja muutettiin metsästysmaiksi; kauan pysyivät muistossa kovat rangaistukset, jotka kohtasivat jokaista, ken uskalsi kaataa yhdenkään otuksen kuninkaan metsistä. Kiukustuneen väestön kurissa pitämiseksi rakennettiin joukko lujia linnoja, muiden muassa myöskin Lontoon Tower-linna. Anglosaksilainen yhteiskuntalaitos jätettiin kuitenkin suureksi osaksi entiselleen ja siihen kuuluvia lakitapoja, joita sanottiin "Edvard Tunnustajan laeiksi", Englannin kansa rakkaudella säilytti.

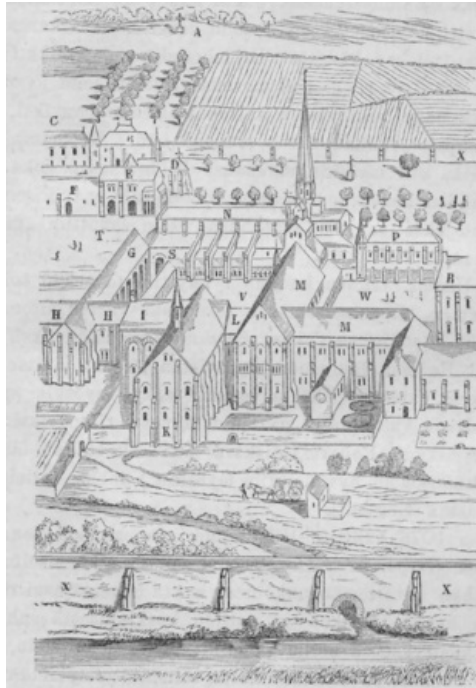
Viimeisinä vuosinaan joutui Vilhelm sotaan Ranskan kuninkaan *Filip I:sen* kanssa ja hyökkäsi hänen maahansa. Siellä kuninkaan kerran ratsastaessa poltetun kaupungin suitsuavilla raunioilla kompastui ratsu ja heitti kuninkaan maahan, jonka putoamisen seurauksista hän kuoli (1087).

Gregorius VII.

Tapojen raaistuminen, joka viimeisten karolingien aikana ja lähinnä heidän jälkeensä levisi maalliseen yhteiskuntaan, ulottui myöskin kirkon alalle, jossa raakuus, tietämättömyys ja taikuus pääsivät vallalle. Kun sitte maallinen yhteiskunta jonkun verran uudistui läänityslaitoksen kehittymisestä, tuli kirkko siten vain yhä maallisemmaksi ja syvemmälle sorretuksi. Maallisemmaksi se tuli siten, että hippa- ja apottikuntia kohta ruvettiin katsomaan lääneiksi ja piispat tavallisesti itse olivat hallitsijain vasalleja sekä itse puolestaan toisten maallikkovasallien lääniherrroja. He sotkeutuivat myöskin moninasiin riitoihin ja sotiin, joihin saivat aihetta sukulaisuussuhteistansa. Sorretuksi tuli kirkko siten, että maallinen valta käytti väärin kirkollisten läänien antamisoikeuttansa. Sitä pahaa tapaa sanottiin *simoniaksi*, kun näet verrattiin siten asetettuja piispoja velho Simoniin (Ap T. 8: 19). Sitä koetettiin lakkauttaa Henrik III:n aikana mutta yhä se kuitenkin levisi suurempaan valtaan.

Paavikunta ei suinkaan ollut herätyksenä eikä esikuvana vaan päin vastoin oli jo kauan ollut ruttopaisumana, joka selvästi näytti kirkon siveellisen turmeluksen. Tunnettomat ja törkeissä paheissa elävät paavit antoivat toinen toisensa jälkeen inhottavaa esimerkkiä kristikunnalle. Parempi järjestys alkoi Henrit III:n voimakkaista toimista. Monta kertaa peräkkäin asetti hän paavin ja joka kerran kelvollisen miehen. Näin maallinen valta pani alulle kirkon uudistuksen.

Paraimpia paaveja oli *Leo IX*. Hän matkusti itse uutterasti pitämässä pappiskokouksia ja hävittämässä juurtuneita väärinkäytöksiä, varsinkin simoniaa. Kohta paaviksi nimityksensä jälkeen tapasi hän *Clugnyn* luostarissa Burgundissa munkki *Hildebrandin*, jonka voimakas olemus ja rohkeat ajatukset mahtavasti vaikuttivat häneen; Leo huomasi hänet juuri sellaiseksi tulevaisuusmieheksi, kuin kirkko tarvitsi.

**Luostari, ilmasta katsottuna.
(Vanhan piirustuksen mukaan.)**

Hildebrand oli saanut kasvatuksensa eräässä Rooman luostarissa. Toimittuaan muutamia vuosia kirkon palveluksessa oli hän siirtynyt yksinäisyyteen Clugnyn luostariin. Ankara kuri ja haaveksiva henki, jotka siellä vallitsivat, vaikuttivat mahtavasti hänen luonteensa kehitykseen. Luostarikammiostansa oli hän liikutetulla mielellä katsellut maallisen yhteiskunnan raakuutta, laittomuutta ja verisiä taisteluja ja tullut vakuutetuksi, että oikeutta kunnioitettaisiin ja rauhaa rakennettaisiin maan päällä, jos kirkko tulisi hallitsevaksi eikä olisi hallittavana. Niistä ajatuksista

innostuneena puhui hän pontevia sanoja Leo IX:lle ja moitti häntä, että oli ottanut hengellisen virkansa vastaan maallisen miehen kädestä. Hildebrandin puhe vaikutti niin syvästi, että Leo riisui pois arvonsa merkit, joita jo oli ruvennut käyttämään, eikä ennen katsonut itseään paaviksi, kuin kansa ja papisto vanhan tavan mukaan hänet Roomassa siksi valitsivat. Hän otti myöskin mukaansa Hildebrandin, joka sitte hänen ja kahden hänen seuraajansa aikana tuli paavillisen hallituksen johtajaksi ja jota sentähden usein sanottiin "meidän herramme paavin herraksi".

Heti Henrik III:n kuoltua ryhdyttiin tärkeään toimeen paavin istuimen riippumattomaksi tekemistä varten siten, että paavin vaali jätettiin vast'edes *kardinaalein* tehtäväksi, joita silloin olivat Rooman lähimmän ympäristön piispat ja itse kaupungin korkein papisto. Yhä selvemmin näkyi myöskin pyrintö saattaa maallisia valtakuntia paavin istuimesta riippuviksi; niin Leo IX:n aikana Robert Guiskard otti Ala-Italian lääniksi pyhältä isältä, samoin hyväksyttiin myöskin Vilhelm Valloittajan aikomus anastaa Englanti.

Vuonna 1073 valittiin Hildebrand itse paaviksi, jona hän käytti nimeä *Gregorius VII*. Muodoltaan ja ulkonaiselta ryhdiltään oli hän mitättömän näköinen, mutta hänessä asui rohkea ja mahtava henki. Kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta lausui hän käsityksensä näillä sanoilla: "Kirkko on sielu, maallinen valtio ruumis, ja niinkuin sielun toiminta ylläpidetään ruumiin ylläpitämisellä, niin on myöskin maallisen valtion päämies, keisari, velvollinen suojelemaan kirkkoa ynnä sen omaisuutta, maita ja tiluksia. Mutta kirkon päämiehen, paavin, valta johtuu välittömästi Jumalalta ja sitä voidaan verrata aurinkoon; keisarilla ja kaikilla maallisilla hallitsijoilla on ainoastaan paavin lahjoittama valta, niinkuin kunkin lainaa valonsa auringosta."

Rohkeissa ja syvälle koskevissa kirkkolaeissa panikin Gregorius aatteensa voimaan. *Celibaattilailla* velvoitti hän papit elämään naimattomina; siten he irtautuivat monesta maallisen elämän velvollisuudesta ja saattoivat, kun heillä ei ollut huolenpitoa perheestä, käyttää koko vaikutusvoimansa kirkon hyväksi. Tätä lakia ei kuitenkaan voitu panna toimeen ilman kiivasta vastustusta, kun näet jo ennestään naineita pappeja pakotettiin pannan uhalla heti luopumaan vaimoistansa. Toisessa laissa kielsi Gregorius jyrkimmästi kaiken simonian, määräten ankaraa kirkollista rangaistusta jokaiselle, ken möi tai osti hengellisiä virkoja. Kolmannessa laissa määrättiin, miten *investituura* eli hengellisten virkamiesten asettaminen oli tapahtuva. Tähän asti oli maallinen lääniherra tavallisesti asettanut piispat, antaen virkaan astujalle sormuksen ja sauvan, joista sormuksen piti merkitsemän piispan kihlausta kirkon kanssa ja sauvan hänen paimentointansa. Nyt Gregorius viran menettämisen uhalla kielsi hengellisiä ottamasta investituuraa vastaan kenenkään maallikon kädestä. Tämä laki tietysti kiihotti maallisen vallan taisteluun.

Saksan keisarinistuimella istui silloin *Henrik IV*, jonka ajattelemattomuus ja kopeus ennustivat turmiota. Kun hän ankarasti ja mielivaltaisesti kohteli saksilaisia, tekivät he viimein kapinan ja piirittivät Harzburg-linnan, jossa hän oleskeli. Töin tuskin onnistui hänen pimeänä yönä paeta rotkojen kautta polkuteitä myöten Hessiin. Siellä hän sai kannatusta monelta vasalliltaan, jotka ennen olivat hänelle vastahakoiset. Hän marssi heidän kanssansa kapinoitsijain maahan sekä voitti perin pohjin saksilaiset ja tyringiläiset. Maa hävitettiin kokonaan ja asujamilta riistettiin kaikki oikeudet. Hädässään kääntyivät saksilaiset paavin puoleen.

Gregorius oli aluksi kehoittanut Henrikkiä päästämään vapaaksi saksilaiset piispat, joita hän oli vanginnut, sekä antamaan takaisin heidän kirkkonsa ja tiluksensa. Investituura kuitenkin oli tärkein riidanaihe. Viimein lähetti paavi Henrikille käskykirjeensä hengellisten asettamisesta, ilmoittaen tahtonsa ja uhaten pannalla jokaista, ken ei sitä totellut. Kun Henrik ei tuosta ollut millänsäkään, kutsui paavi häntä Roomaan puolustamaan itseänsä. Mutta Henrik piti kirkolliskokouksen Wormsissa ja siellä Gregorius, syytettynä keksityistä rikoksista, tuomittiin menettämään virkansa. Se tuomio ynnä häväistyskirje lähetettiin Gregoriukselle, joka juuri silloin piti kirkolliskokousta Roomassa.

Paavi ryhtyi nyt rohkeaan ja paljon vaikuttavaan toimeen. Hän julisti (1076) Pietarin seuraajana pannaan keisarin, joka siten suljettiin kristikunnan yhteydestä ja julistettiin kelvottomaksi hallitsemaan vasallejansa. Kaikkiin tämä pannaan julistus vaikutti syvästi. Saksilaiset nousivat uudestaan kapinaan ja saivat kannatusta monelta taholta. Ruhtinaat ilmoittivat valitsevansa valtakunnalle toisen päämiehen, ell'ei Henrik ollut vuoden kuluessa pannasta päästettynä.

Henrik päätti silloin itse lähteä Italiaan ja siellä nöyrytyä paavin edessä. Hänen vihollisruhtinaansa sulkivat Italian puoliset Alpein solat, niin että hänen täytyi puolisonsa, pienen poikansa ja muutamain uskollisten palvelijain kanssa tehdä pitkä kierros Burgundin kautta Mont Cenisin yli Italiaan. Niissä jylhissä, tietömissä vuoristoissa oli matka sangen vaivaloinen. Oli keskitalvi ja kova pakkanen; kylmä tuuli kulutti nahan pois kasvoista. Kalliot olivat suunnattoman lumenpaljouden peitossa, joka usein oli kylmänyt yhtä kovaksi kuin jää, niin että oppaat ainoastaan suurimmalla vaivalla pääsivät vuoriston harjalle. Vielä vaarallisempi oli laskeutuminen. Miehet kulkivat ryömimällä lakkaamattomassa kuiluihin putoamisen vaarassa; kuningatar ja hänen palvelijoitansa laskettiin nahkoihin käärittyinä alas nuorilla; hevosia hinattiin jalat sidottuina yhteen, mutta enimmäkseen niistä kuolivat. Viimein päästiin kuitenkin alas tasangolle.

Henrikin tulon sanoma levisi nopeasti. Lombardian ylimykset ja piispat, ollen Gregoriuksen vihollisia, tarjosivat keisarille apuansa; mutta hän vastasi arkamaisesti, että nyt ei ollut puhetta taistelusta, vaan katumuksen ja parannuksen teosta. Paavi oli juuri aikonut lähteä Augsburgiin kokoutuville valtiopäiville, vaan pakeni nyt lujaan Kanossa-linnaan, joka oli hänen uskollisen ystävänsä, Toskanan rajakreivittären *Matildan* hallussa, ja jäi sinne odottamaan keisarin tuloa.

Henrik saapuikin, mutta katumuspuvussa ja mieleltäänkin katuvaisena. Matildan välityksellä, jota oli pyytänyt, pääsi hän ulompaan linnanpihaan ja sai katumuspuvussa seisoa siellä kolme päivää paljain jaloin lumessa, nauttimatta mitään ravintoa. "Hän seiso", kirjoitti Gregorius itse eräässä kirjeessään, "kolme kokonaista päivää linnanportin ulkopuolella eikä lakannut ennen rukoilemasta apostolista armahdusta, apua ja lohdutusta, kuin liikutti kaikkia läsnäolijoita sellaiseen sääliin, että he kyynelsilmin rukoilivat hänen puolestansa ja lausuvat kummastelevansa sydämmemme tavatonta kovuutta. Muutamat myöskin huusivat, että meidän käytöksemme osoitti pikemmin tyrannin julmuutta kuin apostolista ankaruutta."

Neljäntenä päivänä pääsi nöyryytetty katumuksen tekijä paavin puheille. Hänet silloin päästettiin pannasta, kuitenkin niillä ehdoilla, että hänen täytyi palata Saksaan ja olla ryhtymättä valtansa käyttämiseen, kunnes valtiopäivillä ratkaistiin, saiko hän enää pysyä hallituksessa vai eikö. Hän läksi näöltään kyllä nöyränä, mutta mieli täynnä kiukkua ja kostonhimoa.

Henrik kokosi kohta ympärilleen entiset ystävänsä ja puoluelaisensa eikä luvannut paaville suojelusta, jonka tähden Gregorius ei voinut tulla Augsburgin valtiopäiville. Ruhtinaat silloin valitsivat *Rudolf* Shwabilaisen kuninkaaksi, mutta hän kaatui taistelussa ja Henrik antoi hänen herttuakuntansa ystävänsä ja uskolliselle vasallilleen *Fredrikille, Hohenstaufi-suvun* kantaisälle. Joukko Saksan piispoja julisti Mainzin kokouksessa paavin erotetuksi virastaan. Gregorius uudisti pannan julistuksen. Fredrik Hohenstaufi jäi nyt taistelemaan kapinoitsevia saksilaisia vastaan, vaan Henrik itse läksi Italiaan ja piiritti siellä Roomaa toista vuotta; paavi sulkeutui San Angelon linnaan. Viimein paavin vasalli Robert Guiskard läksi normannilaisjoukon kanssa lääniherrallensa avuksi. Henrikin täytyi peräytyä ja Gregorius vietiin turvaan Salernoon, jossa hän kuoli seuraavana vuonna (1085). Hänen viimeiset sanansa, "minä olen rakastanut oikeutta ja vihannut vääryyttä; sentähden kuolen maanpaossa", osoittavat, miten lujasti hän uskoi asiansa oikeuteen. Tosin hän siinä erehtyi, että uskoi voivansa maallisella vallalla pitää yllä totuuden hengellistä valtakuntaa; mutta koko hänen aikakautensa eli samassa erhetyksessä.

RISTIRETKIEN AIKAKAUSI.

Turkkilaiset ja byzantionilaiset.

Sill'aikaa kuin kristityt länsimaat yhä lujemmin liittyivät paavikuntaan, hajosi itämainen kalifkunta jakelemisista ja perinnöllisten, melkein itsenäisten maaherran-virkojen perustamisesta. Kalifin arvokkaisuutta piti yllä lukuisa henkivartiasto, valikoitu *turkkilaisten* sotaisesta kansasta, joka alkuaan oli asunut Ylä-Aasiassa. Mutta henkivartiaston päällikkö *emiral-onirah* tuli samoin kuin frankilainen "major domus" valtakunnan mahtavimmaksi mieheksi, niin että kalifin valta viimein vaipui ihan mitättömäksi. Koko joukko enemmän tai vähemmän itsenäisiä valtioita syntyi nyt. Sisä-Aasiassa hallitsivat sotaan kykenemättömät hallitussuvut vellostuneita kansoja, joiden keskuudessa kauppa ja teollisuus, tieteet ja taiteet kukoistivat. Länsi-Aasiaan sitä vastoin perustettiin ikään kuin vahvaksi etumuuriksi Eurooppaa vastaan turkkilais-*seldshukkien* sotilasvalta, joka kahden voimakkaan sulttaanin *Alp-arslanin* ja *Malek-shahin* aikana (1063-92) vahvistui hirvittävän mahtavaksi. Kreikkalainen keisarikunta kadotti silloin enimmät alueensa Vähä-Aasiassa, ja turkkilaiset uhkasivat Konstantinopolia idästä päin samaan aikaan, kuin Robert Guiskard yhtä uhkaavana läheni lännen puolelta. Malek-shahin kuoltua jakautui seldshukkilaivalta pienemmiksi sulttaanikunniksi. Siten syntyi Vähä-Aasiassa vahva sotilasvaltio *Ikonium* ja Syriassa toisia turkkilaisvaltoja, joiden hallitsijat jonkun aikaa pitivät Jerusalemiakin hallussaan. Egypti oli jo sataa vuotta aikaisemmin tullut eri valtakunnaksi, jonka kalifit sanoivat polveutuvansa *fatimidein* suvusta.

Melkoisesti heikontunut Byzantionin keisarikunta oli siis häviön vaarassa; mutta se pelastui vakautuneen yhteiskunta-järjestyksensä ja valtiotaidon kautta, jota *Komnenus-sukuiset* keisarit osasivat käyttää. Valtaistuinta suojeli henkivartiasto, varjakot, joka pitkän aikaa oli melkein yksinomaan sinne siirtyneitä ruotsalaisia; suuri osa sotajoukostaikin oli vieraita palkkasotureita. Lahjoilla ja suurilla lupauksilla pidettiin slaavilaisia barbaarikansoja ystävinä taikka myöskin yllyteltiin heitä toistansa vastaan. Ristiretkien alkaessa hallitsi valtakuntaa keisari *Aleksius*, taitava ja neuvokas, vaikka samalla viekas ja vehkeilevä valtiomies. "Rohkeutensa", sanotaan hänestä, "tuotti hänelle voiton muutamissa taisteluissa ja sotajuonensa toisissa. Välistä saavutti hän voiton kunnian sitenkin, että pelkoa teeskennellen läksi pakoon. Sekä paeten että takaa ajaen osasi hän voittaa ja uhoitteli vihollista, joka jo luuli voittaneensa hänet. Näin oli hän ikäänkuin jalka-ansa, joka aina kääntää kärkensä ylöspäin, heitettäköönpä se maahan miten hyvänsä."

Ristiritari.

Jo Gregorius VII oli paavinistuimelle noustessaan aikonut länsimaiden kootun voiman johtajana lähteä valloittamaan pyhää maata uskottomilta. Kreikkalaiset myöskin pyysivät apua länsimaisilta uskonveljiltään. Kohta hänen kuolemansa jälkeen alkoi hänen valmistelemansa taistelu levitä suurenmoiseksi ja sytyttää sotaista uskonkiihkoa. Eivätpä nämä "ristiretket" kuitenkaan saavuttaneet varsinaisia voittojansa Aasiassa, vaan Europassa.

Ristiretket Aasiaan.

Kristittyjen hurskaat pyhiinvaellukset Palestinaan alkoivat levitä yleisemmiksi noin v. 1000 paikoilla, koska silloin ilmestyskirjassa lausutun "tuhatvuotisen valtakunnan opin" väärinkäsityksestä odoteltiin maailman häviötä. Turkkilaiset monella tavalla loukkasivat ja ryöstivät pyhiinvaeltajia ja kun he Eurooppaan palattuun sitä valittivat, kiihtyi siellä suuri mielipaha, ja yhä vahvemmaksi kasvoi täten pyhän maan valloittamisen halu pois uskottomain hallusta.

Ensimmäinen ristiretki (1096-99)

Pietari Amiensilainen, ollen niitä tulisia luonteita, jotka suurten tapausten edellä herättävät kansain voimat urhotöihin, oli itse pyhiinvaeltajana nähnyt uskonveljiensä hädän. Hänen mielipahansa kiihtyi haaveksimiseksi, jonka houreissa hän luuli huomanneensa itseään taivaallisten näkyjen vaatineen kutsumaan länsimaita taisteluun. Hän toi kreikkalaiselta patriarkalta suosituskirjeen Gregoriuksen seuraajalle paavi *Urbanus II:lle*, joka kiitteli hänen aikomustansa ja antoi hänelle siunauksensa. Pietari vaelteli sitte Italiassa, Ranskassa ja Luoteis-Saksassa. Pyhiinvaeltajan kaappu yllä, nuora vyöllä ja risti kädessä ratsasti hän, kalpea ja kuihtunut mies, aasilla maasta maahan ja kaupungista toiseen. Kaduilla ja toreilla, teillä ja kirkoissa kehoitti hän kansaa tarttumaan aseihin ja liikuttavilla sanoilla kuvaili pyhän maan kohtaloa.

Keisari Aleksius laittoi myöskin paavin luo lähettiläitä pyytämään länsimaisten kansain apua turkkilaisia vastaan. Piacenzan kirkolliskokouksessa antoi Urbanus näiden lähettilästen esittää Konstantinopolia uhkaavan vaaran.

Yleinen kirkolliskokous kuulutettiin pidettäväksi *Clermontissa* (1095) ja sinne saapui loistava joukko piispoja, apotteja, ruhtinaita ja maallisia herroja. Yhdeksän ensimmäistä istuntoa käytettiin länsimaisen kirkon asioihin; kymmenennessä oli keskusteltava Jerusalemiin tehtävästä retkestä. Silloin läksi paavi kirkosta, jossa kokousta oli siihen asti pidetty, ja asettui korkealle paikalle, keskelle lukematonta ihmisjoukkoa, joka täytti koko avaran tasangon kaupungin ympärillä. Pietari Amiensilainen, seisoen hänen vieressään, sai ensinnä puheenvuoron, kuvaili vielä kerran räökkäykset, joita hän itse oli nähnyt kristittyjen pyhiinvaeltajain saavan kärkeä. Sitte puhui paavi itse kehoittaen frankilaisten urhollista kansaa lähtemään pyhälle retkelle. Huuto "se on Jumalan tahto! se on Jumalan tahto!" kaikui innostuneen ihmisjoukon suusta. Kaikki tahtoivat päästä mukaan tälle retkelle ja kiinnityttivät merkiksi olkapäähänsä punaisen ristin; siitä näitä sotia on sanottu ristiretkiksi.

Että saataisiin ristiretkeläisten luku suuremmaksi, päätettiin lahjoittaa vapaus kaikille maaorjille, kuitata kaikkein velallisten velat ja antaa anteeksi kaikille pahantekijöille, jotka ottivat ristinmerkin. Ruhtinaat ja ritarit varustautuivat huolellisesti ja suuri väenjoukko oli maltiton heidän hitaisuudestaan. Kiihtynyt mielikuvitus näki merkkejä taivaalla: kerrottiin, että oli nähty kahden liekitsevän ritarin taistelevan ja sen heistä voittavan, jolla oli ristinmerkki. Kerrottiinpa myöskin Kaarle Suuren nousseen haudastansa johtamaan sotajoukkoja. Kun maltittomuutta oli

mahdoton kauemmin hillitä, läksi roskaväki, joka tietysti ensinnä joutui valmiiksi, liikkeelle Pietari Amiensilaisen y.m. johdolla. Se oli säännötön, haalittu joukko, joka ryöstellen kulki Saksan ja Unkarin kautta; kun se saapui Konstantinopoliin, vietiin se salmen yli Vähä-Aasiaan, jossa turkkilaiset surmasivat heidät melkein kaikki.

Tämän esinäytelmän jälkeen läksivät ruhtinaat ja herrat hyvin varustettuine joukkoineen liikkeelle (elok. 1096). Ensinnä marssi Ala-Lotringin herttua, jalo *Gottfrid Bouillonilainen*, joka rehellisyydeltään ja hurskaudeltaan sopi kaikkein esikuvaksi. Voidakseen tehokkaasti ottaa osaa tähän pyhään sotaan oli hän myönyt tai pantannut maansa. 90,000-miehisen sotavoiman kanssa marssi hän hyvässä järjestyksessä Saksan, Unkarin ja Bulgarian kautta Konstantinopoliin, jonne vähitellen muutkin saapuivat.

Toulousen Raimond, jo vanha mies, läksi johtamaan Etelä-Ranskan sotakuntoista väkeä; ollen suunnattoman rikas, käytti hän suuria summia pyhän retken kelvolliseen varustukseen. Vähempiarvoinen oli toinen ranskalaisjoukko, jota johti Ranskan kuninkaan Filip I:sen veli *Vermandois'in* herra *Hugo*.

Normandian herttua *Robert*, Vilhelm Valloittajan vanhin poika, oli kevytmielinen ja levoton ruhtinas, joka ritarillisten seikkailujen halusta läksi tuolle pitkälle retkelle. Hänen kanssansa oli suuri joukko urhollisia normandialaisia ja pohjoismaalaisia. Saadakseen rahoja oli hän pantannut herttuakuntansa veljelleen Englannin kuninkaalle.

Robert Guiskardin poika, *Tarentumin* ruhtinas *Bohemund*, läksi myöskin, mutta hänen tarkoituksensa oli kostaa kreikkalaiselle keisarille ja valloittaa itselleen uusi valtakunta, koska oli kadottanut Neapolin. Viekkaudelta ja kavaluudelta oli hän muita päälliköitä etevämpi.

Robert Guiskardin sisarenpoika *Tankred* johti toista Italian normannilaisjoukkoa. Kunnioituksesta ja rakkaudesta Bohemundia kohtaan läksi hän retkelle. Hän oli ristiretkien sankareista kaunein sekä rohkeudeltaan ja jalomielisyydeltään kuuluisa.

Kreikkalainen keisari Aleksius ja hänen väkensä hämmästyivät nähdessään kaikki nämä sotilasjoukot ja alkoivat katua, että olivat koskaan kutsuneet heitä. Moni ristiretkeläinen tunsikin Konstantinopolin marmoripalatsia ja kullatuita torneja katsellessaan kovaa kiusausta valloittamaan sitä komeaa kaupunkia. Mutta Gottfridin onnistui hillitä kaikki sellaiset ehdotukset; itse hän vannoi Aleksiukselle uskollisuutta, todistaakseen aikeidensa puhtauden, ja kaikki muut, paitsi Raimond, saatiin vähitellen tekemään samoin. Sen jälkeen keisari antoi heille ruokavaroja sekä laivoja Vähä-Aasiaan ylimenoa varten, mutta pidätti itselleen kaikkein niiden maiden herruuden, jotka he ehkä valloittivat. Kun kaikki joukot kokoutuivat Nicaean luo, joka kaupunki oli Ikoniumin sulttaanin omana, ja myöskin Pietari Amiensilainen sinne saapui, tarkastettiin koko ristijoukko ja huomattiin siinä olevan kaksisataa tuhatta miestä jalkaväkeä ja toista sataa tuhatta hyvin varustettua ratsumiestä.

Kun Nicaea antautui kreikkalaiselle keisarille, marssivat ristiretkeläiset Vähä-Aasian sisämaahan päin ja voittivat Dorylaeumin luona Ikoniumin sulttaanin.

Silloin turkkilaiset kärsivät niin suuren tappion, ett'eivät enää koko matkalla Vähä-Aasian läpi uskaltaneet mitään varsinaista vastarintaa yrittää; he väistyivät joka paikassa tieltä ja hävittivät ainoastaan maakunnan elatusaineet, että kristitylle armeijalle niistä ei olisi hyötyä. Kovin rasitettuna kaikkinaisesta puutteesta sekä kesän helteestä, pääsi risti-lauma sillä tavoin Kilikian ja Armenian seuduille. Mutta tähän aikaan tuli jo ensimmäinen eripuraisuus näkyviin. Tankred ja Balduin olivat lähetetyt Kilikian rannikkoa valloittamaan, mutta tällä retkellä he riitautuivat Tarson omistamisesta ja kiihtyivät ennen pitkää niin kiivaiksi, että jo syntyi verinen taistelu heidän välillensä. Molemmat kuitenkin pian huomasivat, mitä vaaroja tällaisesta eripuraisuudesta voisi syntyä, ja erkanivat jälleen sovinnossa, Tankred kääntyi rannikkoa pitkin etelään, marssiakseen pääarmeijan kanssa Antiokiaa vastaan. Mutta Balduin otti jonkun satamäärän ritareita mukaansa ja lähti oman onnensa nojaan itää kohden, valloittaen talven kuluessa armenialaisen väestön avulla monta kaupunkia ylisen Eufraatin varrella.

Täällä Eufraatin toisella puolen ja Armenian vuorimaan juurella oli pieni kristillinen ruhtinaskunta, Edessa, jonka hallitsijana oli armenialainen Toros eli Teodoros. Kaupungin rikkaus ja väkiluku oli melkoinen, ja vaikka turkkilaisia emirejä oli ylt'ympäri vallitsemassa ja viholliset tavan takaa rosvoilivat itse muurien edustalla, olivat edessalaiset kuitenkin säilyttäneet vapautensa. Kun huhu levisi Balduinin urhotöistä Eufraatin tienoilla, lähetti Toros hänelle sanan, tarjoten hänelle perintöoikeuden Edessan ruhtinasarvoon, jos hän rientäisi kaupungin avuksi. Balduin ei viivyskellyt, vaan tuli Edessaan, ja juhlallisessa kansankokouksessa vanha ruhtinas hänet nyt julisti ottopojaksensa painaen häntä paljastettua rintaansa vasten. Sillä tavoin Toron pian kuoltua Balduin, Gottfrid Bouillonin veli, tuli Edessan ruhtinaaksi. Se oli ensimmäinen latinalainen valtakunta, kuin näin oli itämailla perustettu, ja sen rajat levisivät joka suunnalle onnellisten sotaretkien kautta:

Tällä välin oli ristiretkeläisten pääjoukko saapunut (lopulla lokak. 1097) Antiokian luo, joka silloin vielä oli suuri kaupunki ja lujasti linnoitettu, ja ryhtyi heti piiritykseen. Kohta alkoi sellainen ruokavarain puute hätyyttää, että täytyi teurastaa hevoset taikka tulla toimeen nahalla, puun kuorilla ja muilla inhottavilla aineilla. Moni menetti rohkeutensa ja pakeni; niiden joukossa oli myöskin Pietari Amiensilainen, joka kuitenkin saatiin kiinni ja häpeäkseen tuotiin takaisin. Moni myöskin kuoli nälkään taikka kaatui turkkilaisen linnaväen tiheitä hyökkäyksiä torjuessa. Piirityksen kestätyä täten jo yhdeksän kuukautta onnistui viekkään Bohemundin taivuttaa suurten lahjain lupauksilla eräs kaupungin asujan toimittamaan hänen haltuunsa kaupungin lujin

torni. Yöllä nousi kuusikymmentä sotilasta Bohemundin johdolla määrättyyn torniin ja he avasivat kolme kaupungin porttia, joista ristiretkeläiset marssivat sisään; mutta itse linna oli vielä valloittamatta.

Kolmen päivän kuluttua kaupungin valloituksesta saapui suuri turkkilaisjoukko valloittamaan sitä takaisin. Ristiretkeläiset, nyt vuorostaan piiritettyinä, joutuivat taas hirvittävään näljänhätään. Moni menetti rohkeutensa niin kokonaan, että lasketti itsensä nuorilla alas muureilta ja pakeni.

Tässä surkeassa tilassa teki hurskas usko ihmeitä. Eräs Raimondin joukkoon kuuluva pappi astui päällikköjen eteen ja kertoi itselleen unessa pyhän Andreaan näyttäytyneen ja sanoneen: "Mene Antiokiaan veljeni Pietarin kirkkoon; jos läheltä pääaluttaria kaivat maata, löydät sieltä sen keihään kärjen, joka lävisti Vapahtajamme kyljen. Se rauta, kannettuna sotajoukon edellä, tuottaa kristityille vapahduksen." Raimond astui papin ja kahdentoista valitun miehen kansa osoitettuun kirkkoon ja sotaväki sill'aikaa odotteli porttien edessä. Jo alkoi mielissä kyteä epävarmuutta ja epäilystä, kun pappi itse paljain jaloin ja ainoastaan paita yllä laskeutui kuoppaan, kehoittaen läsnäolijoita hartaasti rukoilemaan. Hämärässä hän kaikkein muiden hiljaa rukoillessa viimein löysi keihäänkärjen. Nyt heräsi kukistumaton innostus. Seuraavana aamuna torvien rämistessä ja valkopukuisten pappien veisatessa marssi kristitty sotajoukko ulos kaupungin porteista. Pyhää keihäänkärkeä kannettiin silkkiin, hopeaan ja kultaan kärjettynä sotaväen edellä. Turkkilaisten suunnaton joukko voitettiin ja ristiretkeläisten aseilta säilynyt vähäinen jäännös pakeni Eufratin toiselle puolelle. Tässä osoitti suurta uljuutta varsinkin Tankred, joka ajoi aina yöhön saakka takaa voitettuja.

Antiokiasta marssivat ristiretkeläiset Jerusalemia vastaan, jonka tällä välin Egyptin kalifi oli valloittanut turkkilaisilta. Kesäkuun 6:nä päivänä 1099 saapuivat he Emauksen kukkulalle, johon pyhä kaupunki muureineen ja torneineen näkyi taivaissa loistossaan.

Mutta ristiretkeläisjoukko oli jo huvennut 20,000 mieheksi, jota vastoin kaupungissa oli vähintään kahta vertaa suurempi varustusväki; sitä paitsi oli se ympäröity kaksinkertaisilla muureilla. Kuivassa, aution tapaisessa seudussa, josta ei löytynyt mitään lähteitä, nääntyi ihmisiä janoon ja juhtia kuoli joukottain. Betlehemin läheisestä metsästä täytyi hakea puita piiritystarpeihin. Mutta ristiretkeläisten hurskas into voitti kaikki ne esteet.

Viiden viikon kuluttua sotajoukon tulosta ryhdyttiin yleiseen rynnäköön. Mistään esteistä säikkymättömällä rohkeudella syöksivät ristiretkeläiset esiin joka taholta. Mutta puolustus oli yhtä voimakas. Hyökkääjät otettiin vastaan sakealla nuoli- ja kivituiskulla ja muureilta levittivät heittokoneet suurta tuhoa. Murtimilta suojeltiin muureja täyteen sullotuilla heinä- ja olkisäkeillä. Niin taisteltiin koko päivä.

Seuraavana aamuna (15 p. heinäk.) uudistettiin rynnäkö ja silloin onnistui ristiretkeläisten murtaa ulkomuuri; mutta sen sisällä oli toinen, paksumpi ja korkeampi, täynnä heittokoneita. Kristittyjen piiritysneuvoille viskoivat sarasenilaiset palavaa pikeä ja tulikiveä, sytyttäen ne siten tuleen. Kun jo kaikki ponnistukset näyttivät turhilta, oltiin Öljymäellä näkevinään pitkän ritarin haamu, joka säteilevällä kilvellään viittaili pyhää kaupunkia kohti. Se ihmeellinen näky innostutti uudestaan ristiretkeläisiä. Tuleen sytytetyistä olkisäkeistä levisi sakea savu, painuen kaupunkiin päin ja pakottaen puolustajat peräytymään muureilta. Piiritystornista laskettua siltaa myöten astui Gottfrid ensimmäisten joukossa muurin harjalle. Tankred ryntäsi sisään eräästä portista ja huutaen "se on Jumalan tahto! se on Jumalan tahto!" syöksyivät ristiretkeläiset kohta kaupunkiin joka taholta.

Samana hetkenä, kuin evankeliumin kertomuksen mukaan Kristus kärsi sovituskouluksen (kello 3 i.p.), tunkeutuivat hänen tunnustajansa vihan kiihkosta vimmoissaan onnettomaan kaupunkiin. Siellä ryhdyttiin toimittamaan verisaunaa, josta historioitsija kauhistuu. Ei minkään ikäisiä, ei mies- eikä naispuolisia säästetty. Hirmuisimmin murhaeltiin Omarin moskean ympärillä, joka oli ylennyt entisen Salomonin temppelin sijaan. Siinä surmattiin noin 10,000 ihmistä, joiden veri juoksi lämpöisinä punavirtoina alas marmorirappuja myöten; monta lävistettiin, toisia paistettiin elävältä ja muutamain täytyi pudottautua alas korkeista torneista. Gottfrid ei sekautunut julmuuksien tekoon, vaan läksi kohta palvelijainsa seurassa temppeliin rukoilemaan.

Kolmantena päivänä kaikki ristiretkeläiset yhdessä vaelsivat pyhälle haudalle. He riisuivat aseensa, puhdistivat itsensä verestä ja astuivat paljain jaloin valkoisissa vaatteissa pyhän haudan kirkkoon sekä toimittivat siellä polvillaan rukouksensa. Moni ryömi paljain polvin Kristuksen haudalle sekä suuteli sitä itkien.

Muutamain päivän kuluttua kokoutuivat päälliköt valitsemaan kuningasta. Kaikki äänet tulivat Gottfrid Bouillonilaiselle. Mutta hän nöyrästi hylkäsi tarjotun arvon, sanoen: "En minä koskaan kannan kultakruunua siellä, jossa Vapahtajani kantoi orjantappurakruunua." Hän tyytyi vain "pyhän haudan puolustajan" nimitykseen. Ja sen arvonimen hän kyllä ansaitsikin. Jo seuraavassa kuussa voitti hän suuren sarasenilaisjoukon, joka tuli valloittaman takaisin Jerusalemia. Hän kuoli jo seuraavana vuonna, mutta hänen jalo ja moitteeton olemuksensa pysyi aina länsimaisten ritarien esikuvana,

Gottfridin veli ja seuraaja Balduin, joka siihen asti oli hallinnut Edessan piiriä, otti "Jerusaleminkin kuningas"-nimen. Uuden valtakunnan valtiomuoto järjestettiin läänityslaitoksen mukaisesti. Jerusaleminkin kuninkaalla, korkeimmalla lääniherralla, oli monta vasallia; niistä oli huomattavimmat Tripoliin ja Edessan kreivit ja Antiokian ruhtinas (Bohemund). Niinpä oli nyt ainakin kerrakseen päästy tarkoituksen perille, jota varten ristiretkeläiset olivat taistelleet.

Toinen ristiretki (1147-49).

Kun Edessa, Jerusalemin kuningaskunnan etuvarustus, joutui turkkilaisten käsiin, julistettiin uusi ristiretki tehtäväksi sen jälleen valloittamista varten. Ranskan kuningas *Ludvig VII* ja Saksan keisari *Konrad III* olivat osamiehinä. Tällä kerralla hurskas *Clairvaux-luostarin* apotti *Bernhard* saattoi sanan voimalla irityksen toimeen.

Eräällä sotaretkellä vasalliansa Champagnen kreiviä vastaan oli Ludvig sytyttänyt tuleen Vitry-kaupungin, jolloin myöskin kirkko joutui liekkien uhriksi ja 1,300 ihmistä, jotka olivat sinne paenneet, kuolivat surkeasti. Tuota tekoansa kuningas sitte katui katkerasti. Rauhoittaakseen levotonta omaatuntoansa tahtoi hän sovittaa syntiään uuden ristiretken tekemisellä, ja sitä hänen aikomustaan vahvisti pyhä Bernhard. Valtakunnan hengelliset ja maalliset ylimykset ("parlamentti") kutsuttiin kokoon. Bernhard piti siellä innokkaan puheen, jonka jälkeen huuto "se on Jumalan tahto!" kaikui niinkuin ensimmäisenkin ristiretken edellä. Polvilleen laskeutuen pyhän miehen eteen otti kuningas häneltä vastaan paavin lähettämän ristin; kuningatar ja läsnä olevat ylimykset seurasivat hänen esimerkkiään. Sitte siirtyi Bernhard ulos kedolle suuren ihmispaljouden luo, joka ei ollut sopinut kaupunkiin. Yhdessä kuninkaan kanssa nousi hän tilapäisesti tehdyille puhelavalle, ja tuskin ehti hän alkaa puheensa, kun jo läsnä olijat joka taholta huusivat "risti! risti!" Bernhardilla oli niitä kanssansa, mutta ei läheskään kylliksi; leviteltyään ne leikkuutti hän omat vaatteensa ristinmerkeiksi. Matkustellen maaseudulla innostutti hän kansaa kaikkialla. Kohta kokoutui Ludvigin lippujen ympäri 100,000 ranskalaista.

Bernhard meni myöskin Saksan puolelle ja saarnasi ristiretkä pitkin Rein-joen vartta. Keisari kauan oli kahden vaiheella. Eräänä päivänä Bernhard toimittaessaan Speierissä messua keisarin ja monen saksalaisruhtinaan läsnä ollessa keskeytti äkisti pyhän toimituksen puheella, kehoittaen kaikkia sotaan pyhän haudan puolesta. Sitte hän esitti, mitenkä Jesus Kristus oli viimeisenä päivänä ristiänsä kantaen sanova kaikkein maan kansakuntain edessä keisarille: "O ihminen, kaikkea hyvää, kuin olen voinut tehdä, olen myöskin tehnyt sinulle. Minulta sinä sait vallan loiston, rikkautta, viisautta, miehuullista rohkeutta ja ruumiin voimia, mutta mitä olet sinä puolestasi tehnyt minulle?" Hyvin liikutettuna keskeytti Konrad sanoen: "Kyllä tiedän, mitä olen velvollinen Jesuskelle Kristuselle, ja vannon meneväni, minne hänen tahtonsa kutsuu minua." Innostus levisi yhtä yleiseksi Saksassa kuin ennen Ranskassa ja Konradille kokoutunut sotavoima ei ollut pienempi kuin Ludvigin.

Nämä molemmat sotajoukot marssivat, toinen kahta kuukautta myöhemmin kuin toinen, Saksan kautta Tonava-jokea pitkin ja saapuivat hyvässä järjestyksessä Konstantinopoliin, ensin Konrad saksalaisten, sitte Ludvig ranskalaisten kanssa. Kreikkalainen keisari pelkäsi ristiretkeläisiä ja sen tähden näköjensä kohteli heitä ystävällisesti, mutta salaa teki niin paljon vahinkoa kuin mahdollista. Konrad päätti lähteä kreikkalaisten opasten johdolla lyhempää, mutta vaarallisempaa tietä Vähä-Aasian sisämaiden kautta, vaan hän ei päässyt pitkälle; kaikkialla näkyi kreikkalaisten petollisuutta; lähteet olivat usein myrkytetyt, leipä kalkin sekaista ja kaupungit sulkiivat porttinsa. Eräänä aamuna olivat kreikkalaiset oppaat poissa ja saksalaiset neuvottomina autiossa, vedettömässä seudussa, jossa vielä lisäksi alkoi joka taholla näkyä lukemattomia turkkilaisia ratsumiehiä. Saksalaiset kärsivät suurenlaisen tappion. Ristiretkeläisten tila oli nyt niin tukala, että Konrad johti sotaväkensä takaisin Nicaean ja palasi itse Konstantinopoliin.

Ranskalaiset olivat Nicaean luona kohdanneet voitetun saksalaisjoukon jäännökset. Kuningas Ludvig, ottaen opiksi sotakumppaniensa onnettomuuden, valitsi toisen tien ja läksi marssimaan pitkin meren rannikkoa. Mutta kun ranskalaiset saapuivat Laodicean toiselle puolelle Kadmosvuoristoon, hyökkäsivät turkkilaiset heidän päällensä ja he kärsivät suuren tappion. Ne, jotka pääsivät hengissä taistelusta, saapuivat etelärannalle Attaliaan ja siellä kuningas nousi pienen seurueen kanssa laivaan. Muiden ristiretkeläisten tuli jatkaa matkaansa maitse, mutta kreikkalaiset, pitämättä lupauksiaan, pettivät heitä, kavalsivat uskonveljiänsä turkkilaisten käsiin taikka kohtelivat heitä niin pahoin, että he vapaaehtoisesti antautuivat turkkilaisten vankeuteen. Ludvig saapui vähäisen seurueen kanssa Antiokiaan, menetettyänsä sotajoukostaan kolme neljäsosaa. Sieltä matkusti hän Jerusalemiin. Samaan aikaan saapui myöskin Konrad Palestinaan melkein yksinään, kuin yksityinen pyhiinvaeltaja. Molemmat he nyt yhdessä ryhtyivät Jerusalemin kuninkaan Balduinin kanssa piirittämään *Damaskoa*. Mutta kaikkia kristittyjen urhollisuuden näytteitä vastaan puolustautui kaupunki itsepäisesti ja viimein syttyi myöskin kristityssä sotajoukossa eripuraisuutta, joka heikensi kaikkia irityksiä. Sen tähden luovuttiin piirityksestä ja molemmat länsimaiset hallitsijat palasivat Jerusalemiin. Mutta Ludvig viipyi vielä lähes vuoden pyhässä maassa, hänen kun ei mieltänsä tehnyt lähteä paluumatkalle, saamatta täällä mitään aikaan. Vasta sitte taipui hän palaamaan, kuin yhä uusia hartaita kehoituksia saapui arvokkaalta apotti *Sugerilta*, joka kuninkaan poissa ollessa hoiti Ranskan hallitusta. Molemmat hallitsijat siten saapuivat onnellisesti omiin valtakuntiinsa, mutta heidän suuret sotajoukkonsa olivat ihan tyhjiin hävinneet.

Toisen ristiretken huono loppu tuotti pyhälle Bernhardille monta katkeraa nuhdetta, koska hän oli onnellisen voiton ennustuksillaan saattanut niin paljon ihmisiä perikatoon. Ristiretkein into Aasiaan päin myöskin melkoisesti jäähtyi.

Kolmas ristiretki (1189-92).

Islami saavutti joksikin ajaksi voimaa ja sisällistä vahvuutta suuren sulttaani *Saladdinin* kautta, joka yleni Egyptin hallitsijaksi. Sekä hänen muodossaan että koko esiytymisessään oli jotakin haaveksivaista. Nuoruudessaan oli hän viettänyt varsin vallatonta elämää, mutta koraanin luvusta heräsi hänen sielussaan yliaistillisen maailman ajatus, joka jalostuttaen vaikuttaa maalliseen elämään, sekä hengellinen voima, jonka tulee vallita alhaisempia viettejä; silloin hän luopui kaikista huveista ja noudatti sitte elämässään tarkkaa siveyttä. Taisteluissa hän oppi tuntemaan

kristityt ritarit, joiden ylevä ja uskonnon jalostuttama henki mahtavasti vaikutti häneen; kertoopa joku historioitsija hänen erään aselevon aikana pyrkineen ja tulleen otetuksi heidän yhteyteensä. Hurskaassa uskon kiihkoisuudessa kilpaili hän ristiretkeläisten kanssa, rukoili ja paastosi ahkerasti sekä luki koraania yksinpä istuessaan ratsun seljässäkin sotilaisjoukkojen keskellä. Hän oli valtioviisas ja kykeni tekemään suuria suunnitelmia. Sanansa pitämisestä, jalomielisyydestä ja ylevyydestä näytti hän monta kaunista esimerkkiä, mutta saattoi kuitenkin olla myöskin ankara ja verenhimoinen, milloin hänen uskonsa sitä vaati. Tällainen se mies oli, joka kukisti Gottfrid Bouillonilaisen perustaman valtakunnan.

Aselevon aikana, jonka Saladdin ja Jerusalemin kuningas olivat sopineet, hyökkäsi eräs kristitty ritari egyptiläisen karavaanin päälle ja ryösti sen eikä sitte antanut vaadittua hyvitystä, vaan päin vastoin uhkasi myöskin samoin kohdella muhamettilaisia pyhiinvaeltajia. Silloin alkoi Saladdin sodan. Kuningas voitettiin ja otettiin ynnä ritarin kanssa vangiksi. Kun heidät molemmat viettiin Saladdinin eteen, antoi hän itse janoiselle kuninkaalle jäällä vilvastettua juotavaa, mutta iski kovasti sapelillaan rikoksellista ritaria. Itse Jerusalemin täytyi lyhyen piirityksen jälkeen antautua (1187). Sulttaani ei toimittanut mitään sellaista verisaunaa, kuin kristityt olivat tehneet; mutta hän otatti pois ristin Omarin moskean huipusta, ja länsimaisten kristittyjen täytyi hänen nähtensä lähteä pois kaupungista.

Jerusalemin autautumisen sanoma vaikutti Euroopassa suurinta hämmästyttä. Paavi kehoitti uudelle ristiretkelle ja erityinen vero, "Saladdinin kymmenykset", määrättiin koottavaksi pyhän maan takaisin valloitusta varten. Kolme Euroopan mahtavinta ruhtinasta, Saksan keisari *Fredrik I*, Ranskan kuningas *Filip August* ja Englannin kuningas *Rikard Leijonanmieli*, päättivät lähteä retkelle. Keisari Fredrik, jo harmaantunut, mutta vielä voimakas sankari, kruunasi tällä retkellä urhotöistä rikkaan elintoimensa. Filip Augustilla, joka silloin oli 23 vuoden ijässä, oli enempi valtiomiehen viisautta kuin ristiretkeläisen intoa. Ihan toisenlainen oli Englannin kuningas Rikard Leijonanmieli, joka kokonaan laiminlöi valtakuntansa hallituksen, mutta huimapäisellä urhollisuudellaan ja ritariillisilla urhotöillään herätti aikalaisissaan ihmettelyä; tästä kuninkaasta tuli nyt Saladdinille kyllin kykenevä vastustaja.

Keisari Fredrik marssi 70,000-miehisen joukon kanssa vanhaa tietä kreikkalaisen valtakunnan ja Vähä-Aasian kautta, voitti Ikoniumin sulttaanin ja meni Taurus-vuoriston ensimmäisten solain lävitse. Mutta hän kuoli Salef-jokeen: maltittomana sotaväkensä hitaisesta ylimenosta siltaa myöten kannusti hän hevosensa virtavaan veteen, jonka pyörteet hänet saivat valtoihinsa, niin että, kuten muutamat kertovat, hänet vasta ruumiina vedettiin maalle (1190). Tällä välin varustautuivat molemmat toiset kuninkaat kaikin voimin. Välttääkseen vaarallista ja vaivaloista matkaa maitse päättivät he purjehtia meritse. Italialaiset kaupungit Venetia, Genua ja Pisa sitoutuivat runsaasta maksusta viemään sotajoukon meren ylitse.

Englantilaiset läksivät vesille Marseillesta, ranskalaiset Genuasta (1190). Heti heidän yhdyttyään Messinassa alkoi eripuraisuus molempain kuningasten kesken, niin että he lakkaamatta kinastellen viipyivät koko talven Sisiliassa. Kun he sitte seuraavana vuonna pääsivät Välimeren itärannassa maalle ja alkoivat piirittää Akre-kaupunkia, ei vielääkään ollut mitään sopua heidän kesken. Viimein sovittiin, että englantilaiset saivat rynnätä eri ja ranskalaiset eri päivänä vuorotellen, ja tämä urhollisuuden kilpailu tuotti voiton. Kaupunki antautui ja Saladdinin tuli maksaa vangitun varustusväen lunnaiksi 200,000 dukaattia. Kun ne rahat viipyivät niiden hankinnan vaikeuden tähden, surmautti nurjamielinen Rikard siihen paikkaan 2,000 sarasenilaista vankia.

Itävallan herttua Leopoldia, joka oli saksalaisen sotajoukon jäännöksen kanssa ottanut osaa piiritykseen, oli erään kertomuksen mukaan, joka kuitenkin on melkein todistamaton, Rikard pahasti loukannut, niin että hän saksalaisineen palasi kotiinsa. Kohta sen jälkeen myöskin Filip August, pahoillaan Rikardin ylpeydestä ja kopeudesta, purjehti pois, mutta jätti kuitenkin Burgundin herttuan johdolla 10,000 miestä Rikardin avuksi.

Loistavan urhollisesti Rikard sitte taisteli Saladdinia vastaan. Yhdessä taistelussa hän voitti; mutta voiton jälkeen Burgundin herttua hänestä luopui äkisti ja läksi väkensä kotiin. Rikardilla oli sitte ainoastaan vähäinen joukko johdettavanansa, mutta hän taisteli leijonan rohkeudella, joka on tehnyt hänet kuuluisaksi sarasenilaisten tarinoissa. Lakkaamattomien pikkukahakkain kautta eteni hän niille kukkuloille saakka, joille Jerusalemin tornit ja muurit näkyivät etäältä näköpiirin rajalta. Rikard, tuntien itsensä liian heikoksi saamaan mitään aikaan, peitti kasvonsa käsillään, sanoen: "ken ei voi valloittaa pyhää kaupunkia, hän ei ansaitse sitä nähdäkään." Saladdinin kanssa teki hän jonkun ajan kuluttua aselevon kolmeksi vuodeksi eikä salannut, että hän sillä välin aikoi koota voimia uudelle ristiretkelle.

Mutta suurten ristiretkien aika oli nyt lopussa. Niihin kiihdyttävä innostus oli sammunut vastoinkäymisistä. Euroopan kansat alkoivat kääntää huomiotansa muihin hyödyllisempiin tehtäviin.

Ristiretket Euroopassa.

Hurskas, väärälle tielle osunut uskonnollinen harrastus, joka pakotti ristisotilaita vapauttamaan pyhää maata, sai myöskin Euroopassa aikaan ne veriset sotaretket, joilla tarkoitettiin väkisin kääntää pakanakansoja kristinuskoon, hävittää vieraan uskon tunnustajain valtakuntia, jopa myöskin kurittaa sellaisia kristittyjä, jotka eivät nöyrästi taipuneet roomalaisen pyhän isän alammaisuuteen. Tosin nämä sodat saivat alkunsa surkuteltavasta mielten eksytyksestä; mutta sen pahan ohella, jota ne ovat tehneet, ovat ne myöskin levittäneet kristinuskon siunausta ja

laajentaneet inhimillisen sielunsivistyksen toimialaa.

Ristiretket Pohjolassa.

Pohjois-Europassa asui vielä tähän aikaan kolme pakanallista kansakuntaa, suomalaiset, virolaiset ja vendiläiset. Suomalaisia vastaan teki Ruotsin kuningas Erik Pyhä paavin kehoituksesta (1157) ristiretken, pannen siten alulle kristinuskon levittämisen heidän maahansa. Tämä hurskas kuningas, joka itki taistelukentällä kaatuneita, että he olivat joutuneet hukkaan taivaan valtakunnalta ja oikealta uskolta, oli eittämättä ristiretkein aikakauden jaloimpia henkilöitä. — Virolaisia vastaan taistelivat Tanskan kuninkaat ja vendiläisiä vastaan sekä Tanskan että Saksan ruhtinaat.

Kuningas Valdemarin ja piispa Absalonin retki Rygeniin. Valdemar I:sen aikana alkoi Tanska kehittyä suureksi ja mahtavaksi. Sen vaurastuksen tehokkaimpia edistäjiä oli arkkipiispa Absalon, syntyisin mahtavasta Hvidesuvusta sekä yhtä etevä arkkipiispana kuin myöskin sotilaana ja valtiomiehenä. Pakanalliset vendiläiset siihen aikaan usein häiritsivät Tanskaa merirosvoiluillaan. Mutta Absalon piti linnastaan, joka oli lähellä sittemmin Köpenhaminan kaupungiksi kasvanutta kalastuspaikkaa Havnia, piti tarkkaa vaaria näistä vihollisista ja ahdisteli heitä tuon tuostakin heidän omassa maassaan.

Vuonna 1168 purjehti Rygeniä vastaan laivasto, jossa sekä kuningas että piispa Absalon olivat johtajina. Heti maalle noustuaan ryhtyivät tanskalaiset piirittämään ja ankarasti ahdistamaan pääkaupunkia Arkonaa. Heidän onnistui sytyttää kaupunginportin torni tuleen ja palo levisi, vaikka asujamet joukottain riensivät sammuttamaan. Kuninkaan käskystä tekivät tanskalaiset samaan aikaan rynnäkön. Asujamet silloin joutuivat niin ahtaalle, että he viimein antautuivat. Kuningas lupasi antaa heille armon, jos he antoivat pois epäjumalansa *Svantevitin* kaikkine aarteinensa, panivat toimeen kristillisen jumalanpalveluksen sekä antautuivat Tanskan alammaisuuteen.

Keskellä kaupunkia aukealla paikalla seisoivat Svantevitin puinen temppeli; ulkopuolelta oli rakennus koristettu monilla kummallisen muotoisilla, maalatuilla puukuvilla ja sisältä jaettu kahdeksi saliksi, joista sisempi oli kaikkein pyhin. Siinä seisoivat Svantevitin suunnattoman suuri puukuva; sillä oli neljä päätä, niskat yhteen sovitettuna, ja kädessä suuri pikari, valettu jostakin sekametallista. Kerran vuodessa vietettiin jumalan juhlaa; pappi täytti pikarin viinillä ja, jos juoma päivän kuluttua astiasta vajeni, ennusti siitä huonoa vuotta, vaan muuten hyvää; silloin asetettiin myöskin suuri hunajakakku jumalan eteen ravinnoksi. Svantevitin varalla elätettiin valkoista hevosta, jolla hänen luultiin öiseen aikaan ratsastavan ulos taisteluihin.

Kuninkaan miehet astuivat nyt temppeliin kukistamaan epäjumalaa; suuri ihmisjoukko seisoivat ulkona odotellen Svantevitin kyllä näyttävän voimaansa väkivallan tekijöille. Miehet tarttuivat kirveihinsä, mutta pitelivät niitä hyvin varovasti, ett'ei mitään vahinkoa tapahtuisi, jota kansa saattaisi katsoa jumalan lähettämäksi rangaistukseksi. Hakattiin jalat poikki kovalta, joka silloin kaatui seinää vasten: sitte hakattiin seinään reikä, jolloin suuri puujumala kovalla kolinalla putosi maahan. Asujamia käskettiin nuorilla vetämään kuvaa ulos kaupungista, mutta sitä he eivät uskaltaneet, vaan pakottivat siihen pahantekijöitä ja muukalaisia, koska vielä pelkäsivät jumalan kostoa. Muutamat itkivät ja valittivat, toiset nauroivat, kun näkivät, miten huonoa jumalaa he niin kauan olivat palvelleet. Kun kuva siten hinattiin tanskalaisten leiriin, riensivät sotamiehet ja päälliköt kummastellen sitä katselemaan. Illan tullessa kokoutuivat ruoanlaittajat puujumalan ympärille ja hakkasivat sen pikku paloiksi sekä keittivät niillä puilla illallisen. Svantevitin temppeli revittiin ja sen paikalle rakennettiin piiritystarpeiksi hakatuista puista kristillinen kirkko.

Tanskalainen historioitsija *Saxo*, joka eli vähän jälkeen tämän ajan ja kirjoitti isänmaansa vanhemman historian, on myöskin kuvaillut tämän tapauksen.

Volmarin taistelu. Valdemar I:sen nuorempi poika *Valdemar II Seier* (Voittokuningas) teki monta onnellista sotaretkä pakanoita vastaan. Vuonna 1219 purjehti hän hyvin varustetulla, 1,200 aluksen suuruisella laivastolla Liivinmaahan, jossa villit virolaiset asuivat; häntä seurasi Lundin arkkipiispa Andreas Sunenpoika ja hänen veljensä Århusin piispa Pietari Sunenpoika. Laivaston saapuessa perille näkyi lukematon aseellinen pakanajoukko seisovan rannalla valmiina torjumaan vihollisten hyökkäystä. Kuningas silloin peljästy ja katsoi olevan parasta palata, mutta piispa Pietari kehoitti häntä pysymään rohkeana ja lupasi Jumalan puolesta voittoa.

Taistelu oli lähellä nykyistä Tallinnaa (Rääveliä). Koko taistelun ajan seisoivat piispa Andreas niinkuin muinoin Mooses vuorella, kädet ojennettuina taivasta kohti, ja kerrotaan tanskalaisten olleen niin kauan voitolla, kuin kädet pysyivät ylhäällä, mutta kun ne väsymyksestä painuivat alas, silloin voiton kallistuneen vihollisten puolelle, jonka tähden ympärillä seisovat piispat ja papit kannattivat hänen käsiänsä niin kauan, kuin taistelua kesti. Eräänä hetkenä, jolloin onni oli tanskalaisille vastainen, menettivät he lippunsa; silloin, kertoo tarina, tuli taivaasta alas punainen lippu, keskellä valkoinen risti. Se oli n.s. *dannebrogi*, joka jo ammoin oli ollut Tanskan valtakunnan lippuna. Virolaiset voitettiin perin pohjin ja siitä lähtien alkoi kristinuskon levitä niihin seutuihin.

Kristinuskon kanssa tuli joksikin ajaksi myös tanskalaisten herruus. Valdemar perusti Tallinnan ja Narvan kaupungit sekä Tarton piispanistuimen. Sittemmin levittivät *kalparitarit* Liivinmaasta päin valtaansa näihin seutuihin ja pääsivät yksin valtaan niissä maissa, joihin tanskalaisten ristiretket ulottuivat, kun näet seuraava Tanskan kuningas *Valdemar Atterdag* luovutti heille Vironmaan.

Neljäs ristiretki (1203-1204).

Mahtava ja nerokas paavi *Innocentius III* koetti kaikin voimin virkistää länsimaisten kansain melkoisesti jäähtynyttä innostusta ristiretkiin. Paitsi pyhän maan valloitusta tarkoitti hän vielä enemmän kreikkalaisen kirkon saattamista Rooman alammaisuuteen. Suuri joukko ranskalaisia paroooneja, jotka olivat kokoutuneet Champagneen turnajaisiin, otti uuden matkusteleavan saarnaajan kehoituksesta ristinmerkin. Etevimmiksi osanottajiksi tulivat Montferratin rajakreivi *Bonifacius* Pohjois-Italiasta ja Flanderin kreivi *Balduin*. Venetialaiset, joiden kauppa ja rikkaus olivat suunattomasti kasvaneet tänä aikakautena, saatiin lupaamalla heille 85,000 hopeanaulaa sekä puolet kaikesta, mitä ehkä saataisiin valloitetuksi, rupeamaan osallisiksi tähän yritykseen, joka on historiassa nimitetty "neljänneksi ristiretkeksi". Kaupungin päämies, 94-vuotinen *Dandolo*, läksi itse mukaan. Toinen huomattava henkilö retkellä oli Champagnen marski *Geoffroi de Villehardouin*, joka on kirjoittanut vilkkaan ja miellyttävän kertomuksen tästä sotaretkestä. Kun ristiretkeläiset eivät heti voineet suorittaa luvattua summaa, myönnettiin heille maksuajan pitennystä, mutta täytyi heidän siitä hyvästä valloittaa tasavallalle Zara-kaupunki, joka oli antautunut Unkarin kuninkaalle. Kun se oli tehty, saapui kreikkalainen prinssi *Aleksi*, jonka setä oli sysännyt veljensä valtaistuimelta, ja pyysi ristiretkeläisiä auttamaan häntä jälleen valtaan. Hän sitoutui avun korvaukseksi maksamaan 200,000 hopeanaulaa, yhdistämään kreikkalaisen kirkon roomalaiseen ja antamaan apua ristiretkelle. Ristiretkeläiset saapuivat nyt Konstantinopoliin, karkoittivat vallananastajan ja korottivat valtaistuimelle Aleksiuksen isän, joka otti poikansa kanssahallitsijakseen.

Mutta kun nuoren keisarin, voidakseen pitää ristiretkeläisille antamiensa lupauksia, täytyi ryhtyä suuriin kiskomisiin ja sitä paitsi pakottaa maanmiehiänsä tuohon yhteyteen vihatun Rooman kirkon kanssa, kasvoi siitä heti yleinen tyytymättömyys, jota vielä tulokasten väkivaltaisuuDETkin kiihdyttelivät. Kaupungissa käydessään syyttivät flanderilaiset sotamiehet tuleen moskean (eli synagoogan); leikit levisivät myöskin läheisiin rakennuksiin ja tulipalo raivosi kokonaisen viikon kaupungin tiheimmissä osissa. Siitä alkaneen mielten kuohun aikana anasti Aleksiuksen hovimestari, eräs Dukas-suvun jäsen, äkkiarvaamatta korkeimman vallan.

Ristiretkeläiset tietysti eivät sitte enää voineet toivoakaan vaatimuksiensa täyttämistä; he päättivät siis valloittaa kaupungin itsellensä. Kaksipäiväisen ankan rynnäkön jälkeen marssivat voittajat Konstantinopoliin; uusi palo raivosi, paljon tuhoavampi kuin edellinen, monta kauhistavaa väkivaltaisuuTTA tehtiin ja kalleita aarteita joutui ryöstäjän käsiin. Sofian kirkosta revittiin "kaikein pyhimmän" kallis esirippu kultarimpsujen tähden; kalleista metalleista tehty alttari rikottiin ja jaettiin pikkupaloiksi valloittajain kesken; kultaiset kuvapatsaat ja komeat hopea-astiat paloiteltiin metalliarvonsa tähden. Korvaamattoman arvokkaat taideteokset, muinaisajan kalliit jäännökset, joutuivat ahneuden saaliiksi, ja suurten, siihen aikaan maailman etevimpien kirjakokoelmain hävitys tuotti koko ihmiskunnalle korvaamattoman vahingon. "Niin suurta saalista ei ole saatu mistään kaupungista aina siitä asti, kuin maailma luotiin", sanoo tämän sotaretken historioitsija.

Flanderin kreivi Balduin korotettiin valloitetun valtakunnan keisariksi, ja omaksi lääniherranpiirikseen sai hän Konstantinopolin lähimpine ympäristöineen; muut retkeläisten johtajat ottivat vasalleina kukin jonkun alueen haltuunsa: siten syntyi Tessalonikan kuningaskunta, Atenan herttuakunta, Akaiän ruhtinaskunta y.m. Venetialaiset omistivat Adrianmeren rannikon, suuren osan Peloponnesosta ja Arkipelagin saaret, jotka heidän käsissään tulivat tärkeiksi kauppapaikoiksi. Innocentius III oli jyrkästi paheksinut ryöstelyä, vaan hyväksyi kuitenkin uuden valtakunnan, varsinkin kuin sen keisari, käyttäen "pyhän istuimen ritari"-nimitystä, tunnusti itsensä paavin vasalliksi, ja kreikkalainen kirkko, oltuaan niin kauan Rooman kirkon kilpaveljenä, nyt tuli sen alammaiseksi.

Tämä "latinalainen keisarikunta", joksi sitä sanottiin, ei kuitenkaan elänyt kauan. Uusi kreikkalainen keisari, joka oli asettunut Nicaean, valloitti Konstantinopolin (1261) ja uudisti vanhan valtakunnan. Mutta venetialaiset pitivät valloituksensa, joten siis ainoastaan he saivat neljännestä ristiretkestä pysyväistä etua.

Ristiretki Espanjassa. Alhambra.

Espanjan morilainen valtakunta tuli perustetuksi arabialaisen kansanvaelluksen viimeisen urhotyön kautta, ja sen valtakunnan mahtavuuden kukisti yksi ristiretkien viimeisiä mahtavia voimainponnistuksia.

Pohjois-Espanjan kristittyjen voima oli tänä väliaikana melkoisesti kasvanut. Asturiasta oli kreivikunta *Kastilia* irtautunut ja tullut eri kuningaskunnaksi. Viimein yhdistettiin siihen vanha Leonin valtakunta; kuningaskunnat Kastilia ja Leon tulivat siitä lähtien Espanjan mahtavimmiksi kristityiksi valtioiksi. Kaksi muuta valtakuntaa, *Navarra* ja *Aragonia*, syntyi Kaarle Suuren valloitusten pohjalle. Alinomaisissa sodissa morilaisia vastaan kehittyi asujamissa suvaitsematon uskonkiihko ja uljas, vallanhimoinen sankarivoima.

Ristiretkein aikakauden alussa perustettiin vielä lisäksi yksi kristitty valtakunta, *Portukali*. Sen ensimmäinen perustaja, *Burgundin* kreivi *Henrik*, nai Kastilian kuninkaan tyttären ja sai (1094) myötäjäisiksi apeltaan lääniksi kaikki Minhon ja Mondegon väliset maat, jotka jo oli valloitettu tai vast'edes vielä valloitettiin. Seitsemällätoista voitolla valloitti Henrik morilaisilta osoitetun alueen. Hänen poikansa korotettiin omaan sotilastensa toimesta kuninkaaksi, ja hän vahvisti sitä arvoaan kunnialla voittaen (1139) viisi yhdistynyttä morilaiskuningasta.

Erään kastilialaisten kärsimän tappion jälkeen kuulututti paavi Innocentius III yleisen ristiretkien

morilaisia vastaan. Noin 80,000 ranskalaista, saksalaista ja italialaista ristiretkeläistä saapui silloin Espanjaan, enimmäkseen morilaisten aarteiden himon houkutuksesta. He ensi aluksi ryöstelivät Toledon rikkaita juutalaisia ja tahtoivat sitte, tehdystä välipuheesta huolimatta, rynnäköllä anastaa ja ryöstää Kalatrava-kaupungin, mutta Kastilian kuningas uskollisesti valvoi tehdyn sopimuksen pitämistä. Toiveissaan pettyneinä monikin enemmän saaliinhimoinen kuin uskonkiihkoinen ristiretkeläinen palasi jälleen Pyreneain yli.

Nykyisen Marokon keisari *Muhammed*, jonka omana Espanjan morilainen valtakunta oli siihen aikaan, oli kiivas muhamettilainen. Ristiretkein hengen innostuttamana kutsui hän islamin tunnustajat pyhään sotaan kristittyjä vastaan. Suunnaton joukko sotilaita kokoutui hänen lippujensa ympärille ja läksi hänen johdolla Afrikasta Andalusiaan, jossa Espanjan morilaiset uskonkiihkosta yhtyivät heihin. 600,000 sotilasta, palavina taistelun innosta ja elävinä islamin muinaisen mahtavuuden uudistustoivosta, marssi nyt uhkaavasti Kastiliaan päin.

Kastilian, Aragonian ja Navarran kuninkaat yhdistivät viipymättä urholliset joukkonsa. Portugalista tuli myöskin paljo jaloja sotilaita. Ulkomaisista ristiretkeläisistä oli kyllä monta palannut kotimaihinsa, mutta jäljelle jääneitä, jotka olivat enimmäkseen ranskalaisia, kiihdytti tulinen innostus. Nämä sotajoukot yhteensäkin olivat paljon heikommät sarasenilaisia, mutta läksivät kuitenkin rohkeasti heitä vastaan. Tolosan luona Sierra Morenan eteläpuolella joutuivat viholliset vastakkain.

Muhammed oli anastanut solakkeet, joiden kautta kristityt aikoivat marssia vuoriston yli, ja toivonut siten joko saavansa pakotetuksi heidät peräytymään taikka myöskin hävitetyksi heidän sotaväkensä vuorten yli mennessä. Kuninkaat tuon huomattuaan hämmästyivät ja tulivat neuvottomiksi, mutta eräs paimen silloin heille ilmoitti tietävänsä salaisen vuoritien ja lupasi näyttää sen. Sotajoukko seurasi paimenen opastusta; vaivaloisia polkuja myöten kallioiden ja virtain ylitse kiipesivät kristityt ylös vuorten huipuille saakka, ilmestyen yht'äkkiä kummastuneiden morilaisten nähtäväksi. Rukouksilla, synnintunnustuksilla ja pyhän ehtoollisen nauttimisella valmistautuivat he kahtena seuraavana päivänä taisteluun, myöskin papit ja piispat, joita oli suuri joukko mukana leirissä.

Kolmantena päivänä (16 p. heinäk. 1212) asettui sotaväki taistelujärjestykseen. Kastilian sotilaat seisivat kuningas Alfonsin johdolla keskustassa ja kuninkaan sivulla oli Toledon arkkipiispa, jonka edellä kannettiin paavin lähettämää suurta ristiä, ristijoukon etevintä sotalippua. Navarran kuningas väkinensä oli oikealla siivellä ja Aragonian sotilaat oman kuninkaansa johdolla vasemmalla puolella. Ranskalaiset ristiretkeläiset marssivat etujoukkona muun sotaväen edellä; heitä johtivat Narbonnen arkkipiispa ja eräs parooni Poitousta.

Morilaiset ilman mitään järjestettyä rintamaa täyttivät suunnattomilla joukoillaan suuren kentän. Satatuhatta kelvollista ratsumiestä, puettuina keveihin haarniskoihin ja istuen ripeäin ratsujen seljässä, oli heidän paraimpina voimansa, jota vastoin jalkaväki oli huonoissa aseissa ja hyvin vähän taisteluun kykenevä. Muhammed oli valittujen ritarien kanssa sijoittunut eräälle kukkulalle ja näyttäytyi sieltä kansallensa, koraani toisessa ja käyrä sapeli toisessa kädessä. Kukkulan ympärille oli hän pingoituttanut vahvoja rautavitjoja ja neljälle sivulle asettanut urhollisimmat ratsuväkensä osastot.

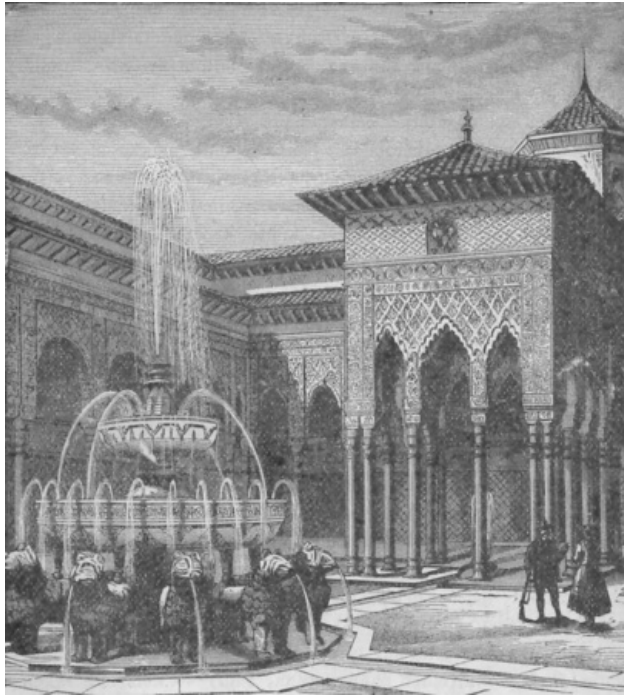
Vihollisen suuren suuria laumoja vastaan taistelivat kristityt kauan toivottomasti. Keskellä hurjaa taistelua seisoi Kastilian kuningas ja nähdessään kristittyjen jo alkavan horjua lausui Toledon arkkipiispalle: "Piispa, tässä me kuolemme!" "Ei, herra kuningas," vastasi hän, "tässä me taistelemme ja voitamme." Ristilippua kantava munkki silloin syöksyi vihollisten keskelle; arkkipiispa ja kuningas seurasivat häntä. Tunnustustansa ja pyhää ristiä pelastamaan syöksyivät kastilialaiset vastustamattomalla voimalla ja pääsivät vihollisjoukkojen lävitse. Samaan aikaan olivat Aragonian ja Navarran kuninkaat voittaneet kumpikin siivellensä. Yhteisin voimin ryntäsivät sitte kaikki kolme joukkoa kukkulaa kohti, kilvoitellen keskenänsä uljaan urhollisuuden osoittamisessa. Viimein pääsi Navarran kuningas morilaisen ratsuväen läpi, tunkeutui aitaukselle asti ja katkoi vahvoilla iskuilla vitjat, joilla morilaisen hallitsijan asema oli ympäröity. Sen tapauksen muistoksi piti Navarran kuningaskunta sitte kolmea vitjain palasta vaakunassaan.

Muhammed peräytyi pois taistelusta; kun hänen sotilaansa eivät häntä enää nähneet, läksivät hekin pakoon. Noin satatuhatta morilaista sanotaan tässä taistelussa kaatuneen kristittyjen käden kautta. Toledon arkkipiispa ja muut papit, jotka olivat kuninkaan kanssa taistelussa, veisasivat voitonvirren (*Te Deum*) heti siinä taistelukentällä.

Tolosan tappio kukisti ainiaaksi morilaisten vallan Espanjasta. Kohta joutui heidän pääkaupunkinsakin, muhkea Kordova, kristittyjen käsiin (1236). Asujanten täytyi silloin poistua tästä kaupungista, joka oli niin kauan ollut morilaisten mahtavuuden ja kaunotaiteiden pääpaikkana; suuri osa komeista rakennuksista hävitettiin ja Abdarrahanin muhkea moskea muutettiin tuomiokirkoksi. Kaupunkiin kyllä toimitettiin uusiksi asujamiksi kristityitä, mutta eipä se enää koskaan vaurastunut entiseen loistoonsa.

Morilaiset, suljettuina etelärannikolle, tekivät kauniin *Granadan* uudeksi pääkaupungiksensa, josta heidän muinaisen mahtavuutensa ilta-aurinko vielä jonkun aikaa loisti. Lähelle Granadaa kasvoi komea *Alhambra*, viimeisten morilaiskuningasten hallituspalatsi, joka vielä raunioinakin kertoo entistä loistoansa. Kahden pylväskäytävällä ympäröidyn pihan ympärillä on vaihteleva joukko palatsirakennuksia, torneja ja huvihuoneita. Keskellä toista pihaa, joka ylt'yleensä oli kivitetty valkoisella marmorilla, oli vesisäiliö, niin syvä, että siinä sopi uida, ja joka puolelta ympäröity kukkapenkeillä ja pomeransipuu-kujilla. Toisen niin sanotun *leijonapihan* keskellä oli kaunis taideteos, suuren suuri alabasterimalja, kahdentoista valkoisen marmorileijonan

kannattamana. Sen keskellä seisoj toinen pienempi, josta vettä suihkusi suurempaan ja siitä sitte alas laajaan säiliöön, johon myöskin joka leijonan kuonosta suihkusi kirkas vesisade. Palatsin parvekkeilta oli ihanin näköala vuorten lumihuipulle päin. Sisällä välkkyi seinäin mosaikkiverhot ja kattojen tippukiven mukaan muodostetut holvit vaihtelevan monivärisinä. Saleissa levittivät kirkkaat suihkukaivot viileyttä, korkeilta parvekkeilta kaikui suloisin soitto ja hoviväki istuen kauneilla matoilla kuunteli tuossa alhaalla; kalleita savustimia paloi tuoksua levittäen ylhäällä holveissa.

Leijonapiha Alhambrassa.

Mutta sill'aikaa kuin morilaiskuninkaat pitivät juhliansa Alhambran saleissa ja heidän kansansa utteruus muutti ympäristön pelkäksi yrttitarhaksi, tunkeutuivat kristityt yhä suuremmaksi karttuvalla voimalla uhkaavasti aina lähemmä Granadan muureja.

Hohenstauffit.

Helposti todella olisi kristikunta saattanut joutua rasittavan pappisvallan sorrettavaksi, ell'eivät maalliset hallitsijat olisi pontevasti vastustaneet hengellisten vaatimuksia. Varsinkin johtivat vastustusta Saksan keisarit, he kun muka olivat caesarein perillisiä ja sentähden tahtoivat esiytyä kristikunnan ylimpinä lääniherraina. Kauan vastusti *Henrik V* paavin vaatimusta, että ainoastaan hän yksin saisi antaa hengellisiä virkoja, kunnes keisarin viimein täytyi *Wormsin konkordaatilla* eli välipuheella (1122) taipua pääasioissa. Keisari Lotar Saksilainen oli paavin kuuliainen palvelija; mutta kun hänen kuoltuansa *hohenstauffi-suku*, jonka päämaana oli Shwabi, nousi valtaistuimelle, alkoi mahtava taistelu paavin vallan ja keisarin vallan välillä.

Ensimmäinen hohenstauffi-sukuinen keisari oli Konrad III, joka kävi toisella ristiretkellä. Saksanmaassa oli hänellä voimakkaana vastustajana *Henrik Ylpeä*, joka kuului mahtavaan *Welf-sukuun*. Hänellä oli sekä Baijeri että Saksi, mutta Konrad riisti häneltä molemmat. Tästä syttynyttä sotaa jatkettiin vielä Henrikin kuoltuakin, kun näet hänen veljensä Welf taisteli hänen nuoren poikansa *Henrikin* puolesta, jota sittemmin sanottiin *Leijonaksi* ja jolle Konradin täytyi viimein antaa Saksi. Tämän keisarin kuoltua valitsivat ruhtinaat valtakunnan päämieheksi hänen veljensä pojan.

Fredrik I Barbarossa (1152-90).

Hän oli kuninkaallisen näköinen mies: suurivartaloine ja ruumiin rakennukseltaan voimakas, otsa korkea, silmät terävät, kasvot majesteettilliset, vaikka vähän ankarat ja tylyt: tukka vaalea ja parta punertava, jonka tähden italialaiset sanoivat häntä *Barbarossaksi* (punaparraksi). Hallitsijan sielu hänellä oli myöskin; lempeydellään voi hän saavuttaa suosiota ja ankaruudessaan hän oli hirvittävä. Hänen käsityksensä mukaan oli Rooman keisariudella vielä jäljellä muinainen täysvaltaisuus, ja sitä tehdäkseen tyhjistä sananparresta eläväksi todellisuudeksi taisteli hän urhotöistä rikkaan elämänsä ajan.

Roomassa sitä vastoin oli vanhan tasavallan puolittain hälvennyt muisto nyt, niinkuin ennen Ottojen aikana, suuri voima, joka voi saattaa mielet kuohuksiin. Munkki *Arnold Brescialainen* haaveksi tuota hämärää muinaisajan kuvaa; innostuttavan kaunopuheisesti kuvaili hän kansanjoukoille vanhaa Roomaa, mitenkä se laillisen vapauden ja tasavaltaiten hyveiden voimasta mahtavana kukisti maailman; hän vertasi siihen myöhäisempää Roomaa, jossa paavi kietoi omattunnot kahleihin ja lain voima oli lakastunut. Siitä kiihtyi kapina, jonka kautta paavi karkoitettiin Roomasta ja vanha tasavalta jälleen uudistettiin, mikäli oli mahdollista. Rohkea henki alkoi kehittyä Pohjois-Italian kaupungeissa, sillä vilkas kauppa, suuri rikkaus ja investuurariidan aikana saavutettu itsehallitus oli opettanut ne pitämään vapautta suuressa

arvossa. Pitämään yllä Rooman keisarikuntaa marssi Fredrik kohta hallitukseen astuttuansa "Rooman tasavaltaa" vastaan.

Ensin näytti Fredrik valtaansa Pohjois-Italian kaupungeille sekä otti Paviassa vastaan Lombardian kruunun. Sieltä hän marssi edelleen Roomaa vastaan. Paavin istuimelle oli juuri noussut *Hadrianus IV:n* nimellä kardinaali Nikolaus Albanolainen, joka äsken oli Ruotsissa pitänyt Linköpingin kokouksen ja Norjaan asettanut arkkipiispan. Hänelle Fredrik antoi kiinni otattamansa Arnold Brescialaisen. Tämä onneton haaveksija sidottiin jo samana yönä polttorviolle, joka aamun koitteessa sytytettiin. Paavi saapui Fredrikin leiriin ja vaati kopeasti Saksan hallitsijaa pitämään jalustinta pyhän isän laskeutuessa ratsunsa seljältä. Ruhtinasten neuvosta Fredrik tuohon taipuikin, mutta lausui: "Enpä suinkaan voi olla muuta kuin kömpelö tässä, sillä tallirenkina en ole koskaan ollut."

Fredrikin lähestyessä Roomaa laittoivat roomalaiset hänen luoksensa lähettiläitä, jotka tasavallan puolesta lupasivat hänelle keisarin arvon, jos hän suostui maksamaan viisituhatta naulaa hopeata ja vannoi suojelevansa kaupungin uutta hallitusmuotoa. Mutta tyyllä vastauksella keisari ilmasi heille, että vanhat ajat olivat jo ammuin menneet. "En minä ole tullut", sanoi hän, "ottamaan mitään vastaan teiltä, vaan pelastamaan teitä sisällisistä ja ulkonaisista riidoista." Peljästyneinä veivät lähettiläät tämän äreän vastauksen kaupunkiinsa. Seuraavana aamuna Fredrik paavin seurassa juhlallisesti marssi kaupunkiin sekä otti sotajoukkonsa läsnä ollessa vastaan keisarin kruunun.

Rooman keisari koetti kaikin tavoin panna uudestaan voimaan Rooman lakia, joka oli kauan ollut unhotettuna länsimaissa. Amalfista oli 20 vuotta ennen Fredrikin kruunausta löydetty Justinianuksen lakikokoelman kopio. Rooman lakia aljettiin nyt selittää ja lukea Bolognassa, jonka yliopisto Fredrikiltä sai tärkeimmät oikeutensa ja jonka lakimiehet kohtakin vaikuttivat hyvin suuresti koko yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Lombardian kaupungeista oli varsinkin Milano kuuluisa kopeudesta ja uhkamielisestä vapaudentunnostaan. Fredrik kuitenkin pakotti kaupungin antautumaan keisarin yksinvallan alaisuuteen: keisarin valtaistuimen eteen täytyi kaupungin pappien, ylimysten ja konsulein astua paljain jaloin ja miekka niskaan sidottuna tunnustamaan kuuliaisuuttansa ja rukoilemaan armoa. Sitte pidettiin loistavat valtiopäivät Ronkalin kedolla lähellä Piacenzaa. Bolognan lainoppineet ja kaupunkien valtuusmiehet olivat sinne kutsutut. Siellä säädettiin keisarillisen itsevaltiuden perusteet, kaupungeilta riistettiin oikeus nimittää hallitusmiehensä ja keisarille määrättiin vero maksettavaksi.

Kun paavi Hadrianus IV heti antautui tyytymättömän kaupunkien puolelle, saivat he siitä rohkeutta julkiseen vastarintaan. Ensin keisari ryhtyi ahdistamaan Crema-kaupunkia, joka kesti seitsemän kuukautta ankaraa piiritystä. Kiukkuisesti taisteltiin molemmin puolin: saksalaiset heittivät palloa surmattujen kaupunkilaisten irti hakatuilla päillä ja kaupunkilaiset repivät vangittuja saksalaisia paloiksi muureilla. Piiritystorniin, jota kuljetettiin yhä lähemmäksi kaupunkia, siddotti keisari koko joukon kremalaisten lapsia, jotka olivat joutuneet hänen valtaansa, siten pelottaakseen piiritettyjä vahingoittamasta tornia. Nähdessään lapsensa porvarit ensin valittivat ääneensä, vaan sitte ylistivät lapsia onnellisiksi, että jo niin nuorina saivat uhrata elämänsä isänmaan vapauden eteen, sekä käänsivät enempiä vitkastelematta heittokoneensa tornia kohti. Crema viimein valloitettiin; asujamet saivat vapaasti lähteä pois, mutta kaupunki ryöstettiin ja hävitettiin perin pohjin.

Kreman piirityksen aikana kuoli Hadrianus IV. Häntä seurasi keisariuden jäykkä vihollinen *Aleksander III*. Uusi paavi heti julisti pannaan keisarin ja kaikki hänen kannattajansa sekä rohkasi Milanoa sitkeään vastarintaan. Sen uhkamielisen kaupungin luo johti nyt Fredrik suuren sotajoukon ja vannoen eitti panevansa ennen keisarinkruunua päähänsä, kuin kaupunki oli hajoitettu maan tasalle. Tämä piiritys kesti koko kaksi vuotta ja näytti hirvittäväillä esimerkeillä, miten viha villistyyttää. Viideltä ylhäiseltä vangilta, jotka piiritettyjen ensimmäisessä uloshyökkäyksessä saatiin kiinni puhkasivat saksalaiset pois silmät ja kuudennelta leikkasivat nenän, mutta jättivät hänelle silmät, että osaisi johtaa toiset takaisin kotiin. Näljänhädän pakosta täytyi Milanon porvarien viimein antautua. (1162). Kaupungin konsulit ja 20 etevintä ylimystä, kaikilla paljaat miekat kaulasta riippumassa, astuivat saksalaisten leiriin antamaan voittajalle kaupunkia asujamineen ja tavaroineen. Parin päivän kuluttua tulivat taas konsulit ja heidän kanssansa 300 jalointa ritaria kantaan kaupungin porttien avaimia ja sotalippuja. Seuraavana päivänä tulivat vielä kaupungin asujamet kaikki paljain jaloin, nuora kaulassa ja tuhkaa pään päällä. He astuivat ääneti keisarin ohitse, joka istui korkealla valtaistuimella, ja laskivat kaupungin päälipun hänen jalkainsa juureen. Kansa lankesi polvilleen ja konsulit sen nimessä rukoilivat armoa kaupungille. "Te olette", vastasi keisari, "lain mukaan kaikki kuolemaan vikapää; te saatte pitää henkenne, mutta minä teen teidät kykenemättömiksi harjoittamaan uusia rikoksia." Milano sitte hävitettiin perin pohjin, ainoastaan kirkot säästettiin; revittyjen rakennusten soroläjät vielä auralla tasoitettiin ja asujamet jaettiin neljään eri paikkaan. Kiitosjuhlassa, joka sitte pidettiin Paviassa, pani Fredrik jälleen kruunun päähänsä.

Vieraat hallitsijat tunnustivat korkeimmaksi lääniherrakseen suurivaltaisen keisarin. *Böömin* herttua, hänen uskollinen vasallinsa, otti häneltä vastaan kuninkaan arvon. *Tanskan* kuningas Valdemar Suuri kävi piispa Absalonin seurassa keisarin luona ja tunnusti hänet silloin vendiläisten maidensa suojelusherraksi. Muinaista *Burgundin* kuningaskuntaa, joka oli hajonnut eri osiin, koetti Fredrik liittää Saksaan. Niin sanotussa "Burgundin vapaakreivikunnassa" (Franche-Comtéssa) oli ilmestynyt eräs vallan anastaja, joka piti veljensä tytärtä kaunistaa Beatrix-prinsessaa vankina pimeässä torninkomerossa; mutta keisari saapui sinne pelastavana ritarina,

vapautti vangin ja otti hänet puolisoikseen sekä yhdisti valtakuntaansa koko vapaakreivikunnan.

Lombardian kaupungit ärtyneinä saksalaisten virkamiesten kovuudesta alkoivat taas liittyä yhteen. Keisarin kannattajia vastaan, joita sanottiin *ghibellineiksi* (*Waiblingenin* mukaan, joka oli hohenstaufien vanhimpia pääpaikkoja Shwabissa), nousivat kaikkialla vapauden ystävät, niin sanotut *guelfit* (hohenstaufien saksalaisten vastustajain *Welfien* mukaan). Paavi Aleksander III auttoi tätä liikettä kaikin voimin. Mutta Fredrik marssi suuren sotavoiman kanssa suoraa päätä Roomaan ja valloitti kaupungin rynnäköllä. Aleksanderin täytyi paeta ja keisari toi Roomaan uuden nimittämänsä paavin, joka kruunasi keisarinna. Mutta epäterveellisen ilman vaikutuksesta syntyi kulkutauti, joka riisti pois paraimman osan sotaväestä. Valepuvussa ja ainoastaan vähäisen seurueen saattamana täytyi Fredrikin palata Alpein ylitse Saksanmaahan, jossa hän vietti kuusi vuotta, vahvasti varustellen uutta sotaretkeä Italiaan.

Kun hän näiden vuosien kuluttua jälleen saapui Italiaan, käytiin sotaa kohta jälleen rakennetun Milanon ympärillä kauan ilman ratkasevaa voittoa, ja kulkutaudit tälläkin kertaa harventelivat saksalaisten rivejä. Silloin kohtasi Fredrikiä kova isku; hänen mahtavin vasallinsa Henrik Leijona eitti enää kauemmin olla osallisena tässä sodassa. Taivuttaakseen häntä jäämään heittäytyi keisarivanhus alas hänen jalkainsa juureen ja syleili hänen polviansa; mutta Henrik pysyi taipumatta. Silloin lähestyi keisarinna Beatrix arvokkaasti puolisoansa ja sanoi: "Nouskaa ylös, rakas herra; Jumala teitä auttaa ja sitte saatatte muistaa tämän päivän ja tämän kopeuden." Keisari nousi, mutta Henrik heitti kylmät jäähyväiset ja palasi väkensä Saksiin.

Fredrik päätti kuitenkin vaikka heikommalla voimalla rynnätä kaupunkien sotaväen kimppuun, joka seiso *Legnanon* luona (1176). Taistelun alkaessa lankesivat Milanon miehet polvilleen ja rukoilivat vihollisen nähden Jumalalta apua. Veriseksi tuli se taistelu. Kun voitto alkoi kallistua keisarin puolelle, syöksyi esiin 900 Milanon jaloa porvaria, jotka sanoivat itseään "kuoleman joukoksi" ja olivat sitoutuneet voittamaan tai kuolemaan. Saksalaisten päälippu silloin anastettiin ja keisari itse syöksyi kuoliaaksi kaatuvan ratsunsa seljältä maahan. Niin saavuttivat lombardialaiset täydellisen voiton. Voitettun keisarin täytyi nöyrytyä paavin edessä. Venetiassa, jossa he yhtyivät, odotteli häntä Aleksander paavillisessa puvussa Markuksen kirkon ovella. Fredrik saavuttuaan sinne heittäytyi maahan paavin eteen ja suuteli hänen jalkojansa; ylösnoustuaan sai hän kiitosvirsiensä kaikuessa siunauksen ja hänet päästettiin pannasta. Viimein täytyi hänen myöskin tehdä lombardialaisten kanssa rauha, joka enemmän kaupungeille kuin hänelle tuotti kunniaa.

Saksanmaahan palattuun Fredrik heti vaati Henrik Leijonaa edesvastaukseen vasallivalan rikkomisesta. Kun herttua ei saapunut kolmille valtiopäiville, jotka melkein peräkkäin kuulutettiin kokoon, julistettiin hänet, kuten sanottiin, *valtakunnan-kiroukseen*, jolloin hän menetti molemmat herttuakuntansa Saksin ja Baierin. Tehtyään turhaa vastarintaa saapui Henrik viimein valtiopäiville Erfurtiin sekä lankesi hyvin nöyryytettynä keisarin jalkain juureen. Hän tosin sai nyt armon, mutta hänet veloitettiin poistumaan Saksanmaasta kolmeksi vuodeksi, jonka ajan hän oleskeli appensa Englannin kuninkaan Henrik II:sen luona. Palattuunsa sai hän takaisin perintötiluksensa Braunshweigin ja Lyneburgin, mutta ne olivat vain vähäinen jäännös hänen entisistä alueistansa.

Vielä kerran kävi Fredrik Italiassa (1184), vaan ilman sotaväkeä, sillä eipä hän silloin enää ajatellut entisiä taistelujansa. Lombardian kaupungit ottivat häntä vastaan suurilla kunnianosoituksilla. Milanossa vietti hän (1186) loistavan komeasti poikansa Henrikin häitä Sisilian ja Neapolin perijän *Konstantian* kanssa. Siten Fredrik hankki suvullensa uuden vallan vaatimuksia, mutta nepä viimein saattoivat koko suvun häviöön.

Viimeiset vuotensa aikoi keisarivanhus käyttää pyhän maan takaisin valloittamiseen. Hän oli, kuten jo kerrottiin, kolmannella ristiretkellä ja kuoli voiton tiellä kaukana valtakunnastansa. Hänet haudattiin Tyroon, vanhaan vapaakaupunkiin. Mutta Saksan kansassa elää tarina, että hän syvällä Kuffhäuservuoren alla Tyingissä istuu silmät ummessa suuren kivipöydän vieressä. Niin kauan kuin ei mikään kotka karkoita korppeja raakkumasta vuoren huipun ympäriltä, niin kauan vanhus nukkuu salaisessa kammiossaan. Mutta kun kotka saapuu ja aika tulee, silloin Fredrik Punaparta nousee vielä kerran kantamaan Saksan miekkaa.

Fredrik II (1214-1250).

Fredrik Barbarossan poika *Henrik VI*, valloitettuaan Neapolin ja Sisilian sekä julmuksillansa tehtyään hohenstaufien vallan siellä hyvin vihatuksi, jätti sen valtakunnan perinnöksi hennolle pojalleen *Fredrikille*, joka isänsä kuoltua paavi Innocentius III:nen holhouksen alaisena saikin sen haltuunsa. Italiassa kasvoi Fredrik miellyttäväksi, jaloksi nuorukaiseksi. Hohenstaufein sukumerkit, vaalea tukka ja siniset silmät, tekivät hienon, elävän muodon sekä koko solakan ja nuorekkaan vartalon hyvin rakastettavan näköiseksi. Hänen mielensä, ollen luonnostaan kykenevä ottamaan vastaan kaikkea kaunista ja suurta, näytti hyviä luonnonlahjoja, jotka sivistyneen italialaisen kasvatuksen kautta monipuolisesti kehittyivät. Ollen pehmeäluontoinen ja mieltynyt nautintorikkaaseen elämään osoitti hän hienoa arkatuntoisuutta ja lempeää jalomielisyyttä. Mutta tässä neitsyellisessä sielussa saattoi vaaran hetkinä ilmestyä rohkeaa toimintavoimaa ja miehekästä päättäväisyyttä, joista voitiin tuntea Fredrik Barbarossan jälkeläinen.

Saksassa Henrik VI:nen veli *Filip Shwabalainen* levottoman hallituksen jälkeen surmattiin ja hänen kilpaveljensä ja seuraajansa *Otto IV*, Henrik Leijonan poika, julistettiin pannaan ja hyljättiin. Innocentius III kehoitti ruhtinaita valitsemaan keisariksi Fredrikiä, kun hän ensin lupasi erottaa Neapolin ja Saksan kruunut toisistaan ja vast'edes antaa molemmat valtakunnat

erinänsä pojilleen. Kruunauksessaan Aachenissa sitoutui Fredrik myöskin vast'edes tekemään ristiretken pyhään maahan.

Järjestettyään Saksan asiat palasi Fredrik rakkaasen perintövaltakuntaansa Neapoliin. Neapolin, Palermon ja Messinan kaupunkeihin, joissa hän paraastaan oleskeli, yleni hänen käskystään muhkeita palatseja, jotka tulivat ritarillisen seuraelämän, rakkausseikkailujen ja iloisten juhlien näyttämöksi. Ollen itse taitava runoilija korotti hän omilla lauluillaan Italian murteen kirjakieleksi ja kaikista maista kokoutui runoilijoita tervetulleina vieraina hänen hoviinsa. Hänen itsenäinen, vapaamielinen henkensä ei pitänyt lukua aikakauden etuluuloista; papiston mielipahaksi otti hän seuraansa arabialaisia oppineita ja suojeli kirkon vainoamia sarasenilaisia, jopa itsekin näytti itämaiden elämään ja tapoihin mieltyneeltä. Huvitusten ohella, joita hän täysin määrin nautti, toimi hän myöskin tehokkaasti valtakuntansa vaurastuttamiseksi, mutta sellaiseen suuntaan, joka ei ollut kirkon oma. Vilkastuttaakseen kauppaa teki hän ystävällisiä sopimuksia Syrian ja Egyptin muhamettilaisruhtinasten kanssa. Neapoliin perustettiin yliopisto, joka levitti ympärilleen vapaata tieteellistä valoa. Oppineella kanslerillansa *Pietari de Vineis'illä* toimitutti hän uuden lakikirjan, joka käytännöllisesti sovitteli roomalaista oikeutta ja monessa kohdassa vastusti paavillista kirkkolakia. Kun hän alkoi kutsua kaupunkien edusmiehiä valtiopäivillensä, tuli hän siinäkin uuden ajan tienraivaajaksi. Siten kehittäessään perintömaitaan kukoistaviksi ja yhä enemmän suurentaessaan juopaa, joka aukesi hänen ja paavin välille, ajatteli hän kaikkein vähimmin ristiretkeä, jonka tähden sen lupauksen täyttäminen viivästyi.

Viimeinhän se lupaus kuitenkin oli pantava toimeen. *Gregorius IX* uhkasi Fredrikkiä pannalla, jos hän vielä kauemmin viipyi. Fredrik silloin sovitteli sotajoukon laivoihin, mutta kohta hänen täytyi palata, koska laivastolla alkoi raivota kulkutauti, joka tarttui häneen itseensäkin. Paavi, luullen tautia vain tyhjäksi verukkeeksi, julisti silloin heti keisarin pannaan. Osoittaakseen tarkoitaneensa totta läksi Fredrik heti parattuansa jälleen vesille. Mutta nyt pahastui paavi yhä suuresti lupauksen täyttämisestä kuin ennen sen laiminlyömisestä ja kielsi kaikkia kristittyjä sotilaita auttamasta pannaan julistettua keisaria, joka nyt lisäksi vielä julistettiin kelpaamattomaksi taistelemaan kirkon pyhän asian puolesta. Mutta Fredrik suoritti tehtävänsä paremmin kuin kukaan oli osannut odottaakaan. Hän oli kauan ollut ystävällisessä yhteydessä Palestinan yliherran Egyptin sulttaanin *Malek el Kamelin* kanssa, joka kerran oli lahjoittanut hänelle kalliin tähtitieteellisen teltan, jossa taivaan kappaleiden kulkua esitettiin taidokkaan koneiston avulla. Nyt Fredrik lähemmin tutustui hänen kanssansa ja taivutti hänet sovinnossa luovuttamaan Jerusalemin, Betlehemin ja Nazaretin sekä Tyron ja Sidonin. Sopimuksen mukaan piti myöskin muhamettilaisten saaman käydä omilla pyhillä paikoillaan. Nyt Fredrik marssi Jerusalemiin (1229). Ei kukaan pappi tahtonut kruunata pannaan julistettua keisaria, mutta hän itse otti etuluulottoman uhkamielisesti kruunun pääaltarilta ja pani sen päähänsä. Suvaitsevaisuutta, jota Fredrik oli osoittanut tehdessään sopimusta sulttaanin kanssa, kammokuttiin kristityissä länsimaissa, siellä kun näet katsottiin uskottomain hävittämistä tulella ja miekalla kaikkein jumallisimmaksi teoksi.

Keisarin poissa ollessa oli paavi saarnauttanut ristiretkeä häntä vastaan. Paavin sotilaat, joilla oli pyhän toimensa merkiksi ommeltuna pukuunsa Pietarin avain, tunkeutuivat Neapoliin. Mutta Fredrik heti palattuansa karkoitti avainsotamiehet, marssi Kirkkovaltaan ja pakotti paavin rauhantekoon, jonka johdosta keisari maksamalla rahasumman pääsi pannaan. Pohjois-Italian kaupungeissa, joissa guelfien ja ghibellinein taistelu oli kauan raivonnut, oli keisarin puolue tähän aikaan tappiolla. Saksanmaassa oli houkuteltu kapinaan hänen oma poikansa Henrik, joka valtakunnan-hoitajana johti hallitusta. Fredrikin saavuttua sotajoukon kanssa Saksaan anoi velvollisuutensa unhottanut poika armoa ja saikin; mutta vehkeet uudistuivat ja puheltiinpa pojan tahtoneen myrkyttääkin isäänsä. Silloin Henrik vangittiin ja suljettiin eräasen Apulian linnaan, jossa hän jonkun ajan kuluttua kuoli. Kohta sen jälkeen Fredrik melkoisella voitolla (1237) tukeutti Lombardian kaupunkien kapinan. Milanolaiset menettivät siinä taistelussa pyhän sotamerkkinsä niin sanotun *caroccion*, vaunut, joissa seiso i raudasta tehty puu ja päällä suuri risti ja sen etupuolelle kuvattuna kaupungin suojeluspyhä Ambrosius. Keisari niissä vaunuissa vedätti elefantilla Milanon vangitun konsulin Roomaan.

Tähän aikaan olivat villit *mongolilaiset*, hävitettyään suuren osan Aasiaa, tunkeutuneet myöskin Eurooppaan. Hirvittävä oli heidän toimitapansa. Venäjällä he saavuttivat monta voittoa ja muuttivat yhdessä kuukaudessa neljätoista kukoistavaa kaupunkia raunioiksi. Rynnäkön tapaan hyökäten levittivät he julmaa hävitystä Puolaan ja Unkariin sekä tunkeutuivat Silesiaan, jossa saavuttivat (1241) niin suuren voiton, että ylikuninkaallensa lähettivät yhdeksän säkillistä kaatuneiden vihollisten korvia. Kun he nyt uhkasivat myöskin Saksanmaata, lähetti Fredrik Europan ruhtinaille kehoituksen tulemaan yhteiselle retkelle noita hirvittäviä raakalaisia vastaan. Mutta kun heidän suurkaaninsa silloin kuoli, peräytyivät he pois Saksan rajoilta itään päin, pitäen Europpassa ainoastaan Venäjän ikeensä alla.

Gregorius IX kuoli samaan aikaan kuin mongolilaiset hyökkäsivät Silesiaan. Hän ei ollut suinkaan yksin neuvoin keisarin kanssa koettanut puolustaa kristikuntaa, vaan anastaa itselleen täydellistä herruutta Italiassa, ja sitä varten toiminut yhä kiihkeämmin keisaria vastaan. Hän oli auttanut Lombardian kaupunkien uutta kapinaa, julistanut keisarin pannaan, vieläpä kuuluttanut yleisen ristiretken juuri häntä eikä mongolilaisia vastaan.

Kohta Gregoriuksen kuoleman jälkeen valittiin paaviksi eräs keisarin entinen ystävä, joka otti nimekseen *Innocentius IV*. Kuultuaan vaalin päätöksen lausui Fredrik: "Pelkäänpä menettäneeni kardinaalein joukosta yhden ystävän ja saavani uudesta paavista vihollisen; eihän kukaan paavi voi olla ghibellini." Mitä Fredrik pelkäsi, kävikin toteen runsaimmassa määrässä. Uusi paavi siirtyi heti pois Lyoniin, jossa tuns i olevansa paremmassa turvassa, ja kutsui sinne yleisen

kirkolliskokouksen, joka suurella komeudella avattiin (1245). Siinä kokouksessa syytettiin keisaria kaikista mahdollisista rikoksista ja paheista. Kokous juhlallisesti tuomitsi hänet helvettiin, päästi hänen vasallinsa uskollisuusvalastaan ja julisti hänet kruununsa menettäneeksi. Kun tämä tuomio ilmoitettiin Fredrikille, tuotti hän arkun, jossa hänen kruununsa olivat, ja pani yhden niistä päähänsä, sanoen: "Vielähän minä kannan kruunujani, ja niitä suinkaan ei paavi eikä kirkolliskokous minulta ota veristämättä käsiänsä."

Nyt alkanut taistelu tulikin veriseksi. Paavin käskystä levisi munkkeja kaikkiin maan ääriin saarnaamaan ristiretkä keisaria vastaan, ja samalla lausuttiin hirvittävin sanoin pannaan-julistus sangen monessa kirkossa. Saksan keisarin kruunu luvattiin milloin kellekin ja Italiaa raateli sisällinen sota. Keisarin omassa seurapiirissä väijyskeli kavallus. Yksin Pietari de Vineiskin yritti myrkyttämään herraansa, mutta asia tuli ilmi ja hän surmasi itsensä vankeudessa. Keskellä tätä myrskyä seisoivat Fredrik kauan pystyssä vasalleinsa ja ystävänsä uskollisuuden turvissa. Poikansa *Konradin* taistellessa Saksassa kapinoitsijoita vastaan taisteli hän itse poikainsa *Enzion* ja Manfredin kanssa Italiassa. Tämän hurjan sodan aikana hajosi kaikki yhteiskunnallinen järjestys; lukemattomat rosvojoukot hävittelivät Saksanmaata, ja Italiassa pani puolueviha toimeen kauhistavia julmuuksia. Vaikka Fredrik välistä saavuttikin voittoja, kitui hänen hellätuntoinen sielunsa kuitenkin kaiken tuon kurjuuden näöstä, jota hänen voimansa ei riittänyt poistamaan. Samaan aikaan kuin hänen ystävänsä Pietari de Vineis häntä kavalsi, ottivat Bolognan asujamat vangiksi hänen rakkaimman poikansa Enzion. Surevan isän kerrotaan tarjonneen lunnaiksi niin pitkiä kultavitjoja, että ne täyttäisivät koko kaupungin ympäri, mutta ei edes siitäkään hinnasta annettu hänelle poikaansa takaisin. Vaikka Fredrik seisoikin niin paljon ylempänä aikansa käsityskantaa, ei hän kuitenkaan saanut synkkinä hetkinä torjutuksi pelkoa, että hän pannatuomion kautta oli joutuva ijankaikkiseen kadotukseen. Sisällisten tuskien kuihduttamana kuoli hän (1250) nuorimman poikansa Manfredin käsiin, jota ennen Palermon arkkipiispa hänet kuitenkin päästi pannasta ja antoi hänelle pyhän ehtoollisen.

Kirkko ei voinut taivuttaa jaloa hohenstaufia, mutta sai kyllä sotketuksi yhteiskunnallisen järjestyksen ja nostetuksi vihan ja eripuraisuuden voimat pitkiksi ajoiksi raivoamaan.

Fredrik II:sen kuoleman jälkeen seurasi koko suvun häviö. Hänen poikaansa Konrad IV:tä vastaan, joka nimeksi hallitsi kuohuvaa, sekasortoista Saksaa, saarnautti Innocentius kerjäläismunkeilla ristiretkä. Nelivuotisen, sankarillisen taistelun jälkeen vaipuikin Konrad murtunein voimin hautaan (1254). Fredrikin toinen poika, jalomielinen, ritarillinen Manfred, puolustautui jonkun aikaa saksalaisten ja sarasenilaisten avulla onnellisesti Etelä-Italiassa. Mutta kun paavi Urbanus IV lahjoitti Neapolin kruunun voimakkaalle, mutta ankaralle ja tunnottomalle *Kaarle Anjoulaiselle*, Ranskan kuninkaan Ludvig Pyhän veljelle, kääntyi onni. Beneventin taistelussa (1266), joka italialaisten kavalluksen tähden alkoi päättyä Kaarlen eduksi, syöksyi Manfred, nähdessään kaikki jo olevan hukassa, vihollisen tiheimpään ryhmään ja kuoli siellä sankarikuoleman. Konrad IV:nen poika, nuori Konrad, jota italialaiset sanoivat *Conradinoksi*, kuusitoistavuotinen, hyvälahjainen nuorukainen, läksi kunnianhimon unelmissa pienen saksalaisen ritarijoukon kanssa Italiaan valloittamaan takaisin isäinsä valtakuntaa. Mutta Tagliacozzon taistelussa hän oman ajattelumattomuutensa tähden joutui äkkiaarvaamattoman rynnäköön jalkoihin, vaikka hänellä voitto jo melkein oli kädesssänsä. Kohta sen jälkeen otettiin hänet vangiksi ja julkisesti mestattiin Palermon torilla (1268). Hän oli viimeinen Hohenstaufi.

Tosin molemmat suuret keisarit Fredrik I ja Fredrik II olivat oman toimitapansa vikojen ja ristiriitaisuuksien tähden lähimpänä aiheena sukunsa perikatoon. He laiminlöivät varsinaista valtakuntaansa Saksanmaata, perustaakseen Italiaan suurta maailmanvaltaa, joka *ei* enää *voinut* herätä eloon. He ottivat kruununsa vastaan siltä paavikunnalta, jonka vastustamisen he kuitenkin asettivat tärkeimmäksi tehtäväkseen. Sitenpä heiltä, vaikka olivat koettaneet tehdä keisariutta maailmaa hallitsevaksi, se jäi heikommaksi kuin koskaan, ja myöhään se vasta siitä jälleen voimistui. Mutta eivät he kuitenkaan ole turhaan vaikuttaneet: he iskivät paavikuntaan sellaisia haavoja, ett'ei sekään enää koskaan vaurastunut entiseen mahtavuuteensa; he nostivat kirkon vallan-väärinkäytöksiä vastaan elinvoimaisen kansanhengen; he saattoivat esiin Rooman lain vielä kerran perustamaan yhteiskunnallista järjestystä Eurooppaan; ja he auttoivat yliopistoja, joiden tutkimukset edistivät keskiajan pimeiden henkien pakoon karkoittamista. Viimeisen hohenstaufin kukistus ei ollut paavikunnan voitto, vaikka se siltä näytti.

Englanti ensimmäisten Plantagenet-sukuisten kuningasten aikana.

Henrik II ja Tuomas Becket.

Englannin kuninkaan Henrik II:sen taistelu mahtavaa arkkipiispaa Tuomas Becketiä vastaan on merkellisimpiä keskiajan historian tapauksia.

Vilhelm Valloittajan tyttären pojan *Stefanin* hallitus oli rauhaton. Vilhelmin nuorimman pojan Henrikin tytär *Matilda*, joka oli naimisissa Anjoun kreivillä *Gottfrid Plantagenetillä*, vaati itselleen valtaistuinta. Siitä syttyi sisällinen sota. Viimein tehtiin sopimus, jonka mukaan Stefan sai hallita kuolemaansa asti, mutta häntä piti Gottfridin pojan *Henrikin* seuraaman. Tämän sopimuksen mukaan tulikin Henrik Englannin kuninkaaksi (1154). Hän oli jo sisällisten sotain aikana osoittanut sekä sotilaana että valtiomiehenä suurta etevyyttä. Hän oli väsymättömän toimielias ja koetti koko hallitusaikansa uutterasti uudistaa säännöllistä yhteiskunta-laitosta; joukko rosvolinnoja hajoitettiin, aatelin väkivaltaisuus hillittiin ja lainkäyttöä valvottiin tarkasti. Mutta

koettaessaan rajoittaa korkeamman papiston itsevaltaisuutta sotkeutui Henrik vaaralliseen taisteluun kirkkoa vastaan.

Tuomas Becket oli alhaisesta asemasta ylennyt kuninkaan kansleriksi ja silloin hän kaikessa puolusti kuningasta. Mutta kun hän sitte kuninkaan esityksestä pääsi Kanterburyn arkkipiispaksi ja Englannin kirkon primakseksi eli pääksi, muuttui hän kokonansa mieleltään ja tuli maallisen vallan veriviholliseksi. Kansassa hän saavutti pyhyyden mainetta kiduttamalla ruumistansa; hän käytti likaista säkkikangaspaitaa, eli vedellä ja leivällä, ruoski usein itseänsä ja joka päivä polvillansa pesi kolmentoista kerjäläisen jalat. Mutta täten ulkonaisesti osoittaessaan nöyryyttä esiytyi hän samalla taipumattoman ylpeänä pappisvallan puolustajana.

Eräs kirkonpalvelija vietti jonkun aatelismiehen tyttären ja murhasi sitte isän karttaakseen hänen kostoansa. Henrik vaati murhamiestä maallisen tuomioistuimen eteen, mutta Tuomas Becket sitä vastusti kirkon etuoikeuksien nojalla. Saadaksean tätä ja muita siihen kuuluvia asioita ratkaistuksi kutsui kuningas yleiseen kokoukseen Klarendoniin sekä aatelismiehiä että pappeja. Siellä ratkaistiinkin hengellinen ja maallinen tuomiovalta, pappien asettaminen ja heidän vasallisuhteensa y.m., kaikki maallisen vallan eduksi. Tuomas oli pakosta hyväksynyt ne päätökset, vaan peruutti kohta suostumuksensa ja pakeni Ranskaan. Sieltä hän kuulutti kaikkia niitä vastaan, jotka olivat tehneet taikka tottelivat Klarendonin sääntöjä, pannaan-julistuksen, jonka paavi Aleksander III sitte vahvisti.

Sopimus tehtiin viimein, jonka mukaan Tuomas palasi Englantiin ja otti haltuunsa hippakuntansa. Hallitsijan tapaisella komeudella marssi hän Kentin kautta. Yorkin arkkipiispan, joka oli hänen poissa ollessaan kruunannut kuninkaan vanhimman pojan, erotti hän joksikin ajaksi virkaansa toimittamasta; monta muuta piispaa, jotka olivat suostuneet kuninkaan toimiin, julistettiin pannaan. Henrik vihastui kovin, kun kuuli nämä toimet. "Eikö sitte minun miehissäni ole ketään, joka voisi vapauttaa minut tuosta vehkeilevästä papista!" huudahti hän harmissansa. Neljä kuninkaan seuruelilaisritaria kiihtyi noista sanoista ajattelemattomaan tekoon. He ratsastivat Kanterburyyn sekä surmasivat tuomiokirkon päällikön edessä Tuomas Becketin (1170) hänen juuri aikoessaan alottaa iltakirkkoa.

Se murha herätti kansassa suurinta kauhua. Tuomas Becketiä ylisteltiin pyhimykseksi ja tuhansittain vaelsi ihmisiä hänen haudallensa, jossa kerrottiin suuria ihmeitä tapahtuvan. Kääntääkseen kansan huomiota pois näistä tapauksista teki Henrik sotaretken Irlantiin ja saattoi suuren osan saaresta Englannin kruunun alaisuuteen. Mutta mielten kuohu pysyi entisellään, vieläpä vahvistuikin. Paavin kanssa tehtiin kuitenkin sovinto, jolloin kuningas sitoutui kumoamaan Klarendonin säännöt, tekemään ristiretken ja maksamaan suuren rahasumman. Sovittaakseen Englannin papistoa ja kansaa taipui Henrik tekemään nöyryyttäviä katumusharjoituksia Tuomas Becketin haudalla Kanterburyssa. Katumuspuvussa ja paljain jaloin vaelsi hän tuomiokirkkoon ja laskeutui heti alakirkkoon, johon arkkipiispan ruumis oli haudattuna ja jossa hänen muita pyhiä jäännöksiänsä vielä säilytettiin. Siellä kuunteli hän katumussaarnaa, ruoskitti itseään papeilla ja munkeilla ja vietti yönsä kovalla lattialla maanlaisessa kirkossa.

Henrikin viimeisiä vuosia häiritsivät hänen omain poikainsa toimittamat kapinat. Niistä vaikeuksista, joihin hän siten joutui, johtuivat suurimmaksi osaksi ne myönnytykset ja nöyryytykset, joihin hänen täytyi taipua kirkkoa kohtaan. Kaksi hänen poikaansa kuoli tämän taistelun kestäessä. Kolmaskin poika Rikard oli kauan vihamielinen isäänsä kohtaan. Kuultuaan, että neljäs poika Johan, josta isänsä aina oli luullut hyvää, oli myöskin ollut osallisena kapinassa, joutui hän surun valtaan ja vaipui kuihduttavaan kuumeeseen, joka päätti hänen päivänsä (1189).

Henrik II oli aikansa mahtavimpia ruhtinaita. Paitsi Englantia oli hänen hallussaan myöskin suurin osaa Ranskan aluetta. Normandian ja Bretagnen oli hän perinyt äitinsä, Mainen, Anjou ja Tourainen isänsä jälkeen, ja naidessaan Ludvig VII:n erotetun puolison kuningatar *Eleonoran* sai hän Guiennen ja Gascognen. Mutta avioliitto tämän malttamattoman ja juonikkaan naisen kanssa tuli Henrikin onnettomuudeksi, sillä oikeastaan juuri Eleonora kiihotteli Henrikin poikia noihin rikoksellisiin kapinoihin.

Rikard Leijonanmielen paluu ristiretkeltänsä.

Täyttääkseen isänsä lupausta oli Rikard melkoisen sotajoukon kanssa osallisena kolmannella ristiretkellä. Hänen urhotöistään ja Saladdinin kanssa tekemästään aselevosta on jo edellä puhuttu.

Kotimatalla sai Rikard kokea pahoja vastuksia. Kauan ajelivat häntä myrskyt merellä milloin minnekin. Viimein hän joutui haaksirikkoon Dalmatian rannalla, niin että hänen täytyi jatkaa matkaansa maitse ja kartella suuria vaaroja, kun näet hänen tiensä kävi vihamielisen keisari Henrik VI:n valtioiden kautta. Pyhiinvaeltajan puvussa saapui hän Wieniin ja tuli siellä ilmi palvelijansa varomattomuuden tähden. Herttua Leopold vangitsi hänet ja sulki kahlehdittuna linnaan. Rahasummasta antoi Leopold Rikardin sitte keisari Henrikille, joka hänet kuljetutti syrjäiseen linnaan ja heittäti vankilakomeroon.

Niin vähäinen oli siihen aikaan liike kansojen kesken, että englantilaiset eivät pitkään aikaan tienneet, mitä oli tullut heidän kuninkaastansa. Viimein levisi maine kuninkaan olevan vankina. Kun vielä ei tiedetty, missä linnassa häntä pidettiin, ratsasti, kuten vanha tarina kertoo, hänen ystävänsä ranskalainen laulaja *Blondel* etsimään vankia ja saapui matkallaan myöskin Trifelsin likitienoolle, jossa linnassa Rikardia pidettiin. Siellä hän kuuli linnan tornissa säilytettävän ylhäistä vankia, jota ei kukaan saanut käydä katsomassa. Blondel istahti linnan muurin ulkopuolelle ja alkoi laulaa erästä laulua, jota hän tiesi kuninkaan rakastavan. Hän pysähtyi

keskelle laulua ja ilokseen kuuli vangin tornissa jatkavan sitä tutulla äänellä. Näin saatiin tietää Rikardin olopaikka ja se tieto levisi kohta hänen valtakuntaansakin.

Englannissa oli tällä välin Rikardin veli Johan jatkanut hallitusta, ja hän teki, mitä suinkin voi, estääkseen kuninkaan paluuta. Rikardin irtipäästämisestä vaati Saksan keisari 100,000 hopeanaulaa. Englannin kansa kokosi mielellään tämän suuren summan (5,000,000 Suomen markkaa) ja Rikard palasi Englantiin sekä ryhtyi hallitukseen.

Kohta sen jälkeen Rikard kuitenkin joutui kuoleman uhriksi. Eräs hänen vasallinsa oli löytänyt aarteen ja lähetti siitä osan kuninkaalle. Mutta Rikard, haluten koota varoja tulevaa ristiretkettä varten, vaati koko aarretta. Saatuaan siihen vaatimukseensa eittävän vastauksen alkoi hän piirittää vastahakoisen vasallin linnaa. Muuan jousimies tapasi muurilta häntä nuolellaan. Haava ei oikeastaan ollut vaarallinen, mutta huolimattoman hoidon tähden tuotti kuninkaalle kuoleman (1199). Jousimies otettiin kiinni ja Rikardin kerrotaan kysyneen, miksi hän teki tuon työnsä, ja jousimiehen vastanneen siihen: "Sinun hurja sodanhimosi on tuottanut koko minun suvulleni kuoleman; nyt kohtasi kosto sinua."

Johan Maaton. Magna charta.

Johan oli tuttu rikokselliseksi pojaksi ja häijyksi veljeksi jo ennen nousemistansa Englannin valtaistuimelle (1199). Hallitusaikanaan hän vieläkin osoitti halpamaista luonnetta, pelkurimaisuutta, julmuutta ja irstaisuutta. Hän otatti kiinni vanhemman veljensä Gottfridin pojan *Arturin*, Bretagnen herttuan, jota hän katsoi kilpaveljekseen kruunun tavoittelemisessa, ja hänen kerrotaan omalla kädellään surmanneen hänet vankeudessa. Bretagnen säädyt silloin kääntyivät Ranskan kuninkaan Filip Augustin puoleen ja pyysivät häneltä apua. Filip August kutsui tuomioistuimensa eteen Johania, joka oli ranskalaisten aluettensa puolesta hänen vasallinsa. Kun Johan ei saapunut, tuomittiin hänet menettämään ranskalaiset lääninsä, joista nyt Normandia, Anjou, Maine ja Touraine joutuivat jälleen Ranskan kruunun omiksi.

Koska Johan ei tunnustanut paavin nimittämää Kanterburyn arkkipiispaa, jota paitsi hän oli tehnyt väkivaltaa sikäläiselle tuomiokapitulille, tuomitutti Innocentius III Englannin interdiktiin [yksityisen henkilön kiroamista sanottiin "pannaksi", koko maa sitä vastoin julistettiin "interdiktiin", ja silloin siellä pysähtyi melkein koko yhteiskunnallinen elämä kulussaan, kun ei saatu toimittaa mitään kirkollisia tehtäviä], päästi Johanin vasallit uskollisuuden valastaan ja käski Ranskan kuningasta valloittamaan Englantia. Filip August varustautuikin panemaan toimeen paavin käskyä. Silloin Johan peljästy ja alentui ylelliseen nöyryytykseen, saadakseen paavilta anteeksi. Hän näet antoi koko valtakuntansa paaville ja julisti itsensä hänen verolliseksi vasallikseen. Annettuun julkisesti kruununsa paavin lähettilään käsiin, sai hän paavin vasallina sen takaisin ja teki polvillaan uskollisuusvalan. Paavi nyt peruutti Filip Augustille antamansa kehoituksen ja suojeli Johania.

Suuret vasallit, jota sanottiin *parooneiksi*, etupäässä paavin asettama arkkipiispa, vaativat nyt Johania vahvistamaan ja tarkemmin määräämään heidän oikeuksiansa. Kun Johan ei suostunut siihen, tekivät he keskenään liiton, johon myöskin Lontoon kaupunki yhtyi. Asevoimalla pakotettiin kuningas (1215) antamaan "suuri vapauskirja" (*magna charta*), jota siitä lähtien on katsottu Englannin laillisen yhteiskuntalaitoksen pohjaksi. Kuningas siinä sitoutui olemaan määräämättä mitään ylimääräisiä maksuja ja veroja ilman valtakunnan yleisen neuvoskokouksen suostumusta (joka sittemmin kehittyi niin sanotuksi *parlamentiksi*); ketään vapaata miestä ei pitänyt otettaman kiinni, vangittaman eikä ajettaman maanpakoon eikä myöskään häneltä riistettämän maatansa ilman hänen vertaistensa lausumaa laillista tuomiota, j.n.e. Asetettiin 25-jäseninen valiokunta valvomaan näiden määräysten toimeenpanoa. Jos kuningas rikkoi niitä, oli lupa käyttää häntä vastaan asevoimaa.

Ainoastaan hätäpakosta oli Johan hyväksynyt suuren vapauskirjan; sentähden hän myöskin kohta koetti päästä lupaustansa täyttämästä. Hän sai aikaan, että paavi Innocentius III jätti hyväksymättä vapauskirjan, joka julistettiin "sekä kurjaksi ja häpeälliseksi että myöskin sopimattomaksi ja rikokselliseksi". Johan alkoi sodan parooneja vastaan, jotka kovassa ahdingossaan kääntyivät kuningas Filip Augustin puoleen ja tarjosivat hänen pojalleen Ludvigille Englannin kruunua. Ludvig jo nousi sotajoukon kanssa maalle Englantiin, kun Johan kääntyi kuumetautiin, joka päätti hänen päivänsä (1216).

Ritarilaitos.

Ristiretkistä sai ritaristo uutta kehitystä. Pohjoismaiset sotilaat, jotka kylvelivät uutisasuntojansa Eurooppaan ja joiden jälkeläiset marssivat ristiretkeläisten ensi riveissä, huokuivat siihen voimaan rohkeaa, ylevälle pyrkivää henkeä, joka ilmestyi uhraavaisuutena, ylevämielisyytenä ja korkeampain voimain kunnioituksena. Kun ritari pyhitti miekkansa kristinuskon asialle, jalostui hän vähitellen itsekin kristillisyyden hengen vaikutuksesta: pyhän uskon kunnioitus ja heikkojen ja turvattomain suojeleminen alkoivat tulla velvollisuuksiksi, joista ritari etsi kunniansa ja joita hän kunnianansa piti. Ristiretkillä omisti hän myöskin muhamettilaiselta ritaristolta hienoutta ja kohteliaita tapoja. Urhotyöt, joita ritari teki pyhässä maassa ja joita tarina ja runous asetteli ihmeelliseen valoon, antoivat omituisen loiston hänen nimellensä ja suvulle, joka sen peri.

Ritariksi pääsemiseen tarvittiin ensinnäkin aatelinen suku. Seitsenvuotiaana astui aatelispoika *paashina* jonkun arvokkaan ritarin palvelukseen, jossa hän sai harjautua asepalvelukseen ja ratsastukseen; paashi seurasi herraansa metsästysretkillä ja matkoilla, palveli häntä pöydässä ja sai sellaisissa tiloissa tottua kuriin ja kuuliaisuuteen sekä nähdä ritarillista esimerkkiä.

Neljäntenätoista ikävuotenaan julistettiin hänet "vakaaksi" siten, että hänet juhlallisesti vyötettiin miekkavyöllä; silloin hän pääsi herransa *aseenkantajaksi*. Siinä toimessaan oli hän herransa kanssa sekä taisteluissa että ritarillisissa seuroissa ja sai runsaasti tilaisuutta osoittaa kuntoansa. Hänen piti valvoa herransa tallia ja asevarustusta, taluttaa esiin hänen sotaratsunsa ja kaikissa taisteluissa ratsastaa hänen takanansa. Mitään kirjaopetusta hän oikeastaan ei saanut; moni ritari ei osannut kirjoittaa edes nimeänsäkään. Mutta personallinen esimerkki kasvatti hänessä ritarikunnian ja ritarivelvollisuuksien tuntoa.

Ritarisääty. Täytettyään 21 vuotta voi aatelineen saada ritarin arvon, kuitenkin vasta sitte kuin oli tehnyt jonkun uljaan urhotyön. Ritarisäätyyn ottaminen tapahtui usein suurilla juhlallisuuksilla. Aseenkantaja vietiin ensin kylpyyn, joka oli puhdistuksen vertauskuva, ja siitä noustessaan sai hän uuden puvun. Sitte piti hänen paastota ja yksi yö valvoa kirkossa. Tehtyään päivän valjetessa synnintunnustuksensa sekä saatuaan papilta varoituksia ja siunauksen, lausui hän ritarilupauksensa ja otti polvillaan vastaan ritarilyönnin, jonka kautta hän pääsi uuteen arvoonsa. Vanhempi ritari näet löi häntä niskaan miekkansa lappeella sanoen: "Jumalan ja pyhain nimessä lyön minä sinut ritariksi; ole urhollinen, peloton ja uskollinen." Sitte tuotiin uuden ritarin kypärä, jonka hän pani päähänsä, ja talutettiin esiin ratsu, jonka selkään hän hyppäsi. Usein myöskin urhollinen aseenkantaja lyötiin jonkun urhotyön jälkeen ritariksi heti taistelukentällä.

Ritari käytti arvonsa merkkeinä vitjoja ja kultaisia kannuksia. Muhkealta hän näytti, kun hän, yllänsä raskas, runsaasti koristeltu rautapuku, päässä kypärä, kädessä keihäs ja sivulla pitkä miekka, ratsasti samoin rautapukuisella hevollaan. Kilvessä oli suvun vaakunamerkki ja välistä myöskin liivitakissa tai lipussa.

Ken teki itsensä vikapääksi johonkin törkeään, kunniantomaan rikokseen, erotettiin häpeällä pois ritarisäädystä. Hänet vietiin julkiseen teloituspaiikkaan, jossa hänen aseensa katkottiin ja palat heitettiin hänen jalkainsa juureen. Kannukset päästettiin irti, häntä leikattiin hänen ratsultaan ja vaakuna hangattiin pois hänen kilvestään, jota sitte vielä laahattiin liassa hänen nähtensä.

Turnajaiset ja kohteliaisuus. Juhlatiloissa pantiin toimeen juhlallisia aseleikkejä eli *turnajaisia*. Läheltä ja kaukaa kokoutui silloin ritareja ja ylhäisiä naisia, kaikki mitä komeimmassa puvussa. Osanottajat ilmoittautuivat valituille taistelutuomareille eikä ketään päästetty osalliseksi, joka oli vikapää mihinkään kunniantomaan tekoon. Turnauspaikka oli hiekoitettu ja aitauksella ympäröity, jonka takana miehiset katsojat seisovivat; naiset istuivat ylemmillä parvekkeilla. Sotamusiikin soidessa ratsastivat kiireestä kantapäähän rautapukuiset ritarit esiin välkkyvissä varuksissaan; kuuluttajat huusivat tanterelle erityiset taistelijaparit. Silloin ratsastettiin joukko joukkoa vastaan (tornei) taikka kaksi ritaria keihäät ojossa vastakkain (dust). Ken voimakkaalla sysäyksellä heitti vastustajansa pois satulasta taikka musersi keihänsä hänen rintahaarniskaansa vastaan, häntä katsottiin voittajaksi. Kun täten oli katkaistu keihäitä, kuten sanottiin, jatkettiin usein taistelua miekoilla, koettaen hakata pois toinen toisensa kypärän koristeita sekä taitavasti ratsua käännellen torjua vastustajan iskuja ja samalla itse tehdä niitä tuntuvasti. Ritareille, jotka osoittivat suurinta urhoutta, annettiin voiton palkinnoita. Rumpujen ja torvien rämistessä huudettiin kuuluvasti jokaisen eri voittajan nimi; hän otti sitte naisten kädestä vastaan palkinnon: kultavitjat, miekan, sormuksen tai jotakin muuta sellaista. Juhlapäivällisillä, joita sitte pidettiin, oli hänellä kunniasija ja atrian jälkeen hän alotti tanssin. Naisen kunnioitus antoi alun ritarein erinomaiselle kohteliaisuudelle naisia kohtaan (*galanterialle*), joka välistä meni naurettavuuteen asti. Jokaisella hyvällä ritarilla oli oma naisensa (*domina, daami*), jonka mainetta hän puolusti ketä hyvänsä vastaan ja jonka hansikasta hän kantoi kypärässään: hän käytti naisensa värejä ja aina hänen piti olla valmis katkomaan keihäitä hänen kunniaksensa. Ritari katsoi kunnianasiakseen tehtävään suorittamisen, joita naisensa hänelle määräsi, olivatpa ne kuinka vaikeita hyvänsä. Niinpä vaati eräs nainen ritariansa hankkimaan hänelle kolmenkymmenen naisen muotokuvat, joiden ritarit hänen ensin piti olla voittanut. Ritari silloin läksi matkustelemaan linnasta linnaan, turnajaisista toisiin ja ennen vuoden loppua hän naisellensa antoi vaaditut muotokuvat.

Ritari 1500-luvulla turnauspuvussa.

Hengelliset ritaristot. Hurskaan mielialan syntymistä ritaristossa edistivät suuresti hengelliset ritarikunnat, joiden vaikutus lähimmiten liittyi ristiretkiin. Tärkeimmät niistä olivat *johanniitit*, *temppeleiherrat* ja *saksanritaristo*.

Johanniittein ritarikunta perustettiin ennen ristiretkiä (1048), kun amalfilaiset kauppiaat perustivat Jerusalemiin oman kansakuntansa pyhiinvaeltajia varten majatalon. He valitsivat suojeluspyhäksensä Johannes kastajan ja ottivat nimensä hänestä. Ensimmäisen ristiretken ajasta asti laajensi tämä kunta toimintansa myöskin sotaisiin tehtäviin. Paavi otti tämän ritariston erittäin suojelluksensa ja vahvisti sen jäsenille erityiset ohjesäännöt (1120), Niiden mukaan piti ritaristossa oleman kolme osastoa: palvelevat, saarnaavat ja taistelevat veljet. Kunnan johtajaa sanottiin *suurmestariksi*. Johanniitit käyttivät erityistä ritaripukua, mustaa mantteliä, jossa oli valkoinen risti. He olivat velvolliset ehdottomasti tottelemaan suurmestariansa. He eivät saaneet koskaan naida ja heidän piti noudattaa ankarinta siveellisyyttä. Kun pyhä maa menetettiin, asettuivat he Rodos-saarelle ja vallitsivat siellä kauan.

Temppeiliritaristo syntyi 1118, kun muutamat ranskalaiset ritarit yhtyivät puolustamaan pyhiinvaeltajia ja sotimaan uskottomia vastaan. Sitä paitsi he tekivät samat ritarilupaukset kuin johanniititkin. Eräs Jerusalemin kuningas antoi heille osan palatsistansa, joka oli Salomonin temppelein vieressä; siitä he saivat nimensä. Heidän ritaripukunsa oli valkoinen mantteli ja siinä punainen risti, ja sodassa käyttivät he lippua, jonka toinen puoli oli musta, toinen valkoinen. Tämä ritaristo saavutti hurskasten lahjoista suuret rikkauudet ja paljon maa-aloja, joita oli kaikissa maissa, varsinkin Ranskassa. Rikkauden karttuessa levisi ritaristoon siveellinen turmelus ja paljo paheita. Ne ne olivat kaksinkertaisena syynä temppeleiherrain perikatoon; sillä Ranskan kuningas Filip Kaunis, haluten sen ritariston rikkauksia ja ollen tyytymätön sen valtiosta riippumattomaan asemaan, panetti sen jäseniä vastaan toimeen osaksi oikeita, osaksi myöskin vääriä ja luonnottomia syytöksiä paheellisesta elämästä. Viimein koko temppeiliritaristo hajotettiin ja sen viimeinen suurmestari kuoli polttoroviolla (1314).

Saksanritaristo perustettiin kolmannella ristiretkellä ja alkuaan tarkoitti se ainoastaan saksalaisten pyhiinvaeltajain suojelemista. Näillä ritareilla oli virkapukuna mustaristinen valkoinen mantteli. Pyhän maan menetettyä siirtyivät he Venetiaan, josta heitä puolalaiset kutsuivat avukseen pakanallisia preussilaisia vastaan. Pitkällisen ja urhollisen taistelun jälkeen valloittivat he preussilaisten maan ja pakottivat asujammet ottamaan vastaan kristinuskon. He rupesivat yhteyteen toisen kunnan, Kristuksen ritariston, sittemmin niin sanottujen *kalparitarien* kanssa, jotka levisivät Liivin- ja Kuurinmaahan sekä viimein ostivat Tanskan kuninkaalta Vironmaan.

Ritarilaitoksen rappeutuminen. Itse ristiretket, jotka olivat niin suuresti korottaneet ritaristoa, tulivat yhdessä suhteessa sen rappeutumisen syyksi. Sillä kun moni herra varustautuessaan ristiretkelle möi tiluksensa ja maksusta antoi vapauden alamaiskaupungeille, jäi sangen monta sukua kykenemättömäksi kyllin arvokkaasti esiytymään. Ristiretkien lakattua lakkasi myöskin jalo ja vakava tehtävä, johon ritarit olivat voimansa pyhittäneet; he alkoivat tuhlata urhollisuuttaan mitättömiin riitoihin ja haeskella joutavia seikkailuja. Taistelut, joita he kävivät kukistaakseen tai ryöstääkseen vapaita kaupunkeja, antoivat kovan iskun sekä heidän arvolleen että mahtavuudelleen. He kun olivat tottuneet aina vetoamaan miekkaan, halveksimaan tuomioistuimia ja ratkasemaan keskinäiset riitansa väkivaltaisen nyrkkioikeuden mukaan, joutuivat he alinomaa ristiriitaan yhteiskunnallisen järjestyksen kanssa, joka kauan kyllä pysyi heikkona, vaan viimein voimistui heitä mahtavammaksi.

Pahaan maineesen joutui varsinkin saksanritaristo sinä laittomuuden aikana, joka alkoi Fredrik II:sen kuolemasta. Aina vuoteen 1273 ei näet Saksassa ollut yleisesti tunnustettua keisaria, jonka

tähden tätä ajanjaksoa onkin sanottu *suureksi interregnumiksi* eli hallitsijattomuudeksi. Sinä aikana harjoittelivat ritarit useasti vain ryöstöä ja hävittelyä. Vuorten kukkuloille ja kallioiden huipuille rakentelivat rosvaritarit uhkeat linnansa, joista sitte miehinensä tekivät tiheitä retkiä ryöstelemään talonpoikia ja matkustavia kauppiaita. Jokien varsille, etenkin Reinin, ilmestyi tiheäkseen linnoja, joiden herroille ohi purjehtijain täytyi maksaa tullia. Nyrkkioikeus harjoitti vehkeilyänsä ja teki veristä väkivaltaa. Niinpä ritaristo tähän aikaan oli Saksan maan vitsauksena.

Ranskassa säilyi ritariston parempi henki yleensä paraiten. Mutta unhottuipa sielläkin taistelussa vapaita kaupunkeja vastaan usein ritarin kunnia ja velvollisuus. Täälläkin kehittyi kerskaileva komeus ja narrimainen turhamaisuus niin, että turnajaisia ja kohteliaisuutta katsottiin jalon ritarin tärkeimmäksi tehtäväksi. Näitä turnaussankareja ne Englannin kaupunkien jousimiehet sittemmin niin tuntuvasti löylyttivät.

Vapaat kaupungit.

Italian vapaat kaupungit.

Kaupungit olivat suurimmaksi osaksi joutuneet lääniherrojen valtaan, jotka niitä rasittivat kovilla kiskomisilla ja ankaralla sorrolla; mutta Etelä-Europassa ne monin paikoin säilyttivät vapaat hallitusmuotonsa, jotka muistuttivat roomalaishallituksen aikaisia oloja. Niinpä mainitaan 900-luvulla konsuleja, jotka joka vuosi valittiin; niin eri ammattien jäsenillä oli niinkuin ennen Rooman aikana yhdistyksiä, jotka monessakin asiassa käyttivät itsenäistä valtaa.

Italian kaupungit, jotka olivat jo ennen ristiretkiä melkoisesti vaurastuneet, tulivat niiden kautta yhä mahtavammiksi, varsinkin merikaupungit, joiden laivurit kalliista maksusta kuljettivat pyhiinvaeltajia ja ristiretkeläisiä pyhään maahan sekä palatessaan toivat pohjapainona sieltä vettä ja maata, joita sitte kotimaassaan möivät hyvästä hinnasta. Kun ristiretkien ensi kiihko lakastui, alkoi kauppa itämaiden kanssa pian kehittyä hyvin vilkkaaksi. Sen johdosta tuotiin silkinviljelys jo 12:lla vuosisadalla Sisiliaan. Vielä aikaisemmin tuotiin sinne sokuriruoko, jonka kuningas Roger oli oppinut tuntemaan retkellensä pyhään maahan. Moni meidän hedelmäpuistamme ja puutarhakasveistamme tuotiin myöskin tähän aikaan itämaista. Pohjoisitalialaiset kauppiaat, niin sanotut *lombardit*, harjoittivat kaikkialla sekä länsi- että itämaissa tuotteliasta vaihtoliikettä ja ensimmäiset pankkilaitokset olivat heidän perustamansa. Varallisuuden karttuessa kasvoi myöskin itseluottamus ja vanhat vapausmuistot alkoivat viehättää mieliä. Edellä jo on kerrottu, miten Milano taisteli mahtavia hohenstaufeja vastaan ja miten tasavallan henki ikäänkuin utuisena varjona tuon tuostakin nousi esiin vanhassa Roomassa. Venetia, Genua, Pisa, Florens ja Amalfi tulivat kaikki vauraksi tasavalloiksi ja muutamat niistä kohosivat loistavan mahtaviksikin.

Venetiassa oli ennen köyhyyden ja vähäpätöisyyden aikana ollut kansanhallitus, vaan mikäli varallisuus ja ylellisyys kasvoi, alkoivat yksinomaan hallita ylhäiset kauppiassuvut, jotka kehittyivät mahtavaksi aateliksi. Niin sanotun "suuren neuvoskunnan" asettaminen (1172) on ensimmäisiä askelia sillä uralla; mutta vasta noin 1300 hävisi viimeinenkin jäännös kansan itsehallinnosta. Suuren neuvoskunnan jäsenet, joiden nimet olivat kirjoitetut "kultakirjaan", julistivat silloin valtansa perinnölliseksi ja jälkeläisensä oikeutetuiksi istumaan ja käyttämään äänivaltaa, heti kun täyttivät 25 vuotta. Ylimmän päämiehen, *dogen*, valta jäi tyhjäksi varjoksi. Hän sai asua muhkeassa palatsissa, pitää komeaa pukua ja ottaa vastaan vieraita lähettiläitä; vaan muuten hän oli, kuten sanottiin, "kaupungissa vanki ja sen ulkopuolella yksityinen henkilö". Sittemmin asetettiin kuuluisa *kymmenmies-neuvosto*, jonka joka vuosi uudestaan valittavilla jäsenillä oli rajaton valta dogen ja kaikkien valtion virkamiesten yli, sekä kolmejäseninen tuomioistuin, joka syvimmässä salaisuudessa tutki ja rankasi pienimpiäkin vehkeilemisyrityksiä voimassa olevaa hallitusta vastaan. Kirjeillä, joita heitettiin Markuksen torille pystytetyin marmorileijonain kitoihin, voi epäiltyä henkilöä kuka hyvänsä ilmi tulematta syyttää, ja saattaa hiljaisuudessa ja nopeasti tuomituksi. Syytetty vietiin ihan salaisesti "huokausten siltaa" myöten kamaloihin "lyijykammareihin", jotka olivat ihan katon alla ja joiden lyijykatto auringon kumentamana levitti sietämätöntä kuumuutta, taikka maanalaisiin komeroihin, joissa vangin täytyi maata rautaristikoilla ihan vesiropakoiden päällä. Valtiollisia pahantekijöitä salaa hukutettiin kanaviin taikka toimitettiin heidät muulla tavalla pois tieltä niin, ett'ei kukaan tiennyt eikä edes uskaltanut hiiskuakaan siitä.

Tämän hallituksen aikana kehittyi Venetia verrattomaksi merivallaksi ja anasti itselleen suuret alueet maata. Jo edellä on kerrottu, mitkä edut ja maa-alat tämä tasavalta sai neljännen ristiretken kautta. Se anasti pian koko Istrian ja Dalmatian rannikon sekä myöhemmin Kyprosaaren. Se koetti myöskin saada haltuunsa ja viimein saikin yksinomaisesti Aleksandrian kaupan, joka tähän aikaan oli Välimeren tärkein kauppakaupunki ja Indian kaupan pääpaikka.

Kansaa pidettiin tyytyväisenä runsaalla tarpeiden tuonnilla ja iloisilla juhlilla; neuvoskunnan viisaus yksin ajatteli ja hallitsi yhteiskuntaa. Kerran vuodessa pidettiin suuri juhla, jolloin tasavalta ikäänkuin vietti häitänsä meren kanssa. Doge silloin virkapuvussaan laski runsaasti koristellulla laivalla ulommaksi kaupungista ja heitti meren syvyyteen kalliin sormuksen. Toisen kerran vietettiin iloinen "karnevaali", jolloin asujamet, kaikilla naamukset silmillä, iloisesti remuten kuljeksivat kaduilla ja toreilla. Sellainen se elämä oli. Kaupunki, rakennettu saarillensa ikäänkuin keskelle merta, sen suurenmoiset palatsit, kanavat veneinensä ja kirjava elämä olivat todella perin lumoavan näköiset.

Genua, Venetian kilpaveli, seisoi merenlahden kaltevalla rannalla, toinen palatsirivi toistaan korkeammalla. Tämäkin kaupunki sai haltuunsa melkoiset maa-alueet. Paitsi itse kaupungin

läheistä rannikkoa anastivat genualaiset myöskin Korsikka-saaren arabialaisilta. Sitten he auttoivat Palaiologos-sukuista kreikkalaiskeisareja kukistamaan "latinalaista keisarikuntaa" ja valloittamaan Konstantinopolia takaisin (1261). Korvaukseksi siitä avustaan saivat he esikaupungin Galatan ja Kios-saaren. Sitä paitsi oli heidän hallussaan Krimin niemellä Kaffa (Teodosia) ja siitä käsin onnistui heidän anastaa Mustanmeren koko kauppa ja karkoittaa sieltä venetialaiset. Mutta sen sijaan kuin Venetiassa vallitsi luja, horjumaton yhteiskuntajärjestys, oli Genuassa päinvastainen näytelmä nähtävänä. Lakkaamattomat hallituksen ja kansan, guelfein ja ghibellinein sisälliset riidat runtelivat onnetonta kaupunkia. Vallankumouksessa vuonna 1339, jolloin *doge* asetettiin johtamaan hallitusta, hävisi ylimysten valta ja kansanvalta alkoi, kunnes kaupunki yhä karttuvassa sisällisessä eripuraisuudessa vuodatti verivirtoina kuiviin koko itsenäisyytensä.

Florensissa raivosivat aina vuoteen 1266 asti guelfein ja ghibellinein keskinäiset puolueriidat. Mutta sinä vuonna voitti guelfein puolue ja tehtiin hallitusmuoto, joka joksikin ajaksi turvasi kaupungin rauhan. Päin vastoin Venetian jähmettynyttä paikoillaan pysymistä ja Genuan myrskyisiä vallankumouksia, näkyi Florensissa yhä edistyvää kehitystä täydellisempään kansanvaltaan. Jotenkin samaan aikaan kuin ylhäiset suvut Venetiassa anastivat hallitusvallan, suljettiin Florensissa aateli pois kaikista viroista, jonka tähden tuli tavaksi palkita ansiokkaita aatelismiehiä siten, että heidät ylennettiin porvarissäätyyn, ja rangaista levottomia porvareja aateloimisella. Täällä niinkuin muinaisessa Atenassa kansavalta kasvatti päivän valoon inhimillisyyden kauneimmat kukat; kuvaamataide, runous ja tutkimus tuottivat Florensissa kuihtumattoman kukoistavia tuloksia.

Saksalaiset valtakunnan-kaupungit.

Saksan kaupunkien ensimmäistä heikkoa alkua auttoivat frankilaiset keisarit, arvaten niistä tulevan varsin soveliaan vastapainon liian mahtaville vasalleille. Täälläkin ristiretkien aikana kauppa ja elinkeinot ripeästi kehittyivät. Vähitellen anastivat kaupungit melkein täydellisen itsehallituksen. Tavallisesti muutamat hallitsevat suvut, jonkinlainen aatelisto, jota usein sanottiin patriseiksi, otti haltuunsa hallitustoimet. Mutta ammattiseurat ja käsityöläisten yhdistykset samalla kuitenkin olivat elinvoimaisena kansanvaltana. Etevimmit näistä kaupungeista olivat Etelä-Saksassa *Nürnberg, Augsburg, Speier, Ulm, Mainz* ja *Frankfurt* sekä Pohjois-Saksassa *Hamburg, Lübeck, Bremen, Köln* ja *Magdeburg*. Laittomuuden aikana, joka vallitsi Fredrik II:sen hallitusajan lopulla, sekä sitte seuraavana suuren hallitsijattomuuden (interregnumin) aikana, jolloin ei ollut mitään turvaa kopeita rosvoritareja vastaan, yhtyivät Saksan kaupungit liitoiksi. Niitä oli Reinin liitto ja Shwabin liitto Etelä-Saksassa sekä hansaliitto pohjoispuolella.

Näistä liitoista tuli varsinkin "hansa" mahtavaksi ja laajaksi. Alussa kuului siihen ainoastaan Lübeck, Rostock ja Wismar, jotka jo 1200-luvun keskipalkoilta asti olivat olleet liitossa: mutta vähitellen tuli yhä uusia lisäksi, niin että tähän yhdistykseen viimein kuului lähes 100 kaupunkia sekä Saksanmaassa että sen ulkopuolella.

Vapaat kaupungit olivat ympäröidyt vahvoilla, usein kaksinkertaisilla muureilla; niistä yleni korkeita torneja, joista vartiat tähystelivät pitkin teitä, ilmoittaakseen, milloin uhkaava hyökkäys tai joku kauppiasretkikunta oli lähestymässä. Linnoituksen sisällä kiemurteli ahtaat, mutkikkaat kadut, joista muutamat olivat ainoastaan toisesta päästä auki, mutta toisesta suljetut. Säännöllistä kivitystä ja valaistusta ei ollut ajatteleminenkaan. Porvarein talot, usein tehdyt hirsiristikon päälle, seisoivat korkea ja huippuinen pääty katua kohti. Ylemmät asuinkerrat ulottuivat alempia etemmäksi, niin että kadun kummallakin puolella seisovat kartanot näyttivät pyrkivän kaatumaan vastakkain ja asujamat voivat kapeilta kaduilta nähdä ainoastaan kaitaisen viirun taivaasta ja saada hiukan hämärää valoa. Muita rakennuksia korkeammalle nousi kunnioitusta herättävässä komeudessa neuvoshuone, jonka tornista vartia katseli yli koko lähiseudun ja kellolla kutsui tarpeen tullen porvarit kokoon. Kirkot, joita oli monta, seisoivat rakennustaiteen suurina mestariteoksina ja kohottivat rohkeasti tornihuippunsa pilviä kohti sekä avasivat porttinsa hurskaalle yleisölle, samalla myöskin ollen kallisten tavarain ja arvokasten kirjoitusten luotettavana säilöpaikkana. Porvaristo oli eri käsityöläisten mukaan jaettu ammattikuntiin, joiden jäseneksi päästiin vasta asianmukaisesti tehtyjen näytteiden suorittamisella. Joka ammattikunta kokoutui juhlallisissa tilaisuuksissa ammattiseuroiksi, joilla oli omat kokouspaikkansa ja erityiset suojeluseriensä. Jos kaupunkia vastaan hyökättiin, muuttui joka porvari sotamieheksi; ammattikuntain mestarit olivat silloin itseoikeutettuina johtajina; joka ammattikunnalla oli oma lippunsa, jonka ympärille käsityöläisten tuli kokoutua, kun he aseina riensivät ulos työhuoneistaan.

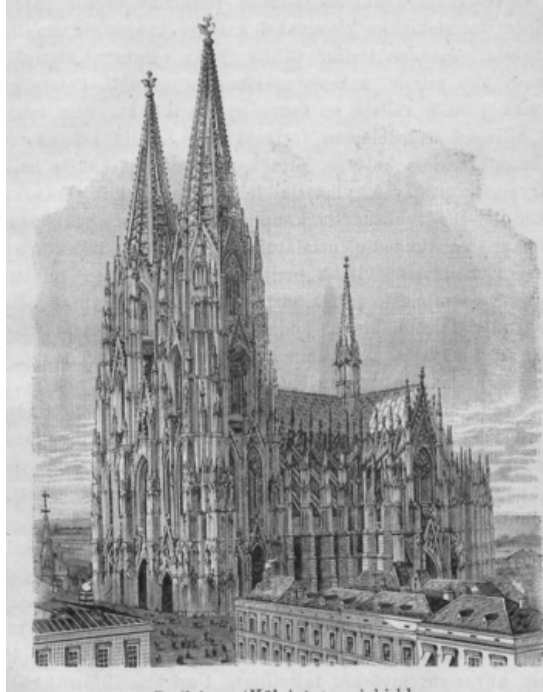
Keskiajan taide ja tiede.

Kaupunkien muurein sisällä, ritarilinnain huippukattojen alla, luostarien himmeissä lukusaleissa ja yliopisto-rakennusten hiljaisessa hämärässä liikkuvat keskiajan korkeimmat henkiset voimat, joiden yllä kirkko piti pyhittävää, vaan välistä myöskin musertavaa kättänsä.

Kahdelta päinvastaiselta taholta, pohjolan lumenpeittoisilta vuorilta ja Arabian hehkuvan kuumilta aavikoilta, virtaili elinvoimia esiin ja sekautui Keski-Europassa yhteen. Virkistetyt muinaisklassillisen maailman, Hellaan ja Rooman, muistot löyhyyttelivät siihen raikasta ilmaa. Rakennustaiteen, kuvaamataiteiden, runouden ja tieteellisen tutkimuksen aloilla tuotti ristiretkien ajan sivistys teoksiansa.

Rakennus- ja kuvaamataiteet. Kaupungeissa kohosi kunnioitusta herättäviä rakennustaiteen muistomerkkejä, kirkkoja, joissa pääsi vallalle omituinen, niin sanottu *gotilainen* rakennustapa.

Pohjoismaalaisia, joilla omassa kotimaassaan oli teräväkattoisia ja korkea-"tapulisia" puurakennuksia, asettui eteläisempiin maihin, joissa kivirakennuksia katettiin pyöreillä holveilla; mutta Sisiliassa he tutustuivat arabialaisten rohkeaan, heitä miellyttävään rakennustaiteeseen, jossa oli niin monenlaisia, omituisia holveja, muiden muassa *huippukaarinenkin*. Heti alkoivat normannilaiset kiviholveissa jäljitellä pohjoismaisten puurakennusten ylöspyrkiviä huippumuotoja. Pohjois-Ranskassa esiytyi ensimmäinen gotilainen rakennustapa täydessä majesteettiudessaan. Pariisin "Notre Dame"-kirkko sekä Reimsin, Amiensin ja Rouenin tuomiokirkot, kaikki rakennetut 1100- ja 1200-luvuilla, ovat sen ihanoina muistomerkkeinä. Saksassa ovat Trierin "Neitsyt Marian kirkko", Kölnin tuomiokirkko (aljettu 1248) ja Strassburgin Münster-kirkko huomattavimmat. Levisipä tämä rakennustapa myös Espanjaan, jossa Burgosin ja Barcelonan tuomiokirkot, ja Englantiin, jossa Kanterburyn tuomiokirkko ja Lontoon Westminster-kirkko ovat gotilaiset. Etäisessä Ruotsissakin rakennettiin gotilaiseen malliin 1250 perustettu Upsalan tuomiokirkko.

Gotilainen (Kölnin) tuomiokirkko.

Korkeana ja rohkeana kohoaa ristinmuotoiselta pohjalta gotilainen tuomiokirkko ylemmäksi kaikkia kaupungin maallisia rakennuksia. Kahden tornin välillä, jotka ojentavat ristipäiset huippunsa ylös pilviin, aukenee useimmiten *portaali*, komea pääovi, jonka päällä välistä on suuri pyöreä ikkuna, niin sanottu *ruusu*, hiljaisen uskonelämän vertauskuva. Sisällä kohoaa mahtavia huippukaarisia holveja, joita kannattavat pitkät ja hoikat pylväsryhmät, päättyen ylhäällä lehtiin ja kukkiin, ikäänkuin ne uskon-iloisella rohkeudella kantaisivat maallista taakkaansa. Huippukaaristen ikkunain maalatuista ruuduista kirkasväristen pyhain kuvien lävitse virtaa omituinen salaperäinen valaistus, joka vaikuttaa mielessä pyhää hartautta. Kaikkein ylitse kohoavat lävistellyt torninhuiput, joiden keveässä, ilmaisessa rakennuksessa kivi näyttää ikäänkuin henkiseksi muuttuneelta.

Samaan malliin rakensivat porvarit myöskin neuvoshuoneensa, joiden komeutta he katsoivat kaupungin loiston ja arvon todistukseksi. Varsinkin niitä rakennettiin *Flanderin* kaupungeissa, joiden suurenmoisista gotilaisista neuvoshuoneista vielä nytkin moni seisoo jäljellä. Vähän myöhemmin rakennettiin samaan malliin Venetiassa dogen muhkea palatsi.

Kirkollinen taide ilmasi myöskin kuvapatsaissa ja maalauksissa sitä henkeä, joka täytti ristiretkien aikakauden. Pyhän historian kuvia, sellaisia kuin syntiin-lankeemus, Maria lapsensa kanssa, ristiinnaulittu Vapahtaja, ylösnousemus ja viimeinen tuomio, käytettiin sekä koristuksina että opetuksena. Pyhiä ja heidän tekojansa kuvasivat myöskin taiteilijat. Uusi kristillinen käsitys kohtaa meitä tässä; pois on haihtunut muinaisklassillisen taideteoksen muhkea arvokkaisuus ja sen ylevä levollisuus; mutta sen sijaan näkyy hehkuva innostusta, hurskasta uskoa ja sydämmellistä rakkautta. Tähän suuntaan veisteltiin kiviä, maalattiin kirkon ikkunain lasiruutuja, leikeltiin puusta taidokkaita kuvia taikka tehtiin kalleita, kuvilla koristettuja pyhain kalujen arkkuja ja alttarikaappeja.

Runous. Pohjoismaainen sankaritarina, joka eli etäisessä Islannissa ja anglosakseilla, näytti jättäneen jotakin muistoa myöskin Normandiaan siirtyneille. Sillä siellä kehittyi 11:n vuosisadan kuluessa ylevä, seikkailuista ja ihmeistä loistava *urhorunous*. Normandiasta levisi se Pohjois-Ranskaan sekä otti lisäksi ja sulatti oman henkensä mukaisesti muinaistarinoita monelta taholta. Siten syntyi keskiaikaisen käsityskannan mukaiseksi muodostunut Aleksanderin tarina, ja Kaarle Suuri, samoin kuin hänen urhollinen soturinsa Rolandkin, tuli tarinakuvaksi. Brittiläinen kuningas Artur ja hänen "kaksitoista pyöreän pöydän ritariansa" olivat myöskin rakas muisto. Näitä runouden tuotteita ruvettiin aikaa myöten sanomaan romaaneiksi romaanisen Ranskan kielen mukaan, jolla ne alkuaan esiytyivät.

Arabialainen runous kukoisti ihanasti Espanjan morilaisilla, jossa ikävöivä lempirunous loi sulavia

säveleitä. Tämä runous viehätti ritarillista mieltä Espanjan kristityissä kuningashoveissa ja levisi niistä Etelä-Ranskaan. Noin vuodesta 1100 alkaen kukoisti täällä kauniisti niin sanottu provencelainen runous. Siellä lauhkean taivaan alla, kauniissa luonnossa ja vilkkaan, haaveksivan väestön keskellä sepittiin hovin ja kaihon lauluja. Akvitanian, Provencen y.m. kreivit kokosivat ympärilleen laulajia ja runoilijoita ja provencelaiset ritarit pitivät kunnianaan itsekin sepitän lauluja rakkauden ja ritarillisuuden ylistykseksi. Pidettiin runollisia kilpailuja, jossa ylhäisten naisten "rakkaus oikeus" (cour d'amour) lausui tuomionsa. Tämä runous oli huomattava taidokkaasta loppusoinnustaan ja kielen suloisesta sulavuudesta, mutta siitä useinkin puuttui sisällyksen syvyyttä ja vakavuutta.

Näiltä molemmilta tahoilta kokoilivat aineitansa vaeltelevat laulajat, joita Pohjois-Ranskassa sanottiin *trouvèreiksi*, Etelä-Ranskassa *trubaduureiksi*, Saksassa *minnesingereiksi*, ja Englannissa *minstreleiksi*. Hovista hoviin vaelsi trubaduuri, ollen itsekin usein ritari ja sotilas; kaikkialla oli hän tervetullut vieras, häntä ylisteltiin ja palkittiin runsaasti. Mutta trubaduuri-laululle kävi, niinkuin ritaristollekin; se turmeltui teeskentelemiseksi ja kadotti sisällisen siveellisen voimansa.

Provencelaisia laulajia otettiin mielellään vastaan Fredrik II:sen hovissa, jossa he antoivat ensi herätyksen *italialaiselle* runoudelle. Runoilija, liikkueensa täällä keskiajan pohjalla, oppi samalla tuntemaan vanhan Rooman suuret mestarit, joiden teoksia halukkaasti etsittiin ja innolla ihmeteltiin. Ruhtinaat, vapaakaupungit ja rikkaat perheet kilvan suosivat taidetta ja palkitsivat sen harjoittajia. Niinpä kehittyi tässä maassa rikas taide-elämä. Mutta ihanampia kukkia kuin missään muualla kasvatti se Florensissa, joka kohta tuli kaunotaiteiden ja runouden pääkaupungiksi. Suuret runoilijat Dante ja Petrarca ovat teoksillaan levittäneet tälle kaupungille kuolematonta kunniaa.

Dante (k. 1321) oli luonnoltaan tulinen ja runsaslahjainen mies, jolla oli suuri tahdonvoima ja monipuoliset tiedot. Nuorukaisena otti hän innokkaasti osaa synnyinkaupunkinsa yhteiskunnalliseen elämään, oli mukana sen kunniakkaissa taisteluissa ja hänet valittiin jäseneksi korkeimpaan hallitukseen. Tähän aikaan hän kehittyi mieheksi, joka voi katsella asioita laajan näkökannan mukaan ja itselleen kehittää vakavan vakuutuksen. Guelfi-puolueen päästyä voitolle karkoitettiin Florensin alueelta Dante, joka oli ghibellini. Hän sai turvaa Veronassa ja sepitsi siellä ihanan runoelmansa *Divina Comedian*, jossa on kolme osaa: helvetti, kiirastuli ja taivas. Runoilija Vergiliuksen johdolla kävelee hän helvetissä, nähden sen piinapaikoissa rangaistukset, jotka seuraavat laittomuutta, tyranniuutta ja paheita. Sieltä hän tulee kiirastuleen, jonka ovella seisoo nuorempi Kato, ja näkee siellä parannuskeinot, jotka Jumala on kirkon kautta säilyttänyt, palauttaakseen intohimojen eksyttämiä jälleen oikealle tielle. Kiirastuli-vuoren huipulla saa hän oppaaksen *Beatricen*, jumalallisen rakkauden ja ilmoituksen ja vaeltaa sitte hänen sivullaan kierto- ja kiintotähtien kautta ylös taivasten valoisiin avaruuksiin, joissa hän näkee niiden kirkastuneet henget, jotka ovat täällä maan päällä vaikuttaneet ihmiskunnan hyväksi. Ylimpänä valtaistuimella istuu Jumala itse kolm'yhteisessä majesteettiudessaan, ympärillä enkelien ja pyhain joukko. Tämä runoelma otettiin heti ihastuksella vastaan ja sen kauneus miellyttää kaikkia aikoja.

Petrarca (k. 1374) oli lempeä, rakastettava runoilija ja kasvoi Ranskan alueella, vaikka kuuluikin Italiaan. Hänen ollessaan kahdeksan vuoden ijässä karkoitettiin näet hänen isänsä yht'aikaa Danten kanssa Florensista ja hän silloin asettui Avignoniin, jossa paavikin siihen aikaan oleskeli. Viehättävässä Vaucluse-laaksossa vietti hän paraimmat hetkensä ja sepitsi siellä suloiset laulunsa, niin sanotut *sonettinsa* rakkaan Lauransa ylistykseksi. Hän haaveksien ihaili muinaisklassillisen ajan muistoja ja riemuitsi innostuksesta joka kerran, kuin hänen onnistui saada päivän valoon joku vanhain mestarien teos. Hänen aikalaisensa palkitsivatkin häntä hyväksymisellä. Yht'aikaa kutsuttiin häntä sekä Pariisiin että Roomaan kruunauttamaan itseänsä runoilijaksi. Hän valitsi Rooman. Pääsiäispäivänä 1341 toimitettiin juhmallinen kruunaus. Neapolin kuninkaan Robertin lahjoittamassa purpurapuvussa ja Rooman ylhäisimpäin nuorukaisten saattamana astui runoilija torvein kaikuessa ylös Kapitoliumille sekä otti polvillansa vastaan laakeriseppeleen päähänsä senaattorin kädestä.

Yliopistot. Keskiaika kunnioitti yleensä oppia suuresti ja katsoi sen harjoittajia miehiksi, joilla muka oli salaperäistä, ihmeiden tekoon pystyvää voimaa. Itse tiede oleskelikin suurelle ihmisjoukolla käsittämättömässä hämärässä. Kauan olivat luostarit niinä pyhinä paikkoina, joissa se vähäinen oppi, kuin silloin oli, pysyi suljettuna. Mutta vähitellen kehittyi erityisiä laitoksia opin hankkimista varten, niin sanotut yliopistot, joista vanhimmat, vaikka olivatkin osaksi jo ennen olemassa, kuitenkin oikeastaan alkoivat toimintansa ristiretkien aikakaudella.

Yliopisto-rakennus oli tavallisesti aivan kirkon vieressä, jonka korkeat, paksut muurit sulkiivat siltä valon. Hämärässä lukusalissa esitteli professori aineitansa ylevyyttä tavoittelevalla, vaikeatajuisella latinankielellä, taikka myöskin pidettiin säännön mukaisia väittelyjä, ikäänkuin henkisiä turnajaisia, joissa vastustajat mittelivät opin-aseitansa. Suuria oppilasjoukkoja tuli kaikista maista etevimpiin oppipaikkoihin, varsinkin Pariisiin ja Bolognaan.

Kuuluisin oli eittämättä Pariisin yliopisto, teologian (jumaluusopin) ja filosofian (viisaustieteen) tutkimuksen pääpaikka. Siellä kehittyi se viisasteleva tieteellisyys, jota on sanottu *skolastiikiksi*. Arabian kielestä oli käännetty Aristoteleen teokset ja lukiessa käytettiin apuna arabialaisia selityksiä; ne olivat niin sanoaksemme värjättyä lasia, jonka läpi suuren kreikkalaisen ajattelijan puhdas valo taittuneena ja puolihämäränä levisi keskiajan oppisaleihin. Niinkuin arabialaiset oppineet koettivat sulattaa Aristotelesta yhteen koraanin kanssa, niin koetti skolastiikki sovittaa häntä katolisen kirkon oppiin. Skolastikkojen kieli oli hämärä ja esitystapa karkea; mutta tässä

raakamaisessa muodossa liikkui usein mahtava henki. Kaikkein aikain etevimpiä ajattelijoita on *Pietari Abailard*, joka oli tämän yliopiston alkajia. Hän sai tietonsa eräältä etevimmältä skolastikolta; mutta kohta voitti oppilas mestarinsa julkisessa väittelyssä. Pariisiin, jossa hän jonkun ajan kuluttua esiytyi, kokoutui hänen ympärillensä suuri oppilasjoukko. Eräs ylhäinen pappi otti hänet opettajaksi kauneudesta ja nerostaan kuuluisalle veljensä tyttärelle *Heloïselle*, joka kohta tuli hänen lemmityksensä. Heloïsen sukulaisten pahoin rääkkäämänä pakeni Abailard St. Denisiin ja alkoi pitää siellä luentoja suurelle kuulijajoukolle. Mutta rohkeain ja vapaamielisten tutkimustensa tähden joutui hän papiston vihoihin; pappiskokouksessa, joka pidettiin paavin lähettilään läsnä ollen, täytyi hänen heittää äsken ilmestynyt teologian oppikirjansa tuleen ja hänet tuomittiin luostariin suljettavaksi. Kun hän sieltä vapaaksi päästettynä palasi St. Denisiin, täytyi hänen paeta munkkien vainoja Troyesin läheisiin metsiin; sinnekin seurasi häntä oppilasjoukko kuulemaan hänen luentojansa. Jonkun ajan kuluttua pääsi hän kuitenkin Bretagneen luostarin apotiksi, mutta hänen elämänsä iltaa häiritsivät taas uudet taistelut. Pyhä Bernhard tuli vaaralliseksi vastustajaksi hänelle ja hänen opetuksilleen. Uudessa kokouksessa julistettiin hänet taas vikapääksi harhaoppeihin ja paavi vahvisti tuomion. Silloin onnistui Clugny-luostarin kunnianarvoisen apotin sovittaa riitaveljet ja Abailard sai viettää viimeiset vuotensa rauhassa. Hän kuoli 1142.

Pariisin kanssa kilpaili yliopistollaan *Bologna*, ja varmaan sen yliopisto onkin vaikuttanut vielä enemmän Euroopan yhteiskunnalliseen kehitykseen. Kun siellä alettiin lukea roomalaista oikeutta ja Fredrik Barbarossa laajensi yliopiston oikeudet, lisäytyi oppilasten luku niin runsaasti, että siellä jo 1200-luvulla oli 10,000 ylioppilasta. Bolognasta levinneet lainoppineet ovat tehokkaimmin edistäneet läänityslaitoksen hajoamista ja vahvan ruhtinuuden perustamista. Vanhassa *Oxfordin* yliopistossa tutkittiin sekä jumaluusoppia että roomalaista oikeutta, ja siellä oli 1300-luvun alulla koko 30,000 ylioppilasta. Juutalaiset perustivat kuuluisan lääketieteisen yliopiston *Montpellieriin* ja Fredrik II:sen perustama *Neapolin* yliopisto tuli luonnontieteiden etevimmäksi pääpaikaksi.

KESKIAJAN LOPPU.

Habsburg-suvun nouseminen valtaistuimelle.

Rudolf Habsburgilainen (1273-91).

"Suuri hallitsijattomuus" oli Saksanmaalle kurjuuden aika, jolloin ruhtinaat raatelivat valtakuntaa keskinäisillä sodilla, ritarit tottuivat rosvoelämään ja lait kadottivat kaiken voimansa. Paavin kehoituksesta kokoutuivat viimein ruhtinaat Frankfurtiin uudella vaalilla uudistamaan keisariutta. Mainzin arkkipiispan onnistui silloin toimittaa enimmäkseen äänet Habsburgin kreiville Rudolfille.

Tällä ruhtinaalla oli Sveitsissä suurenlaiset maa-alueet, jota paitsi hän oli ylistelty urhollisuudestaan ja hurskaudestaan. Habsburgin linnanherrana Sveitsissä vielä ollessaan kerrotaan Rudolfin kerran metsästysretkellään kohdanneen papin, joka kantoi kädessään pyhää sakramenttia. Puron varrella riisui pappi kenkänsä, kaalaakseen yli; mutta sen huomattuaan Rudolf heti laskeutui ratsunsa seljältä ja käski sananpalvelijan nousemaan satulaan. Pappi, vietyään sakramentin sairaalle ja palattuaan matkalta toi hevosen takaisin kreivi Rudolfille. "Jumala varjelkoon", sanoi Rudolf, "minua tai ketään minun palvelijaani tahallaan nousemasta ratsun selkään, joka on kantanut Vapahtajani ruumista." Pappi siten sai hevosen lahjaksi ja pääsi sittemmin Mainzin arkkipiispalle kappalaiseksi sekä puhui siellä hänelle kreivi Rudolfin kristillisestä hurskaudesta. Kun tämä arkkipiispa yleisen turvallisuuden aikana matkusti Roomaan saamaan paavilta virkansa arvomerkkejä, saattoi Rudolf häntä Alpein ylitse. Erotessaan lausui arkkipiispa: "Suokoon Jumala minun elää niin kauan, että saisin runsaasti palkita tämän palveluksen, jonka te, herra kreivi, olette tehneet minulle!" Sama arkkipiispa nyt sai aikaan Rudolfin valitsemisen keisariksi.

Kruunauksen jälkeen Aachenissa, jolloin ruhtinaat olivat kirkossa alttarin ympärillä ottamassa vastaan läänejänsä, huomattiinkin valtakunnan valtikan hävinneen. Hurskaalla ja maltillisella mielellä otti Rudolf silloin alttarilta ristin, sanoen: "Tämän ristin, jonka kautta koko maailma on lunastettu, pitänee toki käydä valtikasta."

Kohta sen jälkeen luopui Rudolf enimmäkseen oikeuksista Italian maihin ja tunnusti siellä paavin maallisen vallan. Hän ei myöskään kruunauttanut itseään Roomassa keisariksi. Huolellisesti karttoi hän kaikkea sekautumista Italian asioihin ja kaikkia sotaretkiä sinne, sanoen: "Paljon minä näen niiden jälkiä, jotka ovat sinne menneet, mutta en yhtään sieltä tulleiden jälkiä."

Ruhtinaita kohtaan Rudolf sitä vastoin piti voimakkaasti yllä keisarin valtaa. Ylpeä Böömin kuningas *Ottokar* oli toivonut itse tulevansa keisariksi valituksi eikä nyt tunnustanut onnellisempaa kilpaveljeänsä. Kolme kertaa kehoitti Rudolf häntä tulemaan tekemään vasallin valaa ja antamaan pois niitä valtakunnan maita, jotka hän oli kohtuuttomasti anastanut; mutta Ottokar ei tullut. Lyhyessä ajassa hänet Rudolf kuitenkin pakotti sovinnontekoon, jolloin Ottokarin täytyi luovuttaa Itävalta, Steiermark, Kärntti ja Krain ja hän otti vastaan Böömin ja Määrin Saksan valtakunnan lääninä. Kunnianosoitus lääniherralle tehtiin julkisesti Rudolfin leirissä. Loistavan seurueen etupäässä kulki Ottokar kullasta ja jalokivistä loistavassa

kuninkaanpuvussa saksalaisten ritarien muhkeain rivien ohitse polvillansa tekemään vasallinvalaa. Rudolf istui valtaistuimellaan, yllänsä yksinkertainen, harmaa sotilaspuku. Kun joku kysyi häneltä, eikö hän aikonut ottaa yllensä keisarillista pukua, vastasi hän: "En ota: Böömin kuningas on usein nauranut minun harmaata pukuani, vaan tänään se nauraa häntä." Kohta tämän nöyryyttävän kohtauksen jälkeen uudisti Ottokar taistelun, mutta kärsi pahan tappion ja kaatui itse sotakentällä. Hänen peruutetut alueensa tulivat Habsburg-suvun perintömaiksi ja *Itävallan* monarkkian aluksi.

Voimakkaasti koetti Rudolf uudistaa maanrauhaa ja yleistä järjestystä. Kiellettyään kolmilla valtiopäivillä peräkkäin riidat ja rosvoilemiset matkusteli hän itse kaikkialla valtakunnassaan sovittaen hyvällä tai kukistaen asevoimalla kaikkia riitoja ja ankarasti rangaisten väkivallan tekijöitä. Yksistään Tyingissä hävitti hän seitsemättäkymmentä rosvolinnaa ja hirtätti ritarit, jotka olivat ryöstelleet matkustajia; kerran hän Erfurtissa mestautti yht'aikaa yhdeksänkymmeneen aatelista rosvoa.

Vaateuksessaan ja elintavassaan oli Rudolf yksinkertainen, luonteeltaan leikillinen ja lempeä. Eräänä päivänä, kun hän piti hovileiriä Mainzin edustalla, tuli hän tavallisessa harmaassa puvussa kaupunkiin. Koska aamu oli kylmä ja hänen käsiänsä paleli, astui hän leivintupaan, jonka uunista näki tulen välkkyvän. Leipurin vaimo, luullen häntä tavalliseksi sotamieheksi, käski häntä tylysti pois. "Mene tiehesi," sanoi hän, "kerjäläiskuninkaasi luo, joka hevosillaan ja sotamiehillään imee koko maan köyhäksi. Jos et mene tiehesi, kaadan sangon vettä päällesi." Rudolf kuitenkin seiso i lämpiävän uunin edessä; vaimo häntä ensin haukkui ja, kun Rudolf levollisesti tuota kuunteli, hän viimein todellakin kaatoi vettä sangon täyden hänen päällensä. Väristen palasi Rudolf leiriin, muutti vaatteet ja lämmittelihe. Päivällistä syödessään hän sitte otti pullon viiniä ja vadin parasta ruokaa, käski hovipalvelijan viemään ne leipurin vaimolle ja sanomaan terveisiä vanhalta sotamieheltä. Vaimo, saatuaan kuulla, kenenkä hän oli kastellut, peljästy i ja juoksi heti leiriin sekä heittäyty i maahan keisarin jalkain juureen, joka vielä istui pöydässä. Rudolf kuitenkin käski hänen nousta ylös ja kaikkein läsnäolevain herrojen kuullen kertoa, mitä oli sanonut; ja jos vaimo yritti jättämään pois jotakuta liian mehevää haukkumasanaa, muistutti keisari sen hänelle kaikkien herrain suureksi huviksi.

Kun Rudolfin elämä lähestyi loppuansa, koetti hän taivuttaa saksalaisia ruhtinaita valitsemaan hänen poikaansa *Albrektia* keisariksi. Mutta he, peljäten Albrektin ankaraa luonnetta ja Habsburg-suvun karttuvaa valtaa, hylkäsivät ehdotuksen. Tyytymättömänä poistui hän Frankfurtista, jossa oli pitänyt kokousta, ja läksi silloin jo sairaana Strassburgiin. Kun hänelle eräänä päivänä ennustettiin, että hänen loppunsa jo oli lähellä, virkkoi hän: "No hyvä, kiiruhdetaan sitte Speieriin!" Tuskin saavuttuansa tähän Saksan keisarien hautakaupunkiin kuoli hän 73 vuoden vanhana (1291). Vielä kauan jälkeen päin sanottiin sanansa pettäjästä: "Siinä miehe i ei ollut Rudolfin rehellisyyttä."

Sweitsin valaliiton perustus.

Sweitsissä asui korkeain vuorten ja suurten metsäin keskellä urhollinen, vapautta rakastava heimo, rehellisiä maamiehiä, jotka eivät olleet koskaan kantaneet maaorjuuden kahleita. Vierwaldstädter-järven ympärillä oli maakunnat Schwüz, Uri ja Unterwalden, ja niillä jo vanhastaan oli yhteinen suojelusvouti (Schirmvogt); sellaisena voutina oli myöskin Habsburgin kreivi Rudolf, ja keisariksi päästyään hän käytti vielä voimakkaammin sitä suojelusvaltaansa. Rudolfin kuoltua liittyivät näiden maiden asujamet yhteen, levittäen julkisen kirjoituksen, joka alkoi näin: "Kaikille tehdään tietäväksi, että Schwüzin, Urin ja Unterwaldenin miehet ovat aikain tukaluuden tähden yksimielisesti uudistaneet muinaisen liittonsa ja vannoneet kykynsä mukaan sekä tavaralla että miesvoimalla omalla kustannuksellaan auttaa toinen toistansa jokaista vastaan, joka tekee vääryyttä yhdelle tai useammalle heistä." Rudolfin pojan Albrektin ei onnistunut kukistaa samoin vapaata valtakunnan kaupunkia Berniä; mutta Schwüz, Uri ja Unterwalden ottivat vastaan hänen nimittämänsä voudin.

Wilhelm Tellin ja valaliiton syntymisen tarina.

Vouti Gessler panetti Altdorfin luo Urissa tangon päähän arkkiherttuallisen hatun ja käski, että jokaisen ohi astujan piti sille vallan tunnuskuvalle paljastaa päänsä. Sitä tietä astui kuuluisa jousimies Wilhelm Tell, taluttaen kädestä pikku poikaansa, ja sivulla riippui hänellä jousi ja nuoliviini. Hän astui ohitse tervehtimättä hattua. Vouti otatti kiinni Tellin, asetti hänen poikansa seisomaan lehmusta vasten ja pani pojan pään päälle omenan, käskien isän ampumaan nuolellansa sen pois. Ja Tellillä oli rohkeutta ja taitoa ampua omena, haavoittamatta poikaansa. Mutta koska Tellillä viellä oli toinen nuoli kätöksä, kysyi vouti: "Mitähän tarkoitat tuolla toisella nuolella?" Tell vastasi rehellisesti: "No, sanonpa sinulle totuuden. Jos olisi ensimmäinen nuoli sattunut lapseeni, olisin toisella osunut sinuun." Silloin vihastui vouti, panetti Tellin kahleihin ja läksi viemään häntä veneellä Vierwaldstädter-järven yli linnaansa Küsnachiin, sulkeakseen hänet siellä torniin. Mutta heidän purjehtiessaan järvellä ja ehtiessään Rütlin ohitse alkoi ankara myrsky lähetä. Venemiehet joutuivat neuvottomiksi ja luulivat, että ainoastaan Wilhelm Tell saattoi voimakkailla käsivarsillaan pelastaa heidät. Vouti päästätti hänet kahleistaan ja käski hänen asettua perää pitämään. Tell ohjasikin venettä vakavalla kädellä pitkin kallioista rantaa; mutta jyrkän Axen-vuoren vieressä, jossa kallion kieleke pistää ulos veteen, sieppasi hän äkisti aseensa, hyppäsi kalliolle ja samalla sysäsi veneen ulos pauhaaviin laineihin. Sieltä hän kiiruhti sisämaahan päin ja piilottui pensastoon. Kun vouti viimein nousi maalle ja astui Küsnachiin vievää solaketietä, ampui Tell piilostaan häntä nuolella läpi sydämen.

Valanteko Rütliissä. Saksalaiset voudit osoittivat raakaa kopeutta, varsinkin ylhäissukuisia vapaatalollisia kohtaan, sanoen heitä talonpoikais-aateliksi. Niinpä kerrotaan Gesslerin kerran ratsastaneen *Werner Stauffacherin* uuden talon ohitse, joka oli kaunistettu maalatuilla mietelauseilla ja monilla muilla koristuksilla, ja sanoen: "Kuinka voidaankaan kärsiä, että talonpoikaisilla on noin kauniit asunnot?" *Arnold Melchthalilta* ottivat vouti Landenbergin palvelijat kaksi härkää auran edestä, sanoen: "Voivathan talonpojat itsekin vetää auraansa." Arnoldin poika kuritti silloin palvelijaa niin, että häneltä murtui poikki kaksi sormea, ja pakeni sitte vuoristoon ja kätkeytyi siellä maamiehen *Walter Fürstin* luo. Mutta vanhalta Arnoldilta vouti vihassaan puhkaisutti molemmat silmät.

Rütlin niityllä Vierwaldstädter-järven rannalla yhtyivät sitte monta kertaa Walter Fürst Urista, nuori Melchthal Schwüzistä ja Werner Stauffacher Unterwaldenista. Eräänä yönä marraskuussa 1307 saapuivat nämä kolme ynnä kymmenen valittua miestä kokoon. Kaikki he kättä antaen toinen toiselleen vannoivat "olla näissä asioissa tekemättä mitään omin päin ja luopumatta toinen toisestaan. Tässä ystävyydessä he tahtoivat elää ja kuolla, ja kunkin tuli kotilaaksossaan yhteisen neuvottelun jälkeen niin puolustaa viatonta, sorrettua kansaa ja sen ikivanhaa vapautta, että sveitsiläiset saisivat ainiaaksi turvaa tästä ystävyydestä. Habsburgin kreiveiltä he eivät tahtoneet ottaa rahtuakaan; voutien puoluelaisineen palvelijoineen ja sotamiehineen ei pitänyt menettämän pisaraakaan verta: mutta esi-isiltä perittyä vapautta he päättivät puolustaa ja jättää sen kokonaisuena perinnöksi jälkeläisilleen." Näiden sopimusten jälkeen nostivat mainitut kolme miestä kätensä taivasta kohti ja vannoivat "sen Jumalan kautta, joka on sekä kuningasten että talonpoikain herra," toimia, niinkuin olivat luvanneet.

Uudenvuoden päivä 1308 määrättiin valan toimeenpanemiseksi. Äkkiarvaamatta anastettiin voutien linnat, mutta ei missään vuodatettu verta, ei missään ryöstetty Habsburg-suvun omaisuutta. Alpeilta toisille levisi paimenkansan kapina, ja kohta oli koko maa vapaana.

Sempachin taistelu (1386).

Koska myöhemmin lisäksi tulleet kantonit Luzern, Zürich, Glarus, Zug ja Bern olivat yhtyneet aatelisherroja vastaan taistelevain shwabilaiskaupunkien liittoon, vaikka kolme metsäkanttonia periaatteensa mukaan pysyivät sekautumatta vieraihin asioihin, syttyi siitä sota. Itävallan herttua Leopold, jolla oli suuret alueet Sveitsissä, marssi rankasemaan sveitsiläisiä ja hävittämään heidän liittoansa. Pelottakseen heitä lähetettiin heidän kokoukseensa koko 20 lähettilästä, jotka saapuen toinen toisensa jälkeen kukin lukivat melkoisen joukon sodanjulistuksia sekä hengellisten että maallisten herrain puolelta.

Valaliittolaiset, luvultaan 1,300 miestä, asettuivat metsäisille kukkuloille Sempachin luo; heillä oli aseina sotatapparit ja leveät miekat, mutta useimmilla ei mitään haarniskaa. Herttua Leopoldin ylipäätäsi esiin marssivassa sotaväessä oli 4,000 hyvin panssaroitua komeaa ritaria, jotka olivat niin varmat voitostaan, että olivat ottaneet nuorat mukaansa vankien sitomista varten. Eräs ylhäinen herra puheli korskeasti tuon kapinoitsevan talonpoikaisen roskaväen keittämisestä ja paistamisesta.

Herttua Leopold, kaunis, urhollinen ja monesta sankariryöstä jo kuuluisa mies, halusi innokkaasti ratkasevaa taistelua. Koska seutu oli sopimaton hevosille, käski hän ritarsinsa laskeutumaan maahan ja lähenemään yhteen, niin että he seisoivat ikään kuin läpi pääsemättömänä muurina, josta keihäät sojottivat eteenpäin ojennettuina pitkissä riveissä. Muutamat pyysivät herttua Leopoldia pysymään etempänä taistelusta; mutta hän vastasi: "Jumala varjelkoon minua jättämästä teitä kuolemaan ja elämään yksinänne."

Ennen taistelun alkua laskeutuivat valaliittolaiset polvilleen ja rukoilivat Jumalalta voimaa nyt alkavaan ankaraan taisteluun. Tuosta ritarit pilkkasivat talonpoikain pelkoa, sillä he luulivat heidät polvillaan rukoilevan armoa. Mutta kohtapa he huomasivat erhetöksensä. Kiilanmuotoisessa taistelujärjestyksessä riensivät talonpojat keveissä mekoissaan rohkeasti alas kentälle vaskipukuisia ritareja vastaan, toivoen saavansa raivatuksi itselleen tien heidän keihäsrieviensä lävitse. Mutta kauan he turhaan kuluttivat rohkeuttansa; lyhyillä iskuaseillaan he eivät ulottuneet edes ritarien varustuksiinsa asti, ja moni kaatui lävistysten sojottaviin keihäihin. Jo levisi ritarijoukko puolikuun muotoiseksi, kärjillään yhä ahtaammalle sulkien ja täydellisellä häviöllä uhaten neuvotonta talonpoikaisjoukkoa.

Silloin, kuten kerrotaan, teki *Arnold Winkelried* ylevän päätöksen. Hän heitti aseensa kauas pois ja huusi kaikuvalla äänellä: "Rakkaat, uskolliset veljet! Minä avaan teille tien. Pitäkää huoli vaimostani ja lapsistani!" Sitte hän astui esiin, kokosi voimakkailla käsivarsillaan niin monta vihollisten keihästä, kuin ulottui, ja painoi ne rohkeasti omaan rintaansa. Kaatuessaan käänsi hän nuo keihäätkin maata kohti ja avasi maanmiehillensä tien, josta he pääsivät vihollista ahdistamaan. Hänen ruumiinsa ylitse tunkeutuivat valaliittolaiset vastustamattomasti eteenpäin. Lyhyillä, mutta sitä tehokkaammin käytetyillä iskuaseillaan tekivät he hirvittävää tuhoa ritareille, joita raskaat varuksensa estivät puolustautumasta. Moni kaatui talonpoikain nuijain ja miekkain iskuista, moni tukehtui ahdingossa oman panssarinsa painosta, moni myöskin väsymyksestä vaipui maahan. Kun Itävallan lippu kaatui, riensi herttua Leopold taistelujain tungokseen itse korjaamaan sitä; mutta raskaissa aseissaan hitaasti tunkeutuessaan eteenpäin hän ahdingossa kompastui. "Minä olen Itävallan herttua!" huusi hän, kun jo voittajain tapparit kohosivat iskemään häntä; mutta eräs Schwüzin asujan antoi hänelle siitä huolimatta kuoliniskun. Elossa vielä olevat ritarit alkoivat huudella hevosiansa. Mutta turha vaiva, sillä palvelijat olivat niillä paenneet taistelukentältä, kun näkivät tappion tulevan. Siispä ei ollut muuta neuvoa kuin myödä henkensä niin kalliista kuin mahdollista; siten kaatui 656 ritaria, suurimmaksi osaksi kreivejä,

sekä 2,000 miestä jalkaväkeä. Kaikkialla sanottiin, että Jumala oli sinä päivänä costanut aatelisherrain kopeuden ja ylpeyden.

Tästä lähtien oli sveitsiläisten vapaus turvattu ja heidän urhollisuutensa ylistetty kaikissa maissa. Arnold Winkelried sai jalosta urhotyöstään kauneimman palkinnon, sillä hänen kuoltuaan kiitolliset maanmiehet kunnioittivat hänen muistoansa, ja se loistaa ihanana esikuvana jokaiselle kansalle, joka rakastaa isänmaatansa ja vapauttansa.

Satavuotinen sota.

Englannin kuningas Edvard III vaati itselleen Ranskan kruunua ja sentähden ahdisti sodalla Filip VI:ttä Valoisilaista, joka oli noussut Ranskan valtaistuimelle. Tästä syystä alkanutta sotaa jatkettiin silloin tällöin vähän levähtäen toista sataa vuotta (1339-1453).

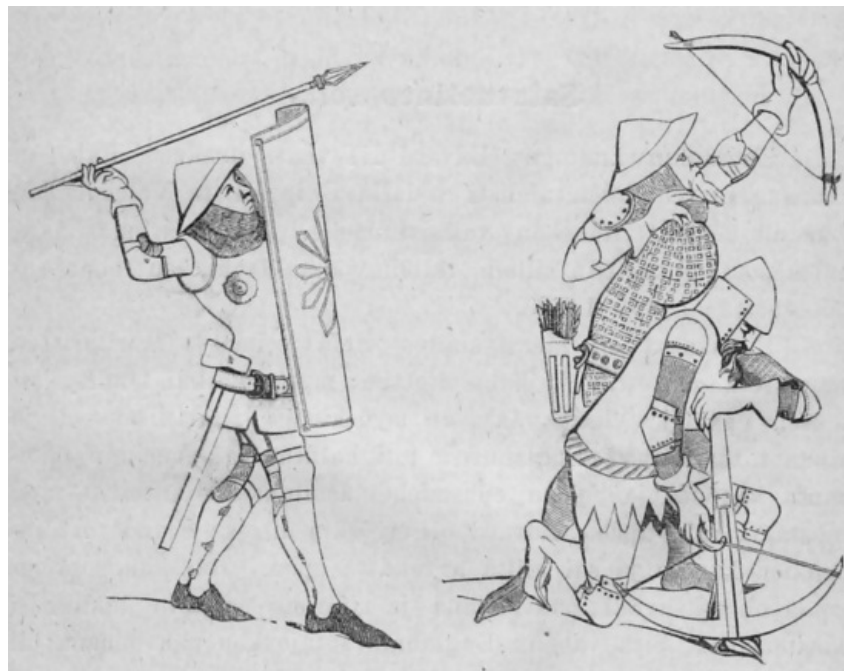
Ranskassa oli läänityslaitos vielä voimassa ja ritaristoa suuresti kannatettiin ja kunnioitettiin; mutta kaikki läänityslaitoksen epäjärjestykset näkyivät myöskin ja ritarillisuus oli jo alkanut turmeltua. Englannissa piti hallitus yhä enemmän tukenansa kaupunkeja, joiden edusmiehet kuninkaalle antoivat tuon tuostakin raha-apua. Edvard oli myöskin liitossa Flanderin kaupunkien kanssa ja sai niiltä arvokasta apua. Ranskan sotajoukossa oli ratsuväki päävoimana ja ritaristo erittäin lukuisasti edustettuna. Sitä vastoin Englannin sotajoukon päävoimana oli jalkaväki ja varsinkin olivat englantilaiset jousimiehet kuuluisat.

Musta prinssi.

Edvard otti kanssansa sotaan viisitoista-vuotisen poikansa joka myöskin oli nimeltään Edvard, ritarillisuudestaan, kainoudestaan ja monesta etevästä sielunominaisuudesta kuuluva nuorukainen. Mustan, loistavan pronsivaruksensa tähden sanottiin häntä yleisesti "mustaksi prinssiksi".

Crecyn luona Picardiassa oli muistettava taistelu (1346). Edvardilla oli ainoastaan 30,000 miestä, vaan Ranskan kuningas toi hänelle vastaan sotavoiman, jossa sanotaan olleen 72,000. Mutta katsoen taistelun välttämättömäksi, valitsi Edvard levollisesti edullisen aseman sijoittuen pienelle kukkulalle ja jakoi väkensä kolmeen linjaan, joista prinssi Edvard johti yhtä, kreivi Arundel toista ja hän itse kolmatta.

Ranskalaiset olivat väsyksissä nopeasta marssista, mutta vaativat kuitenkin kiihkeästi taistelun alkamista. Kun genualaiset jousimiehet, joita seisoivat heidän riveissään, anoivat vähäistä lepoa ennen rynnäkköön ryhtymistä, ratsasti ranskalainen päällikkö heidän luoksensa, syytti heitä pelkuriudesta ja käski alkamaan taistelua.

Sotamies ja jousimiehiä.

Juuri ennen taistelun alkua sattui ankara rankkasade. Genualaisten jousenjanteet siitä niin höltyivät, että heidän nuolensa vaikuttivat hyvin vähän taikkapa ei ollenkaan. Englantilaisilla jousimiehillä oli sen sijaan jouset olleet sateen aikana koteloidussa. Kun taivas jälleen selkeni, ammuskelivat he nuoliansa niin tiheään ja hyvin tähdäten, että genualaiset kauhistuen piankin joutuivat epäjärjestykseen. Käyttääkseen hyväksensä tätä etua marssitti musta prinssi osastoansa eteenpäin; mutta suuri ranskalainen ratsuväki läksi liikkeelle piirittämään häntä. Kun kreivi Arundel silloin läksi Edvardille avuksi, kesti sitte kauan kiihkeätä taistelua. Nuori prinssi osoitti loistavinta urhollisuutta, vaan oli kuitenkin suuressa vaarassa, jonkatähden pikaa lähetettiin pyytämään kuninkaalta apua. Edvard oli koko ajan katsellut taistelua läheisestä tuulimyllystä ja kysyi kylmäkiskoisesti: "Onko poikani pudonnut ratsunsa seljältä, haavoittunut tai kaatunut?" Kun sanantuoja eitti, virkkoi kuningas: "Sano prinssille, että hän nyt ei saa mitään apua minulta. Hän ansaitkoon tänään kannuksensa; jos Jumala suo, saa hän myöskin tämän päivän kunnian."

Tämä vastaus kiihotti prinssiä uusiin ponnistuksiin, hän kokosi hajautuneet joukkonsa ja pääsi viimein voitolle. Kun nyt kuninkaankin väki marssi taisteluun, saavutettiin niin täydellinen voitto, että ranskalaisten puolella kaatui 1,200 ritaria ja 30,000 sotamiestä. Englantilaisten pääsyä voitolle ehkä edisti tähän aikaan oudon ampuma-aseen käyttäminen; kerrotaan näet flanderilaisilla olleen kuusi kanuunaa, joiden kuulat ja jymähdykset kauhua levittäen muka vaikuttivat tehokkaasti.

Edvard piiritti sitte Calais-kaupungin, jonka täytyi sitkeän vastarinnan jälkeen viimein antautua. Vihoissaan kuningas käski kuutta kaupungin etevintä porvaria saapumaan nuora kaulassa englantilaisten leiriin tuomaan kaupungin avaimia ja antautumaan alttiiksi voittajan kostolle. Eräs porvari tarjoutui vapaaehtoisesti menemään kuolemaan ja viisi muuta seurasi hänen esimerkkiänsä. Kuningas oli alussa todellakin aikonut surmata heidät, mutta puolisonsa rukouksista taipui jättämään heidät henkiin. Kohta kaupungin valloituksen jälkeen tekivät molemmat kuninkaant aselevon.

Kuningas Filip kuoli kohta sen jälkeen (1350); mutta hänen seuraajansa *Johan Hyvän* aikana alkoi sota uudestaan vielä kiivaammin. Guiennestä, joka vanhastaan oli Englannin omana, hyökkäsi musta prinssi hävitellen Ranskan alueelle. Kuultuaan kuningas Johanin olevan tulossa suuren sotavoiman kanssa peräytyi hän vaikka myöhään; hänet tavattiin ja pysäytettiin lähelle *Poitiersia*, jossa suuri taistelu tapahtui (1356). Englantilaisia oli ainoastaan 10,000 miestä, ranskalaisia sitä vastoin 50,000. Tässä tukalassa tilassa tarjoutui prinssi Edvard antamaan valloituksensa takaisin ja tekemään aselevon 7 vuodeksi. Mutta kuningas Johan, ollen varma voitosta, vaati sen lisäksi prinssiä itseään ja sataa hänen jalointa ritariansa antautumaan vangiksi. Ennemmin kuin suostua niin häpeällisiin ehtoihin päätti nuori sankari nyt ryhtyä toivottomaan taisteluun. Viinimäkien välille ja kunnasten rinteille asetteli hän jousimiehensä niin, että he paraiten voivat käyttää aseitansa; heillä oli kolmekyynäräiset rautajouset niin vahvat, että niiden nuolet tunkeutuivat paksummankin ritarivaruksen läpi. Kun nyt ranskalaiset tiheissä joukoissa marssivat mäkiä kohti, lensi joka taholta vastaan nuolituisku eikä ainoakaan nuoli osunut hukkaan. Heti alussa joutuivat ranskalaiset epäjärjestykseen ja kääntyivät vähitellen hurjasti pakenemaan joka taholle. Kuolleiden ja haavoitettujen keskellä piti kuningas Johan puoltansa niin kauan kuin suinkin jaksoi. Vihollisten ympäröimänä nähtiin hänen heiluttelevan sotatapparaansa ja kauan hän torjui englantilaisten kehoituksia, että antautuisi vangiksi, kunnes hän viimein väsyneenä vaipui hevosen seljältä; silloin vasta hän antoi itsensä viedä vankina prinssi Edvardin eteen. Englantilaiset olivat saaneet loistavan voiton.

Vangittua Johan-kuningasta kohdeltiin englantilaisten leirissä suurella kunnioituksella. Atrian aikana, joka häntä varten laitettiin, seisoi prinssi Edvard kunnioittavasti hänen istuimensa takana. Kun Johan kehoitti häntä istuutumaan, vastasi hän kyllä tietävänsä, mitä kunnioitusta vasalli on velvollinen osoittamaan lääniherrallensa. Marssiessa Englannin pääkaupunkiin ratsasti vangittu kuningas komeasti koristetulla sotaorhilla, jota vastoin prinssi kaikessa yksinkertaisuudessa seurasi vähäpätöisen ratsun seljässä. Kun Johan sitte vietiin Westminster halliin kuningas Edvardin eteen, nousi tämä valtaistuimeltaan, syleili kuninkaallista vankiansa ja talutti hänet juhlalliselle atrialle.

Sitte tehtiin rauha, jossa Edvard luopui Ranskan kruunun vaatimuksistaan ja Johan sitoutui maksamaan suuren summan vapautensa lunnaksi, luovuttamaan Calaisin ja Loire-joen eteläpuoliset maakunnat sekä vapauttamaan Edvardin ranskalaiset alueet läänivelvollisuudesta. Mutta kun Ranskan kuninkaan ei onnistunut saada kokoon lunnaksi tarvittavaa summaa eivätkä valtakunnan säädöt hyväksyneet hänen tekemiänsä luovutuksia, palasi hän vapaaehtoisesti vankeuteen, jossa hän kohta sen jälkeen kuoli (1364).

Johanin seuraajan, viisaan ja utteran ruhtinaan *Kaarle V:nen* noustua Ranskan valtaistuimelle alkoi siis sota uudestaan ja sitä käytiin enimmäkseen Etelä-Ranskassa. Ranskalaisia johti urhollinen ritari *Bertrand du Guesclin*, joka kauan voitollisesti vastusti mustaa prinssiä. Aikaa myöten siirtyi sota Espanjaan, jossa Edvard ja Bertrand auttoivat kumpikin puoleltaan kahta veljestä, jotka taistelivat Kastilian kruunusta. Eräessä taistelussa Bertrand voitettiin ja piiritetiin. Hän antautui silloin mustalle prinssille, sanoen: "Hänelle minä antaudun, sillä hän on urhollisin vihollisistani." Vanki vietiin Bordeauxiin, englantilaisten päämajaan.

Eräänä päivänä lausui joku Edvardille; "Prinssi, teillä on vankilassanne ritari, jota ette uskalla päästää irti: se on Bertrand du Guesclin." Edvard silloin heti tuotti eteensä vangin. "Kuinka voitte, Bertrand?" kysyi hän. "Ikävätä on," vastasi tämä, "lakkaamatta kuuluu Bordeauxin rottain nakerrus, rakkaammat minulle olisivat kotimaani satakielet." "Hyvä," virkkoi Edvard, "vannokaa, että te ette taistele meitä vastaan ettekä Henrik Trastamaran puolesta, niin minä päästän teidät vapaaksi lunnaitta." "Mitäpä minulla sitte olisi hyötyä vapaudestani? Sittehän minä vasta olisinkin oikein vanki", vastasi Bertrand. "No niin," jatkoi prinssi, "mutta muuten ette ainakaan pääse lunnaitta." "Olkoonpa niinkin," vastasi Bertrand, "mutta muistakaa vain, että minä olen köyhä ritari, jolla ei ole muuta kuin mitä aseillani hankin." Prinssi antoi hänen itsensä määrätä lunnassumman. "Oh," sanoi Bertrand, "tottahan lienen sadan tuhannen kultarahan arvoinen." "Mistä aiotte saadakaan niin suuren summan?" kysyi prinssi kummastellen. "No, jos Ranskan kuningas sitä ei maksa," vastasi Bertrand, "niin maksaa sen ainakin prinssi Henrik, päästyänsä Kastilian valtaistuimelle." Bertrand pääsi vapaaksi ja hänen todellakin onnistui kohta tehdä espanjalainen liittolaisensa kuninkaaksi.

Musta prinssi, saamatta mitään apua Englannista, taisteli vielä jonkun aikaa Guiennessä, saamatta ratkasevaa voittoa: hän näki mahdottomaksi pitää omassa väessään yllä kuria ja palasi sairaana ja sotaan kyllästyneenä viimein Englantiin, jossa kohta kuolikin (1376). Seuraavana

vuonna kuningas Edvard-vanhus seurasi poikaansa hautaan.

Orleansin neitsyt.

Ranska oli 1400-luvun alulla kuoleman vaarassa. Englantilaiset olivat uudestaan voitollisesti alkaneet sodan ja levisivät nyt yli koko Pohjois-Ranskan sekä katsoivat jo maata varmaksi voittosaaliikseen. Ranskassa raivosi sisällinen sota; muutamat etevimmät vasallit, niiden joukossa Burgundin mahtava herttua, yhtyivät julkisesti vihollisiin. Valtaistuimella istui kykenemätön, heikkomielinen *Kaarle VI*, huvitellen kortin lyönnillä valtakunnan hajotessa. Naituaan Kaarlen tyttären julistutti Englannin kuningas Henrik V itselleen Pariisissa säädyillä Ranskan kruunun, jonka hän oli kuitenkin saava vasta appensa kuoltua; mutta hän kuoli itse ennemmin (1422). Hänen hento poikansa Henrik VI peri Englannin valtaistuimen; taitavat sotapäälliköt ja valtiomiehet, varsinkin hänen setänsä Bedfordin herttua, pitivät yllä Englannin valtaa Ranskassa. Täll'aikaa oleskeli Kaarle VI:n poika, Ranskan kruunun oikea perillinen, Loiren eteläpuolella, ja puoluelaisensa jo sanoivat häntä *Kaarle VII:ksi*. Hän oli hyväluontoinen ja ystävällinen, mutta samalla urhotöihin kykenemätön ja epäroivä ruhtinas. Kun nyt englantilaiset varustautuivat valloittamaan Orleansia, Etelä-Ranskan avainta, ja kaikki inhimillinen apu näytti loppuneen, muuttui asema äkisti eräästä tapauksesta, joka todistaa, mitä innokas usko ja harras isänmaanrakkaus saavat aikaan.

Johanna d'Arc oli alhainen talonpoikaistyttö, syntynyt Domrémy'n kylässä Meuse-joen varrella köyhistä vanhemmista. Kaunis ja hurskas hän oli, ja jo aikaisin liikkui hänen ajatuksensa yliluonnollisessa maailmassa. Hän oli välistä innostuksen tilassa ja luuli silloin kuulevansa enkelien ja pyhain taivaisia ääniä, jotka kehoittivat häntä pelastamaan Orleansia ja viemään kuningasta Reimsiin kruunattavaksi, sillä Jumalan tahto muka oli, että englantilaisten piti palaaman maahansa. Ensin hän ilmoitti ajatuksensa sedälleen, joka kertoi asian Vaucouleursin päällikölle. Tämä oli tyly ja kopea ritari ja neuvoi ensin setää antamaan työlle muutamia kunnan korvapuusteja ja lähettämään hänet takaisin kotiin, mutta päätti jonkun ajan kuluttua kuitenkin lähettää hänestä kertomuksen kuningas Kaarlelle. Hän sai nyt käskyn viedä hänet hoviin.

Miehen puvussa ja kahden ritarin saattamana ratsasti Johanna 11 päivää seutuja, joissa viholliset retkeilivät, ja saapui onnellisesti hovileiriin, joka oli Chinonissa Loiren etelärannalla. Tutkiakseen häntä kätkeytyi kuningas, kuten vanha aikakirja kertoo, ritariensa joukkoon, mutta neitsyt ei erehtynyt; hän kääntyi kuninkaan puoleen, sanoen, että Jumala oli hänet lähettänyt hänelle avuksi lakkauttamaan Orleansin piiritystä ja viemään häntä Reimsiin kruunattavaksi. Poitiersissa munkit ja oppineet miehet tutkivat kaikenlaisilla kysymyksillä, mutta hän antoi lyhyitä ja sattuvia vastauksia, jotka kummastuttivat kaikkia. Niinpä päätettiin, että hänen tuli 7,000 miehen avulla viedä ruokavaroja ankarasti ahdistettuun Orleansiin.

Johanna pyysi nimitetystä kappelista miekkaa, jonka terään oli piirretty viisi ristiä. Todellakin löytyi sieltä sellainen miekka, vaikka ihan ruosteessa. Se puhdistettiin ja teroitettiin sekä pistettynä kauniisen, liljoilla koristettuun tuppeen annettiin Johannalle, joka sitä siitä lähtien aina kantoi. Johanna teetti myöskin valkoisen, liljoilla ylt'yleensä kaunistetun sotalipun, johon oli kuvattu Vapahtaja ja viereen tehty kirjoitus *Jesus Maria*. Vallattomain sotamiesten kesken pani hän toimeen siveellisen kurin, että he tulisivat kelvollisiksi saamaan Jumalalta apua. Kaikkein piti tunnustaman syntinsä ja luottaman Jumalan laupeuteen; kiroileminen, pelaaminen ja ryösteleminen kiellettiin ankarimmasti; rukouksia pidettiin joka päivä ja joukko pappeja asetettiin eri lippunsa ympärillä aina seuraamaan pienoista sotaväkeä. Itse neitsyt ratsasti etupäässä harmaalla ratsulla täysissä varuksissa, miekka sivullansa ja valkoinen lippu kädessään.

Kohta hän saapui Orleansin edustalle. Jo edeltä saapunut maine virkisti piiritettyjen toivoa ja kauhistutti englantilaisia. Kaupungin asujamet tekivät eräästä portista hyökkäyksen ja sill'aikaa neitsyt päinvastaiselta puolelta vei ruokavarat onnellisesti kaupunkiin. Hänet otettiin siellä vastaan suurilla ilon osoituksilla. Sitte valmistautuivat ranskalaiset menemään Loire-joen yli, hyökätäkseen englantilaisten leiriin. Ennen rynnäkön alkua tahtoi neitsyt kuitenkin kehoittaa englantilaisia karttamaan taistelua. Hän meni rintavarustukseen, jonka kaupungin asujamet olivat tehneet Loire-joen sillalle, ja kehoitti sotamiehiä antautumaan, jotka olivat englantilaisessa linnoituksessa toisella rannalla. Mutta englantilaiset vastasivat ainoastaan haukkuen ja häväisten. Vakuutettuaan heille, että heidän kohta täytyi poistua, palasi neitsyt kaupunkiin. Muutamain päivän kuluttua hyökättiin erästä vihollislinnaa vastaan. Neitsyt ratsasti lippu kädessä jalkaväkensä etupäässä ihan vallin juurelle asti. Joukkonsa kanssa riensi hän nopein askelin ja liehuvin lipuin viholliselle vastaan. Kolmetuntisen kiihkeän taistelun jälkeen linna valloitettiin. Ranskalaiset riemuivat tästä menestyksestä ja lukivat sen kokonaan neitsyen esiytymisen ansioksi.

Toisena aamuna tehtiin kaupungista yleinen rynnäkö, jolloin myöskin kanuunat otettiin mukaan. Heti alussa eräs nuoli haavoitti Johannaa olkapäähän. Hän jättäytyi hetkiseksi hyökkääjien jäljelle; rukoiltuaan Jumalaa veti hän nuolen pois omin käsin, sidotti pikimmiten haavansa ja riensi jälleen johtamaan sotilaita, jotka nyt taas ryntäsivät virkistynein voimin ja uudella rohkeudella. Englantilaisia ahdistettiin ankarasti kahdelta puolelta. Yht'äkkiä murtui myöskin silta, joka yhdisti kaksi heidän linnoitustansa, ja paljo heitä hukkuu Loire-jokeen. Voimakkaasti ryntäsivät ranskalaiset ja valloittivat englantilaisten lujimman tornin, "johon he", sanoo kertomus, "nousivat niin helposti, kuin olisi ollut raput sinne ylös". Englantilaiset silloin peräytyivät sieltä liehuvin lipuin hyvässä järjestyksessä. Neitsyt kutsui kaupungin pappeja ulos taivasalle kiittämään ja veisaamaan. Kaupungin asujamet repivät pikaa englantilaisten linnoitukset ja kuljettivat sitte neitsyttä kirkosta kirkkoon kiittäen Jumalaa voitosta. Täst'edes sanottiin häntä yleisesti "Orleansin neitsyeksi".

Neitsyt läksi sitte Toursiin, jossa kuningas oleskeli ja otti hänet vastaan suurella kunnialla. Johanna kehoitti häntä nopeasti kruunauttamaan itseänsä. Kun Kaarle neuvottomana viipyi, lankesi Johanna polvilleen hänen eteensä, syleili hänen jalkojansa ja sanoi: "Jalo ruhtinas! Älkää kauemmin neuvotelko, vaan tulkaa nyt kuninkaallisiin kruunajaisiin Reimsiin." Viimein Kaarle taipui ja läksi pienen joukon kanssa liikkeelle neitsyen neuvon mukaan. Tie kävi sellaista seutua, jossa englantilais-joukkoja retkeili, ja linnoitettujen kaupunkien ohitse, jotka olivat heidän hallussaan. Mutta taisteluissa englantilaiset kauhuissaan peräytyivät joka paikasta, mihin neitsyt vain ilmestyi lippuinensa. Kaksi heidän etevintä päällikköänsä joutui ranskalaisten käsiin, ja moni heidän kaupunkinsa avasi porttinsa. Niin saapui sotajoukko onnellisesti Reimsiin, jonka asujamet itse karkoittivat englantilaisen varustusväen ja kantoivat kaupungin avaimet kuninkaalle vastaan. Kun kuningas saapui väkinensä kaupunkiin, kruunasi arkkipiispa hänet siellä juhlallisesti ja voiteli pyhällä öljyllä. Neitsyt lippuinensa seisoi koko toimitusajan hänen sivullaan. Viimein hän heittäytyi hänen jalkainsa juureen, syleili hänen polviensa ja sanoi kyynelsilmin: "Nyt on Jumalan tahto täytetty, teidät on kruunattu Reimsissä ja te olette näyttäneet, että olette Ranskan kuningas."

Neitsyt koetti nyt taivuttaa kuningasta lähtemään Pariisiin. Mutta hän epäröi ja hänen seurueessansa vallitsi kylmäkiskoisuus neitsyttä kohtaan. Kuninkaan siten viipyessä kului kallista aikaa hukkaan. Viimein sai neitsyt lähtea; mutta rynnäkö Pariisia vastaan ei onnistunut, hänen täytyi peräytyä Compiègne-kaupunkiin. Sieltä ulos hyökätessä joutui hän Burgundin herttuan vasallin vangiksi, joka hänet möi 16,000 francista englantilaisille. Vankeudessaan oli neitsyt siihen asti pysynyt levollisena ja hyvin häntä oli kohdeltukin. Mutta kuultuaan, että hänet aiottiin jättää verivihollisillensa heittäytyi hän toivottomuudessaan alas korkeasta tornista, jossa häntä säilytettiin; hän loukkautui niin pahasti, että hänet tunnottomana kannettiin takaisin linnaan ja kohta sitte annettiin englantilaisten haltuun.

Neitsyt vietiin nyt Roueniin, jossa hänet heti suljettiin niin ahtaaseen rautahäkkiin, että hänen aina täytyi pysyä seisomassa, kaulassa, käsissä ja jaloissa raskaat kahleet. Pariisin yliopisto pyysi häntä mestattavaksi, koska muka oli vikapää noituuteen, ja Beauvaisin piispa, hänen kiihkein vihamiehensä, määrättiin johtamaan keräjänkäyntiä häntä vastaan. Raskaissa kahleissa ja täydessä sotapuvussa tuotiin hänet tuomariensa eteen; hän vastasi levollisesti ja järkevästi heidän kietoviin kysymyksiinsä ja kiukkuisiin puheihinsa. Hänet tuomittiin elävänä poltettavaksi ja vietiin teloituspaikalle, johon häntä varten rovio oli tehty. Silloin horjui tyttö raukan rohkeus. Kun tuomio luettiin ja lausuttiin sanat, että hänet oli suljettu pois kirkon yhteydestä, pyörtyi hän. Tullessaan jälleen tuntoihinsa lausui hän heikolla äänellä: "Minä tahdon kaikessa mukautua kirkon tahtoon." Silloin käskettiin hänen piirtämään nimensä kirjoituksen alle, jossa hän tunnusti kaikki näkynsä perkeleen petokseksi ja sitoutui olemaan käyttämättä miehenpukua, joka oli vastoin Mooseksen lakia. Kun se tapahtui, julistettiin uusi tuomio, joka lievensi hänen rangaistuksensa elinkautiseksi luostari-vankeudeksi vedellä ja leivällä.

Mutta Johanna ei vietykään luostariin, vaan pistettiin synkkään linnan vankikomeroon, jossa häntä miesvartiansa raa'asti rääkkäsivät. Eräänä hirmuisena yönä repeytyivät hänen vaatteensa kelvottomiksi taistelussa sisään tunkeutuvaa konnaa vastaan ja hän pukeutui sotapukuunsa, joka oli tahallaan jätetty hänen vankeuteensa. Siitä hänet taas juhlallisesti tuomittiin kuolemaan, koska muka oli uskosta luopunut. Saatuaan kuulla, että hänet oli vietävä muutaman tunnin kuluttua roviolle, heittäytyi hän maahan itkien ja valittaen: "Voi, pitääkö minua kohdeltaman näin hirmuisesti ja julmasti? Minä vetoan Jumalaan, korkeimpaan tuomariin, ja anon oikeutta kaikesta pahasta, kuin minulle nyt tehdään." Pitkään, jalkaliepeiseen paitaan puettuna vietiin hänet torille tuomiokirkon eteen, johon rovio oli tehty. Pyöveli satoi hänet kivipatsaasen, joka kohosi roviaan keskeltä. Nähdessään liekit valitti neitsyt ääneen. Munkeille, jotka seisivat hänen sivullansa lohduttamassa, vakuutti hän äänien, jotka olivat puhuneet hänelle, tulleen Jumalalta eikä niiden jättäneen häntä vankeudessakaan. Hänen kuolintaistelunsa kesti kauan, sillä häntä kiduttaakseen oli rovio tehty paljon korkeammaksi tavallista. Moneen kertaan kuultiin hänen lausuvan Jesuksen nimeä, kunnes hän viimein kovissa tuskissa kuoli (1431). Hänen tuhkinsa heitettiin Seine-jokeen ja hänen muistonsa tuomittiin häviämään.

Mutta se ei hävinnyt. Paavia kehoitettiin jonkun ajan kuluttua uudestaan tutkimaan hänen keräjäasiaansa ja paavi julistutti hänet "viattomaksi, nuhteettomaksi ja oikeauskoiseksi". Yhdekstoista-vuotinen neitsyt, joka kuoli liekeissä Rouenin torilla, ja miessankari, joka Ruotsissa murhattiin Engelbrektinsaarella, kuolivat saman vuosikymmenen kuluessa. Molemmat olivat taistelleet synnyinmaansa itsenäisyyden puolesta ja molempien muisto on jälkimaailmalle säilynyt puhtaimmalla loistossa.

Suuren sodan päätös.

Jos englantilaiset luulivat Orleansin neitsyen murhalla kukistaneensa Ranskan nousevaa onnea, niin saivat pian havaita erehdyksensä. Se isänmaallinen into, jonka Johanna oli kansassa herättänyt, ei kuollut, vaan kiihtyi hänen kuolemastaan vielä suuremmaksi ja vaikutti sovintoa entisten puolueiden välillä. Englantilaisten julmuus nostatti sen ohessa heitä vastaan vielä elävämpää kansallisuuhäviötä ja herätti heidän ranskalaisissa liittolaisissaan kylmäkiskoisuutta. Sotaa pitkitettiin, mutta kyllä laimeasti, kunnes vihdoinkin englantilaisten paras ystävä, Burgundin herttua, luopui liitosta ja teki Ranskan kuninkaan kanssa sovinnon, jonka johdosta hän tuli itsenäiseksi herttuakunnassaan ja sai valtansa rajoja suuresti laajennetuksi (1435) Tämä tapaus, samoin kuin urhollisen Bedford herttuan kuolema samana vuonna, oli englantilaisille ja heidän asiallensa kova kohtaus. Kuitenkaan eivät heidän asiansa vielä olleet millään muodoin niin epätoivon alaisina, että niitä ei olisi voitu parantaa, jos kotoa olisi apua lähetetty. Mutta siellä jo syntynyt äkäinen riita valtiomiesten välillä teki kaiken avunlähettämisen mahdottomaksi. Senpä

tähden heidän asemansa Ranskassa tuli päivä päivältä heikommaksi. Itse pääkaupunki Pariisi, jossa englantilaisten voittoja aina ennen oli juhlallisesti vietetty, halasi jo sovintoa laillisen kuninkaansa kanssa ja avasi hänelle porttinsa 13 p. huhtik. 1436.

Vuonna 1440 aljettiin hieroa välirauhaa, joka tulikin toimeen neljä vuotta myöhemmin. Muutaman vuoden perästä se taas rikottiin; mutta onni oli auttamattomasti kallistunut ranskalaisten puolelle. Koko Normandia valloitettiin ja ranskalaiset kääntyivät sitte Guienneen, joka myöskin otettiin, niin että Kaarle kuninkaan liput kohta liehuivat myöskin Garonnen ja Pyreneain välillä. Pian ei ollut Englannilla muuta jäljellä kuin Calais ja sota loppui ilman varsinaista rauhan tekoa.

Ranska oli siis nyt vapautettuna näistä vihollisista, jotka enemmän kuin vuosisadan ajan olivat häirinneet sen rauhaa. Mutta sodan seuraukset olivat kauan aikaa vielä näkyvissä: laveat maakunnat ilman asukkaita, autioina ja pensastuneina, kaupungit ja kylät ryöstettyinä ja hävitettyinä, hallitusasiat ihan häiriössä. Myötänsä oli sota myöskin tuonut sammumattoman kansallis-vihan molempain kansain välillä. Mutta kaiken tämän pahan ohessa oli sodasta ollut muutamia hyviäkin seurauksia. Näiden hirmuisten onnettomuuksien kesken heräsi ens kerran porvariston, talonpoikien ja aateliston mielissä yhteinen kansallistunto, joka opetti heille, että heillä oli yhteinen nimi, yhteinen kunnia, yhteinen isänmaa. Tämä yhteinen mieli ei ilmantunut ainoastaan Orleansin neitsyessä ja siinä innossa, jonka hän herätti, vaan myöskin valtakunnan lavenemisessa ja valtioneuvon kaikinpuolisessa parantumisessa.

Kaarle VII, joka oli osoittanut itsensä niin saamattomaksi vihollisiansa vastaan, sai kuitenkin sisäoloissa toimeen muutamia aivan tärkeitä muutoksia. Päästäksensä noista vaivaloisista "komppanioista", jotka nytkin rauhan tultua niin kuin ennen kuljeksivat ympäri maan, asetti hän *vakaita seisovia sotajoukkoja (compagnies d'ordonnance)*, joiden päälliköt hän itse valitsi ja jotka olivat kuninkaalle yksistään kuuliaisuuteen velvoitetut. Täten menivät keskiaikaiset olot Ranskassa kokonaan kumoon. Ritarisuus, joka tätäkin paitsi jo oli halpenemassa, sai tästä tuntuvan kolauksen, ja kuninkaille tuli seisovista armeijoista altis ja mahtava välikappale, jolla saattoivat äkkiä kukistaa kaikki kapinat aateliston ja kaupunkien puolelta. Ranskalaisen kirkkokunnan omituisen vapauden, jonka jo Ludvig Pyhä oli perustanut, vahvasti Kaarle VII Bourgesin kirkolliskokouksessa (1438) niin sanotulla *pragmatisella sanktionilla*, joka sääsi, että kirkolliskokousten päätökset olivat paavin käskyä etevämmät, että tuomiokapituleilla oli oikeus valita piispojansa, ja että vetoaminen Roomaan sekä ranskalaisen papiston veronmaksu pyhälle istuimelle oli rajoitettava. Myöskin oikeudelliset asiat alkoivat Kaarle VII:n hallitusaikana järjestyä, ja eri paikkakuntien oikeustapoja ruvettiin kokoilemaan yhteiseen lakiteokseen (*grand coutumier*). Näin oli Kaarle VII saanut monta tärkeitä parannusta toimeen, kun hän v. 1461 kuoli.

Ludvig XI, Ranskan kuningas.

Kaarle VII:n seuraaja *Ludvig XI* korotti vaikka huonoilla keinoilla Ranskan kuningaskunnan mitättömyydestä suureen mahtavuuteen.

Ollen viekas, kunnianhimoinen ja tunnoton, oli hän jo perintöruhtinaana vehkeillyt isäänsä vastaan ja isä oli hänet joksikin ajaksi karkoittanut Dauphinésen, joka siihen aikaan oli Ranskan perintöruhtinasten herttuakuntana. Tosin he sittemmin sopivat, mutta viimeiset vuotensa Kaarle aina epäili poikaansa ja pelkäsi, että poika tahtoi häntä myrkyttää.

Kuninkaaksi päästyänsä (1461) Ludvig heti erotti kaikki isänsä neuvonantajat ja kokosi ympärilleen henkilöitä melkein yksinomaan alhaisemmasta kansasta, jonka seurassa hän paraiten viihtyi. Hänen puvustaan ja elintavastaan näkyi tämä hänen taipumuksensa. Hän käytti karkeakankaista mekkoa ja vanhaa leveää hattua, jonka reunoista riippui pieniä pyhäinkuvia. Yliteloittaja *Tristan*, tuo salaisten mestausten toimeen panija, joita tähän aikaan usein tapahtui, oli hänen uskollisin ystävänsä. Aina Ludvig puuhaili kavaloita aikeita ja vehkeitä ja osoitti uskottomuutta, joka ei pitänyt lukua lupauksista eikä valoista. Raaka aistillisuus ja törkeä taikuuksisuus olivat hänessä yhtyneinä. Hän huolellisesti noudatti kaikkia uskonnollisia menoja, antoi runsaasti lahjoja kirkkoille ja luostareille, osoitti pyhille kaikkea mahdollista kunniaa, eikä jättänyt koskaan edeltä päin rukoilematta neitsyt Marialta anteeksi rikoksia, joita aikoi tehdä, eikä lupaamatta hänelle lahjoja, jos ne onnistuivat.

Jo hallituksensa alussa näytti hän aikovansa rajoittaa tai lakkauttaa suurten kruunun vasallien itsenäisyyttä. He sentähden yhtyivät häntä vastaan liittoon, sanoen sitä "yhteisen hyvän ligaksi". He johtivat suuren sotajoukon Isle de Franceen ja alkoivat kuninkaan väkeä vastaan taistelun, jossa voitto kuitenkin jäi ratkasematta. Mutta liittolaiset eivät olleet pitäneet huolta suuren sotaväkensä muonasta, jonka tähden heitä kohta puute ja näljänhätä alkoivat ahdistaa; Ludvig sitä vastoin pysyi hyvin varustetussa pääkaupungissaan eikä huolinut tarjota nälkäisille vihollisille uuden taistelun tilaisuutta. Sentähden liittolaiset alkoivat hieroa sovintoa ja saivat kuninkaalta suuria lupauksia, joten he tulivat rauhaan taipuviksi. Mutta kohta heidän lähdettyään kutsui Ludvig kokoon säädyt ja julistutti heillä useimmat lupaukset laittomiksi.

Liga-liiton etevimpiä osamiehiä oli Burgundin herttua *Kaarle Rohkea*, jonka hallussa myöskin olivat rikkaat Alankomaat. Hän oli ritarillinen, ylpeä ja komeutta rakastava ruhtinas, jonka loistavaa hovia ihmeteltiin koko Euroopassa ja jonka kunnianhimoiset aikeet tarkoittivat itsenäisen kuningaskunnan perustamista niistä monista maista, jotka hänellä oli. Monen riidan ratkasemista varten ehdotti Ludvig Kaarlelle ystävällistä yhtymistä ja yhtymispaikaksi määrättiin Peronne-kaupunki herttuakunnan alueella; mutta samalla hän yllytti alankomaalaisen Lüttich- (Liège-) kaupungin kapinaan herttuaa vastaan. Ludvig saapui Peronneen pienen seurueen kanssa ja

Kaarle otti muhkeimmasti hänet vastaan. Mutta kerran molempain ruhtinasten juuri istuessa pöydässä, tuotiin ilmoitus, että Lüttichissä oli alkanut kapina ja että Ranskan lähettiläs varsinkin oli sitä kiihotellut. Heti herttua vihastui kuninkaasen ja pistätti hänet synkkään vankitorniin. Ludvigin täytyi sitte seurata herttuaa Lüttichiin omin silmin näkemään, miten ankarasti herttua hävitti onnetonta kaupunkia. Vasta sen jälkeen pääsi Ludvig kovilla ehdoilla vapaaksi, mutta tapansa mukaan hän piankin selvittäytyi ehtoja täyttämästä.

Ludvig teki suuria varustuksia ja alkoi sitte herttuaa vastaan sodan, jota kuninkaalliset päälliköt kävivät hyvällä menestyksellä. Herttua sai nyt pyynnöstä aselevon ja sen aikana onnistui hänen tehdä liitto kuninkaan veljen Guiennen herttuan kanssa, joka kuitenkin kohta äkisti kuoli erään benediktiläismunkin myrkyttämänä. Kaikki katsoivat Ludvigia murhan toimeenpanijaksi ja Kaarle levitti julistuksen, jossa hän nimenomaan sanoi häntä veljenmurhaajaksi. Ludvig jonkun ajan kuluttua laillisesti tutkittu murha-asiaa, mutta ennen kuin tutkinto saatiin päätökseen, löydettiin benediktiläismunkki äkisti kuolleena vankilastansa ja myös yksi hänen rikoskumppaninsa oli salaperäisellä tavalla hävinnyt. Guiennen nyt Ludvig heti omisti kruunulle.

Herttua Kaarle Rohkea jatkoi kuitenkin taistelua Ludvigia vastaan, mutta ryhtyi samalla myöskin muihin laajoihin yrityksiin. Saksan keisarin kanssa neuvotteli hän Trierissä ja esiytyi siellä paljon komeammin kun itse keisari. Hänen tarkoituksensa oli saada keisaria korottamaan Burgundin herttuakuntaa kuningaskunnaksi. Mutta Ludvigin onnistui huomautuksillaan niin muuttaa keisarin mieli, että hän läksi Trieristä täyttämättä herttuan toivoa. Kaarle sitte ryhtyi sotaan Ludvigin liittolaisia sveitsiläisiä sekä Lotringin herttuaa vastaan. Tämä sota tuli hänelle onnettomaksi; viimein joutui hän perin pohjin tappiolle Nancyn luona ja kaatui itsekin (1477). Ludvig taas heti omisti Burgundin Ranskan kruunulle. Jonkun ajan kuluttua onnistui hänen omistaa myöskin Provence.

Viime ikävuosina kiusasi Ludvigia kalvaava levottomuus ja kuolemanpelko. Hän sulkeutui *Plessis*-linnaansa (Toursin luo), joka oli ympäröity kolminkertaisilla valleilla ja haudoilla ja johon oli vain yksi portti, sekin turvattu laskettavalla ristikkoseinällä ja nostosillalla. Kuninkaan luvatta ei uskaltanut kukaan, eivätpä edes hänen omat lapsensakaan käydä linnassa; kuka hyvänsä nähtiin niillä seuduin aikaisin aamusilla tai myöhään illalla, kaikki ne armotta ammuttiin. Luostareille ja kirkoille lähetettiin suuria lahjoja, että siellä pidettäisiin esirukouksia hänen henkensä puolesta. Yhä kasvavain sielunvaivojen kiusaamana kuoli hän 1483. Pojalleen lausui hän kuolinvuoteellansa, että ken ei kykene teeskentelemään, hänestä ei ole hallitsijaksi.

Turkkilaisten hyökkäys Eurooppaan.

Muutamit turkkilaislaumat, jotka olivat siirtyneet pois mongolilaisten jaloista, perustivat *Osmanin* johdolla (noin 1300) valtakunnan Vähä-Aasian pohjoisosaan ja valitsivat pääkaupungikseen *Brussan*, joka vielä nykyäänkin on turkin sulttaanien hautauspaikka. Kohta he levittivät valloitusretkensä Eurooppaan ja muuttivat silloin hallituksensa Adrianopoliin (1361) sekä jättivät sieltä käsin valtaansa aina Balkaniin saakka. Kaikkein naapurikansojen kauhuksi järjestettiin hirvittävä vakinainen sotaväki. Valloitetuista kristityistä maista otettiin väkisin poikalapsia, jotka sitte kasvatettuina Muhammedin uskoon elivät kasarmeissa, jyrkästi erotettuna muusta väestöstä, eivätkä saaneet koskaan naida. "Heidän nimensä olkoon *Jeni sher*" ("uudet sotilaat", siitä nimitys *janitshaarit*), lausui pyhä mies, joka heidät vihki sotilaisiksi, "heidän kasvonsa loistakoot taistelun päivänä ja uskottomat paetkoot heidän miekkaansa." Ratsuväki (*spahis*) koottiin heimojen jaloimmista miehistä, jotka vapaatahtoisesti kirjoituttivat siihen itsensä ja olivat sitte vapautetut kaikesta veronmaksusta.

Urhollisen *Bajasidin* johdolla, jota valloitustensa nopeuden tähden sanottiin *leimaukseksi*, valloittivat turkkilaiset Bulgarian, Servian ja Bosnian. Unkarin kuningas Sigismund koetti pysäyttää heidän etenemistänsä, mutta suuressa taistelussa Nikopolin luona joutui hän niin tappiolle, että töin tuskin itse pääsi pakoon. Bajasid oli jo marssimassa Konstantinopolia vastaan, kun hänen täytyi lähteä mongolilaisen maailmanvalloittajan *Timurin* suuria sotalaumoja vastaan. Verisessä taistelussa Ankyran luona voitettiin hänet ja otettiin vangiksi (1402). Kun turkkilaisvalta nyt oli kukistettu ja mongolilaisten valta Timurin kohta tapahtuneen kuoleman jälkeen hajosi, olisi kristityillä ollut sopivin tilaisuus kukistaa islamin kasvavaa voimaa, mutta he sen laiminlöivät. Bajasidin poika sai ihan esteettä uudistaa turkkilaisvallan entiselleen ja hänen poikansa poika lisäksi vielä valloitti Konstantinopolin.

Vanha oli jo taistelu, jota turkkilaiset, nämä jo kauan islamin miekan kantajina olleet, kävivät kristittyjä kansoja vastaan. Se alkoi seldshukkilaisien taistelulla kreikkalaista keisarikuntaa vastaan, joka sai yhtä odottamattoman kuin mahtavankin avun länsimaisista ristiretkelijöistä. Ristiretket eivät voineet perustaa mitään pysyväistä länsimaista valtaa Aasiaan, mutta vuodattivat uutta uskon innostusta islamiin ja saivat siten aikaan turkkilaisten hyökkäyksen Eurooppaan.

Konstantinopolin valloitus (1453).

Sulttaani *Muhammed II Valloittaja* oli kauan kristittyjen länsimaiden kauhuna. Hänellä oli mustan kelmeä iho, intohimoinen muoto ja läpituokea katse. Ollen toimelias ja kunnianhimoinen ikävöi hän sotia ja suuria yrityksiä. Perustamalla linnoituksia Konstantinopolin lähelle ilmasi hän heti alusta kyllin selvästi aikeensa.

Kreikkalaisen keisarin arvo oli silloin Konstantinus XI:llä, joka jalomielinen isänmaallinen mies olisi kyllä ansainnut elää parempana aikana. Nyt oli Konstantinopolin kaupunki sekä kaitainen maakaistale sen ympärillä hänen koko valtakuntansa ja siinä hän hallitsi turmeltunutta kansaa.

Sentähden hän koetti yhtä tarkkaan karttaa kaikkia sodan aiheita, kuin Muhammed niitä etsi. Eräänä päivänä turkkilaiset sotamiehet ajoivat pienessä kreikkalaiskylässä hevosensa kristittyjen viljavainioihin ja kristityt ryhtyivät heitä torjumaan. Sulttaani heti sytytytti kylän tuleen ja ilmoitti keisarille, että hän katsoi tuota hänen väellensä tehtyä väkivaltaa sodan julistukseksi. Muhammed kuitenkin jätti piirityksen seuraavaksi kevääksi.

Talvi kului sotivissa valtakunnissa aivan eri tavalla. Muhammed varustautui suureen työhönsä kuumeen tapaisella toimeliaisuudella; hän teki kaupungin asemakarttoja, rakensi laivoja ja varusti sotaväkeä; mutta varsinkin hän koetti hankkia hirvittävää tykistöä, valatti suunnattoman suuria kanuunoita, joista huomattavin "Muhammedin kanuuna" voi ampua 600 naulan painoisia kuulia: sitä kuljettamaan tarvittiin 60 härkää ja 450 ihmistä. Konstantinopolissa sen sijaan vallitsi laimea välinpitämättömyys. Konstantinus itse, ainoa, joka ajatteli uhkaavaa vaaraa, koetti, lupaamalla yhdistää Kreikan kirkon Rooman kirkkoon, taivuttaa paavia toimittamaan avun lähetystä länsimaista; mutta siten hän vain vaikutti kiukkua kreikkalaisessa papistossa ja kansassa, niin että paavin lähettiläs otettiin kylmäkiskoisesti vastaan ja latinalaiset papit kivitettiin; kaupungin asujamet tahtoivat ennemmin antautua turkkilaisten valtaan kuin suostua yhtymään Rooman kirkkoon. Lahkoutuen uskonriidoista kiistelivät he keskenään happanemattomasta ehtoollisleivästä, kiirastulen laadusta ja Taborilla ilmautuneesta valosta, sill'aikaa kuin vihollinen varustautui tuhoavaan rynnäkköön kaupungin muureja vastaan.

Kevään tultua läksi Muhammed Adrianopolista 250,000 osmanilaisen kanssa ja samaan aikaan kokoutui hänen käskystänsä 350-aluksinen laivasto Konstantinopolin lahteen. Peljättävä tykistö seurasi kristityn päällikön johdolla sotaväkeä. Tosin oli kaupunki sekä luonnostaan että teennäisesti lujasti linnoitettu. Kahdelta puolen sitä suojeli meri, jonka rantaa pitkin kaksinkertaiset suojeluseinät ulottuivat; maan puolella pidättivät vihollista syvät ja leveät haudat ja kaksinkertaiset vallit sekä suuri kolminkertainen muuri torneinensa, joita oli yhdeksättä kymmentä. Mutta kaupungin veltostunut väestö, jota kuitenkin oli monta sataatuhatta ihmistä, asetti ainoastaan 5,000 sotilasta. Sitä paitsi oli genualainen ylimys *Giustiniani* tänne tuonut 2,000 miestä.

Koska turkkilainen laivasto oli liian heikko tunkeutumaan hyvin suljettuun satamaan, jäi sen tehtäväksi ainoastaan tarvevarojen tuonnin estäminen meritietä; Muhammed sen sijaan ryntäsi maan puolelta. Haudat täytettiin riisikimpuilla sekä haavoitettujen ja kuolleiden ruumeilla. Neljästätoista patterista alkoi tuiskuta tuhoavaa tulta kaupunkia kohti; suuri Muhamedin kanuuna, jolla voitiin ampua ainoastaan seitsemän kertaa päivässä, räjähti viimein kappaleiksi, jolloin joukko lähellä seisovia pahasti vahingoittui. Osa muurista kaatui, jo varustauduttiin tunkeutumaan sisään aukosta, raivatakseen sitte itselleen tietä toisen haudan ylitse. Suurta puista piiritystorniä siirrettiin pyörillä eteen päin ja eräs kaupungin torni vahingoittui melkoisesti. Niinpä kaikki näytti menestyvän, mutta pimeän tulo pakotti turkkilaiset keskeyttämään rynnäkkönsä. Yöllä onnistui kristittyjen sotamiesten, joita keisari ja urhollinen Giustiniani rohkasivat, sytyttää puutorni tuleen, korjata vahingoittuneet muurinpaikat ja jälleen puhdistaa hauta. Niinpä ensimmäinen rynnäkkö kunnialla torjuttiin.

Kohta sen jälkeen tuli näkyviin viisi laivaa, neljä genualaista ja yksi keisarin, jotka purjehtivat suoraa päätä kaupunkia kohti, tuoden täytensä sotatarpeita. Turkkilainen laivasto, ollen niiden rinnalla monta vertaa voimakkaampi, asettui taistelujärjestykseen, puolikuun muotoon, jonka kärjet ulottuivat kumpaiseenkin rantaan. Mutta kristityt laivat, ollen paremmin varustetut ja ohjatut, ryhtyivät rohkeasti taisteluun. Molemmat rannat olivat täynnä katsojia, jotka huudoillaan koettivat rohkaista kukin omaa puolueutensa. Mutta turkkilaisten monet laivat, ollen toinen toisensa tiellä, eivät voineet pitää puolikuutansa koossa. Turhaan Muhammed kiihkossaan malttamattomasti kannusti ratsunsa veteen ikäänkuin tahtoen ihan itse palauttaa peräytyvää laivastoansa vihollista vastaan. Kristittyjen laivat pääsivät kuitenkin viimein turkkilaislinjan läpi ja laskivat kansan riemuiten tervehtiessä sulkuvitjain ylitse Konstantinopolin satamaan. Sulttaani rankasi laivastonsa onnetonta päällikköä, antaen hänelle kultaisella kepillään sata iskua selkään.

Mutta tämä kristittyjen menestys olikin viimeinen. Muhammed teki näiden molempain vastoinkäymistensä jälkeen uuden omituisen ja arvaamattoman suunnitelman. Hän tasoitutti Bosporon ja sataman yläpuolen välimaahan ja peitätti sen rasvatuilla palkeilla ja laudoilla. Yön kuluessa kuljettiin pyörillä seitsemänkymmentä alusta täysissä purjeissa ja runsaine varustusväkineen sisäsatamaan. Äärettömästi piiritetyt hämmästyivät, kun seuraavana aamuna näkivät heikkojen satamamuuriensa edessä nämä viholliset sotalaivat, joista alkoi tuiskuta tulta ja nuolia.

Samaan aikaan Muhammed maan puolella varustautui uuteen ratkasevaan rynnäkköön. Hän lupasi paratiisin niille, jotka kaatuivat pyhässä taistelussa, sekä eloon jääville kaiken raha-, omaisuus- ja ihmissaaliin; itselleen hän pidätti ainoastaan kaupungin kartanot. Sille, joka ensimmäinen tunkeutui kaupunkiin, määrättiin palkinnoksi rikkain maaherran paikka. Pelkureille sitä vastoin uhattiin hirmuisinta rangaistusta. Muhammedin täten kiihdytellessä väkeänsä olivat kaupungin asujamet tuskan ja epätoivon vallassa; rukouksia luettiin ja Marian kuvia kannettiin juhlallisessa saatossa ympäri kaupunkia. Konstantinus valmistautui kuolemaan, otti Sofian kirkossa vastaan pyhän ehtoollisen ja sanoi jäähyväiset lähimmäisilleen.

Yöllä alkoivat turkkilaisten tulet leimuta ja hurjaa sotahuutoa kuului joka taholta. Päivän koitteessa alkoi pattereista hirvittävä tulituisku kaupungin jo ennestäänkin suureksi osaksi rikkiammuttuja muureja vastaan, ja turkkilaiset laivat tunkeutuivat syvälle satamaan. Kristityt torjuivat rynnäkköä alussa miehuullisesti ja vihollisen tiheihin joukkoihin vaikuttivat heidän tuliaseensa tuhoavasti. Mutta Muhammed marssitti alinomaa esiin uusia joukkoja, joiden

ruumeista haudat täyttyivät, kunnes tie tasoittui hänen ydinjoukoille, janitshaareille. Nämä olivat tähän asti levänneet, vaan marssivat nyt hallitsijansa viittauksesta esiin. Kanuunain jyrinä vahveni joka taholla ja sotilaat tunkeutuivat kaatuneiden ruumisten yli kaupungin sisämuurille asti. Erään turkkilaisen onnistui nousta heikosti puolustettuun torniin; hänen jälkeensä seurasi muita, työntäen kohta kreikkalaiset pois koko muurilta. Samaan aikaan mursi vihollislaivasto kaupungin satamaportin. Huutaen "Konstantinopoli on meidän" tunkeutuivat turkkilaiset vastustamattomasti kaupunkiin kahdelta taholta.

Viime hetkeen asti koetti keisari keskellä suurinta vaaraa kiihottaa ja rohkaista sotilaitansa. Mutta kun Giustiniani haavoittui ja siirtyi pois paikaltansa, alkoi hurja sekasorto. Konstantinus, nähden kaikki olevan hukassa, riisui keisarillisen purpuransa ja syöksyi vihollisten tiheimpään joukkoon; hänen ruumiinsa löytyi sitte suuren ruumiskasan alta. Niin kaatui viimeinen Caesar nimensä arvoisella tavalla hajoavan valtansa raunioiden alle.

Kaupungin onneton väestö pakeni alttarien turviin tai pylvästen ympärille, jotka taikuus oli pyhittänyt. Sofian kirkkoon oli suuri ihmisjoukko kokoutunut; eräs pappi, ollen salaliitossa turkkilaisten kanssa, oli houkuttellut kaupunkilaisia toimettomuuteen uskottelemalla, että murhaenkeli oli muka keskellä kaupunkia tuhoava ryntäävän vihollisen; tätä enkeliä kirkkoon sulloutuneet paraillaan odottelivat, kun ryntäävät turkkilaiset sinne tunkeutuivat ja raastoivat heidät ulos orjuuteen. Kaupunki oli kaikkinen aarteineen alttiina voittajain saaliin- ja hävityshimolle; kaikki irtain tavara ryöstettiin, monta taideteosta ja kirjastoa, muinaisajan arvokasta aaretta, hävitettiin ainiaaksi, pyhän kuvia ja ristinmerkkejä sotkettiin jalkoihin, ja asujamia vietiin joukottain orjuuteen. Kolmantena päivänä valloituksen jälkeen saapui Muhammed, rautanuija kädessä, visiirein ja pashojen ympäröimänä kaupunkiin ja katseli, silmät hurjasta ilosta mulkoilevina, hävitystä, jota hänen sotilaansa olivat tehneet. Keisarillinen linna, silloin autio ja paljaaksi riistetty, määrättiin sulttaanin vastaiseksi asunnoksi. Sofiankirkon korkeimmasta huipusta murrettiin pois risti ja puolikuu asetettiin sijaan. Mutta pappi, joka oli petellyt asujamia murhaenkelin tarinalla, nimitettiin kristittyjen patriarkaksi.

Keksinnöt.

European yhteiskuntain uutta muodostusta ja uuden ajan alkua valmistelivat suuressa määrässä sekä kotimaiset että muualta tuodut keksinnöt keskiajan viimeisinä vuosisatoina.

Ruuti. Salpietarin. rikin ja hiilen seoittaminen tulenaraksi aineeksi, jolla voitiin lingota kiviä, oli jo kauan tuttu Kiinassa, jossa ruutia enimmäkseen käytettiin tulitustarpeiksi. Mongolilaiset käyttivät omalla tavallaan tätä keksintöä hurjilla sotaretkillä: monta voittoansa kerrotaan heidän saavuttaneen salaperäisen tulen avulla, jota he sytyttivät, ja suurella pamauksella, joka siitä seurasi. Arabialaiset käyttivät ruutia aikaisin sodassa, lennätellen sen avulla suuria kiviä. Arabialaisilta levisi keksintö Espanjan morilaisille, jotka sitä käyttivät samalla tavalla. Europassa aljettiin aikaisin käyttää ruutia tai muuta sen kaltaista seoitusta kiviä särkiessä sekä tulituslaitoksissa. Oppinut englantilainen munkki *Roger Bacon* (noin v. 1300) selitteli myöskin luonnonhistoriallisessa teoksessaan tätä uutta keksintöä. Etelä-Europassa ruvettiin aikaisin tekemään suuria metallitorvia, niin sanottuja bombardeja eli mörssärejä, joista ruudin avulla ammuttiin suuria kiviä, samalla säilyttäen niiden kovalla paukauksella. Sellaisia kanuunan alkuja mainitaan Italiassa jo 1326. Lopulla 1330-lukua mainitaan sekä ruutia että kanuunoita Ranskassa. Crecyn taistelussa käyttivät englantilaiset bombardeja, "jotka", sanoo aikakirja, "paukkuivat niin kovasti, kuin Jumala itse olisi jymähdellyt, ja tekivät tuhoa sekä miehille että hevosille". Elsassissa lähellä Ranskan rajaa tutki munkki *Barthold Schwartz* (noin 1350) omilla koetuksilla ruudin vaikutusta, kun sitä ammuttiin putkista. Hänen kauttansa tuli keksintö tutuksi myöskin Saksassa.

Vanhimmat tuliaseet olivat siis kanuunat. Alussa luultiin niiden vaikuttavan sitä tuhoavammin, mitä suuremmat ne olivat. Sentähden tehtiinkin suunnattoman suuria mörssärejä, eikä se, jota Muhammed II käytti Konstantinopolia piirittäessään, ollut ainoa laatuansa. Noin 1380 aljettiin ensin käyttää kömpelötekoisia kiväärejä, jotka ensimmältä tuskin olivat muuta kuin pikku kanuunoita, luntalla sytytettäviä niinkuin suuremmatkin. Luntapysyssi siirtyi sittemmin pois piilukkopyssyn tieltä. Ensi aiheen näihin pyssyihin antoi Nürnbergissä (1517) keksitty kiväärinlukko, jossa oli piikiven palanen kierrettynä kiinni hanaan ja sen edessä pyörivä teräsratas, joka löi tulta piikivestä. Ranskalaiset parantelivat tätä keksintöä ja tekivät varsinaisen piilukon. Ensimmäiset kiväärit ampuivat hyvin hitaasti ja olivat niin raskaat, että niitä täytyi tukea johonkin alustaan lauaistessa. Niin vaillinaisiin ampuma aseihin saatiin kauan tyytyä.

Tuliaseiden kautta muuttui koko sotataito toisenlaiseksi. Ei mikään muinaisista aseista kelvannut kilpailemaan kauaksi ampuvain pyssyjen kanssa; ei mikään kilpi eikä haarniska voinut niiltä suojella. Ratsuväki, ennen ihan vastustamaton voima, jonka pääosana oli ritaristo, vaipui vähäarvoiseksi; jalkaväki, ennen vain halveksittu lauma porvareja ja maaorja-talonpoikia, joita ylhäisen ratsumiehen keihäs saattoi esteettömästi tuhota, tuli nyt uuden keksinnön avulla vahvimaksi voimaksi. Kaupungitkin voivat katsoa vapautensa, kauppansa ja omaisuutensa turvatuksi siitä asti, kuin porvarin luoti jaksoi kaataa rautapukuisen ritarin. Mikäli ritaristo heikkoni ja jalkaväen merkitys kasvoi, sikäli parani myöskin maaorja-talonpoikain asema.

Lapsellista on pahoitella ruudin keksinnön turmiollisia vaikutuksia, ikäänkuin ihmiset eivät muutenkin voisi tuhota toisiansa. Todella sodat eivät olekaan tulleet verisemmiksi ruudin keksimisen jälkeen, kuin ennen olivat; mutta kun taistelijat ovat vierautuneet tuosta toistensa raatelemisesta läheltä käsin ja sodan uhrit saattavat kuolla edes hiukan helpommalla tavalla, on

siitä mielialan viileydelle ja julmuudelle ollut vähempi virikettä. Ja sitte vielä muistettakoon, että ruudin keksintö se turvasi kaupunkien vapautta, höllitteli maaorjuuden kahleita, tuotti voimaa järjestävälle ruhtinuudelle ja vast'edes hankki Europan kansoille yliherruuden vierassa maanosissa.

Kompassi. Jo eräs kirjailija, joka kirjoitteli 1100-luvun lopulla, mainitsee magneettineulaa ja sen ominaisuutta kääntyä aina pohjoista kohti, kun se asetetaan pystyssä seisovan neulan päähän. Tämäkin keksintö oli jo kauan tuttua Kiinassa. Kerrotaan kuuluisan venetialaisen matkustajan *Marco Polon*, joka kauan oleskeli kiinalaisten ja mongolilaisten keskuudessa (1271-1295), tuoneen sellaisen magneettineulan kanssansa Eurooppaan. Tämä keksintö tehtiin täydelliseksi asettamalla magneettineulan kärki pyöreän levyn keskipisteeseen, johon levyyn eri ilmansuunnat olivat kuvatut. Ensimmäisen sellaisen kompassin teki, kuten sanotaan, 1300-luvun alulla Amalfissa *Flavio Gioja*. Ruudilla kukistivat eurooppalaiset vieraat maanosat: kompassi näytti heille sinne tien.

Kirjanpainotaito. Tieteiden leviämistä vaikeutti erittäin suuresti ja kauan se, että kirjoja voitiin monistella ainoastaan kopioimalla. Sekä luostareissa että niiden ulkopuolella harjoitettiin tätä kopioimista eri ammattina, jossa oli työtä tuhansille ihmisille. Kun pidettiin erittäin tärkeänä kaunista käsialaa, koreasti kiemurtelevia alkukirjaimia ja kuvain paljoutta, veivät sellaiset kirjat niin paljon aikaa, että monikin munkki uhrasi koko ikänsä yhden ainoan teoksen kopioimiseen yhteen kertaan. Niinpä tulivatkin sellaiset käsikirjoitukset erittäin kalleiksi. Yhdestä raamatusta maksettiin aina 3,000:kin markkaa. Anjoun kreivitär maksoi 11:llä vuosisadalla postillasta 200 lammasta; 1500-luvun alulla saatiin Liviuksen käsikirjoituksesta 120 dukaattia. Senpä tähden jaksoivatkin ainoastaan rikkaat hankkia itselleen kirjoja. Monessa kirjastossa kiinnitettiin suurimmat käsikirjoitukset rautavitjoilla lattiaan, että ne aarteet säilyisivät varkailta.

Marco Polon matkakertomuksessa mainitaan kiinalaisten painaneen leimasimilla kuvia ja kirjainmerkkejä paperille. Sen ajan jälkeen keksittiin, ehkäpä aivan itsenäisesti, puunpiirtämistaito. Sen avulla tehtiin pelikortteja sekä painettiin paperille pyhään kuvia ja maalauksia. Aikaisin aljettiin myöskin leimasimilla painaa koreita alkukirjaimia ynnä kirjainkirjoitusta kuvain ympärille. Painettiinpa puutauluilla, joihin kuhunkin oli leikkaamalla tehty kaikki yhden sivun kirjaimet, myöskin pieniä kirjasia, varsinkin koulukirjoja. Irtanaisten kirjajimien ja kirjanpainimen keksintö oli vielä tekemättä.

Tämän keksinnön kunnian on saanut *Johan Gutenberg*. Ollen syntynyt Mainzissa arvokkaasta ylimyssuvusta, joutui hän pikkuporvarein tekemässä kapinassa ajetuksi maanpakoon. Hän läksi silloin Strassburgiin ja kehitteli luultavasti puutteen pakosta taipumustansa konetöihin. Hän tahkosi jalokiviä ja teki peilejä, mutta myöskin harjoitti samalla muutakin taitoa, jonka hän piti salassa. Siihen salataitoonsa käytti hän paininta, jossa oli "useampia kappaleita", pidettynä koossa kehyksellä ja ruuveilla. Ehkäpä hän jo Strassburgissa pani keksintönsä alulle; ainakin hän itsenäisesti teki kokeitansa. Palattuaan Mainziin rupesi Gutenberg yhtiöön rikkaan porvarin *Fustin* kanssa, joka antoi tarvittavat varat. Kolmanneksi yhtiöön otettiin *Schöffer*, sittemmin Fustin vävy, hyvin taitava kaunokirjuri. Valettiin irtanaisia kirjajimia sopivasta metalliseoksesta, alussa enimmäkseen lyijystä, ja aljettiin käyttää kirjoitusmusteen sijasta painomustetta. Tästä Mainzin kirjapainosta ilmestyi 1455 ensimmäinen latinalaisen raamatun painos. Gutenberg itse ei saanut mitään palkintoa vaivoistaan. Hänen yhtiökumppaninsa sysäsivät hänet syrjään siten, että alkoivat juuri ennen painoksen valmistumista häntä vastaan velkomisjutun, vaatien häneltä takaisin rahoja, jotka oli pantu kiinni liikkeesen, sekä korkoa niille. Arkkipiispan tuomioistuim lausui tuomionsa Gutenbergin vahingoksi, joka kykenemättä maksamaan summaa jäi köyhyyteen. Kauan eivät yhtiökumppanit Fust ja Schöffer saaneet nauttia pettuutensa voittoa. Kun arkkipiispa Adolf Nassaulainen poltti ja hävitti Mainzia 1462, paloi myöskin kirjapaino, ja sen isäntäin täytyi pitkäksi ajaksi lakata liikkeestään. Tämä onnettomuus tuotti myöskin hyviä seurauksia, sillä tähän asti salassa pidetty taito levisi nyt työmiesten hajautumisen kautta useampiin kaupunkeihin. Gutenbergin työkumppaneista oli Ptister jo ennen asettunut Bambergiin. Ensimmäinen tähän asti tunnettu painettu kirjatute, johon on painovuosi merkitty, ilmestyi 1457 ja oli Psalttari. Mutta Mainzin kirjapainon palon jälkeen ilmestyi merkillisen nopeasti kirjapainoja moneen paikkaan sekä Saksanmaalle että sen ulkopuolelle. Kopioitsijakirjurit jäivät nyt joutaviksi ja valittelivat moista taitoa, joka heidät saattoi kerjäläisiksi ja jota nuo tavalliset käsityöläiset saattoivat tehdä. Oppineet pelkäsivät, että he tiedon helpommasti levitessä ehkä menettivät osan arvostansa eivätkä sitte enää olleet niin itseoikeutetut saamaan kunniaa paikkoja ja arvoja. Monessa paikassa siis kiellettiin uusi taito turmiollisena, mutta se kielto täytyi kohta lakkauttaa.

Löytömatkat.

Rohkea, voimakas sielunelämä, joka keksintöjen kautta vaikutti uuden ajan koiton, houkutteli myöskin keskiajan lopulla länsimaiden merimiehiä ulos aavalle merelle etsimään uusia maanosia.

Norjalaiset uskaliaat purjehtijat, jotka ensinnä rohkenivat poistua rannoilta ja heikoilla aluksillaan lasketella kohti kaukaisuutta, olivat epäilemättä myöskin ensimmäiset uudemman Europan kansat, jotka astuivat uuden maailman rannalle. Islannista he etenivät Grönlantiin; sieltä Leif Eriksson miehinensä nousi Amerikan manterelle, jossa he löysivät Labradorin ja Kanadan sekä nimittivät ne Hellulanniksi ja Marklanniksi; tiesivätpä he myöskin kertoa "hyvästä viinimaasta", joka oli etempänä etelässä. Mutta nämä löydöt jäivät mitään vaikuttamatta, ehk'eivät tosin kokonaan unhottuneetkaan.

Normandian Dieppe-kaupungin asujamet harjoittivat pohjoisten heimolaistensa tavalla jo aikaisen

meriliikettä etäisimmilläänkin vesillä. Niinpä he jo 14:nen vuosisadan loppupuolella kävivät Afrikan rannoilla ja toivat sieltä melkoiset varastot elefantinluuta. Portugalin ja Kastilian merimiesten kanssa olivat he liikeyttydessä, vaikka ei vielä ole saatu selville, ovatko he ollenkaan taikka missä määrin ovat vaikuttaneet Pyreneanniemen asujanten meriretkiin.

Portugalilaisten matkat.

Henrik Merenkulkija. Portugalin kuningas Johan I oli (1415) noussut maalle Afrikkaan ja muun muassa valloittanut morilaisilta Ceuta-kaupungin. Palattuansa sanotaan hänen nimittäneen viidennen poikansa prinssi *Henrikin* viimeisten valloitustensa maaherraksi. Henrikillä oli laajat tiedot, rohkea mieli ja palava halu merillä liikkumaan. Hän oleskeli ensimmäiseen Sagresissa Euroopan lounaisimman niemen St. Vincentin rannalla, koettaen tähteintutkijain ja maantieteilijäin seurassa parannella kompassia ja muita koneita merenkulun helpottamiseksi, taikka lähetti hän laivoja tutkimaan Afrikan rannikkoa niin etäälle kuin mahdollista. Yhä uusiin ponnistuksiin kiihdytti häntä toivo kerran löytää meritie Indiaan.

Tähän asti tunnettiin Afrikan länsirannasta ainoastaan se osa, joka oli Marokkon eteläisen niemen *Kap Nunin* pohjoispuolella. Siitä niemestä katsottiin alkavan kuuman vyöhykkeen eikä uskallettu purjehtia siitä etelään päin, koska luultiin ilmaa siellä hehkuvaksi ja vettä kiehuvaaksi. Muuten tunnettiin Kanariansaaret, jotka eräs genualainen oli löytänyt jo noin 1340. Paavi, ollen Jumalan sijainen maan päällä ja siis luullen voivansa vallita löydettyjä maita ja saaria, oli silloin lahjoittanut ne saaret Kastilian kuninkaalle.

Merimiehet, jotka Henrik syksyllä 1415 lähetti Kap Nuniin, saapuivat onnellisesti Kap Bojadorin kohdalle, mutta palasivat sieltä kauhuissaan tyhjin toimin. Silloin hän tapasi kaksi urhollista ritaria, jotka kunniasanallaan vakuuttivat ei palaavansa ennen kuin löysivät jonkun uuden paikan. Ankaru myrsky heitti nämä alukset kauas merelle eräisen saareen, jota sittemmin on sanottu Porto Santoksi (pyhäksi satamaksi). Henrik perustutti sinne asuntoja, kylvätti viljaa ja istututti viinipuita sekä vietti monta kotieläintä, jotka siellä hyvin menestyivät. Tästä saaresta näkyi kirkaalla ilmalla ikäänkuin pilvenmöhkäle etäällä näköpiirin reunalla; purjehdettiin sinne ja löydettiin (1419) *Madeira*, jossa jo sitä ennen italialaiset olivat käyneet. Koko saari oli yhtenä ainoana tiheänä metsänä, joka portugalilaisten tultua sattumalta syttyi tuleen; sen sanotaan sitte palaneen koko seitsemän vuotta. Henrik perusti sinnekin uutisasuntoja sekä kuljetti Kyprosta viinipuita ja Sisiliasta sokuriruokoja. Sitte etsittiin (1432) etäiset *Azzorit*, jotka silloin olivat aivan tyhjät ihmisistä; sinnekin perustettiin asuntoja, kylvettiin viljaa ja istutettiin viinipuita. Vuonna 1434 purjehdettiin viimein Kap Bojadorin ohitse ja huomattiin meri aivan purjehduskelpoiseksi eikä ilmakaan ollut sietämättömän kuuma, vaikka tosin hyvin lämmin. Nyt löydettiin paikka toisensa perästä; saavuttiin eräisen niemeen, joka nimitettiin valkoisesta hiedastaan *Valkoniemeksi*, ja toiseen, joka lehtevistä, viheriöitsevistä puistaan sai *Viheriäniemen* nimen. Silloin nähtiin ensi kerran neekereitä, ja koska he olivat pakanoita, katsottiin voivansa vapaasti vangita heitä ja pakottaa heitä lunnaiksi maksamaan kultahietaa.

Ennen kuolemaansa (1463) sai Henrik ilokseen nähdä laivojensa palaavan äskettäin löydetystä *Guineasta* ja tuovan täytensä kultahietaa, elefantinluuta, pippuria ja muita kalliita tavaroita. Pitempien merimatkojen halu oli nyt herännyt ja seikkailijoita riensi joka taholta Portugaliin lähtemään näille retkille.

Vasko de Gama. Henrik Merenkulkijan kuoltua jäätyi joksikin ajaksi uusien löytömatkojen into. Mutta kuningas Johan II astuttuaan hallitukseen (1481) ryhtyi jatkamaan Henrikin aikeita ja varusteli uusia meriretkiä. Kohta huomattiin, että Afrika ei levinnyt etelämpänä, niinkuin oli tähän asti luultu, vaan päin vastoin kapeni. Rohkea purjehtija *Bartolomeo Diaz* saapui viimein (1487) Afrikan eteläniemeen, jota hän aikoi nimittää *myrskyiseksi*, koska hän oli saanut siellä kestää ankaraa myrskyä mutta kuningas, joka istui kotona Lissabonissa ja toivoi Indian tien nyt löytyneen, käski nimittämään niemen *Hyvän toivon niemeksi*.

Kuningas kuoli, ennenkuin se hänen toivonsa toteutui, mutta hänen seuraajansa *Emanuel Suuri* varusti kolme laivaa ja lähetti rohkean *Vasko de Gaman* vaaralliselle retkelle. Vasko on Camoensin laulujen kautta tullut maansa kansansankariksi. Runoilija antaa hänen itsensä kertoa matkansa alusta näin:

Kuningas armokatsein, lemmekkäällä
Puheellaan valtas minut kokonaan:
"Mit' ylevää ja suurta maan on päällä,
Se vaivoin taistelulla voitetaan:
Ken pelkää vaaroja, hänp' älköön täällä
Kunnian temppeleihin tulkokaan;
Josp' elo sen, ken jaloon toimeen tarttuu,
Kuluukin siinä, niin tok' arvo karttuu.

Mä toimeen rohkeaan ja tärkeähän,
Mut arvokkaasen sinut valitsin,
Mun tähteni siis vaivoistas sä vähän
Lukua pidät, senhän tiedänkin."
"Oi, mieluisesti", virkoin oitis tähän,
"Mä kuumaan, kylmään, taistoon kiirehdin
Sun tähtes, kuninkaani; suren juuri,
Kun ei mun uhrin' ole kyllin suuri."

— — — — —
Kotoiset vuoret vähittäin jo haipuu
Toisensa jälkeen toinen himmeten:
Ei Tajoa näy, Cintran vuori vaipuu
Hämyhyn tuonne taivaan ranteellen;
Mielemme nöyrtyy, rukoukseen taipuu,
Toivomme nousee Herran puolehen,
Vaikk' kaikki peittyi synkkään pilveen aivan,
Nyt nähdessämme meren vain ja taivaan.

Aloille tultiin tuntemattomille,
Jonn' ennen meit' ei kenkään saapunut,
Ohitse saarten, jotka Henrikille
Jalolle vaan ol' ensiks' tunnetut,
Entisten morilaisten seutuville,
Jotk' Antheus ol' alleen laskenut,
Ne maat jäi vasemmalle puolellemme,
Jos mait' on oikealla, tienneet emme.

Ja matkue se kulki kulkuansa,
Afrikan länsipuolta mentihin
Ohitse maiden, joissa outo kansa
Ol' jakaantunut moniin heimoihin;
Mandingan maan, mi rikkaudestansa
Ja hohtometalleist' on kuuluisin,
Ja jota vilvas Gambia virta juottaa
Sit' ennen, kuin se Atlanttiin vuotaa.

Me näimme Kongon vallan, johon valo
On kristin-opin saatu koittamaan,
Siell' juoksee Zaires-virta kirkas, jalo.
Jok' ei myös ollut tuttu vanhastaan;
Nyt oltiin siellä, jonne pohjanpalo
Ei kuuna kulloin pääse paistamaan,
Se viiva on jo meidän takanamme,
Mi kahteen puoliskohon jakaa maamme.

Mutta eivätpä ainoastaan ennen tuntemattoman tien vaivat ja vaarat yksin tehneet Vasco de Gaman retkeä vaikeaksi; hänen täytyi myöskin taistella laivaväen epätoivoa ja tyytymättömyyttä vastaan, miehet kun monestikin uhkasivat heittää uhkarohkean johtajansa mereen. Gama kuitenkin pontevasti voitti vaarat, hän panetti uppiniskaiset merimiehet kahleihin ja ohjasi itse laivaansa. Siten hän viimein saapui Kap-maahan ja purjehti sieltä edelleen pitkin hottentottein maan rannikkoa. Mitä pohjoisemmaksi hän saapui, sitä selvemmin näkyi suurempaa varallisuutta ja Indian liikkeen merkkejä. Mutta täällä tuotti asujamiston uskottomuus löytöpurjehtijoille usein vaaroja ja vastuksia. Sofalan, Mozambiquen ja Mombazin asujamet näyttivät alussa ottavan Gaman ystävällisesti vastaan, mutta koettivat sitte saattaa häntä perikatoon, kun luulivat hänen turvallisuudestaan tulleen huolimattomaksi. Siten hän saapui Melindaan, jossa hänet paremmin otettiin vastaan. Kaupungin kuningas antoi hänelle luotsin, jonka johdolla hän 20 päivän jälkeen ja kestettyään ankaran myrskyn saapui kauan etsittyyn maahan, Indiaan. Toukokuin 19 päivä 1498 tuli merkilliseksi löytömatkain historiassa.

Jo aamun loiste vuoret kultaileepi,
Lähellä Ganges-virtaa valtavaa,
Ja myrskyn jälkeen meri hiljeneepi,
Se ihmismielet myöskin rauhoittaa,
Mies silloin mastohäkist' ilmaiseepi:
"On varmaan tuolla edessämme maa!"
Ja luotsi huudahtaa myös riemuisana:
"Kalikut näky siellä kauimpana.

On etsimänne maa tuoll' eessä laivan,
Se sama India, jon näetten.
Jos muuta ette halua, koht' on vaivan
Pää saavutettu, voitto ikuinen."
Vaan Gama riemust' oli hämill' aivan,
Kun harras toivons' niin ol' läheinen,
Hän kumartui ja kätens' yhteen liitti,
Hartaasti Luojaa rukoili ja kiitti.

Hän rukoili ja heltyi mielensäki,
Hän kiitti Herraa, eikä siitä vaan
Kun monen vaivan, vaaran jälkeen näki
Nyt edessään sen etsimänsä maan,
Vaan siitäki, kun viime hetkilläki,
Kun hirmumyrsky uhkas raivossaan

Hävittää kaikki. Hänpä hädän poisti,
Ett' uusi toivo kirkkahemmin loisti.

— — — — —

Niin, onhan vaivan, ahdistuksen rata
Keskellä tuskain, kilvoittelujen,
Mi tuottaa arvoa ja kunniata,
Ja pysyväisen nimen, mainehen;
Ei tukemalla tapaa ontevata,
Esukupuuta entis-aikojen,
Ei loikoellen, maaten pehmoisissa
Moskovalaisten sopulturkiksissa.

Ei pidot yltäiset ja korskeatkaan,
Ei matkustukset turhanpäiväiset,
Ei huvitukset edes hauskimmatkaan,
Ei seurustelut, ajanviettehet,
Sellaista nautintoa saata matkaan,
Sellaist' ei onnea suo sielullen,
Kuin on se jalo mielihyvän tunto,
Min tuottaa uljas toiminta ja kunto.

Amerikan löytö.

Rohkea normandialainen purjehtija *Jean Cousin* purjehti 1488 Diepeestä Afrikan länsirannalle. Mutta kova merivirta ajoi hänet kauas pois tuntemattomaan maahan, josta hän löysi suuren joen suun. Hänen luullaan silloin käyneen Brasiliassa ja Amazon-joen suussa, vaikka siitä ei mitään varmaa tiedetä. Hänen lähin miehensä oli kastilialainen *Alonzo Pinzon*, joka sittemmin jonkin palvelusvirheen tähden erotettiin Cousinin laivastosta ja silloin palasi Espanjaan. Varmaan ei tiedetä, mutta luultavasti tämä oli sama mies, kuin esiytyi niin tärkeänä osamiehenä sitte seuraavalla löytömatkalla, joka tehtiin Espanjan satamasta.

Kristofer Kolumbus syntyi Genuassa porvarillisista vanhemmista. Lapsuudessaan ei hänellä ollut juuri mainittavaa opetuksen saannin tilaisuutta. Häntä pidettiin ensin kotona isänsä ammatissa, mutta luultavasti hän sai siihen aikaan tehdä muutamia matkoja Välimerellä. Noin 20 vuoden iässä huomataan hänen lähtevän Portugalin, tietämätöntä mistä syystä. Siellä hän oleskeli neljätoista vuotta, laajenteli melkoisesti tietojansa ja nai Porto Santon ensimmäisen vasallin jälkeläisen sekä sai siinä saarella oleskellessaan tutkia sen vanhan purjehtijan tekemiä karttoja ja laivakirjoja. Porto Santossa oli hän myöskin nähnyt aaltojen maalle ajamia puukaluja, jotka oli tehty ilman rauta-asetta: tuntemattomain puiden runkoja olivat aallot myöskin ajaneet läheisten saarien rannoissa maalle; kerrottiinpa Azoreissa nähdyn kaksi ruumistakin, joilla oli aivan omituinen muoto, tulevan lännestä päin veneessä saaren rantaan. Jo muinainen ajattelija Aristoteles oli osoittanut maan olevan pallon muotoisen ja oppineille tämä totuus oli kyllin tuttu. He olettivat Indian rannan ei olevan niin kaukana länteen päin purjehtijalle ja myöskin selittelivät, että kolmen tunnetun maanosan vastapainona pitäisi olla suuri maa toisellakin maanpuolikkaalla. Kolumbus itseksensä mietskeli, että hän oli määrätty sen maan löytäjäksi.

Hän ilmoitti ajatuksensa ensin Portugalin kuninkaalle Johan II:lle, joka niistä kysyi asiantuntijain mieltä ja sitte jätti ne ilman huomiotta. Silloin Kolumbus siirtyi Espaujaan. Siellä hallitsi Aragonian kuningas *Ferdinand* yhdessä puolisonsa Kastilian kuningattaren *Isabellan* kanssa; molemmilla oli siihen aikaan tekemistä sodassaan Granadan valtakuntaa vastaan. Kauan kesti ennenkuin Kolumbus edes pääsi Ferdinandin puheillekaan. Kuningas ensin asetti oppineita miehiä tutkimaan genualaisen aietta. He tekivät monta väitöstä sitä oletusta vastaan, että asuttua maata olisi päinvastaisella maanpuolikkaalla. Kuinkahan osaisivat, arveli monikin viisaudessaan, ihmiset astua päällellaan niinkuin kärpäset katossa? Kolumbusen aietta siis hyvin huonosti kannatettiin.

Avutta ja neuvottomana tapasi Kolumbus nyt kokeneen merimiehen Alonzo Pinzonin, joka innolla ryhtyi yritykseen. Ilojuhlia vietettäessä Granadan valloituksen johdosta kääntyi hän uudella toivolla kuningatar Isabellan puoleen ja antoi uuden anomuksen. Tällä kertaa otettiin hänet suosiollisemmin vastaan; mutta hovi ei hyväksynyt hänen asettamiensa ehtoja. Hän aikoi silloin heti lähteä puhutteleman Ranskan kuningasta. Mutta kuningatar muutti mielensä; jäljestä lähetetty ratsumies tapasi Kolumbusen ja sai hänet palaamaan. Hän oli tinkinyt itselleen aatelisarvon, Indian amiraalin arvon ja kaikkien maiden varakuninkaan arvon, jotka hän ehkä löysi, sekä kymmenennen osan niiden maiden kruununtuloista.

Ensimmäinen matka. Nyt varustettiin kolme pientä laivaa, joista kaksi tuskin oli muuta kuin purjeveneet. Mutta väkeä oli vaikeampi saada matkalle, koska reippaimmatkin merimiehet pelkäsivät niin uhkarohkeaa yritystä. Viimein ilmoittautui kolme Pinzon-veljestä, jotka olivat tehneet monta merimatkaa ja joilla oli palveluksessaan paljo merimiehiä; he myöskin tarjoutuivat itse panemaan kahdeksannen osan kustannuksista.

Elokuun 3 päivänä 1492 vähän ennen auringon nousua läksivät nämä kolme laivaa merelle pienen Palos-kaupungin luota Andalusiin rannasta. Kolumbus itse johti suurinta alusta "Santa Mariaa", toista johti Alonzo Pinzon ja kolmatta, kaikkein pienintä, hänen veljensä Vincent Pinzon. Kanariansaarissa käytiin korjaamassa yhtä alusta, jonka peräsin oli rikkautunut. Lähes

kuukauden viivytyään siellä purjehtivat Kolumbus ja hänen kumppaninsa aukealle merelle suoraan länttä kohti. Jo seuraavana päivänä oli kaikki maa kadonnut näkyvistä; ei miltään taholta näkynyt mitään muuta kuin sinitaivas ja aava meri, jonka syvyyden päällä heikot alukset uiskentelivat. Yhä etemmäksi taakse jäi kaikki, kuin ihmissydämmelle on rakasta, isänmaa, sukulaiset ja ystävät; edessä oli kaikki hämärää ja salaperäistä. Moni karaistunut merimies itki ja muutamat valittivat ääneensä. Kolumbus koetti kaikin tavoin lievittää huolia ja väestössä herättää samaa suurta toivoa, kuin häntä itseään elähytti. Eräänä iltana Alonzo Pinzon viittasi lounatta kohti ja huusi sieltä näkyvän maata. Purjehdittiin purjehtimistaankin sinne päin, mutta ei mitään maata ruvennut näkymään. Suunnan käännöksestä jouduttiin Golf-virtaan ja laivat juoksivat sitte aika vauhtia eteen päin. Merimiehet vapisivat tuskaisesta levottomuudesta, kun ei kukaan heistä tiennyt, mihin tuollaista vauhtia viimein jouduttiin.

Suotuisia merkkejä ilmestyi ja hävisi. Nähtiin tuntemattomia lintuja; mutta ne eivät ennustaneet maata, koskapa merilinnut saattavat lennellä kauempanakin, kuin silloin tiedettiin. Kerran oli koko merenpinta ruohon peitossa; moni merimies, jopa Kolumbus itsekin silloin luuli maan olevan lähellä. Kun toivo moneen kertaan pettyi, alkoivat merimiehet joutua epätoivoon. He alkoivat jo puhua, että he eivät halunneet purjehtia etemmäksi, että heidät oli houkuteltu retkelle, joka ei suinkaan voinut onnistua, ja että he tahtoivat kääntyä, kun vielä voivat toivoa pääsevänsä takaisin kotimaahan.

**Kristofer Kolumbuksen laiva.
(Vanhan piirustuksen mukaan.)**

Mutta kohta rupesi näkymään ihan selviä maan läheisyyden merkkejä. Maalintuja laskeutui mastoihin levähtämään ja puunoksa, jossa oli punaisia marjoja, uiskenteli lännestä päin vastaan. Kello kymmenen eräänä iltana huomasi Kolumbus pienoisen valon tuikkavan etäällä lännessä päin. Noin kello kaksi kuului Alonzon laivasta, joka tavallisesti purjehti vähän matkan päässä toisten edellä, kanuunan laukaus; se oli merkinä, että maa oli saatu näkyviin. Ihastuksella huusivat kaikki: "Maa, maa näkyy!"

Lokakuun 12 päivänä aamun valjetessa levitti palmumetsäinen saari känniin vihreytensä purjehtelijain eteen. Ensimmäisen ilon ilmausten vaiettua veisasi koko väestö kiitosvirren.

Auringon noustessa asettui laiva ankkuriin ja suuri vene laitettiin valmiiksi. Amiraali pukeutui silloin tulipunaiseen virkapukuunsa ja sousti maalle Pinzon-veljesten ja monen muun seurassa, jotka kaikki olivat loistaviin varuksiinsa pukeutuneet. Astuttuaan maalle heittäytyi Kolumbus alas, suuteli maata ja otti sen Kastilian kruunun omaksi. Hän nimitti saaren San Salvadoriksi (vapahtajaksi), vaan sai sittemmin kuulla asujanten nimittävän sitä *Guanahaniksi*: se kuului siihen saaristoon, jota nyt sanotaan Bahama-saariksi.

Rannalle kokoutui saaren asujamia kummastelemaan outoa näytelmää. He olivat alastomat, kuparin karvaiset ja parrattomat. Aseina oli heillä nuolet ja puiset, luukärkiset heittokeihäät; rautaa he eivät tunteneet. Muuten he olivat hyväntahtoisia, viattomia ihmisiä, jotka lapsellisella uteliaisuudella lähestyivät parrakkaita, suurikasvuisia vieraita ja ihmettelivät outoja laivoja. Espanjalaiset lahjoittivat heille lasihelmiä, kulkusia, tyhjiä pulloja ja muuta sellaista rihkamaa, joka kaikki otettiin ihastuksella vastaan; niinpä maanasujamet ja muukalaiset kohta tulivat hyviksi ystäviksi. Espanjalaisten kysyessä, mistä saarelaiset olivat saaneet kultakoristuksensa, joita heillä oli nenässään, osoittivat he etelää kohti. Viivytyään pari päivää purjehti Kolumbus siis sille taholle.

Kohta näkyi suuri saari, jota mukaan lähteneet indiaanit sanoivat *Kubaksi*. Siellä näkyvä luonnon rikkaus ja kauneus kummastutti kaikkia. Mereen laski siinä joki, jonka äyräillä kasvoi komeita palmuja. Tiheitä metsiä näkyi etempää ja niiden takaa kohosi korkeita vuoria. Kauniita laaksoja pilkkutti kukkulain väliltä täynnänsä rikkainta kasvullisuutta. Asujamet, ollen täälläkin alastomat ja hyvinluontoiset, tulivat vieraille vastaan. Kun heille näytettiin kultalevyjä, huusivat he *Haiti* ja

osoittivat itää.

Espanjalaiset seurasivat viittausta ja saapuivat suuren hedelmällisen saaren Haitin luo, jonka Kolumbus nimitti Hispaniolaksi, koska sen vuorinen maa, kaunis luonto ja rikas kasvullisuus oli hänestä niin Espanjan näköistä. Asujamet pakenivat arasti vuorille, jättäen majansa tyhjiiksi. Moneen kertaan koetettiin heitä houkutella sieltä alas, mutta turhaan. Viimein onnistui muutamain merimiesten saada kiinni kaunis, alaston nainen, jonka he veivät kanssansa laivaan sekä lähettivät helmillä ja muilla koruilla kaunistettuna takaisin. Siitä alkoi tuttavampi lähestyminen. Asujanten huomattiin olevan jakautuneina useampaan heimoon, joita kutakin ruhtinas eli *kazik* hallitsi. Saarelaiset myöskin selittivät espanjalaisille, että läheisten saarien vihamielinen, ihmissyöjä kansa usein raastoi tämän saaren asujamia syödäksensä. Kolumbus lupasi heidän suojakseen rakentaa pienen linnan ja jättää siihen osan espanjalaisiansa.

Kolumbus itse luuli näiden nyt löydettyjen saarien olevan lähellä Aasian itärantaa ja kuuluvan Indian alueeseen, jonka tähden hän myöskin nimitti asujamet indiaaneiksi. Hän aikoi käydä mongolilaisten kaanin puheilla, jolle hänellä oli kuningas Ferdinandilta kirje vietävänä, ja siihen saada vastausta, sitte lastata laivoihinsa kultaa, jalokiviä ja maustimia ja purjehtia Atlantinmeren yli riemuissansa takaisin Espanjaan.

Mahdoton oli kuitenkin edes yrittääkään sen aikeen toimeen panoa. Alonzo Pinzon oli jo Kuban luota eronnut laivoineensa, omin neuvoin etsiäkseen kultamaata ja sitte ehkä palatakseen Espanjaan. Suuri alus Santa Maria tarttui jouluyönä koralliriutalle ja joutui auttamattomasti häviöön. Nyt täytyi Kolumbuksen lähteä paluumatkalle. Kolmantena päivänä tapasi hän Pinzonin ja katsoi viisaimmaksi jättää hänet rankasematta. Alussa kävi matka onnellisesti. Mutta helmikuussa nousi hirvittävä myrsky ja uhkasi kokonaan murskaksi särkeä heikot alukset. Laivaväki jättäytyi toivottomuuden valtaan, vaan Kolumbus koetti Europalle säilyttää tämän tärkeän löydön sanomaa. Hän kirjoitti pergamentille kertomuksen matkastaan, sulki sen sinetillä, kirjoitti päällekirjoituksen Kastilian hallitukselle ja merkitsi, että ken sen toimitti eheänä perille, hänen piti saaman palkinnokseen tuhat dukaattia. Öljyttyn kankaasen käärittynä pantiin kirjoitus tynnyriin ja heitettiin mereen.

Myrsky kuitenkin asettui ja laivat saapuivat Azoreihin pieneen Santa Maria-saareen. Portugalin kuvernööri otatti jonkun väärinkäsityksen tähden löytöpurjehtijat kiinni, mutta päästi heidät jälleen vapaaksi, kuin sai riittäviä selityksiä. Uusi myrsky heitti Kolumbuksen Portugalin rannalle. Siellä kävi hänen luonansa Bartolomeo Diaz ja kutsui häntä kuningas Johanin luo, joka vierasvaraisuuden varjoon kätki kateutensa. Maaliskuun 15 päivänä palasi Kolumbus Palos-satamaan.

Riemuitseva ihmisjoukko oli kokoutunut rannalle. Kellot soivat ja kanuunat paukkuivat, kun Amerikan löytäjä väkinensä astui maalle. Ensin hän meni kirkkoon ja kiitti Jumalaa matkan onnellisesta päättymisestä sekä ilmoitutti sitte tulonsa kuninkaalle ja kuningattarelle. Armollisella kirjeellä kutsuttiin häntä heti käymään hovissa, joka silloin oli Barcelonassa.

Hänen matkansa Espanjassa oli riemusaaton kaltainen. Suuret ihmisjoukot tulvailivat joka taholta näkemään merkillistä miestä. Hänen lähestyessään Barcelonaa tuli hovimiehiä ja ylhäisiä herroja vastaan, kaikki loistavissa puvuissa. Uteliaan, riemuitsevan ihmisjoukon keskitse kulki hän kaupunkiin. Edellä astui kuusi Amerikasta tuotua indiaania, maalattuna maansa tavan mukaan ja koristettuna kaularenkailla ja kultasormuksilla; heidän jäljessään astui miehiä kantaen eläviä papukaijoja, topattuja uuden maailman eläimiä ja lintuja, outoja kasveja sekä kultakappaleita ja kultahietaa. Heitä seurasi Kolumbus itse loistavapukuisten ratsumiesten saattamana.

Keskellä toria istuivat korkealla valtaistuimella kuningas Ferdinand ja kuningatar Isabella kuninkaallisessa puvussa, ympärillä hovin ylhäisimmät herrat ja naiset. Kolumbuksen lähestyessä valtaistuinta nousivat kuningas ja kuningatar seisoaalleen ja sallivat hänen istuutua tuolille, joka tuotiin häntä varten; se oli harvinainen suosio tässä hovissa, kun näet muuten ei kukaan saanut istua kuninkaan läsnä ollessa. Kun Kolumbus kertoi matkastaan, tulivat kuningas ja kuningatar syvästi liikutetuiksi; he laskeutuivat polvilleen kiittämään Jumalaa ja suuri ihmisjoukko teki syvässä, juhlallisessa ihastuksessaan samoin. Näytti siltä, sanoo eräs sen tapauksen kertoja, kuin kaikki olisivat olleet osalliset autuasten ilosta taivaassa.

Kolumbus vahvistettiin sijaiskuninkaan ja amiraalin arvoihin, hänen sukunsa korotettiin aatelissäätyyn ja uusi suuri laivasto varustettiin, hänen uudestaan purjehtiaksensa ottamaan löydettyjä maita haltuunsa. Paavi lahjoitti ne maat Espanjalle, ja estääkseen riitoja syttymästä Portugalin kanssa levitti hän kuuluisan julistuspullan, jossa hän jakoi maapallon kahtia linjalla, joka ajateltiin vedetyksi pohjoisnavasta etelänapaan jonkun matkan päässä lännen puolitse Azoreista. Kaikki sen linjan lännenpuoliset maat oli kuuluva Espanjalle.

Kolumbuksen seuraavat matkat. Syyskuun 25 päivänä 1493 läksi Kolumbus *toiselle* matkalleen laivastolla, jossa oli 17 varustettua laivaa sekä 1,500 vapaaehtoista, suureksi osaksi hyvin arvokkaita miehiä. Hän otti mukaan Andalusian hevosia, lampaita ja sarvikarjaa, kaikenlaisia aseita, työkaluja kaivostyötä varten, viljaa ja suuren joukon muita ruokavaroja. Purjehtien vähän etelämmäksi löysi hän Karaibin saaret, joissa ihmissyöjät asuivat. Sen niistä, jolle hän (eräänä sunnuntaipäivänä) ensin nousei maalle, nimitti hän *Dominikaksi* (Sunnuntaisaareksi). Hän kävi myöskin *Marie Galantessa*, *Guadeloupeessa* ja *Portoricossa*.

Saavuttuaan Hispaniolaan hän kauhukseen ei nähnyt linnaa eikä siirtokuntaa. Espanjalaiset olivat raa'alla väkivallalla ja irstaalla elämällä ärsyttäneet indiaaneja ja sitä paitsi olivat he myöskin varomattomasti hätyyttäneet erästä päällikköä, joka oli synnyltään karaibilainen ja siis

luonteeltaan rohkeampi ja vähemmin hyvänlaatuinen kuin muut saarelaiset. Hän oli sentähden valloittanut ja hävittänyt heidän linnansa ja he itse olivat osaksi kuolleet sitä puolustaessaan, osaksi joutuneet pakoretkellä perikatoon.

Kolumbus perusti linnan paikalle kaupungin, joka kuningattaren kunniaksi nimitettiin *Isabellaksi*, ja läksi sitte uudelle matkalle. Hän purjehti Kuban ympäri ja löysi *Jamaikan*, mutta kääntyttyään ankaraan tautiin täytyi hänen palata Hispaniolaan. Hänen poissa ollessaan oli sopimattomalla kohtelulla ärsytetty saarelaisia raivoon asti; he surmailivat yksinäisiä espanjalaisia ja olivat vakaasti päättäneet hävittää tai karkoittaa heidät kaikki. Saaren kaikki kazikit kokosivat voimansa metsäläisjoukoksi, joka sadantuhannen miehen suuruisena aikoi sotia maan anastajia vastaan. 200 jalkamiehen ja 20 ratsumiehen kanssa läksi Kolumbus heitä vastaan. Ampumaseiden jymähdykset heti kauhistuttivat indiaaneja; terävät rauta-aseet ja haarniskapukuiset ratsumiehet tekivät suurta tuhoa, ja joukko verikoiria, jotka espanjalaiset olivat tuoneet mukanaan, repivät hirvittävästi alastomia saarelaisia. Indiaanit saivat siten aikaisin huomata, että heillä ei ollut mitään turvaa valkoisten miesten väkivaltaa ja ilkeyttä vastaan. Kolumbus määräsi heidän maksettavakseen veron, mutta koetti, mikäli hänestä riippui, lempeällä kohtelulla lievittää heidän sortoansa. Häntä itseänsä alkoivat espanjalaiset kohdella pahasti, hän kun koetti taivuttaa heitä työhön ja pidättää häpeällisistä konnuuksista. Hän matkusti Espanjaan puolustamaan itseänsä vihamiesten panetuksilta. Kuningas kyllä otti hänet silloinkin hyvästi vastaan, hän saavutti jälleen hallitsijansa luottamuksen ja uusi laivasto luvattiin varustaa hänelle. Mutta löytömatkojen into oli jäähtynyt. Kolumbuksen täytyi miehittää laivansa pahantekijöillä, jotka päästettiin vankiloista viljelemään ja asumaan uutta siirtopaikkaa.

Kuudella laivalla läksi Kolumbus (1498) *kolmannelle* matkalleen. Tällä kertaa hän purjehti vieläkin etelämmäksi ja löysi *Trinidad*-saaren. Siihen näkyi Orinoko-joen suu ja sen ympäristö Etelä-Amerikan rantaa. Hän purjehti kappaleen matkaa pitkin rantaa, joka siinä näytteli komeita, luonnonkauneita maisemia. Asujamilla, joita tuli rantaan, oli kultalevyjä kaulassa ja helmikoristuksia käsivarsissa; he olivat kookkaat ja kaunismuotoiset, pitivät kirjavaa kangaskappaletta päässänsä ja olivat sekä ymmärtäväisemmät että rohkeammat muita indiaaneja, jotka tähän asti oli tavattu.

Oma sairautensa ja levottomuus uuden siirtopaikan tähden pakottivat Kolumbuksen palamaan Hispaniolaan. Siellä oli tällä välin eräs pahansuopa espanjalainen kiihottanut osan väestöstä kapinaan "genualaisia seikkailijoita" vastaan ja lähetti Kolumbuksen tultua valituksia hänestä Espanjaan. Tämän johdosta lähetti Ferdinand ritari Bovadilla Hispaniolaan tutkimaan Kolumbuksen käytöstä. Bovadilla heti panetti Kolumbuksen veljinensä kahleihin ikäänkuin jo syyllisiksi tuomitut pahantekijät ja lähetti heidät siinä tilassa Espanjaan. Isabella, kuultuaan, miten oli kohdeltu amiraalia, pahastui ja lähetti heti käskyn päästää vangit vapaaksi ja kohdella heitä kunnioituksella. Mutta Kolumbus sitte säilytti kahleensa surullisena muistona ja piti ne aina riippumassa työhuoneessansa.

Bovadilla kyllä erotettiin maaherranvirasta, mutta hänen sijaansa ei määrätty Kolumbusta, vaan toinen mies. Tällä aikaa löydettiin uusia maita toisen toisensa perästä. Venetialainen *Gabot* oli jo ennen englantilaisilla laivoilla purjehtien löytänyt Pohjois-Amerikan manteren, *Cabral* omisti Brasilian Portugalin kuninkaalle ja Vasco de Gama palasi *oikeasta* Indiasta. Kolumbus, luullen löytämänsä manteren olevan lähellä Indiaa, tarjoutui viemään espanjalaisia siihen maahan paljon lyhempää tietä, kuin Vasco de Gama oli purjehtinut. Kuningas silloin, tosin töin tuskin, taipui asettamaan amiraalin jälleen arvoihinsa ja antamaan hänelle neljä pientä laivaa.

Kolumbuksen *neljäs* matka, joka alkoi 1502, tuli onnettomaksi ja vaivaloiseksi. Yksi hänen laivansa oli viallinen ja hän sentähden purjehti Hispaniolaan vaihtamaan sitä parempaan; mutta uusi maaherra ei häntä päästänyt koko saarelle. Kestettyään ankaran myrskyn löysi Kolumbus keltovottomille aluksilleen satamapaikan Jamaikasta. Sitte purjehdittiin pitkin nykyisen Keski-Amerikan itärantaa aina Panaman kannakselle asti, löytämättä mistään lähipäätä. Viimein päästiin myrskyjen käsistä Jamaikaan turvaan. Kaksi miestä haaksirikkoisesta väestöstä sousti sieltä koverretuilla puunrungoilla Hispaniolaan, josta he töin tuskin saivat pienen laivan: sillä vietiin Kolumbus Hispaniolaan, josta hän palasi Espanjaan. Kuningatar Isabella, joka aina oli ollut hänen tukenansa, oli nyt kuollut, ja Ferdinand osoitti hänelle ainoastaan kylmää kohteliaisuutta. Hän kuoli Valladolidissa (1506). Hautaan määräsi hän pantavaksi kahleet, joita hän kerran oli kantanut. Nyt ovat hänen jäännöksensä, kuten luullaan, Kubassa Havanna-kaupungissa.

Hirmuista on lukeakin, miten verisen julmasti espanjalaiset hävittivät löydettyjen saarien asujamia. Niitä heikkoja ihmisiä pakotettiin ruuskalla yöt päivät tekemään työtä kaivoksissa; heitä jaettiin kuin karjaa uusille maanomistajille ja kohdeltiin kuin karjaa, vieläpä pahemminkin; jos he toivottomuudessa joskus edes yrittivätkään pakenemaan, lähetettiin jäljestä verikoiria, jotka ahnaasti raatelivat heidän alastomia ruumiitansa; vähimmästäkin uppiniskaisuudesta pistivät herransa miekoillaan heidät kuolijaaksi taikka ammuttiin heidät; joukottain heitä muutenkin murhattiin taikka hirtettiin; heidän kazikinsa ja johtajansa saivat usein kituen kuolla liekeissä. Tämä kohtelu teki indiaanit vastahakoisiksi kristinuskolle. Eräs kazik seisoi kiinni sidottuna rovion paaluun, kun munkki astui hänen luoksensa ja lupasi hänelle paratiisin autuutta, jos hän ennen rovion syyttämistä lupasi kääntyä kristinuskoon. "Onko siellä paratiisissa myöskin espanjalaisia?" kysyi hän. "On," vastattiin, "mutta ainoastaan hyviä ja rehellisiä." "Paraimmatkin heistä", virkkoi kazik, "ovat konnia; minä en huoli sinun taivaastasi!"

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may

copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do

copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation’s EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state’s laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.